T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Hadis Bilim Dalı

Doktora Tezi

ŞÎA ÂLİMLERİNE GÖRE EL-KÂFÎ'NİN HADİS İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hasan SELAM

Danışman

Prof. Dr. Mehmet BİLEN

Diyarbakır 2023

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Hadis Bilim Dalı

Doktora Tezi

ŞÎA ÂLİMLERİNE GÖRE EL-KÂFÎ'NİN HADİS İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hasan SELAM

Danışman

Prof. Dr. Mehmet BİLEN

Diyarbakır 2023

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Şîa Âlimlerine Göre *el-Kâfî*'nin, Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi" adlı tezin/projenin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

..../..../.....

Hasan SELAM

İmza

ÖNSÖZ

İslâm dünyasında Ehl-i Sünnet'ten sonra büyük etki uyandıran fikirlere şüphesiz Şîa düşüncesinde rastlamak mümkündür. Bu fikirlerin ana dayanağı hükmünde olan *el-Kâfî*, Şîa ulemasınca birçok çalışmaya konu edildiği gibi, diğer mezheplerin mensupları tarafından da çeşitli yönleriyle araştırılmıştır. Bu çalışmaların amaçları ve ulaşılmak istenen hedefler, araştırmacıya göre değişse de Şîa hadis dünyasında olduğu gibi, Ehl-i Sünnet dünyasında da *el-Kâfî* hakkındaki çalışmaların geçmişte olduğu gibi günümüzde de etkisini sürdürdüğü görülmektedir.

Yüksek lisans tezimizde "Şîa'da Sahih Hadis" konusunu çalışmıştık. Bu çalışmamızda ise, Şîa açısından büyük bir önem arz eden, Mehdiy-i Muntazar'ın kendisi için "*el-Kâfî* Kâfin Li Şîatinâ" (*el-Kâfî* kitabı taraftarlarımıza yeterlidir) ifadesini kullandığı iddia edilen, Şîa'nın cumhuru tarafından kendisine kutsiyet atfedilen ve içerdiği rivâyetlerin tümünün sahih olduğuna inanılan *el-Kâfî* üzerinde çalıştık. Çalışmamıza başladığımızda konu başlığı olarak "Şîa Âlimlerine Göre *Usûlu'l-Kâfî*'nin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi" başlığını tercih etmiştik. Ancak konuyu araştırmaya başlayınca, *el-Kâfî'*nin tümünü ele almamızın daha yararlı olacağını gördük. *Usûlu'l-Kâfî, el-Kâfî* kitabının sadece ilk iki cildinden müteşekkil ve daha çok Şîa'nın itikadi görüşlerini ele alan bölümdür. Oysa bu bölüm, *el-Kâfî*'yi bütün yönleriyle anlamaya yetmeyeceği gibi, konumuzun eksik kalmasına sebep olacaktı. Bu düşünceden hareketle *el-Kâfî*'nin tümünü ele alma kararını vererek tez konu başlığımızı, "Şîa Âlimlerine Göre *el-Kâfî*'nin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*"* şeklinde değiştirdik. Bu şekilde *el-Kâfî*'yi geniş bir yelpazede ele almaya ve incelemeye çalıştık. Bunu yaparken çok istisnai bazı hususlar hariç Şîa'nın dışındaki mezheplerin görüşlerine müracaat etmedik. Zira bizim bu çalışmadaki amacımız, *el-Kâfî*'nin Şîa ulemasına göre hadis ilmi açısından değerlendirmesini yapmak ve Şiî hadis dünyasındaki değerini tespit edebilmektir. Bu sayede okuyucunun, Ehl-i Sünnet hadis kaynakları ile Şîa hadis kaynaklarının en

önemlisi olan *el-Kâfî* arasında bir değerlendirme yapma imkânını bulabileceğine inanıyoruz.

Rasûlullah'tan (sas) geldiği iddia edilen bir hadis, Küleynî'nin *el-Kâfî*'sine nasıl ulaştı? Küleynî'nin, bu rivâyetleri *el-Kâfî*'sine alırken gözettiği kaide ve kurallar nelerdi? Bu soruların cevaplanması Küleynî'nin (ö. 329/940) hadis rivayet anlayışını günyüzüne çıkaracaktır. Yaklaşık dört asırlık rivâyet döneminde, *el-Kâfî'*nin kaynaklarının neler olduğu, hadis rivâyetinde râvi, mervi (sened-metin) ve isnadın nasıl bir fonksiyon icra ettiği gibi hususlar şüphesiz önem arz etmektedir.

Bilindiği gibi, *el-Kâfî'*de tahriç edilen hadislerin büyük bir kısmı, h.1./m.7. asrın sonu ile h.2./m.8. asrın ilk yarısında yaşayan ve Ca'feriyye İsnâaşeriyye'ye göre beşinci İmâm Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'dan (ö. 114/733) ve özellikle Altıncı İmâm Ebû Abdullah Ca'fer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) gelmiştir. Durum şu ki, Şîa'da rivâyetu'l-hadîsi, Ca'fer es-Sâdık öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayırmak yerinde olacaktır. Dolayısıyla yukarıda zikrettiğimiz iki soru şu şekilde netleşebilir. Bir hadis, Rasûlullah'dan (sas) Ca'fer es-Sâdık'a ve ondan *el-Kâfî'*ye nasıl ulaştı? Bir rivâyetin Rasûlullah'dan (sas) Ca'fer es-Sâdık'a ulaşmasıyla, ondan *el-Kâfî*'ye aktarılmasının keyfiyeti birbirinden çok farklıdır. Dolayısıyla böyle bir ayrıma gitmek gerekli ve aynı zamanda anlamlıdır. Öte yandan ilk dönemde hadisin tahammül ve edası ile Küleynî döneminde bağlı kalınmaya çalışılan prensipler tamamen farklılık arz eder.

Şîa'da *el-Kâfî* ve diğer temel hadis kitapları ortaya çıkıncaya kadar hadis rivâyetinin ve isnadın nasıl bir yol takip ettiğinin araştırılması, Şiî hadis geleneğini anlamak bakımından gerekli olduğu gibi, *el-Kâfî*'nin bu noktada nereye konumlandırıldığına da ışık tutacaktır.

Şîa'da hadislerin daha çok Ca'fer es-Sâdık'tan geldiği göz önünde bulundurulduğunda, Şiî hadis rivâyetinin şekillenmesinin h. 2./m.8. asrın ortalarında başladığı söylenebilir. İlk başta sözlü veya notlar yoluyla İmâmlardan alındığı iddia edilen hadisler, h 2/m.8. asrın sonları ve h.3/m.9. asrın başları Şîa'da hadis rivâyetinin sistemli hale gelmesinin de etkisiyle daha sonraları Usûl diye isimlendirilen risale, mektup ve kitapçıklar, nispeten hacimli hadis kitaplarına

dönüşmüş; nihayetinde Küleynî'nin *el-Kâfî*'si ile diğer Şîa hadis kitapları söz konusu birikime dayanılarak telif edilmişlerdir.

İslâm tarihi boyunca ve günümüzde Şîa, Ehli Sünnet'ten sonra en büyük itîkâdî mezhep olmasına, iki çevre arasındaki fikrî ve dini konulara dair ihtilaflar devam etmesine rağmen, İsnâaşeriyye İmâmiyye taraftarlarınca en güvenilir ve en değerli hadis kitabı olarak kabul edilen *el-Kâfî* hakkında Türkiye'de yapılan çalışmaların henüz yeterli seviyede olmadığı söylenebilir. Yakın zamana kadar Cemal Sofuoğlu'nun *Hadis Tenkidi Yönünden el-Kâfî Üzerine Bir İnceleme* (1982) adlı çalışması dışında müstakil bir araştırma bulunmamaktaydı. Cemal Sofuoğlu'nun *el-Kâfî* üzerindeki bu çalışması, bu alandaki çalışmalara nisbî bir ivme kazandırmış olmakla beraber, *el-Kâfî*'yi analitik yaklaşımla ele alan müstakil bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bekir Kuzudişli'nin "*Şîa ve Hadis*" adlı çalışması da burada vurgulanması gereken değerli bir çalışmadır. Zira müellif bu kitabında *el-Kâfî* üzerinde durmuş, Şîa hadis âlimlerinin onunla alakalı görüş ve değerlendirmelerini incelemiştir. Ancak Şîa açısından en sahih hadis kitabı kabul edilen *el-Kâfî* üzerinde yapılan bu çalışmalar sınırlı olup yeterli değildir. Bu boşluğu belirli ölçüde doldurmak amacıyla "Şîa âlimlerine göre *el-Kâfî*'nin hadis ilmi açısından değerlendirilmesi" adlı çalışmamız ile öncelikle Şîa hadis ulemasının *el-Kâfî* hakkındaki görüş ve değerlendirmelerini objektif bir şekilde ortaya koymayı hedeflemekteyiz. Bu sayede, *el-Kâfî*'nin rivâyet ve dirâyet yönüyle Şîa ulemasına göre konumunu ortaya koyma imkânını elde etmiş olacağız. *el-Kâfî*'yi hadis ilmi açısından değerlendirmekle, Şîa'nın hadis ve sünnetten ne anladığını da ortaya koymuş oluruz diye düşünmekteyiz. Sonuç olarak Ehl-i Sünnet tarafından muteber addedilen hadis kitapları ile Şîa hadis uleması tarafından en mükemmel hadis kitabı olarak kabul edilen *el-Kâfî* arasında bir değerlendirme imkânını da sunmuş olacağız.

Çalışmamızda Şîa uleması içerisindeki *el-Kâfî* ile ilgili farklı düşünceler ve gerektiğinde nadiren de olsa Ehl-i Sünnet'in değerlendirmelerine de işaret edilmekle beraber, genel olarak ahbârî ve usûlî olan Şîa âlimlerinin görüş ve değerlendirmelerine işaret edilmiştir. Ayrıca mutekaddimûn ve müteahhirûn Şîa ulemasının da *el-Kâfî* ve hadisleri ile ilgili görüş ve değerlendirmeleri tahlil edilmeye çalışılmıştır. Özellikle günümüz modern dünyasında Şiî ilim ehlinin görüşleri de yeri

geldikçe dikkate alınmıştır. Bu konunun seçimi ve tamamlanmasında fikirleri ve önerileri ile katkıda bulunmuş olan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet BİLEN'e, tezimin tümünü sabırla okuyup değerli görüş ve önerilerini esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Mustafa Bülent DADAŞ'a, Doç. Dr. Abdurrahman ECE'ye, Prof. Dr. Mustafa ÖNCÜ'ye ve emeği geçen diğer hocalarıma şükranlarımı sunuyorum.

Hasan SELAM

Diyarbakır 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ ..... **I**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

ÖZET ..... **XVI**

ABSTRACT ..... **XVIII**

KISALTMALAR ..... **XX**

GİRİŞ **1**

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ **1**

II. ARAŞTIRMANIN PLANI VE ZORLUKLARI **3**

a. Araştırmanın Planı 3

b. Çalışmanın Zorlukları 4

III. ARAŞTIRMA METODU VE KAYNAKLARI **6**

a. Araştırmanın Metodu 6

b. Kaynaklar 7

IV. KÜLEYNÎ'NİN YAŞADIĞI HİCRÎ III-IV. ASRA GENEL BAKIŞ **9**

a- Küleynî Döneminde Sosyal Durum 10

b- Siyasi Durum 18

c- Bağdat'ta Fikrî ve Kültürel Hayat 20

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLEYNÎ'NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ VE METODU..... 35

1.1. HAYATI 35

1.1.1. Doğumu, Ailesi ve Nesebi 35

1.1.2. Yetişmesi, Ahlakı ve İlmi Şahsiyeti 38

1.1.3. Ölümü 40

1.1.4. Şîa Âlimlerinin Küleynî ve *el-Kâfîsi* Hakkındaki Övgüleri 41

1.1.5. Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Küleynî Hakkındaki Görüşleri 53

1.1.6. Oryantalistlerin Küleynî İçin Söyledikleri 57

1.2. İLMİ ŞAHSİYETİ 57

1.2.1. İlmi Seyahatleri 57

1.2.2. Rey'deki İlim Tahsili 59

1.2.3. Kum Kenti'ndeki İlim Tahsili 60

1.2.4. Kûfe'deki İlim Tahsili 63

1.2.5. Bağdat'taki İlim Tahsili 63

1.2.6. Öğrencileri ve Kendisinden Hadis Rivayet Edenler 64

1.3. ESERLERİ 66

1.4. KÜLEYNÎ'NİN HADİS METİNLERİNDE TAKİP ETTİĞİ METOD .. 69

1.4.1. Küleynî'nin *el-Kâfî*'ye Aldığı Rivâyetlerin Kaynağına Göre Tasnifi 71

1.4.2. *el-Kâfî*'deki Metinlerde Taktî' Meselesi 77

1.4.3. Farklı Rivâyetlere İşaret Etmesi 82

1.4.4. Bazı Rivâyetlerden Önce Açıklamalarda Bulunması 84

1.4.5. Hadisleri Sıhhat Derecelerine Göre Sıraya Koyması 86

1.4.6. Şîa Mezhebine Delil Teşkil Eden Rivâyetlere Öncelik Vermesi..... 89

1.4.7. Hadîs Tercihinde Metin Tenkidi Kriterlerini Açıklaması..... 90

1.4.8. Bazı Hadisleri Kendi Görüşü Doğrultusunda Yorumlamaya Çalışması .. 93

1.4.9. Metinlerde Geçen Bazı İfadeleri Açıklaması..... 96

1.4.10. Kendi Görüş ve İçtihatlarına Yer Vermesi 98

1.4.11. Hadislerin İcmâ'a Ters Düştüğü Durumlarda İcmâ' Edilen Görüşü Zikretmesi 98

1.4.12. Birbiriyle Çelişen Rivayetlerin Arasını Bulmaya Çalışması 99

1.4.13. Bazı Çelişkili Rivâyetleri Olduğu Gibi Bırakması 101

1.4.15. *el-Kâfî'*de Kitâbların ve Babların Seçimi ve Bunların Tertibinde İzlenen Yöntem..... 106

1.4.15.1. Küleynî'nin *el-Kâfî*'yi Bablara Ayırması ve Tertib Etmedeki Metodu 106

1.4.15.2. Bâb Başlığı ile Hadisin Uygunluğu Meselesi..... 108

1.4.15.3. Bazı Bâblarda Hadis Rivayet Etmeyip Kendi Görüşünü Açıklamakla Yetinmesi 108

1.4.15.4. Kelâmî Meselelere Dair Görüşlerini Açıklaması 109

1.4.15.5. *el-Kâfî*'deki Başlıksız Bâblar ve Bünyelerinde Tek Bir Hadisin Yer Aldığı Bâb Başlıkları..... 111

1.4.15.6. Arapça Olmayan Bazı Bâb Başlıkları Koyması 112

1.4.15.7. Bâblarda Senedsiz Metinlere Yer Vermesi 113

1.4.15.8. Küleynî'nin Koyduğu Bâblarda Kendi Kendisiyle Çeliştiği Noktalar 114

1.4.15.9. Aynı Bab Başlığı Altında Zikredilen Rivayetlerin Birbirleriyle Çelişmesi Hususu 115

1.4.15.10. Taklidi Reddetmesi 119

1.4.15.11. Kıyası Kabul Etmemesi 121

1.4.16.e*l-Kâfî'*deki Bazı Bölüm Başlıklarının Ahkâmla Alakası 124

1.4.16.1. Bab Başlıkları, Seçimi ve Tertibi 124

1.4.16.2. *el-Kâfî*'deki Kitap Sayısı ve Sayılar Arasındaki Çelişki 126

1.4.16.3. Ana Hatlarıyla Usûl ve Furû'un Bölümleri 130

1.4.16.4. Ravdatu'l-Kâfi 133

İKİNCİ BÖLÜM

el-KÂFÎ KAYNAKLARI VE RÂVÎLERİNİN CER TA'DİL DURUMLARI . 137

2.1. KÜTÜB-İ ERBAA 137

2.1.1. Kütüb-i Erbaa Kavramı 143

2.1.2. Kütüb-i Erbaa'nın Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Kaynaklık Değeri 144

2.1.3. Küleynî'nin *el-Kâfî'*sinden Önceki ve Sonraki Şiî Hadis Kaynakları 146

2.2. el-KÂFÎ'NİN YAZILMA SERÜVENİ VE İÇERİĞİ 148

2.2.1. *el-Kâfî*'nin İmâm'a Arz Ediliş Meselesi 150

2.2.2. Yazılış Tarihi, Süresi ve Tarih İçindeki Algılanışı 152

2.2.3. *el-Kâfî*'nin Öne Çıkan Özellikleri..... 154

2.2.4. *el-Kâfî'*deki Hadis Sayısı..... 160

2.3. el-KÂFİ MERKEZLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR 164

2.3.1. *el-Kâfî* Üzerine Yapılan Şerhler 164

2.3.2. *el-Kâfî'*deki Bazı Hadislere Yapılan Şerhler 168

2.3.3. *el-Kâfî* Üzerine Yapılan Ta'likler ve Haşiyeler..... 169

2.3.4. *el-Kâfî* Üzerine Yapılmış Olan Diğer Çalışmalar..... 171

2.3.5. İhtisar ve Tehzîb Çalışmaları..... 172

2.3.6. Tercümeleri..... 173

2.3.7. İndeksleri 174

2.3.8. *el-Kâfî'*nin Yazma Nüshaları..... 175

2.3.9. *el-Kâfî'*nin Baskıları 175

2.3.10. Furûu'l-Kâfi Baskıları..... 176

2.3.11. Ravdatu'l-Kâfi Baskıları..... 176

2.4. el-KÂFÎ'NİN KAYNAKLARI..... 177

2.4.1. *el-Kâfî*'de Geçen Meçhul Kaynaklar..... 186

2.5. HADİSLERİ RİVÂYET KEYFİYETİ VE METODU 193

2.5.1. Rivayet Tariklerinin Çeşitliliği:..... 197

2.6. *el*-KÂFÎ'DEKİ HOCALARININ CERH ve TA'DİL DURUMLARI VE RİVAYET SAYILARI..... 199

2.6.1. Küleynî'nin Hocaları 205

2.6.2. Küleynî'nin Hocalarından Olduğu Zannedilen Bazı Râvîler 218

2.6.3. Hocalarının Bölge ve Kabilelere Göre Dağılımı 220

2.6.3.1. Küleynî'nin Kum'dan Hocaları 220

2.6.2. Küleynî'nin Kûfeli Hocaları 220

2.6.3. Küleynî'nin Kazvinli Hocaları..... 221

2.6.4. Tay Memleketinden Hocaları 221

2.6.5. Azerbeycan'den Hocaları 221

2.6.6. Nisabur'dan Hocaları..... 221

2.6.7. Himyer Kabilesi'den Hocaları 221

2.6.8. Yemen'den Hocaları 221

2.6.9. er-Râzî Olan Hocaları 221

2.6.10. Kureyş Kabilesinden Hocaları 222

2.6.11. Hâşimî'lerden Hocaları..... 222

2.6.12. Semerkan'tan Hocaları 222

2.7. el-KÂFÎ'DEKİ RÂVÎLER..... 222

2.7.1. Kadın Râvîler..... 222

2.7.2. Zemm Edilen Râviler..... 226

2.7.3. Zayıf Râviler..... 227

2.8. İDDETUN MİN ASHABİNA (عدة من اصحابنا) KAVRAMI VE el-İDDE MEŞÂYİHİ 273

2.8.1. İdde Siğasının Geçtiği Yerler 275

2.8.2. İdde Lafzıyla Tabir Edilen Küleynî Hocaları 276

2.8.3.Senedin Başındaki İdde 279

2.8.3.1. Birinci İdde 279

2.10.3.2. İkinci İdde 284

2.10.3.3. Üçüncü İdde 289

2.10.3.4. Dördüncü İdde 292

2.10.3.5. Beşinci İdde 294

2.10.3.6. Altıncı İdde 295

2.10.3.7. Yedinci İdde 296

2.10.3.8. Sekizinci İdde 297

2.10.3.9. Dokuzuncu İdde 298

2.15. SENEDİN ORTASINDAKİ İDDE 298

2.15.1. Birinci İdde 298

2.15.2. İkinci İdde 299

2.15.3. Üçüncü İdde 299

2.15.4. Dördüncü İdde 299

2.15.5. Beşinci İdde 301

2.15.6. Altıncı İdde 302

2.8.4. Meçhul İddeler 303

2.10.4.1. Birinci İdde 303

2.10.4.2. İkinci İdde 304

2.10.4.3. Üçüncü İdde 306

2.10.4.4. Dördüncü İdde 307

2.10.4.5. Beşinci İdde 307

2.8.5. *el-Kâfî'*de İdde'yle Aynı Anlamda Kullanılmış Olan Lafızlar 308

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

el-KÂFÎ'DEKİ HADİSLERİN SIHHAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 309

3.1. SIHHAT YÖNÜNDEN el-KÂFÎ'DEKİ HADİSLER 309

3.1. MAKBÛL HADİSLER 310

3.1.1. Sahîh Hadisler 310

3.1.2. Hasen Hadisler 314

3.1.3. Muvassak Hadisler/ el-Kavî Hadisler 316

3.1.4. el-Hasen ke's-Sahîh 318

3.1.5. el-Muvassak ke's-Sahîh 319

3.1.6. el-Kaviyyu ke's-Sahîh 319

3.1.7. el-Kaviyyu ke'l-Hasen 319

3.1.8. el-Kaviyyu ke'l-Muvassak 319

3.1.9. el-Kâfi'deki Sülâsî Rivayetler 320

3.2. MERDÛD HADİSLER 323

3.2.1. Zayıf Hadisler 323

3.2.1.1. Mudmar Hadisler 323

3.2.1.2. Muallak Hadisler 326

3.2.1.3. Munkatı' Hadisler 331

3.2.2. Mevzu Hadisler 333

3.3. el-KÂFİ'DEKİ HADİSLERİN METİN AÇISINDAN TENKÎDİ 333

3.3.1. Kur'ân'a Aykırı Olmakla Tenkit Edilenler 334

3.3.2. Selîm Akla Aykırı Olanlar 357

3.3.3. Sahih Sünnete Aykırı Olanlar 360

3.3.4. Tarihi Verilere Aykırı Olanlar 364

3.3.5. İlmi Gerçeklere Aykırı Olanlar 372

3.3.6. Ehl-i Beyt'e Hakaret ve Tahkir İçeren Rivayetler 374

3.3.7. Uydurma Olduğu Rahatça Anlaşılan Rivayetler 380

3.3.8. Şîa İsnâaşeriyye İtikadına Ters Düşen Rivayetler 383

3.3.9. İsnâaşeriyye Dışındaki Mezhepleri Karalayan Rivayetler 384

3.3.10. İmâmları Övmede Aşırıya Kaçan Rivayetler 389

3.3.11. Lafzen ve Manen Tahrif Olmuş/Edilmiş Rivâyetler 390

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞİÎ ÂLİMLERİN el-KÂFÎ HADİSLERİNE YAKLAŞIMLARI 403

4.1. el-KÂFÎ'DEKİ RİVÂYETLERİN TÜMÜNÜ SAHİH KABUL EDENLER 403

4.1.1. Küleynî ve *el-Kâfi*'nin Âlimler Arasındaki Prestiji ve Şöhreti..... 410

4.1.2. *el-Kâfî*'nin Mehdiy-i Muntazar'a (as) veya Sefirlere Arzedilmiş Olması Meselesi 412

4.1.3. Küleynî'nin *el-Kâfî* Hakkındaki 'Sahih' İfadesi..... 420

4.2. el-KÂFÎ HADİSLERİNİ TENKİT EDENLER 431

4.2.1. *el-Kâfî* Hadislerini Tenkid Eden Mutekaddimûn Dönemi Âlimleri 431

4.2.1.1. Muhammed b. Ali b. Babeveyhî el-Kummî es-Sadûk (ö. 381/991) 432

4.2.1.2. Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî'nin (ö. 460/1068)..... 434

4.2.1.3. eş-Şeyh el-Mufid Muhammed b. en-Nu'mân b. el-Muallim Ebû Abdullah el-'Ukberî el-Bağdâdî (ö. 413/1022)..... 436

4.2.1.4. eş-Şerif el-Murtaza (ö.436/1045)..... 437

4.2.1.5. İbn Dâvûd el-Hillî (ö.707/1308) 439

4.2.2. *el-Kâfî* Hadislerini Tenkid Eden Muteahhirûn Dönemi Âlimleri 440

4.2.2.1. Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679) 440

4.2.2.2. Muhammed Bakır el-Behbûdî (ö. 1393/2015)..... 440

4.2.2.3. Ali Ekber Hekemî Zâde (ö.1407/1987) 441

4.2.2.4. es-Seyyid Hâşim Ma'rûf el-Hasanî el-'Âmilî (ö. 1403/1982)..... 444

4.2.2.5. Muhammed Takî et-Tüsterî veya eş-Şuşterî (ö. 1415/1994) 452

4.2.2.6. Ali Şerîatî (ö.1977) 457

4.2.2.7. Murtaza Mutahharî (ö.1399/1979)..... 457

4.2.2.8. es-Seyyid Hüseyin el-Mûsevî 458

4.2.2.9. Mustafa el-Hüseynî et-Tabâtabâî 462

4.2.2.10. Seyyid Ahmed el-Kesrevî et-Tebrizî (ö. 1365/1946) 467

4.2.2.11. Ebû'l-Kâsım b. Ali Ekber b. Hâşim el-Mûsevî el-Hûî (ö. 1413/1992) 472

4.2.2.12. Âyetullah el-Uzma es-Seyyid Ebû'l-Fadl er-Rıda el-Berke'î (ö.1412/1992) 477

4.2.2.13.1. el-Berke'i'ye Göre Usûlu'l-Kâfi'deki Hadislerin Sened ve Metin Açısından Değerlendirilmesi 480

SONUÇ 488

KAYNAKÇA 494

ÖZET

Çalışmamızın ana teması, İmâmiyye Şîasının en temel kaynaklarından birisi olan Küleynî'ye ait *el-Kâfî* isimli hadis kitabının Şîa âlimlerine göre hadis ilmi zaviyesinden değerlendirilmesidir. Bu eser hakkında her ne kadar Şiî ilim adamları tarafından çalışmalar yapılmışsa da bu çalışmaların ayrıca nesnel bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye'de *el-Kâfî* ve Küleynî'yi bazı yönleriyle konu edinen çalışmalara rastlanmaktadır, ancak bu çalışmalar eser hakkında Şiî âlimlerin tarihi süreç içinde değerlendirmelerini ihtiva etmemektedir. Bu itibarla hazırladığımız bu tezin söz konusu boşluğu doldurmasını ümit etmekteyiz. Bilindiği üzere İmâmiyye Şîası'nda, Ehl-i Sünnet'in altı temel hadis kitabına mukabil dört temel hadis mecmuası bulunmaktadır. Mutekaddimûn Şîa âlimlerine ait olan bu dört kitap içerisinde *el-Kâfî*, Şîa'nın Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih kitap olarak kabul ettiği hadis kitabıdır. Küleynî'nin *el-Kâfî*'si, Şîa nezdinde bu dört eserin en önemlisi olarak telakki edilmektedir. Şiî kaynaklarına göre Küleynî, Nuvvâb olarak bilinen on ikinci imâmın vekilleriyle aynı dönemde yaşamıştır. Bu hususiyeti ona ve eserine Şîa nezdinde önemli bir ayrıcalık verilmesine sebep olmuştur. İmâmların söz ve fetvalarını cem eden ilk dönem hadis kaynaklarını ihtiva etmesi, imâmetin yapısı yanında Şiîlerin hayatlarında müracaat edebilecekleri her türlü hukukî konuları kapsaması, *el-Kâfî*'yi İmâmiye Şîası nezdinde en temel hadis kaynağı kılmıştır. Eserin, değerli ve önemli olması, hiçbir tenkide mahal olmadığı anlamına gelmez. Şiî olmayan ilim adamlarının tenkitlerinin de objektif olmadığı peşinen ifade edilebilir. Bu nedenle eser hakkında doğrudan Şiî âlimlerin görüşlerinin tespit edilmesi ve tenkitlerinin ortaya konularak tahlile tabi tutulması büyük önem taşımaktadır. İşte çalışmamızın amacını da tam bu husus oluşturmaktadır. Bu amacı temin etmek için telif edildiği dönemden itibaren günümüze kadar Şiî âlimlerinin *el-Kâfî* ile ilgili değerlendirmeleri tahlil edilmiş, Ehl-i Sünnet âlimlerinin tenkitleri kapsam dışı bırakılmıştır.

Çalışmamız giriş ve dört bölüm olarak tasarlanmıştır. Girişte Küleynî'nin yaşadığı dönem farklı yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde

Küleynî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, eserleri ve metodu incelenmiştir. İkinci bölümde *Kütüb-i Erbaa* tanıtılmış, *el-Kâfi'*nin kaynakları, râvîlerinin cerh ve ta'dil durumları ile *el-Kâfî* merkezli çalışmalar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde *el-Kâfî* hadisleri sıhhat açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Son bölümde ise Şiî âlimlerin *el-Kâfî* hakkındaki değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu çalışmada ulaştığımız en önemli sonuçlar şöyledir: *el-Kâfî* tartışmasız olarak Şîa'nın en temel hadis kitabı olup onlar nezdinde Buhârî'nin *es-Sahîh*'i mesabesindedir. Bununla birlikte muhakkik bazı Şiî âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Mütekaddimûn Şiî âlimleri, kitabı genel itibarıyla sened yönüyle değerlendirerek, eseri zayıf hadisler ve meçhul ravilerden çok sayıda hadise yer vermiş olması cihetiyle eleştirirken, müteahhirûn Şiî âlimler eseri genel itibarıyla metin yönüyle tenkide tabi tutmuşlardır. Hadislerini akla, Kur'ân'a, sahih olduğu katî olan Sünnet'e, tarihî gerçeklere, bilimsel verilere ve İmâmiyye Şîa'sının temel itikadî ilkelerine arz etmek suretiyle eleştirmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Şîa, Küleynî, *el-Kâfî*, Hadis, Usûl

ABSTRACT

The main theme of our study is the evaluation of the hadith book named *al-Kâfî* belonging to Kuleyni, one of the most basic sources of the İmâmiyya Shia, from the point of view of the science of hadith. Although Shiite scholars have done their studies on this work, these studies should also be evaluated in an objective way. In Turkey, there are studies dealing with *al-Kāfi* and Kuleyni in some aspects, but these studies do not include the evaluations of Shiite scholars about the work in the histoRicâl process. In this respect, we hope that the thesis we have prepared will fill this gap. As it is known, there are four basic hadith collections in the İmâmiyya Shia, corresponding to the six basic hadith books of the Ahl as-Sunnah. These four books, which belong to mutaqaddimin Shia scholars, are the hadith books that Shia accept as the most authentic books after the Quran. Kuleynî's *al-Kâfî* is considered the most important of these four works in the eyes of Shia. According to Shiite sources, Kuleyni lived at the same time as the deputies of the twelfth imâm known as Nuvvâb. This feature caused him and his work to be given an important privilege in the eyes of the Shia. The fact that it contains the first-period hadith sources that collect the words and fatwas of the imâms, and that it covers all kinds of legal issues that Shiites can apply in their lives, as well as the structure of the imâmate, *al-Kâfi* have made the most basic hadith source for the İmâmiye Shiite. The fact that the work is valuable and important does not mean that there is no room for criticism. It can be stated in advance that the criticisms of non-Shiite scholars are also not objective. For this reason, it is of great importance to directly determine the views of Shiite scholars about the work and to reveal their criticisms and analyze them. This is exactly what constitutes the aim of our study. In order to achieve this purpose, the evaluations of Shiite scholars about *al-Kâfi* have been analyzed from the time it was written to the present day, and the criticisms of the scholars of Ahl as-Sunnah have been excluded.

Our study is designed as an introduction and four chapters. In the introduction, the period in which Kuleyni lived has been tried to be revealed with

different aspects. In the first chapter, Kuleynî's life, scientific personality, works and method are examined. In the second chapter, Kutub-i Erbaa is introduced, the sources of al-Kāfî, the cerh and ta'dil situations of its narrators, and al-Kāfi-centered studies are discussed. In the third chapter, al-Kâfi hadiths were evaluated in terms of their authenticity. In the last part, the evaluations of Shiite scholars about *al-Kâfî* are given. The study is completed with a conclusion and bibliography. The most important results we have reached as a result of the study we have completed using the data collection and analysis method are as follows: According to their opinion al-Kâfî is indisputably the most basic hadith book of Shia and his book is at the same level as Bukhari's es-Sahih. However, the investigator has been criticized by some Shiite scholars. While the later Shiite scholars evaluated the book in terms of promissory notes in general and criticized the work because it included weak hadiths and many hadiths from unknown narrators, the later Shiites criticized the work in terms of the text in general. They criticized their hadiths by presenting them to the mind, the Qur'an, the Sunnah, which is sound, histoRicâl facts, scientific data, and the basic theological principles of the İmâmiyya Shia.

Keywords: Shia, Küleyni, el-Kâfî, Hadith, Usûl

KISALTMALAR

as	: Aleyhi's–Selam
ATÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜFD	: Ankara Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
bt.	: Binti
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
cc	: Celle Celâluhu
Çev.	: Çeviri
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Hz.	**:** Hazreti
h.no.	: Hadis numarası
m.	: Miladî
md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
no.	: Numara
ö.	: Ölüm
r.	: Rahimehullah
ra	: Radiyallahu Anhu
s.	: Sayfa
sas	: Sallalahu Aleyhi ve Sellem
Şml.	: Mektebetu'ş-Şâmile
thk.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme
tsz.	: Tarih yok
ysz.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

İslâm dinine intisap eden ve sayı olarak Ehl-i Sünnet'ten sonra en çok müntesibi olan Şîa İsnâaşeriyye mezhebinin hadis kaynakları arasında en muteber hadis kitabı sayılan *el-Kâfî'*nin, yine Şîa âlimlerine göre hadis ilmi açısından incelenip değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bilindiği gibi Şîa İsnâaşeriyye'ye göre Edille-i Şer'iyyenin ikincisi olan Sünnet'in kaynağı hadislerdir. Bu hadislerin ise günümüze kadar gelmesini sağlayan hadis kaynaklarıdır. Sünnet'in yazılı hali demek olan hadislerin güvenilirliğini anlayabilmek için de bu kaynakların metodik olarak araştırılması gerekiyor. Ehl-i Sünnet'in, Buharî'nin *Sahih*'ine atfettikleri değerin çok fazlasını Şîa, Küleynî'nin *el-Kâfî*'sine atfetmektedir. Şîa ulemasının bir kısmı, *el-Kâfî*'deki rivâyetlerin tamamının Masûm imâmdan sadır olduğunun kesin ve sahih olduğu kanaatine sahiptirler. Bu sebeple *el-Kâfî'*nin Şîa ulemasına göre hadis ilmi açısından değerlendirilmesi son derece önemlidir. Ancak yaptığımız araştırmaya göre, Türkiye'de bu alanda bugüne kadar kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Öte yandan *el-Kâfî* üzerinde Şîa âlimlerince yapılan çalışmaların büyük oranda metodik olmaktan uzak, savunmacı ve taraflı olduğu aşikârdır. Bu alanda Ehl-i Sünnet âlimlerinin yaptığı çalışmalarda da daha çok eleştirel bir yaklaşımın sergilendiği gözlemlenmektedir. Bu salt savunmacı ve sırf eleştirel bakış açısından azade, objektif bir değerlendirmeye ulaşabilmek için, farklı görüşlere sahip Şîa âlimlerinin *el-Kâfî* hakkındaki değerlendirmelerini araştırmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Ehl-i Sünnet ulemasının cumhuruna göre, hadis kaynakları içinde en mutemet ve sahih olanı, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh* adlı hadis kitabıdır. Ehl-i Sünnet âlimlerinin el-Buhârî'nin *Sahîh*'i ile ilgili değerlendirmeleri bizim konumuzun dışında kaldığı için üzerinde durmayacağız. Şîa ise Sünnîlerin el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh'*ine biçtikleri değerden çok daha fazlasını Küleynî'nin *el-Kâfî'*sine verirler. Küleynî'nin

*el-Kâfî'*sini el-Buhârî'den sonra telif etmiş olması ve onu bu kitabı telif etmeye sevk eden faktörler göz önünde bulundurulduğunda Şîa açısından *el-Kâfî'*nin neden bu denli değerli olduğu anlaşılabilir. Nitekim Küleyni öncesi Şîa hadis edebiyatının ciddi bir dağınıklık içinde olduğu görülmektedir. Dörtyüz asıl olarak isimlendirilen ve Masûmlar'dan nakledildiği iddia edilen küçük fasikül ve kitapçıklar halindeki bu rivâyetleri belli kurallara göre cemetmek bir gereklilikti. Şîa mezhebinin bu alandaki eksikliğini gidermeye çalışan, Şiî bir kişinin dini alanda her ihtiyaç duyduğu bütün konuları bulabileceği bir hadis kitabının telif edilmesi, bu rivâyetleri ilk olarak cemeden Küleynî'den talep edilmiştir.[1] Bunun üzerine Şiî mezhebinin tecdidine yönelik ve Şiî bir şahsın her istediğini bulabileceği bir kitabı telif etme görevini Küleynî üstlenmiştir. Onun, bu niyetle *el-Kâfî*'yi telif ettiği kitabının mukaddimesindeki ifadelerinden anlamak mümkündür. Küleynî'nin bu kitabı telif ederken, onu sadece bir hadis kitabı olarak telif etmediği, mezhebin ihtiyaç duyduğu bütün konuları kapsayan cami' bir kitabı telif etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira *el-Kâfî'*nin kitap ve bab başlıklarının fıkhi ve itikadi tüm konuları içerdiği görülmektedir. Tespit ettiğimiz kadarıyla Küleynî, *el-Kâfî*'yi telif ederken, Buhârî'nin *Sahîhi*'ni telif ederken izlediği yolu taklit etmeye çalışmıştır. O, tıpkı Buhârî gibi fıkhî ve kelamî görüşlerini bab başlıklarına yansıtmış, bab başlığı altında tahriç ettiği hadisleri kendi fıkhi ve kelami görüşlerini destekler bir şekilde dizmiştir. Öte yandan mezhebin temel inanç esaslarını desteklemeye dönük rivâyetlere ağırlık vermiştir. Şîa'ya muhalif fırkalara cevap teşkil edecek bab başlıkları ve bu bab başlıkları altında hadisler tahriç etmiştir. Bütün bunlardan dolayı *el-Kâfî'*nin sened ve metin yönünden tekrar gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bunu yaparken tarafsızlık ilkesine bağlı kalarak, metodik olarak araştırmanın yapılması icab ediyor. Sağlıklı bir sonuca varmak için de Şîa ulemasının *el-Kâfî* ve müellifi hakkındaki görüşlerini ortaya koymak gerekir.

Buna göre çalışmamızın ana hedeflerini şöyle özetleyebiliriz:

1- Küleynî'yi *el-Kâfî'*yi yazmaya sevkeden faktörler ve bu kitabı yazmakla hedefledikleri.

[1] Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshak er-Râzî, **el-Kâfî**, Dâru'l-Kutup el-İslâmiyye, Sekizinci Baskı, Tahran 1387/1967, Mukaddime, c. 1, s. 8.

2- Telif metodu ve bununla ilgili farklı görüşlerin değerlendirilmesi.
3- Küleynî'nin *el-Kâfî'*deki hocalarından Şîa ricâl âlimlerince cerh edilenleri belirleyip bu konuda Şîa uleması arasındaki farklı görüşlerin, *el-Kâfî*'de tahriç edilen hadislerin sıhhatine etkisini belirlemeye çalışmak.
4- *el-Kâfî'*deki rivayetlerin sened açısından ele alınması ve bu konudaki Şîa âlimlerinin farklı görüşlerinin değerlendirilmesi.
5- *el-Kâfî'*deki rivâyetlerin metin açısından değerlendirilmesi ve konu ile ilgili Şîa ulemasının farklı görüşlerinin değerlendirilmesi.
6- Mutekaddimûn ve muteahhirûn Şîa hadis âlimlerinin *el-Kâfî* hakkındaki görüşlerinin tespit edilerek aralarındaki görüş ayrılıklarının değerlendirilmesi.
7- Bütün bunların bir sonucu olarak günümüzde ihtiyaç duyulan hadis kültürü paylaşımına katkı sağlanması ve bu alanda ortak çalışma alanlarının güçlendirilmesi.

II. ARAŞTIRMANIN PLANI VE ZORLUKLARI

a. Araştırmanın Planı

Tezimizi giriş ve dört ana bölüm olarak planladık. Giriş kısmında, Küleynî'nin yaşadığı asırdaki siyasî, sosyal durum ile *el-Kâfî'*yi telif etmeyi tamamladığı Bağdat'taki fikrî ve kültürel hayat üzerinde kısaca durulmuştur. Bu noktadan hareketle, Bağdat'ın ilim merkezi olması, Abbâsî yöneticilerinin ilim, kültür ve itikadî konulara müdahaleleri ile Şiî düşüncelerin Küleynî döneminde Bağdat'ta yayılmasının sebepleri üzerinde durulmuştur. Öte yandan Abbâsîlerin Şîa'ya karşı olan tavrının Şîa lehinde değişmesi ile Küleynî dönemindeki ilmî durum incelenmiştir.

Birinci bölümde Küleynî'nin hayatı, Şîa ulemasının onun hakkında söyledikleri ile ilmi şahsiyeti, döneminde Kum kenti'nin ilmî durumu üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Küleynî'nin hocaları, öğrencileri ve kendisine nispet edilen eserleri ayrıca tespit edilerek üzerlerinde durulmuştur.

İkinci Bölümde ise *Kütüb-i Erbaa* kavramı, doğuşu, gelişimi, bunlara duyulan ihtiyaç, Küleynî'nin *el-Kâfî'*sinden önceki ve sonraki hadis kitapları incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca *el-Kâfî*'nin yazılmasının sebepleri ile Küleynî'yi buna sevk eden

etmenler üzerinde durulmuştur. *el-Kâfî'*nin yazılış tarihi, tarih içindeki algılanışı ile *el-Kâfî'*nin İmâm'a arz ediliş meselesi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ayrıca *el-Kâfî* üzerinde yapılan çalışmalar ele alınmış, kaynakları, hadis sayısı, Küleynî'nin *el-Kâfî'*deki hocaları ve onların rivâyet sayıları ile bölgelere göre dağılımları incelenmiştir. Ayrıca Şîa ricâl âlimlerine göre Küleynî'nin hocalarının cerh ve ta'dil durumları açıklanmıştır. Öte yandan *el-Kâfî'*de binlerle ifade edilebilecek sayıda rivayetleri bulunan (العدة) iddeler[2] ve bunlardan kimin veya kimlerin kastedildiği konusu üzerinde de durulmuştur. Bu bölümde el-İdde'ye eşit olan lafızlar ile *el-Kâfî*'deki malzemelerin kaynakları araştırılmıştır. Bunun yanında *el-Kâfî*'deki kaynak kullanımı ve metodu da incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, *el-Kâfî'*nin tasnif metodu ve rivayet tekniği, bölüm başlıkları, seçimi, tertibi, bölümlerin sayısı, bölümlerin bab başlıkları ile uyumu, bab sayısı, bab başlığı bulunmayan bölümler incelenmiştir. Öte yandan *el-Kâfî*'deki bazı bölüm başlıklarının ahkâmla alakası, kitabın rivayet açısından analizi yapılarak hadislerinin Şîa ulemasına göre mertebe ve değerleri araştırılmıştır.

Dördüncü bölümde Şîa hadis âlimlerinin *el-Kâfî* hakkındaki değerlendirmeleri, leh veya aleyhte görüş beyan edenler ile *el-Kâfi*'yi sened yönünden, metin yönünden, sened ve metin yönünden tenkit eden Şîa âlimleri araştırılmış olup konu ile alakalı değerlendirmeler yapılmıştır.

b. Çalışmanın Zorlukları

Çalışmanın en büyük zorluğu ülkemizde yeteri kadar Şiî hadis kaynaklarının bulunmamasıdır. Bir başka zorluk, *el-Kâfî'*de hadisleri tahriç edilen ve hadis senedlerinde yer alan şahıslarla ilgili sağlıklı bilgiye ulaşamamaktır. Çünkü Şîa ricâl kitaplarında yer alan râvîlerin çok azı hariç doğum ve vefat tarihleri belli değildir. Diğer yandan *el-Kâfî'*de bulunan çok sayıda râvînin sadece künyesi veya sadece babasının isminin zikredilmiş olması vb. râvi hakkında hüküm vermeyi imkânsız hale getiren hususlar vardır. Aynı şekilde çok sayıda râvinin aynı ismi taşımış olması

[2] Küleynî'nin *el-Kâfi*'sinde 'İddetun Min Ashabina' tabiriyle kendilerinden rivayet ettiği hocaları kastedilir. Bundan dolayıdır ki, 'İddetun Min Ashâbinâ' ifadesi, Şîa Usûlu'l-Hadis ve Ricâl ilminde önemli bir yere sahip olmuştur. Söz konusu ifade Şîa hadis âlimleri nezdinde "İddetu'l-Kâfî" veya "İddetu'l-Küleynî" diye isimlendirilmiştir.

da sened zincirinde yer alan râviler hakkında değerlendirmede bulunmayı zorlaştırmıştır. Günümüz teknolojisinden istifade etmekte de zorlandığımızı ifade etmek isteriz. Zira bize en kolay bilgi sunması gereken "el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa" düzensiz ve bilgiler noktasında yetersizdir. Bu programda yer alan kitap bilgilerinin yok denecek kadar az olması da güvenilirlik noktasında problemlere sebep olmaktadır.

Diğer yandan Şîa uleması arasında aynı rivâyet hakkında farklı yaklaşımların sergilenmesi, bunu yaparken de neye göre yapıldığının açıklanmamış olması da başlı başına bir problem teşkil etmektedir. *el-Kâfî* üzerine şerh çalışması yapanların, çoğu zaman hadisler hakkında verdikleri hükmü neye göre, hangi kurallara göre verdiklerini açıklamamış olmaları, İmâmların söyledikleri, mezhebin temel prensipleriyle uyuşmuyorsa veya Ehl-i Sünnet itikadına uygunsa, İmâmın takiyye yaptığını ileri sürerek işin içinden çıkmaya çalışmaları başka bir zorluğa sebep olmuştur. Muhammed Bakır el-Meclisî "*Mirâtu'l-ukûl fî Ahbâri Âl er-Rasûl*" adlı kitabında, hadisler hakkında hüküm verirken, Şîa hadis ulemasınca daha önce hiç kullanılmamış "Daîfun muvafikun littecribeti, hasenun ke's-sahîhi, mechûlun, daîfun ale'l-meşhûr, ke'l-muvesseki, hasenun ke's-sahîhi, hasenun ev muvassekun, muvassekun ve ahiruhu murselun ke'l-muvesseki, murselun ke'l-haseni, hasenun ala'z-zahir, muvessekun ke's-sahîhi vb." terimler kullanmıştır. Telif ettiği söz konusu kitabında, bu ifadeleri hangi anlamda kullandığına açıklık da getirmemiştir. Muhamed Bakır Behbûdî de *Sahîhu'l-Kâfî* adlı kitabında *el-Kâfî*'de sahih olan hadisleri yazdığını söylemiştir. Ancak zayıf addettiği hadislerin neye göre zayıf olduğunu açıklamamıştır. Aynı şekilde Abdulhüseyn de *eş-Şâfî fî Şerh-i Usûl el-Kâfî* adlı kitabında hadisler hakkında tashih ve tadîf anlamında hüküm vermiştir. Ancak tashih ve tadîfi neye göre yaptığına açıklık getirmemiştir. Bu verdiğimiz üç Şîa âlimi örneğinde olduğu gibi, *el-Kâfî'*deki hadisler hakkında değerlendirmelerin hangi usullere göre yapıldığı malum değildir. Bu ise *el-Kâfî* rivâyetleri hakkında sağlıklı bir hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır.

el-Kâfî ile ilgili araştırma yaparken yukarda tadat ettiğimiz hususların dışında kaynaklara ulaşmada ciddi sıkıntılarla karşılaştığımızı ifade edebiliriz. Belki de en büyük zorluğumuz Şîa hadis âlimlerinin usûl diye ileri sürdükleri kaidelerin usûlden mahrum olmasıdır. Zira mütekaddimûn ve müteahhirûn arasında usûl noktasında ters

düştükleri çok sayıda husus vardır. Öte taraftan Ahbarîler, Dirâyetu'l-hadîs ilmi ile amel etmenin caiz olmadığını, bu ilmin Amme (Ehl-i Sünnet) tarafından ihdas edildiğini, Kütüb-i Erbbaa'daki hadislerin tümünün sahih olduğunu iddia ederken, usûlîler ise bu kaidelerin gerekli olduğunu, dolayısıyla, zikri geçen kitaplardaki hadislerin cerh ve ta'dil kurallarına göre süzgeçten geçirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Zikrettiğimiz hususlardan dolayı da Şîa ulemasının *el-Kâfî* hakkındaki değerlendirmelerini sağlıklı bir şekilde tespit etmek zordur.

III. ARAŞTIRMA METODU VE KAYNAKLARI

a. Araştırmanın Metodu

Ehl-i Sünnet eğitim sisteminden geçerek yetişenlerin, Şîa araştırmalarında en çok dikkat etmeleri gereken hususların başında izlenecek metot gelir. Bu tür araştırmalarda metodik yanlışlara daha çabuk düşüldüğü, objektif hareket edilmediği, tabiri caiz ise tarafgirlik yapıldığı, bu sebeple de kaçınılmaz olarak araştırmacının yanlış sonuçlar elde ettiği müşahede edilmektedir.

Değişik ve farklı bir yapıyı, ideolojiyi yahut mezhebi araştırmanın kaçınılmaz metodik sorunlarından biri de parçacı ve seçici yaklaşımdır. Bu tür bir yaklaşım genel olarak, "karşı grup, taraf ve muhalif mezhep" olarak görülen yapının tartışmalı ve zayıf yönlerini öne çıkarıp, diğer yönlerini görmezden gelerek zayıflığını ortaya koymayı amaçlar. Zikretmeye çalıştığımız husus sadece Şîa çalışmalarında değil, genel olarak farklı itikâdî, fıkhî veya siyasî grupların birbirleri hakkında yaptıkları araştırma ve incelemelerin çoğunda bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Böyle bir yaklaşımda fikirler, söz konusu grubun çoğunluğu tarafından benimsenip benimsenmediği, kabul ediliyorsa nasıl tevil ve yorumlandığına bakılmaksızın eleştiri konusu yapılır. Bu tarz yaklaşım, tabiatı gereği bir fikrin tarihi seyrini inceleme ihtiyacı duymadığı gibi, araştırılan grup içerisinde oluşan diğer farklı görüşleri de dikkate almayabilmektedir. Burada esas amaç, söz konusu fikri yapıyı eleştirmek ve tenkit edebilmek için gerekli malzemeleri elde edebilmektir. Bu şekilde karşı fikrin en uç görüşleri öne çıkartılarak ne kadar zayıf ve din dışı olduğu ispatlanmaya çalışılır veya sadece kendi araştırmasını destekleyen görüşleri alınarak savunduklarının ne kadar makul ve güçlü olduğunu ifade etmeye çalışır. *el-Kâfî* üzerinde yapılan araştırmalarda da genel tarafından kabul görmemiş bir Şiî âlimin

düşünce ve fikirlerini merkeze alıp tenkit ve yorumlarını öne çıkararak genelin aynı görüşte olduğu görüntüsünü vermek yanlış bir tutumdur. Çünkü böyle bir yaklaşım, genel olarak Şîa ulemasının *el-Kâfî* hakkında kabul etmediği bir hususu merkeze alma ve *el-Kâfî*'yi onun üzerinden tanımlama ve tanıtma tehlikesini beraberinde getirecektir.

Bu çalışmamızda zikrettiğimiz hatalara düşmemek adına, meseleler incelenirken mümkün olduğu kadar konuların tarihî seyri göz önünde bulundurulmuş, alakalı meselenin Şîa âlimlerince nasıl anlaşıldığı ve ne şekilde tartışıldığı incelenmeye çalışılmıştır. Öte yandan tezimizin konusu "Şîa Âlimlerine Göre *el-Kâfî'*nin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi" olduğu için araştırmada Şîa ulemasının bakış açısı öncelenmiştir. Bununla birlikte gerekli görülen yerlerde az da olsa konuyla alakalı Ehl-i Sünnet'in kaynaklarından da istifade edilmiştir.

Öte yandan çalışmamızda *el-Kâfî*'deki rivâyetlerin tarihte ve günümüzde yaşayan âlimler tarafından nasıl anlaşıldığı incelenmeye çalışılmış, Şîa içerisindeki farklı anlayışlara yer verilmiştir.

Ayrıca *el-Kâfî'*deki rivâyetler, sened ve metin açısından incelenmiş bir taraftan Şîa ricâl münekkidlerinin *el-Kâfî'*de hadisleri bulunan râviler hakkındaki değerlendirmeleri, diğer taraftan da Şîa ulemasının hadis metinleri ile ilgili görüş ve değerlendirmeleri tespit ve tahlil edilmeye çalışılmıştır.

b. Kaynaklar

Çalışmamızda, tamamen Şîa kaynaklarından istifade edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle tezimizin konusunu teşkil eden *el-Kâfî'*nin el-Matbaatu'l-İslâmiyye'nin Ali Ekber el-Gıfarî ta'likleri ile beraber iki cilt halinde 1388/1968 yılında bastırdığı nüsha, *el-Usûl Mine'l-Kâfî'*nin Dâru'l-Kutub el-İslâmiyye'nin Ali Ekber el-Ğıfarî'nin ta'likleri ile beraber sekiz cilt halinde 1387/1967 yılında bastırdığı nüsha ile Dâru İhya-i et-Turâs el-'Arabî'nin bastırdığı Muhammed Salih el-Mâzenderânî'nin *Şerhu Usûl el-Kâfî* adlı kitabı, Dâru'l-Mehecce el-Beydâ'nın 2011 yılında bastırdığı Sadruddin Muhammed b. İbrahim eş-Şîrâzî'nin *Şerhu Usûlu'l-Kâfî* adlı eseri ile Muessesetu'l-Kütüb-i el-Erbaa'nın *Usûlu'l-Kâfî* ile *Furû'u-l-Kâfî* kitapları esas alınmıştır. *el-Kâfî* üzerinde yazılan şerhlerden el-Meclisî'nin *Mirâtu'l-*

Ukûl fî Ahbâri âl er-Rasul kitabından azami ölçüde istifade edilmiştir. Abdulhüseyn'in *eş-Şâfî fî Şerhi Usûli'l-Kâfî* kitabı yanısıra Muhammed Bakır el-Behbûdî'nin *Sahîhu'l-Kâfî* adlı kitabından da istifade edilmiştir.

Yukarda tadat ettiğimiz kitapların dışında *el-Kâfî*'nin senedlerinde bulunan râvîlerin cerh ve ta'dil durumları için yine Şîa ricâl kitaplarına müracaat edilmiştir. Şîa ricâl kitaplarından İbnu'l-Gadârî'nin *Ricâl*i, İbn Dâvud'un *Ricâl'*i, et-Tûsî'nin *el-Fihrist* ile *Ricâl* kitabı, el-Keşşî ile en-Necâşî'nin ricâl kitapları, el-Hûî'nin *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs* kitabı ile eş-Şehîdu's-Sânî ve el-Allâme el-Hillî'nin Şîa hadis ricâli ile ilgili telif ettikleri eserlerden istifade edilmiştir. Zikrettiğimiz kaynakların dışında, muasır Şîa âlimlerinin de *el-Kâfî* hadisleri hakkındaki değerlendirmelerinden istifade edilmiştir. *el-Kâfî* ve müellifi hakkında yaptığımız çalışmamızda tamamen Şîa âlimlerinin müellefatından faydalanıldığını tekrar vurgulamak isteriz.

Yukarda tadat ettiğimiz kaynaklar dışında şu çalışmalardan da yararlanılmıştır:

1- Ebû'l-Fadl b. er-Rızâ el-Berke'î el-Kummî'nin *Kesru's-Sanem* adlı kitabı: el-El-Berke'î, *el-Kâfî'*nin "Usûl" bölümünü ele alarak onu tenkide tabi tutmuştur. Detaya girmeden bu bölümdeki rivâyetlerin büyük bir kısmının zayıf ve uydurma olduğunu söylemiştir. Rivâyetler hakkında verdiği hükümlerde çoğunlukla el-Meclisî'ye (ö. 1110/1698) itimat etmiş, hurafe ve münker olan şeyleri rivâyet eden râvîyi zayıf addetmiştir. Öte yandan zayıf râvîlerden birinin senedte bulunmasını bir rivayetin zayıf addedilmesi için yeterli görmüştür.

2- Hâşim Ma'ruf el-Hasanî'nin *ed-Dirâsât fî 'İlmi'l-Hadîsi ve'l-Muhaddisîn* adlı kitabı: el-Hasanî, bu kitabında Buhârî'nin *Sahih*'i ile Küleynî'nin *el-Kâfî*'sini karşılaştırmaya çalışmıştır. Ancak onun bu çalışması metodik ve iyi niyetten uzaktır. Zira el-Hasanî bu çalışmasında, Ehl-i Sünnet'in *Sahîh-i Buhâr*i'yi mukaddes gördüklerini ileri sürerek, enerjisini büyük ölçüde onu tenkit etmeye ayırmıştır. Küleynî'nin ise gerek *el-Kâfî'*yi telif ederken, gerekse râvî ve mervîyi seçerken sağlam ilmi bir yol takip ettiğini iddia etmiştir.

3- Samir Marûf el-'Ubeydî'nin *Maa el-Küleynî ve Kitâbuhu el-Kâfî* adlı kitabı: el-'Ubeydî de çalışmasını objektiflikten uzak ve savunmacı bir mantıkla kaleme almıştır. Bütün enerjisini Küleynî ve *el-Kâfî'*yi savunmak için harcamıştır.

el-Kâfî'de rivâyetleri olan râvîlerden sadece 36'sını tenkit etmiştir. Geri kalan râvî ve senedleri methetmiştir.

4- Ahmed Abdulmecid Hammûd'un *Dirâsetun fî Masâdiri'l-Kâfî ve Menâhicuhu* adlı kitabı: Bu kitap, *el-Kâfî*'deki iddelerde geçen râvîleri konu edinen küçük bir çalışmadan ibarettir. Müellif, *Ricâlu'n-Necaşî'*den alıntılamada bulunmakla yetinmiştir. Zira onların isimlerini ilk olarak zikreden en-Necâşîdir. Dolayısıyla çalışma *el-Kâfî'*yi bir bütün olarak ele almaktan uzak bir eserdir.

5- Samir el-'Amîdî el-Hüseynî'nin *Hayâtu'ş-Şeyh Muhammed b. Ya'kub el-Küleynî* adlı kitabı: Müellif bu kitabında Küleynî'nin yaşadığı asrı Şiî bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışmış, bunun yanı sıra Küleynî'nin hocalarından bir kısmının biyografyasını çıkarmaya çalışmıştır. Ancak objekliflikten uzak ve savunmacı bir tavır takınmıştır. Bu nedenle eser *el-Kâfî* hakkında ilmî bir araştırma olmaktan uzaktır.

6- Abdurrasûl Abdulhasan Gaffâr'ın *el-Küleynî ve'l-Kâfî* adlı kitabı: Müellif, Şîa hadis tarihini Şiî bir bakış açısı ile özetlemeye çalışmış, Kûfe ve Kum gibi Şîa için önem arz eden merkezler hakkında bilgi vermeye çalışmıştır. Küleynî'nin biyografyasını çizmeye gayret etmiştir. Küleyn kenti ile *el-Kâfî'*deki kitap, bab ve rivâyet sayısı hakkında bilgiler vermiştir. Ancak objektiflikten ve ilmi olmaktan uzak ve savunmacı tutum sergilemiştir. Bu çalışma da daha önceki çalışmaların tekrarı mesabesindedir. Öte yandan müellifin 'el-İdde' de olduğu gibi yanlış bilgiler verdiğini ifade etmek gerekiyor. Zira 'el-İdde'yi 'el-'Udde' şeklinde yazarak yanlış anladığını göstermiştir. Bilindiği gibi 'iddeton min ashâbinâ' ashabımızdan bir grop anlamına gelirken ''Uddetun min ashâbinâ' ise ashabımızdan bir hazırlık anlamına gelir. Küleynînin son anlamı kastetmediği açıktır.

IV. KÜLEYNÎ'NİN YAŞADIĞI HİCRÎ III-IV. ASRA GENEL BAKIŞ

Herhangi bir şahıs ve görüşün sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi ve bir eserin tarihteki yerinin takdir edilmesi; müellifin yaşadığı dönemin siyasî, ictimaî, kültürel ve ilmî çevresinin bilinmesi, eserin hangi şartlarda ortaya çıktığı ve olgunlaştığının bilinmesi ile doğrudan bağlantılıdır. Siyasî alanda cereyan eden gelişmelerin, düşünce akımlarına, fikrî hareketlere zemin hazırlaması gibi, bazen de bu akımlar, dinî düşünceler ve çevresindeki sosyal hadiseler, siyasî cereyanların ortaya çıkışına uygun ortam meydana getirmektedir. Bu karşılıklı etkileşim ortamının, eserlerin

yazılmasında ve telif edilen bu eserlerde takip edilecek metodun şekillenmesindeki gücü ve etkisi inkâr edilemez bir gerçektir.

Bu noktadan hareketle Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eserinin yazıldığı ortamı, kaynaklarını ve tasnif metodunu sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmemiz, kısaca eseri doğru anlayıp doğru değerlendirebilmemiz için müellifin yaşadığı dönemin siyasî, ictimaî, kültürel ve ilmî çerçevesi hakkında genel bir bilgiye sahip olmamız gerekmektedir. Küleynî'nin (255-329/869-941) yaşadığı dönem hicri 3. yüzyılın ikinci yarısı ile 4. yüzyılın ilk yarısı, yani Abbâsî hilâfetindeki sekiz halife dönemine tekabül etmektedir. Bu dönem, Abbâsî hilâfetinde çok önemli bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bu dönemde (232-334/847-946) hilâfet makamına gelen Abbâsî halifeleri sırasıyla şunlardır:

1- Mu'tez-Billâh (252-255/866-869)[3]
2- Mühtedî-Billâh (255-256/869-870)
3- Mu'temid 'Alellâh (256- 279/870-892)[4]
4- Mu'tazıd-Billâh (279-289/892-902)[5]
5- el-Müktefi-Billâh (289-295/902-908)[6]
6- el-Muktedir- Billâh (295-320/908-932)[7]
7- el-Kâhir- Billâh (320-322/932-934)[8]
8- er-Râzî- Billâh (322-329/934-940)[9]
9- el-Müttaki-Lillâh (329-333/940-944)[10]

a- Küleynî Döneminde Sosyal Durum

Bu başlık altında, yukarıda isimlerini verdiğimiz Abbâsî halifelerinden sadece el-Muhtedî-Billâh (255-256/869-870) ile el-Müttaki-Lillâh (329-333/940-944)

[3] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâ'î**, Daru'l-Cîl ve Mektebetu'n-Nahde el-Mısriyye, on dördüncü baskı, Beyrut-1996, c. 3, s. 15-18.
[4] Bkz. Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi,** 1-4, (trc. Salih Tuğ), Boğaziçi y. , İstanbul-1980, c. 2, s. 457; Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm...,** c. 3, s. 18-23; Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1988, c. 1, s. 37; Aykaç, Mehmet**, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Kombassan A.Ş., Konya-1994.
[5] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm...,** c. 3, s. 23-26.
[6] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm...,** c. 3, s. 23-26.
[7] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm...,** c. 3, s. 26-31.
[8] ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (ö. 748/1318), **Siyeru E'lâmi'n-Nubelâ**, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2006, c. 11, s. 399-401.
[9] ez-Zehebî, **Siyeru E'lâmi'n-Nubelâ**, c. 11, s. 401-402.
[10] ez-Zehebî, **Siyeru E'lâmi'n-Nubelâ**, c. 11, s. 402-404

dönemleri ve arasındaki 70-71 yıllık siyasî ve sosyal durumu, çalışma konumuza temel olması açısından ana hatları ile ele almayı uygun görüyoruz.

Bilindiği üzere, Emevîlerden sonra yönetime Abbasîler gelmiştir (41-132/661-750). Emevî devletinin yıkılmasına ve Abbasîlerin yönetimi ele geçirmelerine bazı ictimaî, siyasi ve fikri hususlar sebep olmuştur. Emevî halifelerinden bir kısmının idarelerinde takip ettikleri bazı yanlış uygulamalar, İslâm ümmeti içinde çeşitli küskün ve muhalif grupların ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu durum netice itibarıyla Emevî yönetiminin sonunu hazırlamıştır.[11] Bazı tarihçiler, bu faktörleri, Emevîlerin Arap milliyetçiliği yapmalarına bağlamıştır. Bize göre Arap milliyetçiliği Fars milliyetçiliğine tepki olarak çıkmıştır. Bunun yanında İslâm adına ortaya çıktıklarını iddia eden İranlıların, Ehl-i Beyt sevgisi görüntüsü vererek, Emevîlere karşı Şiîleri desteklemeleri ve hilâfetin Ehl-i Beyt'in hakkı olduğu yönündeki -büyük bir kısmı sahih olmayan- hadislere dayandırılarak yaptıkları tahrifatların da bunda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bazı araştırmacılara göre hilâfetin Abbâsîlere geçmiş olması, Araplar için hâkimiyet döneminin sonu olmuştur.[12] Abbâsîlerin yönetimi ele geçirmeleriyle beraber, Arap olmayanlar Araplara karşı gözle görülür bir şekilde üstünlük elde etmişlerdir.[13] Abbâsî devlet organlarında söz sahibi olanların ilim dünyası üzerindeki etki ve ilişkisinin mahiyetini daha iyi kavrayabilmek için, devlet organları, bu organlardaki vazife ve salahiyetlerini iyi bilmek icap eder.

Abbasî devletinin ilk döneminde merkeziyetçi bir idare şekli vardı. Bölgelere gönderilen valiler, Emevîler döneminin aksine, birer memur hükmünde olup, herhangi bir yetkiye sahip değillerdi.[14] Abbasî devleti teşkilatlanması merkez ve taşra olmak üzere iki ana omurgadan oluşuyordu. Merkez teşkilatında hilâfet, veliahtlık, vezaret, kitabe ve hâciplik organları vardı.[15] Yönetim, Harun Reşid (ö. 193/809) dönemine kadar istibdada dayalı olarak devam etmiştir.[16] Dolayısıyla halife mutlak

[11] Yıldız, "Abbasiler", **DİA**, c. 1, s. 31.
[12] Ancak bu görüşün isabetli olmadığı kanaatine sahip olduğumuzu ifade etmek isteriz. Zira Abbasî halifelerinin tümü Arap ve Kureyşîdirler.
[13] Yıldız, "Abbasiler", **DİA**, c. 1, s. 31-35.
[14] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm…**, c. 2, s. 216.
[15] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm…**, c. 2, s. 206-215.
[16] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm…**, c. 2, s. 207. Bu istibdadın sebebi ise, kanlı bir inkılapla yıktıkları Emevî Devleti enkazı üzerinde inşa ettikleri Abbâsî Devletini müesses bir hale getirmek

bir hükümdar, halifelik de Emevîler döneminde olduğu gibi verasete dayalı bir hükümdarlık şeklinde devam etmiştir. Veliahtlık ise, halifeliği Abbâsî ailesi elinde tutabilmek gayesi ile korunuyordu. Veliaht seçiminde genel itibarıyla liyakate önem verilmiyordu. [17]

Abbasîler devlet teşkilatlanmasını Farisilerden almışlardır. Sâsânî devlet teşkilatında, vezaret çok önemli bir yer tutmaktaydı.[18] Aynı şekilde Abbasî devlet teşkilatında da hilâfetten sonra en önemli kurum vezaret idi. Abbasîlerde vezirlik iki çeşitti. Biri, tam ve sınırsız yetkilere sahip ve halifenin nâibi sıfatı ile hilâfet mührünü taşıyan vezâret-i tefvîz; diğeri ise yürütme ile ilgili sınırlı yetkilere sahip ve sadece halifenin verdiği emirleri yerine getirmekle görevli olan vezâret-i tenfizdi.[19]

Merkez teşkilâtındaki önemli memuriyetlerden biri hâciblikti. Hâciplik, halifeyi suikastlara karşı korumak, halife ve ailesinin can güvenliğini sağlamak ve halkın halifeyi gereksiz yere meşgul etmelerini önlemek için kurulmuştu.[20]

Merkez teşkilatında önemli diğer bir memuriyet kâtiplikti. Bunlar bir taraftan Divânu'l-harâc, Divânu Beyti'l-mâl, para basım işlerini yürüten Divânu dâri'd-darb vb. işleri yürütürken, öbür taraftan halifenin resmi yazışmalarına da bakıyorlardı.[21]

---

ve muhaliflerin hareket alanını daraltmak amacıyladır. er-Reşid dönemi öncesi, devletin tesis ve yapılanma sürecidir. er-Reşid ile beraber Abbâsî devleti, özellikle Horasanlı mevâlinin desteğiyle sağlam diyebileceğimiz bir temel üzerine oturtulmuştur. Bu süreçten sonra artık fütuhata geçme ve büyük devletlere yaraşır ilmi çalışmaların yapılması zamanıdır. Harun Reşid dönemi Abbâsî devletinin güçlü olduğu dönemdir. Bu dönem, Harun Reşid, oğlu Me'mûn, el-Mu'tasım b. er-Reşîd ve el-Vâsık b. Mu'tasım dönemlerini kapsamaktadır. Bu dönem merkezi yönetimin gücü ve kuvveti ön plana çıkmaktadır. Öte yandan idari düzenleme ve islah hareketlerinin olduğu bir süreçtir. Bu dönemde büyük fetihler olmuş, İslâm hilafetinin şanının yüceldiği ve dünyadaki en büyük güç olma özelliğini aldığı dönemdir. Endülüs Emvî devleti hariç bütün bölgesel devletlerin boyun eğdiği ve Abbâsî hilafetini kabul edip bey'at ettiği dönemdir. Bu dönem Abbâsî devletinin en güçlü olduğu dönemdir. Yapılan ayaklanmaların büyük bir kısmını bastırmayı başardığı dönemdir. Bkz. es-Sircânî, Rağıb, **Muhtasar Kıssatu'l-Hilâfe el-Abbâsiyye**, WWW.İSLÂMSTORY.COM

[17] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm...**, c. 2, s. 253; Dinçoğlu, Mehmet, **Ebû Dâvud'un Süneni** (Kaynakları ve Tasnif Metodu), TDV Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2012, s. 18.

[18] Yıldız, "Abbasiler", **DİA**, c. 1, s. 38.

[19] el-Maverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 450/1058) **el-Ahkâm es-Sultâniyye,** Dâru'l-Hadîs, Kâhire tsz., s. 50; Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm**, c. 2, s. 211; Yıldız, "Abbasiler", **DİA**, c. 1, s. 38; Aykaç, Mehmet, **Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar**, T.T.K., Ankara-1997, s. 19-23; Dinçoğlu, **Ebû Dâvud'un Süneni**, s. 18.

[20] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm…**, c. 2, s. 215; Yıldız, "Abbasiler", **DİA**, c. 1, s. 39.

[21] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm…,** c. 2, s. 214; Yıldız, "Abbasiler", **DİA**, c. 1, s. 38-39.

Adliye teşkilâtı; mahkeme, mezâlim mahkemeleri ve hisbe teşkilatından müteşekkildi. Abbâsî halifeleri kazaî yetkilerini fakihler arasından seçtikleri kadılar vasıtasıyla icra ederlerdi. Daha sonra baş kadılık müessesesi ihdas edilmiştir. Bu vazifeyi deruhte eden ilk kişi *Kitâbu'l-Harac'*ın sahibi Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencisi Ebû Yusuf'tur (ö. 182/798). Bundan sonraki süreçte kadılar başkentte oturan baş kadılar tarafından tayin edilmeye başlanmıştır.[22]

Malum olduğu üzere Me'mûn (ö. 218/833), kardeşi Emin (ö. 198/813) ile 198/813 yılında giriştiği taht mücadelesinde onu mağlup edip öldürdükten sonra, hilâfet makamına oturmuş ve Ebû Ca'fer künyesini almıştır. Şîa'ya olan aşırı sevgisi ve Kur'ân'ın mahluk olduğu görüşü ile temayüz etmiştir.[23] Emin ile Me'mûn arasındaki hilâfet mücadelesinde, Arap ve İran unsuru arasındaki iktidar mücadelesinin yansımaları açıkça kendini göstermektedir. Araplar Emin'i desteklerken, annesi İranlı bir cariye olan Me'mûn'u da İranlılar destekliyordu.[24] Bunun içindir ki, Me'mûn'un ilk döneminde, babası Harun Reşid döneminden devam eden İran nüfuzu, giderek artmıştı. Örneğin yukarıda da ifade edildiği üzere hilâfetten sonra en önemli görevlerden biri olan vezirlik, İranlıların elindeydi. Me'mûn'un veziri Fazl b. Sehl Şiî idi. Fazl'ın kardeşi Hasan b. Sehl (ö. 236/850) de Irak valiliğine atanmıştı. Bu dönemde Şiîliğin geliştiği görülmektedir. Hatta bazı araştırmacılara göre halife Me'mûn Şiî mezhebine mensup olup[25] akidede Mu'tezilîydi.[26] Zira Hz. Ali'nin (as) ilk üç halife dâhil bütün sahâbeden daha faziletli olduğunu söylemiş, Alevîleri sevdiğini açıkça ortaya koymuş,[27] onların şiarı olan yeşil kıyafeti tercih etmiş, insanların siyah kıyafeti çıkarıp yerine yeşili giymelerini telkin etmiştir.[28] Muaviye'yi (ra) hayırla yâd edenlerin veya onu sahabeden herhangi

---

[22] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm…,** c. 2, s. 238-243; Yıldız, "Abbasiler", **DİA**, c. 1, s. 40; Dinçoğlu, **Ebû Dâvud'un Süneni**, s. 19; P. K. Hitti**, Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, c. 2, s. 499.

[23] es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebûbekir Celâluddin (ö. 911/1505), **Târîhu'l-Hulefâ'**, Kasım eş-Şumâî er-Rıfâî ve Muhammed el-Osmanî (thk.), Dâru'l-kalem, Birinci Baskı, Beyrut 1986, s. 351.

[24] Yıldız, H. Dursun, "Abbasiler**,**" **DİA**, c. 1, s. 34.

[25] el-Kalkaşendî, Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî (ö. 821/1418), **Meâsiru'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe,** Abdussettâr Ahmed Ferâc (thk.), Matbaatu Hukûmetu'l-Kuveyt, İkinci Baskı, Kuveyt 1985, c. 1, s. 213; Bozkurt, Nahide, **Mutezilenin Altın Çağı- Me'mun Dönemi**, Ankara Okulu, Ankara-2002, s. 50-55; Dinçoğlu, **Ebû Dâvud'un Süneni**, s. 20.

[26] İbn Kesîr, Ebûlfidâ' İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Dâru'l-Fikri, ysz., 1986, c. 10, s. 275.

[27] el-Kelkeşendî, **Meâsiru'l-İnâfe…,** c. 1, s. 209.

[28] et-Taberî, Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer (ö. 310/923), **Târîhu't-Taberî (Tarîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûki),** Dâru't-Turâs, Üçüncü Baskı, Beyrut 1387/1967, c. 8, s. 619; el-Kelkeşendî, **Meâsiru'l-**

birine üstün tutanların cezalandırılacağı duyurusunun yapılmasını emretmiştir.[29] Bu anlatılanlar, Zeydiyye'ye mensup olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Zira Zeydiyye, Hz. Ali'nin Şeyheyn'den[30] daha faziletli olduğunu söylemekle beraber, onlara sövmek gibi bir tutum içine girmemiştir. Yaptığımız araştırma neticesinde Me'mûn'un da bu çizgide olduğunu söyleyebiliriz.

Mu'tasım'a kadarki dönemde (218/833)[31] Abbâsî devlet idaresi ve siyasetinin bu denli İran nüfuzu altında olması[32] ve Arapların ikinci plana atılması, hatta Me'mûn'un 201/817 de Şiîlerin imâmı kabul edilen Ali er-Rızâ b. Mûsa Kazım'ı veliaht tayin etmesi bazı tepkilere ve siyasi olaylara neden olmuştu.[33] Ancak olayların hızla aleyhine gelişmesi Me'mûn'u uyandırmış ve siyasetini değiştirmek zorunda kalmıştı. Halka giydirdiği ve kendisinin de giydiği yeşil elbiseyi bırakıp, tekrar Abbâsîlerin elbisesi olan siyahı giyinmiş ve ileri gelen yöneticilerine de giydirmiştir.[34] Bu dönemde ele alınıp tartışılan başlıca konular, kelamî ve mezheplerle ilgili problemler olmuştur. Mesela, "Hz. Ali'nin efdaliyeti", "imâmet meselesi" ve özellikle "halku'l-Kur'ân" meseleleri tartışılan konuların başında gelmiştir.[35] el-Mütevekkil'in 232/847'de hilâfete gelmesi ile birlikte devlet idaresi ve

---

İnâfe…, c. 1, s. 213; ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman Kaymaz (ö. 748/1347), **Tarîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-E'lâm,** Ömer Abdusselam et-Tedmurî (thk.), Dâru'l-Kitab el-Arabî, İkinci Baskı, Beyrut 1993, c. 15, s. 6; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 10, s. 267; es-Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ'**, s. 49.

[29] ez-Zehebî, **Tarîhu'l-İslâm…,** c. 15, s. 5.

[30] Hz. Ebûbekir (ra) ile Hz. Ömer (ra).

[31] 218/833 yılında hilafete gelen Mu'tasım, 220/835 yılında Buhara, Semerkand vb. yerlerden Türk unsurundan insanları devletin başkenti olan Bağdat'a getirtti. Bunları köle olarak getirtmiş, onları satın almada yüklü miktarda para harcamıştır. Bazı rivayetlere göre 8000 diğer bazılarına göre ise 18000 kişiyi satın alarak getirmiştir. el-Mu'tasım'ın dönemine kadar asker ve komutanların büyük bir kısmı Hurasanlı Farisilerden oluşuyordu. Ayrıca Araplardan da asker ve komutanlar vardı. Ancak askerlerin büyük bir kısmı Farisilerden oluşuyordu. Artık halifelerin Farisiler ve Araplara olan güvenleri azalmıştı. Diğer bir sebep ise Mu'tasım'ın annesinin Türk olmasıdır. Dolayısıyla annesinin telkinleriyle Türk unsurundan olan askerleri edinme cihetine gitmiştir. Geniş bilgi için bkz: Ahmed Emin, **Fecru'l-islâm**, Matbaatu Lecneti't-Te'lîfi ve't-Tercemeti ve'n-Neşri, İkinci Baskı, Kahire 1946, s. 3-4.

[32] Farisilerin Abbâsî devleti içindeki güçlü konumları ve etkileri 132/750-232/847 yılları arasında, takriben bir asır kadar devam etmiştir. Geniş bilgi için, bkz. Sâmî b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlûs, **Atlas Târîhu'd-Devle el-Abbâsiyye,** Mektebetu el-'Ubeykân, Birinci Baskı, Riyad 1433/2012, s. 34-35.

[33] Harun Reşit İranlı olan Bermekileri, Me'mun da İranlı Fazıl b. Sehl'i vezir olarak atamıştır. kz. es-Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ**, s. 350-351; Bozkurt, **Mutezilenin Altın Çağı Me'mun Dönemi**, s. 38-55; Yıldız**, "**Abbasiler", **DİA**, c. 1, s. 34.

[34] el- Kalkaşendî, **Meâsiru'l-İnâfe…,** c. 1, s. 211; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 10, s. 247-251; es-Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ,** s. 350-351; Yıldız, "Abbasiler", **DİA**, c. 1, s. 34; Dinçoğlu, **Ebû Dâvud'un Süneni**, s. 20.

[35] Bozkurt, Nahide, **Abbasile**r (750-1258), TDV Yayınları, Altıncı baskı, Ankara 2009, s. 98-115.

orduda etkin unsur Türkler olmuştur.[36] Bu süreç, Türklerin Abbâsî devletinde tamamen iktidarı ele geçirdiği bir dönem başlatmıştır.[37]

Mu'tez'in ölümünden sonra 255/869'de halife olan Muhtedî de Türk komutanların isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Mücadeleci biri olan Muhtedî, Türk komutanlarına ters düşmüş ve neticede hem halifeliğini hem de canını kaybetmiştir.[38]

Muhtedî'nin öldürülmesinden sonra (256/870) halifeliğe getirilen Mu'temid'in ilk yıllarında da devlet idaresindeki Türk nüfuzunun devam ettiği görülür. Daha sonra 276/889'da hilâfet merkezinin Türkler için kurulmuş olan Samarra'dan Bağdat'a nakledilmesi, Abbâsîlerde siyasi sahada Türk hâkimiyetinin sona erdiğini göstermektedir.[39]

Şiî Buveyhîlerin devlete hâkim oldukları dönem ise 334/946-447/1055 yılları arasındaki süredir.[40] el-Mustekfî'nin hilâfetinde devlet yönetimini ele geçiren Buveyhîler devletin gerçek hakimleri olmuşlardır. Mezhepleri farklı olmasına rağmen Buveyhîler ona istediklerini yaptırmak için zahiren onu halife olarak kabul etmişlerdi.

Abbâsî devletinin ikinci dönemi sayılan ve Türklerin devlete nüfuz ettiği 1. dönem olarak bilinen (232-334/847-946) tarihleri arasında birçok siyasi ve dini hareketler meydana gelmiştir. Şiîler bu dönemde birçok ayaklanmaya girişmişlerdir. Bu ayaklanmalar neticesinde Abbâsî devletinden birçok bölge koparılmış ve Şîa itikadı bu bölgelerde yayılmıştır. Öbür taraftan Grek Roma felsefesinin etkisinde kalan Mu'tezile mezhebi de aralıklarla problemlere sebep olmuştur.[41] İhvânu's-Safa diye isimlendirilen felsefeciler de bu dönemin ürünü sayılırlar. Ebû Hasan el-Eş'arî ve Gazzalî (450/1058-505/1111) de Abbâsî devletinin ikinci dönem mahsulleridirler

[36] Sâmî b. Abdullahb. Ahmed el-Mağlûs, **Atlasu Târih ed-Devleh el-Abbâsiyye**, Mektebetu'-'Ukeybân, Birinci Baskı, Riyad 1433/2012, s. 154.
[37] Yıldız**,** "Abbasiler", **DİA,** s. 34; Dinçoğlu, **Ebû Dâvud'un Süneni**, s. 20.
[38] Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** c. 3, s. 259-262; Dinçoğlu, **Ebû Dâvud'un Süneni**, s. 22.
[39] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm…**, c. 2, s. 18-23; Dinçoğlu, **Ebû Dâvud'un Süneni**, s. 22.
[40] Ahmed Emin, **Zuhru'l-İslâm**, Matbaatu Lecneti't-Te'lîfi ve't-Tercemeti ve Neşri, İkinci Baskı, Kahire 1946, s. 216.
[41] Ahmed Emin, **Zuhru'l-İslâm,** s. 222.

ve günümüz Eş'arilik mezhebinin temelleri de bu dönemde atılmıştır.[42] Tasavvufî görüşler bu dönemde gelişmiş, Yunan felsefesinden esinlenerek felsefî bir hareket halini almış,[43] aralarında mutedil olanlar olduğu gibi gulattan olanlar da olmuştur.[44] Bu dönemde Fatımîlerin mensup olduğu İsmailiyye'den başka, İmâmiyye İsnâaşeriyye mezhebi de yayılmaya başlamıştır.

İsnâaşeriyye Şîası'nın iddiasına göre 255/868 yılında on birinci imâm olan el-Hasan el-Askerî'nin Sakîl adındaki eşinden Muhammed adında bir oğlu dünyaya gelmiştir. Şiî rivâyetlere göre el-Hasan el-Askerî 260/874 tarihinde vefat ettiğinde, oğlu Muhammed beş yaşındaydı. Dolayısıyla Muhammed b. el-Askerî, İmâmiyye İsnâaşeriyye (el-İmâmiyye el-Mûseviyye) taifesinin on ikinci imâmı olmuştur. İddiaya göre Muhammed b. el-Askerî, Samerrâ'daki bir dehlize annesinin gözü önünde girmiş ve bir daha da dönmemiştir.[45] Bundan hareketle on ikinci imâm sayılan Muhammed'e iki gaybet hali nispet edilir. Birinci gaybeti (Gaybet-i Suğrâ) gaybete girdiği kabul edilen 260/874 yılından son sefirinin öldüğü 15 Şâban 329/15 Mayıs 941'de son bulumuştur. İkinci gaybeti (Gaybet-i Kübrâ) ise, bu tarihten itibaren günümüze kadar devam eden ve Muhammed el-Kāim'in ortaya çıkışına kadar sürecek olan dönemdir.[46] Bir başka ifade ile elçiler dönemi küçük gaybet, elçilerin ölümü ile büyük gaybet başlamıştır. Büyük gaybet, Mehdiy-i Muntazar'ın[47] dehlizden çıkıp geleceği zamana kadar devem edecek süreye verilen isimdir. Bilindiği gibi İmâmiyye İsnâaşeriyye Şîası hala onun girdiği dehlizden çıkıp gelmesini beklemektedir. Bundan dolayıdır ki, İmâmiyye İsnâaşeriyye Şîası Muhammed'in on ikinci imâm olduğunu, sirdap[48] (mahzen)'tan çıkıp, zulümle dolup

---

[42] Ahmed Emin, **Zuhru'l-İslâm**, s. 221-222.
[43] Ahmed Emin, **Zuhru'l-İslâm**, s. 227
[44] Hasan İbrahim Hasan, **Tarîhu'l-İslâm…**, c. 3, s. 199.
[45] el-Meclisî, Muhammed Bâkır, **Bihâru'l-Envâr el-Câmi'a Lidureri Ahbâri'l-Eimme el-Ethâr,** Dâru İhyâi't-Turâs el-Rabî, Üçüncü Baskı, Beyrut, tsz., c. 51, s. 97; İbn Sabbâğ el-Mâlikî (ö. 855/1451), **el-Fusûl el-Muhimme fî Ma'rifeti el-Eimme,** Samî el-Garîrî (thk.), Muessesetu Dâr el-Hadîs es-Sekâfiyye, Birinci Baskı, Kum 1422/2001, c. 2, s. 1106.
[46] İlhan, Avni, "Gaybet", **DİA**, c. 13, s. 410-412
[47] Mehdiy-i Muntazar: Muhammed b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed el-Mehdî el-Muntazar (gaybeti 260/874). İmâmiyye Şîası'nca halen gaybet halinde olduğuna, gelecekte mehdî olarak ortaya çıkıp dünyada adaletli bir düzen kuracağına inanılan on ikinci imam. Bkz: Öz, Mustafa, "Mehdiy-i Muntazar", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, c. 28, s. 376.
[48] Sirdâp: İsnâaşeriyye'ye göre Muhammed b. Hasan, babası Hasan el-Askerî'nin 8 Rebîülevvel 260 (1 Ocak 874) tarihinde vefatı üzerine girip gizlendiği mahzene verilen isimdir. Şîa itikadına göre Mehdiy-i Muntazar, evlerindeki mahzene girerek gözden kaybolmuştur. Şiîler, onun halen sağ olduğuna ve kıyametten önce mehdî sıfatıyla zuhur ederek zulümle dolmuş olan dünyada adaletle

taşan dünyaya adaleti hâkim kılacağına inanırlar. Ona el-İmâm el-Muntazar, Sâhibu'z-Zaman, el-Kâim ve el-Hucce lakaplarını verirler.[49] Şunu da ifade edelim ki, *el-Kâfî'*nin müellifi Küleynî birinci gaybet dönemini idrak etmiştir.

IV/X. yüzyılın başında imparatorluğun içinde bulunduğu sosyal buhranlar en yüksek noktasına varmıştır. Zencî isyanı, bastırılmış olmasına rağmen etkileri hâlâ devam ediyor ve aynı zamanda İsmailî mezhebine ait fikirler süratle yayılıyordu. 288/901-294/906 yılları arasında, Karmâtîler adıyla bilinen bir gruba mensup silahlı İsmâilî çeteler Suriye, Filistin ve el-Cezire'yi yağmaladılar. Bahreyn bölgesindeki Karmatî hareketi çok daha tehlikeli bir şekilde gelişiyordu. Karmatîler süratle Kuzeye doğru ilerleyerek Kûfe'yi yağmaladılar. 317/929'da Mekke'yi işgal ederek Hacerülesved'i Ahsâ'ya götürdüler. Ancak yirmi iki yıl sonra 339/951'de el-Mansûr el-Fatımî'nin emriyle onu tekrar geri getirip yerine koydular.[50]

Abbâsîler döneminde fetih amaçlı savaşlara pek az rastlanmaktadır. Çok genişlemiş olan sınırları daha da genişletmek yerine, içerde refahı sağlama yolu seçilmiş ve bunda da bir dereceye kadar başarılı olunmuştur.[51] 132-656/750-1258 yılları arasında hüküm süren Abbâsîler, İslâm tarihinin en uzun ömürlü devletlerindendir. İslâm medeniyeti, en parlak dönemlerinden birini Abbâsîler döneminde yaşamıştır. Abbâsîler uzun müddet siyâsi sahada hâkimiyeti ellerinde tutmuşlardır. Bir iki fasıla hariç, son günlerine kadar İslâm dünyasında mânevî liderliklerini sürdürmüşlerdir. Abbasî devletinin İslâm tarihinde olduğu gibi, dünya tarihinde de büyük bir yeri vardır.[52]

---

hükmedeceğine inandıklarından burada toplanıp dönüşü için dua ederler. Bkz: Fığlalı, Ethem Ruhî, "İsnâaşeriyye", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. 23, s. 143.

[49] Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsîler**,**" **DİA,** s. 36.

[50] İbnu'l-Esîr, Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvâhid el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-Tarîh,** Ömer Abdusselâm Tedmurî (thk.), Dâru'l-Kutub el-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1997, c. 7, s. 53-190; İbn Kesîr, Ebûlfeda' İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşî el-Basrî ed-Dimeşkî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Alî Şîrî (thk.), Daru İhyâi't-Turas el-Arabî, Birinci Baskı, 1988, c. 11, s. 160-223; Cemaluddin Ebû'l-mehâsin Yusuf el-Atâbekî (ö. 874/1470), **en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Misra ve'l-Kâhira**, Dâru'l-Kutub, Vezâretu's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi el-Kavmî el-Muessestu el-Mısriyye el-Amme li't-Te'lîfi ve't-Tercemeti ve't-Tabâeti ve'n-Neşri, ysz., tsz., c. 3, s. 301,302: Ahmed Emin, **Zuhru'l-İslâm**, s. 313.

[51] Yıldız, H. Dursun, "Abbasiler," **DİA**, c. 1, s. 36.

[52] Yıldız, H. Dursun, "Abbasiler," **DİA**, c. 1, s. 37.

b- Siyasi Durum

Bilindiği gibi Abbâsîlerin ilk dönemi (132-232/750-847) tarihleri arası sayılmaktadır. Bu dönem Abbâsîlerin herhangi bir zümrenin etkisi altında kalmadığı ve devlet idaresinde yegâne hükümran olduğu dönemdir. Mutevekkil'in (ö. 232/847) başa gelmesiyle başlayan ikinci Abbâsî dönemi, Buveyhîler'in (344/956) yılında Bağdat'a girmeleriyle son bulmuştur. Bir önceki döneme kıyasla bu dönemde siyasi ortam değişmiş ve karışmıştır. Bunun neticesinde Abbâsî yönetimi ciddi anlamda zayıflamıştır. Küleynî ise bu dönemde yaşamış, Rey'de telif etmeye başladığı *el-Kâfî* kitabını da bu dönemde Bağdat'ta tamamlamıştır.[53]

Küleynî'nin yaşadığı döneme tekabül eden siyasî ve sosyal alanda baş gösteren kötüye gidiş sürecinin birçok sebebi vardır. Bunlardan bazıları şu şekilde özetlenebilir:

1- Veliahtlık sistemi. Halifelerin vefat etmeden önce kendi yerlerine geçecek isimleri belirlemeleri, özellikle iç siyasette isyanlara ve aile içi çatışmalara sebep olmuştur. Veliahtlık sisteminden dolayı meydana gelen çekişmeler devletin giderek zayıflamasına neden olmuştur. Çünkü veliaht seçimi çoğu zaman liyakata göre olmamıştır. Bu ise ehil olmayan insanların halife olmasına ve sonuç itibariyle idarede ciddi sıkıntıların meydana gelmesine sebep olmuştur.[54]

2- Abbâsî halifelerinin yaşam tarzı ve faydasız işlerle uğraşmaları.[55]

3- İdarenin çocuk yaştaki kimselere teslim edilmesi, saray kadınlarının ve vezirlerin idaredeki etkinliğinin artmasına yol açmış, halife kukla haline gelmiştir.[56] Örneğin el-Mu'tez Billâh (Muhammed - ez-Zübeyr de denilmiş) Ebû Abdillah b. el-Mutevekkil b. el-Mu'tasim b. er-Raşîd 232/847 yılında dünyaya gelmiş ve henüz 19 yaşında iken 252/866 yılında halife olmuştur. 255/869 yılına gelindiğinde ise Türkler tarafından hilâfetten indirilmiş ve bir müddet sonra susuzluktan ölmüştür.[57] Aynı

[53] el-'Amîdî, Sâmir, **Hayatu'ş-Şeyh Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî**, Dârulhadis Lilmatbuât, Birinci Baskı, Kum 1429/2008, s. 68.
[54] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 69.
[55] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 69-71.
[56] et-Taberî, **Tarîhu't-Taberî,** c. 6, s. 421-422.
[57] es-Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ'**, s. 407.

şekilde el-Muktedir Billah (295-319/908-931) hilâfet makamına getirildiğinde on üç yaşındaydı.[58]

4- Türklerin devlet siyasetine karışmaları ve Abbâsî halifelerine hükmetmeleri.[59]

5- Vezâret sisteminin bozulması: Vezaret sistemi, Abbâsî Devletinde çetin ve zorlu aşamalardan geçmiştir. Özellikle bu sistemin kötüye gidişi Bağdat'ta Küleynî döneminde iyiden iyiye kendini göstermiştir. Vezirler vazifelerini yerine getirmede başarısız olmuşlardır. Görev ve sorumluluklarını gereği gibi yerine getirememişlerdir. Tabiri caiz ise artık vezirlerin hedefleri, devlet işleri ve vatandaşların güvenliği değil, olabildiğince mal ve servet elde etmek olmuştur. Türklerle bir olup halifelerin azledilmesi ve yerlerine başkalarını geçirmek gibi işlere karışmışlardır. Bütün bu sebeplerden dolayı görevden alınmaları da o denli hızlı oluyordu. [60]

6- Devletin bölgelere ayrılması: Vilayetlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve irili ufaklı devletlerin meydana gelmesi de Abbâsî devletinin yıkılmasına etki eden faktörlerdendir. Abbâsî sultasından kaçarak Endülüs'te ilk olarak Hicrî 138 yılında Endülüs Emevî devletini kuran Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam b. Abdulmelik b. Mervan'dır. Endülüs'te kurulan Emevî devletinin başındaki en-Nâsır lakabıyla tanınan Abdurrahman b. Muhammed (ö.305/918), Endülüs devletine Endülüs Halifeliği, kendisine de Emîru'l-Mu'minin lakabını vermiştir. Ondan öncekiler kendilerine sadece emir lakabını verirlerdi.[61] Öte yandan Kuzey Afrika'da Fatımî devleti kurulmuştur. Tüm bunlar Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî zamanında meydana gelmiş hadiselerdir. [62]

7- Süregelen devrim ve isyanlar da hilâfeti ciddi anlamda zayıflatmıştır. Bu dönemde meydana gelen en önemli isyanlar şunlardır: Alevî İsyanı. Alevî isyanları

---

[58] et-Taberî, **Tarîhu't-Taberî,** c. 10, s. 129; es-Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ'**, s. 274.

[59] İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarîh,** c. 7, s. 158; İbn Kesîr, Ebûlfeda' İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşî el-Basrî ed-Dimeşkî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Alî Şîrî (thk.), Daru İhyâi't-turas el-Arabî, Birinci Baskı, 1988, c. 11, s. 202; ez-Zehebî, **Târîhu'l-İslâm…**, c. 25, s. 53; Ebûlfellâh, Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed İbn el-İmâd el-Akrî el-Hanbelî, **Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb,** Mahmûd el-Arnaût (thk.), Dâru İbn Kesîr, Birinci Baskı, Dimeşk 1986, c. 4, s. 181,298.

[60] es-Sâbî, Ebûlhasan el-Hilal b. el-Muhsin (ö. 448/1066), **Tuhfetu'l-Umerâ fi Tarîhi'l-Vuzerâ,** Abdussettar Ahmed Ferac (thk.), Mektebetu'l-A'yân, c. 1, s. 22,26,27,29,30,51; İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh,** c. 7, s. 20; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** c. 11, s. 172,143.

[61] es-Suyûtî, **Tarîhu'l-Hulefâ**, s. 599.

[62] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s.82.

geniş bir alanda meydana gelmiştir. Özellikle doğuda (250/864) yılında başlamış, batıda (296/909) Fatımî devleti kuruluncaya kadar ki sürede yoğunluk kazanmıştır.[63]

Küleynî, Abbâsîlerin ikinci döneminin son demlerini Bağdat'ta geçirmiştir. Bu dönem ise zikrettiğimiz sebeplerden dolayı sıkıntılı ve problemlerle dolu bir süreçtir. Bu dönemde fesat, rüşvet ve benzeri sıkıntılar giderek artmıştır. Halifeler, vezirler ve yöneticiler İslâm'dan uzaklaşmışlardır. İşte Şîa'nın en önemli âlimi ve hadisçisi olan Küleynî bu dönemde ortaya çıkmış ve *el-Kâfi* adlı eserini yirmi yıllık bir süre zarfında telif etmiştir. Küleynî bu kitabında Şîa'nın düşüncelerini savunma ve temellendirmek için çaba sarf etmiştir.[64]

c- Bağdat'ta Fikrî ve Kültürel Hayat

1. Bağdat'ın Merkez oluşu ve İlim Alanındaki Şöhreti

Küleynî döneminde ilmi ve fikri hayat canlı bir şekilde devam etmiş, hatta siyaset ve idare açısından zafiyet oluşsa da Abbâsîlerin birinci döneminden daha hareketli bir seyir izlenmiştir. Siyasi çekişmelerin ilmi gelişmelere menfi yönde ciddi bir etkisi olmamıştır.

Küleynî döneminde Bağdat'ın devletin başşehri olması, diğer taraftan hilâfetin merkezi olması, vezirler, idareciler, ordunun merkezi, kaza başkanlığının, beytülmalin ve divanların merkezi olması nedeniyle büyük bir önem kazanmıştır. Öte taraftan Dicle ve Fırat nehirlerinin ortasında olması nedeniyle zengin ve bereketli topraklarının olması önemini artırmıştır.

Ayrıca Şîa için çok önemli olan Mûsa b. Ca'fer el-Kâzım ile Muhammed b. Ali el-Cevvâd'ın türbeleri Bağdat'ta bulunuyordu.[65] Bağdat, Şîa için büyük bir önemli haiz olan ve es-Suferâu'l-Erbaa veya Dört Nâib[66] olarak bilinen, Osman b.

---

[63] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 81.
[64] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 82.
[65] el-'Amîdî, **Hayâtu'ş-Şeyh…**, s. 96.
[66] en-Nuvvâb el-Erbaa' On İkinci İmâm'ın Gaybet-i Soğra döneminde tayin ettiği sefirlerdir. Bir başka ifede ile elçileridir. Bunlar Şîa'nın ifadesi ile Mukaddes cihetten Tevkiler yani mektuplar getirip götürenlerdir. Onlar sırayla şunlardır:

a. Osman b. Said el-Amriyyies-Semmân. İmâm Mehdi, el-Hâdi ve el-Askerî'nin vükelasındandır. Onunla sefaretiyle İmâm el-Hucce'den tevki' çıkmıştır.
b. Muhammet b. Sait el-Amriyyi. Hicri 305 yılında ölmüştür. İmâm el-Askerî ile el-Hucce tarafından vekil idi.

Said el-Ömerî es-Semmân, Muhammed b. Osman el-Ömerî, el-Hüseyn b. Rûh ve Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Sumerî'nin yaşadıkları ve defnedildikleri yerdi.[67]

Zikrettiğimiz hususlardan dolayı Bağdat Şîa için manevî bir merkez konumundaydı. Her mezhepten âlimleri cezbeden bir özelliğe sahipti. Bütün İslâm beldelerinden müfessirler, muhaddisler, fakihler, edipler ve diğer İslâm âlimleri Bağdat'a sefer düzenleyip, buradaki ilim ve irfandan istifade etmeye çalışmışlardır. Bu yönüyle Bağdat ilim merkezi olmakla zamanında ün salmıştır.

2. Bağdat'taki Kültürel, Fikri ve Mezhebî Yönelimler

Dönemin dikkat çeken tarafı, bütün mezhep ve fırkaların Bağdat'ta toplanmış olmasıdır. İmâmiyye Şîası, Zeydîler, Vakıfîler, Malikîler, Şafiîler, Hanbelîler, Zahirîler, Batınîler, Mu'tezile ve diğer fırkalar Bağdat'ta kendilerine yer bulmuşlardır. İslâm fıkıh ekolleri bu dönemde teşekkülünü tamamlamış, kurumsallaşarak bildiğimiz manada birer mezhep haline gelmiştir.[68]

Bu dönemde bütün mezheplerden önemli şahsiyetler ortaya çıkmıştır ki bazıları şunlardır:

Malikî Mezhebinden; İsmail b. İshâk el-Kâdî (ö. 282/895), Ebü'l-Ferec Ömer b. Muhammed el-Mâlikî (ö. 331/943). Hanefî Mezhebinden; Abdulhamid b. Abdulaziz (ö. 292/905), Ahmed b. Muhammed Seleme, Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 322/934), Ebû'l-Hasan Ubeydullah b. el-Hasan el-Kerhî (ö. 340/952). Şafiîlerden; Ebûbekir Muhammed b. Abdullah es-Sayrefî (ö. 330/942) ve aynı zamanda Şîa ricâl âlimleri tarafından Küleynî'nin öğrencilerinden biri sayılan Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Yusuf b. Ahmed eş-Şâfiî (doğumu 281/894).[69] Hanbelilerden; İbnu'l-Harbî (285/898), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290/903). Şîa'ya karşı

---

c. el-Hüseyin b. Ruh en-Nûbehtî, Hicri 326 yılında ölmüştür. Muhammet el-Amriyyi sefareti döneminde onun aracılığı ile tevki' çıkmıştır.

Ali Muhammet es-Sumerî, hicri 329 yılında ölmüştür. Onun sefaretiyle el-Hüseyin b. Ruh döneminde tevki' çıkmıştır. es-Sumerî'nin ölümüyle sefirlik dönemi bitiyor ve Gaybet-i Kübra dönemi başlıyor. Geniş bilgi için bkz. Gaffâr, Abdurrasul Abdulhasan, **el-Kuleynî ve'l-Kâfi,** Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1416/1995, s. 75.

[67] et-Tûsî, **el-İstibsâr**, c. 2, s. 352; İbn Tâvûs, **Keşfu'l-Mahacce**, s. 159; Gıfarî, **el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 162.

[68] ez-Zulemî, Mustafa İbrahim, **Esbâb İhtilâfi'l-Fukaha fi'l-Ahkâm eş-Şer'iyye**, Neşru İhsan Linneşri ve't-Tevzî', Birinci Baskı, 2014, s. 35.

[69] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 85.

mücadelesiyle meşhur olan Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Halef el-Berbehârî (ö. 329/941). Küleynî'nin muasırı olan el-Berbehârî Şiîlik propagandasına karşı başarılı bir mücadele vermiştir.[70] Zahirîlerden; Muhammed b. Ali b. Dâvûd (ö. 297/910), İbnü'l-Mugallis Ebü'l-Hasan Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (ö.324/936). Şiîlerden; Abdulaziz b. İshâk, Ebû'l-Kasım ez-Zeydî İbnü'l-Bakkal (ö. 363/974). Bu zat aynı zamanda Zeydî kelamcılarındandır.

Küleynî'nin yaşadığı dönemde, Bağdat'ta diğer ilim dallarında da ciddi gelişmeler ve ilerlemeler gerçekleşmiş, yabancı dillerden değişik ilim dallarına ait kitaplar Arapçaya tercüme edilmiş, kitap telif etme, istinsah işi gittikçe ivme kazanmıştır. Yazma işi o kadar artmıştır ki, 'Sûku'l-Verrâk' diye müstakil çarşılar ve dükkânlar oluşmuştur. Dükkânlar değişik ilim dallarında telif edilmiş kitaplarla dolup taşmıştır.[71] Küleynî döneminde âlimlerin kitap sevgisi öyle artmış ki, bir kısım kitaplar altın suyu ile yazılır diğer bir kısmı ipek kumaşla kaplanır, diğer bir kısmı en değerli derilerle ciltlenirdi.[72] İmâmiye Şîa'sından olan Buveyhî, Behauddevle'nin Veziri Sabur b. Erdeşîr, hicri 387 yılında Bağdat'ın Kerh mıntıkasında tesis ettiği kütüphanede binlerce değerli kitap vardı. Yakut el-Hamavî, "Yeryüzünde o kitaplardan daha güzelleri yoktu. Hepsi muteber imâmların el yazıları ile yazılmış orijinal eserlerdi. Şiî tarihçilerin,[73] Selçukluların ilk meliki Tuğrul Bey'in Bağdat'a 447/1055 yılında geldiğinde yüksek oranda Şiî kaynaklarından müteşekkil büyük bir

[70] İbnu'l-Cevzî, Cemaluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201) **el-Muntazam fî Tarîhi'l-Umemi ve'l-Mulûk,** Muhammed Abdulkadir Ata ve Mustafa Abdulkadir Ata (thk.) Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1992, c. 13, s. 349; ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ,** c. 11, s. 395; ez-Zehebî, **el-'İber fî Haberi Men Ğabere**, Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Bisyûnî Zeğlûl (thk.), Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut tsz., c. 2, s. 33; İbnu'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-'Akrî el-Hanbelî (ö. 1089/1678), **Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb**, Muhammed el-Arnâût (thk.), Dâru İbn Kesîr, Birinci Baskı, Dimeşk 1986, c. 4, s. 67.

[71] el-Hatib el-Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi, **Târîhu Bağdâd**, Beşşar Avad Maruf (thk.), Dâru'l-Garb el-İslâmî, Birinci Baskı, Beyrut 2002, c. 13, s. 337; c. 1, s. 286, c. 2, s. 1586.

[72] Metz, Adem**, el-Hadâretu'l-İslâmiyye fi'l-Karni'r-Râbi' el-Hicrî ev Asru'n-Nahda fi'l-İslâm**, Arapça trc. Muhammed Abdulhâdi Ebû Rayde, Dâru'l-Kutup el-Arabî, Beşinci Baskı, Beyrut, c. 1, s. 327,328,329.

[73] Sübhânî, Ca'fer, **eş-Şî'atu fî Merkebi't-Târîh**, Meş'ar, Tahran 1992, s. 62; el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 89.

kütüphaneyi yaktırdığına dair iddia ihtiyatla karşılanmalıdır."[74] diyerek bu gerçeğe işaret etmiştir.

3. Abbâsî Yöneticilerinin İlim Kültür ve İtikâdî Konulara Müdahaleleri

Abbâsî halifeleri, devletin kuruluşundan itibaren, başta itikadi konular olmak üzere ilmî ve kültürel meselelerle yakından ilgilenmişlerdir. Örneğin Mansur, insanları İmâm Mâlik'in Muvatta'ı etrafında toplanmaya ve okumaya teşvik etmiştir. Öyle ki, İmâm Mâlik rıza gösterse hadis kaynağı olarak sadece Muvatta'ı zorunlu hale getirmeyi bile düşünmüş ve bunu açıkça dile getirmiştir.[75] Hac mevsiminde İmâm Malik'ten başkasının fetva vermesini yasaklamıştır.[76]

Harun Reşîd, Muvatta'ı Kâbe'ye asmak ve insanları içindekilerle amel etmekle mükellef kılmak istemiştir.[77] Aynı şekilde Hanefi Mezhebinin Bağdat'ta yayılması için çaba sarf etmiş, bu düşünce ile Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Ebû Yusuf'u kâdî atamıştır.[78]

Me'mûn, Kur'ân'ın mahlûk olduğu tartışmalarına girmiş ve muhalifleri şiddetli bir şekilde cezalandırmıştır. İslâm tarihinde mihne hadisesinde Mu'tasım da aynı tavrı göstermiş, bu yüzden Ahmed b. Hanbel gibi çok sayıda âlim işkencelere maruz bırakılmış, bir kısmı bu uğurda can vermiştir.

Abbasîlerin, muhalif görüşlere karşı toleranslı olmaması, dini gerekçelere dayanan bazı isyanların patlak vermesine yol açmıştır. Şîa ve Karâmite kaynaklı isyanlar dini referansla çıkan isyanlardandır. Bu dönemde Zencîler ve Zındıklar hareketinin baş gösterdiği görülmektedir. Diğer yandan Hallâc ve eş-Şilmeğânî[79]

---

[74] el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rûmî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru Sâdır, Üçüncü Baskı, Beyrut 1995, c. 1, s. 534.
[75] ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,** c. 7, s. 180.
[76] ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,** c. 7, s. 16-185.
[77].ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,** c. 7, s. 158.
[78] Haydar, Esed, **el-İmâm es-Sâdık ve'l-Mezâhib el-Arbaa**, Dâru'l-Kutub el-İslâmi, Birinci Baskı, 2004, c. 1, s. 170,171.
[79] İbn Ebü'l-Azâfir diye de anılan, tenâsüh ve hulûlü benimseyen, mensuplarının ilâh saydığı aşırı Şiî lerden.

gibi bazı şahıslar Vahdet-i vücut fikrini ortaya çıkartarak yeni bir fikri harekete öncülük etmişlerdir.[80]

4. Şiî Düşüncenin Küleynî Döneminde Bağdat'ta Yayılmasının Sebepleri

Abbâsî devletinin ikinci döneminde Şîa'nın daha fazla güç ve söz sahibi olduklarını görmek mümkündür. Örneğin Muntasır, Şiîlere eman vererek Hz. Hüseyn'in (ra) kabrini ziyaret etme izni vermiştir. Şiîler babasının döneminde korku içinde yaşıyorken o, onlara destek çıkmış ve güven içinde yaşamalarını sağlamıştır.[81]

Bunun dışında Şiî inanışının Küleynî döneminde özellikle Bağdat'ta yayılmasına ve taraftar bulmasına sebep olan başka faktörler de vardı. Bu faktörleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. Ehl-i Beyt'ten Bazılarının Bağdat'a Ulaşması ve Buraya Yerleşmeleri

Bu bağlamda Harûn Reşit (170-193/787-809), Mûsa b. Ca'fer'in Medine'den alınıp Irak'a getirilmesini emretmiştir. Mûsâ sonraki süreçte Basra'da hapsedilmiş ve buradan da Bağdat'taki hapishaneye nakledildikten sonra hicri 183 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

Aynı şekilde Cevvâd da (202-220/818-835) yıllarında Me'mûn'un murakabesi altında bulunsun diye Bağdat'a getirilmiştir. el-Hâdî, Mu'tasım (220-254/835-868), Vâsık (227-232/842-847), Mutevekkil (232-247/847-862), Musteîn (248-252/862-866) ve Mu'tez (252-255/866-869) dönemlerinde Samarra'da mecburi ikamete tabi kılınmıştır. Muhtedî (255-256/869-870) ve Mu'temid (256-279/870-893) dönemlerinde İmâm el-Askerî murakabe altına alınarak Bağdat'ta ikamete mecbur edilmiştir. Şîa'ya göre Mu'temid döneminde Ehl-i Beyt'e karşı yürütülen düşmanca uygulamalar Mehdiy-i Muntazar için gaybet-i suğrâ döneminin başlamasına sebep olmuştur. [82]

Ehl-i Beyt efradı nerede bulunmuşlarsa, mutlaka Şîa etraflarında veya yakınlarında yerlerini almışlardır ve Şîa akidesi de orada yayılmıştır. Musâ Kâzım ile

---

[80] el-Mesûdî, Ebûlhasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali, **et-Tenbîh ve'l-İşrâf**, Dâru's-Sâvî, Kahire, c. 1, s. 343.

[81] Ebû'l-Fida,' İmaduddin İsmail, **Kitabu'l-Muhatasar Min Tarîhi'l-Beşer (Tarîhu Ebilfida'),** et-Tabetu'l-Hüseyniyye, Birinci Baskı, Mısır tsz., c. 2, s. 42.

[82] el-'Amîdî, Samir Hâşim, **el-Mehdiyyu'l-Muntazar fi'l-Fikri'l-İslâmî**, Merkezu'r-Risâle, İkinci Baskı, Kum 1425/2004, s. 125.

el-Cevvâd'ın Bağdat'ta bulundukları göz önünde bulundurulduğunda, Şiî düşüncesinin neden Bağdat'ta yayıldığı ve güç kazandığı kolayca anlaşılmaktadır. Aynı şekilde el-Mehdî ve el-Askerî ile el-Cevvâd'ın kızı Nerciz de Bağdat'ta yakın bir belde olan Samarra'da yaşamışlardır. Şiî itikada göre Nerciz, Mehdiy-i Muntazar'ın annesidir.[83]

b. Abbasîlerin Şîa'ya Karşı Olan Tavrının Değişmesi

Küleynî döneminde, Şiî ayaklanmaları ile başkaldırılarının çokluğu ve Abbâsî sultasının zayıflaması, bazı halifelerin Şîa üzerindeki baskı ve takip etme politikalarını zayıflatmalarına hatta terk etmelerine neden olmuştur. Buna mukabil Şiîleri yanlarına almaya çalışan halifeler de olmuştur. Örneğin Me'mûn, İmâm Rıza'yı veliaht yapmış ve Fedek'i Alevilere vermiştir. Onların yeşil libasını giymiş ve Abbâsîlerin siyah renkli elbiselerini giymeyi terk etmiştir. Aynı şekilde Muntasır da Şîa'ya hoş görüyle yaklaşmıştır. Bütün bu amiller, Şîa için çalışma ve yayılma imkânını vermiştir. Hatta teşvik etmiştir denilebilir. Kısacası Muntasır, Mu'tadid, er-Râdi ve el-Muttaki dönemindeki siyaset değişikliği, Şîa'ya nefes aldırmış ve mezhep olarak yayılıp genişlemesine vesile olmuştur.[84] Muntasır Billah, Alevilere ihsanda bulunmuş, Ebû Talip Ailesi üzerindeki baskı ve korkuyu kaldırmış, İmâm Hüseyin'in kabrini ziyaret etmelerine müsaade etmiştir.[85]

Ancak şunu da ifade edebiliriz ki, Abbâsî yönetimi bazen Şîa ve Alevilerin üzerine gitmişse de Emeviler'e karşı onları desteklemiş ve yanlarına çekme gayreti içine girmişlerdir. Onlara idarede değişik görevler vermişlerdir. Abbâsî Devletinin müessisi Ebü'l-Abbâs es-Seffâh, Şiî olan Ebû Selma el-Hallâl el-Kûfî'yi vezir yapmıştır.[86]

Daha sonraki dönemlerde; Mansur ed-Devânikî, Muhammed b. el-Aş'as el-Huzâî'yi,[87] el-Mehdî, Ebû Abdullah Ya'kûb b. Dâvûd'u,[88] er-Raşid, Ali b. Yaktîn[89]

[83] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 96.
[84]. el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 97-98.
[85]. es-Suyûtî, **Târîhu'l-hulefa'**, s. 260.
[86] ez-Zehebî, **Siyeru E'lâmi'n-Nubelâ**, c. 6, s. 57.
[87] Gaffâr, Abdurrasûl Abdulhasan, **el-Küleynî ve'l-Kâfî**, Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1416/1995, s. 74.
[88] et-Taberî, **Tarîhu't-Taberî**, c. 8, s. 136; Vahab Ca'ferî, **İbret Hâyi Târîh,** el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 5, s. 6.

ve Ca'fer b. el-Aş'as el-Huzâî'yi,[90] Me'mûn, el-Fazl b. Sehl Zi'r-Riyâseteyn ve kardeşi el-Hasan b. Sehl'i,[91] el-Mu'tez ve el-Mehdî, Ebûlfazl Ca'fer b. Muhammed el-İskafî'yi (ö.240/855),[92] el-Muktedi, Ebû Şuca' Zahîruddin Muhammed b. el-Hüseyn,[93] el-Mustazhir, Ebûlmâli Hibetuddin b. Muhammed b. el-Muttalib'i,[94] en-Nasır, ez-Zahir ve el-Mustansır, Mueyyiduddin Muhammed b. Abdulkerim el-Kummî el-Mikdadî'yi, el-Musta'sim Ebû Talib Muhammed b. Ahmed el-Alkemî'yi vezir yapmıştır.[95] Bütün bunlardan yola çıkarak bu vezirliklerin Şîa mezhebinin gelişmesi ve yayılmasında azami derecede etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, 'en-Nuvvab el-Erbaa'[96] denen şahısların Bağdat'ta bulunuyor olması, Bağdat'ta Şiîliğin yayılmasına büyük oranda katkı sağlamıştır. Çünkü Şîa'ya göre bunlar Beklenen Mehdi adına konuşan onunla irtibat halinde olan kimselerdi. İmâm'a ulaşmak ancak bunlar aracılığı ile mümkün olabiliyordu.

Büveyhîlerin dönemi 320-454/932-1062 ise Şîa için altın çağ sayılır. Onlara kendi görüş ve düşüncelerini yayma hürriyetini sınırsız bir şekilde verilmiştir. Şiîliğin Abbasîler döneminde yaşadığı altın çağın 448/1056 yılına kadar devam ettiği söylenebilir.[97] Şiî inanışı Moğolların bölgeye hâkim olmasıyla beraber tekrar güç bulmaya başlamıştır. Şiîlerin müşrik olan Moğollarla iyi anlaşmış olmaları ve bazı Moğol yöneticilerinin Şiî mezhebini din olarak kendilerine seçmiş olmaları dikkat çekicidir.

Şiîliğin Bağdat'taki durumu hakkında verdiğimiz bu özlü değerlendirmelere ilaveten bu dönemde öne çıkan çok sayıda Şiî din âliminin mevcudiyetinden ve

---

[89] el-Muderrisî, Ayetullah es-Seyyid Muhammed Takî el-Muderris, **et-Tarîhu'l-İslâmî Durûsun ve 'İber,** Dâru Neşri el-Muderrisî, Beşinci Baskı, 1418/1997, c. 1, s. 300.

[90] Muhammed Beyumî Mihrân, **el-İmâme ve Ehlu'l-Beyt**, Merkezu'l-Abhâs el-Akâidiyye, el-Mketebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 2, s. 87.

[91] el-Msûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 346/958), **et-Tenbîh ve'l-İşrâf**, Dâru's-sâvî, Kâhire, tsz., c. 1, s. 302-304.

[92] el-Mesûdî, **et-Tenbîh…**, c. 1, s. 316; İbnu'l-'Umrânî, Muhammed b. Ali (ö. 580/1184), **el-Enbâ' fî Tarîhu'l-Hulefâ',** Kasım es-Samerâî (thk.), Dâru'l-afâk el-Arabiyye, Birinci Baskı, Kahire 1999, c. 1, s. 136.

[93] İbnu'l-Cevzî, **el-Muntazam…**, c. 16, s. 166; es-Suyûtî, **Tarîhu'l-Hulefâ',** s. 302.

[94] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî**, s. 74.

[95] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî**, s. 74.

[96] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî**, s. 77,78.

[97] İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, c. 7, s. 303; Gaffâr, **el-Küleynî ve el-Kâfi,** s. 76,77.

Şiîlerin etkili olduğu bazı kurumlardan söz etmek gerekir. Bu dönemde yetişen Şîa âlimlerinin öne çıkanları, İbn Hâleveyh (ö. 370/980), Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, eş-Şeyh es-Sadûk (ö. 381/991), eş-Şerif er-Radî (ö. 406/2015), eş-Şeyh el-Mufîd (ö. 413/1022), eş-Şerif el-Murtazâ (ö. 436/1044) ve eş-Şeyh et-Tûsî'dir (ö. 460/1067).[98]

Şiîler nezdinde Şîa âlimlerine verdiği imkânlar sebebiyle Abbâsî, el-Muntasır Ahmed'le anılmaktadır. Mezhebin yayılmasına paralel olarak devletin bazı önemli kurumları da mezhep müntesiplerinin hâkimiyetine girmiştir. Bunlardan biri Divânu'l-kitabe ve vezarettir. Şiî Vehb ailesi, Küleynî döneminde Bağdat'ta vezirlik görevini üstlenen bir ailedir. Bu aileden ilk olarak vezirlik görevini üstlenen şahıs el-Mu'temid'in (ö. 279/893) üçüncü veziri Süleyman b. Vehb'tir. Ondan sonra oğlu Ubeydullah b. Süleyman b. Vehb, el-Mu'tadid'in (ö. 289/902) vezirliğini yapmıştır.[99]

c. Gaybet-i Suğrâ İnanışı'nın Bağdat'ta Şiîliğin Yayılmasındaki Etkisi

Şîa'ya göre Muhammed el-Askerî'nin[100] Gaybet-i Suğrâ'sı (260-329/874-941)[101] Şiî fikriyatı açısından hayati ehemmiyeti haiz bir dönemin başlangıcı sayılır. Küleynî'nin de idrak ettiği bu dönemde Şiî düşüncesinin yayılması ve mezhebin öğretilmesi tamamen Şiî fakihlerin omuzunda kalmıştır. Bu dönemde İmâm'ın nâibleri ve sefirleri olduğunu iddia eden çok sayıda insan zuhur etmiştir.[102] Küleynî, ortaya atılan tüm bu iddiaları yakından takip etmiş ve bu yalancıların[103] cahil kitleleri

---

[98] Gaffâr, **el-Küleynî ve el-Kâfi,** s. 77,78.

[99] Tahranî, Âgā Büzürg, **ez-Zerîa' ila Tasanîfi'ş-Şîa'**, Dâru'l-Adva', Mektebetuşşamile li'ş-Şîa, Beyrut, c. 26, s. 83.

[100] İmâmiyye Şîası'na göre Hasan el-Askerî, fevkalâde olaylar çerçevesinde dünyaya gelen oğlunun doğumunu Abbâsî baskısından dolayı gizlemiş, çok az sayıda yakını dışında kimseye duyurmamıştır. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 328, 330, 515-517. Ayrıca tehlikeli olacağı düşüncesiyle adının söylenmesi yasaklanmış, Kāim, Hüccet, es-Sâhib, Sâhibüzzamân, Mehdi'l-Enâm, Halef gibi lakaplarla anılması istenmiştir. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 327-330, 333, 338, 340.

[101] İmâmiyye, Ca'fer es-Sâdık'tan gelen bir rivayete dayanarak (Küleynî, c. 1, s. 339) gaybeti küçük gaybet (el-gaybetü's-suğrâ) ve büyük gaybet (el-gaybetü'l-kübrâ) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Küçük gaybet Hasan el-Askerî'nin ölümünün ardından başlamış, 15 Şâban 329 (15 Mayıs 941) tarihine kadar devam etmiştir. Bu dönemde imâm sefir, nâib veya vekil denilen dört görevli tarafından temsil edilmiş olup bunlar imâm adına humusu toplamış, ortaya çıkan olayları imâma arzedip onun fetvasını yahut beyanlarını (tevkī') cemaate ulaştırmıştır. Büyük gaybet halen devam etmekte olup beklenen imâm on bir asrı aşan bir zamandan beri gaip bulunmaktadır. Bkz. Öz, Mustafa**,** "Mehdiy-i Muntazar," **DİA,** c. 28, s. 376-377.

[102] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 102.

[103] Bunlardan bazıları şunlardır: 1- Ebû Muhammed el-Hasan eş-Şerîî. Bkz: et-Tûsî, **el-Gaybe**, Mektebetu'l-Âdâb eş-Şerkiyye, Birinci Baskı, Beyrut tsz., s. 244; Hakânî, **Ricâl**, s. 207. 2-

aldattığını müşahede etmiştir. Alî eş-Şılmegānî (ö. 323/935) gibi bu iddialarla ortaya çıkan bazı şahsiyetlerin kötü sonuna şahit olmuştur.[104] el-'Amîdî, bu buhranlı dönemde, başta âlimleri olmak üzere Şîa'nın İmâm Mehdi'den sadır olacak bilgi ve yönlendirmeleri sefirlerden alabilmek için Yemen, Mısır, Kûfe, Basra, Kum, Rey, Hemedan, Ehvaz, Nîsabur, Hurasan, Kazvin vb. yerlerden büyük bir heyecanla Bağdat'a yöneldiklerini nakletmektedir. [105] Bağdat'a bu şekilde akın etmelerinin sebebi ise, Sefirler ve Nâibler aracılığı ile Gaybet-i Suğrâ'ya çekilmiş olan Mehdî'yi Muntazar'dan haber alabilmekti.[106] Şîa âlimleri tarafından sefirler veya nâibler olarak nitelendirilen şahsiyetler ise şunlardır:

1- Osman b. Sa'd el-'Umerî (ö. 265/879).

2- Muhammed el-Umerî el-Bağdâdî (ö. 305/918).

3- el-Hüseyin b. Ruh en-Nubehtî el-Bağdâdî (ö. 326/938).

4- Ali b. Muhammed es-Sumerî el-Bağdâdî (ö. 329/941).

Şîa inancına göre bu sefirler doğrudan Gaib İmâmla irtibata geçip imâmın imzasının bulunduğu yazılar (tevki'ler)[107] yani mektuplar getiriyor ve bu şekilde Şiî toplumu yönlendiriyorlardı. Bu da sadece Bağdat'ta mümkün oluyordu. Bu dönemde yazılan pek çok Şiî kaynak bulunmakla beraber Küleynî'nin *el-Kâfî'*si bunların başında gelmektedir. Bazıları el-Hucce[108] yani Mehdiy-i Muntazar'ın (Muhammed b. Hasan el-Askerî) *el-Kâfî'*nin tümüne müttali olduğu ve onayladığını iddia etmişlerdir.[109]

Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî, bkz: Hakâni, **Ricâl**, s. 207; 3- Ahmet b. Hilâl el-Kerhî, bkz., et-Tûsî, **el-Gaybe**, s. 244; Hâkânî, **Ricâl**, 208. 4- Ebû Tahir Muhammed b. Ali b. Bilal, Bkz: et-Tûsî, **el-Gaybe**, s. 245; Hakânî, **Ricâl**, s. 208, 5- Muhammed b. Ali eş-Şelmeğanî, Bkz: İbn Dâvud, **Ricâl**, s. 267; Hakânî, **Ricâl**, s. 248.

[104] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 102.

[105] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 102.

[106] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 102.

[113] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 102.

[107] Gaybet halinde olan İmâmın sefirleri vasıtasıyla taraftarlarına gönderdiği emir ve tavsiyelere "tevkī'" ismi verilir. Bu tevkī'ler arasında, Şîa ile ilgili emir ve yasaklar yanında fitneye sebep olacağı için kalabalık içinde imâmın isminin anılmaması, gaybetin bitimi için zaman tayin edilmemesi gibi konular ve bir sefirin sefâret döneminin bitip diğerinin başlayacağını ifade eden ibareler de görülmektedir. Geniş bilgi için bkz. Avnî, İlhan, Gaybet, **DİA**, c. 13, s. 410-412. Tevkī'örnekleri için bkz. İbn Bâbeveyh, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn el-Kummî, **Kemâlü'd-dîn ve Temâmü'n-Niʿme,** Ali Ekber el-Gıffârî (thk.) Kum 1405/1984, c. 2, s. 408-522).

[108] Şîa İmâmiyesi, el-Hücce ile on ikinci imâm Muhammed b. Hasan el-Askerîy'i kastederler. Aynı zamanda el-Kâim, Mehdiy-i Muntazar vb. isimleri de uygun görmüşlerdir.

[109] el-İsbahânî, el-Mîrza Abdullah Efendî, **Riyâdu'l-Ulemâ ve Hiyâdu'l-Fudala**, Ahmed el-Hüseynî (thk.), Menşûrât Mektebetu Âyetullah el-Mer'eşî, Kum 1403/, 1982, c. 2, s. 261.

Başta *el-Kâfi, İkmâluddin* ve *Gaybet* kitapları olmak üzere günümüze kadar gelen temel Şîa kaynak kitapları, Şîa tarihinde mezhebî tutuculuğun had safhada olduğu bu dönemde, dört sefirin bu işin ağır yükünü üstlendiklerine dair haberlerle doludur. Bu kitaplar, Şiî âlimlerin kültürel ve fikri alanda oynadıkları rolün büyüklüğünü gösteren delillerle doludur. Bu âlimlerden bir kısmı aslen Bağdatlı iken diğer bir kısmı dışarıdan ve uzak diyarlardan gelen âlimlerdir. Takriben yetmiş yıl devam eden bu süre zarfında Bağdat'a gelen ve bir arada bulunma imkânı bulan bu âlimler, Şiî hadis kültürü açısından çok önemli bir yere sahiptirler.[110]

d. Bağdat'ta Şiî Âlimlerin Sayısının Çokluğu

Aslen Bağdatlı olan veya orada ikamet edenler ile dışardan gelip orada hadis rivayet eden ve ilmi tedrisat yapan âlimler, Abbâsî Devletinin ilk dönemlerinden itibaren Şiî fikriyatın Bağdat'ta yayılmasında ciddi bir gayret göstermişler ve neticede Şîa'ya ait büyük bir kültürel miras bırakmışlardır. Bağdat kütüphanelerinde Şîa mezhebine ait kaynak kitapları kendisine yer bulmuştur. Bundan hareketle Küleynî öncesi ve sonrasında Bağdat'taki önemli Şiî âlimlere kısaca şu şekilde işaret etmemiz yerinde olacaktır:

1- İbrahim b. Ebu Ziyad el-Kerhî (ö. ?).[111] İmâm Sadık'ın ashabındandır.[112]

2- Ebû Cemîle el-Basrî (ö. ?).[113]

3- Ebû Sait Ğanım el-Hindî (ö.?).[114]

4- Ebû's-Salt Abdusselam b. Salih el-Herevî.[115] el-Herevî'den şöyle bir ifade nakledilir: "Alevilerin bir köpeği bütün Emevîler'den daha hayırlıdır. Kendisine: İçlerinde Osman vardır?' O: "Evet, Osman da bu yargıya dâhildir."[116] el-Herevî, Rıda'nın ashabındandır.[117] Hicri 236 yılında

[110] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 102.

[111] et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammet b. el-Hasan, **Ricâl,** Cevvâd el-Kayyûmî el-İsfahanî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Beşinci Baskı, Kum 1415/1994, s.167, no:1934;en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377; el-Hûî, es-Seyyit Ebûlkasım el-Mûsevî, **Mu'cemu Ricâli'l-Hadis ve TafsîluTabakat er-Ruvat,** Muessesetu'l-İmâm el-Hûî el-İslâmî, Birinci Baskı, Necef, c. 2, s. 92, no: 509.

[112] Şiî ricâl kitaplarında yaptığımız araştırmaya göre, İmâm Sadık'ın ashabı diye isimleri zikredilenlerin çok azı hariç vefat tarini bulmak mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, sadece vefat tarihlerini bulduğumuz kişilerin vefat tarihlerini zikretmekle yetindik.

[113] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 3, s. 407.

[114] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 515.

[115] el-Hatip, **Târîhu Bağdâd**, c. 12, s. 315, no:5681.

[116] el-Kummî, Abbâs, **el-Kunâ ve'l-Elkab**, Mektebetu's-Sadr, Beşinci Baskı, Tahran 1368/1949, c. 1, s. 100-101.

ölmüştür. en-Necâşî onun için: "Sika, sahîhu'l-hadis"[118] demiştir. et-Tûsî ise onun âmî yani Sünnî olduğunu söylemiştir.[119]

5- Ebû Abdullah b. Salih.[120]

6- Ebû Galip ez-Zerârî: Şîa'nın meşhur fakihlerindendir. *el-Kâfî*'yi Bağdat'ta musannifinden rivayet etmiş ve onu istinsah etmiştir.[121]

7- Ebû Muhammed el-Alevî er-Ramelî el-Bağdâdî: Hicri 324 yılında Küleynî'nin ölümünden beş yıl önce ölmüş ve Bağdat'taki Şiîlere ait Bırasa mescidinde defnedilmiştir.[122]

8- Ebû Muhammed el-Vicnânî: el-Hasan el-Askerî'yi Samerra'da görmüştür. Şîa, bu şahsın Mehdiy-i Muntazar'la görüştüğüne inanır.[123]

9- Ebûlmufaddal eş-Şeybanî: Küleynî'nin öğrencilerindendir. Bağdat'taki el-Mescidu'ş-Şarkiyye'de Muaviye (ra) ve onun gibi diğer bazı sahâbilerin aleyhinde hadisler rivayet etmiştir.[124]

10- Ebû Hâşim Dâvûd b. el-Kasım el-Ca'ferî: Şîa ricâl âlimlerine göre, sika ve meşhur olup Ca'fer b. Ebûtalib'in soyundan geliyor.[125] İmâm Rıdâ,[126] İmâm el-Cevvâd,[127] el-Hâdî[128] ve el-Askerî'den[129] rivayette bulunmuştur.

11- Ebû'l-Vicna' en-Nasîbî,[130]

12- Ebû Vellâd el-Hannat,[131]

---

[117] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 3, s. 392; el-Hatib el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, c. 11, s. 52; el-Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Ebûlhaccac Cemaluddin İbn ez-Zekkî Ebû Muhammed el-Kadaî el-Kelbî, **Tehzîbu'l-Kemal Fi Esmâi'r-Ricâl,** Beşşâr Avvad Ma'rûf (thk.), Muessesetu'r-Risâle, Birinci Baskı, Beyrut 1980, c. 18, s. 81; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, Muhammed Avâme (thk.), Dâru'r-raşîd, Birinci Baskı, Suriye 1986, s. 355.

[118] en-Necâşî, Ebûlabbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. El-Abbâs el-Esedî, el-Kûfî, **Ricâl**, Mûsa b. Şibeyrî ez-Zencânî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Altıncı Baskı, Kum 1418/1997, s. 245, no: 643.

[119] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 360, no: 5328.

[120] Küleynî, **el-Kâfi,** c. 1, s. 519, h. no: 10

[121] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 344,366;et-Tûsî, **İhtiyâu Ma'rifeti'r-Ricâl (Ricâl el-Keşşî),** s. 556; en-Necâşî, **Ricâl,** s. 202.

[122]es-Sûlî, Muhammed b. Yahya (ö. 335/947), **Ahbâru'r-Râdî Billah ve'l-Muttaki Lillah (Tarîhu'd-Devle el-Abbâsiyye**, Hiyuors dn. (thk.), Matbaatu's-sâvî, Mısır 1935, s. 83.

[123] Bâbeveyh, **Kemaluddin…**, c. 2, s. 447, Bab: 45 h.no: 16.

[124] el-Hatip**, Târîhu Bağdâd**, c. 3, s. 499, no: 1030.

[125] el-Husaybî, Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Hamdan, **el-Hidayetu'l-Kubra**, Muessesetu'l-Belağ, Dördüncü Baskı, Beyrut 1991, s. 303.

[126] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 23; c. 1, s. 98.

[127] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 99.

[128] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 327

[129] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 328.

[130] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 521.

[131] Küleynî, **el-Kâfi**, c. 5, s. 290.

13- Ebû Ya'kûb el-Bağdâdî,[132]

14- Ahmed b. İbrahim b. Ebi Rafi' es-Sımeyrî: Küleynî'nin bütün musannafatını Bağdat'ta ondan rivayet etmiştir.[133]

15- Ahmed b. Ahmed Ebûlhüseyin el-Kûfî:[134] Küleynî'nin öğrencilerinden ve *el-Kâfi*'yi ondan rivayet eden ravilerdendir.

16- Ahmed b. el-Hasan Ebûlhüseyin el-Attar:[135] Küleynî'nin öğrencilerinden olup *el-Kâfi'*yi ondan rivayet eden râvilerden biridir.

17- el-Hasan b. Ali el-Hâşimî el-Bağdâdî:[136] Hicri 291 yılında ölmüştür. Küleynî'nin hocalarındandır.

18- Ebû Muhammed el-Ummânî: Şiî fakihlerden olup ilk olarak Şîa fıkhını gözden geçiren, bir disiplin haline getiren ve bugün bilinen şekliyle bablara ayıran, usûl ve furu' konularında kafa yoran âlimdir. Küleynî'nin çağdaşıdır. Dördüncü yüzyılın başlarında Bağdat'ta ölmüştür.[137]

19- Hafs b. el-Buhterî el-Kûfî el-Bağdâdî: Dört yüz aslın (el-Üsûlü'l-erbaa mie)[138] sahiplerindendir.

20- Ebû Muhammed el-Ezdî el-Kûfî: Bağdat'ta ikamet etmiş, Hz. Osman (ra.), Hz. Aişe (ra.) ve Hz. Hafsa'nın (ra) aleyhinde sözler sarf etmiştir. el-Bağdâdî tarihinde onun Şiî olduğunu belirtmiştir. Ehl-i Sünnet'in hadis ve ricâl âlimlerinin onunla alakalı farklı görüşlerine işaret etmiştir.[139] Sahâbenin kusurlarına dair iddialarını ihtiva eden bir kitabı vardır. Hicrî 235 yılında ölmüştür.[140]

---

[132] Küleynî, **el-Kâfi**, c. 1, s. 24.
[133] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 411; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 2, s. 17-18.
[134] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377.
[135] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 2, s. 92, no: 509.
[136] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 6, s. 60.
[137] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 107.
[138] Şîa âlimleri, Sünneti "Hz. Peygamber ile on iki imâmın söz, fiil ve takrirleri" şeklinde tanımlar ve İslâm'ın ilk asrından itibaren bunların yazılıp derlendiğini iddia eder. Hz. Ali (as) devrinden itibaren başlayan yazım faaliyeti daha sonra gelen imâmlar zamanında da sürdürülmüştür. Birçok Şiî âlim, ekseriyeti imâmların söz, fiil ve takrirlerinden oluşan hadis mecmuaları kaleme almıştır. İddiaya göre On birinci imâm Hasan el-Askerî'nin vefatına kadar (260/874) derlenen kitapçıkların sayısı binleri bulmuş, bunların içinde her biri "asıl" diye adlandırılan 400 kitapçık (el-usûlü'l-erbaa mie) kabul edilmiştir. Bazı Şîa âlimlerine göre bu sayı daha fazla olup, 400 aslı sadece Ca'fer es-Sâdık'ın talebeleri tarafından toplanan kitaplar teşkil eder. Diğer bir kısım Şîa âlimine göre ise imâmlar dönemindeki bütün rivayetleri içine alan kitaplar 6600'ü geçmiştir. Ancak kaynaklar bunları toplayan müelliflerin çok azından bahsetmiştir. Bkz. Üzüm, İlyas, "Kütüb-i Erbaa", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, c. 27, s. 4-7.
[139] el-Hatip, **Târîhu Bağdad**, c. 11, s. 543.
[140] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 109.

21- Abdurrahman b. Yusuf b. Harraş el-Bağdâdî: Hz. Aişe (ra) ile Hz. Hafsa'nın (ra) var olduğunu iddia ettiği noksan ve ayıplarına dair bir kitap yazmıştır. Hicri 283 yılında Bağdat'ta ölmüştür.[141]

22- Abdulkerim b. Abdullah b. Nasr Ebûlhüseyn el-Bezzâz: Küleynî'nin bütün musannafatını Bağdat'ta kendisinden rivayet etmiştir.

23- Abdus b. İbrahim el-Bağdâdî: *el-Kâfi'*nin ricâlindendir.[142]

24- Ubeyd b. Ebû Abdullah el-Bağdâdî: Küleynî, *el-Kâfi*'de rivayetlerini tahriç etmiştir.[143]

25- Ali b. Ahmed b. Ali el-Akîkî: Hicri 298 yılında bir ihtiyacı için Bağdat'a gelmiş ve el-Muktedir'in veziri Ali b. İsa b. el-Cerrahla görüşmüştür. Vezir kendisine Bağdat'ta Ehl-i Beyte mensup pek çok kimsenin bulunduğunu ifade etmiştir.[144] Bu ifade Abbâsî Halifesi el-Muktedir (295-320/908-932) döneminde Bağdat'ta Şiîlerin sayısının çokluğuna bir işarettir.

26- Ali b. Mabed el-Bağdâdî: el-Hâdî'nin ashabındandır.[145] İbrahim b. Hâşim el-Kummî'nin rivayet ettiği bir kitabı vardır.[146] Küleynî, hadislerini *el-Kâfi'*de tahriç etmiştir. [147]

27- Ali b. Yaktin b. Musa el-Kûfî el-Bağdâdî: Abbâsî devletinin vezirlerindendir. Hicri 182 yılında Bağdat'ta ölmüştür. Küleynî, hadislerini *el-Kâfi'*de tahriç etmiştir.[148]

28- İsa b. Mihran Ebû Musa: el-Musta'taf olarak tanınmaktadır. Şeyheyn ile diğer sahabe aleyhinde yazdığı bir kitabı vardır.[149]

29- el-Kâsım b. Süleyman el-Kûfî el-Bağdâdî: Usûlu Arbaamie'nin sahiplerindendir. İmâm Sadık'tan rivayet etmiştir.[150]

---

[141] el-Hatip, **Târîhu Bağdâd**, c. 10, s. 280; el-'Amîdî, **Hayetu'ş-Şeyh…,** s. 109.
[142] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 6, s. 484.
[143] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 283.
[144] es-Sadûk, **Kemaluddin…,** c. 2, s. 457
[145]et-Tûsî, **Ricâl,** s. 377, no: 5709.
[146] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 273, no: 716.
[147] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 97, Kitâbu't-Tevhit, Bab no: 5; c. 2, s. 451.
[148] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 311
[149] el-Hatip, **Târîhu Bağdâd**, c. 11, s. 168, no: 5866.
[150] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 303; en-Necâşî, **Ricâl,** s. 314, No: 858;

30- Muhammed b. Sehl el-Attar el-Bağdâdî: Şîa'ya göre el-İmâm el-Hucce'nin Bağdat'taki vekili olup, onu görme şerefine nail olmuştur. Bağdat'ta Şiî kültür ve bilgilerinin yayılmasında katkısı çoktur. [151]

31- Muhammed b. Faris b. Hamdan el-Ma'bedî: Bağdat'taki meşhur Şîa ricâlindendir. Hicri 361 yılında ölmüştür. Hatip el-Bağdâdî zayıf olduğunu söylemiştir.[152]

32- Muhammed b. Hemmam b. Süheyl, Ebû Ali, el-Katib el-Bağdâdî: Şîa'nın Bağdat'taki meşhur ve önde gelen âlimlerindendir. Birçok müellefatı olup hicri 332 yılında ölmüştür.[153]

33- Hişam b. el-Hakem: İmâm Sadık döneminde Şîa'nın en büyük kelamcılarındandır. [154]

34- Yunus b. Abdurrahman: İmâmların ashabından olup, meşhur Şiî fıkıhçı, hadisçi ve kelamcıdır. *el-Kâfî'*de geçtiği gibi Bağdat'ta hadis rivayet etmiştir.[155]

Görüldüğü gibi Küleynî'nin yaşadığı asırda Şiîlik geniş bir yelpazede yayılma imkânı bulmuştur. Bazı Abbâsî halifeleri açıkça Şîa ve Şiî fikriyata destek vermiş, maddi imkânların yanında manevi imkânları da kendilerinden esirgememişlerdir. Abbâsî halifelerinden bazıları siyaseten Şîa ve Alevilerin desteğini elde edebilmek için Şiî vezirleri iş başına getirmişlerdir. Ehl-i Sünnetten, özellikle de Şîa'ya karşı radikal görüşlere sahip olan Hanbelîleri cezalandırma cihetine gitmişlerdir. Zikrettiğimiz bu hususlar, hicri dördüncü asırda, Şîa âlimlerine ilmi çalışmalarında fırsatlar sunmuştur. Küleynî de bu dönemde Şîa'ya sunulan fırsatlardan istifade etmiş ve Şîa nezdinde en muteber kitap olan *el-Kâfî'*yi tasnif etmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Küleynî'nin *el-Kâfî'*yi telif ettiği dönem, Şîa'nın sahip olduğu kabiliyetleri ortaya koyması bakımından büyük bir hareketliliğe şahit olmuştur. Siyasî açıdan İslâm dünyasının hemen hemen bütün önemli merkezlerine Şiîler hâkim olmuş; Mısır'da Fâtımîler, Bağdat ve çevresinde Büveyhîler, Halep ve

[151] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 111,112.
[152] el-Hatip, **Târîhu Bağdâd,** c. 4, s. 271, no: 1470
[153] el-Hatip, **Târîhu Bağdâd,** c. 4, s. 580, no: 1748.
[154] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 311.
[155] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 407; c. 6, s. 423; c. 7, s. 30.

çevresinde Hamdânîler, Bahreyn ve çevresine Karmatîler, Yemen'de Zeydîler egemen olmuştur. Şîa'nın siyâsî sahadaki bu başarısı, ilmî ve kültürel sahada da kendini göstermiş ve Şiî düşüncede yeni açılımlara zemin hazırlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLEYNÎ'NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ VE METODU

el-Kâfî'yi hadis ilmi açısından sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için Küleynî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ile yetiştiği coğrafyanın sosyal ve kültürel durumu hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğumu, Ailesi ve Nesebi

İsmi Muhammed b. Ya'kûb[156] b. İshâk er-Râzî'dir.[157] Bazı kaynaklara göre ismi, Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk es-Silsilî el-Küleynî[158] er-Râzî el-Bağdâdî, Ebû Ca'fer el-E'ver'dir.[159] Diğer bazı kaynaklarda adının Muhammed b. Ali Ebû Ca'fer Küleynî olduğu kaydedilir.[160] Küleynî'nin doğum tarihi ve yeri tam olarak bilinmemektedir. İmâm el-Askerî'nin (as) vefatından sonra doğmuş olma ihtimali vardır.[161] Ancak es-Seyyid et-Tabâtabâî'ye göre Küleynî Ğaybet-i suğra döneminin tümünü idrak etmiştir. el-Askerî'nin de son dönemlerini idrak etmiştir.[162]

---

[156] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 266; et-Tûsî, el-**Fihrist**, el-Mektebetu el-Murtazaviyye, en-Necef, tsz., s. 135; et-Tûsî, **el-Fihrist,** s. 439; İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarîh,** c. 7, s. 87; es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Eybek b. Abdillah (ö. 764/1334) **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, Ahmed el-Arnavûd- Turkî Mustafâ (thk.), Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût 2000, c. 5, s. 147.

[157] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed Askalânî (ö. 825/1422) **Lisânu'l-Mîzân,** Dâiretu'l-Meârif en-Nizâmiyye Hindistan (thk.) Muessesetu'l-A'lemî li'l-Metbûât, Beyrût 1971, c. 7, s. 433; İbn Dâvûdel-Hıllî, **Ricâl**, Muessesetu'n-Neşr fi Câmiati Tahran, 1383/1963, s. 341; Allâme el-Hıllî, **Ricâl**, Dâru'z-Zehâir, Kum, 1411/1990, s. 145.

[158] Küleyn İran'ın Rey kentine bağlı bir köyün ismi olup bu köyden olanlara er-Râzî de dendiği oluyor.

[159] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 439, no: 6277; el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 19, s. 59, no: 12067.

[160] İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan Hibetullâh (ö. 571/1176) **Târîhu Dimeşk**, Amr b. Gurâme el-'Umrâvî (thk.), ysz. , 1995, c. 56, s. 297;

[161] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 19, s. 58.

[162] et-Tabâtabâî, es-Seyyid Muhammed el-Mehdî Bahru'l-ulûm (ö. 1212/1797), **Ricâl es-Seyyid Bahru'l-Ulûm (el-Fevâidu'r-ricâliyye)** , Muhammed Sâdık Bahru'l-ulûm ve Hüseyn Bahru'l-ulûm (thk.), Mektebetu's-Sâdık, Birinci Baskı, Tahran 1363/1944, c. 3, s. 336.

Muhammed b. Ya'kub'un, el-Küleynî, es-Silsilî,[163] er-Râzî, el-Bağdâdî, el-E'ver, Sikatu'l-İslâm gibi birçok lakabı ve nisbesi bulunmaktadır. Bunlardan Küleynî lakabı daha çok meşhur olmuş, isminden daha çok bu nisbe ile tanınır olmuştur. Bu lakap, yetiştiği Re'y şehrine bağlı Küleyn köyüne nispetle verilmiştir. Râzî lakabı ise Re'y şehrine nispetle kullanılmıştır. Silsilî ve Bağdâdî lakapları ise Sılsilî yolundaki Bâbu'l-Kûfe'de yaşadığı için verilmiştir. Bu iki lakap bir arada söylendiğinde başka karine aranmaksızın bu kişinin Küleynî olduğu anlaşılır. Sikatu'l-İslâm lakabı ise, Şîa tarihinde ilk olarak Küleynî için kullanılmıştır diyebiliriz. Bu lakab mutlak olarak kullanıldığında Küleynî akla gelir. Şiî âlimlerin övgüsüne mazhar olduğu,[164] Şîa âlimlerince hakkında hiçbir surette olumsuzluk zikredilmediği için bu lakabı almıştır. Küleynî'nin yaşadığı dönemde bu lakapla tanındığı ileri sürülse[165] de Şiî hadis âlimleri arasında bu lakabı ilk olarak Küleynî için kullanan el-Behâî'dir.[166] Daha sonra gelen Şîa âlimleri Küleynî'ye bu lakabı gerçek ismiymiş gibi kullanma cihetine gitmişlerdir.[167] Önceleri bu lakap sadece Küleynî için kullanılıyorken, daha sonraları ilimde derinleşen Şîa âlimlerinin ilimdeki üstünlüklerine işaret etmek üzere diğer bazı âlimler için de kullanılmıştır. Küleynî'nin bu lakaplar kadar meşhur olmayan şu lakapları da vardır: Milâzu'l-muhaddisîni'l-'izâm, Kudvetu'l-enâm, Murûcu'l-mezhebi fi gaybeti'l-İmâm,[168] Reîsu'l-muhaddisîn, Şeyh meşâyihi'l-a'lâm.[169]

Küleynî'nin hayatının tamamına ait bilgilere sahip olmadığımızı ifade edebiliriz. Başka bir ifade ile Şîa dünyasında bu kadar şöhret bulup Sikatu'l-İslâm lakabı verilen Küleynî, mechûlu'l-haldir.[170] Yani nasıl biri olduğu belli değildir. Zira şahsiyeti hakkında muasırları ve daha sonra gelen mutekaddimûn Şîa âlimleri tarafından nakledilen bir bilgi yoktur. Hayatı hakkında kayda değer bilgiler verilmemiştir. Küleynî'nin doğum yeri ve tarihinin kesin olarak bilinmemesi ve

[163] İbn Asâkir, **Târîhu Dimeşk,** c. 56, s. 298; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî**, Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs,** Abdulfettâh **Dirasatu** el-Hulv (thk.), et-Turâs el-Arabî, Kuveyt 1418/1997, c. 29, s. 221; el-Hasanî, Hâşim Ma'ruf, **fi'l-Hadisi ve'l-Muhaddisin**, Dâru't-Taaruf Lilmatbuat, Beyrut, s. 125.

[164] el-Kummî, **Zendekî 'Ulemâi Mezheb Şîa,** ar.wikishia.net/view/ c. 2, s. 658.

[165] Şânecî, **İlmu'l-Hadîs,** ar.wikishia.net/view/ s. 75.

[166] el-Behâî, Behâuddin Muhammed b. el-Hüseyin el-Âmilî, **Meşrikuşşemseyn ve İksîru's-Saâdeteyn,** Mehdî er-Recâî (thk.), Macmau Buhûsu'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Kum 1429/2008, s. 98, 102; el-Hürr el-Âmilî, **Vesîlu'ş-Şî'a**, c. 30, s. 153.

[167] el-Mâzendrânî, **Şerhu Usûl el-Kâfî**, c. 9, s. 359.

[168] el-Kummî, Abbâs, **el-Kunâ ve'l-Elkâb,** c. 3, s. 98; et-Tabresî, Ebû Mansur Ahmed b. Ali b. Ebû Talib **el-İhticâc**, Menşûrât eş-Şerîf er-Râzî, c. 2, s. 240.

[169] et-Tabâtabâî, **el-Fevaidu'r-Ricâliyye**, c. 3, s. 325.

[170] el-'Umerî, Muhammed b. Abdullah, **Mecelletu'l-Ulûm el-İslâmiyye**, S. 2, Riyad 2018, c. 1, s. 97.

hangi şartlarda yetiştiğinin bilinmemesi bu yargının en açık delillerindendir. Kendilerinden ders aldığı hocaları, ilim tahsili için çıktığı seferleri ve nerelerde tahsil gördüğü, Rey kentinde kaldığı süre zarfında kendisinden ders alan öğrencileri, Bağdat'a ne zaman gittiği ve burada kaç yıl hadis rivâyet ettiği de meçhuldür. Muteahhirûn Şîa âlimlerinin bu konuda dile getirdikleri ise tahminden öteye gitmemektedir. Küleynî'yi tarif etmeye çalışan Şîa âlimleri, ailesinin ilmin merkezinde olduğu, babası ve dedesinin yanısıra dayılarının da dönemin önde gelen ilim erbabından olduklarını söylerler. Ancak çevrelerinde ilimleriyle temayüz eden böyle bir ailede yetişip büyüyen bir kişinin hayatının bu denli bilinmez olması garipsenecek bir durumdur. Netice olarak Küleynî hakkında bilebildiğimiz, muhtemelen hicri 3. asrın ikinci yarısının başlarında ve 4. asrın ilk çeyreğinde yaşamış olduğudur.

Dikkatimizi çeken diğer bir husus da hicri 392-463 yıllarında yaşamış olan el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Küleynî asrına yakın olmasına rağmen büyük tarih kitabı '*Tarîhu Bağdad*'da ona hiç işaret etmemiş ve ondan bahsetmemiş olmasıdır. el-Hatîb el-Bağdâdî, kitâbının mukaddimesinde, Medinetu's-Selâm diye tavsif ettiği Bağdad'ın, imarı, oraya giren ve çıkan meşhur şahsiyetler ile âlimlerinden bahsedeceğini söyler.[171] Buna göre bu denli şöhrete sahip Küleynî'den de bahsetmeliydi. Nitekim Bağdat sakinlerinden olan birçok Şiî âlimden bahsetmiştir. Örneğin kitabında, Küleynî'den daha az meşhur Şîa âlimlerinden olan İbn Bâbeveyhî el-Kummî gibi âlimlerin biyografyalarına yer vermiştir.[172]

Bazı kaynaklara göre Küleynî'nin viladeti, On İkinci İmâm Muhammed el-Mehdi b. el-Hasan el-Askerî'nin viladetinden sonra olmuştur. Bilindiği üzere On İkinci İmâm 256/870 yılında doğmuştur. Bu da Küleynî'nin doğumunun 256-260/870-874 yılları arasında olduğuna işaret eder.[173]

Şîa ulemasından onun hayatından ilk defa detaylı bir şekilde bahseden ve biyografisine yer veren kişi, Ahmed b. Ali en-Necâşî'dir. O da Küleynî'nin vefatından 40 yıl sonra dünyaya gelmiştir. Bu denli meşhur olan birinin mutakaddimûnun kaynaklarında hiç zikredilmemiş olması düşündürücüdür.

[171] el-Hatip, **Târîhu Bağdâd**, c. 1, s. 3.
[172] el-Hatip, **Târîhu Bağdâd,** c. 3, s. 89-365; c. 5, s. 183; c. 7, s. 425; c. 10, s. 384.
[173] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 120.

Küleynî'nin, Rey Şehrindeki Küleyn Köyüne mensup olduğu zannedilmektedir. Zira kendisi, babası ve anne tarafından olan dedesi buraya nispet edilmişlerdir. Öte yandan babasının kabri de bu köyde bulunmaktadır. Küleynî'nin Küleyn'de dünyaya geldiğine dair elde kesin bir delil yoktur. Babası Ya'kub, o dönemde İmâmiyye ulemasının büyüklerinden sayılır. Dedesi İshak hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Annesi de Şiî kaynaklarda zikredildiğine göre, ilmî ve fıkhî bir ortamda yetişmiştir. Ailesinden birçok hadis ve fıkıh âlimi çıkmıştır. Bu âlimlerden bazıları şunlardır: 'Allân adıyla bilinen İbrâhîm Küleynî, oğulları Ahmed b. İbrâhîm Küleynî ile torunu ve aynı zamanda Küleynî'nin dayısı ve hocası olan Ali b. Muhammed b. İbrâhîm Küleynî. Dolayısıyla böyle bir aile ocağında yetişen annesinin kardeşinden, babasından ve amcasından ilim öğrenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.[174]

Şîa kaynaklarına göre, Küleynî'nin evi Rey'de asil ve seçkin bir ev olarak bilinirdi. Bu evden birçok âlim, muhaddis ve fakih çıkmıştır. Böyle bir ilim geleneğine mensup olan bu ev, aynı zamanda ulemanın sığınağıydı. Meclisleri ilim, araştırma ve münazara mahfiliydi.[175]

1.1.2. Yetişmesi, Ahlakı ve İlmi Şahsiyeti

Eski ve yeni kaynaklar Küleynî'nin doğum tarihi ve yerinin bilinmediği hususunda ittifak etmişlerdir. Aynı şekilde kaç yaşında öldüğü de malum değildir. Dolayısıyla ilk dönem hayatı hakkında kati diye bileceğimiz bir bilgiye sahip değiliz. Başka bir ifade ile çocukluğu ile yetişmesi hakkında kesin bir bilgi olmayıp, bu süreç meçhul kalmıştır. Ancak Küleynî'nin tercüme-i hayatını yazan Şiî âlimler, 260/874 yılında vefat eden İmâm el-Askerî döneminde doğduğunu zikrederler.[176] Bundan hareketle ilk yetiştiği yerin Rey olma ihtimali vardır. Zira babası bu şehirde yaşamış ve Küleyn'de defnedilmiştir. Büyük ihtimalle ilk eğitimini ve terbiyesini babasının yanında almıştır. Daha sonra döneminin âlimleri yanında ilmini tahsil etmiştir.

[174] el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî ve Kitabuhu el-Kâfî (Furû')**, s. 69.
[175] el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî ve Kitabuhu el-Kâfî (Furû')**, s. 68-69.
[176] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 120; Fadlullah Şemsuddin, **Aynu'l-Ğazâl fî Fihris Esmâi'r-Ricâl**, Taş baskı, Furu' ile beraber basılmıştır, ysz. 1315/1897, s. 1.

Onun hayatını ele alan bütün kaynaklar, Küleynî'nin Dört Sefir[177] döneminde yaşadığı noktasında ittifak etmişlerdir. Küleynî, 260/874 yılında vefat eden el-Askerî'den 69 yıl sonra ölmüştür. Bu (Gaybet-i Suğrâ) dönem ise, takriben 330/892 yılına kadar devam eder. Çünkü bu dönem yetmiş yıl sürmüştür. Küleynî'nin bu tarihi geçmediği konusunda ittifak vardır.[178]

Küleynî'nin el-Askerî asrını yaşadığına en önemli delil, onun üç imâm (er-Rıza, el-Cevvad ve el-Hâdî) döneminde yaşayan ve onlardan rivayette bulunan âlimlerden hadis almış olmasıdır. Bu âlimlerden biri, Kummîlerin önde gelen şeyhlerinden Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Eş'arî'dir.[179]

Şîa ricâl kitapları Küleynî hakkındaki malumatın azlığını, üçüncü asrın sonlarındaki siyasi ortamın, Şîa âlim ve ricâlinin gizlenmesini veya devam etmekte olan siyasi çekişme ve fitnelerden uzak durmalarını gerekli kılması ile izah etmektedir. Zira siyasi çekişme ve fitnelerin arka planında Abbâsî devlet ricâli bulunuyordu. Bundan dolayıdır ki, Şiî âlimlerin büyük bir kısmı, tehlikelerden korunmak için ilmî aktivitelerini sınırlandırmışlar ve takiyye yolunu tercih etmişlerdir. Yine kelamî tartışma ve kavgalardan kaynaklanacak zararlardan kendilerini korumaya çalışmışlardır.[180] Ancak Abbâsi tarihine baktığımız vakit, görüyoruz ki Şîa önemlei mevkileri elde etmişlerdir. Halifelik makamından sonra en önemli makam olan vezirlik görevine atandıklarını ve bu vezirlerin Şîa âlimlerini destekledikleri dair bilgiler vardır. Dolayısıyla Şîa âlimlerinin Küleynî'nin erken dönemde tanınmamasının sebepleri olarak ileri sürdükleri hususlar, gerçeği yansıtmadığı kanaatine sahibiz. Özellikle Küleynî döneminde Abbasî yönetiminin

[177] Sefîrler: İsnâaşeriyye Şîası'na göre on ikinci imamın gaybeti döneminde onun adına faaliyetleri yürüten kişilere verilen unvan. On birinci imam Hasan el-Askerî'nin 260 (874) yılında ölümünün ardından beş veya altı yaşındaki oğlu Muhammed b. Hasan el-Mehdî 260-329 (874-941) yılları arasında gaybete girdi. Bu esnada onun tarafından görevlendirilen ve Şîa toplumu içinde imamın temsilcisi sayılan kimseler cemaati imamın tavsiyesine göre sevk ve idare etti. Başta humus olmak üzere imama verilmesi gereken vergileri teslim aldı, ortaya çıkan bazı problemleri imama arzedip emir ve tavsiyelerini halka bildirdi. Bu işle görevlendirilen kişiler sefir, vekil, nâib ve bab diye anılmıştır. Sayıları on ikinci imam tarafından dörtle sınırlandırılan bu kimseler kaynaklarda "es-süferâü'l-erbaa" (en-nüvvâbü'l-erbaa) diye zikredilmiştir. Bkz: Mustafa Öz, "Sefir" **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c. 36, s. 304. İmâmiyye'ye göre, Onbirinci İmâm'ın ölümünden sonra, Ebû Amr Osman b. Saîd el-'Amrî (ö. 265/879) ve oğlu Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman el-'Amrî (ö. 305/917) İbn Rûh (ö. 326/938) ve Ali b. Muhammed es-Semerrî (ö. 328/940) onikinci imâmın vekilleri olduklarını iddiâ ederek, onun işlerini yürütmeye başlamışlardır. Bkz: Uyar, Mazlum, **İmâmiyye Şîa'sında…,** s. 33-34.

[178] Bahru'l-Ulûm, es-Seyyit Muhammed Mehdi Bahru'l-Ulum et-Tabatabaî, **Fevaidu'r-Ricâliyye**, Muhammed Sadık Bahru'l-Ulum ve Hüseyin Bahru'l-Ulum (thk.), Mektebetu's-Sadık, Birinci Baskı, Tahran 1363/1944, c. 3, s. 336.

[179] el-Hasanî, **Dirasat fi'l-Hadisi ve'l-Muhaddisin**, s. 125,126.

[180] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377, no: 1026.

Şîa ve âlimlerine yaklaşımlarının müspet yönde olduğu bir gerçektir. Konuyu daha önce tezimizin '*Şiî Düşüncenin Küleynî Döneminde Bağdat'ta Yayılmasının Sebepleri'* başlığı altında geniş bir şekilde elealdığımız için bu kadarla iktifa ediyoruz.[181]

Şiî âlimlere göre bu süre zarfında Küleynî, memleketleri baştanbaşa dolaşıyor, ziyaret ediyordu. Irak, Dımeşk, Ba'lebek ve Tiflis arasında mekik dokuyordu. Âlimlerle ve icazet sahibi şeyhlerle irtibat kuruyordu. Ehl-i Beyt'e ait hadisleri, yaklaşık yirmi yılını verdiği *el-Kâfî* adındaki kitabında cemetmeye ısrarla ve sabırla devam ediyordu.[182]

Ancak şunu ifade edebiliriz ki, Küleynî'nin ilmi seyahatleri ile ilgili doyurucu bir bilgiye ulaşamadık. Küleynî'nin Rey ve Bağdat'ın dışında ilim ve hadis çalışmalarını yürüttüğüne dair deliller yoktur. Bu konuda ortaya atılan iddialar sonradan gelen Şîa âlimlerinin tahmini varsayımlarından ibarettir.

Şia kaynaklarına göre Küleynî'nin ilmi şahsiyeti, hayatının ikinci yarısında Bağdat'a gitmeden önce Rey'de temayüz etmeye başlamıştır. Bağdat'a gidip orada yerleştikten sonra ise, Şiî âlimlerin teveccühünü kazanmıştır. 'Gaybet' dönemindeki meşhur âlimlerden biri haline gelen Küleynî, Dört Sefirin yakınlarından olmuş, bundan hareketle sesi her tarafta duyulmaya başlamıştır. *el-Kâfî* adlı kitabı Şîa İmâmiyye mensupları için en önemli kaynak ve referans haline gelmiştir.[183] Küleynî'nin *el-Kâfî* dışındaki eserleri günümüze ulaşmamıştır. Şîa, Küleynî'yi hadiste en güvenilir ve sağlam âlim olarak kabul etmiştir.[184]

1.1.3. Ölümü

Küleynî, Bağdat'ta ölmüştür. Şîa âlimleri Küleynî'nin ölüm tarihi konusunda ihtilaf etmişlerdir. et-Tûsî, İbn Tâvûs ile diğer bazı Şîa âlimlerine göre Küleynî 328/939 yılında Bağdat'ta ölmüştür.[185] Ancak et-Tûsî daha sonra yazdığı bir eserde onun 329/940 yılında Bağdat'ta öldüğünü söylemiştir.[186] et-Tûsî'nin *Ricâl* adlı eserine göre Şaban ayında ölmüştür. Vefat yılı sefirlerin sonuncusu Ali b.

---

[181] Bkz. Tezimiz: s. 24-27.

[182] es-Sadr, es-Seyyit Hasan, **Nihayetu'd-Dirâye fî Şerhi'r-Risâle el-Mevsûme' Bi'l-Vecîze Li'l-Behâî**, Mâcid el-Ğarbâvî (thk.), Neşru'l-Meş'er, s. 542.

[183] et-Tûsî, **el-İstibsar**, c. 2, s. 352; İbn Tavus, **Keşfu'l-Mahacce**, s. 159; Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi** s. 162; ez-Zehebî, **Siyeru A'lamu'n-Nubelâ**, c. 15, s. 180.

[184] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377, no: 1026.

[185] et-Tûsî, **Fihrist,** s. 211; İbn Tâvûs, **Keşfu'l-Mehecce...,** s. 82; el-Allâme el-Hillî, Ebû Mansur el-Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhir el-Esedî, **Hulâsatu'l-Akvâl Fi Marifeti'r-Ricâl,** Cevvad el-Kayyûmî (thk.), Muessesetu Neşri'l-Fekahe, Dördüncü Baskı, Kum 1388/1968, s. 245.

[186] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 267, no: 1026; et-Tûsî, **Ricâl,** s. 439, no: 6277.

Muhammed es-Sumerî ve Şeyh Saduk'un babasının öldüğü yıla tekabül etmektedir.[187] Şîa âlimlerinden bazıları, Küleynî'nin hicri 330'da öldüğünü söylemişlerdir.[188] en-Necâşî de onun hicrî 329'da yıldızların kaydığı yılda Bağdat'ta öldüğünü, cenâze namazını Muhammed b. Ca'fer el-Hasanî Ebû Kîrât'ın kıldırdığını söylemiştir.[189] Dolayısıyla ağırlıklı görüşe göre 329 yılında ölmüştür.

Küleynî, Bağdat'ta Kûfe kapısında bulunan mezarlığın batı tarafında toprağa verilmiştir.[190] Bugün mezarı, Dicle nehrinin doğu kıyısında Cisru'l-Atik (Bugünkü Me'mûn köprüsü) yakınlarındadır. Sonuç olarak, Şîa'nın *Sikatu'l-İslâm* diye nitelendirdikleri Küleynî'nin, bütün şöhretine rağmen doğum tarihinin bilinmemesi ve ölüm tarihinde de bu kadar ihtilafın olması dikkate değer bir durumdur.

Küleynî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve ölümü hakkında bilgi verdikten sonra şimdi de genel olarak ulemanın özelde ise Şîa ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin Küleynî ve kitabı *el-Kâfi* ile alakalı değerlendirmelerine işaret edeceğiz.

1.1.4. Şîa Âlimlerinin Küleynî ve *el-Kâfîsi* Hakkındaki Övgüleri

Eski ve yeni Şîa âlimlerinin Küleynî'nin şahsiyeti ile alakalı olarak sarf ettikleri övücü, hatta çoğu zaman aşırıya kaçan övgü dolu sözlerinden, onlar nezdinde Küleynî dercesine varmış ve onun dengi bir âlimin olmadığı anlaşılmaktadır. Küleynî, elde ettiği şöhret sebebiyle Ehl-i Sünnet âlimleri ve müsteşriklerin de dikkatini celbetmiştir. Onun ve eserinin Şîa arasındaki yerinin tespiti için öncelikli olarak Şiî âlimlerin onun hakkındaki değerlendirmelerine göz atacağız. Daha sonra Ehl-i Sünnet âlimleri ve müsteşriklerin onunla alakalı değerlendirmelerine işaret edeceğiz.

Şüphesiz eski ve yeni Şîa âlimleri Küleynî'nin mezhebe sunduğu *el-Kâfi* adlı eserinden dolayı onun fazileti, güvenilirliği, celâleti, zaptı, itkânı noktasında ittifak etmişlerdir. İmâmiyye âlimleri kendisine karşı derin saygı ve verdikleri üstün değeri ifade etmek üzere birçok vasfı ve lakabı ona uygun görmüşlerdir. Bu vasıf ve lakaplar şöyledir:

---

[187] Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, **Buhûs fî İlmi'd-Dirâye ve'r-Rivâye**, Dâru'l-Hâdî, Birinci Baskı, Beyrut 2007, s. 288, (eş-Şeyh el-Behâî'nin Vecîze'si üzerine yazılmış şerh).

[188] el-Âmilî, Muhammed Behâuddin (ö. 1030/1621), **el-Vecîze fî'd-Dirâye**, el-Mektebetu'l-İslâmiyye el-Kubrâ, Kum 1396/1976, s. 17; Ali Ekber el-Gıfarî, **el-Kâfî** (Mukaddime), c. 1, s. 40.

[189] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377-378, no: 1026; et-Tûsî, **Fihrist,** s. 211.

[190] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 378, no: 1026.

eş-Şeyh Ebû Ca'fer el-Evvel, el-Ecell, el-A'zam, el-Efhem, el-Ekrem, el-Ekmel, el-İmâm, Emînu'l-İslâm, el-Enbel, el-Enver, el-Bâri' el-Evsak, el-Bedru't-Temâm, Tacu'ş-Şerîa, es-Sika, Sikatu'l-İslâm, Sikatu'l-İslâm ve'l-Müslimîn, Sikatu'l-Enâm, el-Cehbez, Cuheynetu'l-Ahbâr, el-Hafızu'l-Hucce, Delîlu'l-A'lam, Zuhru'ş-Şîa', Reîsu'l-Muhaddisin, Zuhru't-Tâife, Reîsu'l-Mezhep, er-Rahhâl, Ruknu'l-İslâm, er-Ruknu'l-A'zam, ez-Zâhit, Sedîdu'l-Kavl, es-Said, Sultânu'l-Muhaddisin, Şeyhu'd-Dîn, Şeyhu'ş-Şîa, Şeyhu't-Tâife, Şeyhu'l-Muhaddisin, es-Sadûk, el-Âbid, el-Ârifu bi'l-Ahbâr, el-Âlim, el-Adl, Urvetu'l-İslâm, 'Alemu'l-E'lam, 'İmâdu'l-İslâm ve'l-Muslimîn, el-'Umde, Gavsu'l-Îman ve'l-Mûminin, el-Fâzıl, Fahru'ş-Şîa, Fahru't-Tâife, el-Fakîh, Kudvetu'l-A'lâm, Kudvetu'l-Enâm, Kudvetu'l-Muhaddisîn, el-Kumkâm, el-Kebîr, Kehfu'l-Enâm, Kehfu'l-Ulemâ, el-Muteellih, el-Muteâmmik, el-Mutekellim, el-Muctehid, el-Muceddid, el-Muhaddis, el-Muhlis, Murevvicu'l-Mezhebi fi Gaybeti'l-İmâm, el-Meşhur, el-Musannif, el-Muazzam Beyne'l-Hassi ve'l-Âm, el-Mukaddem, Min Efâdili Hameleti'l-Edep, Min Ebdâli ez-Zehâdeti ve'l-İbadeti, el-Muhezzep, en-Nâkid, en-Nebîl, Nebîhu'l-Firka, Vâhidu'l-A'lâm, Vechu't-Tâife ve Vecîhuhâ.[191]

Şimdi de bu künye ve vasıflara sahipi Şîa âlimlerinin Küleynî ile ilgili övgü dolu sözlerinden bir kısmını zikretmeye çalışacağız. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- el-Mufîd (ö. 413/1022) *el-Kâfî'*yi değerlendirirken Küleynî'yi şu sözlerle methetmiştir: "Şîa kitaplarının en değerli ve en faydalı olanıdır."[192] Şüphesiz kitabın övülmesi, müellifin övülmesidir. Çünkü müellif olmasa kitap da olmaz.

2- en-Necâşî (ö. 450/1058), Küleynî'nin biyografisinde şunları söylemektedir: "Muhammed b. Ya'kûb b. İshak Ebû Ca'fer el-Küleynî: Zamanında Rey'de ashabımızın şeyhi ve ileri gelen âlimidir. İnsanlar içinde hadis hususunda en güvenilir ve en sağlam kişidir. Küleynî nisbesi

[191] Zikrettiğimiz ifadelerle ilgili bkz. el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 108, s. 33, 47, 159, 141; c. 109, s. 7,91,104,147; el-İsbahanî, el-Mirza Abdullah Efendi, **Riyâdu'l-Ulemâ,** es-Seyyid Ahmed el-Hüsynî (thk.)Menşûrat Meketebetu Âyetullah el-Mer'eşî, Kum 1403/1982, c. 5, s. 199; el-'Amîdî, **el-Küleynî ve'l-Kâfî**, s. 202-205; el-'Amîdî, Sâmir Hâşim Habib, **eş-Şeyh el-Küleynî el-Bağdadî ve Kitâbuhu el-Kâfî (el-Furû'),** s. 73,74.

[192] el-Mufîd, Muhammed b. en-Nu'mân b. el-Muallim Ebû Abdullah el-Ukberî el-Bağdâdî, **Tashîhu İ'tikadât el-İmâmiyye,** Matbaatu Mehr, Birinci Baskı, Kum 1413/1992, s. 70

ile maruftur. *el-Kâfî* diye isimlendirilen büyük kitabını 20 yılda tasnif etmiştir.**"**[193]

3- et-Tûsî (ö.460/1068) onun hakkında şöyle der: "O, güvenilirdir. Rivâyetleri bilir.**"**[194] *er-Ricâl* adlı kitabında ise şunları söylemiştir: "Değeri yücedir ve rivâyetleri bilir."[195]

4- el-Fadl b. Hasan et-Tabresî (ö. 548/1153), *İ'lâmu'l-Vera* adlı eserinde şunları söylemektedir: "O, Şîa râvilerinin en yüce ve sikalarındandır..."[196]

5- Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Şehrâşub es-Serevî el-Mâzenderânî (ö. 588/1192) şöyle der: "Rivayetler alanında âlimdir."[197]

6- İbn Tâvûs el-Hillî (ö. 664/1266) şöyle der: "Adaleti, Fazileti ve güvenilirliği hususunda görüş birliği olan şeyh Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'dir.**"**[198] İbn Tâvûs, *Felahu's-Sâil* adlı eserinde, "Her kime hayırdan bir şey ulaşır ve o hayırlı işi yaparsa, Hz. Peygamber dememişse bile onun için yaptığı amelin mükâfatı vardır." hadisinden sonra şunları söylemiştir: "Bunlardan biri de, övülme noktasında üzerinde ittifak edilen eş-Şeyh Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'den birkaç tarikle rivayet ettiğimdir."[199] *Keşfu'l-Mahacce* adlı eserinde de şunları söylemiştir: "Şeyh Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin sika ve güvenilirliği noktasında ittifak edilmiştir.**"**[200] İbn Tâvûs, kitabının bir başka yerinde Küleynî'nin, Mehdî ve sefirler döneminde yaşadığını, bu nedenle rivayetlerinin en üst derecede güvenirliliğe sahip olduğunu ifade etmiştir.[201] İbn Tâvûs el-Hillî, *Fethu'l-Ebvab* adlı kitabında da şunları söylemiştir: "Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî', tahkik ve doğruluğunda

---

[193] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 377, no: 1026

[194] et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammet b. el-Hasan, **el-Fihrist**, Cevvad el-Kayyûmî (thk.), Muessesetu Neşri'l-Fekâhe, İkinci Baskı, ysz. 1422/2001, s. 210, no: 602.

[195] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 439, no: 6277.

[196] et-Tabresî, Ebû Ali el-Fadl b. Hasan, **İ'lâmu'l-Vera Bie'lâmi'l-Huda**, Muessestu âl el-Beyt li İhyâi't-Turas, Birinci Baskı, Kum 1417/1996, c. 1, s. 405.

[197] İbn Şehraşub, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Şehrâşub es-Serevî el-Mâzenderânî, **Meâlimu'l-Ulema**, Kum, s. 134, no: 666

[198] İbn Tâvûs, Radiyuddin Ali b. Mûsa b. Muhammed b. Tavus el-Hasanî el-Hüseynî, **Ferecu'l-Mehmûm Fi Tarihi Ulemâi'n-Nucûm**, Matbaatu Emir, Kum 1363/1944, s. 85.

[199] İbn Tâvûs, **Felâhu's-Sail ve Necâhu'l-Mesâil Fi Ameli'l-Yevm ve'l-Leyle**, Gulam Hüseyin el-Mecîdî (thk.), Merkez İntişârat Defter Teblîğat İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1419/1998, s. 49-50.

[200] İbn Tâvûs, **Keşfu'l-Mahacce Lisemereti'l-Mehecce**, Muhammed el-Hassun (thk.), Muessesetu Bustan Kitap, Üçüncü Baskı, Kum 1430/2009, s. 219.

[201] İbn Tâvûs**, Keşfu'l-Mahacce…,** s. 220.

çaba sarf eden ve yirmi yılda tasnif ettiği *el-Kâfi* adlı eserinde rivayet ettiğine göre… Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, Mehdî'nin (as) vukelası döneminde yaşamıştır…"[202]

7- el-Muhakkik el-Hillî (ö. 676/1278), el-Küleynî'yi ashabın muteber fakihlerinden ve eimme ashabının muteahhirun tabakaları arasındaki fazilet sahibi olanlardan saymıştır**…**[203]

8- el-Erbîlî (ö. 692/1293) de *Keşfü'l-Ğumme* adlı eserinde 'el-Vasiyyetu bi'l-İmâmeti li'l-İmâm el-Hasan babında şunları dile getirmiştir: "Bu konuda varit olan haberlerden biri de, Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin rivayetidir. O, Şîa râvilerinin en değerli ve en sika olanlarındandır…"[204]

9- el-Allâme el-Hillî (ö. 726/1326): "Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk -Ebû Ca'fer el-Küleynî- Dayısı 'Allân el-Küleynî er-Râzî idi. Muhammed zamanında ashabımızın Re'ydeki şeyhi ve reisi idi. Hadiste insanlar arasında en güvenilir ve en sağlam olanıydı."[205]

10- İbn Dâvut el-Hillî (ö. 740/1340): "Kendi döneminde ashabımızın Rey'deki şeyhi ve yüz akıydı. Hadiste insanların en güvenilir ve en sağlamı idi" demiştir.[206]

11- el-Muhakkik el-Kerekî (ö. 940/1534), el-Kâzî Seyfuddin Îsa'ya verdiği icazetnamede şunları söylemiştir: "Bunlardan birisi de eş-şeyh, el-imâm, es-saîd, el-hafız, el-muhaddis, es-sika olan, Ehl-i Beyt'in hadislerini cem eden Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'dir. O, *el-Kâfi* isimli, hadis alanında benzeri yazılmamış eşsiz kitabın sahibidir."[207]

12- Ahmed b. Nimet b. Hatûn el-Âmilî (ö. 950/1543) Abdullah b. Hüseyin et-Et-Tüsterî'ye verdiği icazetnamede şöyle demiştir: "Eşsiz ve değerli

---

[202] el-Hillî, Ebû'l-Kâsım Ali b. Musa İbn Tâvûs el-Hasanî, **Fethu'l-Ebvâb Beyne Zevi'l-elbâb ve Beyne Rabbilerbâb fî'l-İstihârât,** Hâmid el-Haffâf (thk.), Muessesetu Âl el-Beyt liihyâi't-Turâsi, Kum 1409/1988, s. 182.

[203] el-Hillî, Necmuddin Ebûlkasım Ca'fer b. el-Hasan el-Muhakkik, **el-Mu'teber Fi Şerhi'l-Muhtasar**, Muessesetu Seyyiduşşuhedâ, Kum 1364/1945, c. 1, s. 33.

[204] el-İrbilî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsa b. Ebû el-Feth, **Keşfu'l-Ğumme Fi Marifeti'l-Eimme**, Ali Âl Kevser (thk.), Dâru't-Tearuf, Beyrut 2012, c. 2, s. 324.

[205] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 245.

[206] İbn Dâvut, Takiyuddin el-Hasan b. Ali, **Ricâl,** el-Mektebetu'ş-Şâmile Li'ş-Şîa', s. 187

[207] el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 58, s. 75.

şeyh Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin içinde *el-Kâfi*'nin de bulunduğu bütün musannefatı…"[208]

13- eş-Şehîdu's-Sânî, es-Seyyid Ali b. es-Sâiğ el-Hüseynî el-Mûsevî'ye (ö. 966/1559) verdiği icazetnamede şunları söylemiştir: "Mezhebin Reisi eş-Şeyh el-Celîl es-Sa'îd, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'den, hadisler için, babların dizayn güzelliği ve sıralaması açısından bütün dünyada benzeri bulunmayan kitabı *el-Kâfi*'nin içerdiği ricâlden. Onu yirmi yılda tasnif etti. Allah onun sa'yini meşkûr eylesin…"[209]

14- el-Behâî'nin babası Hüseyin Abdussamet (ö. 984/1576) şunları söylemektedir: "*el-Kâfi*'ye gelince, o eş-Şeyh Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'ye aittir. O, yaşadığı asrın şeyhi, âlimlerin ve mükemmel insanların gözdesiydi. Hadiste insanların en güvenilir olanıydı. En iyi münekkid ve iyi bilenleriydi. *el-Kâfi*'yi yirmi yılda tasnif etmiş, düzeltmiş ve bablara ayırmıştır. O (*el-Kâfi*), otuz kitabı içermektedir. Başka hiçbir kitabın içermediğini içermektedir**.**"[210]

15- Muhammed b. Ahmed b. Nimet b. Hatun el-Âmilî (ö. 1008/1599), es-Seyit Zahîruddin İbrahim b. el-Hüseyin el-Hemedânî'ye (ö. 1026/1617) verdiği icazetnamede: "'Umde olan İmâm, hafız, errehhâle (الرحالة), münekkid, dahi Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'dir."[211]

16- Muhammed b. Ali el-Mûsevî (ö. 1009/1600), *'Medâriku'l-Ahkâm fî Şerhi Şerâii'l-İslâm'* adlı eserinde şunları söylemiştir: "Küleynî'nin rivayeti, benzeri bulunmayan kitabından (*el-Kâfi*) anlaşıldığı üzere, mukaddem ve zaptının da güzel olması sebebiyle, diğer rivayetlere tercih edilir**."**[212]

17- eş-Şeyh Hasan b. eş-Şehit es-Sânî (ö. 1011/1602), Necmettin b. Es-Seyyit Muhammed el-Hüseynî'ye verdiği icazetnamede şunları söylemiştir: "*el-Kâfi* kitabı, büyük imâm Ebû Ca'fer Muhammed b.

---

[208] el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 56, s. 91.
[209] el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 57, s. 141; Gaffar, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 195.
[210] el-Âmilî, Hüseyin b. Abdussamet, **Vusûlu'l-Ahyâr İla Usûli'l-Ahbâr,** Abdullatif el-Kuhkemrî (thk.), Matbaatu'l-Hiyam, Kum, Kum 1401/1981, s. 85.
[211] el-Meclisî**, Bihâr…,** c. 55, s. 103.
[212] el-Âmilî, Muhammed b. Ali el-Musevî, **Medâriku'l-Ahkam fî Şerhi Şerâii'l-İslâm,** Matbaatu Mehr, Birinci Baskı, Kum 1410/1989, c. 1, s. 317.

Ya'kûb'a (r) aittir**.**"[213] *Muntaka'l-Cuman* adlı eserde ise: "Şanı yüce Şeyh**"**[214] demiştir.

18- eş-Şehîdu's-Sâlis el-Kâdi Nurullah et-Tüsterî (ö. 1019/1610) *Mecalisu'l-Müminin'*de şunları söylemiştir: "Sikatu'l-İslâm, hadisçilerin reisi, zamanında ashabımızın Rey'deki şeyhi ve yüz akıydı. Hadiste insanların en sikası ve en güveniliri idi. Haberleri hakkıyla bilen, bu işin toz kondurtulamaz öncüsü ve hatadan azade şahsiyeti..."[215]

Tespit ettiğimiz kadarıyla Küleynî için 'Sikatu'l-İslâm' lakabını ilk kullanan eş-Şehîdu's-Sâlis el-Kâdı Nurullah et-Tüsterî (ö.1019/ 1610)'dir.[216] Daha sonra ise Behauddin el-Âmilî (ö. 1031/1622) kullanmıştır.[217]

19- eş-Şeyh el-Behaî (ö. 1031/1622), *Meşriku'ş-Şemseyn* adlı kitabında şunları demiştir: "*el-Kâfî* ise, o Sikatu'l-İslâm Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî er-Râzî'nin telifidir. Allah kabrini nurlandırsın."[218] Kitabının başka bir yerinde "Sikatu'l-İslâm Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî. Allah ruhunu mukaddes eylesin." cümlelerini sarf etmiştir."[219] el-Behâî Küleynî'den her bahsettiğinde aynı övgü ifadelerini kullanmıştır.[220]

20- el-Mevlâ Muhammed Emîn el-Esterâbâdî (ö. 1036/1627) *el-Kâfî*'den bahsederken Küleynî'yi şu sözlerle övmüştür: "Şeyh ve âlimlerimizden İslâm'da ona (*el-Kâfî*) denk ve ona yakın bir kitap tasnif edilmediğini duyduk."[221] el-Esterâbâdî bu sözleriyle İslâm tarihinde Küleynî gibi bir hadisçinin gelmediğini ifade etmektedir.

---

[213]el-Meclisî**, Bihâr…,** c. 106, s. 7.
[214] eş-Şehit es-Sânî, Cemalettin el-Hasan b. Zeynuttin, **Muntaka'l-Cuman Fi'l-Ahâdisi's-Sihah ve'l-Hissân,** Câmiatu'l-Muderrisin, Birinci Baskı, Kum 1362/1943, c. 1, s. 45.
[215] et-Tüsterî, el-Kâdi Nurullah el-Mere'şî, **Mecâlisu'l-Mu'minin**, Dâr Hişâm, c. 2, s. 126-127.
[216] et-Tüsterî, **Mecâlisu'l-Mu'minîn**, c. 1, s. 452.
[217] el-Behâî, **Meşrikuşşemseyn…,** s. 29.
[218] el-Behâî, Behâuddin Muhammed b. el-Hüseyin el-Âmilî, **Meşrikuşşemseyn ve İksîru's-Saâdeteyn,** Mehdî er-Recâî (thk.), Macmau Buhûsu'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Kum 1429/2008, s. 98, 102,104
[219] el-Behâî, **Meşrikuşşemseyn…,** s. 29
[220] el-Behâî, **Meşrikuşşemseyn…,** s. 274,278, 279,301, 319; el-Behâî, Bahâuddin Muhammet b. El-Hüseyin el-Hârisî el-Âmilî, **Miftâhu'l-Felâh fî Ameli'l-Yevm ve'l-Leyle**, Mehdi er-Racâî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Dördüncü Baskı, Kum 1432/2011, s. 47,88, 93.
[221] el-Kummî, **el-Kunâ ve'l-Elkab,** c. 3, s. 120.

21- ed-Dâmad (ö. 1041/1631) ise "Reîsu'l-Muhaddisin Ebû Ca'fer el-Küleynî Radiyallahu anhu**.**"[222] sözleriyle Küleynî'yi anmış**,** risalelerinde de onun hakkında "Reîsu'l-Muhaddisin Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî." ifadelerini kullanmıştır**.**[223] *er-Ravaşıh* adlı eserde ise şöyle demektedir: "Şüphesiz *el-Kâfî* kitabı dinin şeyhi, İslâm'ın Emîni, Fırka'nın (Şîa) seçkini, akıllısı ve yüz akı, hadisçilerin reisi, fıkıh, ilim, hak ve yakînin hücceti Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshak el-Küleynî'nin eserlerindendir. Allah Sıddıklar arasında derecesini yükseltsin, Hz. Peygamber'in tertemiz imâmlarına onu ilhak etsin**.**[224]

22- Mustafa et-Tifrişî (ö. 1044/1634) *Nakdu'r-Ricâl*'da şunları söylemiştir: "es-Sadûk Şeyhimiz Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî."[225]

23- Muhammed b. İbrahim eş-Şîrâzî (ö. 1050/1640) *Şerhu Usûlu'l-Kâfi* adlı eserinde şunları söylemiştir: "Emînu'l-İslâm Sikatu'l-İslâm, eş-Şeyhu'l-Âlim el-Kâmil, el-Muctehidu'l-Bari, el-Fâdıl, Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, Allah kadrini âli etsin, ilim semasında yüzünü aydınlatsın."[226]

24- el-Emîr Şerefuddin Ali eş-Şûlistânî en-Necefî (ö. 1063/1653) Muhammed Takiy el-Meclisî'ye (ö. 1070/1660) verdiği icazetnamede şunları söylemiştir: "eş-Şeyhu'l-Avhed, el-Ekmel ve Raisu'l-Muhaddisin, Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî. Allah Ruhunu mukaddes eylesin."[227]

25- Aka Hüseyin el-Hüvansarî (ö 1064/1654), öğrencisi Zülfikar'a verdiği icazetnamede şunları söylemiştir: "eş-Şeyhu'l-Ecell, el-Ekmel, el-A'zam, el-Efhem, el-Ekrem, Sikatu'l-İslâm ve'l-Müslimin Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî.**"**[228]

---

[222] et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan, **Ricâlu'l-Keşşi**, el-Mektebetu'ş-Şâmile Li'ş-Şîa, s. 67; el-Keşşî, **İhtiyar Ma'rifeti'r-Ricâl**, el-Mektebetu'ş-Şâmile Li'ş-Şîa, s. 65.

[223] ed-Dâmâd, **İsnâaşer Risale**, el-Mektebetuşşamile Li'ş-Şiâ, c. 6, s. 34.

[224] ed-Damad, Muhammed Bakır el-Hüseynî el-İstirabadî, **er-Ravaşihu's-Semaviyye**, Ni'metullah el-Celîlî (thk.), Dâru'l-Hadis, Birinci Baskı, Kum 1422/2001, s. 24. Benzer bir değerlendirme için bk. ed-Dâmâd**, er-Ravaşihu's-Semaviyye,** s. 24.

[225] et-Tefrişî, Mustafa b. el-Hüseyin el-Hüseynî, **Nakdu'r-Ricâl**, Muessesetu Âl el-Beyt Liihyai't-Turâsi, Birinci Baskı, Kum 1418/1997, c. 5, s. 71. Ayrıca bkz. et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl**, c. 5, s. 426.

[226] eş-Şîrâzî, Sadruddin Muhammed b. İbrâhim, **Şerhu'l-Usûl Mine'l-Kâfi,** Muhsin Akîl (thk.), Dâru'l-hucce el-Beydâ,' Birinci Baskı, Beyrut 2011, c. 1, s. 167.

[227] el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 107, s. 36.

[228] el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 107, s. 90.

26- Muhammed Sadık el-Kerebâsî el-İsfahânî el-Hemedanî'ye verdiği icazetnamede şunları söylemiştir: "eş-Şeyhu'l-A'zam, el-Avhad, Sikatu'l-İslâm Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî.**"**[229]

27- Halil b. Gazî el-Kazvinî (ö. 1089/1678), 'el-*Kâfi*'ye yazdığı es-Sâfî adlı şerhinde şunları demiştir: "*el-Kâfi* kitabı eş-Şeyh Ebû Ca'fer Sikatu'l-İslâm Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk er-Râzî el-Küleynî'ye aittir… İslâm'da benzeri tasnif edilmemiştir. Gaybet-i suğra döneminde tasnif edilmiştir… Musannifi, dost ve muhaliflerin faziletini itiraf ettiği biridir."[230]

28- el-Erdebilî el-Ğarâvi (ö. 1100/1689) *Camiu'r-Ruvât* adlı eserde şunları söylemiştir: "Büyük Şeyh, Öncü İmâm, örnek hadis âlimi, Şeyh Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'ye birçok tarikimiz vardır."[231]

29- Ali b. Muhammed Şehîdu's-Sâni'nin torunu (ö. 1104/1693) el-Meclisî'ye (ö. 1111/1699) verdiği icazetnamede şunları söylemiştir: "eş-Şeyhu'l-İmâm, değeri yüksek Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî Allah ruhunu mukaddes eylesin…"[232]

30- el-Meclisî, Nimetullah el-Cezairî'ye yazdığı icâzetnamede şunları söylemiştir: "eş-Şeyhu'l-A'zam, Sikatu'l-İslâm Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'den. Allah yattığı yeri nurlandırsın, pak olan imâmlarla haşretsin."[233] el-Meclisî, *el-Kâfi* üzerinde yazdığı şerh olan *Mirâtu'l-Ukûl* adlı kitabın mukaddimesinde şunları söylemiştir: "eş-Şeyh es-Sadûk, Sikatu'l-İslâm, bütün guruplarca makbul addedilen, Hasse (Şîa) ve Âmme[234] (Ehl-i Sünnet) tarafından methedilen, Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin kitabı *el-Kâfi* ile başladım. Allah onu değerli

---

[229] el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 107, s. 82. Ayrıca bkz. el-Meclisî, Muhammed Taki, **Ravdatu'l-Muttakin fî Şerhi Ahbari'l-Eimme el-Masûmin,** Muessesetu Daru'l-Kutup el-İslâmiyye, Birinci Baskı, Kum 2008, c. 14, s. 260.

[230] Îcaz Hüseyin, **Keşfu'l-Hacbi ve'l-Estâr**, Mektebetu Ayetullah el-Uzma el-Mareşî en-Necefî, Üçüncü Baskı, Kum 1409/1988, s. 418.

[231] el-Hâirî, Muhammed b. Ali el-Erdebîlî el-Ğarevî, **Câmiu'r-Ruvati ve İzahatu el-İştibahat 'An et-Turuk ve'l-Ensâb,** Mektebetu Ayetullah el-Uzma el-Mareşî en-Necefî, Birinci Baskı, Kum 1403/1982, c. 2, s. 548.

[232] el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şî'a…**, c. 30, s. 153. Ayrıca bkz. el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şî'a…**, c. 30, s. 195.

[233] es-Seyyid Ahmed el-Hüseynî, **İcâzâtu'l-Hadîs li'l-Meclisî**, Ahmet el-Hüseynî (thk.), Mektebetu Âyetullah el-Meraşi el-'Âmme, Birinci Baskı, Kum 1410/1989, s. 283.

[234] Âmme: Şia'ya göre Ehl-i Sünnettir. Şia bu ifade ile hakaret etmeyi amaçlamaktadır. Şia'ya ise el-Hasse demektedirler.

İmâmlarla haşretsin. Çünkü o (*el-Kâfi*) Usûllerin en mazbutu ve içeriği en zengin olanıdır. Fırka-ı Naciyenin en güzel ve büyük müellefatıdır.**"**[235]

31- Hasan ed-Dimistânî (ö. 1181/1767), '*İntibahu'l-Ceyyid min Tenbîhat es-Seyyit'*[236] adlı kitabında şunları söylemiştir: "Hiç kimsenin mezhebin sarsılmaz temelleri hakkında sû-i edep yapma hakkı yoktur. Özellikle de hadiste âlimler arasında benzeri olmayan Sikatu'l-İslâm. O, haberleri hakkıyla bilen, bu konuda kendisine toz kondurtulamayacak öncüdür. Ona hata iliştirilemez."[237]

32- Abdullah Efendi el-İsbahanî (ö. 1130/1718), 'Sikatu'l-İslâm' başlığı altında şunları söylemiştir: "Genel olarak bundan *el-Kâfi* ve başka eserlerin sahibi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub b. İshak el-Küleynî er-Râzî kastedilir. Öncü şeyh, has (Şîa) ve âm (Ehl-i Sünnet) arasında kabul gören ve her iki fırka için fetva verendir."[238]

33- el-Vahîd el-Behbehânî (ö. 1205/1790) Bahrânî'nin Usûl'dan alınmış olması sebebiyle zayıf olan bazı rivayetleri sahih addetmesine yaptığı reddiyede şunları söylemiştir: "Eğer dediği gibi olmuş olsaydı, Küleynî onu zikretmiş olacak ve ona itimat edecekti. Çünkü asıllara en yakın olan odur. Rivayetlerin durumunu en iyi bilen odur. Bu nedenle Has (Şia) ve Âm (Ehl-i Sünnet) yanında Sikatu'l-İslâm olmuştur. Buna rağmen memleketleri dolaşarak yirmi yıllık bir süre zarfında el-*Kâfi*'yi telif etmiştir. O temel hadis metinlerinin bulunduğunu düşündüğü memleketleri dolaşmıştır. Onları tahkik edip, seçip almada da muvaffak kılınmıştır.**"**[239]

34- Bahru'l-Ulûm (ö. 1212/1797), *el-Fevâid er-Ricâliyye'*de şunları söylemiştir: "Muhammed b. Ya'kûb b. İshak, Ebû Ca'fer, Sikatu'l-İslâm Âlimlerin Şeyhi, İmâm'ın gaybetinde mezhebi revaca çıkaran ve

---

[235] el-Meclisî, Muammet Bâkır, **Mirâtu'l-'Ukûl fî Şerhi Ahbâr-ı Âl er-Rasûl**, Daru'l-Kutup el-İslâmiyye, Tahran 1404/1983, c. 1 s. 3

[236] Tenbîhatu'l-Ceyyit'ten maksat, el-Bahranî'ye (ö. 1107/1695) ait olan '*Tenbîhu'l-Erip fî Îdahi Ricâl et-Tehzip*'tir.

[237] et-Tabresî, el-Mirzâ Hüseyin en-Nûrî (ö. 1320/1902)**, Hatimetu Mustedrek el-Vesâil**, Muessesetu Âl el-Beyt li İhyai't-Turas, Birinci Baskı, Beyrut 2008, c. 3, s. 467.

[238] el-İsbehânî, el-Mirza Abdullah Efendi, **Riyâdu'l-'Ulema ve Hiyadu'l-Fudala**, Ahmed el-Hüseynî (thk.), Matbaatu Buhmun, Kum 1415/1994, c. 7, s. 45.

[239] el-Behbehânî, el-Vehît, **er-Rasail el-Fıkhiyye,** Muessesetu el-Allâme el-Muceddid el-Vahît el-Behbehânî (thk.), Muessesetu el-Allâme el-Muceddid el-Vahît el-Behbehânî, Birinci Baskı,1419/1998, s. 190-191.

yayandır. Ashabımız ve muhalifler bu durumu zikretmişlerdir. Fazileti noktasında ittifak etmişlerdir…"[240]

35- Esedullah et-Tüsterî (ö. 1237/1822) *Mikbasu'l-Hidaye'*de şunları söylemiştir: "Sikatu'l-İslâm, beşeriyetin önderi, âlimlerin âlimi, öne geçirilen, has (Şia) ve âm (Ehl-i Sünnet) tarafından tazim edilen, Şeyh Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî."[241]

36- Abdunnebi el-Kâzımî (ö. 1256/1840), *Tekmiletu'r-Ricâl'*de şunları söylemiştir: "O, sikadır ve herkesçe muhteremdir. Bu nedenle Sikatu'l-İslâm diye isimlendirilmiştir."[242]

37- İ'caz Hüseyin el-Kenturî (ö. 1286/1869) *Keşfu'l-Hacb* adlı kitabında Küleynî için "Sikatu'l-İslâm, insanlığın rehberi, hadisçilerin reisi, üçüncü asrın başında hidayet üzere olan İmâmların mezhebini tecdit eden, önde gelen Şeyh"[243] ifadelerini kullanırken, Molla Hâdi es-Sibzevârî (ö. 1300/1883), *Esmâu'l-Husna* şerhinde onun için "Hadisçilerin reisi" ifadesini kullanmaktadır.[244] Muhammed Bakır el-Havansarî (ö. 1313/1895), Küleynî'nin biyografisinde onun için "Hadisleri bir araya getirenlerin en eskisi, büyük üstat, doğanların en parlağı, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshak el-Küleynî er-Râzî, *el-Kâfî'*nin sahibi Allân el-Küleynî'nin yeğeni."[245] ifadelerini kullanmıştır.

38- Ali el-Burûcerdî (ö. 1313/1895) *Taraifu'l-Mekal* adlı eserinde Küleynî için "Sikatu'l-İslâm ve'l-Muslimîn, İman ve müminlerin yardımcısı hadisçilerin reisi" diyerek onu övmüştür.[246]

39- en-Nûrî (ö. 1320/1902) *el-Mustedrek*'in hatimesinde onun için, "Şîa'nın gururu, Şeriatın tacı, Sikatu'l-İslâm, âlimlerin sığınağı" demiştir.[247]

---

[240] Bahru'l-Ulûm, Muhammed Mehdi Bahru'l-Ulûm et-Tabâtabâî, **Ricâl Seyyidi Bahri'l-Ulûm** (el-Fevâidu'r-Ricâliyye), Muhammed Sadık – Hüseyin Bahru'l-Ulûm (thk.), Menşûrat Mektebetu's-Sâdık, Birinci Baskı, Tahran 1363/1944, c. 3, s. 325.

[241] et-Tüsterî, Esedullah, **Mikbasu'l-Envâr ve Nefâisu'l-Esrâr**, Muessesetu Âlu'l-Beyt Aleyhimusselam, s. 6.

[242] el-Kâzımî, Abdunnebi, **Tekmiletu'r-Ricâl**, Muhammed Sadık Bahru'l-Ulûm (thk.), Matbaatu Mehr, Birinci Baskı, 1425/2004, c. 2, s. 485.

[243] İ'caz Hüseyin b. Muhammed Kentûrî, **Keşfu'l-Hacbi ve'l-Estar An Esmai'l-Kutubi ve'l-Esfar**, Matbaatu Behmen, İkinci Baskı, Kum 1409/1988, s. 418.

[244] es-Sibzevarî, Molla Hadî, **Şerhu Esmâi'l-Husnâ**, Necefkelî Habîbî (thk.), Muessesetu'l-Belağ, Birinci Baskı, Beyrut 2006, c. 2, s. 75.

[245] el-Havansarî**, Ravzatu'l-Cennat fi Ahvali'l-Ulemâi ve's-Sâdât**, c. 6, s. 101-104.

[246] el-Burûcerdî, Ali, **Taraifu'l-Mekal fî Ma'rifeti Tabakati'r-Ricâl**, Mehdi Recaî (thk.), Mektebetu Ayetullah el-Uzma en-Necefî el-Mar'aşî el-Âm, Birinci Baskı, Kum 1410/1989, c. 2, s. 665,666.

40- Abdullah Şebbir (ö. 1342/1923), Mesâbîhu'l-Envar'daki üçüncü hadisin başında Küleynî'yi "Sikatu'l-İslâm, Âlimler âlimi, *Kâfi*'den ve el-*Kâfi'*dedir" diyerek tavsif etmiştir.[248]

41- Abbas el-Kummî (ö. 1359/1940), Hidayetu'l-Ahbâb adlı eserde şunları söylemiştir: "el-Küleynî, eş-Şeyhu'l-Ecel, el-Evsak, el-Esbet, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshak er-Râzî, Kehfu'l-Ulemâi'l-A'lâm, Muftî Tavâif el-İslâm, Muravvicu'l-Mezhep fi Gaybeti'l-İmâm (as), Sikatu'l-İslâm, Sahibu Kitabi'l-Kâfi. Bu kitap fakih ve hadisçilerin sığınağı, mercii ve Şia'nın göz nurudur."[249]

42- Humeynî (ö. 1409/1988), Küleynî için *el-Erbaîn* kitabının başlarında sırayla şunları söylemiştir: "eş-Şeyhu'l-Ecel,[250] Afdalu'l-Muhaddisin,[251] Akdemuhum,[252] İmâmuhum,[253] el-İmâmu'l-Akdem,[254]es-Sika,[255] Sikatu'l-İslâm, [256] Sikatu'l-İslâm ve'l-Muslimîn,[257] el-Celîl,[258] Huccetu'l-Firka,[259] Reîsu'l-Umme Raîsu'l-Muhaddisin[260] Ruknu'l-İslâm[261] ،Ruknu'l-İslâm ve Sikatuhu,[262] er-Ruknu'l-A'zam,[263] Sultânu'l-Muhaddisin,[264] eş-Şeyhu'l-Akdem[265] Şeyhu'l-Muhaddisin ve Afdaluhum İmâdu'l-İslâm[266] İmâdu'l-İslâm ve'l-Muslimîn,[267] İmâdu'l-Muslimîn,[268]

---

[247] en-Nûrî, el-Mirza Hüseyin en-Nûrî et-Tabresî, **Hatimetu Mustedreku'l-Vesail**, Muessesetu Âl el-Beyt Liihyai't-Turasi, Üçüncü Baskı, Beyrut 1991, c. 3, s. 272.

[248] Abdullah Şebbir, **Masâbîhu'l-Envâr fî Halli Muşkilati'l-Ahbâr,** Mektebetu Basîratî, Kum, c. 1, s. 24-33.

[249] el-Kummî, Abbas, **Hediyyetu'l-Ahbâb Fi Zikri'l-Ma'rufîne Bi'l-Kuna ve'l-Alkab ve'l-Ensâb**, Muessesetu Neşri'l-Fekâhe, Birinci Baskı, 1420/1999, s. 307

[250] Humeynî, Rûhullah el-Mûsevî, **el-Erbaûne Hadisen**, Dâru Zeynulâbidin, Birinci Baskı, Beyrut 2010, s. 29.

[251]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 11,97.

[252]. Humeyn**î, el-Erbaûne Hadisen**, s. 11.

[253]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 372.

[254]. Humeyn**î, el-Erbaûne Hadisen**, s. 303.

[255]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 348.

[256]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 3,242.

[257]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 280,331.

[258]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 97.

[259]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 372,303.

[260]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 3,186.

[261]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 664.

[262]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 383.

[263]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 676.

[264]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 266.

[265]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 582.

[266]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 424.

[267]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 616.

[268]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 248.

Fahru't-Tâife el-Hakka ve Mukaddimuhum,[269] Fahru't-Tâife ve Zuhruha."[270]

43- Günümüz Şiî âlimlerden Samir el-'Amidî el-Hüseynî, Küleynî için şunları söylemektedir: "Hadise gelince, o sadece yaşadığı dönemin şeyhi değildir. Belki o sair dönem ve çağların şeyhidir. Asırlar boyunca hadiste hiç kimse onu geçememiştir. Zira onun kitabına denk bir kitap tasnif edilmiş değildir. Ondan sonra gelen herkes hadiste ona borçludur. Gelecekte her kim hadisi cem, tertip ve dizayn eder de *el-Kâfi*'ye itimat etmez, onun yolunu takip etmezse, kitabı büyük olsa dahi, yaptığının hiçbir değeri olmaz."[271]

44- Muasır Şîa âlimlerden Hüseyin Ali Mahfuz, Küleynî için şu ifadeleri kullanmıştır: "Rahimehullah derin bir âlim, sika bir muhaddis, hüccet ve âdil, doğru sözlü, faziletli edep taşıyıcılarından sayılır. İlim ehlinin mükemmeli, fıkıh ricâlinin şeyhi, İslâm âlimlerinin büyüğü, öte yandan o, zahit, abid, marifet ve ihlas ehlindendi."[272]

45- Muhammed Rızâ el-Hüseynî el-Celâlî, Küleynî ile ilgili şu övgü dolu sözleri zikretmiştir: "Dördüncü asrın başlarında İmâmet, gaybet örtüsünün arkasına saklanmaya sevk edildiği vakit, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî er-Râzî'nin varlığı dînin tecdidi idi. O, Mezhebin usûl ve furu'una delalet eden nasları belirledi. O, asılları, büyük kitabı *el-Kâfi*'de cemetti. Bu şekilde İmâmiyye (mezhebinin) kültür mirasını, en tehlikeli dönemlerinde, mükemmel bir şekilde muhafaza etti. Bunu da en zor ve karmaşık problemlerle karşılaştığında, zaman ve aşama olarak en sıkıntılı dönemde yaptı."[273]

Görüldüğü gibi, mutekaddimun, muteahhirun, usûliyyun ve ahbariyyûndan olan Şîa âlimleri Küleynî ve kitabının yüceliği hakkında ittifak etmişlerdir. *el-Kâfi*'nin Şîa hadis kitapları arasında en iyisi olduğu noktasında fikir birliğine varmışlardır.

---

[269]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 282.
[270]. Humeynî, **el-Erbaûne Hadisen**, s. 316.
[271] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 404.
[272] Hüseyin Ali Mahfuz, **Usûl el-Kâfi Mukaddimesi**, c. 1, s. 14.
[273] Muhammed Rıza el-Hüseynî el-Celâlî, **Muceddidu'l-Mezhep ve Simâtuhum el-Bârize**, Turasuna Dergisi, Muessesetu Âl el-Beyt (as) Liihyâi't-Turâsi, S. 27, Kum 1412/1991, s. 97

1.1.5. Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Küleynî Hakkındaki Görüşleri

Şimdi de Ehl-i Sünnet âlimlerinin Küleynî hakkında söylediklerine kısaca yer vermeye çalışacağız. Şîa kaynaklarında, Küleynî'nin Ehl-i Sünnet âlimlerince de övüldüğü, Sikatu'l-İslâm, el-İmâm, Şeyhu'ş-Şîa, el-Âlim, el-Fâdıl, el-Fakîh, el-Kebîr, el-Meşhûr, el-Musannif Ala Mezhebi Ehli'l-Beyt ve üçüncü asrın başındaki müceddidlerden gibi vasıflarla tavsif edildiği iddia edilmektedir.[274]

Şiî âlimlerden Mirza Muhammed el-Efendî (ö.1130/1718) konuyla ilgili şöyle demiştir: "Sikatu'l-İslâm denildiği zaman genellikle *el-Kâfi*'nin ve başka eserlerin müellifi Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshak el-Küleynî er-Râzî kastedilirdi. Öteden beri Şeyh ve âlim oluşu Şiîller gibi, Sünnîlerce de kabul edilmişti. Her iki mezhep için de fetva verirdi."[275]

Bu iddiaların doğruluk derecesini tespit edebilmek için Ehl-i Sünnet kitaplarına bakmak gerekiyor. Bu amaçla yaptığımız araştırmada şu bilgilere ulaştık:

1- İbn Makûla (ö.479/1086), *el-İkmal* adlı eserinde Küleynî için şunları söylemiştir: "O, Şîa mezhebinin fakih ve musanniflerindendir."[276]
2- İbn Asâkir (ö. 571/1176), *Tarîhu Dimaşk* alı eserinde Küleynî'yi "Rafîzîlerin şeyhlerindendir" şeklinde vasfetmiştir.[277]
3- Mecduddin el-Cezerî (ö. 606/1210) *Câmiu'l-Usûl* adlı eserinde "Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinlerinde yenileme yapacak (yuceddidu) birini gönderir."[278] Hadisini açıklarken, dördüncü yüzyılın başında İmâmiyye mezhebinin müceddidinin Küleynî olduğuna işaret etmiştir.[279]

---

[274] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 419.
[275] el-Efendî, Abdullah, **Riyâdu'l-Ulemâ ve Hiyâdu'l-Fudalâ**, es-Seyyid Ahmed el-Hüseynî (thk.), Mektebetu Âyetullah el-Uzma el-Mer'eşî en-Necefî, Kum 1415/1994, c. 7, s. 45.
[276] İbn Mâkûla, el-Emîr Ebû Nasr Ali b. el-Vezîr Hibetullah b. Ca'fer, **el-İkmâl fî Rafi'l-İrtiyabi Ani'l-Mu'telefi ve'l-Muhtelefi fi'l-Esmâi ve'l-Kuna ve'l-Ensâb**, Daru'l-Kutup el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1990, c. 7, s. 186.
[277] İbn Asâkir, **Tarîhu Dimeşk**, c. 56, s. 297.
[278] Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'es b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/889) **Sunen,** Dâru'l-Hadîs, Birinci Baskı, Hims 1973, c. 4, s. 480, Melâhim, 1, h. no: 4291.
[279] İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebû's-Seadât el-Mubarek b. Muhammed b. Muhammed b. el-Esîr el-Cezerî, **Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl,** Abdulkadir el-Arnâût (thk.), Dâr İbn Kesîr, Üçüncü Baskı, Beyrut 2016, c. 8, s. 232.

4- İzzuddin İbnu'l-Esîr (ö. 630/1233) de *el-Kâmil fi't-târîh* adlı kitabında, Küleynî için şu ifadeleri kullanmıştır: "O, İmâmiyyenin âlimlerinden ve imâmlarındandır."[280]

5- ez-Zehebî (ö. 748/1347), *Tarîhu'l-İslâm* ve *Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm* adlı kitabında şunları söylemiştir: O, faziletli meşhur bir şeyhtir. Şîa'nın mezhebinde önde gelen fakih musanniflerdendir.[281]

6- İmâm ez-Zehebî *Siyeru A'lâmi en-Nubelâ* adlı eserinde de şu ifadeleri kullanmıştır: "O, Şîa'nın şeyhi, Rafiziyye İmâmiyyesinin âlimi kabul edilir."[282]

7- İbn Manzûr Cemâluddin Muhammed b. Mukrim (ö. 711/1311), *Muhtasaru Tarîh-i Dımaşk'*te Küleynî'yi şöyle tavsif etmiştir: "O, Rafızanın şeyhlerindendir."[283]

8- İbnu'l-Verdî (ö. 749/1348), "O, İmâmiyye'nin İmâmlarındandır."[284] demiştir.

9- İbn Nasiruddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Kaysî ed-Dımaşkî eş-Şafiî (ö. 842/1438), ez-Zehebî'nin sözlerini naklederek, "Küleynî'nin Muktedir döneminde Şîa'nın ileri gelen faziletlilerinden biri" olduğunu zikretmiştir.[285]

10- İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852/1448), *Lisânu'l-Mîzan* adlı kitapta Küleynî ile alakalı olarak "O, Şîa fakihlerinden olup bu mezhebe dair eserler kaleme almıştır." ifadelerini kullanmıştır.[286] İbn Hacer kitabının başka bir yerinde Küleynî'nin "Râfizî" olduğunu diğer bir yerde "Halife Muktedir

---

[280] İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil…,** c. 7, s. 87.

[281] ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Tarîhu'l-İslâm ve Vefeyatu'l-Meşahîr ve'l-A'lam**, Ömer Abdusselam et-Tedmurî (thk.), Daru'l-Kitap el-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1992, c. 24, s. 250, 'م' harfi.

[282] ez-Zehebî**, Siyeru A'lam-i Nubelâ,** Dâru'l-Hadis, Kahire 2006, c. 15, s. 280.

[283] İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Ali Ebûlfadl Cemaluddin İbn Manzûr er-Ruveyfiî el-İfrîkî, **Muhatasar Tarîhu Dimeşk,** Ruvryha en-Nuhas, Riyad Abdulhamid Murad, Muhammed Muti' (thk.), Daru'l-Fikr Littabati ve't-Tevzî' ve'n-Neşr, Birinci Baskı, Dimeşk 1984, c. 23, s. 362.

[284] el-Kindî, Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed b. Ebi el-Fevaris Ebû Hafs Zeynuddin İbnu'l-Verdî, **Tarîhu İbnu'l-Verdî**, Daru'l-Kutup el-İlmiyye, Birinci Baskı, Lübnan 1996, c. 1, s. 262.

[285] İbn Nasiruddin, Şemsuddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Kaysî ed-Dimeşkî, **Tavzîhu'l-Muştebeh Fî Dapti Esmâi'r-Ruvâti ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Kunâhum**, Muhammed Naim el-'Arkasûsî (thk.), Muessesetu'r-Risâle, Birinci Baskı, 1993, c.7, s. 337, 'ك' harfi.

[286] İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **Lisânu'l-Mîzân,** Muessesetu'l-A'lemî Lilmatbuât, İkinci Baskı, Beyrut 1971, c. 5, s. 433.

zamanında Şîa'nın önde gelen faziletli şahsiyetlerinden biri" olduğunu zikretmiştir. [287]

11- ez-Ziriklî (ö. 1396/1976), *el-E'lâm* adlı kitabında, "Muhammed b. Ya'kûb b. İshak Ebû Ca'fer el-Küleynî, Küleyn'li olup İmâmî bir fakihtir. Bağdat'ta Şia'nın şeyhiydi ve orada ölmüştür."[288] demiştir.

Esas itibariyle Ehl-i Sünnet kaynakları bu konuda fazla bir bilgi vermemektedir. Bilindiği gibi Küleynî Bağdat'a yerleşmiş ve orada ölmüştür. Bu durumun Ehl-i Sünnet hadis âlimleri ile tarihçilerinin gözünden kaçmaması gerekirdi. Ama ne varki ona çağdaş olan Ehl-i Sünnet cerh ve tadil âlimlerinden hiç kimse onunla alakalı bilgi vermemiştir. Ukaylî (ö. 322/934), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Adî (ö. 360/971), Dârekutnî (ö. 385/995) vb. âlimler onun hakkında bilgi vermemişlerdir. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071), Bağdat'a uğrayan, ikamet eden tüm âlimler hakkında bilgi vermişken Küleynî hakkında bilgi vermemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi el-Hatîb el-Bağdâdî, İbn Bâbeveyhî, er-Rızâ, el-Murtaza, et-Tûsî vb. Şiî şahsiyetler hakkında bilgi vermişken Küleynî hakkında hiç bilgi vermemiş olması dikkat çekici bir durumdur. Aynı şekilde Küleynî'nin çağdaşı olan Ebû Hasan el-Eş'arî (ö. 324/936), *el-Makâlât* adlı kitabında İmâmiyye'nin müellifleri ile hadis râvîlerinin isimlerini sayarken Küleynî'den hiç bahsetmemiştir.[289] Ondan sonra gelen eş-Şehristânî (ö. 548/1153) de meşhur Şîa musannıflarını zikrederken Küleynî'den bahsetmemiştir. eş-Şehristânî, Şîa musannıflarının isimlerini saymış Hişam b. Hakem'den başlayarak en son et-Tûsî 'de bitirmiştir.[290] İbnu'n-Nedim (ö. 388/998) Bağdatlı ve Küleynî'ye yakın bir dönemde yaşamış olan Şiî bir olmasına rağmen, *Fihrist* adlı kitabında ondan hiç bahsetmemiştir. es-Semânî (ö. 562/1167), Küleyn beldesinden olan âlimlerden bahsederken, Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'den hiç bahsetmemiştir. En önemli tarihçilerden biri olan İbn Hallikân (ö. 681/1282) da *Vefeyâtu'l-A'yân* adlı kitabında Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'den bahsetmemiştir. İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328), *Minhâcu's-Sunne* adlı meşhur kitabında, İbn Bâbeveyhî, el-Mufîd, el-

[287] İbn Hacer, **Tabsîru'l-Muntebih Bitahrîri'l-Muştebeh,** Muhammed Ali en-Neccâr (thk.), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut tsz., c. 3, s. 1219.
[288] ez-Ziriklî, Hayruddin b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Zerkelî ed-Dimeşkî, **el-E'lâm Kâmusu't-Terâcim Lieşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi Mi'l-Arabi ve'l-Muta'ribin ve'l-Musteşrikîn**, Dâru'l-İlmi Lilmelayin, On Beşinci Baskı, Beyrut 2002, c. 7, s. 145.
[289] el-Eş'arî, **Mekâlâtu'l-İslâmiyyîn**, c. 1, s. 63.
[290] Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, s. 190.

Murtaza, el-Kerâkecî ve et-Tûsî gibi Şîa'nın bilinen âlimlerinin kitaplarından nakillerde bulunurken, Küleynî ve kitabı el-*Kâfî*'den hiç bahsetmemiş olması üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Aynı şekilde İbn Kesir (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı meşhur kitabında, hicri 328 ve 329 yılarında vefat eden âlimlerden bahsederken Küleynî'den bahsetmemiştir. Ehl-i Sünnet âlimlerinden Küleynî'den bahseden âlimler tarih sıralamasına göre şunlardır: el-Hâfız Abdulğanî b. Saîd el-Ezdî (ö.409/1019), Ebû Nasr Mâkûlâ (ö. 475/1083), el-Hafız İbn Asâkir (ö.571/1176), İbn Esîr el-Cezerî (ö.630/1233),[291] ez-Zehebî (ö.748/1347),[292] İbnu'l-Verdî (ö. 749/1348),[293] es-Safedî (ö.764/1363),[294] İbn Hacer el-Askalânî (ö. 853/1449)[295] vb. Ancak Küleynî dönemine yakın olan âlimlerin büyük bir kısmı ondan ve kitabı el-*Kâfî*'den bahsetmemişlerdir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, şöhret bulması geç dönemlerde olmuştur. İlk dönemlerde ancak Şîa İmâmiyyesinin az sayıdaki âlimi tarafından tanınıyordu. Anlaşılan o ki, Buveyhîlerin Bağdat'a hâkim olmasından sonra tanınmaya başlamıştır. Ehl-i Sünnet âlimlerine ait kitaplarda ilk olarak İbn Hacer Lisânu'l-mîzân adlı kitabında Küleynî'den bahsederken, el-*Kâfî*'nin müellifi diye tarif etmiştir.

Kısacası Küleynî ve kitabı el-*Kâfî*'yi metheden Ehl-i Sünnet ve Şîa âlimlerinden hiçbiri onun döneminde yaşayanlardan değildir. Başka bir ifade ile Küleynî'yi görmüş olan âlimlerden hiçbirinin onu veya kitabını övdüğüne dair bir delil yoktur. Onu öven âlimlerin tümü onu görmemiş ve sonradan gelen âlimlerdir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin onu övdüklerine dair bir delil yoktur. Sadece Şîa'nın âlimlerinden olduğunu söylemişlerdir. İbn Asakir gibi bazıları Rafıza'nın şeyhlerinden olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak İbn Esir el-Cezerî, her ilim dalındaki müceddidlerden bahsederken, İmâmiyye mezhebinin her tabakasındaki müceddidlerinden de bahsetmiştir. Küleynî'nin de İmâmiyye mezhebinin üçüncü asrın başındaki müceddidlerinden olduğunu söylemiştir.[296]

---

[291] İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil…**, c. 7, s. 250.
[292] ez-Zehebî, **Tarîhu'l-İslâm…**, c. 24, s. 250; ez-Zehebî, **Siyeru A'lâm en-Nubelâ**, c. 15, s. 281.
[293] İbnu'l-Verdî, **Tarîhu İbnu'l-Verdî**, c. 1, s. 262.
[294] es-Safedî, Salahuddîn Halid b. Îbek, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, Ahmed el-Ârnevut ve Turkî Mustafa (thk.), Dâru İhyâ et-Turâs el-Arebî, Birinci Baskı, Beyrut 2000, c. 5, s. 147, no: 2302.
[295] İbn Hacer el-Askalânî, **Tabsîru'l-Muntebih Bitahrîri'l-Muştebeh**, c. 3, s. 1219.
[296] İbnu'l-Esîr, **Câmiu'l-Usûl…**, c. 11, s. 323.

Sonuç olarak yukarıdaki alıntılardan anlaşıldığı üzere, Sünnî âlimler biyografi kitaplarında tarihi bir şahsiyet olarak Küleynî'den bahsetmişler ve Şîa mezhebi nezdindeki konumuna dair tespitler yapmışlardır. Ancak Şîa ulemasının iddia ettiği gibi Küleynî'nin Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından da muteber sayıldığı ya da görüşlerinin makbul olduğu anlamına gelen bir ifadeleri yoktur. Kaldı ki görüşlerini naklettiğimiz Sünnî âlimlerin Küleynî'nin *el-Kâfî* başta olmak üzere yazmış olduğu kitaplara muttali olduklarına ve değerlendirmelerini bunun üzerinden yaptıklarına dair de bir veriye sahip değiliz. Hatta naklettiği rivayetler ve bunlara dayanarak ortaya koymuş olduğu görüşlerinden haberleri yoktu. Aksi halde Şîa nezdindeki konumuna dair tespitlerinin yanında kendi görüşlerini de muhtemelen ortaya koyacaklardı.

1.1.6. Oryantalistlerin Küleynî İçin Söyledikleri

Dwight M. Donaldson, *Kütüb-i Erba'a* sahipleri üç Muhammed (el-Küleynî, es-Sadûk ve et-Tûsî) ile alakalı olarak şunları söylemiştir: "Bu Muhammed'lerin ilki ve mertebe olarak en üstünleri, Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'dir ki, din ilimlerinde *el-Kâfî'*yi telif etmiştir**.**"[297]

Carl Brockelmann şöyle demiştir: "Dördüncü asrın başlarında İmâmiyye mezhebinin fıkıh alanındaki müceddidi, Bağdat'ta 328/939 yılında ölmüş olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî er-Râzî'dir."[298] Öyle anlaşılıyor ki Oryantalistler, bu konuda Şîa ile hem fikirdirler. Nitekim yaptığımız araştırmalar gösteriyor ki Oryantalistler, *el-Kâfî* ve müellifini ciddi bir tenkide tabi tutmamışlardır. Sadece Şîa'nın söylemlerini tekrar etmekle yetinmişlerdir.

1.2. İLMİ ŞAHSİYETİ

1.2.1. İlmi Seyahatleri

Hadis rihleleri takriben bütün ilk dönem hadisçilerinin, hadis öğrenmek için başvurdukları en önemli öğrenim metodudur. Hadis talebesi daha genç yaşlarında hadis rihlelerine başlar, hadis merkezlerini dolaşır ve uğradığı bölgelerdeki muhaddislerden hadis tahammül yollarından kendisine uygun olanını seçerek hadis

[297] Donaldson, Dwight M, **Akidetu'ş-Şîa'**, Matbaatu's-Saâde, Mısır 1365/1946, s. 284
[298] Brockelmann, Carl, **Târîhu'l-Edebi'l-Arabî**, Arapçaya tercüme eden: Abdulhalim Neccar, Dâru'l-Meârif, Üçüncü Baskı, Kahire tsz., c. 3, s. 339.

tahammülünde bulunur. Tahammülü'l-hadis bazen sema', bazen kirâe, icâze veya arz şeklinde olabilir. Bir hadisçinin hocalarına bakılarak onun hangi ilim merkezlerini dolaştığını tespit etmek mümkündür.

Şîa ricâl âlimlerine göre, Küleynî'nin babası Ya'kûb b. İshak, Şîa'nın önde gelen âlimlerindendir. Küleynî'nin annesi de aynı şekilde ilim ve hadisle temayüz eden bir aileye intisap eder. Dayısı, zamanında Şîa hadisçileri arasında önemli şahsiyetlerden biri ve 'Allân olarak meşhur olan Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Eban er-Râzî el-Küleynî'dir. Künyesi Ebü'l-Hasan'dır. "*Ahbâr el-Kâim*" adlı kitabın sahibidir. Hacca giderken Mekke yolunda öldürülmüştür. Şiî kaynaklara göre bu seferinde, Mehdiyu'l-Muntazar'ın emrine muhalefet ettiği iddia edilse de Şîa ricâl ve hadis âlimlerince sika sayılmıştır.[299]

Şuhedau'l-Fadîle'nin sahibi 'Allân hakkında şunları kaydetmektedir: "Şeyhu'l-Muhaddisin, 'Allân lakabıyla şöhret bulan Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Eban er-Râzî el-Küleynî, Sikatu'l-İslâm el-Küleynî'nin dayısı ve rivayet hocasıdır. Ondan olan rivayetlerinin çoğu vasıtasızdır. Onun aracılığı ile Sehl b. Ziyad'dan rivayette bulunduğu yüce biridir."[300]

Rey'deki Şiîler Küleynî'nin dayısını 'Allân' ismiyle tanımışlardır. el-Emînî şöyle der: "Sanırım 'Allân üstün bir konuma sahip olan ailesinin lakabıdır. Terâcim uleması, bu durumu Muhammed b. İbrahim er-Râzî el-Küleynî'nin biyografisinde zikretmişlerdir. Ancak biyografisi verilen kendisi değil babasıdır. Ayrıca Ahmed b. İbrahim de biyografisi verilenin kardeşidir. İkisi de 'Allân lakabıyla tanınmışlardır. Buna göre 'Allân, muayyen bir kişinin adı değil bir aileye verilen lakaptır."[301]

Muhtemelen, Küleynî ilk eğitimini annesinden almıştır. Zira annesi, zamanında ilim ve hadisle meşhur olan bir ailedendir. Daha sonra sırayla eğitimine babası ve dayısının yanında devam etmiştir. Dayısından özellikle ricâl ve hadis ilimlerini almıştır.[302]

---

[299] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 260-261, no: 682; İbn Dâvud, **Ricâl**, s. 138, no: 1072.
[300] el-Eminî, Abdu'l-Hüseyin en-Necefî, **Şuhedâu'l-Fadîle**, Muessesetu'l-Vefa, İkinci Baskı, Beyrut 1983, s. 13.
[301] el-Eminî, **Şuhedâu'l-Fadîle**, s. 15,16.
[302] el-Eminî, **Şuhedâu'l-Fadîle**, s. 15.

1.2.2. Rey'deki İlim Tahsili

Küleynî, babası ve dayısından aldığı ilk eğitimden sonra ilim tahsili için Rey kentine doğru yola çıkmıştır. Rey kenti, Küleyn'e takriben altı fersah uzaklıktadır. Şîa kaynaklarına göre Rey sakinlerinin çoğunluğu Şiîlerden meydana gelmekteydi. Ancak el-Hamevî'ye göre bu beldede azınlıkta olan Şafiiler, Şiîleri ve Hanefileri mağlub ederek kentin hâkimiyetini ele geçirmişlerdir. Bundan da anlıyoruz ki, Rey kentinde Şiîler yanısıra Şafiiler ile Hanefilerden meydana gelen Ehl-i Sünnet mensupları da vardı.[303] Başka bir ifade ile Ehl-i Sünnetin burada çoğunluğu ellerinde bulundurduklarını anlıyoruz. el-Hamevî (ö. 626/1229), Rey kentinin o dönemdeki büyüklüğüne, güzelliğine ve ilim merkezi olduğuna işaret etmiştir.[304]

Şîa kaynaklarına göre Küleynî, Rey'deki siyasî ve mezhebî çekişmelerin dışında kalarak, hadis ilmiyle uğraşmış ve Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Esedî el-Kufî vb. Şîa âlimlerden hadis almak için gayret sarf etmiştir. Bu süreçte Alevîlerin Taberistan'daki ilk hükümetleri de kurulmuştur. Bu da onların güçlenmesine yardımcı olduğu gibi, Şiîlerin Rey'deki nüfuzlarının artmasına vesile olmuştur. Bu durum Ahmed b. el-Hasan el-Mâderâî'nin[305] Rey kentine varıp hâkimiyeti eline geçirmesine kadar devam etmiştir. Yakut el-Hamevî konuyla alakalı olarak şunları ifade eder: "Ahmed b. Hasan el-Mâderâî hükmü eline geçirinceye kadar, Rey sakinleri Ehl-i Sünnet'ten oluşuyordu. O, şehri eline geçirdikten sonra Şiîlik propagandasını yaptı, onlara değer verdi. Şiîlik konusunda kitap telif ettirmek üzere girişimlere başladı. Bu bağlamda Abdurrahman b. Ebû Hatim ona, Ehl-i Beyt'in fazileti ile alakalı bir kitap kaleme aldı. Bu süreçte el-Mu'temid, Abbasî halifesiydi. Mâderâî Rey kentini 275/889 yılında ele geçirerek Şiîliği izhar etti. Onun sayesinde

---

[303] el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, c. 3, s. 116.

[304] el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, c. 3, s. 117.

[305] Küleynî, *el-Kâfî*'de Ahmed b. el-Hasan el-Mâderâî'nin Şiî oduğuna işaret ederek şu rivayete yer vermiştir: Ali ashabımızdan bir idde'den rivayet etmiştir. Onlar Ahmed b. el-Hasan ve el-Alâ' b. Rizkullah'tan, Ahmed b. el-Hasan'ın hizmetçisi Bedrin, şöyle rivayet ettiğini söylemişlerdir: "Dağlık bölgeye (Bağdat ile Azerbeycan arasında bir mıntıka) gittim. Ben imâmete inanmakla beraber Ali evladını tümüyle seviyordum. Derken Yezid b. Abdullah öldü. Hastalığında atının, kuşağının ve kılıcının efendisine verilmesini tavsiye etti. Atı İzkutekin'e vermezsem, beni azarlayacağından korktu. Ata, kılıca ve kuşağa yedi yüz dinar değer biçtim ve bunu hiç kimseye haber vermedim. Hiç beklemediğim bir anda Irak'tan bana bir mektup geldi. Mektupta şöyle yazıyordu: "Atın, kılıcın ve kuşağın bedeli olarak yanında bulunan ve bize ait olan yedi yüz dinarı bize ait parayı gönder." Bkz. Küleynî**, el-Kâfî,** Kitabu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi's-Sâhib, c. 1, s. 522, h.no:16.

şehirde üstünlüğü ele geçiren Şiîlerin şehre hâkimiyeti günümüze kadar da devam etmektedir."[306]

el-Mâderâî'nin Rey kentini ele geçirdiği tarihte Küleynî'nin Rey kentinde olup olmadığı bilgisi elimizde olmamakla beraber, Şiî kaynaklarının güçlü bir şekilde naklettiklerine göre Küleynî Küfe'ye gitmeden önce Rey'e gitmiş ve burada hadis dersleri almıştır.[307]

Esas itibari ile Küleynî'nin yaşadığı asra Şîa açısından hadis asrı demek mümkündür. Zira bu dönemde hadis talebelerinin arttığını, hadis ilminin geliştiğini, insanların hadis semâ'ına yöneldiklerini görüyoruz.

Küleynî ilim tahsili ile meşgul iken, İmâm Hâdi, İmâm Hasan el-Askerî'nin öğrencileri ile İmâm Musa er-Rıza'nın hadislerini işitenler hayatta olup hadis nakletmeye devam ediyorlardı. Bu raviler Ehl-i Beyt hadislerinden oluşan değişik çaplarda ve alanlarda kitapçıklar tedvin etmişlerdir. Ancak bu kitapların büyük bir kısmı gizlenmiştir. Zira bu dönemde Şiî hadis kültürü tehdit altındaydı ve yok olmakla yüz yüzeydi.

Küleynî, Rey şehrinden alacaklarını aldıktan sonra oradan ayrılarak hadisçilerin, ravilerin ve hadis talebelerinin şehri olan Kum kentine gitmiştir.

1.2.3. Kum Kenti'ndeki İlim Tahsili

Bilindiği gibi Kum kenti öteden beri Şiîlerin en önemli merkezlerinden biridir. Öyle ki geçmişten günümüze bazı Şiîler bu kente özel bir önem, hatta kutsiyet atfetmektedirler. O dönemde de Kum kenti Şiîler için sıradan bir şehir değildi, bilakis Ehl-i Beyt için bir haremdi. Zira Ebû Abdullah'ın (Ca'fer Sadık) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah'ın (cc) haremi vardır. O Mekke'dir. Rasûlullah'ın (sas) bir haremi vardır ki, o da Medîne'dir. Emîru'l-Mu'minin'nin bir haremi vardır, o Kûfe'dir. Bizim bir haremimiz vardır, o ise Kum kentidir. Benim evladımdan Fatıma adında bir kadın orada defnedilecektir. Kim onu ziyaret ederse onun için cennet vardır…"[308]

---

[306] el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, c. 3, s. 121.

[307] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 160,163.

[308] el-Hâirî, Muhammed Mehdî el-Mâzenderânî, **Şeceretu Tûba**, İntişâratu'l-Mektebetu el-Hayderiyye, Birinci Baskı, Kum 1378/1958, s. 25; el-Meclisî, **Bihar…,** c. 57, s. 216; el-Kummî, Abbâs, **Sefinetu'l-Bihar Medinetu'l-Hikem ve'l-Asâr,** Mecmeu'l-Buhusu'l-İslâmiyye (thk.), Mecmeu'l-Buhus el-İslâmiyye, Üçüncü Baskı, Meşhed 1430/2009, c. 4, s. 132,133.

Şîa hadis kitaplarına bakıldığı vakit, Kum kentinin fazileti ile ilgili İmâmlara nispet edilen bunun gibi çok sayıda rivayet bulunacaktır.

Küleynî'nin Kum kentine gelişi, meşhur Şiî hadis âlimlerinden Ahmed b. Muhammed b. İsa b. Abdullah b. Sa'd b. Malik el-Ahves b. es-Sâib b. Malik b. Âmir el-Eş'arî'nin hükümranlığı dönemine denk gelmektedir.[309]

Küleynî, Ahmed b. Muhammed b. İsa'dan istifade etmiştir. Ayrıca el-Muallim lakabı ile bilinen ve İmâm el-Askerî'nin ashabından sayılan hocadan da istifade etmiştir. et-Tûsî bu lakabın sahibinin Ahmed b. İdris el-Kummî (ö. 306/919) olduğuna işaret ederek şunları kaydetmiştir: "Ahmed b. İdris el-Kummî el-Eş'arî'nin lakabı, Ebû Ali'dir. Ashabımız arasında sika, fakih, hadisleri çok, rivayetleri sahih olup *Nevâdir* adında bir kitabı vardır.[310]

---

[309] Şîa âlimlerine göre bu şahsın nesebi Yemen'in eşrafından Malik b. Âmir'e dayanır. Rivâyetlere göre es-Sâib b. Mâlik Mekke'ye gelmiş, Rasûlullah'ı (sas) görme şerefine nail olmuş, İslâm'ı kabul etmiş ve tekrar Yemen'e dönmüştür. Eş'arî kabilesinden 70 kişi, onunla beraber aynı gemide Mekke'ye gelmiş, aralarında kadınların da olduğu bu kişiler Müslüman olmuşlardır. Bkz. et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 68, no: 75/13; el-Hûî, Ebû'l-Kasım el-Mûsevî, **Mu'cemu Ricâli'l-Hadis**, el-Mektebetu'ş-Şâmile Li'ş-Şîa', c. 3, s. 63; Kummî, **Tarîhu Kum**, s. 246. Şîa kaynaklarına göre sahâbî diye nitelendirilen Malik b. Âmir el-Eş'arî, Rasûlullah'ın (sas) vefatından sonra arkadaşlarıyla beraber Kûfe'ye göçmüşler ve burayı kendilerine merkez edinmişlerdir. Sonradan Irak'ın eşrafı haline gelen Sa'd ve Saib adında iki oğlunun bulunduğu nakledilmiştir. Bkz. el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 3, s. 63; et-Tûsî, **el-Fihrist,** s. 68. Muhammed b. Saib b. Malik, Haccac b. Yusuf es-Sakafî tarafından öldürüldükten sonra, Eş'arîler Kûfe şehrini terk etmişlerdir. Sa'd b. Malik b. Âmir'in oğulları ile Muhammed b. Saib'in amcaZâdeleri Ahvat, Abdullah, Abdurrahman ve Naim İran'a intikal etmişlerdir. Bkz. Kummî, Hasan b. Muhammed b. Hasan b. Sâib b. Malik Eşa'rî, **Tarihu Kum**, Muhammed Rıda Ensarî Kummî (thk.), fa.wikishia.net/view; Eş'ariler İran'a geçtikten sonra Kum çevresindeki köylere yerleşmişler ve bu bölgenin imarı için çaba sarf etmişlerdir. Bkz. en-Necâşî, **Ricâl,** s. 82, No: 198; Yeni ve birbiriyle irtibatlı köy ve kasabalar inşa etmişlerdir. Daha sonra bu köy ve kasabalar Kum kentine dönüşmüştür. Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Eş'arî çıktığı seferlerde Kûfe ve Bağdad'a uğramıştır. Bu seyahatleri sırasında 150'den fazla hadisçi ve ravi ile mülaki olmuştur. Aynı zamanda bu seferleri sırasında İmâm Rıza (as), İmâm Cevvad (as) ve İmâm el-Hâdi (as) ile de bir araya gelmiştir. Bkz. el-Hûî, **Mu'cem...**, c. 3, s. 86. Şiî kaynaklarının verdiği malumata göre Ahmed b. Muhammed b. İsa hadis rivayetinde müteşeddit bir duruşa sahipti. Hadis nakletme hususunda çok titizdi. İlim ve kültür merkezlerini titizlikle murakabe ederdi. Hadis nakli konusunda haddi aşanlar bizatihi onun emriyle şehirden uzaklaştırılıyorlardı. Bkz. el-Hûî**, Mu'cem...**, c. 3, s. 88. Kûfe'den uzaklaştırdığı hadisçilerden biri de Ahmed b. Muhammed b. Halit el-Berkî'dir. Bkz. el-Hillî, **Ricâl,** s. 229. Onun bu sıkı duruşu, sadece senedi kuvvetli olan hadislerin nakledilmesine vesile oldu. Zayıf hadisleri rivayet eden hadisçiler de onun bu tutumundan etkilenmiş ve onun hassasiyeti zayıf rivayet ehlinin bundan vaz geçmelerine vesile olmuştur. Bkz. el-Abtahî, es-Seyyit Muhammed Ali, **Tehzîbu'l-Makal**, el-Mektebetu'ş-Şâmile Li'ş-Şîa', c. 4, s. 59. Belki de o günkü şartlar Ahmed b. İsa el-Eş'arînin sert tutumunu gerektiriyordu. Bu tutum olmasaydı ricâl ilmine gereken ehemmiyet verilmeyecek ve sika râvilerden hadis almaya özen gösterilmeyecekti. Belki de Şîa hadis tarihi başka bir yolda ilerleyecekti. Bkz. Ehl-i Sünnet âlimleri, Ahmed b. İdris el-Kummî el-Eş'erî'nin Şiî ve Küleynî'nin hocalarından olduğunu ifade etmekle yetinmişlerdir. Bkz. İbn Hacer, **Lisanu'l-Mîzân**, Dâiretu'l-Me'rife en-Nizâmiyye (thk.), Muessesetu'l-E'lemî Li'l-Matbûât, İkinci Baskı, Beyrut 1971, c. 1, s. 87.

[310]en-Necâşî, **Ricâl,** s. 92, no: 228: ed-Divânî, **Mefâhiru İslâm,** Muessesetu'l-Melik Abdulaziz ed-Dâru'l-Beydâ, ysz., tsz., c. 3, s. 26; Hasan İbrahim Zâde, **el-Küleynî- Şeyhu'r-Rivâyeti ve İmâmu'l-Muhaddisin**, http://nosos.net

Genel olarak hocalarının Küleynî'nin şahsiyetinin oluşmasında ciddi bir etkisinden söz edilse de onu asıl yetiştiren hocası Ali b. İbrahim el-Kummî'dir. el-Hûî, onunla ilgili olarak şu tespitte bulunmuştur: "Küleynî'nin rivayet ettiği hadislerin 7140 tanesinde el-Kummî'nin ismi bulunmaktadır.[311] Ali b. İbrahim el-Kummî, İmâm el-Hasan el-Askerî'yi hayatta iken görmüştür. Şiîlik tarihinde en önemli yere sahip olan bir tefsir telif etmiştir.[312]

Himyerî'nin *Kurbu'l-İsnad* ve Ali b. İbrahim el-Kummî'nin *Tefsiru'l-Kummî*[313] adlı kitapları Küleynî asrından günümüze kalan ender eserlerdendir.

Küleynî ile çağdaş olup da eserleri günümüze ulaşabilen bir diğer Şiî âlim de el-Ayyâşî es-Semerkandî'dir. el-Ayyâşî[314] Şiî âlimlerin önde geleni sayılır. Küleynî'nin çağdaşları olan diğer bazı âlimler ise Ali b. Babeveyhî el-Kummî ve Ebû Amr el-Keşşî'dir.[315]

Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî (ö. 460/1068), el-Ayyâşî es-Semerkandî ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Muhammed b. Mesud b. Ayyaş es-Semerkandî'nin künyesi Ebû Nasdr'dır. Zamanında doğu ehlinin ilmi, fazileti, edebi ve anlayış kabiliyeti en fazla olanıdır. İki yüzden fazla kitap tasnif etmiştir."[316]

Ayyaşî es-Semerkandî fıkıh, ahlak ve terbiye ile ilgili kitaplar telif ettiği gibi, Ehl-i sünnet rivayetleri ile ilgili olarak da yedi kitap telif etmiştir. Bu kitaplardan

---

311 el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 12, s. 212-214.

312 Hasan İbrahim Zâde, **el-Küleynî- Şeyhu'r-Rivâyeti...,** http://nosos.net

313 el-Kummî'nin bu tefsiri, günümüze ulaşan en eski Şîa tefsir kitaplarındandır. Ali b. İbrahim el-Kummî, Şia'nın önde gelen hadisçi müfessirlerindendir. Küleynî'nin ilk hocasıdır. Tefsir kitâbı, Şîa tefsir âlimleri nezdinde mutemet bir tefsir kitabıdır. 'Tefsîru'l-Kummî' diye meşhur olan kitabı, asılsız, zayıf ve merdut rivâyetlerle doludur. el-Kummî tefsirinde, Kur'ân'ın tahrif edildiğini ifade eden çok sayıda rivâyete yer vermiştir. Aynı zamanda el-Kummî, tefsirinde Kur'ân'ı da tahrif etmeye çalışmıştır. el-Kummî'nin tefsirindeki tahrif iki türlüdür: 1- Âyetlerin lafızlarını tahrif etmek. Bu nevi tahrifte, âyetlerden olmayan bazı lafızlar âyete eklenmiş veya bazı lafızlar âyetlerden hazfedilmiştir. 2- Âyetlerin manalarını tahrif etmek. Bu nevi tahrifte ise, alakasız veya çok uzak bir anlamı âyete yüklemek şeklinde olmuştur. Âyetleri yanlış bir şekilde tefsir etme cihetine gidilmiş ve muhalifler aleyhine kullanmak üzere anlamı çarpıtılmıştır. Âyetlere kendi fikirlerine destek olabilecek tarzda anlamlar yüklemiştir. Bkz. Salah Abdulfettah el-Halidî, **Tahrîfâtu Âyâtu'l-Kur'ân Lafzen ve Ma'nen fî Tefâsîri Gulâti'ş-Şîa' (Tefsîru'l-Kummî Unmûzecen)**, ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Birinci Baskı, Türkiye 2018, s. 8-9.

314 en-Necâşî el-Ayyâşî için şunları kaydetmiştir: Muhammed b. Mesud b. Muhammed b. Ayyâş es-Sulemî es-Semerkendî (Ebû Nadr) el-Ayyâşî olarak biliniyor. Saduk olup bu taifenin gözde âlimlerindendir. Zayıflardan çokça rivâyette bulunurdu. İlk başlarda Amî'ydi (yani Ehl-i Sünnet'ten idi) ve onlardan çokça hadis istima' etmiştir. Daha sonraları uyanıp bize döndü. Bkz. en-Necâşî, Ahmed b. Ali b. Ahmed b. el-Abbâs en-Necâşî el-Esedî, (ö. 450/1058), **Ricâl,** Muessesetu'n-neşri el-İslâmî, Altıncı Baskı, Kum 1418/1997, s. 351-353.

315 el-Burûcerdî, es-Seyyid Âkâ Hüseyn et-Tabâtabâî, **Esânîd Kitâbi'l-Kâfi**, Muessesetu Âyetullah el-'Uzmâ el-Burûcerdî, Kum 1385/1965, c. 1, s. 52.

316 et-Tûsî, **Ricâl,** s. 440, no: 6282.

bazıları şunlardır: Sîretu Ebûbekir, Siretu Ömer, Sîretu Osman, Siretu Muaviye, Mi'yâru'l-Ahbar vb. tefsire dair kitabının Kehf Suresinin sonuna kadar olan kısmı mevcuttur. Tefsiri ilk tefsirlerden sayılır ve tüm tefsircilerin müracaat ettiği bir kitaptır.[317]

1.2.4. Kûfe'deki İlim Tahsili

Küleynî'nin Kum kentinde yaptığı ilim tahsilinden sonra ikinci ilim rihlesi Kûfe'ye olmuştur. Kûfe o dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olup ilim talebelerinin önemli duraklarındandır. İslâm'a intisap eden bütün mezhep mensuplarının bulunduğu bir şehirdir. Zira her mezhep mensubu kendi mezhebini ve hadislerini burada yaymakla meşguldü.[318]

Küleynî, Kûfe'de ikamet ettiği bilinen Zeydiyye mezhebinin Carudiyye koluna müntesip İbn 'Ukde ez-Zeydî'den ilim tahsil etmiştir.[319] İbn 'Ukde, döneminin hadisteki en büyük hafızlarından biridir. Küleynî, İbn 'Ukde'den istifade ettiği gibi, İbn 'Ukde'nin öğrencilerinden Harun b. Musa et-Tel'akberî, Muhammed b. İbrahim en-Nu'manî de kendisinden istifade etmişlerdir. İbn 'Ukde'nin başta *Ricâl İbn 'Ukde* adlı eseri olmak üzere pek çok kitabı vardır. Şiâ kaynakları söz konusu ricâl kitabında İmâm es-Sâdık'ın (as) 4000 öğrencisinin isminin zikredildiğini nakleder.[320]

1.2.5. Bağdat'taki İlim Tahsili

Küleynî, Kûfe'deki tahsilinden sonra Bağdat'a intikal etmiştir. Bağdat bir taraftan Küleynî'nin kitaplarını yazdığı, diğer taraftan sıkıntı ve meşakkatli günler geçirdiği bir yer olmuştur. Burada Şiî camianın güçsüzlüğünü ve azlığını hissetmiş, bu eksikliği gidermek için uğraşmıştır. O dönemde Şîa, *el-Usûl el-Erbaamie* denilen küçük kitapçık ve risalelerden istifade ediyordu. O'nun dönemine kadar Şîa'nın hadislerini ve rivayetlerini derleyip, toplayarak onların istifade edebileceği bir kitapta bir araya getirme cihetine giden olmamıştır.[321]

---

[317] ed-Divânî, **Mefâhiru'l-İslâm,** c. 2, s. 321.
[318] Hasan İbrahim Zâde, **el-Küleynî- Şeyhu'r-Rivâye..., http://nosos.net**
[319] Ahmed b. Muhammed b. Said es-Sebiî el-Hemedanî el-Hâfız Ebû'l-Abbâs künyesine sahip olup İbn Ukde olarak tanınıyor. Bak: Hakânî, Ali, **Ricâl**, es-Seyyit Muhammed Sadık (thk.) Bahru'l-Ulûm Mektebû'l-İ'lam el-İslâmî, İkinci Baskı, Tahran 1404/1983, s. 125.
[320] Hakânî, **Ricâl,** s. 125.
[321] Hasan İbrahim Zâde, **el-Küleynî- Şeyhu'r-Rivâye..., http://nosos.net**

Öte yandan Küleynî, Şîa hadis ve rivayetlerinin tahrif edilmesi veya yok olmasından endişe ediyordu. Kitabının mukaddimesinde ifade ettiği gibi, kendisinden dini konuların tümünü kapsayan bir kitabı telif etmesi istenince *el-Kâfî'*yi telif etmiştir.[322] Küleynî'ye gelen bu talep üzerine yaklaşık yirmi yıllık bir süre zarfında *el-Kâfi* adlı kitabını telif etmiştir.[323]

Aslında Küleynî'nin ilmî seyahatleri hakkında Şiî hadis ve ricâl kitaplarında net bir bilgi yoktur. Bundan dolayı Küleynî'nin hocalarının kimler olduğunu ve bu hocaların nerelerde ikamet ettiklerini tespit ederek bu yolla onun nerelere gittiğini, nereleri ziyaret ettiğini ve nerelerde ikamet ettiğini tahmini olarak ifade etmeye çalıştık. Küleynî'nin doğum tarihi bilinmediği gibi, hadis rihleleri için nerelere uğradığını ve nerelerde ikamet ettiğini tespit etmek bir hayli zordur. Ancak hadis rivayet ettiği hocalarının ikamet ettiği yerlerden hareketle ziyaret ettiği yerler tespit edilmiştir.

1.2.6. Öğrencileri ve Kendisinden Hadis Rivayet Edenler

es-Seyyid el-Burûcerdî, *Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi'*ye yazdığı üçüncü mukaddimede *el-Kâfi'*yi rivâyet eden on kişiden bahsetmiştir. Daha sonra en-Nûrî'nin el-Mustedrek'inde *el-Kâfi* râvileri arasında addettiği, Ahmed b. Ahmed el-Kûfî, Muhammed b. İbrahim b. Ca'fer en-Nu'mânî, Muhammed b. Ahmed b. Abdullah es-Safvânî ve Muhammed b. Ali Mâcileveyhî'nin *el-Kâfi* râvilerinden olduğunu reddetmiş ve böyle bir bilginin yanlış olduğunu vurgulamıştır.[324]

Araştırmalarmıza göre Küleynî'nin öğrencileri olduğu iddia edilenler şunlardır:

1- Abdullah b. Muhammed b. AbdulGaffâr b. Zekvan el-Kâdî, Ebû Muhammed. 383/993 yılında ölmüştür.[325]
2- Abdulkerim b. Abdullah b. Nasr, Ebû'l-Hüseyin el-Bezzaz el-Bağdâdî,[326]
3- Ahmed b. İbrahim b. Ebû Rafi' el-Ansârî, Ebû Abdullah es-Saymerî. Kûfeli olup Bağdat'a yerleşmiştir.[327]

---

[322] Küleynî, **el-Kâfî,** Mukaddime, c. 1, s. 4.
[323] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 377, No: 1067
[324]el-Burûcerdî, **Esânîd Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 51; en-Nûrî, el-Mirzâ eş-Şeyh Hüseyn et-Tabresî, **Hatimetu Mustedreku'l-Vesâîl**, el-Fâidetu's-Sâlise, Muessestu Âl el-Beyt liihyâi't-Turâsi, Muessestu Âl el-Beyt liihyâi't-Turâsi (thk.), Birinci Baskı, Beyrut 2008, c. 3, s. 275.
[325] İbn Asâkir, **Târîhu Medinetu Dimeşk**, c. 56, s. 298; el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[326] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.

4- Ahmed b. Ahmed, Ebû'l-Hüseyin el-Kâtib el-Kufî.[328]
5- Ahmed b. el-Hüseyn (Ebû'l-Hüseyin), Ebû'l-Hüseyin el-Attar.[329]
6- Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Süleyman b. el-Hasan b. el-Cehm b. Bukeyr b. A'yun Ebû Ğalib ez-Zerârî, 368/979 yılında ölmüştür.[330]
7- Ahmed b. Ali b. Sait, Ebû'l-Hasan el-Kûfî.
8- Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan b. el-Velid.
9- Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Kufî.
10- Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Musa b. Umran, Ebû'l-Kasım ed-Dekkak.[331]
11- Ali b. Muhammed b. Ubdûs, Ebû'l-Kasım el-Kufî.[332]
12- İshak b. el-Hasan b. Bekran el-İkranî, Ebû'l-Hasan et-Temmar.[333]
13- Ca'fer b. Muhammed b. Ca'fer b. Musa b. Kavleyiye, Ebû'l-Kâsım el-Kummî, 368/979 yılında ölmüştür.[334]
14- Ali b. Ahmed b. er-Râzî.
15- Ali b. Ahmed b. Musa ed-Dekkak.
16- Ali b. Abdullah el-Verrak.
17- el-Hasan b. Ahmed el-Mueddib.
18- el-Hüseyin b. İbrahim b. Ahmed b. Hişam el-Mueddib.
19- el-Hüseyin b. Salih b. Şuayb el-Cevherî.
20- Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Ca'fer el-Kâtib en-Nu'manî- İbn Zeyneb olarak bilinir. Küleynî'nin yanından ayrılmazdı. *el-Kâfi*'nin yazma işlerini yürütürdü.[335]
21- Muhammed b. İbrahim b. Yusuf el-Kâtib eş-Şafiî.
22- Muhammed b. Ahmed b. Hamdun, Ebû Nasr el-Vasıtî.

---

[327] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[328] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[329] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[330] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[331] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[332] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[333] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 51.
[334] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[335] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 1, s. 396.

23- Muhammed b. Ahmed b. Abdullah es-Safvanî. Küleynî'nin özel talebelerindi. *el-Kâfî*'yi yazardı. Ondan ilim ve edebiyat derslerini alırdı. Küleynî ona hadiste icazet vermiştir.[336]

24- Muhammed b. Ahmed b. Dâvûd b. Ali, Ebû'l-Hasan el-Kummî. 376/987 yılında ölmüştür.[337]

25- Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Sinan, Ebû İsa es-Sinanî.[338]

26- Muhammed b. el-Hüseyin b. Sufyan, Ebû Ca'fer el-Bezûferî.[339]

27- Muhammed b. Ali b. Ebû Talib, Ebû Raca' el-Beledî.

28- Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Musa b. Babeveyhî, eş-Şeyh es-Saduk.

29- Muhammed b. Ebû Caleveyhî.[340]

30- Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ubeydullah b. el-Behlûl b. Himâm b. el-Muttalib, Ebû'l-Fadl eş-Şeybânî el-Kûfî. Bağdada yerleşmiş ve 387/997 yılında ölmüştür.[341]

31- Muhammed b. Muhammed b. İsam el-Küleynî.[342]

32- Harun b. Musa b. Ahmed b. Said, Ebû Muhammed et-Tel'akberî eş-Şeybanî 385/995 yılında ölmüştür. [343]

Şiî ricâl âlimleri arasında Küleynî'nin öğrencilerinin ve kendisinden *el-Kâfi'*yi rivâyet edenlerin sayısı, nisbeleri ve isimleri konusunda ihtilaf olsa bile biz el-Burûcerdî ve günümüz Şîa âlimlerinden olan Amîdî'nin zikrettikleri ile yetiniyoruz.

1.3. ESERLERİ

Küleynî, İslâmî ilimlerin farklı alanlarında eser vermiş bir âlimdir. Bu eserler, Şîa kitapları arasında, müellifin İmâmiyyenin şeyhi ve zamanında gözde âlimleri arasında olması nedeniyle önemli bir yer tutmaktadır.

---

[336] İbn Şehrâşûb, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Mâzenderânî, **Meâlimu'l-Ulemâ fî Kutub eş-Şîa ve Esmâ el-Musannıfîn Minhum Kadîmen ve Hadîsen,** Dâru'l-Advâ', Beyrut, tsz. s. 99.
[337] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[338] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[339] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[340] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…,** s. 348-378.
[341] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 52.
[342] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 53.
[343] el-Burûcerdî, **Esânid Kitâbi'l-Kâfi**, c. 1, s. 53.

Burada Küleynî'nin ilmi derinliğine, ashabı ve dönemindeki Şîîler arasındaki konumuna delalet eden eserleri zikredeceğiz. Söz konusu eserleri şunlardır:

1- **el-Kâfî.** Tezimizin konusu olan bu kitap, "el-Usûl, el-Furu' ve er-Ravda" olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmektedir. Şiî âlimlerin kendisi için, "Ashap içinde onun gibisi yazılmamıştır" dediği kitaptır.[344] *el-Kâfî,* Şîa nezdinde kendisine hadis, rivayet, fıkıh vb. her türlü dini konuda tereddütsüz müracaat edilen temel kaynak kitaptır.

2- **Kitâbü mâ Kîle fi'l-Eimme mine'ş-şi'ri**.[345] Kitabın isminden anlaşıldığına gibi, On İki İmâm döneminde ve onlardan sonra gelenlerden onları methedenlerin şiirlerini derleyen bir kitaptır. Tarihçilerden hiç kimse Küleynî'nin şiir yazdığına dair bir şey nakletmiş değildir. Dolayısıyla bu çalışmanın, mevcut şiirlerin derlenmesi, toplanması ve kitap haline getirilmesinden ibaret bir eser olduğu söylenebilir.

3- **Kitabü'r-Ricâl**.[346] Günümüze ulaşmayan bu kitaptan, Küleynî'nin sadece hadis rivayeti yanında ricâl ilmiyle de ilgilendiği ve bu konuda birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Şîa katındaki değerine ve güvenilirliğine katkı sağlamaktadır.

4- **Kitabü'r-Resail veya Resâilü'l-Eimme.**[347] İmâmiyye İsnâaşeriyye'ye ait olan bir eserde el-Vesâil diye geçmektedir.[348] Ancak bunun matbaa hatası olduğunu düşünüyoruz. Çünkü aynı kitap *er-Resâil*' diye de zikredilmiştir.[349]

5- **Kitâbü'r-Red Ala'l-Karâmita.**[350]

6- **Kitâbü'l-Vesâil.**

7- **Kitâbü Fadli'l-Kur'ân.**[351] Bu son kitap hakkında Şîa ricâl kitaplarında isimlerinden başka bir bilgiye ulaşamadık.

---

[344] el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 58, s. 75; el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 57, s. 141; Gaffâr, **el-Kâfî ve el-Küleynî**, s. 195.
[345] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377; el-Beğdadî, İsmail Başa, **Hedyetu'l-Arifin fî Esmai'l-Muellifin ve Asâru'l-Musannifin**, Menşurâtu'l-Musenna, Bağdat 1951, c. 6, s. 35.
[346] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377; el-Bağdadî, **Hedyetu'l-Arifin...**, c. 6, s. 35.
[347] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377; İbn Şehrâşûb, **Meâlimu'l-'Ulemâ…,** s. 99; İ'caz, **Keşfu'l-Hacbi...,** s. 442; et-Tûsî, **Fihrist,** s. 135.
[348] İbn Tâvûs, **Keşfu'l-Hacbi**, s. 153.
[349] İbn Tâvûs, **Keşfu'l-Hacbi**, s. 159,173,189.
[350] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377; et-Tûsî, **Fihrist,** s. 135.
[351] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377, no: 1026; et-Tûsî, **Ricâl,** s. 429.

8- Kitâbü Tefsîri'r-Ru'ya. Bazıları tarafından *Ta'bîru'r-Ru'ya* şeklinde de isimlendirilmiştir.[352] Bu kitabın Küleynîye nisbeti problemlidir. En-Necâşî bibliyografyasında ona nisbet etmiştir. Bir başka yerde şu ifadeleri kullanmıştır: "Bazıları bu kitabın Ebû Ca'fer el-Küleynî'ye ait olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak ona ait değildir."[353] Şehrâşub de aynı tavrı takınmıştır. Bir yerde kitabı ona nisbet ederken,[354] diğer taraftan Ahmed b. İsfahbeze'nin bibliyografyasında *Ta'bîru'r-ru'ya* adında bir kitabı vardır. Bazıları onun Küleynî'ye ait olduğunu iddia etmişlerdir.[355] demiştir.

Küleynî'nin İsnâaşeriyye Şîası ile diğer tarihçilerin kitaplarında yer verdikleri müellefat ve eserleri bunlardan ibarettir. Ancak İbn Şehrâşûb, Küleynî'nin müellefatı arasında *ed-Devâcin ve'r-Ravâcin* ve *ez-Zey ve't-Tecemmul*[356] adında iki kitap daha zikretmiştir.[357] Ancak doğru olan, bu iki kitabın *el-Kâfî* adlı kitabının birer cüzü olduğudur. Basılı olan nüshada altıncı cüzün sonunda yer almaktadır. Ancak İbn Şehrâşûb *el-Kâfî*'den ayrı ve müstakil birer kitap olarak zikretmiştir. Aynı şekilde Ravda'yı da *el-Kâfî*'den müstakil bir kitap olarak zikretmiştir.[358] İbn Şehrâşûb, Küleynî'nin müellefatından bahsedenler arasında bu görüşünde yalnız kalmıştır. Kendisinden sonra gelenler bu konuda ona tabi olmamışlardır. İbn Şehrâşûb'un neden böyle bir görüşü benimsediğine dair bir bilgiye ulaşmış değiliz. Aynı şekilde es-Seyyit Abdulaziz et-Tabatabaî '*Hasâisu Yevmi'l-Ğadîr'* adlı bir kitabı daha Küleynî'ye nisbet etmiştir. Ondan başka da kimseden böyle bir iddiayı ileri süren yoktur.[359]

Sonuç olarak denebilir ki, Şîa için bu denli önemli olan *Küleynî'nin el-Kâfî'*den başka günümüze ulaşan hiçbir eseri yoktur. Günümüzde *el-Kâfî* dışında basılmış ve yazılı eser olarak varlığını koruyan hiçbir kitabı yoktur. Yukarıda isimlerini tadat ettiğimiz kitapların ona aidiyyeti Şîa ulemasının iddialarından ibarettir. Dolayısıyla Küleynî'nin söylendiği gibi olağanüstü bir ilme sahip olduğunun tartışılır bir mesele olduğunu düşünüyoruz.

---

[352] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377; İbn Şehrâşûb, **Meâlimu'l-Ulemâ…**, s. 99.
[353] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 97.
[354] Şehrâşûb, **Meâlimu'l-'Ulemâ,** s. 134.
[355] Şehrâşûb, **Meâlimu'l-'Ulemâ,** s. 54.
[356] İbn Şehrâşûb, **Meâlimu'l-'Ulemâ…,** s. 99.
[357] İbn Şehrâşûb, **Meâlimu'l-'Ulemâ…,** s. 99.
[358] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 217.
[359] İbn Tâvûs, **Keşfu'l-Mahacce...,** s. 158,159; Kâşânî, **Meâdinu'l-Hikme...,** c. 1, s. 188.

1.4. KÜLEYNÎ'NİN HADİS METİNLERİNDE TAKİP ETTİĞİ METOD

Küleynî'nin metinlerde takip ettiği yolu birkaç maddede özetlemek mümkündür.

1- Küleynî, hadislerin metinlerini gerekli gördüğü zaman açıklamaya çalışır ve rivayetlerdeki mübhem lafızları tefsir eder.[360]

Örnek:

علي بن ابراهيم عن ابيه عن ابن ابي عمير عن عمر بن اذنيه عن عدة من اصحابنا انهم سمعوا ابا جعفر يقول: كان امير المؤمنين صلوات الله عليه لا يصلي من النهار حتى تزول الشمس ولا من الليل بعد ما يصلي العشاء الاخرة حتى ينتصف الليل.

معنى هذا: انه ليس وقت صلاة فريضة ولا سنة لان الاوقات كلها قد بينها رسول الله صلى الله عليه وسلم، فاما القضاءُ قضاء الفريضة وتقديم النوافل وتاخيرها لا باس.

Ali b. İbrahim →Babasından →İbn Ebû 'Umeyr → Ömer b. Uzuneyhi → İddetn Min Ashabina, onlar Ebû Ca'fer'in şöyle dediğini işittiler: "Emîru'l-Mu'minin, güneş zevâle ermeden önce gündüz namaz kılmazdı. Yatsı namazını kıldıktan sonra da gece yarısı olmadan önce nafile namaz kılmazdı."

Bunun anlamı: Sözü edilen vakitler ne farz ne de sünnet namazlar için vakittir. Zira Rasûlullah (sas) farz ve sünnet namazların vakitlerini bizatihi beyan etmiştir. Sadece farz namazlar kaza edilir, nafilenin kaza namazından önce kılınması veya sonraya bırakılması caizdir."[361]

Görüldüğü gibi, Küleynî Hz. Ali'nin güneşin zevâle ermeden önce gündüz namaz kılmadığını, yatsı namazını kıldıktan sonra da gece yarısı olmadan önce nafile namaz kılmadığına dair bu rivayeti naklettikten sonra rivayetin izaha ihtiyacı olduğunu düşünerek bir açıklama yapmıştır. Rivayetten sonra gelen ve 'bunun anlamı' diye başlayan ifadeler, Küleynî'nin izahıdır.

[360] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu's-Salâti, Bâbu't-t-Tatavvui fi Vakti'l-Farîdati ve's-Saât Elleti la Yusallâ fîhâ, 7. Rivayet, c. 3, s. 289-290.

[361] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salâti, Bâbun et-Tatavvu' fî Vakti'l-Farîdati ve's-Sââti Elleti lâ Yusallâ fîhâ, c. 3, s. 289,290, h. no: 6.

2- Rivayet ettiği hadisler arasında var olan çelişkilerde kendi tutumunu ve görüşünü açıklar.[362] Rivâyet edilen hadisler sahih tariklerle gelmiş olsa bile, bazen icmâ'a muhalif olduğuna dikkat çeker ve üzerinde icma' edileni tercih etmiştir.[363] Bunu yaparken Şîa âlimlerinin konu ile alakalı görüşlerini serdededip görüşler arasındaki farklılıkları izah etmeye çalışır.[364]

3- Rivayet metinlerinde olmayan ve râvilere ait olan ziyadeleri rivayet eder. Şîa âlimlerine göre bu, emanete bağlı kalmasındaki aşırı titizliğine işaret emektedir. Hocalarından hadisi nasıl işitmişse veya itimat ettiği bir kitaptan nasıl aldıysa, değişiklik yapmadan öylece rivayet eder.[365]

4- Bab başlıkları altında tahriç ettiği hadisleri sıhhat ve zayıf olmasına göre sıralamıştır. Kendine göre en sahih olan hadisleri ilk sırada rivayet ederken, zayıf, sened veya metin yönünden problemli olan hadisleri bab başlığı altında rivayet ettiği hadislerin sonlarında rivayet etmiştir. Bundan dolayıdır ki, el-*Kâfi*'yi tahkik eden bazı muhakkiklere göre, babların sonlarında tahriç edilen hadislerin büyük bir kısmı, malul olanlardır.[366]

5- Birbiriyle çelişen rivayetleri çoğu zaman zikretmemeye çalışmıştır. Bazen de kendi tercih ettiği görüşü ifade etmek için bu tür rivayetleri zikretmiş ve tahriç etmiştir. Başka bir ifade ile zikrettiğini zikretmediğine tercih etmek üzere böyle bir yolu tercih etmiş olabilir.[367]

6- Küleynî, bazen konu ile alakalı hadisleri rivâyet ettikten sonra kendi fıkhî görüşünü beyan etmiştir.[368] Bazen de bab başlığı altında konuyla ilgili

---

[362] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Siyami, Bâbu Savmi Rasûlullâhi (sas), c. 4, s. 89-91.
[363] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Mevaris, Bâbu İbn Ah ve Ced, c. 7, s. 115.
[364] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Mevârîs, Bâbu İbn Ah ve Ced, c. 7, s. 115-118.
[365] Mudrec kısımlara ayrılıyor. En meşhuru el-Kâfi'de olan Mudrecu'l-Metni'dir. Bundan maksat, herhangi bir raviye ait olan lafızların hadisin metnine ithal edilmesidir. Metnin baş tarafında olabileceği gibi, ortasında veya sonunda olabilir. Metindeki bir lafzın veya başka bir şeyin tefsiri şeklinde olabilir. Bu durumu bilmeyenler, zikredilen ziyadenin hadisin metninden olduğunu zannedilebilirler. el-Kafide'ki örneği: Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu's-Sala, Babu Tehyieti'l-İmâmi Lilcumuati, c. 3, s. 424, h. no: 9; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hudûdi, Bâbu Ennehu La Hadde Limen Lâ Hadde Aleyhi, c. 7, s. 253, 254, h. no: 1,2, vb.
[366] Havansârî, **Ravdatu'l-Cennât...**, c. 6, s. 116.
[367] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 333.
[368] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucceti, Bâbu İnne'l-İmâmete 'Ahdun Minellahi…, c. 1, s. 278- 279, h. no: 3

hadisleri, zikretmeden önce ve kendi görüşlerini açıkladıktan sonra hadisleri rivayet etmiştir.[369]

7- Küleynî, kitabında kendi kelâmî ve felsefi görüşlerine de yer vermiştir.[370]

8- Küleynî, kitabında İmâmlar'ın (as) dindeki yerleri, faziletleri, İmâmetleri gibi konulardaki naslara geniş yer vermiştir. İmâmların hayatlarını konu alan rivayetleri tahriç etmiş, viladet ve vefatlarını izah etmeye çalışmıştır. Başka bir ifade ile Küleynî, Rasûlullah'ın (sas) vilâdeti ile ilgili rivayetleri serdetmeden önce, siyerini özetlemiştir. Aynı şekilde Ehl-i Beyt imâmlarını konu alan rivayetleri zikretmeden önce, siyerleri hakkında kısa bilgiler vermiştir.[371]

Burada kitabında hadisleri aktarma yöntemini kısaca maddeler halinde anlatmaya çalıştığımız Küleynî'nin *el-Kâfî'*deki hadis rivayet metodunu farklı başlıklar halinde örneklerle anlatmaya çalışacağız.

1.4.1. Küleynî'nin el-Kâfî'ye Aldığı Rivâyetlerin Kaynağına Göre Tasnifi

Küleynî'nin *el-Kâfi*'de yer verdiği rivâyetlerin kaynağına göre tasnifi özetle şöyledir:

1- Küleynî, en çok Ehl-i Beyt İmâmlarından (as) hadis rivayet etmiştir. İmâmlarla kıyas edilecek olursa, Rasûlullah'dan (sas) rivayet ettiği hadisler son derece azdır. *el-Kâfi*'de Ehl-i Beyt İmâmlarından rivayet ettiği hadisler ile Rasûlullah'dan (sas) rivayet ettiği hadis sayıları şöyledir:

- *el-Kâfi*'nin birinci cildinde Ehl-i Beyt imâmlarından rivayet ettiği hadis sayısı 1437'dir.
- İkinci ciltte Ehl-i Beyt İmâmlarından rivayet ettiği hadis sayısı 2346'dır.
- Öte yandan *Usûlu'l-Kâfi*'nin birinci cildinde Rasûlullah'dan (sas) rivayet edilen hadis sayısı 59'dur.

[369] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu el-Feyu ve'l-Enfâl ve Tefsîr 2l-Humusi ve Hudûduhu ve Yecibu Fîhi, c. 1, s. 538,539.
[370] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tevhîdi, BâbuEnnehu Lâ Yu'rafu İllâ Bihi, c. 1, s. 85; Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu Cumletu'l-Kavli fî Sifâti'z-Zâti ve Sifâti'l-Fi'li, c. 1, s, 111; Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu Te'vîlu's-Samed, c. 1, s. 123, 124; Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu Cevâmiu't-Tevhîdi, c. 1, s. 135, 136, 137.
[371] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Ebvâbu't-Târîhi, c. 1, s. 439-514.

- *Usûlu'l-Kâfi*'nin ikinci cildinde Rasûlullah'dan (sas) rivayet edilen hadis sayısı ise 328'dir. Görüldüğü gibi, Rasûlullah'dan (sas) *Usûlu'l-Kâfi'*de rivayet edilen hadis sayısı sadece 387'dir. Ehl-i Beyt İmâmlarından ise 3396 hadis rivayet etmiştir.
- *el-Kâfî*'nin tümünde Rasûlullah'dan (sas) rivâyet edilen toplam hadis sayısı bizim sayımımıza göre 907'dir. Bunlardan 796 tanesi قال رسو الله siğasıyla, 15 tanesi عن رسول الله siğasıyla, 70 tanesi قال النبي siğasıyla, 26 tanesi ise عن النبي صلى الله عليه وسلم siğasıyla rivâyet edilmiştir.

Verdiğimiz hadis sayıları, Şîa'nın hadisten ne anladıklarına bakıldığında, yadırganacak bir durum değildir. Zira onlara göre hadis, Masûm'un (as) söz, fiil ve takrirleridir.[372] Masûm'dan maksat ise on iki imâmdır. Bu imâmların her birinin söz, fiil ve takrirleri sünnet sayılır ve bunun Rasûlullah'ın (sas) sünneti gibi bağlayıcılığı vardır.

2- Küleynî, hadis metinlerini Kur'ân âyetleriyle beraber zikredip, İmâmların ayetlere dair tefsirlerini nakletmiştir. Bazen de İmâmların dediklerine delil olarak zikrettikleri âyetleri özellikle de ahkâm ile ilgili olanları, hadis metniyle beraber rivayet etmiştir. Bundan dolayıdır ki, ahkâm âyetlerinin tümüne yakını *el-Kâfi'*nin Furu' kısmında zikredilmiştir. Şayet o rivayetler *el-Kâfi*'den çıkarılıp bir araya getirilirse, Ehl-i Beyt'e ait, Kur'ân ahkâmı ile ilgili, büyük bir tefsir ortaya çıkmış olur.

Usûlu'l-Kâfi'de âyetlerin büyük bir kısmına, rivayetlerin baş tarafında ve birinci ciltte yer verilmiştir. Özellikle Kitâbu't-Tevhid'de daha çok yer verilmiştir. Küleynî, âyetleri bablar için değil, rivayetler için başlık yapmıştır. Küleynî, Bâbu'l-Hareketi ve'l-İntikâli'de peş peşe dört hadisi rivayet ettikten sonra, beşinci hadise { مَا يَكُونُ مِن نَّجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ }[373] <<Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın>> ayetini zikrettikten sonra, daha önceki rivayetin râvîsini –Ali b. Muhammed'i- kastederek, (عنه) diyerek şöyle devam etmiştir:

[372] es-Seyyid Hasan es-Sadr el-Kâzımî, **Nihâyetu'd-Dirâye Şerhu'l-Vecîze**, Mâcid el-Ğerbâvî (thk.), Mektebetu Mu'min Kureyş, s. 80; es-Sübhanî, Ca'fer, **Usûlu'l-Hadîsi ve Ahkâmuhu fî İlmi'd-Dirâye**, Dâru Cevvâdu'l-Eimme, Birinci Baskı, Beyrut 2012, s. 19.
[373] el-Mucâdele, 58/7.

İddetun Min Ashâbinâ→Ahmed b. Muhammed b. Halit →Ya'kûb b. Yezid→İbn 'Umeyr→İbn Uzeynete, Ebû Abdullah (as) <<…Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın.>> âyetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir:

"O birdir. Zât olarak tektir. O yarattıklarından tamamen farklıdır. O kendisini bu şekilde vasfetmiştir: <<O, her şeyi kuşatmıştır.>> Denetim, ihata ve kudretiyle <<Ne göklerde ve ne de yerde zerre ağırlığında bir şey bile O'ndan gizli kalmaz …>>[374] Göklerde ve yerde bulunan şeylerin Ona gizli kalmaması kuşatma ve bilgi açısından söz konusudur, zât açısından değil. Çünkü mekânlar dört yönle (sağ, sol, arka, ön) sınırlıdırlar, bunları kapsarlar. Eğer göklerde ve yerde olanların Allah'a gizli kalmaması zât açısından olsaydı kapsama durumu gerekli olacaktı.[375]

Diğer bir örnek de şöyledir:

Ali b. Muhammed ve Muhammed b. el-Hasan →Sehl b. Ziyad→ el-Hasan b. Mûsâ el-Haşşâb, hadis rivayet ettiği adamlarının bazısından, onlar da Ebû Abdullah'dan (as) şöyle rivayet etmişlerdir:

İmâm'a { الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى } <<Rahmân, arşa istiva etmiştir.>>[376] âyetiyle ilgili bir soru soruldu.

Dedi ki: "O, her şeye egemendir. Hiçbir şey, başka bir şeye göre O'na daha yakın değildir."[377]

3- Küleynî, râvîlere ait olup metinde ziyade teşkil eden, haberi şeyhinden işittiği şekilde veya icâze yoluyla şeyhlerinin kitaplarından naklettiği ve hadis ıstılahında 'mudrecu'l-metni' denen kısmı da rivayet etmiştir. Bu ziyadeler hadisten hadise değişir. Bir kelime, iki kelime olan varken, bazıları da bir veya daha fazla ibareden ibaret olabiliyor. Bu ziyadeler hadisin bidayetinde olabileceği gibi, ortasında veya metnin sonunda da olabiliyor. Son şekli daha fazla yaygındır. Hadisteki bu ziyade, diğer rivayetlerle karşılaştırılarak rahatlıkla tespit edilebilir. Bazen râvîler hadisin daha iyi anlaşılması için,

[374] Sebe, 34/3.
[375] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu el-Hareketu ve'l-İntikal, c. 1, s. 126,127, h. no: 5.
[376] Tahâ, 20/5.
[377] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu el-Hareketu ve'l-İntikal, c. 1, s. 127, h. no: 6.

hadisteki ziyadenin sahibini ve ziyade olarak söylediklerini açıkladıkları da oluyor. Buna örnek olarak şu rivayetleri vermek mümkündür:

el-Hüseyin b. Muhammed →el-Muallâ b. Muhammed →Muhammed b. Ali, Semâ'e b. Mihran dedi ki:

Bana, Kelbî kabilesinin ünlü neseb uzmanı, şöyle anlattı: "Bir gün Medine'ye gittim. O sırada İmâmlık meselesi hakkında herhangi bir şey bilmiyorum. Mescide geldim. Kureyş'ten bir grupla karşılaştım. Onlara dedim ki: 'Peygamber'in (sas) Ehl-i Beyt'inin âliminin kim olduğunu bana haber verin dedim,'Abdullah b. Hasan olduğunu söylediler.

Abdullah b. Hasan'ın evine geldim ve girmek için izin istedim. Yanıma, hizmetçisi olduğunu sandığım bir adam geldi. Ona: 'Efendinden benim için izin iste' dedim. Adam içeri girdi, sonra tekrar çıktı ve 'İçeri gir' dedi. İçeri girdim. Kendini var gücüyle ibadete vermiş bir ihtiyar gördüm. Selam verdim. Aramızda şu diyalog geçti. Bana: "Kimsin?" Ben: 'Kelb kabilesindenim. Nessâbım.' Bana: 'Ne istiyorsun? Ben: 'Sana soru sormaya geldim'. Bana: 'İbn Muhammed'e uğradın mı?' Ben: 'Seninle başladım.' O: 'Sor' dedi. Ben: Karısına, göklerdeki yıldızlar adedince sen boşsun diyen bir adamın durumundan bana haber ver.' Bazı şeyleri zikrettikten sonra dedim ki: Kurban olduğum, peki sen, hangi nebizin helâl olduğunu söyledin? Dedi ki: 'Medineliler, Rasûlullah'a (sas) sularının değişmesinden ve mizaçlarının bozulmasından şikâyet ettiler. Rasûlullah (sas) nebiz yapmalarını emretti. Bunun üzerine herkes, hizmetçisine nebiz yapmasını emretti. Böylece bir avuç hurma alıp, bir tulum suyun içine atıyorlardı. Bu sudan içiyor ve sudan abdest gibi temizliklerini yapıyorlardı.' Dedim ki: "Avuçtaki hurmalar kaç tane olurdu?" "Dedi ki: Artık avuç kaç tane alabiliyorsa." Dedim ki: "Bir avuç mu, iki mi?" "Dedi ki: Bazen bir, bazen de iki olurdu." Dedim ki: "Kırk veya seksen ritil mi?""Dedi ki: "Kırktan seksene kadar olurdu." Dedim ki: "Kırk veya seksen ritil mi?" Dedi ki: "Evet Irak ritili." Semma'e el-Kelbî'nin şöyle dediğini aktarmıştır: Sonra İmâm kalktı, ben de kalkıp oradan ayrıldım. Ellerimi birbirine vuruyor, bir yandan da şunları söylüyordum:

“Eğer bir şey varsa, o da budur. O günden sonra el-Kelbî, Ehl-i Beyt sevgisi esasına dayalı olarak Allah’a ibadet etti, ölünceye kadar da böyle devam etti.”[378]

Dikkat edilirse, bu rivayetin birçok noktasında ziyadelerin olduğu görülecektir. Bunlardan bir kısmı Semma‘e tarafından, diğer bir kısmı ise Küleynî tarafından yapılmıştır. Bu ziyadelere rağmen metnin içeriğinde bir değişiklik yoktur. Mezkûr ziyadelerle, bazen hadis râvîlerinin durumu açıklanmış bazen de hadisi alırken ve rivayet ederkenki durumu açık bir şekilde ortaya koyulmuştur.

Diğer bir örnek de şudur:

Küleynî, Kitâbu’d-du’â, Bâbu enne’d-du’âe yeruddu’l-belâ ve’l-kazâ’ de birçok hadis rivayet etmiştir. Bunlardan biri de birçok senedle rivayet ettiği şu hadis lafzıdır. “Şüphesiz dua gökten inmiş ve onaylanmış olan kaderi geri çevirir.”[379]

Küleynî, bu rivâyeti bu ve buna yakın lafızlarla, hiçbir ziyadeye yer vermeden altı tarikle rivayet etmiştir. Altıncı tarikte ise, bu lafzı müteakip bir ziyadeye yer vermiştir. Ziyade şöyledir: ‘وضم اصابعه’ ‘ve parmaklarını birleştirdi.’[380]

Buradaki ifadede parmaklarını birleştiren Rasûlullah’tır (sas). Yedinci tarikte ise, râvilerden birinin ziyadesine yer vermiştir. Daha sonra şöyle demiştir: Abdullah b. Sinan, Ebû Abdullah’ın (as) şöyle dediğini işittim dedi: “Dua kaderi geri çevirir. O her rahmetin anahtarıdır. Her ihtiyacın başarısıdır. Allah katındakine dua olmadan ulaşılmaz. Sıkça çalınan kapının açılması an meselesidir.”[381]

4- Küleynî, *el-Kâfî*’de birbirleriyle çelişen zıt rivâyetlere yer vermiştir. Küleynî, *el-Kâfî*’de aslında birbirleriyle çelişmeyen rivayetleri tahriç etmeye çalışmıştır. Başka bir ifade ile Küleynî Şîa mezhebini ve özelde de İsnâaşeriyye mezhebini destekleyen rivayetleri kitabına almaya çalışmıştır. Yirmi yıllık bir süre zarfında *el-Kâfî’*yi telif eden Küleynî, kendine göre en sahih rivayetleri cemetmek

[378] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu’l-Hucce, Bâbu mâ Yufsalu Bihi Beyne De’vâ el-Muhikki ve’l-Mubtili fî Emri’l-İmâme, c. 1, s. 349-351, h. no: 6.
[379] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu’d-Duâi, Bâbu Enne’d-DuâeYeruddu el-Belâeve’l-Kadere, c. 2, s. 469, h. no: 3.
[380] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu’d-Duâ, Bâbu Enne’d-Duâe Yeruddu el-Belâe ve’l-Kadere, c. 2, s. 470, h. no: 6.
[381] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu’d-Duâ, Bâbu Enne’d-Duâe Yeruddu el-Belâe ve’l-Kadere, c. 2, s. 470, h. no: 7.

için gayret sarf etmiştir. Ancak birbiriyle çelişen pek çok rivayeti de kitabına almaktan kurtulamamıştır. el-*Kâfî'*de bulunan birbirine mütearız ve çelişkili rivayetleri cemetmek ise son derece zordur. Çünkü bu rivayetler arasındaki çelişkiler o kadar büyüktür ki, çelişkiyi giderebilecek bir yorum yapmak veya aralarında cem yoluna gitmek mümkün değildir. Konuyu birkaç misalle açıklamak mümkündür. Bu misallerden bazıları şunlardır:

Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyin → Muhammed b. Sinan →Âmmâr b. Mervân→ Cabir şöyle rivayet etmiştir:

Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır) dedi ki: Rasûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: "Âl-i Muhammed'in sözleri zordur ve zor anlaşılır. Bu sözlere gözde meleklerden, gönderilmiş nebilerden veya Allah tarafından kalbi imanla sınanan kuldan başkası iman etmez. Eğer Âl-i Muhammed'den bir söz size ulaşırsa ve kalbiniz bu söze eğilim gösterirse, onu tanırsanız, derhal kabul edin. Kalbinizin tiksindiği, sizin tanımadığınız bir söz ulaşırsa, Allah'a, Rasûlüne ve Âl-i Muhammed'den bir âlime havale edin. Helâk olan o kimsedir ki, kendisine tahammül edemediği bir hadisi hatırlattığınızda, "Allah'a yemin ederim ki, böyle değildir. Allah'a yemin ederim ki, böyle değildir" der. İnkâr etmek küfrün ta kendisidir."[382]

Küleynî bu hadisten iki hadis sonra tamamen zıt bir hadis rivayet etmiştir. Ebû Abdullah'tan (as) rivayet ettiği bu hadis şöyledir: Muhammed b. Yahya ve başkası → Muhammed b. Ahmed, ashabımızdan bazısından şöyle rivayet etmiştir: Hasan el-Askerî (Hasan b. Ali)'ye yazdım ki: 'Sana feda olayım! İmâm Sadık (Ca'fer Sadık)'ın, "Bizim sözümüze gözde melek, gönderilmiş peygamber ve Allah'ın kalbini imanla sınadığı mü'min tahammül edemez." sözünün anlamı nedir?'

Bana cevap olarak şunları yazdı: "Yani ne melek ne nebi ve ne de mü'min taşıyamaz. Melek bu sözü bir diğer meleğe açmadan duramaz ve bir nebi bu sözü bir

[382] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbun Fîmâ Câe Enne Hadîsehum Sa'bun Mustes'ebûn, c. 1, s. 401, h. no: 1.

diğer nebiye açmadan duramaz ve bir mü'min bu sözü bir diğer mü'mine duyurmadan edemez. İşte dedemin sözünün anlamı budur."[383]

Görüldüğü gibi aynı bab başlığı altında yer alan iki hadis arasında açık bir çelişki vardır. Zira birinci rivayete göre Rasûlullah (sas), meleklerin, gönderilmiş peygamberlerin ve mü'milerin onların sözlerini anladıklarını söylerken, ikinci rivayette Ca'fer es-Sâdık bunun tersini yani adı geçenlerin onların sözlerini anlamadığını söylemiştir.

Burada râvîlerden biri (الا) istisna edatını sakıt etmiştir şeklinde bir cevapla çelişki olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Kanatimizce çelişki bu şekilde giderilememiştir. Çünkü Küleynî'nin kendisi, ikinci rivayette konuyu Ebû'l-Hasan el-Askerî'ye açtığını ve kendisine es-Sâdık'ın ne demek istediğini sorduğunu söylemekte ve aldığı cevabı aktarmaktadır.[384]

Aktarılan cevap zorlama bir cevap olup, isabetli değildir. Ebû'l-Hasan el-Askerî'nin ve es-Sâdık'ın böyle bir şey söyledikleri kesin değildir. Çünkü Küleynî, bu rivayeti içinde meçhul ve müphem râvîlerin blunduğu munkatı' bir senedle rivayet etmiştir.

1.4.2. *el-Kâfî*'deki Metinlerde Taktî' Meselesi

Hadislerin parçalanıp, her bir cüzün ayrı bir babta zikredilmesine takti' denir.[385] Bu işlemin hadisin manasına halel getirdiğini benimseyen âlimler vardır. Onlara göre takti', birçok karinenin yok olmasına, hadisin kendi siyakından çıkmasına ve dolayısıyla mananın değişmesine sebep olmaktadır. Bu da zaman zaman naslar arasında tenakuzun meydana gelmesine yol açmaktadır.

el-Vehîd el-Behbehânî konuyla alakalı olarak şunları söylemiştir: "Fakih ve hadisçiler asıllarda geçen hadisleri parçalara ayırdılar. Babları ve bab başlıklarını oluşturduklarında, hadisin her bir cüz'ünü bir baba koydular. Bunu yaparken takti'

---

[383] Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbun Fîmâ Câe Enne Hadîsehum Sa'bun Mustes'ebûn, c. 1, s. 401-402, h. no: 4.
[384] Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbun Fîmâ Câe Enne Hadîsehum Sa'bun Muste'Ebûn, c. 1, s. 401-402, h. no: 4.
[385] eş-Şehîd es-Sânî, **er-Riaye fî İlmi'r-Rivâye**, s. 319-320; Cedîdî, Muhammed Rıda Nıjad, **Mu'cemu Mustalahat er-Ricâl ve'd-Dirâye**, Dâru'l-Hadîs, İkinci Baskı, Kum 1424/2003, s. 41.

ameliyesinin manayı değiştirebileceğini düşünemediler. Mana zihinlerinde yerleştiği için mananın değişmeyeceğini düşünüyorlardı."[386]

Şüphesiz taktî' konusu el-*Kâfi*'de sıkça rastlanan bir hususdur. Genel itibarıyla Küleynî'nin taktî' yapmasının muhtemel bazı sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerden önemli gördüklerimizi kısaca zikretmeye çalışacağız.

1- Hadislere konu başlığı verme ihtiyacı. Hadislere konu başlığı vermek ve o hadisleri belli bir başlık altında toplamak en az o hadisler kadar önemlidir. Zira tasnif ameliyesinden önce araştırmacı, araştırdığı bir hadisi elde edebilmek için birçok kitabı taramak zorundadır. Dolayısıyla hadislere bab başlığı vermek, hadisleri işaret ettiği konulara göre parçalara ayırıp bablara göre dağıtmayı gerektirir. Bu şekildeki tasnif kitap hacminin fazla büyük olmasına engel olduğu gibi, hadisin ilgili olduğu konunun dışında zikredilmesine de engel olmuş olur.
2- Taktî' sayesinde hadisleri ezberlemek kolaylaşır. Selef-i sâlihin bir hadisi işittiği vakit ezberliyordu. Bu ise onları hadis yazmaktan ve kırtaslarda cem etmekten müstağni kılıyordu. Bilindiği gibi o dönemde yazmak herkes için kolay bir iş değildi. Hadisi parçalamak ve küçük cüzlere ayırmak râvilere, hocalarından işittikleri hadisleri öğrencilerine nakledip rivâyet etmeyi kolaylaştırdığı gibi öğrencilere de işittikleri hadisleri ezberlemede yardımcı oluyordu.
3- Taktî' hadisleri yazmayı da kolaylaştırıyordu. Selef-i sâlihinden bazıları, şeyhlerinden aldıklarını veya kitaplarında bulduklarını yazıyor, o onları böyle muhafaza ediyorlardı. Şu da bir gerçektir ki, hadisi parçalamak hadisi yazana, yazmayı ve hadisten tercih ettiği kısmı yazmayı kolaylaştırıyordu.

Şüphesiz taktî' ameliyyesi, hadis âlimleri eliyle olmuştur. Muhaddisler hadislerdeki karineleri, hadisi anlamada yardımcı olan siyak-sibakı gayet iyi biliyorlardı. Onlar bu işi yaparken hiçbir şekilde, karine ile kelamdaki siyak sibakı

[386] Behbehânî, Muhammed Bâkır el-Vehîd (ö. 1205/1790), **er-Resâil el-Usûliyye (Risâletu'l-Cem'i Beyne'l-Ahbâr)**, Muessesetu el-Allâme el-Müceddid el-Vahîd el-Behbehânî, Birinci Baskı, ysz. 1416/1995, s. 475; el-Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl…,** c. 1, s. 75.

ihmal etmiyorlardı. Bilakis hadisin verdiği manayı kavramak için yardımcı olacak her şeyi zikrediyorlardı. Zira onlar sika ve rivâyette itimat edilen insanlardı.

Konunun daha iyi anlaşılması için Küleynî'nin el-*Kâfî*'de hadisleri taktî' yaptığına dair örnekler vermeye çalışacağız.

İddetun Min Ashâbinâ→Ahmed b. Muhammed b. Halid→ Osman b. İsa → Abdullah b. Miskân→ el-Hasan b. ez-Zeyyat el-Basrî şöyle rivâyet etmiştir: Bir arkadaşımla beraber Ebû Ca'fer'in (as) yanına gittim. Onu içi donanımlı bir evde üzerinde kokudan ıslak bir elbise ve renkli bir örtü içinde gördüm. Sakalını kısaltmış ve gözüne sürme çekmişti. Kendisine bazı konularda sorular yönelttik. Biz kalkınca bana şöyle dedi: "Ey Hasan!" Ben: "Buyurun, emredin" dedim. O, "Yarın sen ve arkadaşın beraber bana gelin" dedi. Ben, "tamam. Canım sana feda olsun," dedim. Ertesi gün yanına girdiğimde, evinde hasırdan başka bir şey olmadığını ve üzerinde de kalın bir elbise olduğunu gördüm. Arkadaşıma dönerek şöyle dedi: "Ey Basralıların kardeşi! Dün yanıma girdiğinde ben eşlerimden birinin evindeydim. Dün akşam onun günüydü, ev de onun evi ve eşya onun eşyasıydı. Benim için süslendi, ben de tıpkı onun benim için süslendiği gibi süslendim. Dolayısıyla kalbine bir şey girmesin." Arkadaşım ona şöyle dedi: "Sana feda olayım. Allah'a yemin olsun ki kalbime bir şeyler girdi. Şimdi ise Allah'a yemin ederim ki Allah kalbimde olanı giderdi. Anladım ki, hak olan senin söylediğindedir."[387]

Bu hadisin bir cüzü aynı senedle, Kitâbu'z-Zeyyi ve't-Tecemmul'un Bâbu'l-Furş'da rivâyet edilen beşinci hadiste şu şekilde zikredilmiştir:

İddetun Min Ashâbina→ Ahmed b. Ebû Abdullah → Osman b. İsa → Abdullah b. Miskân→ el-Hasan ez-Zeyyât: Dayalı döşeli ve süslü bir evde oturmuş olan Ebû Ca'fer'in (as) yanına girdim. Ertesi gün yine yanına girdim. Ancak bu sefer ki evinde hasırdan başka bir şey yoktu. Üzerinde kalın kumaştan bir elbise vardı. Dedi ki: (Dün) gördüğün ev benim evim değildi. Bir eşimin eviydi. Dün onun günüydü.[388]

[387] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'z-Zeyy ve't-Tecemmul, Bâbu Lubsu'l-Muasferi, c. 6, s. 448-9, h. no: 13.
[388] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'z-Zeyy ve't-Tecemmul, Bâbu'l-Furşi, c. 6, s. 477, h. no: 5.

Aynı hadisin bir cüzü aynı senedle, aynı kitâbın Bâbu'l-Lihyeti ve'ş-Şârib'de beşinci hadis olarak şu şekilde zikredilmiştir:

Anhu→ Osman b. İsa → Abdullah b. Miskân→ el-Hasan ez-Zeyyât:

Ben Ebû Ca'fer'i, sakalını kısaltmış olduğu halde gördüm.[389]

Diğer bir örnek ise şöyledir: Kitâbu'd-Dua'nın Bâbu Men lâ Tustecâbu Da'vetuh'da ikinci hadisin zeylinde şöyle geçmektedir:

Muhammed b. Yahya →Ahmed b. Muhammed → Ali b. el-Hakem →Umrân b. Ebû Âsım →Ebû Abdullah'dan onun mislini rivâyet etmiştir.

Ondan önce de aynı bab başlığı altında 2 nolu hadis olarak başka bir senedle şu ifadelerle son buluyor: Ebû Ali el-Eş'arî→ Muhammed b. Abdulcebbâr→İbn Faddâl→ Abdullah b. İbrahim → Ca'fer b. İbrahim, Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'tan şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Dört kişinin duası kabul edilmez:

1- Evinde oturmuş olduğu halde 'Allah'ım bana rızık ver diyen kişi. Ona: 'Ben talep (rızık) için çalışıp talep etmeni emretmedim mi?' denir.
2- Karısına bedduda bulunan kişiye 'Ben onun sorumluluğunu sana tevdi etmemiş miydim?' denir.
3- Elindeki malını ifsat edip, Allah'ım bana rızık ver diyen kişiye 'Ben sana iktisatlı davranmanı ve yapıcı olmanı emretmemiş miydim?'denir. Daha sonra şu âyeti okudu: { وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا } <<Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır>>[390]
4- Malı olup şahit tutmadan borç veren kişi 'Allah'ım bana rızık ver' dediğinde de ona: 'Ben sana şahit tutmanı emretmedim mi?' denerek duası kabul edilmez.[391]

Bu hadisin bir cüzü, Kitâbu'z-Zekât, Bâbu Kerâhiyetu's-Serefi ve't-Taktîri'de 11. hadiste şu şekilde zikredilmiştir: Muhammed b. Yahya →Ahmed b. Muhammed

[389] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'z-Zeyy ve't-Tecemmul, Bâbu'l-Lihyeti ve'ş-Şâribi, c. 6, s. 487, h. no:4.
[390] Furkân, 25/67.
[391] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'd-Duâ, Bâbu Men lâ Tustecâbu Duâuh, c. 2, s. 511, h. no: 2.

→ Ali b. el-Hakem →Ammâr Ebû el-Abbâs, Ebû Abdullah (as)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Dört kişinin duası kabul edilmez. Bunlardan biri: Var olan malını ifsat eden kişi. Ey Rabbim bana rızık ver diye dua eder. Ancak Allah Azze ve Celle ona: "Ben sana iktisatlı hareket etmeni emretmedim mi?" der.[392]

Hadisin diğer bir kısmı ise, Kitâbu'l-Meîşe'nin Men Edâne Mâlehu Biğayri Beyyinne Bâbında, birinci hadiste zikredilmiştir. Hadis şu şekildedir:

Muhammed b. Yahya →Ahmed b. Muhammed b. İsa → Ali b. el-Hakem → İmran b. Ebû Âsım, Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Dört insanın duası kabul edilmez. Bunlardan biri: var olan malını şahitler tutmadan borç vermiştir. Allah Azze ve Celle ona: "Ben şahit tutmanı emretmedim mi?" der. [393]

Şunu da ifade edelim ki, taktî' konusu Küleynî'nin ihdas ettiği bir durum olmayıp, ondan öncesinde yaygın olarak Sünnî muhaddislerin de başvurduğu bir metottur.

Bu başlık altında Küleynî'nin (مثله) ifadesini kullanarak hadisin metnini zikretmeden geçtiği rivayetleri de ele almanın yararlı olacağına inanıyoruz.

Küleynî, bazen hadis metnini vermezken daha önceki hadise işaret ederek (ومثله) demiştir. Bu durum ise el-*Kâfî*'nin hadis sayımını ele alan âlimler arasında değişik sayıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zikrettiğimiz (ومثله) ifadesiyle iktifa edip müstakil bir rivayet olarak kabul edenler ile, bunu müstakil bir rivâyet olarak kabul etmeyenler arasında değişik hadis sayılarının ortaya çıkmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için Küleynî'nin el-*Kâfî*'de (ومثله) lafzıyla iktifa ettiği bazı yerleri zikretmekle yetineceğiz. Zira hepsini zikretmemiz bizi amacımızın dışına çıkarabileceği gibi konunun uzamasına yol açacaktır. Küleynî'nin el-*Kâfî*'de hadis metnini zikretmeden (ومثله) ifadesi ile yetindiği bazı yerler:

[392]Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'z-Zekât, Bâbu Kerahiyetu's-Serefi ve't-Taktîr, c. 4, s. 56, h. no: 11.
[393]Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Meîşe, Bâbu Men Edâne Mâlehu Biğayri Beyyinetin, c. 5, s. 298, h. no: 1.

- ✓ Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu'n-Nevâdir,[394]
- ✓ Kitâbu't-Tevhîd, Bâbun fi Ennehu Lâ Yekûnu Şeyun fi's-Semâi ve'l-Ardi İllâ Biseb'atin,[395]
- ✓ Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Ennehu Lev LemYabka fi'l-Ardi İllâ Raculâni Lekâne Ahaduhumâ el-Hucce,[396]
- ✓ Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Mutevessimîne Ellezîne Zekerehumu Allah Teâlâ fi Kitâbihi Humu'l-Eimme (as)…,[397]
- ✓ Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Levlâ Enne'l-Eimmete (as) Yezdâdûne Lenefide Mâ İndehum,[398]
- ✓ Kitâbu'z-Zebâihi, Bâbu'n-Âher,[399]
- ✓ Kitâbu'l-et'ime, Bâbu'l-Helvâ,[400]
- ✓ Kitâbu'l-et'ime, Bâbu's-Semeki,[401]
- ✓ Kitâbu'l-et'ime, Bâbu'l-Milhi,[402]

1.4.3. Farklı Rivâyetlere İşaret Etmesi

Küleynî'nin *el-Kâfi'*de tahriç ettiği hadis metinleri ile ilgili diğer bir metodu da muttali olduğu, kendisinden vicâde veya icâzet yoluyla hadis aldığı nüsha ve kitaplara (asıllara) işaret etmesidir. Bu konuda şu örnekleri vermek mümkündür:

> 1- Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyin →Muhammed b. Eslem→ İbrahim b. Eyyub→ 'Amr b. Şimr→ Cabir, Ebû Ca'fer (Muhammed Bakır)'dan şöyle rivayet etmiştir: Emîru'l-Mu'minîn (Ali b. Ebû Tâlib), <<Şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır.>>[403] âyeti hakkında şöyle söylemiştir: "İbret alan (el-Mütevessim) Rasûlullah'dır (sas). Ondan sonra benim ve benim soyumdan gelen imâmlar, ibret alanlardır."[404]

---

[394] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 146.
[395] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 149.
[396] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 180.
[397] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 219.
[398] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 254.
[399] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 237.
[400] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 321.
[401] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 323.
[402] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 325-327.
[403] Hicr, 15/75.
[404] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Mütesevvimîn Ellezîn Zekerehumu Allah…, c. 1, s. 218,219, h. no: 5.

2- Başka bir nüshada ise, aynı hadisi, Ahmed b. Mihran→ Muhammed b. Ali → Muhammed b. Esleme → İbrahim b. Eyyub, o da kendi rivâyet zinciriyle şöyle rivâyet etmiştir.[405]

Bu son ifadelerin Küleynî'ye ait olduğunu söyleyenler vardır. Dolayısıyla bu ifadelerden anlaşıldığına göre Küleynî bu hadisi, vicade veya kitap sahibinin izniyle kitaptan rivayet etmiştir. Aynı zamanda bu ifadeler, rivayetin başka bir kitaptan da farklı ifade ve râviler aracılığı ile de rivayet edildiğini göstermektedir.

Diğer bir örnek de şöyledir:

3- Muhammed b. Ca'fer el-Küleynî→ Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyin → İbn Ebû Necran→İsa b. Abdullah b. Ömer b. Ali b. Ebû Talib (as) şöyle rivayet etmiştir: Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'a dedim ki: 'Bir olay meydana gelirse (siz vefat ederseniz), ki Allah göstermesin, kime uyayım?' Oğlu Musa'yı (as) işaret etti. Dedim ki, Musa'ya bir şey olursa, kime uyayım? 'O'nun oğluna.' dedi. Onun oğluna da bir şey olursa ve geride de büyük kardeşi ve küçük oğlu kalmışsa, bunlardan hangisine uyayım? dedim. Dedi ki: 'Onun oğluna ve her birinden sonra onun oğluna uy.'

Safvanî nüshasında bu son cümle şöyledir: 'Ebediyen bu şekilde devam eder.'[406]

el-Kâfi üzerinde çalışan bazıları Safvanî[407]nüshasını yanlış anlayarak Küleynî'nin, Safvânî'nin nüshasından alıntı yaptığını sanmışlardır. Halbuki ' وفي نسخة صفواني'den maksat, *el-Kâfi* râvîlerinden olan Safvânî'nin yazdığı ve rivayet ettiği *el-Kâfî* nüshasıdır. Küleynî Safvânî'den rivayet etmemiştir. Bilakis Safvânî, Küleynî'nin önde gelen öğrencilerinden olup, el-*Kâfi*'yi kendisinden rivayet etmiştir. Günümüze ulaşan en önemli *el-Kâfi* nüshalarından biri de Safvânî'nin rivayet ettiği nüshadır. Bu yanlışlığa düşenlerden biri de *'el-Metrûkûn ve Merviyyâtuhum fî*

[405] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Mutevessimîne Ellezîne Zekerehumu Allah Teâlâ fî Kitâbihi Hum el-Eimme Aleyhimusselâm…, c. 1, s. 219.
[406] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Sebâtu'l-İmâmeti fi'l-E'kâbi ve Ennehâ lâ Teûddu fî E'hin ve lâ 'Emmin ve lâ Ğayrihimâ Mine'l-Karâbât, c. 1, s. 286, h. no: 5.
[407] Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Kadâ'e b. Safvan el-Cemâl. *el-Kâfî*'nin râvîlerindendir. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 283. Ali Ekber el-Gıfârî şerhi. Dipnot.

Usûli'l-Kâfî li'l-Küleynî' tezinin sahibi, Abdusselam 'Atve el-Fendî'dir.[408] Sonuç olarak bu ifadenin, *el-Kâfî* ravilerinden birinin sözü olması ihtimali daha kuvvetlidir. Dolayısıyla burada Safvânî nüshasına atıfta bulunan sözün Küleynî'ye ait olmadığını söyleyebiliriz. Zira bu şekilde ravilerin kendi hocalarının kitaplarına bazı eklemelerde bulundukları başka örnekler de bulunmaktadır. Nitekim Sahîh-i Buhârî'nin bazı yerlerinde kitabı hocası Buhârî'den rivayet eden Firebrî'nin kısa bazı açıklamaları bulunmaktadır.[409] İbn Hacer, bunların az sayıda olduğunu belirtmiştir.[410]

1.4.4. Bazı Rivâyetlerden Önce Açıklamalarda Bulunması

Küleynî, "Ebvâbu't-Tarih" bölümünde, Rasûlullah'dan (sas) başlayarak, Hz. Ali (as), Hz. Fatıma (ra) ve geride kalan 11 imâmın vilâdetleri ile ilgili bablarda, rivayetleri serdetmeden önce doğumları ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra konu ile ilgili rivayetlere geçmiştir. Mesela Rasûlullah'ın (sas) mevlidi ile ilgili hadisleri rivayet etmeye başlamadan önce, doğduğu günden vefat ettiği güne kadar, hayatını kısaca özetlemeye çalışmıştır.[411] Daha sonra Rasûlullah'ın (sas) hayatını konu alan 41 hadis rivâyet etmiştir.[412] Bu hadislerden Kur'ân'a[413] ve akla[414] aykırı olanlar vardır. Bunlara "Kur'ân'a aykırı hadisler" başlığı altında ileride değineceğiz.

Hz. Ali (as),[415] Fatıma (as)[416] ve diğer imâmların da mevlit ve hayat hikâyelerini konu alan hadisleri rivayet etmeden önce, hayat hikâyelerini kısaca anlatmaya çalışmıştır.[417]

---

[408] el-Fendî, Abdusselam 'Atve, **el-Metrûkûne ve Merviyyâtuhum fî Usûli'l-Kâfi li'l-Küleynî**, Muntedâ el-İlm en-Nâfi', Birinci Baskı, ysz., 2017, s. 135.

[409] Bkz. Buhârî, **Sahîh**, İlim, 34.

[410] İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, **Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buharî**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c. 1, s. 260.

[411] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu'n-Nebi (sas) ve Vefâtuh, c. 1, s. 439-40.

[412] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlideu'n-Nebî (sas) ve Vefâtuh, c. 1, s. 440,452, h. no: 1-41.

[413] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlideu'n-Nebî (sas) ve Vefâtuh, c. 1, s. 440, h.no: 3,4,5, 6, 7, 8, 9, 10.

[414] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu'n-Nehyi An el-İşrâf Ala Kabri'n-Nebî (sas), c. 1, s. 452, h. no: 1.

[415] Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Emîru'l-Mu'minîn (as), c. 1, s. 452.

[416] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu'z-Zehrâ' Fâtime (as), c. 1, s. 458.

[417] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Mevlidu'l-Hasan (as), c. 1, s. 461, Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu'l-Hüseyn (as), c. 1, s. 463; Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Ali b. el-Hüseyin (as), c. 1, s. 466; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali (as), c. 1, s. 469; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed (as), c. 1, s. 472; Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Ebû'l-Hasan Mûsâ b. Ca'fer (as), c. 1, s. 476; Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Ebû'l-

Örneğin Hz. Ali (as) ile ilgili rivayetleri serdetmeden önce onun hakkında şu kısa bilgiyi vermiştir:

Emîru'l-Mu'minîn (as), Fil vakasından otuz sene sonra doğdu. Ramazan ayının yirmi birinci gecesi, pazar günü, hicretten kırk yıl sonra öldürüldü. Öldürüldüğü sırada altmış üç yaşındaydı. Nebi'nin (sas) vefatından sonra otuz yıl yaşadı. Anası, Esed b. Hâşim b. Abdulmenaf'ın kızı Fâtıma'dır. Hâşimîler içinde babası ve annesi Hâşimî olan tek kişidir.[418]

Diğer bir örnek de Hz. Fâtıma'nın (as) viladeti ile alakalı verdiği özet bilgilerdir. Küleynî, Hz. Fâtıma (as) ile ilgili rivayetleri serdetmeden önce şu bilgileri vermiştir:

Fâtıma -ona ve kocasına selam olsun- Rasûlullah'ın (sas) peygamber olarak gönderilişinden beş sene sonra doğdu. Öldüğünde ömrü on sekiz yıl, yetmiş beş gündü. Babasından sonra yetmiş beş gün yaşadı.[419]

Küleynî'nin verdiği bu bilgilerin aksine, Hz. Fâtıma (ra), Rasûlullah'ın (sas) vefatından altı ay sonra vefat etmiştir.[420] Dolayısıyla Küleynî'nin Hz. Fâtıma'nın vefatı ile ilgili verdiği tarihin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Şîa hadis kitapları arasında *el-Kâfî*'nin yeri bilinmektedir. Bu şan ve şerefine rağmen böyle sıradan bir bilginin bile yanlış verilmiş olması dikkatimizi celbetmiş durumdadır.[421] Konuyu *el-Kâfî*'deki rivâyetlerin tarihî verilere aykırılığı başlığı altında geniş bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

Küleynî, İmâmların hayat hikâyelerine önem vermiştir. Örneğin, Hz. Hasan'ın (ra) hayatı ile alakalı rivayetleri zikretmeden önce hayatıyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

Hasan er-Rıda (as), h. no: 486; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali es-Sânî (as), c. 1, s. 492; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (as), c. 1, s. 497-8; Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali (as), c. 1, s. 503; Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu's-Sâhib (as), c. 1, s. 513.

[418] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Emîru'l-Mu'minîn (as), c. 1, s. 452.

[419] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu'z-Zêhrâ' Fâtime (as), c. 1, s. 458.

[420] Ahmed, **Musned,** c. 1, s. 35; c. 1, 65.

[421] Detaylı bilgi için bkz. Y. Kandemir, "Fatma" **DİA**, c. 12, s. 223. https://İslâmansiklopedisi.org.tr//fatima.

Hasan b. Ali (as), hicretten iki yıl sonra, Bedir savaşının olduğu senenin, Ramazan ayında doğdu. Bir rivâyete göre, hicretten üç yıl sonra doğmuştur. Kırk dokuz yılının, Safer ayının sonunda vefat etmiştir. Öldüğünde ömrü kırk yedi sene ve birkaç aydı. Anası, Rasûlullah'ın (sas) kızı Fâtıma'dır (as)'.[422]

Bir diğer örnek de Küleynî'nin Hz. Hüseyin'in hayatı ile alakalı verdiği şu bilgilerdir:

Hüseyin b. Ali (as), hicri üçüncü yılda doğdu ve hicretin altmış birinci yılında Muharrem ayında vefat etti. Vefat ettiğinde yaşı, elli yedi yıl ve birkaç aydı. Yezid b. Muaviye'nin (la) halifeliği zamanında Kûfe vâlîsi Ubeydullah b. Ziyad (la) tarafından öldürüldü. Kendisiyle savaşan ordunun komutanı Ömer b. Sa'd (la) onu öldürdü. Muharremin onunda, Pazartesi şehit edildi. Annesi, Rasûlullah'ın (sas) kızı Fâtıma'dır.[423]

Küleynî, verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, Ehl-i Beyt İmâmlarından her birinin özellikle doğumu ile vefatları hakkında kısa bir bilgilendirme yaptıktan sonra verdiği bilgileri teyit eden rivayetleri zikretmiştir.

1.4.5. Hadisleri Sıhhat Derecelerine Göre Sıraya Koyması

Küleynî, *el-Kâfî*'de hadisleri rivâyet ederken genellikle şu yolu takip etmiştir:

a. Genellikle her babın baş tarafında öncelikle rivâyetlerin daha sahih olanlarını vermektedir. Bab sonlarına doğru rivâyet ettikleri ise tartışmaya açık ve tenkit edilen hadislerden oluşmaktadır. Bunun yanında şaz ve nadir rivayetleri bâbu'n-nevâdir başlığı altında veya başlık koymadan verdiği de olmuştur.[424] Söz konusu hadislerin sened ve metinlerine bakıldığı vakit konu anlaşılmaktadır. Ancak senedlerde durum daha açık ve nettir. Çünkü daha önce zikredildiği üzere Küleynî, çoğunlukla bab başlığı altında önce ma'ruf ve meşhur senedleri zikretmektedir. Bu senedler, genel olarak Şîa'ya göre sika ve güvenilir râvilerden meydana gelmektedir.

[422] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu'l-Hasan b. Ali (as), c. 1, s. 461.
[423] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu'l-Hüseyin b. Ali (as), c. 1, s. 463.
[424] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 17,18.

Daha sonra meçhul veya mühmel veya mübhem râvileri içeren senedleri zikretmektedir.[425]

Şiî âlim Havansarî de Küleynî'nin hadisleri bab başlıkları altında rivayet ederken takip ettiği metoda dikkat çekerek şöyle demiştir: "Şîa muhakkik ve âlimlerinden nakledildiği üzere Küleynî, hadisleri bab başlıkları altında yerleştirirken, hadisleri sıhhat derecesine göre rivayet eder. Bab başlığının altında önce sahih hadisleri yerleştirir. Daha sonra, çoğunlukla zayıf, mücmel ve tartışmaya açık hadisleri yerleştirir."[426]

Zikrettiklerimiz işin sened kısmıyla alakalı olanıdır. Metin kısmında da genellikle sahih hadisleri öne alır. Daha sonra metni zikretmeden, sadece senedi zikrederek rivayet ettiği hadisi destekleme cihetine gitmektedir. Bunu da şu ' ذكر مثله','ذكر نحوه', 'قريبا منه' vb. ifadelerle yapmaktadır. Kısacası Küleynî, sahih olduğuna kanaat getirdiği hadisleri önce rivayet etmekte ve akabinde de zayıf veya sıhhat açısından daha düşük olan rivâyetleri zikretmektedir. Misal olarak Küleynî: Kitâbu Fadlu'l-İlm'de Suâlu'l-Âlimi ve Tezâkkuruhu bâbında şu dört hadisi meşhur olan senedlerle rivayet etmiştir.

1. Ali b. İbrahim → Babasından →İbn Ebû 'Umeyr, ashabımızdan birinden o, Ebû Abdullah'dan (as) şöyle rivayet etmiştir: İmâm'a sordum: 'Çiçek hastalığına yakalanan bir adamı ihtilam olunca tutup yıkamışlar ve adam ölmüş.' Buna ne dersiniz? Dedi ki: 'Adamı öldürmüşler. Sorsalardı ya! Bilmemenin ilacı sormaktır.'[427]
2. Muhammed b. Yahya →Ahmed b. Muhammed b. İsa →Hammâd b. İsa →Herîz→Zurare, Muhammed b. Muslim ve Bureyd el-İclî şöyle rivayet ederler: Ebû Abdullah (as) kendisine bir şey hakkında soru soran Humran b. A'yen'e şöyle dedi: 'İnsanlar bilmediklerini sormadıkları için helak olurlar.'[428]

[425] Havansârî, **Ravdâtu'l-Cennât…,** c. 6, s. 116.
[426] Havansârî, **Ravdâtu'l-Cennât…,** c. 6, s. 116.
[427] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlmi, Bâbu Suâlu'l-Âlimi ve Tezâkuruhu, c. 1, s. 40, h. no: 1.
[428] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlmi, Bâbu Suâlu'l-Âlimi ve Tezâkuruhu, c. 1, s. 40, h. no: 2.

3. Ali b. Muhammed →Sehl b. Ziyad→ Ca'fer b. Muhammed el-Eş'arî – Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh, Ebû Abdullah'dan (as) şöyle rivayet etmiştir: 'Bu ilmin kapısında bir kilit vardır, anahtarı da sormaktır.'[429]
4. Ali b. İbrahim → Muhammed b. İsa b. 'Ubeyd → Yunus b. Abdurrahman → Ebû Ca'fer el-Ahvel, Ebû Abdullah'dan (as) şöyle rivayet etmiştir: "İnsanlar bilmediklerini sormadıkça, dinde derin kavrayışa sahip olmadıkça ve imâmlarını tanımadıkça ferahlığa, genişliğe kavuşamazlar. İmâmın dediklerini tutmaları, takiye ile ilgili olsa bile onlara büyük bir genişlik, ferahlık sağlayacaktır."[430]

Küleynî kendine göre sahih olan dört hadisten sonra,[431] senedinde meçhul bir râvi'nin olduğu şu hadisi rivayet etmiştir: Ali b. Muhammed b. İsa → Yunus, kendisine anlatan birinden, o da Ebû Abdullah'dan (as) şöyle rivayet eder: Rasûlullah (sas) şöyle buyurmuştur:

"Her Cuma, bütün vaktini diğer işlerinden uzaklaşarak dinine ayırmayan, bunu bir alışkanlık haline getirmeyen, dini ile ilgili soru sormayan adama yazıklar olsun!" Bir diğer rivâyette: "Müslümanlara yazıklar olsun!" ifadesi yer almaktadır.[432]

Görüldüğü gibi Küleynî, bu hadiste Yunus'tan rivayet eden meçhul bir râviye yer vermiştir. Yunus'tan rivâyet eden râvinin ismini zikretmemiştir. Aynı şekilde rivayetin sonunda başka bir rivayette de diyerek 'Her Müslümana yazıklar olsun' ifadesini eklemiştir. Sanki burada bilerek 'dini ile ilgili soru sormayan adama' rivayetini, 'Her Müslümana…' rivayetine takdim etmiştir. Zira birinci rivayette uzun haliyle rivayet ederken, ikincisinde ise kısaca zikretmiş ve uzun haliyle rivayet etmemiştir.

Diğer bir misal de şöyledir: Kitâbu'l-Hucce, Bâbu't-Tefvîdi İlâ Rasûlullâh (sas) ve İlâ'l-Eimme fî Emri'd-Dîn'de ilk hadisi ceyyid bir senedle rivayet etmiştir. Akabinde ise metnini zikretmediği hadisi zikretmiş ve şu sözüyle iktifa etmiştir: İddetun Min Ashâbinâ→Ahmed b. Muhammed →İbn Ebû Necrân→ Asım b.

[429] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlmi, Bâbu Suâlu'l-Âlimi ve Tezâkuruhu, c. 1, s. 40, h. no: 3.
[430] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlmi, Bâbu Suâlu'l-Âlimi ve Tezâkuruhu, c. 1, s. 40, h. no: 4.
[431] Küleynî'nin sahih olduğuna inanarak ilk sıraya yerleştirdiği hadis el-Meclisî'ye göre hasen seviyesindedir. Bkz. el-Meclisî**, Mirâtu'l-'Ukûl**, c. 1, s. 129.
[432] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlm, Bâbu Suâlu'l-Âlimi ve Tezâkuruhu, c. 1, s. 40, h. no: 5.

Humeyd→ Ebû İshak Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini duyduğunu rivâyet etmiştir: … Daha sonra (ثم ذكر نحوه) ifadesini kullanmıştır.[433] *el-Kâfî*'de buna benzer çok sayıda örnek vardır.

1.4.6. Şîa Mezhebine Delil Teşkil Eden Rivâyetlere Öncelik Vermesi

el-Kâfî'nin diğer bir özelliği de, Küleynî'nin mezhebinin itimat ettiği ve mezhebe delil teşkil eden rivayetlere öncelik vermesi ve bu tür rivâyetleri babların baş tarafında rivâyet etmesidir. Buna örnek olarak mut'a nikâhı ile alakalı rivâyetleri verebiliriz. Küleynî *el-Kâfî*'de mut'a nikâhına 12 bâbı ayırmış ve bâblarda 52 rivâyete yer vermiştir. Bu bâblarda Ca'feriyye İsnâaşeriyye mezhebinin görüşünü teyit eden rivâyetlere yer vermiştir. 'Ebvâbu'l-muta' başlığı altında rivâyet ettiği ilk hadis şudur:

İddetun Min Ashâbinâ→ Sehl b.Ziyad ve Ali b. İbrahim→ An Ebîhi →Bunların tümü İbn Ebû Necran'dan→ Asım b. Humeyd→ Ebû Basîr şöyle demiştir: Ben Ebû Ca'fer'e (as) mut'a nikâhı hakkında soru sordum. O şu cevabı verdi: "Kur'ân'da şöyle nazil olmuştur: "…Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur…"[434] Küleynî, Ebû Ca'fer'den (as) rivâyet ettiği bu hadisle mut'a nikâhının caiz olduğunu ifade etmek istemiştir. Bundan sonra rivâyet ettiği hadisle de kendi görüşünü te'yid etmeye çalışmıştır. Rivâyet şöyledir:

Muhammed b. İsmail→ el-Fadl b. Şâzân→ Safvan b. Yahya→ İbn Miskân→ Abdullah b. Süleyman, Ebû Ca'fer'in (as) şöyle dediğini işittiğini söylemiştir: Ali (as) şöyle derdi: "Benden önce Ömer b. Hattab'ın söyledikleri olmasaydı, şaki olanlar hariç kimse zina etmezdi."[435] Görüldüğü gibi Küleynî kendi mezhebinin mut'a ile ilgili görüşünü destekleyip teyit etmiştir. Bunu yaparken âyeti kerimeyi de arzu ettiği şekilde tevil etmeye çalışmıştır.

---

[433] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu't-Tefvîdi İlâ Rasûlillâh (sas) ve İlâ el-Eimme fî Emri'd-Dîn, c.1, s. 265.
[434] Nisâ', 4/24.
[435] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'n-Nikâhi, Ebvâbu'l-Mut'a, c. 5, s. 447, h. no: 2. Yukarda da işaret ettiğimiz gibi, Küleynî kendi mezhebini desteklemek için konu ile ilgili 52 rivâyete yer vermiştir.

Küleynînin bu konudaki tutumuna, Takiyye babında rivâyet ettiği hadisleri de örnek olarak vermek mümkündür. Takiyye konusuna iki bab ayırmış ve iki babta 39 hadisi rivâyet etmiştir. Bu hadislerin tümü, takiyye yapmanın vacip olduğunu destekleyen rivâyetlerdir. Birinci rivâyet şöyledir:

Ali b. İbrahim→ Babasından→İbn Ebû 'Umeyr→Hişâm b. Sâlim ve başkaları Ebû Abdullah'ın (as) Allah Azze ve Celle'nin: << İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerinden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükâfatları kendilerine iki kez verilecektir.>> âyetinin takiyye yapmada sabretmeleri anlamına geldiğini söylemiştir.

{ وَيَدْرَؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ }'nin anlamı için ise şöyle demiştir: el-Hasene, takiyye demektir. es-Seyyie ise, yaymak demektir.[436]

Ru'yetullah ile ilgili rivâyet ettiği hadisleri de konumuza örnek olarak vermemiz mümkündür. Küleynî bu konuya müstakil bablar tahsis etmiş ve Şîa İsnâaşeriyye mezhebini te'yid eden ve Allah'ın (cc) görülemeyeceğini ifade eden rivayetlere yer vermiştir. Muhalif görüşleri te'yid eden rivayetleri ise te'vil ederek zikretmiştir.[437] Bunu yapmanın muhtemel sebebi, mezhebinin görüşlerini rivayetlerle sağlam temellere oturtma gayretidir. Bu şekilde mezhebe yönelik eleştirileri de cevaplama yoluna gitmiştir.

1.4.7. Hadîs Tercihinde Metin Tenkidi Kriterlerini Açıklaması

Küleyni, kitabına hangi hadisleri alacağını ve alırken hangi kurallara riayet edeceğini izhar etmiştir. O, kitabının mukaddimesinde kendisinden bu hususta bir kitap telif etmesi talebinde bulunan şahsa şunları söylemiştir:

"Şunu bil ki… Ey Kardeş! Allah seni doğru yola iletsin, bir kimse Âlimler'den (as) gelen bir konuyla ilgili farklı rivâyetleri salt kendi görüşüne dayanarak ayırt edemez, eğrisini doğrusundan ayıramaz. Onun önünde Âlim'in (as) şu sözünde işaret ettiği yöntemden başka seçenek yoktur:

[436] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-İmân ve'l-Kufr, Bâbu't-Takiyye, c. 2, s. 217, h. no: 1.
[437] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu't-Tevhîd, Bâbun fî İbtâli'r-Ru'yet, c. 1, s. 95, h. no: 1.

1. ‘Rivâyeti, Allah’ın kitabına arz edin, Allah’ın kitabına muvafık olanı alın, Allah’ın kitabıyla çelişeni almayın.’[438]
2. Bir başka yerde de şöyle söylemiştir: ‘Kavmin (Ehl-i Sünnet)’in görüşleriyle örtüşen rivâyetleri bir kenara bırakın; çünkü doğruluk onlara muhalefet etmededir.’[439]
3. Başka bir yerde de şöyle demiştir: ‘Üzerinde ittifak edilen rivâyetleri alın; çünkü üzerinde ittifak edilen bir rivâyette kuşku olmaz.’ Biz bütün bunların çok azını biliyoruz. Bütün bunları bilmek için Âlim’e (as) başvurmaktan ve kavrayabildiğimiz olguları kabul etmekten daha kuşatıcı ve genel bir yöntem bilmiyoruz. İmâm (as) şöyle demiştir: ‘Teslim olmak maksadıyla farklı rivâyetlerden istediğinizi alıp uygulayabilirsiniz.’”[440]

Küleynî’nin bu açıklamaları, takip ettiği kurallara işaret etmektedir. Başka bir ifade ile Küleynî ve genel anlamda da İsnâaşeriyye Şîa’sının hadisleri kabul ve reddetmedeki metodunu ortaya koymaktadır. Verdiği cevapta ortaya konulan kuralları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Kur’ân’a muvafık olanın kabul edilmesi, onunla çelişenin ise reddedilmesi,
- Özellikle amme dedikleri Ehl-i Sünnet’in ve Şîa’ya muhalif olan diğer İslâmî fırkaların görüşleriyle örtüşen rivayetlerin reddedilmesi, Ehl-i Sünnet görüşleriyle çelişen rivâyetlerin ise kabul edilmesi,
- Ca‘feriyye İsnâaşeriyye Şîa’sının üzerinde ittifak ettiği rivâyetlerin kabul edilmesi. Çünkü ona göre böyle bir rivayette şek ve şüphe olmaz.

Onlara ait hadis usûlü kitaplarında ifade edildiğine göre, Kur’ân’ın zahirine muvafık olması ve haklı olan fırkanın (Ca‘feriyye İsnâaşeriyye) üzerinde ittifak etmiş olmas, hadîsin kabulü ve kendisine itimat edilmesi için en kuvvetli karinelerdendir.[441]

---

[438] Küleynî, **el-Kâfî,** Mukaddime, c. 1, s. 8.
[439] Küleynî, **el-Kâfî,** Mukaddime, c. 1, s. 8.
[440] Küleynî, **el-Kâfî,** Mukaddime, c. 1, s. 9.
[441] el-Fadlî, Abdulhâdî, **Usûlu’l-Hadîs**, Merkezu’l-Ğadîr Liddirâsâti ve’n-Neşri ve’t-Tevzî’, İkinci Baskı, Beyrut 2009, s. 118; Hasan Selam, Şîa’da Sahih Hadis (Yüksek Lisans Tezi), s. 100.

Bir diğer husus ise şudur: Küleynî, Kitâbu Fadlu'l-İlm'de Dirâyetu'l-Hadîs ve Rivâyetu'l-Hadis için temel kurallar koymuştur. Onun Bâbu Rivâyeti'l-Kutubi ve'l-Hadîs'de rivayet ettiği hadisler, hadislerin kabulünde dikkat edilmesi gereken temel bazı kurallar içermektedir. Küleynî, söz konusu babları ve içerdiği hadisleri[442] *el-Kâfî'*nin baş tarafına yerleştirerek, bu kıstaslara atfettiği öneme işaret etmiştir. Küleynî'nin koyduğu bu kurallara şu örnekleri vermek mümkündür:

1- Ali b. İbrahim→Babasından→İbn Ebû 'Umeyr→ Mansûr b. Yunus → Ebû Basîr şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Abdullah'a (as) << Onlar ki, sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar>>[443] ayetini sordum. Dedi ki: "Burada hadis dinleyen ve dinlediği gibi ne fazla ne de eksik, olduğu gibi başkalarına aktaran kimse kastedilmiştir."[444]
2- Muhammed b. Yahya →Muhammed b. el-Hüseyin →Ebû 'Ümeyr→ İbn Üzüneyh→Muhammed Müslim şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Abdullah'a (as) dedim ki: Senden hadis dinliyorum, sonra buna bazı sözleri ekliyor, bazılarını da çıkarıyorum.

Dedi ki: "Eğer anlamı kastediyorsan, bunun bir sakıncası yoktur."[445]

'Anhu→Muhammed b. el-Hüseyin→İbn Sinan →Dâvûd b. Ferkad'dan şöyle rivâyet etmiştir:

Ebû Abdullah'a (as) dedim ki: Sizden dinlediğim bir sözü aynı lafızlarla rivâyet etmek istiyorum; ancak aklıma gelmiyor. Dedi ki: "Bunu bilerek mi yapıyorsun?" Hayır dedim. O şöyle dedi: "Maksadın benim sözlerimin anlamını aktarmak mıdır?" Evet dedim. Bunun üzerine, "bunun bir sakıncası yoktur." Cevabını verdi.

Küleynî bu rivâyetlerle hadisleri lafzen rivâyet etmenin esas olduğunu, ancak bu yapılamadığı taktirde mana olarak rivayet edilebileceği kaidesini teyit etmeye çalışmıştır. Örnek olarak verdiğimiz hadislerin devamında da kendi inandığı kaide ve kuralları destekleyen rivâyetlere yer vermiştir.

---

[442] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İm, Bâbu Rivâyetu'l-Kutub ve'l-Hadîs, c. 1, s. 51-52, h. no: 1-15.
[443] Zümer, 39/18
[444] Küeynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 51, h. no: 1.
[445] Küeynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 51, h. no: 2.

1.4.8. Bazı Hadisleri Kendi Görüşü Doğrultusunda Yorumlamaya Çalışması

Küleynî, *el-Kâfî*'deki hadis metinlerinden bir kısmını yorumlayarak açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda hadis metinlerinin içeriği, muhtevası, manası ve neyin kastedildiğini yorumlar. Yaptığı yorumlarda haklı olduğunu ispatlamak amacıyla Arap şiirinden dizeler getirdiği de olur. Misalen Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu Te'vîlu's-Samedi'de şunları demiştir:

İddetun Min Ashâbinâ→Ahmed b. Ebû Abdullah → Muhammed b. İsa → Yunus b. Abdurrahman → el-Hasan b. es-Serriyyi→Câbir b. Yezîd el-Cu'fî şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır)'a "Tevhidle ilgili bir mesele" hakkında bir soru sordum. Dediler ki: "Allah, yüce isimlere sahiptir ve kullar O'nu bu isimlerle çağırırlar. O'nun hakikati yücedir. O birdir. Birliğiyle tektir. Ardından birliğini yarattıkları üzerinde tatbik etti. O birdir, Sameddir. Kuddûstür (yani eksikliklerden münezzeh ve paktır). Her şey O'na kulluk eder, her şey 'Ona muhtaçtır. O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır."

Küleynî, Ebû Ca'fer'in bu sözleri üzerine şu değerlendirmeyi yapmıştır: Samed sıfatının doğru ve sahih olan te'vili budur. Müşebbihe mezhebinin, Samed sıfatını; boşluğu bulunmayan dolu şeklinde yorumlaması ise yanlıştır. Çünkü bu anlamda, Samed sıfatı ancak cisimlerin niteliği olabilir. Yüce Allah, bu tür nitelemelerden münezzehtir. O, zihinlerin sıfatlarını algılmaktan veya azametinin gerçek mahiyetini kavramaktan münezzehtir. Eğer Samed sıfatının yorumu, "içi dolu" şeklinde olsaydı bu, {O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.}[446] âyetiyle çelişecekti. Çünkü bu, içi dolu olup boşluk bulunmayan cisimlerin niteliğidir. Allah ise bundan yücedir, ulûdur. Bu hususta aktarılan kimi rivâyetlere gelince İmâm ne söylediğini herkesten daha iyi bilir. İmâm'ın söylediği şudur: "Samed, ihtiyaç için başvurulan efendi demektir. Bu, kelimenin doğru anlamıdır. {O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.}[447] âyetiyle de örtüşmektedir. Sözlükte Masmud, kastedilen anlamına gelir. Ebû Tâlib, Nebî'yi (sas) övdüğü şiirlerinden birinde şunları söylemiştir:

وبالجمرة القصوى اذا صمدوا لها يؤمون قذف راسها بالجنادل

[446] Şura, 42/11.
[447] Şura, 42/ 11.

"Başına taşlar atmak için yöneldikleri Akabe cemresine andolsun ki…" Şiirin orijinalinde geçen el-Cenadil sözcüğü, el-Cimar diye de adlandırılan küçük çakıl taşları anlamına gelir. Cahiliye şairlerinden biri de şöyle demiştir:

ما كنت احسب ان بيتا ظاهرا لله في اكناف مكة يصمد

Küleynî, şiirdeki "Yusmedu" kelimesinin yuksadu anlamında kullanıldığını söylemiştir.

Mekke'nin etrafında Allah için ibadet maksadıyla yönelinen açık bir ev olduğunu sanmıyorum."

İbn Zibirkân şöyle der:

ولا رهيبة الا سيد صمد

"Ruheybe herkesin yöneldiği bir efendiden başkası değildir."

Şeddâd b. Muâviye, Huzeyfe b. Bedr hakkında şöyle der:

علوته بحسام ثم قلت له خذها حذيف فانت السيد الصمد

"Bir kılıcı başının üzerine kaldırdım ve ona dedim ki / Ey Huzeyfe, tut şunu ki sen yönelinen bir efendisin."[448]

*el-Kâfî'*de buna benzer örnekler çoktur. Allah, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, herkesin ihtiyaçlarını karşılamak için yöneldiği efendidir. Cinlerden ve insanlardan bütün varlıklar ihtiyaçlarını karşılamak için Ona yönelirler. Zorluklar karşısında Ona sığınırlar. Huzuru, rahatı ve nimetlerin devamını Ondan beklerler, belâları başlarından savmasını ondan dilerler.[449]

Görüldüğü gibi Küleynî burada kendi görüşünü desteklemek amacıyla Arap şirinden örnekler vermeye çalışmıştır.

Küleynî'nin rivayet ettiği bazı hadisleri açıkladığına dair diğer bir örnek de şu olabilir: el-Hüseyin b. Muhammed → Muallâ b. Muhammed → Ali b. Muhammed

[448] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 124.
[449] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu Te'vîlu's-Samed, c. 1, s. 123-124, h. no: 2.

→Bekr b. Salih → Muhammed b. Süleyman →Aysem b. Eslem→ Muaviye b. Ammâr, Ebû Abdullah'dan (as) şöyle rivayet etmiştir: "Allah Azze ve Celle'nin bir ahdidir imâmet. Bu ahdi, isimleri belli adamlarla yapmıştır. Bir imâm, bunu kendisinden sonraki imâmdan saklayamaz. Allah Tebareke ve Teâla, Dâvûd'a (as), "Ailenden bir vasî edin" diye vahyetti. Çünkü daha önce ilmin kapsamında, her peygamberin "mutlaka ailesinden bir vasisi olacaktır." diye bir karar verilmiştir. Dâvûd'un (as) birkaç oğlu vardı. Bunların içinde biri vardır ki, annesi Dâvûd Peygamberin yanındaydı ve Dâvûd bu kadını (eşini) seviyordu. Kendisine Allah'ın bu vahyi gelince, Dâvûd bu kadının (eşinin) yanına gitti.

Kadına (eşine) dedi ki: "Allah Azze ve Celle, ailemden kendim için bir vasî edinmemi emreden bir vahiy indirdi." Kadın (eşi): 'Öyleyse, bu vasî benim oğlum olsun,' dedi. Dâvûd, 'Ben de bunu istiyorum; fakat Allah'ın değişmez, kesin ilmi kapsamında bu vasînin Süleyman olacağı hükme bağlanmıştır.' dedi. Allah Tebâreke ve Tealâ, Dâvûd Peygambere: "Sana emrim gelmeden, vasîyi açıklama hususunda acele etme." diye vahyetti. Çok geçmeden bir üzüm bağına giren bir koyun sürüsü hakkında birbirlerinden davacı olan iki adam, Dâvûd'un yanına geldiler. Allah Azze ve Celle, Dâvûd'a (as), "Bütün oğullarını topla ve her biri bu meselenin çözümü için hüküm versin, hangisinin hükmü isabetli olursa, o senden sonra yerine geçecek olan vasîn olacaktır." diye vahyetti. Dâvûd (as), bütün oğullarını yanında topladı. Davacılar birbirlerinden şikâyetçi olmaya başlayınca, Süleyman (as) şöyle dedi: 'Ey bağ sahibi! Bu adamın sürüsü ne zaman senin bağına girdi?' Adam, 'Geceleyin girdi' dedi. Süleyman (as) dedi ki: "Ey sürü sahibi! Koyunlarının bu yılki kuzularını ve yünlerini bağ sahibine vermene karar verdim." Sonra Dâvûd (as) ona dedi ki: Niçin koyunlarının bağ sahibine verilmesi şeklinde bir hüküm verdin? Çünkü İsrailoğulları âlimleri, üzümle koyunların aynı değerde olduklarına hükmetmişlerdir?" Süleyman (as) dedi ki: 'Üzüm bağı, kökünden sökülmemiştir. Koyunlar sadece meyvesini yemişler. Gelecek sene tekrar meyve verecektir.'

Allah Azze ve Celle, Dâvûd Peygamber'e şöyle vahyetti: "Bu davayla ilgili isabetli hüküm, Süleyman'ın verdiği hükümdür, ey Dâvûd! Sen bir şey istedin, biz ise başka bir şey istedik."

Dâvûd karısının yanına gitti ve: Biz bir şey istedik. Allah da ondan başka bir şey istedi; ancak Allah Azze ve Celle'nin dilediği oldu. Biz de Allah Azze ve Celle'nin emrine razı olduk, O'na teslim olduk." Vasîler de öyle. Onlar da bu işi, sahibinden başkasına vererek yetkilerini aşıp kendi başlarına hareket edemezler."[450]

Küleynî bu hadisi açıklayarak şöyle demiştir:

"معنى الحديث الاول ان الغنم لو دخلت الكرم نهارا لم يكن على صاحب الغنم شيئ لان لصاحب الغنم ان يسرح غنمه بالنهار ترعى وعلى صاحب الكرم حفظه وعلى صاحب الغنم ان يربط غنمه ليلا ولصاحب الكرم ان ينام في بيته"

"Hadisin Süleyman'ın (as) verdiği hükmü içeren birinci kısmının anlamı şudur: Eğer koyunlar üzüm bağına gündüz girmiş olsalardı, sürü sahibinin aleyhine herhangi bir hüküm verilemezdi. Çünkü sürü sahibi, sürüsünü gündüz vakti salmak ve otlamalarını sağlamak durumundadır. Bağ sahibi de bağını korumakla yükümlüdür. Bunun yanında sürü sahibi, geceleyin koyunlarını bir yere kapatmakla yükümlüdür. Bağ sahibi de doğal olarak gece evinde uyumak durumundadır."[451]

Görüldüğü gibi Küleynî nadiren de olsa, rivayet ettiği hadislerin bir kısmını açıklamıştır.

1.4.9. Metinlerde Geçen Bazı İfadeleri Açıklaması

Küleynî yer yer hadislerin içinde geçen garip kelime ve cümleleri izah etme cihetine gitmiştir. Örneğin,

Ali b. Muhammed → an men zekerehu→Ahmed b. Muhammed b. İsa → Muhammed b. Humran→ el-Fadl b. es-Seken, Ebû Abduullah'ın (as) şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

Emîru'l-Muminîn (as) şöyle dedi:

"اعرفوا الله بالله والرسول بالرسالة واولي الامر بالامر بالمعروف والعدل والاحسان"

"Allah'ı Allah ile Rasûlullah'ı (sas) risâlet ile yöneticileri ise iyiliği emretmeleri, adalet ve ihsan ile tanıyın."

---

[450] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-İmâmete Ahdun Minellahi Azze ve Celle Ma'hûdun Min Vahidin ila Vahidin, c. 1, s. 278-9, h. no: 3.
[451] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 279.

Küleynî bu hadisi rivâyet ettikten sonra, rivayette geçen bazı ifadeleri tefsir etme cihetine gitmiş ve şunları demiştir: "Allah'ı Allah ile tanıyın" ifadesinin anlamı şudur: "Allah şahısları, nurları, özleri ve kaynakları yaratmıştır. فالاعيان'dan maksat, bedenlerdir. الجواهر'den maksat, ruhlardır. O Azze ve Celle, cisme, ruha ve yaratıklarından hiç kimseye benzemez…"[452]

Diğer bir örnek de şöyledir:

Ali b. İbrahim → Babasından → Muhammed b. İsmail →Fadl b. Şazân→İbn Ebû 'Umeyr ve Safvan b. Yahya → Muaviye b. Ammar, Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasulullah'ın (sas) kabri yanında yaptığın duayı bitirince, Minbere gelip elini minbere sür ve aşağı tarafta yer alan iki narından tut. O narları yüzüne ve gözüne sür. Onların göze şifa olduğu söylenir. Orada ayağa kalk, Allah'a hamd ve senada bulunarak ihtiyaç duyduklarını iste. Zira Rasûlullah (sas) "Evim ile minberim arası cennetin bahçelerinden bir bahçedir. Minberim ise cennetin tur'alarından bir tur'anın başındadır" demiştir…[453]

Küleynî, hadiste geçen tur'a (الترعة) kelimesini (الترعة هي الباب الصغير) şeklinde açıklayarak "küçük kapı" anlamına geldiğini söylemiştir.

Küleynî, hadis metinlerinde geçen bütün garib kelimeleri açıklamış değildir. Rivayetlerde anlaşılması için izahata ihtiyaç duyulan bazı ifadeleri açıklamamıştır. Buna örnek olarak القرامل,[454] المشق,[455] المثعب,[456] الاستئفار,[457] kelimelerini vermek mümkündür. Küleynî bu kelimeleri anlaşılmaları zor olmasına rağmen tefsir cihetine gitmemiştir. Bunu farkeden Ali Ekber el-Gifârî, *el-Kâfî*'ye yaptığı ta'lik çalışmasında bu kelimelerin her birini tefsir etmiştir.[458] el-Gifârî'nin, kelimeler ile ilgili yaptığı açıklamalarında, kaynak belirtmeden, bazı kitaplardan iktibas ettiği anlaşılmaktadır.

---

[452] Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu Ennehu lâ Yu'rafu İllâ Bih, c. 1, s. 85, h. no: 1.
[453] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hacc, Bâbu el-Minber ve'r-Ravdatu ve Makâmu en-Nebî (sas), c. 4, s. 553., h. no: 1.
[454] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hayz, Bâbu Ğusli'l-Hâidi ve mâ Yuziuhâ Mine…, c. 3, s. 81, h. no:1, dipnot.
[455] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu't-Tahâre, Bâbu's-Sevbi Yusîbuhu'd-Demu…, c. 3, s. 59, h. no: 7.
[456] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hayz, Bâbun Câmiun fî'l-Hâizi ve'l-Mustehâde, c. 3, s. 85, h. no: 1.
[457] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hayz, Bâbun Câmiun fî'l-Hâizi ve'l-Mustehâde, c. 3, s. 89, h. no:9.
[458] el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî el-Bağdâdî ve Kitâbuhu'l-Kâfî (Furû')**, s. 229-230.

1.4.10. Kendi Görüş ve İçtihatlarına Yer Vermesi

Bab başlıkları dikkatlice incelendiği vakit, Küleynî'nin fıkhi görüşlerini bab başlıklarına yansıttığı görülecektir. Örneğin Furû'u'l-Kâfî bölümünü fıkhî konulara ayırmış ve 1776 baba ayırmıştır. Bu bab başlıkları altına da 10911 hadisi yerleştirmiştir. Bu da Küleynî'nin hadisçi olmanın yanında fıkhî konulara da muttali olduğunu gösterir. Öte yandan Küleynî, görüş ve ictihatlarını birçok baba serpmiştir. Bu bablardan bir kısmı tamamen onun görüşlerinden ibaret olup, bunlarda herhangi bir rivayete yer vermemiştir. Örneğin, Kitâbu's-Salât'ta açtığı "es-Sehvu fî't-Teşehhud", "es-Sehvu fî İsneteyni ve Arbei", "es-Sehvu fî İsneteyni ve Selâsin", "es-Sehvu fî Selâsin ve Arbein" ve "es-Sehvu fî Arbein ve Hamsin"[459] bab başlıkları altında hiçbir hadis rivâyet etmemiştir. Söz konusu bab başlıkları altında kendi fıkhi görüş ve ictihatlarını açıklamakla yetinmiştir.

1.4.11. Hadislerin İcmâ'a Ters Düştüğü Durumlarda İcmâ' Edilen Görüşü Zikretmesi

Küleynî, icma'a aykırı olan bazı hadisleri de *el-Kâfî'*de rivâyet etmiştir. Rivayet ettiği bu hadislere dikkat çekmiş ve özellikli rivâyetler olduğunu söylemiştir. Buna örnek olarak kardeşin oğlu ile dedenin mirasıyla ilgili rivayetleri göstermek mümkündür.[460]

Ali b. İbrahim → Babasından →İbn Ebû 'Umeyr→ Ebû Eyyûb→ Muhammed b. Muslim şunu rivâyet etmiştir: 'Ebû Abdullah (as), bir sayfa açtı. Bu sayfada ilk gördüğüm şudur: Miras, kardeşin oğlu ile ced (dede) arasında yarı yarıyadır. Dedim ki: 'Sana feda olayım! Bizde kâdılar Ced ile beraber kardeşin oğluna bir şey vermezler.' İmâm dedi ki: "Bu kitap Rasûlullah'ın (sas) yazdırması ve Ali'nin (as) hattıyladır."[461]

Diğer bir rivâyet de şöyledir: Ali b. İbrahim → Muhammed b. İsa → Yunus → el-Kâsım b. Süleyman, Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ali (as), ced ile beraber kardeşin oğluna da babasının mirasından pay veriyordu."[462]

---

[459] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 361-362.
[460] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Mevâris, Bâbu İbn Ah ve Ced, c. 7, s. 112-115, h. no: 1,16,25.
[461] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Mevârîsi, Bâbu İbn Ah ve Ced, c. 7, s. 112, h. no: 1.
[462] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Mevârîsi, Bâbu İbn Ah ve Ced, c. 7, s. 113, h. no: 2.

Humeyd b. Ziyad→el-Hasan b. Muhammed b. Semmâ'e şöyle dedi:

Ebû Şu'ayb Rifâ'e'den, o da Eban b. Tağlib'den rivâyet etmiştir: Ebû Abdullah (as) şöyle demiştir: "Ben ona kardeşin oğlu ve ceddin mirası hakkında soru sordum." O "Miras ikisi arasında eşit bir şekilde bölüştürülür." dedi.[463]

"Küleynî bu bâb başlığı altında aynı hükmü ifade eden on altı hadis rivayet ettikten sonra kısaca şu yorumu yapmıştır: Bu rivâyetler sahihtir. Ancak İsâbe'nin (Ashâbu'l-İcmâ') icmaına göre, dedenin konumu baba bir kardeşin konumu gibidir. Kardeşe düşen pay kadar alır. Madem ceddin konumu, baba bir kardeşin konumu gibidir, o zaman mirastan kardeşin payı kadar alır. Bu haberlerin has olması yani özellikli haberler olması mümkündür. Ancak ashaptan bazıları bana, Rasûlullah'ın (sas) baba ile beraber cedde (dede) de sudus (altıda bir) verdiği, oğul ile beraber ise ona (ced) pay vermediğini rivâyet ettiler. Bu ise İsâbe'nin icmâına uygun değildir. Zira onlara göre Ced ile kardeşin konumu birdir."[464]

1.4.12. Birbiriyle Çelişen Rivayetlerin Arasını Bulmaya Çalışması

Küleynî, kitabına aldığı rivayetler arasında -varsa- çelişkiyi gidermeye çalışmıştır. Özellikle el-Furû' kısmında buna verebileceğimiz çok sayıda örnek vardır. Ancak konunun uzamaması için, birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Bu örneklerden biri Rasûlullah'ın (sas) Şaban ayı orucu ile ilgili olan şu rivayettir:

Muhammed b. Yahya →Ahmed b. Muhammed → Osman b. İsa → Semâ' şunu rivayet etmiştir: Ben Ebû Abdullah'a (as) şunu dedim: 'Babalarından kimse Şa'ban ayında oruç tuttu mu? Ebû Abdullah: "Babalarımın en hayırlısı Rasûlullah (sas) (Şa'ban ayında) oruç tuttu." dedi.[465]

Ehl-i Beyt'ten gelen rivayetlerde Rasûlullah'ın (sas) ve Ehl-i Beytinden kimsenin Şa'ban ayında oruç tutmadığına dair ifadeler olunca, rivayetler arasında bir çelişki olduğu gibi bir şüphe ortaya çıkmaktadır. Ancak Küleynî bu şüpheyi ortadan kaldırmak amacıyla rivayetler arasını cem etme yolunu takip etmiştir. Küleynî,'(Ebû Abdullah'ın) ne dedesi Rasûlullah (sas) ne de diğer babalarından hiç kimsenin

[463] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Mevârîsi, Bâbu İbn Ah ve Ced, c. 7, s. 113, h. no: 4.
[464] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Mevârîs, Bâbu İbn Ah ve Ced, c. 7, s. 113.
[465] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Siyâm, Bâbu Savmu Rasûlullah (sas), c. 4, s. 90,91, h. no: 5.

Şa'ban ayı orucunu tutmadığını söylemiş olmasının sebebini şu şekilde izah etmeye çalışmıştır: Bazıları Şaban ayı orucu, Ramazan ayı orucu gibi farzdır diyordu. Bu görüşün yanlışlığını ifade etmek için Âlim (Ebû Abdullah) (as), 'Ne Rasûlullah (sas), ne de diğer babalarım Şaban orucunu tutmadılar demiştir. Yani ne Rasûlullah (sas) ne de diğer babalarım (Şaban ayı orucunu) farz olarak tutmadılar. Bunu da farz olduğunu iddia edenleri yalanlamak için söylemiştir. Ancak fazileti olan bir sünnet olarak tutmuşlardır. Oruç tutana bir sorumluluk ve bir günah yoktur.'[466]

Diğer bir örnek, akşam namazının vakti ile ilgili olan şu rivayettir:

el-Hüseyin b. Muhammed el-Eş'arî→ Abdullah b. Âmir → Ali b. Mehziyân→Hammad b. İsa →Harîz→Zeyd eş-Şehhâm, Ebû Abdullah (as)'a akşam vakti hakkında soru sorduğunu ve onun da şu cevabı verdiğini rivayet etmiştir: "Cebrâil (as) akşam namazı hariç, her namaz vakti için iki defa Rasûlullah'a (sas) gelmiştir. Onun vakti birdir ve vakti vücub vaktidir."[467]

Zürâre ve el-Fudayl'den rivayet ettiğine göre ise Ebû Ca'fer (as) şöyle demiştir: "Akşam namazı hariç her namazın iki vakti vardır. Onun tek bir vakti vardır. Onun vakti vücub vaktidir. Vaktinin çıkışı ise şafakın düşmesidir."[468]

Diğer bir rivayette ise, 'akşam namazının iki vakti vardır, son vakti şafakın düşmesidir.' denmiştir.[469]

Küleynî, iki rivayet arasında çelişki ve tenakuz olmadığına işaret ederek şunları söylemiştir: 'Son rivayette, birinci hadise muhalif bir durum yoktur. Onun bir tek vakti vardır. Çünkü şafaktan maksat kızıllıktır. Güneşin kayboluşu ile şafakın kaybolması arasında çok az süre vardır. Güneşin kaybolmasının alameti ise, kızıllığın kıble tarafına varmasıdır. Kızıllığın kıbleye varması ile kaybolması arasında süre, kişinin yavaşça ve sükûnet içinde akşam namazı ve nafileleri kılması kadardır. Çok kere bunu denemişimdir. Bundan dolayıdır ki, akşam namazı vakti dardır.'[470]

---

[466] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Siyâm, BâbuSavmu Rasûlullah (sas), c. 4, s. 91.
[467] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salât, Bâbu Vaktu'l-Mağribi ve'l-'Îşâi'l-Âhire, c. 3, s. 280, h. no: 8.
[468] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salât, Bâbu Vaktu'l-Mağribi ve'l-'Îşâi'l-Âhire, c. 3, s. 280, h. no: 9.
[469] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salât, Bâbu Vaktu'l-Mağribi ve'l-'Îşâi'l-Âhire, c. 3, s. 280.
[470] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salât, Bâbu Vaktu'l-Mağribi ve'l-'Îşâi'l-Âhire, c. 3, s. 280.

1.4.13. Bazı Çelişkili Rivâyetleri Olduğu Gibi Bırakması

Küleynî, kitabında rivayet ettiği hadisler arasındaki çelişkileri giderme çabasına girmiş olsa da çelişkileri olduğu gibi bıraktığı yerler de azımsanmayacak kadar çoktur. Başka bir ifade ile Küleynî, hadisler arasındaki çelişkileri giderme ve çelişkili hadisleri uzlaştırma metoduna çoğu zaman bağlı kalmamıştır.

Misal olarak Küleynî, Kitâbu'z-Zekât, Bâbu'l-Îsâr, 1. 2. ve 3. hadisler arasındaki çelişkiyi çözümsüz bırakmıştır.[471]

Diğer bir örnek de, Kitâbu's-Siyâm Bâbu Medğu'l-'İlki li's-Sâimi, bâb başlığı altındaki şu hadisler arasındaki tearuzu da öyle bırakmıştır.

Ali b. İbrahim → Babasından → İbn Ebû 'Umeyr → Hammâd → el-Helebî şunu rivâyet etmiştir: Ben, Ebû Abdullah'a (as) oruçlunun bir şey çiğnemesinin hükmünü sordum. O "Caiz değildir." dedi.[472]

Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyin → Ali b. el-Hakem → el-Alâ' b. Razîn → Muhammed b. Muslim, Ebû Ca'fer'den şunu rivâyet etmiştir: "Ey Muhammed! Oruçluyken sakın (sakız) veya herhangi bir şey çiğneme. Ben bir ara oruçluyken çiğnedim. Ancak içimden rahatsızlık duydum."[473]

Kitâbu's-Siyâm, Bâbu fi's-Sâimi Yezûku el-Kidre ve Yezûku el-Farhe'deki rivâyetlerde ise bir önceki bâb başlığı altında rivâyet edilen hadislerin aksine oruçlunun yemeği tadabileceği, bebeğine yedirmek üzere ekmeği ağzında çiğneyebileceği vurgulanmaktadır. Bu rivâyetlerden bazıları şunlardır:

Ali b. İbrahim → Babasından → İbn Ebû 'Umeyr → Hammâd → el-Halebî, şöyle rivâyet etmiştir:

Ebû Abdullah'a (as) oruçlu bir kadının yemek yaparken çorbanın tadına bakmasının hükmü nedir? diye soruldu. O, "Beis yoktur" dedi. Ona, bebeği olan oruçlu kadının ekmeği çiğneyip bebeğine yedirmesinin hükmü soruldu. O, "Bunda

[471] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'z-Zekât, Bâbu'l-Îsâr, c. 3, s. 18-19.
[472] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Siyâm, Bâbu Madğu'l-'İlki li's-Sâim, c. 4, s. 114, h. no:1.
[473] Külynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Siyâm, Bâbu Madğu'l-'İlki li's-Sâim, c. 4, s. 114, h. no: 2.

da bir beis yoktur. Aynı şekilde kuşa da bu şekilde yedirmesinde –kuş ona ait ise- beis yoktur." cevabını verdi.[474]

Bu bab başlığı altında rivâyet ettiği diğer bir hadis de şöyledir:

el-Hüseyin b. Muhammed → Mu'allâ b. Muhammed → el-Hasan b. Ali el-Veşşâi → Ebân b. Osman → el-Hüseyin b. Ziyad, Ebû Abdullah'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Erkek ve kadın aşçıların oruçlu iken çorbanın tadına bakmalarında beis yoktur."[475]

Aynı bab başlığı altında buna benzer iki rivayet daha vardır. Bu rivayetlerin tümünde, oruçlu kadın ve erkek aşçıların yemeğin tadına bakabilecekleri vurgulanmıştır.[476] Bir önceki bâb başlığı altında rivâyet edilen hadislerde ise oruçlunun bir şeyi çiğnemesinin veya yemeğin tadına bakmanın caiz olmadığı hükmü verilmiştir. Küleynî bu hadisler arasında var olan çelişkileri gidermek ve hadisleri uzlaştırmak için herhangi bir yorum veya açıklama yapmamıştır. Aynı bölümde birbiriyle tamamen zıt rivâyetlerin olması ve aralarında bir uzlaştırma cihetine gidilmeden olduğu gibi bırakılması tenkide açık bir husustur.

Konumuzun daha iyi anlaşılması için şu örnekleri de vermek mümkündür:

İmâmlar, Nebinin ve Bütün Nebilerin ve Kendilerinden Önceki Vasîlerin İlimlerini Miras Olarak Devralmışlardır Bâbı.

1- …Abdullah b. Cündeb şöyle rivayet etmiştir:

İmâm Rıza (as) bana şöyle bir yazı gönderdi: "Şüphesiz Muhammed (sas), Allah'ın kulları arasındaki güvenilir elçisiydi. Rasûlullah (sas) vefat edince, biz Ehl-i Beyt onun mirasçıları olduk. Biz, Allah'ın arzındaki eminleriyiz. Biz belaların ve ölümlerin ilmine sahibiz. Arapların neseplerini ve İslâm'ın doğuşunu biliriz. Biz bir adama baktığımız zaman, onun gerçek mü'min mi yoksa münafık mı olduğunu anlarız. Bizim Şîamız ile babalarının isimleri yazılmıştır. Allah, bizden ve onlardan misak almıştır. Bizim geldiğimiz yere onlar da gelirler. Bizim girdiğimiz yere onlar

[474] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Siyâm, Bâbu fi's-Sâimi Yezûku…, c. 4, s. 114, h. no: 1.
[475] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Siyâm, Bâbu fi's-Sâimi Yezûku…, c. 5, s. 114, h. no: 2.
[476] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Siyâm, Bâbu fi's-Sâimi Yezûku…, c. 5, s. 114-115, h. no: 3,4.

da girerler. (Havz-ı Kevser'in yanına inersek, onlar da inerler.) Bizden ve onlardan başka kimse, gerçek İslâm milleti üzere değildir. Biz, seçilmiş ve kurtulduğu vadedilmiş kimseleriz. Biz, peygamberlerin takipçileriyiz. Biz, Vâsilerin çocuklarıyız. Biz, Allah'ın kitabında özellik sahipleri olarak zikredilenleriz. Biz insanlar içinde Allah'ın kitabına en yakın olan kimseleriz. Allah Azze ve Celle, dinini bizim için yasalaştırmıştır ve kitabında şöyle buyurmuştur: "Sizin için yasalaştırdı (Ya Âl-i Muhammed) dinden Nuh'a tavsiye ettiğini İbrâhim'e, Mûsa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi (Allah bize bilmemiz gereken şeyleri bildirmiş ve bizi Ulû'l-azm Rasullere varis kılmıştır.) dini ayakta tutun (ya Âl-i Muhammed) dinde ayrılığa düşmeyin (bir cemaat üzere olun) müşriklere ağır geldi (Ali'nin velayetine başkalarını ortak edenlere) kendilerini çağırdığın bu din (Ali'nin velayeti) Muhakkak Allah (Ya Muhammed) kendisine yöneleni doğru yola iletir.[477] (Ali'nin velayeti hususunda senin çağrına icâbet edenleri hidâyete erdirir.)"[478]

el-Kâfi'de "Sahife, Cefr, Camia ve Fatıma'nın Mushafı Babı" vardır ki, bu babta, es-Sahîfe, el-Cefr ve el-Câmi'a ve Fatıma'nın Mushaf'ının varlığını zikreden bir rivayet vardır. Bu rivayet şöyledir.

… Ebû Basir şöyle rivayet etmiştir: Ebû Abdullah (Ca'fer es-Sâdık)'ın yanına gittim ve ona dedim ki: "Sana feda olayım! Sana bir soru sormak istiyorum, ancak burada sorumu işitecek başka biri var mıdır?" Ebû Abdullah bulunduğu yerle evin başka bir bölmesini ayıran perdeyi kaldırdı, oradan başını uzatıp baktıktan sonra şöyle dedi: "Ey Ebû Muhammed! Ne istersen sor." Dedim ki: Sana feda olayım! Senin Şiîlerin, Rasûlullah'ın (sas) Ali'ye (as) bir ilim kapısını öğrettiğini ve bu kapının da ona bin kapı açtığını söyleyip duruyorlar, acaba bu söylenenler doğru mudur? İmâm şöyle söyledi: "Ey Ebû Muhammed! Rasûlullah (sas) Ali'ye (as) bin kapı öğretti ve bunların her biri de bin kapı açar." Dedim ki: Allah'a yemin ederim ki, ilim budur. İmâm bir müddet düşünceye dalarak toprağı çizdi. Sonra şöyle dedi: "Evet, bu ilimdir; ama ilim sadece bundan ibaret değildir." Ardından şunları ekledi: "Ey Ebû Muhammed! Camia (bütün ilimleri kapsayan) yanımızdadır. Camia'nın ne olduğunu biliyorlar mı?" Dedim ki: "Sana feda olayım! Camia nedir?" Dedi ki: "O

[477] Şûra: 42/13.
[478] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce**,** c. 1, s. 223, h. no: 1

bir sahifedir ki, uzunluğu Rasûllah'ın (sas) zirasıyla yetmiş zira eder. Peygamberimiz yazdırmış, Ali yazmıştır. Orada bütün helaller ve haramlar, insanların ihtiyaç duydukları her şey vardır. Hatta birini tırmalayıp yaralamanın cezası bile onda yazılıdır." Sonra İmâm (as), elini omuzuma koydu ve dedi ki: "Bana izin verir misin Ebû Muhammed?" Dedim ki: "Sana feda olayım! Kendimi size adamışım, dilediğinizi yapın."

Bunun üzerine İmâm, beni çimdikledi ve ardından, "İşte bu çimdiğin cezası bile onda yazılıdır." O sırada İmâm bir parça öfkelenmiş görünüyordu. Dedim ki: "İlim budur." Dedi ki: "Bu ilimdir; ama ilim sadece bundan ibaret değildir." Sonra bir müddet sustu, ardından şöyle dedi: "Cefr ilmi bizim yanımızdadır. İnsanlar Cefr ilminin ne olduğunu nereden bilecekler?" Dedim ki: "Cefr nedir?" Buyurdu ki: "Deriden bir kaptır ki, peygamberlerin, vâsilerin ve İsrailoğularının geçmiş ulemasının ilimlerini kapsar." Dedim ki: "Hiç kuşkusuz ilim budur." Dediler ki: "Bu ilimdir; ama ilim sadece bundan ibaret değildir." Sonra bir müddet konuşmadı, ardından şöyle dedi: "Hiç kuşkusuz Fatıma'nın (as) 'Mushaf'ı da bizim yanımızdadır. Fâtıma'nın Mushaf'ının ne olduğunu nereden bilecekler?" Dedim ki: "Fâtıma'nın Mushaf'ı nerededir?" Dedi ki: "Sizin şu Kur'ân'ınızın üç mislini kapsayan bir mushaftır. Allah'a yemin ederim ki, sizin şu Kur'ân'ınızdan bir tek harf yer almaz o mushafta." Dedim ki: "Allah'a yemin ederim ki, ilim budur." Dedi ki: "Bu, ilimdir; ama ilim sadece bundan ibaret değildir." Sonra bir müddet sustu, ardından şöyle dedi: "Bugüne kadar olanlara ve bundan sonra kıyamete kadar olacaklara ilişkin ilim, bizim yanımızdadır." Dedim ki: "Sana feda olayım. Allah'a yemin ederim ki, ilim budur." Dedi ki: "Bu, ilimdir; ama ilim sadece bundan ibaret değildir." Dedim ki: "Sana feda olayım. Peki, ilim nedir?" Dedi ki: "İlim, gece ve gündüz, bir işten sonra meydana gelen bir başka işle ve bir şeyden sonra meydana gelen bir başka şeyle ilgili olarak ortaya çıkan şeye denir."[479]

Ahmed Kabancı, bu rivâyeti tenkit ederek şöyle demektedir: "Biz bu rivayetlerdeki râvilerin durumuna bakmayacağız. Zira ricâl âlimleri bu râviler hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler zayıf olduklarını söylerken, diğer bazıları

[479] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce**,** Sahife, Cefr, Camia ve Fâtıma'nın Mushafı Babı, c. 1, s. 238-239-240, h. no: 1

ise sika olduklarını söylemişlerdir. el-Meclisi, bu iki rivayetin sahih olduğuna hükmetmiştir. Behbudî ise bu bablardaki rivayetlerin tamamının sahih olmadığını söylemiştir. Ancak sıkıntı senedlerde değildir. Bilakis bu rivayetlerin içeriği ile ilgili problemler vardır. Çünkü bu rivayetlerde iftira, aldatma, düzenbazlık, Kur'ân'a ve akla aykırılık vardır. Hatta Küleynî'nin birkaç sayfa sonraki rivayetlerine aykırılık teşkil etmektedir."[480]

Örneğin Küleynî, İmâmların İlimlerinde Artış Olmasa, Sahip Oldukları Bilgi Tükenir Babı'nda Safvan b. Yahya'dan şöyle bir hadis rivayet etmiştir:

Safvan b. Yahya, Ebû'l-Hasan'ın şöyle dediğini duydum demiştir: "Ca'fer b. Muhammed (as), şöyle derdi: "Eğer ilmimiz artmasaydı, ilimsiz kalırdık."[481]

Aynı şekilde Mufaddal şöyle rivayet etmiştir:

Bir gün Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık) bana dedi ki:- Bundan önce beni bu künyemle anmamıştı- "Ey Ebû Abdullah!"

-"Emredin." Dedim.

Dedi ki: "Her cuma gecesi bizim için bir sevinç olur."

Dedim ki: Allah sana bolluk versin, nedir bu?

Dedi ki: "Cuma gecesi olunca, Rasûlullah (sas) Allah'ın arşına gelir. İmâmlar da onunla birlikte arşa gelirler. Biz de onlarla birlikte geliriz. Ruhlarımız bedenlerimize geri döndükleri zaman, mutlak bir ilim elde etmiş olurlar; aksi takdirde ilmimiz tükenir."[482]

Görüldüğü gibi Küleynî birkaç sayfa önce rivayet ettiklerini unutmuşa benziyor. Zira daha önce rivayet ettiği hadisler İmâmların ilminin geçmişte olan ve kıyamete kadar olacak her şeyi kuşattığını söylüyordu. Yine peygamberlerin ve Vasilerin mirasçıları olduklarını vurguluyor. Hâlbuki bu rivayetlerde İmâmın ilminin her hafta tükenme noktasına geldiği ifade ediliyor. Eğer İmâmların ara sıra

[480] Kabancı, **el-Hivâr el-Mutemeddin Dergisi,** 2013, S. 3963.
[481] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce**,** İmâmların İlminde Artış Olmasa, Sahip oldukları İlim Tükenir Babı, c. 1, s. 254, h. no: 1
[482] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce**,** İmâmların İlimleri Her Cuma Gecesi Artar Babı, c. 1, s. 253-54, h. no:2.

Arşa sefere çıkma durumları olmasa ve ruhları bedenlerine yeni bilgilerle dönmese kendilerinde ilim diye bir şey kalmayacaktı.[483]

Bu durumda, el-Cefr ve elimizdeki Kur'ân'ın üç misli olduğu belirtilmiş olan Fâtıma'nın Mushaf'ındaki bilgilere ne oldu? Her hafta tükenen bu ilmin mahiyeti nedir acaba? Yeryüzündeki âlimler ilimlerinin bekası için her hafta arşa çıkma ihtiyacı duymuyor. Hiçbir âlimin ilminin bir haftada tükendiğini duymuş değiliz.

1.4.15. *el-Kâfî*'de Kitâbların ve Babların Seçimi ve Bunların Tertibinde İzlenen Yöntem

1.4.15.1. Küleynî'nin el-Kâfî'yi Bablara Ayırması ve Tertib Etmedeki Metodu

Bilindiği gibi âlimler hadisleri tasnif etmede ale'r-ricâl ve ale'l-ebvâb olmak üzere başlıca iki yol takip etmişlerdir. Ala'l-ebvâb şeklinde yapılan hadîs tasnifinde, hadisçi eserini birçok kitaba ayırır. Her bir kitap da çok sayıda bâbı ihtivâ eder. Her babın altına da konuyla alakalı münasip hadisleri yerleştirir. Küleynî de kitabını ala'l-ebvâb şeklinde tasnif etmiştir. Küleynî babların altına hadisleri sıhhat durumuna göre yerleştirmiştir. Babın altına en sahihlerinden başlayarak hadisleri yerleştirmeye çalışmıştır. Sonlara doğru zayıf ve problemli hadisleri şahid ve mütabi' babından yerleştirmiştir.[484] Bab ile hadislerin uyumlu olmasına dikkat etmiştir. Kendi kelamî ve fıkhî görüşlerini bab başlıklarına yansıtmaya çalışmıştır.

Kısacası Küleynî'nin *el-Kâfî*'si hakkında prensip olarak şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür. Küleynî, bu kitabında Şîa hadislerini derli toplu bir şekilde usûl diye bilinen asılları ilk olarak câmi've sünen tarzında fıkıh bablarına göre cem etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken İmâm Buhâri'nin tebvib metoduna benzer bir yönteme başvurmuştur. Buradan hareketle Küleynî'nin, İmâm Buhârî'nin *Sahih*'inden istifade ettiği söylenebilir. Öte yandan Küleynî her bir kitabın sonunda,

---

[483] Kabancı, **el-Hivâr el-Mutemeddin Dergisi,** 2013, S. 3963, s.6. Kabancı, rivâyeler arasındaki çelişkilere dikkat çekmek üzere çok sayıda örnek vermiştir. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce**,** Gayb İle İlgili Nâdir Açıklamalar Bâbı, c. 1, s. 257, h. no: 3; c. 1 s. 238-239, h. no: 1; c. 1 s. 238,239,240, h. no: 1; c. 1, s. 239, h. no: 1; c. 1, s. 240, h. no: 1; c. 8, s. 57,58, h. no:18; , c. 1, s. 240-241, h. no: 3-4; c. 1, s. 240, h. no: 2; c. 1, s. 241, h. no: 5; c. 1, s. 242, h. no: 8; c. 1, s. 242, h. no: 7; c. 1 s. 260,261, h. no: 1; c.1 s. 261, h.no: 2.

[484] el-Havansarî, **Ravdâtu'l Cennât**, c. 6, s. 116; Hasan Sadr, Nihâyetu'd-Dirâye, s. 222; el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî el-Bağdâdî…**, s. 357.

açtığı bablar ve hadisler bittiğinde, bölümün sonuna gelindiğini açıklamış ve genellikle daha sonra hangi bölümün geleceğine de işaret etmiştir.

Örneğin, Küleynî bu metodunu, *el-Kâfî*'nin önsözünün sonunda açık bir şekilde uygulamıştır. Mukaddimenin nihayetinde, kitabına Kitâbu'l-Akl ve Katâbu'l-İlim ile başladığını söylemiştir. Şîa âlimleri Küleynî'nin *el-Kâfi'*nin kitap ve bablarını bu şekilde dizaynetmesini şu şekilde açıklamışlardır: "Bunun sebebi, aklın sevap ve günah hususundaki önemli bir yere sahip olduğunu söyleyerek izah etmeye çalışmasıdır. Yine ilmin sahibine sağladığı üstün değerlere işaret etmiştir. Bundan dolayı da Kitâbu'l-Akli'den hemen sonra, Kitâbu'l-İlm'e yer vermiştir.[485] Küleynî bu hususta şunları söylemiştir: "Kitabıma akıl, ilmin üstünlüğü, ilim ehlinin derecelerinin yüksekliği, değerlerinin yüceliği, cehaletin kusuru, cehalet ehlinin düşüklüğü, menzillerinin düşüklüğü ile ilgili bir bölümle başlıyorum. Çünkü akıl, her şeyin eksenini oluşturur. Kanıtlar ona dayanır, onunla sevap kazanılır, ona dayalı olarak ceza verilir. Tevfik Allah'tandır…"[486]

Küleynî, Kitâbu'l-Akl'ı bablara ayırmadan, hadisleri rivayet etmeye başlamıştır. *el-Kâfî'*de hadis sayısı en az olan bölümdür. Bu kitap başlığı altında sadece 34 hadis rivayet etmiştir. Bu kitabın sonuna gelindiğinde ise şunları söylemiştir: "Bu, Akıl ve Cehalet kitabının sonudur. Tek ve Ortaksız olan Allah'a hamd olsun. Salât ve selâm Muhammed'in ve Ehl-i Beyti'nin üzerine olsun."[487]

Daha sonra Kitâbu Fadâilu'l-İlm'e geçmiştir. Bu kitabın sonunda da şunu söylemiştir: "İlmin Fazileti Kitabının sonudur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun. Salat ve selâm Muhammed'in ve tertemiz Ehl-i Beyti'nin üzerine olsun."[488]

Bundan sonra Kitâbu't-Tevhîd geliyor. Bu kitâbın sonunda da şunları söylemiştir: *"el-Kâfî* adlı eserin 'Akıl, İlim ve Tevhid Kitâbı' sona erdi."

Bunu, Şeyh Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin telif ettiği *el-Kâfî* kitabının ikinci cildinde yer alan 'Huccet Kitâbı' izliyor.[489]

---

[485] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 29-71.
[486] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 9.
[487] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 29.
[488] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 71.
[489] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 126.

*el-Usûl Mine'l-Kâfî'*deki diğer bütün kitapların sonunda bu şekilde açıklamalar yapılmıştır. *el-Usûl Mine'l'Kâfî'*nin son kitabı olan el-İşre'nin sonunda da şunu söylemiştir: "Bu el-İşre kitabının sonudur. Bununla *el-Kâfî*'nin Usûl kısmı bitmiş oldu."[490]

Öte yandan Kitâbu'r-ravda'daki hadisleri ise bablara ayırmadan, düzensiz ve rastgele sıralamıştır.

1.4.15.2. Bâb Başlığı ile Hadisin Uygunluğu Meselesi

Küleynî daha önce belirttiğimiz gibi, eserini bablara göre tasnif etmiş ve her babla ilgili hadisleri rivayet etmiştir. *el-Kâfî'*ye yöneltilen tenkitlerden bir kısmı Küleynî'nin bab başlığı ile babın içinde rivayet ettiği hadislerin uyumuyla alakalı olduğu için, *el-Kâfi* üzerine çalışanlar, onun bab başlıklarına uygun hadisleri rivayet etmede başarılı olduğunu göstermek amacıyla bab başlıklarıyla babın içinde rivayet edilen hadisler arasındaki münasebet üzerinde durmuşlardır. Ancak *el-Kâfî*'deki bazı bâblar ile hadîsler arasında uyumun olmadığı hususu Şîa âlimlerinden bazılarının da dikkatini çekmiş olacak ki, el-'Amîdi, bazı örnekler vererek bu konuya dikkat çekmiştir. Örneğin "Bâbu Savmi'l-Hâidi ve'l-Mustehade" içinde şu hadise yer vermiştir: İddetun Min Ashâbinâ →Ahmed b. Muhammed → el-Hasan b. Ali → Rifâe b. Musa, Ebû Abdullah'a (as) iki ay aralıksız oruç tutmayı nezreden bir kadının durumunu sorduğunu…"[491] rivâyet etmiştir. Bu hadîsin, "Bâbu Men Vecebe Aleyhi Savmu Şehreyni Mütetâbieyni…"[492] bâbında rivâyet edilmesi daha uygun olurdu. Bâb başlığı ile hadisler arasındaki uyumsuzluğa verilebilecek çok sayıda örnek vardır. Ancak biz konumuz uzamasın diye bu örnekle yetiniyoruz.

1.4.15.3. Bazı Bâblarda Hadis Rivayet Etmeyip Kendi Görüşünü Açıklamakla Yetinmesi

Küleynî ihtiyaç duyduğu yerlerde, konu ile ilgili gerekli açıklamaları yapmaya çalışmıştır. Örneğin (كتـاب المواريـث) Miras Kitâbı'na (بـاب وجـوه الفـرائض) bâbıyla başlamış. Bu bâbta herhangi bir rivâyete yer vermemiştir. Ancak miras sahiplerinin

[490] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 674.
[491] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu's-Savm, Bâbu Savmi'l-Hâidi ve'n-Nüfesâ, c. 4, s. 137, h. no: 10.
[492] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 138. Diğer örnekler için bkz. Küleynî, **el-Kâfî**, c. 3, s. 29, h. no: 7; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 29, h. no: 8.

Kur'ân'ı Kerim'deki durumlarını sırayla anlatmaya çalışmıştır.[493] Büyük ihtimalle kendi görüşünü destekleyecek nitelikte rivâyet bulamadığından dolayı, ayeti kerimeleri zikretmekle yetinmiştir. Miras kitabının ikinci bâbında ise konu ile ilgili rivâyetleri serdetmeden önce, Kur'ân'ı Kerim'deki miras hisselerini açıklamaya çalışmıştır.[494]

Görüldüğü gibi Küleynî, yeri geldikçe fıkhî konulara da değinmiştir.[495] Bu anlamda *el-Kâfî'*nin sadece bir rvâyet kitâbı değil, aynı zamanda Şîa için bir fıkıh kitabı olduğu söylenebilir. Nitekim bu görüşümüzü destekleyen diğer bir örnek şudur: Küleynî bâb başlığı olarak (وجوه القتل) şeklinde bir bab başlığı koymuş ama bu bâp başlığı altında cinayet (öldürme) çeşitlerini ve cezalarını fıkhî bir mesele olarak ele almıştır. Bâb başlığı altında Şîa ulemasının konuyla alakalı görüşlerini serdetmiştir. Ancak bu konudaki rivâyetlere hiç yer vermemiş ve Şîa âlimlerinin görüşlerini zikretmekle yetinmiştir.[496] Dolayısiyla bu durum *el-Kâfî*'nin bir rivâyet kitâbı olmanın yanında fıkhî meseleleri ele alan bir fıkıh kitabı olduğunun bir göstergesidir.

Küleynî, cinâyetler kitabının (باب تفسير الجرحات والشجاج) bâbında hiç rivâyetlere yer vermemiş; sadece yaralama çeşitlerine yer vermiş ve bu yaralamaları tefsir etmeye çalışmıştır.[497]

1.4.15.4. Kelâmî Meselelere Dair Görüşlerini Açıklaması

Küleynî kitâbı *el-Kâfî'*de fıkhî görüşlerini ortaya koyduğu gibi kelâmî ve felsefî görüşlerini de ortaya koymuştur. Bu görüşlerini destekleyen hadisleri rivâyet etmeye de özen göstermiştir. Misâl olarak Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu el-İrâde Ennehâ Min Sifâti'l-Fi'li ve Sâiri Sifâti'l-Fi'li başlığı altında rivayet ettiği hadisleri zikretmek mümkündür. Küleynî zâtî ve fiilî sıfatlar konusunda şu değerlendirmeyi yapmıştır:

---

[493] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Mevâris, Bâbu Vucûhu'l-Ferâid, c. 7, s. 70,71.
[494] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 7, s. 72-6.
[495] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 7, s. 83-4.
[496] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'd-Diyât, Bâbu Vucûhu'l-Katli, c. 7, s. 276,277,278.
[497] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'd-Diyât, Bâbu Tefsîru'l-Curuhâti ve'ş-Şicâci, c. 7, s. 329.

"Allah'ı nitelendirmede kullanabildiğin ve varlık âleminde de var olan iki sıfattan her biri fiilî sıfattır. Şimdi bu cümleyi tefsir edelim: Sen varlık kapsamında Allah'ın dilediği, dilemediği, hoşnut olduğu, öfke duyduğu, sevdiği ve buğzettiği şeyleri ispat ediyorsun. Eğer irade, tıpkı ilim ve kudret gibi zâti sıfat olmuş olsaydı Allah'ın dilemediği şey bu nitelikler açısından eksik olacaktı. Eğer Allah'ın sevdiği şey zâti sıfatı olsaydı buğzettiği şey, bu sıfattan yoksun olacaktı. Görmez misin ki biz, varlık âleminde Allah'ın bilmediği, güç yetiremediği bir şey bulamıyoruz. Aynı durum O'nun ezelî zâti sıfatlarının geri kalanları için de geçerlidir. Biz Allah'ı kudret ve acizlikle, ilim ve cehâletle, sefâhet ve hikmetle, hatayla, üstünlük ve zilletle nitelendirmeyiz; ama Allah, kendisine itaat edeni sever, isyan edene de buğzeder; itaat edeni dost edinir, isyan edene düşmanlık eder. O, hoşnut olur ve buğzeder demek caizdir. Dua ederken şöyle diyoruz: "Allah'ım benden hoşnut ol, bana öfkelenme. Beni dost edin ve bana düşman olma." Ama şöyle demek caiz olmaz:

Bilmeye güç yetirir; ama bilmemeye güç yetirmez. Sahip olmaya güç yetirir ama sahip olmamaya güç yetirmez. Üstün ve hikmet sahibi olmaya güç yetirir; ama, üstün ve hikmet sahibi olmamaya güç yetiremez. Cömert olmaya güç yetirir; ama cömert olmamaya güç yetiremez. Bağışlayan olmaya güç yetirir; ama bağışlayan olmamaya güç yetiremez." Şöyle demek de caiz değildir: Allah, Rab, Kadîm, Aziz, Hakîm, Mâlik, Âlim ve Kâdir olmayı diledi. Çünkü bunlar zâti sıfatlardır. İrâde ise fiilî bir sıfattır. Görmez misin ki: Şunu istedi, şunu istemedi, denebiliyor. Oysa zâtî sıfatlar, Allah'tan kendi karşıtlarını olumsuzlamaktadırlar. Allah Hay/diridir, Âlimdir, Semî'/işitendir, Basîr/görendir, Aziz/üstündür, Hâkim/hikmet sahibidir, Ğanî/zengindir, Melik/hükümrandır, Halimdir, Adildir, Kerimdir" denilir. İlmin karşıtı cehalettir, kudretin karşıtı acizliktir, hayatın karşıtı ölümdür, üstünlüğün karşıtı zillettir, hikmetin karşıtı hatadır, hilmin karşıtı acelecilik ve cehalettir, adâletin karşıtı zorbalık, zulümdür.[498]

Görüldüğü gibi Küleynî, bu açıklamalarla kelâmî konulara girmiş, Yüce Allah'ın isim ve sıfatları ile ilgili kendi görüş ve düşüncelerini ortaya koymuştur. Dolayısıyla nadiren de olsa, hadis rivayeti dışına çıkmış, itikadî ve fıkhi görüşlerini de açıklamaya çalışmıştır.

[498] Küleynî, **el-Kâfî,** c.1, s. 111.

1.4.15.5. el-Kâfi'deki Başlıksız Bâblar ve Bünyelerinde Tek Bir Hadisin Yer Aldığı Bâb Başlıkları

Küleynî *el-Kâfi'*de birçok babı başlıksız bırakmış ve 'Bâbun' demekle yetinmiştir. Buna örnek olarak şu rivâyetleri vermemiz mümkündür:

1- el-Hüseyin b. Muhammed el-Eş'arî→Muallâ b. Muhamme → el-Hasan b. Ali el-Veşşâ'→Asım b. Humeyd→ Ebû 'Ubeyde→Ebû Ca'fer (as) şöyle dedi: …[499]

2- Ali b. Muhammed→ an ba'di ashâbinâ→Muhammed b. İsa→İbrahim b. Muhammed el-Medenî→ İmrân ez-Ze'ferânî, Ebû Abdullah'a (as) şöyle söyledim…[500]

Bazı babların altında da sadece bir hadisi zikretmiştir. Başlıksız bab başlıklarından bazılarının *el-Kâfî'*deki yerlerine konu uzamasın diye işaret etmekle yetineceğiz. Başlıksız bab başlıklarından bazıları şunlardır:

- Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbun,[501]
- Kitâbu'l-İşreti, Bâbun,[502]
- Kitâbu'z-Zekâti, Bâbun,[503]
- Kitâbu's-Siyâmi, Bâbun,[504]
- Kitâbu'l-Hacci, Bâbun,[505]
- Kitâbu'l-Cihâdi, Bâbun,[506]
- Kitâbu'l-Maîşeti, Bâbun,[507]
- Kitâbu'n-Nikâhi, Bâbun,[508]
- Kitâbu'l-İtki ve't-Tedbîri ve'l-Kitâbeti, Bâbun,[509]
- Kitâbu'l-Atime, Bâbun,[510]

---

[499] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 137.
[500] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 4, s. 80.
[501] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 28; c. 2, s. 49; c. 2, s. 85; c. 2, s. 137; c. 2, s. 266; c. 2, s. 415;
[502] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 672.
[503] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 533.
[504] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 80.
[505] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 310; c. 4, s. 567; c. 4, s. 586.
[506] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 32; c. 5, s. 34/; c. 5, s. 42; c. 5, s. 45; c. 5, s. 46; c. 5, s. 54; c. 5, s. 55; c. 5, s. 62;
[507] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 166; c. 5, s. 252; c. 5, s. 262.
[508] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 490; c. 5, s. 574.
[509] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 198.
[510] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 278.

- Kitâbu'l-Vasâya, Bâbun,[511]
- Kitâbu'l-Vasâya, Bâbun,[512]
- Kitâbu'l-Mevârîs, Bâbun,[513]
- Kitâbu'l-Mevârîs, Bâbun,[514]
- Kitâbu'd-Diyâti, Bâbun,[515]
- Kitâbu'ş-Şehâdâti, Bâbun,[516]

Sadece bir hadisin rivâyet edildiği bablara şu iki örneği vermemiz yeterlidir:

1- Ali b. İbrahim →Babasından→el-Kâsım b. Muhammed →el-Minkarî→Sufyan b. 'Uyeyne→ Ebû Abdullah (as) şöyle dedi…[517]
2- el-Hüseyn b. Muhammed ve Muhammed b. Yahya →Cemîan→Ali b. Muhammed b. Sa'd→Muhammed b. Müslim→Ebû Seleme→ Muhammed b. Said b. Ğazvân →İbn Ebû Necrân→Muhammed b. Sinan→ Ebû Hadice Ebû'l-Hasan'ın (as) yanına gittiğini ve Ebû'l-Hasan'ın kendisine şunları söylediğini rivâyet etmiştir:...[518]

1.4.15.6. Arapça Olmayan Bazı Bâb Başlıkları Koyması

Küleynî, *el-Kâfi*'de Arapça olmadığını tahmin ettiğimiz bab başlıklarına da yer vermiştir. Bu bab başlıklarından bazıları şöyledir:

كتاب الاطعمة، باب الماست Kitâbu'l-At'ime, Bâbu el-Mâst. Konu ile ilgili rivâyet şöyledir: Muhammed b. Yahya, Ebû'l-Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim mast (yoğurt) yemek isterse ve kendisine zarar vermezse üzerine el-Hâdûm döksün. Dedim ki: "el-Hâdûm nedir?"

O, 'en-Nânihuvâdır' cevabını verdi.[519] النانخواه kelimesi Farsça olup Arapçaya geçmiştir. (الماست) kelimesi ise Farsça ve Kürtçe'de "yoğurt" kelimesini ifade etmek için kullanılır.

---

[511] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 7, s. 12.
[512] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 7, s. 44.
[513] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 7, s. 76.
[514] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 7, s. 150; c. 7, s. 158; c. 7, s. 162; c. 7, s. 165; c. 7, s. 168; c. 7, s. 169.
[515] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 7, s. 359; c. 7, s. 366.
[516] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 7, s. 387; c. 7, s. 399.
[517] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 415,416.
[518] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 268.
[519] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 338, h. no: 1.

كتاب الاطعمة، باب الاجاص Rivâyet şöyledir: Muhammed b. Yahya → Abdullah b. Ca'fer → Ya'kub b. Yezid → Zeyd b. el-Kindî şöyle rivayet etti: "Ben Birinci Ebû'l-Hasan'ın yanına gittim. Önünde bir su kabı vardı. Kabın içinde siyah bir armut vardı. Dedi ki: "Benim ateşim yükseldi. Taze armut (اجاص) ateşi söndürür…"[520] İcâs Arapça bir kelime değildir. Çünkü Arapça'da (ص) Sad ile (ج) Cim aynı kelimede bir araya gelmezler. Kelime daha çok Farsça bir kelimeye benzemektedir.

1.4.15.7. Bâblarda Senedsiz Metinlere Yer Vermesi

Küleynî, nadiren de olsa bazen, bâplar altında senedsiz metinlere yer vermiştir. Bu metinlerin rivâyet olup olmadığını anlamak zordur. Buna örnek olarak Kitâbu'l-Hacci, Bâbu Ziyâretu Men bi'l-Bakîi' başlığı altında anlatılanları verebiliriz.[521]

Kitab'ın şarihlerinden olan Ali Ekber el-Gıfarî, burada verilen metnin mevkûf ve mursel hadis olduğunu söylerken, Muaviye b. Ammâr'ın rivâyet ettiği hadisin devamı olabileceğine de işaret etmiştir.[522] Bununla ilgili söylenenler bir tahminden ibarettir. Mevkuf veya Mürsel hadis olması da zayıf olduğunun göstergesidir.

Küleynî, 'Mâ Yukâlu 'İnde Kabri Emîri'l-mu'minîn (ra)' bab başlığı altında yapılacak dualarla ilgili rivâyetleri zikrettikten sonra, 'İnde Kabri Emîri'l-mu'minîn (ra)' diyerek, kime ait ve kimin rivayet ettiği bilinmeyen senedsiz uzunca bir duaya yer vermiştir. Bu duada, Hz. Ali'yi (ra) övmede aşırı gidilmiş, olağanüstü vasıflarla betimlenmiş, dolaylı olarak Hz. Ebûbekir (ra), Hz. Ömer (ra), Hz. Osman (ra) ve diğer sahabiler, onun hakkını gasp edip ona zulmettikleri gerekçesiyle lanetlenmişlerdir. Hz. Ebûbekir (ra) için Cibt, Hz. Ömer (ra) için ise tağût ifadeleri kullanılmıştır.[523]

Bu konuya verilebilecek diğer bir örnek de şudur. Küleynî İmâmiyye Şîasına göre büyük bir öneme sahip olan, Fey', Ganimet, Humus konuları ile alakalı rivayetleri serdetmeden önce, açtığı bab başlığı altında, önce kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Özellikle Humus'un İmâmlar'ın hakkı olduğunu söylemiş ve bu iddiasını

[520] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 359, h. no: 1.
[521] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hacci, Bâbu Ziyâretu Men Bi'l-Bakî', c. 4, s. 559.
[522] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 559, dipnot.
[523] Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hacci, Duâun Âher 'İnde Kabri Emîru'l-Mu'minîn (as), c. 4, s. 570-1.

akli ve nakli delillerle ispatlamaya çalışmıştır. Bâp başlığı altında yaptığı bu açıklamalardan sonra, konuyla ilgili ayet ve hadisleri zikretmiştir. Uzun bir açıklama olduğundan dolayı, hepsini zikretmek yerine Usûlu'l-Kâfi'deki yerine dipnotta işaret etmekle yetiniyoruz. [524]

1.4.15.8. Küleynî'nin Koyduğu Bâblarda Kendi Kendisiyle Çeliştiği Noktalar

Küleynî zaman zman bir bâbta rivayet ettiklerini hükümsüz bırakacak rivayetleri bir başka bâbta zikredebilmiştir. Örneğin 'Bâbu Rivâyeti'l-Kutûbi ve'l-Hadîsi ve Fadlu'l-Kitâbeti ve't-Temessuki bi'l-Kutûb'da, Sünnete kayıtsız ve şartsız uyulması gerektiği vurgulanırken bir sonraki iki bâptan birinde taklid reddedilmiş, [525] diğer bâbta da içtihad reddedilmiştir.[526] Bu çelişkiye dikkat çeken Şiî âlim el-İstrebâdî, Küleynî'nin bir babda, Gaybet-i Suğrâ döneminde imâmların kendilerinden gelen yazılı hadislere uymamızı emrettiğini, ancak ondan sonra gelen iki babtan birinde taklidi, diğer babta da içtihadı reddettiğini ifade etmiştir. el-Allâme el-Hillî'nin (ö.726/1326) ve onun yolundan giden diğer âlimlerin, bu üç bâp ve benzerleri konusunda gafil oldukları tespitinde bulunmuştur.[527]

Konunun anlaşılması için şu rivâyeti de örnek olarak vermek mümkündür: Ali b. İbrahim →Ebûhu→İbn Ebû 'Umeyr→ Mansur b. Yunus → Ebû Basir şöyle rivayet etmiştir: Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'a {Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir.}[528] âyetini sordum.

---

[524] Yukarda zikrettiğimiz metin şöyle başlar: "Allah Tebareke ve Tealâ, dünyayı bütünüyle halifesine vermiştir." Nitekim bir âyette Meleklere hitâben şöyle buyurmuştur: <<Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım…>> (Bakara, 30). Böylece dünya, bütünüyle Âdem'in oldu. Ondan sonra da çocuklarından iyi olanlara ve halifelerine geçti. Dolayısıyla düşmanları bazı şeyleri ele geçirdiklerinde, bunları savaş veya galibiyet yoluyla geri aldıkları zaman buna "Fey'" adı verilmiştir. Fey', bir şeyin galibiyet veya savaşla geri alınması demektir…. Bkz. Küleynî, **el-Kâfi,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu'l-Feyi ve'l-Enfâl ve Tefsîru'l-Humusi ve Hudûduhu ve Mâ Yecibu Fîhi, c. 1, s. 538-539.

[525] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlm, Bâbu't-Taklîd, c. 1, s. 53.

[526] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlm, Bâbu'l-Bidei ve'r-Ra'yi ve'l-Mekâyîs, c. 1, s. 54,55,56,57,58,59.

[527] el-İsterâbâdî, Muhammed Emin es-Seyyid Nûruddin el-Âmilî, **el-Fevâidu'l-Medeniyye ve'ş-Şevâhid el-Mekkiyye,** Rahmetullah er-Rahmetî el-Erâkî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1424/2003, s. 251.

[528] Zümer, 39/18.

Dedi ki: "Burada hadis dinleyen ve dinlediği gibi ne fazla ne de eksik, olduğu gibi başkalarına aktaran kimse kastedilmiştir."[529]

İddetun Min Ashabina→Ahmed b. Muhammed → Muhammed b. el-Hasan b. Ebû Halit Şeynûle şöyle rivayet etmiştir: Ebû Ca'fer-i Sani (Muhammed b. Musa)'ye sordum: Sana feda olayım! Şeyhlerimiz Ebû Ca'fer (Muhammed Bakır)'den ve Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'dan hadis rivayet etmişlerdir. Ancak sıkı bir takiye döneminden geçtikleri için bunları sakladılar ve rivayet etmediler. Onlar ölünce kitapları bize ulaştı. (Şimdi ne yapmamız gerekir?) Dedi ki: "Bunları anlatın, çünkü bunlar haktır."[530]

Görüldüğü gibi bu rivayetlerde kayıtsız şartsız, İmâmlardan gelen rivayetlere bağlı kalınması tavsiye edilmektedir. Ancak bu hadislerden sonra gelen bâp başlığı altında rivayet edilen hadislerde taklit ret edilmektedir. Bu ise bir çelişkidir.

1.4.15.9. Aynı Bab Başlığı Altında Zikredilen Rivayetlerin Birbirleriyle Çelişmesi Hususu

Çağdaş Şîa ulemasından el-Hasanî, Küleynî'nin *Usûlu'l-Kâfi'*de tahriç ettiği şu hadisleri karşılaştırarak, aralarındaki çelişkiye dikkat çekmiş ve sened tenkidi yanında, metin açısından da tenkit etmiştir. Sözü edilen hadisler şunlardır:

1- Muhammed b. Yahya → Muhammed b. Ahmed→ Muhammed b. el-Hüseyn→ Ebû Said el-'Usfûrîyyi→ 'Amr b. Sabit →Ebû'l-Cârud, Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır)'dan şöyle rivâyet etmiştir: 'Rasûlullah (sas) buyurdu ki: "Ben, benim soyumdan gelen on iki zat ve sen ey Ali, yerin çivileri yani yeryüzünü sabit kılan dağlarıyız. Allah, bizimle yeryüzünü dengede tutmuş ki, üzerindeki varlıkları savurmasın. Benim soyumdan gelen imâmların on

[529] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlm, Bâbu Rivâyetu'l-Kutub ve'l-Hadîs ve Fadlu'l-Kitabeti ve't-Temessukibi'l-Kutub, c. 1, s. 51, h. no: 1.
[530] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlm, Bâbu Rivâyetu'l-Kutubi ve'l-Hadîsi ve Fadlu'l-Kitabeti ve't-Temessuki bi'l-Kutûb, c. 1, s. 53, h. no: 15.

ikincisi de yeryüzünden gittiği zaman dünya, üzerindekileri savurur ve artık onlara süre verilmez."[531]

Küleynî aynı bab altında şu rivayete de yer vermiştir:

2- Muhammed b. Yahya → Muhammed b. Ahmed→ Muhammed b. el-Hüseyn→ Ebû Said el-'Usfûrîyyi→ 'Amr b. Sabit → Ebû Hamza şöyle rivâyet etmiştir: Ali b. Hüseyin'in (Zeynu'l-Abidin) şöyle dediğini duydum: "Allah, Muhammed'i, Ali'yi ve onun soyundan gelen on bir zâtı, azametinin nurundan yarattı. Sonra onları kendisine kulluk etsinler diye nurun aydınlığına birer karartı olarak koydu. Bu, varlıkların yaratılmasından çok önceydi. Daha varlıklar yaratılmamışken, onlar Allah'ı tesbih ediyor, O'nu kutsuyorlardı. Onlar Rasûlullah'ın (sas) soyundan gelen imâmlardır."[532]

Diğer bir rivayet de şöyledir:

3- Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyn→İbn Mahbub→ Ebû Cârud, Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır'dan, o da Cabir b. Abdullah el-Ensârî'den şöyle rivâyet etmiştir: "Bir gün Fâtıma'nın (as) evine gittiğimde, elinde bir levha olduğunu gördüm. Bu levhada onun soyundan gelen vasîlerin isimleri yazılıydı. On iki isim saydım. En sonuncusu Kâim'di (as). Üç tanesinin adı Muhammed, üç tanesinin adı da Ali'ydi."[533]

el-Hasanî İmâmların sayısıyla alakalı olan ve rivayetler arasında açık bir çelişkiye sebep olan şu rivayete de işaret etmiştir:

4- Ebû Ali el-Eş'arî→ el-Hasan b. 'Ubeydillah→ el-Hasan b. Mûsâ el-Haşşâb→ Ali b. Sema'a → Ali b. el-Hasan b. Ribat→İbn Uzuneyhi→Zurâre şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır)'ın şöyle dediğini duydum: "Muhammed'in (sas) soyundan gelen on iki imâmın tamamı, muhaddes ve

[531] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mâ Câe fi'l-isney aşere ve'n-Nas aleyhim, c. 1, s. 534, h. no: 17.
[532] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mâ Câe fi'l-isney aşere ve'n-Nas aleyhim, c. 1, s. 530,531, h. no: 6.
[533] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mâ Câe fi'l-İsney Aşere ve'n-Nas Aleyhim, c. 1, s. 532, h. no: 9.

Rasûlullah'ın (sas) soyundandırlar. Rasûlullah (sas) ve Ali (as), onların babalarıdır."[534]

el-Hasanî bu rivayet hakkında, "ayıp olarak bu yeterlidir. Zira muhtevası, imâmiyyenin kabul etmediği bir şeydir. İmâmiyye inanışına göre, Fatıma'nın (as) soyundan gelen imâmların sayısı on birdir. Ali de (as), on ikinci imâmdır. Bir başka ifade ile on bir imâm Ali'nin (as) soyundandırlar. Ancak bu rivayet Ali'nin (as) soyundan on iki imâmın olduğuna delalet ediyor. Sonuç olarak on üç imâm ortaya çıkmış oluyor."[535] demiştir.

Görüldüğü gibi rivayetler arasında imâmların sayıları konusunda bir çelişki vardır. Birinci ve dördüncü rivayetler Şîa İsnâaşeriyye'nin İmâmların sayılarıyla ilgili olmazsa olmaz inancına aykırıdır. Çünkü bu rivayetlere göre İmâmların sayısı Ali (ra) ile birlikte on üç olmuş oluyor. Diğer iki rivayete göre ise imâmların sayısı on iki olmuş oluyor. Birinci rivayete göre, Rasûlullah (sas), onun soyundan gelen on iki imâm ve Hz. Ali (as) yerin kazıklarıdırlar. Bu hadise göre imâmların sayısının on üç olması gerekiyor. Aynı şekilde dördüncü rivayette de imâmların sayısı on üç oluyor. İmâmiyye'den hiç kimse bu görüşte değildir.

Hadisler arasındaki çelişkilerden başka bu rivayetlerin senedlerinde yer alan raviler de cerh edilmişlerdir. Nitekim râviler arasında yer alan Ebû Said el-Usfûrî meçhul râvilerdendir. 'Amr b. Sabit ise, yalancılık ve hadis tahrif etmekle müttehemdir. Bazı Şiî ricâl âlimlerine göre 'Amr b. Sabit,[536] zayıftır ve hiçbir surette onun hadislerine itimat edilemez.

İmâm el-Bâkır'ın Ebû Cârud'u Serhûb diye isimlendirdiği rivayet edilmiştir. Zeydiye fırkasından Serhûbiler ona nisbet edilir. İmâm es-Sâdık'ın (as) Ebû Cârud ile Sâlim b. Ebû Hafsa için: 'Yalancı ve yalanlanmış kâfirlerdir. Allah onlara lanet etsin'[537] dediği rivâyet edilmiştir.

---

[534] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mâ Câe fi'l-İsney Aşere ve'n-Nas Aleyhim, c. 1, s. 533, h. no: 14.
[535] el-Hasanî, es-Seyyit Hâşim Maruf, **el-Mevdûât fi'l-Âsârve'l-Ahbâr 'Ardun ve Dirâsetun**, Dâru't-Teârufi, Birinci Baskı, Beyrut 1987, s. 255.
[536] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, 45; el-Abtahî, **Tehzîbu'l-Mekâl**, c. 5, s. 311.
[537] el-Hasanî, **el-Mevdûât…**, s. 254-255.

*el-Kâfi'*deki bu rivâyetler arasındaki çelişkileri gidermek ve mezhebin temel esaslarından olan on iki imâm inancını zora sokan bu rivayetlerin arasını cemetmek mümkün olmadığından dolayı, bazı Şiî hadis âlimleri, *el-Kâfi'*de on üç imâm olduğunu ifade eden rivayetin, *el-Kâfi*'de yapılan tahrif neticesinde meydana geldiğini söylemişlerdir. Bunlara göre, "evlatlarından on iki kişi" ifadesi tahrif edilmiştir. Doğru olanı ise, Küleynî'nin de rivayetine kaynak teşkil eden, Usfûrî'nin aslında yer alan "evlatlarımdan on bir kişi" ifadesidir.[538]

Bu bab altında rivâyet edilen on yedinci[539] ve on sekizinci rivâyetleri[540] karşılaştırma sonucunda da benzer bir açıklama yapılmıştır: *el-Kâfi*'de yer alan "on iki" ifadesi tahrif edilmiştir ve Usfûrî'nin aslında yer alan "on bir " ifadesi doğrudur. Buna delil getirmeye ihtiyaç yoktur. Zira Küleynî, bu hadisi Usfûrî'nin Asl'ından rivayet etmiştir. Dolayısıyla da istinsah eden kimsenin yanlışlık yaptığı ortaya çıkmaktadır.[541]

Bu söylenenlerden çıkan sonuç şudur. *el-Kâfi'*de tahrif edilen hadisler vardır. Yine *el-Kâfi*'yi istinsah edenler tarafından değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliği yapanların kimler olduğu konusunda elimizde kesin bir bilgi yoktur. Dolayısıyla hangi niyetle yaptığını da bilemeyiz. Ama burada asıl olan, Küleynî'nin bizatihi kendisinin yapmış olmasıdır. Zira tersini iddia etmek için katî delillerin olması gerekmektedir. Böyle bir delile erişme imkânımız da yoktur. Durum öyle olunca bize düşen, usulde geçen 'الأصل بقاء ما كان على ما كان' kaidesine bağlı kalarak, tahrifat ve çelişkinin kaynağının *el-Kâfi'*nin kendisinde olduğunu kabullenmektir.

---

[538] es-Seyyid Murtaza el-Askerî, **Meâlimu'l-Medreseteyn**, Merkezu't-Tabâeti ve'n-Neşri li'l-Mecm'i el-Âlemî Liehli'l-Beyti, İkinci Baskı, ysz. , 1426/2005, c. 3, s. 320.

[539] 17. Rivâyet şöyledir: Muhammed b. Yahya →Muhammd b. Ahmed → Muhammed b. el-Hüseyn →Ebû Said el-Usfurî →Amr b. Sabit → Ebû'l-Cârûd →Ebû Ca'fer (as) Raûlullah (sas):

[540] Muhammed b. Yahya → Muhammed b. Ahmed→ Muhammed b. el-Hüseyn→ Ebû Said el-'Usfûrîyyi→ 'Amr b. Sabit → Ebû Hamza şöyle rivâyet etmiştir:…

[541] Murtaza Askerî, **Meâlimu'l-Medreseteyn**, c. 3, s. 320-321. Detaylı bilgi için bu kitabın c. 3, s. 315 ve daha sonraki sayfalara bakılır.

el-Hasanî kitabında, *el-Kâfi* de geçip de uydurma olduğunu ifade ettiği başka hadislere de yer vermiştir. Konunun fazla uzamasından endişe ettiğimiz için sadece rivayetlerin *el-Kâfi'*de geçen yerlerine dipnotta işaret etmekle yetineceğiz.[542]

el-Hasanî kitabında, *el-Kâfi* de geçip de uydurma olduğunu ifade ettiği başka hadislere de yer vermiştir. Konunun fazla uzamasından endişe ettiğimiz için sadece rivayetlerin *el-Kâfi*'de geçen yerlerine dipnotta işaret etmekle yetineceğiz.[543] Şiî âlim Behbudî *el-Kâfî'*deki sahih hadisleri müstakil bir kitapta toplamış ve Sahîhu'l-Kâfî ismini vermiştir. Kitabına almadığı hadislerin ise sahih olmadığını ifade etmiştir. Ancak sahih olmayan hadislerin hangilerinin mevzu olduğunu açıklamamıştır. Dolayısıyla denebilir ki, *el-Kâfî*'deki mevzu hadislerin sayısını tespit edebilmek için müstakil çalışmalar yapılmamıştır. el-Hasanî gibi bazı Şîa âlimleri yaptıkları çalışmalarda, *el-Kâfî*'deki mevzu hadîslerin varlığına, çeşitli örnekler vererek işaret etmekle yetinmişerdir. Dolayısıyla *el-Kâfî'*deki mevzu hadislerin varlığı ile sayısı noktasında, müstakil bir çalışmanın yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

Dolayısıyla Küleynî'nin eserinde bir bab başlığı altında birbiriyle çelişen ve birbirine zıt manalar içeren, bir kısmı da İsnâaşeriyye İmâmiyyesi'nin genel itikadına ters düşen rivayetlere de yer verdiği anlaşılmaktadır.

1.4.15.10. Taklidi Reddetmesi

Yukarıda ifade edildiği gibi Küleynî, İmâmlardan gelen rivâyetlere kayıtsız şartsız uyulması gerektiğini desteklemek üzere birçok rivâyete yer vermiştir. Ancak, zikredeceğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, o aynı zamanda taklidi reddetmektedir. Bu şekilde kendi kendisiyle çelişmektedir. *el-Kâfi*'de yer verdiği bu rivâyetler arasındaki çelişkileri gidermek için de bir çabası olmamıştır. Konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için şu örnekleri vermemizin uygun olacağına inanıyoruz.

---

[542] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Babu Enne el-Eimme Ya'lemune İlme Ma Kâne ve Ma Yekûnu, c. 1, s. 261, h. no 2; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Fîhi Nuketun ve Nutefun mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 425, h. no: 65; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 432, c. 1, s. 425, c. 1, s. 534; c. 1, s. 531; c. 8, s. 233.

[543] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Babu Enne el-Eimme Ya'lemune İlme Ma Kâne ve Ma Yekûnu, c. 1, s. 261, h.no 2; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Fîhi Nuketun ve Nutefun mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 425, h. no: 65; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 432, c. 1, s. 425, c. 1, s. 534; c. 1, s. 531; c. 8, s. 233.

İddetun Min Ashabina→Ahmed b. Muhammed b. Halit → Abdullah b. Yahya →İbn Muskan → Ebû Basir şöyle rivayet eder: Ebû Abdullah'a (as) <<Yahudiler Allah'ı bırakıp, hahamlarını; Hıristiyanlar ise rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler…>>[544] ayetini sordum. Dedi ki: "Allah'a yemin ederim ki, hahamlar ve papazlar, Yahudileri ve Hıristiyanları kendilerine tapmaya davet etmediler. Eğer onları kendilerine tapmaya davet etselerdi, onların bu davetlerini kabul etmezlerdi; ancak onlar için haram olan şeyleri helâl ve helâl olan şeyleri de haram kıldılar. Dolayısıyla farkında olmadan onlara tapar oldular."[545]

Taklidin reddedildiğine delil teşkil eden diğer bir rivayet de şudur:

Ali b. Muhammed →Sehl b. Ziyad→ İbrahim b. Muhammed → el-Hemedânî→ Muhammed b. 'Ubeyde şöyle rivayet etmiştir: Ebû'l-Hasan (as) bana şöyle dedi: "Ey Muhammed, siz mi daha çok önderinize uyuyorsunuz, Mürcie mezhebinin mensupları mı?" Dedim ki: "Biz de önderlerimize uyuyoruz, onlar da önderlerine uyuyorlar."

Dedi ki: "Sana bunu sormadım." İlk verdiğim cevaptan fazla bir cevabım yoktu.

Bunun üzerine Ebû'l-Hasan (as) şöyle dedi: "Mürcie mezhebinin mensupları, itaati farz olmayan bir adam tayin ettiler ve ona uydular. Siz de bir adam tayin ettiniz ve ona itaat etmenin farz olduğunu savundunuz. Sonra da onu taklit etmediniz. Dolayısıyla onların önderlerini taklit edişleri, sizinkinden daha güçlüdür."[546]

Taklidin reddedildiğine delil teşkil eden diğer bir rivayet de şöyledir:

Muhammed İsmail el-Fadl b. Şazan→Hammâd b. İsa → Yahya b. Abdullah → Ebû Basir şöyle rivayet etmiştir: Ebû Abdullah (as), {'Yahudiler' Allah'ı bırakıp hahamlarını; 'Hıristiyanlar ise' rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler…}[547] âyetiyle ilgili şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki, Yahudiler ve Hıristiyanlar, hahamlarına ve rahiplerine ne oruç tuttular ne de namaz kıldılar.

[544] Tevbe, 9/31.
[545] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadali'l-İlm, Bâbu't-Taklîd, c. 1, s. 53, h. no: 1.
[546] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadali'l-İlm, Bâbu't-Taklîd, c. 1, s. 53, h. no:2.
[547] Tevbe, 9/31.

Sadece hahamlar ve papazlar, onlar için haramları helâl ve helâlları haram kıldılar. Onlar da buna uydular."[548]

Zikrettiğimiz rivayetlerden anlaşıldığı gibi Küleynî taklidi reddetmektedir. Ancak zikrettiğimiz babdan sonraki bab başlığı altında zikrettiği rivayetlerde de içtihadı reddetmektedir. Bu ise rivâyetler arasında çelişkilerin varlığına delil teşkil etmektedir.

1.4.15.11. Kıyası Kabul Etmemesi

Küleynî, kendi itikadi ve fıkhî görüşlerini destekleyen hadisleri rivâyet etmeye özen göstermiştir. Bu konulardan biri de şüphesiz Edille-i Şeriyye arasında önemli bir yere sahip olan kıyas delilidir. Ehl-i Sünnet, kıyası Edille-i Şeriyye arasında İcmâ'dan sonra dördüncü sırada kabul ederken, Şîa kıyası şerî delil olarak kabul etmemektedir. Küleynî, Şîa'nın bu görüşünü desteklemek üzere birçok hadisi rivayet etmiştir. Bu rivayetlerden biri şöyledir:

İddetun Min Ashâbina→Ahmed b. Muhammed → Ca'fer b. el-Musennâ el-Hatib→ Muhammed b. el-Fudayl ve Bişr b. İsmail, Muhammed (b. İsmail)'in şöyle dediğini rivayet eder: Ey İbn Musennâ! Seni sevindireyim mi? Evet deyip yanına yaklaştım. Dedi ki: "Şu fasık biraz önce girdi, Ebû'l-Hasan'ın (as) karşısında oturdu ve ona şunu söyledi: 'Ne dersin Ey Ebû'l-Hasan? İhramlı bir kişi bineğin üzerinde iken gölgelenebilir mi?" Ebû'l-Hasan: "Hayır" cevabını verdi. O şöyle dedi: "Ama çadırda gölgeleniyor değil mi?" Ebû'l-Hasan: "Evet" dedi. O, "Alay edercesine söylediklerini tekrarlayarak, ikisi arasında ne fark vardır?" dedi. Ebû'l-Hasan: "Ey Eba Yusuf! Din kıyas ile değildir. Sizler, bu kıyas ile dinle oynuyorsunuz. Bizler Rasûlullah (sas) gibi yaptık ve Rasûlullah'ın (sas) söylediğini söyledik. Rasûlullah (sas) bineğine biner ve güneşin sıcaklığı ona eziyet verdiği halde, binek üzerinde gölgelenmezdi. Bedeninin bir kısmıyla, diğer kısmı güneşin sıcağından koruyordu. Bazen elleriyle yüzünü örtüyor ve koruyordu. İnince de çadırda, evde ve duvarların gölgesiyle gölgelenirdi.[549] dedi.

[548] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadali'l-İlm, Bâbu't-Taklîd, c. 1, s. 53, h. no:3.
[549] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 350, h. no: 1.

Küleynî'nin Şîa itikadına uygun olarak kıyası reddettiği ve kıyası kabul ettiğinden dolayı Ebû Hanife'ye hakaret ettiğine işaret eden diğer bir rivayet de şöyledir: Ali b. İbrahim → Muhammed b. İsa b. 'Ubeyd → Yunus b. Abdurrahman →Sema'a b. Mihran, Ebû'l-Hasan Mûsâ (Mûsâ b. Ca'fer)'dan şöyle rivayet eder: İmâm'a dedim ki: Allah, seni ıslah etsin! Bizler bir araya geliyor ve aramızda bilgimiz oranında müzakerelerde bulunuyoruz. Karşımıza ne çıkarsa, mutlaka onunla ilgili yanımızda yazılı bir şey vardır. Kuşkusuz bu, Yüce Allah'ın sizin aracılığınız ile bize bahşettiği bir lütuftur."

Bazen de kimi küçük meseleler karşımıza çıkar ve elimizde bunlarla ilgili bir açıklama bulmuyoruz, birbirimize bakakalıyoruz. Fakat yanımızda buna benzer bilgiler vardır. Bu meseleyi en güzel bilgilerimizle kıyaslıyoruz. Dedi ki: "Sizin kıyasla ne işiniz var? Sizden önce helâk olanlar, bu kıyas yüzünden helâk oldular." Ardından şunları ekledi: Karşınıza hakkında bilgi sahibi olduğunuz bir mesele çıkarsa bildiklerinizi söyleyin. Karşınıza bilmediğiniz bir şey çıkarsa –İmâm elini ağzına götürerek- susun." dedi ve şöyle ekledi: "Allah Ebû Hanife'ye lanet etsin. O 'Ali öyle diyor, ben de böyle diyorum; sahabiler öyle diyorlar, ben de böyle diyorum.' diyendir. Daha sonra şunu ekledi: "Onun sohbetine katıldın mı?" Hayır. Fakat bu sözler onundur, dedim. Sonra şunları söyledim: 'Allah seni ıslah etsin! Acaba Rasûlullah (sas) kendi zamanındaki insanların ihtiyaçlarına cevap verecek çözümleri sunmamış mıdır?" Dedi ki: "Evet, ayrıca kıyamete kadar ihtiyaç duyacakları çözümleri de sunmuştur." "Dedim ki: 'Bundan böyle bir şey kaybolmuş mudur?" Dedi ki: "Hayır, bu bilgilerin tümü ehli olanların yanındadır."[550]

Küleynî'nin kıyası kabul etmediğine delil teşkil edebilecek diğer bir rivâyet de şöyledir:

Anhu→ Muhammed → Yunus →Eban→ Ebû Şeybe şöyle rivayet eder: Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'ın şöyle dediğini duydum: "İbn Şubrume'nin ilmi: *'el-Câmi'a'* adlı kitabın karşısında zayi oldu. Bu kitap Rasûlullah'ın (sas) dikte etmesi ve Ali'nin (as) el yazısıyla hazırlanmıştı. Bu kimseye söyleyecek söz bırakmamıştır. Bu kitapta, helâl ve haramların bilgisi vardır. Kıyas taraftarları, kıyasla bilgiye

[550] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlm, Bâbu'l-Bide'i ve'r-Ra'yi ve'l-Mekâyîs, c. 1, s. 57, h. no: 13.

ulaşmak istiyorlar; ancak bu onlara haktan uzaklaşmalarından başka bir katkı sağlamaz. Kıyas yöntemiyle Allah'ın dininde doğruya ulaşılmaz."[551]

Diğer bir rivayet de şöyledir:

Muhammed b. İsmail → el-Fadl b. Şazan→Safvan b. Yahya → Abdurrahman b. el-Haccac→Eban b. Tağlib, Ebû Abdullah'tan (as) şöyle rivayet eder: "Sünnet, kıyası kabul etmez. Aybaşı halindeki bir kadının tutmadığı oruçları daha sonra kaza ettiği halde, kılamadığı namazları kazâ etmediğini bilmiyor musunuz? Ey Eban! Sünnet kıyaslandığı zaman din ortadan kalkar."[552]

İddetun Min Ashabina→Ahmed b. Muhammed → Osman b. İsa şöyle rivayet eder: Ebû'l-Hasan Mûsâ'ya (as) kıyas hakkında bir soru sordum. Dedi ki: "Sizin kıyasla ne işiniz var? Allah'a bir şeyi nasıl helâl kıldığı, nasıl haram kıldığı sorulmaz."[553]

Ali b. İbrahim → Harun b. Muslim→Mes'ede b. Sadaka şöyle rivayet etmiştir: Bana Ca'fer es-Sâdık (as) babasından rivâyet etti ki: Ali b. Ebû Talib (as) şöyle dedi: "Bir kimse kıyas koltuğuna kurulursa, ömrü yanlışlıklar içinde geçer. Bir kimse, kişisel görüşüne dayanarak Allah'a kulluk sunarsa, ömrü boş işlere dalmakla geçip gider."

Ebû Ca'fer (Muhammed Bakır) şöyle dedi: Kişisel görüşüne dayanarak insanlara fetva veren kimse, bilmediği bir hususta Allah'a ibadet etmiş olur. Bilmediği bir hususta Allah'a ibadet eden kimse, Allah'a muhalefet etmiş olur. Çünkü bilmediği şeyleri helâl ve haram saymış olur."[554]

Netice olarak Küleynî, bu hadisleri rivâyet etmekle, naklin dışında hiçbir bilgiye değer vermediğini açıkça ortaya koymuş oluyor. Öte taraftan mezhebini desteklemek için hadisleri rivâyet etmede seçici davrandığını da anlıyoruz. En

[551] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlm, Bâbu'l-Bide'i ve'r-Ra'yi ve'l-Mekâyîs, c. 1, s. 57, h. no: 14.
[552] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlm, Bâbu'l-Bide'i ve'r-Ra'yi ve'l-Mekâyîs, c. 1, s. 57, h. no: 15.
[553] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlm, Bâbu'l-Bide'i ve'r-Ra'yi ve'l-Mekâyîs, c. 1, s. 57, h. no: 16.
[554] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlm, Bâbu'l-Bide'i ve'r-Ra'yi ve'l-Mekâyîs, c. 1, s. 57-58, h. no: 17.

önemlisi de onun ahbarîlerin ilk temsilcilerinden biri olduğunu söylemek de yerinde olacaktır.

1.4.16.el-Kâfî'deki Bazı Bölüm Başlıklarının Ahkâmla Alakası

Malum olduğu üzere, genel olarak hadis kitapları iki sistemle tasnif edilir. Birinci sistem, Ale'l-ebvâb tasnif sistemidir. Bu sistemde hadisler, râvilerine bakılmadan konularına göre taksim ve tasnife tabi tutulur. Herhangi bir konunun esas ve tâlî noktalarıyla ilgili hadisleri bir arada bulmak mümkün olur. Bu sistemde bablar oluşturarak tasnif etme cihetine gidilir. İkincisi ale'r-ricâl tasnif sistemidir. Bu sistemde hadisler konularına bakılmaksızın, sahâbî veya diğer râvîlerine göre art arda sıralanır. Bu sistemle tasnif edilen hadis kitaplarına müsned ve mu'cem ismi verilir. Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eseri birinci tasnife dâhildir.

1.4.16.1. Bab Başlıkları, Seçimi ve Tertibi

Küleynî, *el-Kâfî'*yi telif ederken, er-Ravda bölümü hariç, ale'l-ebvâb sistemini takip etmiştir. Mutekaddimûn Şîa âlimlerinin önde geleni et-Tûsî'ye göre, Küleynî, *el-Kâfî'*yi otuz kitaba (bölüme) ayırmıştır. Bu kitaplardan her birinin içine birçok bâb yerleştirmiştir. Bu bablara verdiği başlıkları da rivâyet edeceği hadislere uygun olarak belirlemeye çalışmıştır. Şüphesiz Küleynî kitabını tasnif ederken, özellikle kendisinden önceki Şîa ulemasının etkisinde kalmış ve onların eserlerinden istifade etmiştir. Zira et-Tûsî'nin ifade ettiğine göre, İmâmların ashabından bazıları, fıkıh bablarına göre tasnif ettikleri çok sayıda hadis kitabını kendilerinden sonra geleceklere miras olarak bırakmışlardır. Örneğin, İsmail b. Musa b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib,[555] el-Hasan b. Muhammed b. Semmâ'e,[556] el-Hüseyn b. Saîd,[557] Ali b. el-Hasan b. Faddâl[558] ve Ahmed b. Yahya el-Eş'erî[559] bu şekilde eser bırakanlardandır. Küleynî'nin bab başlıkları ile hadislerden istinbat ettiği hükümler arasında uyum bulunmasına dikkat ettiği görülmektedir. Bazen de fıkhî görüşünü bab başlığına da yansıtmaya çalışmıştır. Küleynî kitabını telif ederken, başta İmâm Buhâri olmak üzere Ehl-i Sünnet hadis âlimlerinin

[555] et-Tûsî, **Fihrist,** s. 33, no: 31.
[556] et-Tûsî, **Fihrist,** s. 77, no: 193.
[557] et-Tûsî, **Fihrist,** s. 83, no: 231.
[558] et-Tûsî, **Fihrist**, s. 118,no: 393.
[559] et-Tûsî, **Fihrist,** s. 170, no: 623.

etkisinde kalmış olabilir. Kitabını bablara ayırırken ve bab başlıklarını seçerken büyük ölçüde İmâm Buhârî'den etkilenmiş olması muhtemeldir. Zira Küleynî'nin *el-Kâfî'*yi Ehl-i Sünnet hadis kitaplarından *Sahîh-i Buharî*'ye bir altarnatif olarak tasnif ettiği kanaatindeyiz.[560] Konunun daha iyi anlaşılması için Küleynî'nin kitabından Furû' kısmında açtığı ve ahkâmla alakalı olan bazı bab başlıklarını zikretmeye çalışacağız:

- ✓ Bâbun: el-Cunûbu ye'kulu ve yeşrebû ve yakrau ve yedhulu el-mescide ve yahtadibu ve yudehhinu ve yatlî ve yahtecimu.[561]
- ✓ Bâbun: el-'Hâidu takdî es-savme ve lâ takdî es-salâte.[562]
- ✓ Bâbun: el-'Hâidu ve'n-nufesâu takraâni'l-kurâne.[563]
- ✓ Bâbun: Enne'l-mu'mine lâ yukrehu 'alâ kabdi rû'hihi.[564]
- ✓ Bâbun: Kerâhiyetu tecmîri'l-kefeni el-kefeni ve teshîni'l-mâi.[565]
- ✓ Bâbun: Kerâhiyetu en yukassa min el-meyyiti zufrun ev şe'erun.[566]
- ✓ Bâbun: Enne ed-duhûle yehdimu el-'acile.[567]
- ✓ Bâbun: Ennehunne bimenzileti'il-imâi ve leyset mine'l-erba'i.[568]
- ✓ Bâbun: fî killeti's-salâhi fî'n-nisâ'.[569]

Bunun yanı sıra Küleynî'nin bazı âyetlerin bir kısmını da bab başlığı olarak verdiği olmuştur. Buna şu örnekleri vermemiz mümkündür:

- ✓ Bâbun: {ومن دخله كان امنا}[570]
- ✓ Bâbun: {ولكن لا تواعدوهن سرا}[571]
- ✓ Bâbun: {ولا تضاروهن لتضيقوا عليهن}[572]

---

[560] Terceme Muhtasara li İsmail Âl İshâk el-Hûînî, (Sirat-allamakhoenni-Ar-PDF.pdf), www.aqeedeh.com.Sirat-allamakhoenni-Ar-PDF.pdf

[561] Küleynî, **el-Furû'l-Kâfî**, Muessesetu'l-A'lemî, Birinci Baskı, Beyrut 1426/2005, Kitâbu't-Tahâre, s. 32.

[562] Küleynî, **Furû'l-Kâfî**, Kitâbu'l-Hayz, s. 56.

[563] Küleynî, **Furû'l-Kâfî**, Kitâbu'l-Hayz, s. 57.

[564] Küleynî, **Furû'l-Kâfî,** Kitâbu'l-Cenâiz, s. 67.

[565] Küleynî, **Furû'l-Kâfî**, Kitâbu'l-Cenâiz, s. 77.

[566] et-Tûsî, **Fihrist,** s. 77, no: 193.

[567] Küleynî**, Furû'l-Kâfî**, Kitâbu'n-Nikâh, s. 795.

[568] Küleynî, **Furû'l-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâh, s. 830.

[569] Küleynî, **Furû'l-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâh, s. 865.

[570] Âl-i 'Umrân, 3/97. Küleynî, **el-Kâfî**, Furû', c. 4, 226.

[571] Bakara, 2/235. Küleynî, **el-Kâfî**, Furû', en-Nikâh, c. 5, s. 434.

[572] Talâk, 65/6. Küleynî, **el-Kâfî**, Furû', c. 6, s. 123.

Verdiğimiz bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, Küleynî'nin *el-Kâfî'*de açtığı bab başlıklarının büyük bir kısmı ahkâmla alakalıdır. Bazı bab başlıklarında ise kendi fıkhi ve kelâmi görüşünü ihsas ettirmiştir.

1.4.16.2. el-Kâfî'deki Kitap Sayısı ve Sayılar Arasındaki Çelişki

el-Kâfi, tereddütsüz Şîa'nın en büyük kaynaklarındandır. O, hata etmeyen ve masûm on ikinci imâm tarafından tevsik edilmiştir. Zira iddiaya göre Küleynî kitabını telif edince, onu on ikinci imâma arz etmiş ve imâm (as): "*el-Kâfi*, bizim Şîamıza kâfidir"[573] demiştir.

İbnu'l-Ğadâirî (ö. 450/1058), en-Necâşî (ö. 450/1058), et-Tûsî (ö. 460/1067) ve diğer Şîa uleması *el-Kâfi*'nin içerdiği kitapları, sayıları ve tertipleri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu âlimlerin *el-Kâfi'*deki kitap sayısı hakkında söyledikleri, bugün elimizde mevcut olan basılı *el-Kâfi* nüshalarına uymamaktadır.

Örneğin et-Tûsî'nin kendisi, *el-Fihrist* adlı eserinde *el-Kâfi'*deki kitap sayısını 30 olarak açıklamıştır. en-Necâşî *el-Kâfi*'deki kitap sayısını 31, İbn Mutahhar el-Hillî ise, *el-Kâfi'*deki kitap sayısının elli olduğunu belirtmiştir.[574] es-Seyyid Hüseyn b. es-Seyyid Haydar el-Kerkî el-Âmilî (ö. 1076/1665), *el-Kâfi*'nin kitap sayısının 50 olduğunu söylemiştir.[575] Burada akla gelen bir husus vardır ki, 50 kitap olması nasihlerden kaynaklanan bir yanlışlık mıdır? Yoksa başka bir hakikât mı vardır? Bu sorunun üzerinde ısrarla durulması gereken bir durum olduğuna inanıyoruz. Zira kitap sayısındaki bu çelişkiler, Küleynî'den sonra *el-Kâfi* kitabına ekleme ve çıkarmaların olduğu şüphesini uyandırmaktadır. Aynı şekilde *el-Kâfi'*nin 50 kitaptan müteşekkil olduğu bilgisi, Muhammed b. Ali b. Hatûn el-Âmilî'nin, Ali b. Hüseyin b. Ali b. Abdulâli el-Kerkî'ye (ö. 940/1534) verdiği icazette de tekrar edilmiştir.[576] Aynı içerik eş-Şehit es-Sâni'nin, el-Behâî'nin babası eş-Şeyh Hasan'a verdiği icazette de vardır.[577] Bu ifadeler Aka Hüseyn el-Havansârî'nin 1064/1654

[573] Küleynî, **el-Kâfî,** Mukaddime, c. 1, s. 25.
[574] el-Meclisî, **Bihâr...,** c. 107, s. 146.
[575] el-Havansârî, **Ravdatu'l-Cennât...,** c. 6, s. 114.
[576] el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 108, s. 26.
[577] el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 108, s. 159.

yılında el-Emîr Zülfikar el-Hemedânî[578] adındaki bir öğrencisine verdiği icazetnamede de geçmektedir.[579]

et-Tûsî, *el-İşre* ile *el-Akike* kitaplarını tamamen iskat etmiş ve *el-Akl* ile *el-İlim* kitaplarını bir saymıştır. Aynı şekilde *Tahare* ve *Hayız* kitaplarını tek kitap kılmıştır. Aynı şekilde *Sayd* ile *Zebaih, At'ime* ile *Eşribe* kitaplarını birer kitap olarak saymıştır. Elimizde mevcut olan taksimata ek olarak *el-Vukuf* ve *es-Sadakat* kitaplarını *es-Sayd* kitabından önce zikretmiştir.[580]

en-Necâşî ise, elimizde halihazırda mevcut olan kitaplardan; *Kaza* ve *Ahkâm* kitaplarını iskat etmiş ve *Nikâh* ile *Akika* kitaplarını bir yapmıştır. Aynı şekilde *Sayd* ile *Zebaih* ve *et-Tahare* ile *Hayız* kitaplarını birer kitap olarak saymıştır. Ayrıca *et-Tahare* kitabını el-*Vudû'* kitabıyla tebdil etmiştir. Netice itibari ile *el-Kâfi*'deki kitap sayısını en-Necâşî 31'e indirmiştir.

eş-Şeyh et-Tûsî ile en-Necâşî, *er-Ravda* kitabını *el-Kâfi*'den sayıp eserin son kitabı olarak kabul etmişlerdir. Kitapların sıralamasında da Şîa âlimleri arasında ihtilaf vardır. en-Necâşî *er-Ricâl* adındaki kitabında kitapların sıralamasını şöyle vermiştir:

1- el-Akl,
2- Fadlu'l-İlm
3- et-Tevhîd
4- el-Hucce
5- el-Îman ve el-Kufr
6- el-Vudu' ve el-Hayz,
7- es-Salâ,
8- es-Savm,
9- ez-Zekât ve es-Sadaka,
10- en-Nikâh ve el-Akika,
11- eş-Şehâdât,
12- el-Hac,

[578] Ağa Bürüzg-i Tahrânî, **Tabakâtu A'lamu'ş-Şîa er-Ravzatu'n-Nazira fî Ulemâi el-Mie el-Hadiyete Aşere,** Dâru İhyau't-Turas el-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 2009, c. 8, s. 212.
[579] el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 110, s. 90.
[580] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 404.

13- et-Talâk,

14- el-İtk,

15- el-Hudûd,

16- ed-Diyât,

17- el-Îmân, en-Nuzûr ve el-Keffârât,

18- el-Maîşe,

19- es-Sayd ve el-Zabâih,

20- el-Cenâiz,

21- el-İşre,

22- ed-Duâ,

23- el-Cihâd,

24- Fadlu'l-Kurân,

25- el-At'ime,

26- el-Eşribe,

27- ez-Zey ve et-Tecemmul,

28- ed-Devâcin ve er-Ravacin,

29- el-Vasâya,

30- el-Farâid,

31- er-Ravda. [581]

eş-Şeyh et-Tûsî ise *el-Kâfî*'nin Otuz kitabı içerdiğini ifade ettikten sonra kitapların sıralamasını şöyle vermiştir:

1- el-Akl ve Fazlu'l-İlmi kitabı,

2- et-Tevhit,

3- el-Hucce,

4- el-Îmân ve el-Kufr,

5- ed-Duâ,

6- Fadlu'l-Kur'ân,

7- et-Tahâre ve el-Hayz,

8- es-Salâ,

9- ez-Zekât,

10- es-Savm,

[581]en-Necâşî, **Ricâl,** s. 377.

11- el-Hacc,

12- en-Nikâh,

13- et-Talâk,

14- el'itk ve et-Tedbir ve el-Mukatebe,

15- el-Eymân ve'n-Nuzûr ve el-Keffarât,

16- el-Maişe,

17- eş-Şehâdât,

18- el-Kadâyâ ve el-Ahkâm,

19- el-Cenâiz,

20- el-Vukûf ve es-Sadakât,

21- es-Sayd ve ez-Zebîh,

22- el-Atime ve el-Eşribe,

23- ed-Devâcin ve er-Ravacin,

24- ez-Zey ve et-Tecemmul,

25- el-Cihâd,

26- el-Vasâya

27- el-Farâid,

28- el-Hudûd,

29- ed-Diyât,

30- *el-Kâfî*'nin son kitabı er-Ravza'dır.[582]

el-Kâfî'nin tenkit edildiği en önemli noktalardan biri de kitap sayısındaki çelişkilerdir. Bazı nüshalar 30 kitaptan oluşurken diğer bazı nüshalar 30'dan fazla kitabı içermektedir. Muasır Şîa âlimlerinden biri olan Mûsevî, *el-Kâfî'*nin şöhretine ve on ikinci İmâma arzedilmiş olmasına rağmen, hakkındaki bazı çelişkilere dikkat çekmeye çalışmış ve şunları söylemiştir: Havansarî, 'birçok babı kapsayan Ravda kitabının *el-Kâfî'*den olup olmadığı noktasında ihtilaf vardır. Küleynî'nin telifi olan *el-Kâfî*'den bir kitap mıdır? Yoksa daha sonraları mı eklenmiştir?'[583] İfadelerini kullanarak bu konuda Şîa âlimlerinin içinde bulunduğu görüş ayrılığına işaret etmiştir.

Mûsevî ise Şîa âlimlerinin *el-Kâfî'*deki kitap sayısı konusundaki çelişkili beyanlarına işaret ederek şunları söylemiştir: Mutekaddimûn Şîa âlimlerinin

[582] et-Tûsî, **Fihrist**, s. 135, no: 602; et-Tûsî, **Ricâl**, s. 439.
[583] el-Havansârî, **Ravdatu'l-Cennât...,** c. 6, s. 117.

ifadelerinden hicri beşinci asır ile on birinci asır arasındaki süre zarfında *el-Kâfî*'ye yirmi kitap eklenmiştir. Bu kitapların her biri çok sayıda babı içermektedir. Dolayısıyla bu süre zarfında *el-Kâfî'*ye eklenenler takriben %40'a tekabül etmektedir. Bu söylediğimiz, kitabın rivâyetlerde yapılan tebdil, lafızlarda yapılan tağyir, bazı pasajların hazfedilip başkasının eklenmesi dışında olanlardır. *el-Kâfî'*ye 20 kitap ekleyenler kimlerdir? Bu ameliyyeyi gerçekleştirenin nezih, temiz ve güvenilir olması mümkün müdür?

Bunu yapan tek bir kişi midir? Yoksa asırlar buyunca farklı kişiler mi eklemeler yapmışlar? Bütün bu olup bitenlere rağmen hala bu kitap Masûm İmâm'a arzedilmiş ve '*el-Kâfi* Kâfin Lişîatinâ' deyip, içindeki rivâyetlere güvenecek miyiz?[584] sorularını yöneltmiştir.

Şimdi elimizde mevcut olan ve Şiî hadis dünyasında kabul gören *el-Kâfî*'nin Usûl, Furû', Ravda bölümleri ile bu bölümlerin içerdiği hadisleri sayısal olarak inceleyelim.

1.4.16.3. Ana Hatlarıyla Usûl ve Furû'un Bölümleri

Daha önce *el-Kâfî*'nin usûl ve furû' olmak üzere iki ana kısımdan meydana geldiğini belirtmiştik. Furu' bölümü; ibâdet ve muamelat ile alakalı rivâyetleri içerir. Bazen umûmî mevzuları içeriyor olması bu bölümün hususiyetini değiştirmez. İtikat ve iman ile ilgili konular ise, *el-Kâfî*'nin usûl kısmında bulunmaktadır. Bu anlayışla iman ve itikat esaslarını temellendirmek amacıyla telif edildiği düşünülen usûl kısmı *el-Kâfî*'nin en önemli bölümü sayılmaktadır. Bizim tespitimize göre *el-Kâfî*'de *er-Ravda* ile beraber 35 kitap vardır. Bu kitapların her biri çok sayıda babı bünyesinde içermektedir. Bu babların her biri çok sayıda hadisi içermektedir. Konuyu şu şekilde özetlememiz mümkündür:

1. Cilt.
   a. el-Akl ve'l-Cehl Kitabında: 34 hadis,
   b. İlmin Fazileti : 22 bab ve 176 hadis,
   c. Tevhîd : 35 bab ve 215 hadis,
   d. el-Hucce : 130 bab ve 1015 hadis vardır.
2. Cilt.

[584] Musevî, **Keşfu'l-Esrâr...,** s. 102,103.

a. el-Îman ve'l-Kufr : 209 bab ve 1609 hadis,
b. ed-Duâ : 60 bab ve 409 hadis,
c. Fadlu'l-Kur'ân : 13 bab ve 124 hadis,
d. el-İşre : 30 bab ve 204 hadis vardır.

3. Cilt.
a. et-Tahâre : 46 bab ve 340 hadis,
b. el-Hayız : 24 bab ve 93 hadis,
c. el-Cenâiz : 95 bab ve 545 hadis,
d. es-Salâ : 103 baba ve 927 hadis,
e. ez-Zekât : 47 bab ve 277 hadis vardır.

4. Cilt.
a. Zekât'ın eki (Sadakalar) : 43 bab ve 252 hadis,
b. es-Siyâm : 83 bab ve 452 hadis,
c. Hac ve Ziyeretler babları : 236 bab ve 1486 hadis vardır.

5. Cilt.
a. e-Cihâd : 32 bab ve 149 hadis,
b. el-Maîşe : 159 bab ve 1061 hadis,
c. en-Nikâh : 192 bab ve 990 hadis vardır.

6. Cilt.
a. el-Akîke : 38 bab ve 223 hadis,
b. et-Talâk : 82 bab ve 499 hadis,
c. el-İtk, et-Tedbir ve el-Kitâbe Kitabında: 19 bab ve 114 hadis,
d. es-Sayd : 17 bab ve 119 hadis,
e. ez-Zebâih : 15 bab ve 74 hadis,
f. el-Atime : 134 bab ve 709 hadis,
g. el-Eşribe : 37 bab ve 268 hadis,
h. ez-Zey, et-Tecemmul ve el-Muruvve: 69 bab ve 552 hadis,
i. ed-Devâcin Kitabında: 13 hadis ve 106 hadis vardır.

7. Cilt.
a. el-Vesâya : 39 bab ve 240 hadis,
b. el-Mevâris : 69 bab ve 309 hadis,
c. el-Hudûd : 63 bab ve 448 hadis,

d. ed-Diyât : 56 bab ve 366 hadis,

e. eş-Şehâdât : 23 bab ve 123 hadis,

f. el-Kadâ ve el-Ahkâm: 19 bab ve 78 hadis,

g. el-Îman, en-Nuzûr ve el-Keffârât Kitabında: 18 bab ve 144 hadis vardır.

8. Cilt.

a. er-Ravda : 597 hadis vardır.[585]

el-Furû' kitabındaki babların ve hadislerin tertibi noktasında Şîa hadis âlimlerinin dikkat çektiği hususlardan bazıları şunlardır:

- Aynı bab başlığının aynı kitapta tekrarlanması: Küleynî ihtiyaç olmadığı halde bazen aynı bab başlığını, bir tek kitapta birden fazla tekrarladığı olmuştur. Misalen Kitâbu'z-zekât'de, en-Nevâdir başlığını iki defa zikretmiştir. Birinci babda 16 hadis zikretmiştir. Aynı başlığı verdiği diğer babta ise beş hadis tahric etmiştir. Zikrettiğimiz bablarda hadis tekrarı olmamıştır.[586] Aynı şekilde Kitâbu'l-Cenâiz'de, (المراة تموت وفي بطنها ولد يتحرك) bab başlığı ikinci sefer (المراة تموت وفي بطنها صبي يتحرك) şeklinde iki defa tekrarlanmıştır.[587]
- Bazı babları başlıksız bırakması: Küleynî, *el-Kâfî'*deki 35 babı başlıksız bırakmıştır. Küleynî (Bâbun) demekle yetinmiştir.[588] Bu babların bir kısmı sadece bir-iki hadis içeriyorken, diğer bir kısmı ise daha fazla hadis içermektedir. Küleynî'nin neden bu yola müracaat ettiği bilinmemekle beraber, zikrettiği hadislerin medlûlüne uygun bab başlığı bulamadığından dolayı böyle bir yola müracaat ettiği tahmin edilmektedir. Esas itibariyle Küleynî, el-Furû' kitabında geçen bu rivâyetleri bir iki bab başlığı altında tahric etseydi daha

[585] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 408.

[586] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 46; c. 4, s. 43, bab no: 43. Şunu da ifade edelim ki, en-Nevâdir bab başlığı Furû' kitabında 52 defa tekrarlanmıştır. Belki de Küleynî elindeki hadislerin mühteviyatına uygun olan bab başlıklarını seçmede sıkıntı çektiğinden dolayı en-Nevâdir bab başlığını sıkça kollanmıştır. Esas itibariyle bu husus *el-Kâfî*'deki tebvib konusunda işaret edilen bir nakisedir.

[587] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Cenâizi, c. 3, s. 155, bab no: 26; c. 3, s. 206, bab no: 72.

[588] Örnek: Kitâbu'l-Vasâyâ'da iki başlıksız bab vardır. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî**, Furû'u'l-Kâfî, c. 7, s. el-Vasâyâ, s. 12,44. Kitabu'd-Diyâti'de üç başlıksız bab vardır. Bkz. Küleynî, Furû'u'l-Kâfî, c. 7, Kitâbu'l-Mevârîsi, s. 76,150, 158, 162, 165, 169 vb.

uygun olurdu denebilir. Böyle yapmamış olması ise tebvib işini tenkide açık hale getirmiştir.

- Hadis metninin kitabın konusuyla alakalı olmaması: Küleynî ve kitabı *el-Kâfî'*ye yapılan tenkitlerden biri de konuyla alakası olmayan hadisleri kitap ve bab başlıkları altında tahriç etmiş olmasıdır. Fıkıhla hiçbir alakası olmayan rivâyetleri *el-Kâfî*'nin Furû' kısmında zikretmiştir. Halbuki onu Tarih veya Ravda bölümlerinde zikretmesi gerekirdi. Bilindiği gibi Kitâbu'r-Ravda'da ahlak, siyer, tarih, hikem, hutbeler vb. konuları alakadar eden hadisleri rivâyet etmiştir. Örneğin Tübbaa kıssasında rivayet edilen, Kabe'yi yıkmak üzere Mekke'ye gelen ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçerek ilk olarak Kabe'ye örtü giydiren, Ashab-ı Fil meselesi veya Zemzem kuyusunun kazılması vb. konu alan rivâyetlerin yeri Furû' değil, daha çok tarih bölümleridir. Ancak Küleynî bütün bu kıssalara Furû' bölümünde yer vermiştir.[589] Bu ise kitabın düzen ve intizamına halel getiren bir durumdur. Zira hadis arayan biri neyi nerede bulacağı noktasında zorlanacaktır. Bu yüzden de Küleynî bu noktada tenkit edilmiştir.

1.4.16.4. Ravdatu'l-Kâfi

*el-Kâfî'*deki bölümleri bu şekilde zikrettikten sonra, Şîa mutekaddimûn âlimleri ile muteahhirûn Şîa âlimlerinin çoğunluğuna göre Küleynî'ye ait olduğu kabul edilen er-Ravda kitabına kısaca değinmeye çalışacağız. Zira bu bölümün Küleynî'ye ait olup olmadığı ile içerdiği rivâyetlerin sıhhati ile ilgili tartışmalar vardır. Bu kitabı *el-Kâfî'*nin diğer kitaplarından ayıran en önemli özelliği, bablara ayrılmamış olması ve 597 rivâyetin içerdiği konulara bakmaksızın art arda sıralanmış olmasıdır.

Mutekaddimûn Şîa âlimleri er-Ravda kitabı konusunda üçe ayrılmışlardır. 1- er-Ravda kitabını el-İşre ile et-Tahare kitapları arasına yerleştirenler, 2- Onu müellifin müstakil bir eseri olarak değerlendirenler, 3- er-Ravda kitabının müellife ait olup olmadığı konusunda tereddüt edenler. Müteahhirun Şîa uleması arasında er-Ravda kitabının müellife nispetini tamamen reddedip, *'es-Serâiru'l-Hâvî li Tahrîri'l-*

[589] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Furû', Bâbu'l-Hacc, h. no: 1-89-215-222.

Fetâvî' adlı kitabın sahibi Muhammed b. Ahmed b. İdris el-İclî el-Hillî'ye (ö.597/1201) ait olduğunu iddia edenler de vardır.

Bu görüşte olanlardan biri olan el-Mevla Halil el-Kazvinî, şunları söylemektedir: er-Ravda Küleynî'nin müellefatından değildir. Sonlara doğru ashaptan bazıları kendisine telif etmesinde yardım etmişseler de , İbn İdrîs Ebû Abdillah Muhammed el-İclî el-Hillî'nin müellefatındandır.' Bu son iddiayı eş-Şehid es-Sâni'ye de nispet edenler vardır. Ancak bu, ispat edilebilmiş değildir. [590]

er-Ravda ile ilgili iddiayı kabul etmeyen Abdurrasûl, "Bu son derece garip bir şeydir. Bu gafletin sebebinin ne olduğunu bilmiyorum. er-Ravda'nın Küleynî'ye ait olduğu hususunda şüphemiz yoktur. er-Ravda, *el-Kâfi'*nin bir cüzüdür. Bu konuda birçok delilimiz vardır,"[591] dedikten sonra iddiasını şu şekilde temellendirmeye çalışmıştır:

1- er-Ravda'daki isnatların başlarında zikredilen râvilerin şeyhlerinin tümü sekiz veya dokuzuncu tabakadandırlar. Küleynî de dokuzuncu tabakadan sayılır. O, Küleynî'nin şeyhlerinden sayılan sekizinci tabakanın sığarından rivayet eder. Aynı şekilde asırdaşı olan dokuzuncu tabakadan da rivayet eder.

İbn İdris ise, on beşinci tabakadan sayılır. Durum böyleyken nasıl olur da kitap ona nispet edilir? Bilinmesi gerekir ki, er-Ravda hadislerinin senedlerinin başlarındaki râvilerin tümü sekiz veya dokuzuncu tabakadandırlar.

2- er-Ravda'nın senedleri ile *el-Kâfi'*den olan el-Usûl ve el-Furû'un senedlerinin tümü bir ve benzerdir. Örnek olarak: 7, 8, 10, 16, 23, 34, 41, 62,79, 96, 149, 245 ve 270 numaralı hadislere bakılabilir.
3- *el-Kâfi'*de çok sayıda rivâyet idde aracılığı ile rivayet edilmiştir. Bizler er-Ravda'da da aynı iddeleri görüyoruz. Orada zikredilen senedlerin aynısının er-Ravda'da da zikredildiğini görüyoruz.
4- Müellifin kendisi er-Ravda'nın kendisine ait olduğunu açıkça söylemiş ve '*el-Kâfi'*nin' bir cüzü olduğunu ifade etmiştir.[592]

[590] el-İsfahanî, el-Mîrza Abdullah Efendî (ö. 1130/1718), **Riyâdu'l-Ulemâ ve Hiyadu'l-Fudala**, es-Seyyit Ahmed el-Huseynî (thk.), Matbaatu'l-Hiyâm, Kum 1401/1981, c. 2, s. 261-262.
[591] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 408.
[592] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 7, s. 464.

Küleynî bir kitabın sonuna geldiğinde, mutlaka kitabın nihayetine geldiğine işaret eder ve sırada hangi kitabın olduğunu açıklamayı da kendisine adet edinmiştir. Anlaşılan o ki, Küleynî'nin *el-Kâfi'*yi kitaplara ayırması, elimizdeki nüshalardakinden farklıdır. Durum ne olursa olsun, müellif her kitabın sonunda mutlaka "تم" kitap tamamlandı demiştir. Örneğin, 'Tevhid' kitabının nihayetinde " تم كتاب العقل والعلم والتوحيد من كتاب الكافي ويتلوه كتاب الحجة في الجزء الثاني[593] من كتاب الكافي ، تاليف الشيخ ابي جعفر محمد بن يعقوب الكليني رحمة الله عليه... " demiştir.

" في الجزء الثاني ... " ibaresinin *el-Kâfi* ravilerinden birinin veya müstensihin ifadesi olduğunu anlıyoruz. Zira Küleynî'nin bu ifadeleri kendisi için kullanmış olması düşünülemez.

Aynı şekilde 'el-Eyman ve en-Nuzur' kitaplarının sonunda "musannif şöyle demiştir" ifadesi mevcuttur:

"هذا اخر كتاب الايمان والكفر والطاعات والمعا صي من كتاب الكافي والحمد لله وحده وصلى الله على محمد واله"[594]

'Dua' kitabının sonunda musannif: "تم كتاب الدعاء ويتلوه كتاب فضل القران"[595] ifadesini kullanmıştır.

Yine 'Kur'ân'ın Faziletleri' kitabının sonunda musannıf şöyle demektedir:

"تم كتاب فضل القران بمنه وجوده ويتلوه كتاب العشرة"[596]

Müellif, 'et-Tahare' kitabının sonunda: "Bu *el-Kâfi'*den et-Tahare kitabının sonudur. Bu kitap 45 babtır. Onu İnşaallah 'Kitabu'l-Haydi' takip ediyor."[597] demiştir.

Daha önce en-Necâşi ile et-Tûsi'nin kitabın kitaplara ayrılması ile ilgili görüşlerine işaret etmiştik. Onlar et-Tahare ile Hayız kitaplarını bir kitap olarak zikretmişlerdir.

---

[593] Basılı nüshalarda 'el-Akıl, el-Cehl kitapları ile el-İlm, et-Tevhit ve el-Hucce kitapları *el-Kâfi'*nin birinci ciltdedirler. İşaret edilen taksimat ise, ya musannıf veya nasıha aittir diyebiliriz.
[594] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 464.
[595] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 595.
[596] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 634.
[597] Küleynî, **el-Kâfî,** Furû' Mine'l-Kâfi, c. 3, s. 74.

Musannif ise, Hayız kitabının sonunda: "Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd, Rasûlüne ve âline salat ve selam olsun ki, *el-Kâfi'*den Hayız kitabı tamamlandı."[598] demiştir.

Müellif, 'el-Cenâiz' kitabının sonunda: "Bu Ebû Câ'fer el-Küleynî'ye ait *el-Kâfi'*den el-Cenâiz kitabının sonudur. Bir tek olan Allah'a hamd, onun Rasûlü ve âline salat ve selam olsun. Bundan sonra 'es-Salat' kitabı gelmektedir,"[599] demiştir.

Küleynî bu şekilde kitapların sonuna ve çoğunlukla ondan sonra gelecek olan kitaba işaret etmiştir. Küleynî bu durumu kitabını telif ederken kendisine adet edinmiştir.

Müellif, 'el-Eymân', 'en-Nuzûr' ve 'el-Keffârât' kitaplarının sonunda: "Burası el-Eymân, en-Nuzûr ve el-Keffârat kitaplarının sonudur. Bunlarla Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb er-Râzî el-Küleynî'nin müellefatı *el-Kâfi'*den el-Furû'un sonudur. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd, Rasûlü'ne ve âline salat ve selam olsun. Onun akabinde de Allah'ın izniyle, *el-Kâfi'*den er-Ravda kitabı gelmektedir,"[600] demiştir.

5- Bu konudaki önemli delillerden biri de en-Necâşî (ö. 450/1058)[601] ile et-Tûsî'nin[602] er-Ravda'nın Küleynî'ye ait olduğunu ve *el-Kâfi*'den bir cüz olduğunu ifade etmiş olmalarıdır.

Şîa meşayihinin kitap ve teracimleri hususunda derin bilgiye sahip olan en-Necâşî ile et-Tûsî, er-Ravda kitabını beş şeyhten, onlar da şeyhleri olan yedi kişiden rivayet etmişlerdir. Onlar da kitabı musannifi Küleynî'den rivayet etmişlerdir.[603]

[598] Küleynî, **el-Kâfî,** Furû' Mine'l-Kâfi, c. 3, s. 110.
[599] Küleynî, **el-Kâfî,** Furû Mine'l-Kâfi, c. 3, s. 263
[600] Küleynî, **el-Kâfî,** Furû' Mine'l-Kâfi, c. 7, s. 464.
[601] en-Necâşî**, Fihrist...,** s. 377.
[602] et-Tûsî, **Fihrist**, s. 135.
[603] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 408-415.

İKİNCİ BÖLÜM

el-KÂFÎ KAYNAKLARI VE RÂVÎLERİNİN CER TA'DİL DURUMLARI

Birinci bölümde Küleynî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, eserleri, yanı sıra Küleynî'nin hadis metinlerinde takip ettiği yol ve yöntem üzerinde durmuştuk.

Bu bölümde ise *el-Kâfî*'nin yazılışı, yazılış tarihi, yazılış sebebi, temayüz eden özellikleri, tarih içindeki algılanışı, Küleynî'nin hocaları ve genel olarak *el-Kâfî*'deki râvilerin cerh ve ta'dil durumlarını ele alacağız. Ayrıca *el-Kâfî*'yi diğer sair kitaplardan ayıran el-İdde konusunu inceleyeceğiz.

el-Kâfî'yi incelemeye geçmeden önce Şîa mezhebinin temel hadis kaynaklarını uluşturan ve *el-Kâfî*'nin de içinde yer aldığı Kütüb-i Erbaa ve el-Kâfî'den önceki Şîa hadis eserleri hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

2.1. KÜTÜB-İ ERBAA

Şîa'daki hadis tedvini iki aşamadan geçmiştir. Küçük mecmualar dönemi ve büyük mecmualar dönemi.

Küçük mecmualar dönemini, doğrudan imâmlardan yapılan erken dönem rivayetler dönemi şeklinde tarif etmek mümkündür. Bu dönemde, yazılan mecmualara "Usûl" yani asıllar denilmiştir.[604] Bunları, diğer hadis edebiyatı türlerinden ayıran en önemli özellik, doğrudan imâmdan[605] işitilen veya sadece bir râvî aracılığıyla ondan alınan rivayetlerden oluşmalarıdır.[606] Ancak asılların (Usûl) tanımında ve muhtevasında Şiî hadîs âlimlerinin farklı görüş ve değerlendirmeleri

[604] el-Fadlî, **Usûlu'l-Hadîs,** s. 47.
[605] Bu ifade ile Ehl-i Beyt'ten olan 12 imâm kast edilir.
[606] el-Fadlî, **Usûlu'l-Hadîs**, s. 47.

vardır. Asl ile kitâb kavramları arasında[607] karşılaştırmalar yapılarak, aralarındaki farklara işaret edilmektedir. Örneğin bu konuda ilk görüş beyan edenlerden biri olan el-Bihbehânî (ö. 1205/1790), "Kitâb, hadislerin konularına göre tertib edildiği (mübevveb) ve bölümlere ayrılmış (müfassal) metinlerdir. Asıl ise, sadece haber ve âsâr toplayan mecmûâdır"[608] şeklinde tanımlamıştır. Ca'fer Sübhânî ise bu görüşe katılmayarak şu açıklamayı yapmıştır: "Asılların birçoğu da mübevvebdirler."[609] Ancak Şîa hadisçilerinin çoğunluğu onun bu görüşüne katılmayarak ve asılların herhangi bir tertibe sahip olmadığı konusunda hemfikirdirler.[610] Bu mecmualar 400 kadardır. Bu mecmuaların sayısal olarak fazla olmasının sebebi, İmâmlardan rivayet eden Şiî râvilerin sayısının çokluğudur. Aynı şekilde İmâmların Hz. Peygamber'den (sas) rivayet ettiği hadis sayısının fazla olmasıdır. Şîa'ya göre, Şîa hadisleri, İslâm teşrîinin tüm yönlerini kapsayacak kadar fazladır. Bu anlamda fakîhin şerî naslardan istinbat etmek için her türlü ihtiyacını karşılayabilecek niteliktedir.[611] Yani fıkıhçnın şerî hükümler noktasında ve hüküm istinbat etmek için ihtiyaç duyduğu her türlü hadisi bu mecmûalarda bulması mümkündür. Şunu da ifade edelim ki, bu mecmûalarda yer alıp da doğrudan yapılan rivayetlerin şartlarını taşımayan rivayetler de vardır. Ancak bu rivayetler tarihi süreç olarak İmâmlar dönemine aittir. Bundan dolayı ilk dönem rivayetlerinden sayılırlar.

Şîaya göre bu 400 asıl (Usûlu'l-Erbaa Mieh)[612] ve diğer kitaplar kaynağını doğrudan İmâmlardan almıştır. Kendisinden hadis rivayet edilen her imâm, kendi babasından veya ecdadından rivayet ederdi. Yani İmâmın ecdadı da İmâm Ali'nin (as) kitabından rivayet ederlerdi. İsnadı ise, İmâmdan başlayıp Allah'a kadar giderdi. Bu tür rivayetler de Şîa hadisçileri örfünde Silsiletu'z-Zehebiyye diye bilinirdi. Bu

[607] Buvâne, Said Muhammed Ali, **el-Usûl el-Erbau'mie İnde'ş-Şîati'l-İmâmiyye Vehmun em Hakîka**, Mecelletü Dirâseti'l-Ulûm'ş-Şerîa ve'l-Kanûn, c. 37, S: 2, Ürdün 2010, s. 377.
[608] Bihbehânî, **el-Fevâidu'r-Ricâliyye**, Dâru Usâmes. s. 34.
[609] Sübhânî, **Külliyât fî'l-Hadîs**, s. 475; Özpınar, Ömer, **Şiî Hadîs Tarihi**, Ankara Okulu, Ankara 2018, s. 338.
[610] Sâmir el-Amîdî, **Târihu'l-Hadâi**, s. 234.
[611] el-Fadlî, **Usûlu'l-Hadîs**, s. 47.
[612] Dört Yüz Asıl (Usûlu'l-Erbaa Mie): Dört yüz kitap demektir. Asl'ın çoğulu Usûl'dür. Kendisine'Asıl' denmesinin sebebi ise, âlimlerin başvurduğu ve itimat ettikleri kaynaklar olmasındandır.

rivayetlerin bu şekilde betimlenmesinin sebebi ise, değerinin yüksek, temiz ve saf olmasıdır.[613]

Ca'fer es-Sâdık (as) gibi Ehl-i Beyt imâmlarının sözlerinden meydene gelen her bir kitaba *asıl* denilmiştir. Bu asıllardan yüzlercesi -İmâmiyye Şîası 400 asla inanmakla beraber asılların sayısı ile ilgili farklı rakamlar zikredilir- bazen öğretilerini doğrudan kaydeden bir imâmın öğrencisi tarafından, bazen de daha sonraki bir müdevvin tarafından kısmen imâma dayanan bir isnad vasıtasıyla tedvin edilmiştir. *Asıllar*, dini ve ictimaî tasavvuru formüle eden İmâmiyye akidesinin açıklamasını, hukukî sorgulamaları ve Ehl-i Beyt'in haklı konumuna karşı çıkan kimselere ait polemiklere cevap verme gibi zorunlu malzemeyi ihtiva etmekteydi.

Şiî ulema nezdinde bu asılların kendine göre bazı meziyetleri vardır. Bu meziyetlerden bir kısmı şunlardır:

1- Asıl, müellifin cemettiği hadisleri vasıtasız bir şekilde İmâmdan rivayet ettiğidir. Bazen de İmâm'dan doğrudan rivayet edenden almıştır. Kısacası kendine has bir şekilde telif edilmiştir.

2- İçindekilerin sıhhatine hükmetmeyi gerektirecek tarzda müellifin, ashabın önde gelenleri tarafından övülmüş olmasıdır. el-Behâî '*el-Meşriku'ş-Şemseyn'* adlı eserinde kudemaya göre, hadisin sahih olduğuna hükmetmeyi gerektiren hususlardan biri de hadisin meşhur ve onlar nezdinde bilinen 400 aslın birçoğunda bulunması olduğunu belirtmiştir.[614] İkinci husus ise, hadisin muhtelif senedlerle söz konusu asıllardan bir veya ikisinde bulunmasıdır.[615] Üçüncü husus, hadisin Ashabu'l-İcma' denenlerden birinin aslında yer almasıdır.[616] Mir ed-Damâd, '*er-Ravaşih es-Semâvîyye'* adlı eserinde 400 aslı zikrettikten sonra şunları söylemiştir: Bilinsin ki, bir rivayetin tashih edilmiş, mutemet asıllardan alınmış olması, onun sahih kabul edilebilmesinin esaslarından biridir. Hadisin mutemet bir asılda bulunuyor olması, mutekaddimûn Şîa âlimlerine göre tek başına sahih olduğuna hükmetmeyi gerektiriyordu. Ancak diğer

[613] el-Fadlî, **Usûlu'l-Hadîs**, s. 47.
[614] Tahranî, **ez-Ẕerî'a…**, c. 2, s. 126.
[615] Tahranî, **ez-Zerî'a…**, c. 2, s. 127.
[616] Tahranî, **ez-Zerî'a…**, c. 2, s. 127.

> mutemet kitaplardaki hadislerin sıhhatine hükmedebilmek için ise, rivayetin İmâmdan sadır olduğu inancına halel getiren her türlü ihtimalin bertaraf edilmesi gerekiyordu. Hadisin itimat edilen bir kitapta olması ve müellifin akidesinin düzgün olması, sahih addedilmesi için yeterli görülmüyordu.[617] Dolayısıyla sair kitaplardan ayrı özelliği olan ve imâmdan alındığına dair kesin kanaat oluşan bu mümtaz asıllarda bulunan rivayetler, sahih olmaya yakındırlar. Asılların müelliflerinde bulunan bu özellikler, onların diğer kitaplardan ayrılmasına sebep olmuştur. Bu özellikler başkalarında bulunmayan özelliklerdir. Bundan dolayı yazarları övülen ve güvenilir müellifler olmuşlardır. Ricâl âlimlerinin biri için, "onun bir aslı vardır" şeklindeki ifadesi övgü olarak kabul edilir. Zira aslının olması, özellikli (hadisçi) kişiliğine sahip olduğu, zapt ve hıfzının iyi olduğu, unutkanlığa ve ihtilata sebep olan hususlardan sakındığının kanıtıdır. Aynı zamanda yanlış yapmak gibi râvinin rivâyetine halel getirici hususlardan sakındığının işaretidir. Öte yandan hadisleri kaynağından, olduğu gibi almaya hazır ve müheyye' olduğunu gösterir.[618]

el-Behâî *Meşriku'ş-Şemseyn* adlı kitabında şunları söylemiştir: "Hocalarımızdan bize ulaşan bilgilere göre, Ashab-ı Usûl, imâmlardan birinden bir hadis işittiklerinde, vakit geçirmeden onu asıllarında kaydetme cihetine gidiyorlardı. Hadisin tümü veya bir kısmını ileriki dönemlerde kaybetmemek ve unutmamak için işittikleri hadisi, asıllarında kaydetmeyi kural edinmişlerdi."[619] Mîr Dâmâd da şunları söylemiştir: "Denir ki ashabımızın, İmâmlar'dan (as) bir hadis işittiklerinde, onu süratle ve geciktirmeden asıllarında kayıt altına almaları adettendi."[620]

Usûl ve müelliflerindeki meziyetler, Şîa âlimlerinin onlara özel bir alaka göstermesine sebep olmuştur. Bu nedenle onların kitaplarını okuyup ezberlemişlerdir. Bu kitapları sair kitaplara tercih etmişlerdir. Daha sonra Asıllardan (Usûllerden) daha rahat istifade edebilmek için onlara özel fihristler hazırlanmıştır. Müellifleri için özel biyografiler kaleme alınmıştır. et-Tûsî ile en-Necâşî'nin muasırı

---

[617] Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 2, s. 126.
[618] Tahrânî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 127.
[619] Tahrânî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 128.
[620] Mîr ed-Dâmâd, Muhammed Bâkır el-Hüseynî el-Estrâbâdî, **er-Revâşihu's-Semâviyye,** Ğulamhüseyn Kayseriyyehâ- Nimetullah el-Celîlî (thk.), Dâru'l-Hadîs, Birinci Baskı, Kum 1422/2001, s. 160.

olan Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. el-Hüseyin b. Abdullah b. el-Ğadâirî, bu amaçla bir kitap telif etmiştir.[621]

Tahrânî, '*ez-Zerîa'* adlı eserinde 117 aslın ismi ve müellifini zikretmiştir.[622] Tahrânî'nin söz konusu eserinde yer verdiği ve örnek olarak zikredebileceğimiz kitaplardan birkaç tanesi şunlardır:

- ✓ Aslu Âdem b. el-Hüseyn en-Nehhâs el-Kûfî,[623]
- ✓ Aslu Âdem b. el-Mutevekkil Ebû'l-Hasan Kûfi,[624]
- ✓ Aslu Ahmed b. el-Hüseyn b. Sait b. Osman el-Kureşî,[625]
- ✓ Aslu Ahmed b. Muhammed b. Ammar Ebû Ali el-Kûfî (ö. 346/958),
- ✓ Aslu Ahmed b. Yusuf b. Ya'kûb el-Cu'fî (ö. 333/945),[626]
- ✓ Aslu Ebân b. Tağlib b. Rabbâh el-Bekrî,[627]
- ✓ Aslu Ebân b. Osman el-Ahmer el-Becelî,[628]
- ✓ Aslu Ebân b. Muhammed el-Becelî,[629]
- ✓ Aslu Ebû Yahya İbrahim b. Ebû'l-Bilad.[630]
- ✓ Aslu İbrahim İbn Ebû'l-Kerrâm el-Ca'ferî.[631]
- ✓ Aslu İbrahim b. Halit el-Attar el-Abdî.[632]
- ✓ Aslu İbrahim b. Salih el-Enmâtî el-Esedî.[633]
- ✓ Aslu İbrahim b. Mihzem el-Esedî.[634]

---

[621] İbn el-Ğadairî, Ahmed b. el-Hüseyin b. Abdullah b. İbrahim Ebû'l-Hüseyin el-Vasitî el-Bağdadî, **Ricâl**, es-Seyyit Muhammed Rıda el-Hüseynî el-Celalî (thk.), Dâru'l-Hadis, Birinci Baskı, Kum 1422/2001, s. 13.

[622] Tahranî, **ez-Zerî'a...**, c. 2, s. 125-167.

[623] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 135.

[624] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 135.

[625] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 138.

[626] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 140.

[627] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 135.

[628] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 135.

[629] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 136.

[630] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 172, no: 73; Küleynî, *el-Kâfî*'de Ebû Yahya İbrahim b. Ebû'l-Bilad'ın senedinde yer aldığı üç hadise yer vermiştir. Bak. Küleynî, **el-Kâfi,** Kitabu's-Salati, Babu Vakti's-Salati fi Yevmi'l-Ğeymi ve'r-Rihi, c. 3, s. 285, h. no: 6; Kitabu'l-Hacci, Babu'l-Vukûfi Biarafete ve Haddi'l-Mevkifi, c. 4, s. 465, h. no: 9; Kitabu'l-Eşribe, Babu'n-Nebizi, c. 6, s. 416, h. no: 5.

[631] İbn Dâvud, **Ricâl**, s. 28,29; en-Necâşî, **Ricâl**, s. 21, no: 29; el-Hûî, **Muʿcem…,** c. 1, s. 179.

[632] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 17, no: 41; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 198,199, no: 142; Küleynî, **el-Kâfî**, Babu Men İdtarra İla el-Hamri Liddevâi, c. 6, s. 413, h. no: 1.

[633] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 17; İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 30, no: 23; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 215,216; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hacci, Babu Fadli'l-Hacci ve'l-Umreti,c. 4, s. 255, h. no:14; Kitabu'l-Maişe, Babu'n-Nevadir Min Kitabi'l-Maişe, c. 5, s. 315, h. no: 46; el-Ebtahî, es-Seyyit Muhammed Bakır el-Muvahhit el-İsfahanî, **Mu'cemu Ruvatu'l-Hadîs ve Sikatihi,** Muessesetu el-İmâm el-Mehdî (thk.), Birinci Baskı, Kum 1430/2009, c. 1, s. 115,

- ✓ Aslu İbrahim b. Nasr b. Ka'ka' el-Cu'fî.[635]
- ✓ Aslu İbrahim b. Nuaym el-Abedî.[636]
- ✓ Aslu İbrahim b. Yusuf b. İbrahim el-Kindî et-Tahhan.[637]
- ✓ Aslu Ebû Şuayp el-Muhamilî Salih b. Halid el-Kufî el-Kunâsî.[638]
- ✓ Aslu el-Hasan b. Salih b. Hay (ö. 168/785),[639]
- ✓ Aslu Hişâm b. el-Hakem Ebû Muhammed eş-Şeybânî el-Kûfî (ö. 179/699),[640]
- ✓ Aslu Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî,[641]
- ✓ Aslu Suleym b. Kays el-Hilâlî,[642]
- ✓ Aslu Zarîf b. Nasih el-Kûfî el-Bağdâdî,[643]

Şîa'nın '*Usûl el-Arbaa Mieh'* dışında da bazı kitapları vardır. Bunlar da İmâmlar döneminde telif edilmişlerdir. Ancak bu kitapların müellifleri, hadislerin doğrudan İmâm'dan veya İmâm'dan rivayet edenden rivayet edilmesi gerekir kuralına bağlı kalmamışlardır. Bilindiği gibi Usûl müellifleri, bunu şart koşmuşlardır. Onlar doğrudan İmâm'dan rivayet ettikleri gibi, aslın sahibinden de rivayet ettikleri olmuştur. Bazen de bir veya daha fazla râvi vasıtasıyla da rivayet etmişlerdir.[644] Örnek olarak şu kitapları verebiliriz:

- ✓ Ebû Yahya İbrahim b. Ebû'l-Bilâd Kitâbu'l-hadîsi,
- ✓ İbrahim b. Ebû'l-Kirâm el-Ca'ferî Kitâbu'l-hadîsi,
- ✓ İbrahim b. Halid el-Attâr el-Abedî Kitâbu'l-hadîsi,
- ✓ İbrahim b. Salih el-Enmetî el-Esedî Kitâbu'l-hadîsi vb.[645]

---

[634] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 23, no: 31; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 275,276; el-Ebtahî, **Mu'cemu Ruvât…,** c. 1, s. 162; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Maişe, Babu Beyi'd-Deyni bi'd-Deyni, c. 5, s. 100, h. no: 1; Kitabu'l-Hucce, Babu Kerahiyyetu't-Tevkit, c. 1, s. 368, h. no: 7

[635] er-Necâşî, **Ricâl,** s. 21, no: 28; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 274,275, no: 325; el-Ebtahî, **Mu'cemu Ruvatu'l-Hadis ve Sikatihi,** c. 1, s.164.

[636] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 20,21, no: 24; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 286, no: 329; el-Ebtahî, **Mu'cemu Ruvatu'l-Hadîs…,** c. 1, s. 166.

[637] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 325, no: 345; el-Ebtahî, **Mu'cemu Ruvâtu'l-Hadîs…,** c. 1, s. 172.

[638] el-Berkî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Halid, **Ricâl**, Hayder Muhammed Ali el-Bağdâdî (thk.), Menşûrât Muessesetu'l-İmâm es-Sâdık (as), İkinci Baskı, Kum 1433/2012, s. 295; et-Tûsî, **Ricâl,** s. 347, no: 5180; el-Mektebetu'ş-Şamile Li'ş-Ş'ia'; Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 6, s. 303 ve sonrası; et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl**, c. 2, s. 398.

[639] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 164.

[640] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 167.

[641] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 167.

[642] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 152-159.

[643] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 2, s. 159-162.

[644] el-Fadlî, **Usûlu'l-Hadîs**, s. 50.

[645] Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 6, s. 303.

Küçük mecmualar döneminden sonra büyük mecmualar dönemi başlamıştır. İşaret ettiğimiz gibi bu dönem, küçük kitap ve hadis risalelerinin büyük mecmualarda cemedilmeye ve telif edilmeye çalışıldığı dönemdir. Bu ikinci derecedeki kitaplar, bir önceki dönemde telif edilen hadis kitaplarından birkaç yönüyle farklılık arz etmektedir.[646]

- Bu mecmuaların müellifleri, asılların ravilerine izafe ve eklemeler yapmışlardır.
- Kitabın tertip ve düzenini fıkıh bablarına ve kendisi için telif edildiği konulara göre tasnif etmişlerdir.
- Bu mecmualar, hadis âlimleri arasında 'el-Cevamiu'l-Mutekaddime' ve 'el-Cevamiu'l-Muteahhire' olarak bilinir.[647]

el-Cevâmiu'l-Mutekaddime denildiği vakit '*el-Kütüb-i'l-Erbaa'* kastedilir. Şimdi bu dört kitabı ve içeriklerine kısaca işaret edeceğiz.

2.1.1. Kütüb-i Erbaa Kavramı

Kütüb-i erbaa (الكتب الأربعة) veya Usûl-u Erbaa (الأصول الاربعة),[648] Şîa'nın en önemli dört temel hadis kitabını ifade eden iki terimdir. Bu dört kitap, Şîa'nın en büyük, kapsamlı, kendilerine büyük bir değer atfedilen ve diğer bir tabirle Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih kitaplar olarak değerlendirilen mutekaddimun dönemine ait hadis mecmualarıdır. Zira Şîa'ya göre bunlar, 400 Aslı bir arada derleyip toplayan kitaplardır. Ehl-i Sünnet'in 'Kütüb-i Sitte'ye atfettikleri değeri Şiîler daha fazlasını bu dört kitaba atfetmektedirler.

Bu dört asıl ve müellifleri şunlardır:

1- Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin (ö.329/939) ***el-Kâfi'***si,
2- İbn Bâbeveyhî'nin (ö. 381/991) ***Men La Yahduruhu'l-Fakih'***i,
3- Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî'nin (ö.460/1067) ***Tehzîbu'l-Ahkâm'***ı,

---

[646] el-Fadlî, **Usûlu'l-Hadîs**, s. 51.
[647] el-Fadlî, **Usûlu'l-Hadîs**, s. 51.
[648] Kütüb-i Erbaa'dan kastedilen kitaplar şunlardır: Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin (ö. 329/939) ***el-Kâfi'si***, İbn Bâbeveyhî'nin (ö. 381/991) ***Men La Yahduruhu'l-Fakih'i*** ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) ***Tehzîbu'l-Ahkâm*** **ve** ***el-İstibsâr fîma Uhtulife fîhi'l-Ahbâr*** adlı iki kitabıdır.

4- Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî'nin (ö.460/1067) ***el-İstibsâr fima Uhtulife fihi'l-Ahbâr*** adlı kitabıdır.

2.1.2. Kütüb-i Erbaa'nın Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Kaynaklık Değeri

Ehl-i Beyt İmâmlarının özel konuma ve dini bir otoriteye sahip olduğuna inanan kimseler, İslâm'ın ilk üç neslinde, imâmların miraslarını muhafaza etmek maksadıyla onların sözlerini ve fetvalarını bir araya getirmişlerdir. Özellikle altıncı imâm Ca'fer es-Sâdık'a (as) yakın öğrencileri, Medine'de İmâm'ın fetva ve ictihatlarını derleyip toplamışlar, Ca'fer es-Sâdık'ın (as) oğlu Mûsâ el-Kâzım'ın talebeleri ise onun görüş ve ictihatlarını çeşitli küçük risalelerde cemetmişlerdir. On birinci İmâm (as) dönemine kadar Ehl-i Beyt'in taraftarları, onların ictihatlarını, fıkhî görüşlerini ve Kur'ân ayetleri ile ilgili tefsir ve yorumlarını kayıt altına almak için çaba göstermişlerdir. Öte yandan ilk Şiî musannifler, kitaplarını Hz. Ali (as) ve neslinin tarihinin yanı sıra onların fezâil ve hasâisi konusuna tahsis etmişlerdir. Ehl-i Beyt'e mensup Kufeli Zeyd b. Vehb (96/714-15) Hz. Ali'nin (as) hutbelerinden meydana gelen '*Kitâbu Hitâbi Emîri'l-müminîn'* isimli bir kitap derlemiştir.[649]

Söz konusu ilk dönem hadis kitaplarından bir kısmının müellifleri olduğu farz edilen yazarlarının ölümlerinden sonra yaşamış kişiler tarafından tasnif edilmiş olma ihtimali vardır. Örneğin, Şiî ulemadan bir kısmı tâbiinden olduğu iddia edilen Süleym b. Kays el-Âmirî'ye atfedilen *Kitâbu's-sakîfe* isimli hadis kitabının sıhhati konusunda şüphe içindedir.[650] Bu asıllardan bazıları, örneğin sahâbîlerden olan İbrahim Ebû Râfi'ın (ö.40/661)[651] *Kitâbu's-Sunen ve'l-ahkâm ve'kadâyâ*[652] adlı kitabı ve dördüncü imâm Ali Zeynulâbidin'e atfedilen *es-Sahîfetu's-secâdiyye*[653] isimli kitabı gibi, ilk dönem hadis kitapları hakkında kuşkulara yol açmıştır.[654] Bu kitaplar gerçekten mevcut olabileceği gibi diğer sair ashabın sahip olmadığı, ancak

---

649 et-Tûsî, **Fihrist**, s. 72, no: 291; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 8, s. 374, no: 4898; Tefreşî, **Nekdu'r-Ricâl**, c. 2, s. 242.

650 Jonathan Brown, **Şîa'da Hadîs,** trc. İbrahim Kutluay, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012/2, S. 6, s. 139.

651 İbnu'l-Esîr, İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahit el-Cezerî, **Usudu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, Ali Muhammed Masûm-Adil Ahmed Abdulmevcut (thk.), Dâru'l-Kutup el-İlmiyye, Birinci Baskı, ysz., 1994, c. 1, s. 152.

652 en-Necâşî, **Ricâl,** s. 8; Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 26; el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 34, s. 257; c. 38, s. 257.

653 el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 104, s. 210.

654 Jonathan Brown, **Şîa'da Hadis,** s. 139.

Hz. Ali'nin (as) ve soyunun sahip olduğu bazı özel ilimleri göstermeye istekli olan sonraki Şiîler tarafından da kitap haline getirilip icad edilmiş olabilir.

Şiî âlimler bu asıllardan daha iyi istifade edebilmek için onları konularına göre yeniden tanzim etme ihtiyacı duymuşlardır. Buna binaen miladi VIII. yüzyılın başlarından itibaren hadis koleksiyonları oluşturmaya ve onları "câmi" ve "konulu kitaplar" (ale'l-ebvab) adı altında bir araya getirmeye başlamışlardır. Söz konusu kitaplar ya bir konuyu ya da Ehl-i Sünnet'in sünen ve musannefleri gibi pek çok konuyu içerecek şekilde düzenlendi. Örneğin, Ca'fer es-Sâdık'ın talebelerinden Gıyâs b. İbrahim et-Temimî el-Esedî el-Basrî, hocasının çeşitli hukukî konularda, caiz ve haram olan şeylere ilişkin fetva ve ictihatlarını bir araya getirdiği bir kitap tasnif etmiştir.[655] Şîa hadis kaynaklarına göre Ğıyas b. İbrahim, Hz. Ali'nin (ra) şehadeti ile alakalı bir kitap telif etmiştir.[656] İbnu'l-Kadda (ö.180/796-7) özellikle cennet ve cehennemin vasıflarına dair hadisleri içeren bir kitap kaleme almıştır.[657]

İmâmların öğrencileri tarafından konularına göre tasnif edilmiş söz konusu erken dönem hadis mecmuaları, İmâmiyye Şîa'sına faydalandıkları ve esas aldıkları, bir temel sağlamıştır. Muhammed b. el-Hasan es-Saffâr el-Kummî (ö. 290/903), imâmların faziletleri ve istisnâi haklarını konu alan *Basâiru'd-dercât* adlı kitabı tasnif etmiştir. İbn Bâbeveyh'in (ö.381/991), *Uyûnu Ahbari Rıza*'sı, sekizinci imâmın faziletlerine dair rivâyetleri bir araya getirmiştir.[658] İbrahim b. Muhammed es-Sekafî'nin (ö. 283/896) *Kitâbu'l-Câmii'l-kebîr fi'l-fıkh, Kitabu's-Sakife, Resâilu Emiru'l-Muminîn ve Ahbâruhu ve Hurûbuh*[659] kapsamlı sünen kitaplarına benzemektedir.[660]

---

[655] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 305, no: 833; et-Tûsî, **Ricâl**, s. 142, no: 1542.

[656] el-Berkî, **Ricâl,** s. 255, no: 676; et-Tûsî, **Fihrist**, s. 123, no: 549; el-Mazenderanî, **Mealimu'l-Ulema...**, s. 89, no: 624; el-Hillî, Ebû Mansur el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar el-Esedî, **İdahu'l-İştibah**, Muhammed el-Hassun (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1411/1990, s. 250, no: 512; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 14, s. 250-253, no: 9299; el-Lecne el-İlmiyye fi Muesseseti el-İmâma es-Sâdık (Komisyon), **Mevsûatu Tabakati'l-Fukaha**, Muessestu el-İmâm es-Sâdık, Birinci Baskı, Kum 1418/1997, c. 2, s. 441.

[657] Jonathan Brown, **Şîa'da Hadis**, s. 140.

[658] es-Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Babeveyhî el-Kummî, **Musannefat eş-Şeyh es-Sadûk (el-İ'tikadat, Sifatu'ş-Şîa, Fazâilu'ş-Şîa, Musadakatu'l-İhvan, el-Mevaiz, Fazailu el-Eşhur es-Selâse),** el-Lecnetu el-İlmiyye fi Mektebeti Parsâ (thk.), Dâru'l-Mucteba, Birinci Baskı, Kum 2008, s. 15.

[659] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 17; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 255, no: 263.

[660] Jonathan Brown, **Şîa'da Hadis**, s. 140.

400 asıl ve ilk hadis kitapları, söz konusu konulu kitaplar meydana getirilirken bozulmaya uğramıştır. Hadis rivayetinde hayli öne çıkmış olan Ahmed b. Ukde gibi bazı Şiî âlimler ise bahsi geçen *asılları orijinal* halleriyle rivayet ettirmeyi devam ettirmişlerdir. Yaklaşık olarak bu *asıllardan* günümüze 13'ü ulaşmıştır.

2.1.3. Küleynî'nin *el-Kâfi'*sinden Önceki ve Sonraki Şiî Hadis Kaynakları

Daha önce bahsettiğimiz hukuk, muamelât, ibadat, inanç ve akide konularına göre dizayn edilmiş olan mecmuaların, Şiî temel hadis kaynakları addedilen Dört Kitab'ın esasını oluşturduğu söylenebilir. Bunlar, Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin (ö. 329/939) *el-Kâfi'si*, Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyhî'nin (ö. 381/991) *Men La Yahduruhu'l-Fakih*'i ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Tehzîbu'l-Ahkâm* ve *el-İstibsâr fîma Uhtulife fîhi'l-ahbâr* adlı iki kitabıdır.[661]

Bu dört kitaba esas teşkil eden ve Şiî hadis dünyasında meşhur olan kitapların başında Suleym b. Kays el-Hilâlî'nin (ö. 76/696) kitabı gelir. İbnu'n-Nedîm (ö. 385/995), Şîa içinde ortaya çıkan ilk hadis kitabının, Suleym b. Kays el-Hilalî el-Amirî'nin kitabı olduğunu belirtmektedir.[662] Ondan bu kitabı Eban b. Ebi Ayyaş[663] rivayet etmiş olup, başkası rivayet etmemiştir.[664] İbnu'l-Gadâirî (ö. 411/1021), Suleym b. Kays ve kitabı hakkında şöyle demektedir: "Ashabımız, Suleym b. Kays el-Âmirî'nin tanınmadığını ve kaynaklarda ona ait bir bilgiye ulaşılmadığını beyan etmişlerdir. Buna göre kitabın uydurma olduğunda herhangi bir kuşku yoktur. Hatta kitabın bizatihi kendisinde, uydurma olduğuna dair bazı alametler vardır. Bu alametlerden bazıları şunlardır:

1- Muhammed b. Ebûbekir'in babasına ölümü sırasında vazettiği rivayeti,

2- İmâmların on üç olduğu iddiası.

---

[661] Glaewe, Robert, "**Between Hadith and Fiqh**: The Canonical İmâmi Collektion of Akhbar, s. 351.
[662] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s. 307.
[663] Şîa ricâl âlimlerinin çoğunluğuna göre Eban b. Ayyaş ciddi anlamda zayıftır. Bkz. en-Necâşî, Ebûlabbâs Ahmed, **Tehzîbu'l-Makal fi Tenkîhi Kitabi'r-Ricâl**, es-Seyyit Muhammed el-Abtahî, Şebeketu'l-İmâmeyn el-Hasaneyn Litturasi ve'l-Fikri el-İslâmî, www. ALHASSANAIN.COM, c. 1, s. 182.
[664] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist,** s. 308; el-Hilli, **Hulâsa...**, s. 162; Muhammert el-Erdebilî, **Camiu'r-Ruvat**, Mektebetu'l-Meraşî en-Necefi, Kum 1403/1982, c. 1, s. 374.

3- Kitabın senedlerinin birbiriyle çelişiyor olması. Örneğin sened bazen Ömer b. Uzuneyhî ‘an İbrahim b. Ömer es-Sanânî ‘an Eban b. Ebû Ayyaş ‘an Suleym şeklinde iken; bazen de Ömer’den o da Eban’dan, vasıtasız bir şekilde gelmektedir.[665]

İlk asırlarda Şîa eserlerini toplayan en geniş kitap, Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasan b. Farruh es-Saffâr el-Kummî’nin (ö. 290/903) *Basâiru’d-Derecât fi Ulûmi Âl-Muhammed ve Ma Hassahumu Allah’u Bih* kitabıdır. Bu kitap Şîa’nın üçüncü yüz yılda yazılmış en önemli ve en muteber hadis mecmuaları arasında yer alır. Ebû Ca‘fer es-Saffâr, İmâm Askerî’nin (as) ashabından sayılır. Bu kitap bir taraftan hadis kitabını andırırken, diğer yandan da bir kelam kitabı hüviyetindedir. Ağırlıklı olarak İmâmet, imâmların faziletleri ve imâmı tanıma konuları ile ilgili rivayetleri ihtiva emektedir. Ayrıca ele aldığı konuların itîkadî, yani kelamî yönüne de temas etmektedir. Dolayısıyla bir yönüyle hadis kitabı iken, diğer yandan da kelâmî konuları da içeren bir kelam kitabı olduğu söylenebilir. Şîa âlimlerinin büyük bir kısmı onu sika kabul etmiş ve temel kaynak kitapları (usûl) arasında saymışlardır. Şîa’nın hadis mecmuaları arasında yer alan bu kitap, 1865 hadisi içermekte olup ilk olarak 1285/1868 yılında tab’ edilmiştir.[666]

Brocelmann, es-Saffâr’ı şu şekilde tarif etmiştir: “Acem diyarında İmâmiyye fıkhının hakiki kurucusu olup 290/903 yılında ölmüştür.”[667] Muhammed el-Baltacı ise onun İmâmiyye İsnâaşeriyye mezhebinin, fıkıh ve eserlerini ilk olarak tedvin eden kişi olduğunu[668] söylemektedir.

es-Saffâr’ın bu kitabı aşırılıklarla dolu olup Kur’ân-ı Kerim’in eksik ve tahrif edildiğini çağrıştıran ifadeler içermektedir.[669] Söz konusu kitapta İmâmlar konusunda aşırılığa kaçan[670] ve sahabeyi tekfir eden ifadeler yer almaktadır. Kitapta Şîa dışındaki insanlara hakarete varacak birtakım beyanlara da rastlanmaktadır.[671] Bu

[665] İbnu’l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 63,64; İbn Dâvud, **Ricâl**, s. 104, no: 732.
[666] Tahrânî, **ez-Zerî‘a…**, s. 337.
[667] Brockelmann, **Tarîhu’l-Edebi’l-Arabi**, c. 3, s. 337.
[668] Muhammed Baltaci, **Menâhicu’t-Teşrî’ el-İslâmî fî’l-Karni’s-Sânî el-Hicriyyi**, Daru’s-Selam, İkinci Baskı, Kahire 2007, c. 1, s. 156.
[669] Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasan b. Farruh es-Saffâr, **Basâiru’d-Derecât fî Fadli Âl-i Muhammed,** Şeriketu’l-E’lemî Lilmetbuati, Lübnan 1431/2010, c. 2, s. 349-350.
[670] es-Saffar, **Basâiru’d-Derecât…,** c. 2, s. 525-528.
[671] es-Saffar, **Basâiru’d-Derecât…,** c. 1, s. 33.

kabilden ifadelerin imâmlardan sadır olması ihtimal dışı olduğu için muhtevasının imâmlara nispet edilmesinin bir iftira olduğu söylenebilir.

Hicri dördüncü asrın başlarında Küleynî Şîa hadis tedvinini *'el-Kâfî'* adlı kitabında yenilemiş, daha sonraki dönemlerde de hadis telif ve tedvin ameliyesine devam edilmiştir.

İmâmiyye İsnâaşeriyye nezdindeki temel hadis kitapları, 'el-Cavami' es-Semaniye' diye isimlendirdikleri mutekaddimûna ait *el-Kâfî, Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh, et-Tehzîb* ve *el-İstibsâr* ile muteahhirûna ait Feyz-i Kâşânî'nin (ö. 1090/1679) *el-Vâfî*'si, el-Meclisî'nin (1111/1699-1700) *el-Bihâr*'ı, Hürr el-Âmilî'nin (ö. 1104/1693) Vesâʾilü'ş-Şîʿa ile *Mustedreku'l-Vesâil*' isimlerini taşıyan sekiz kitaptır.[672] Bu kitapların İmâmlardan rivayet edilen hadisleri içeren, önemli kaynaklar olduğu Şiâ nezdinde kabul görmüştür.[673] Muasır İmâmiyye âlimlerinden Muhammed Salih el-Hairî "İmâmiyyenin sahih kitapları sekizdir. Dördü ilk üç Muhammed'indir. Ondan sonra gelen üç kitap ise, daha sonra gelen üç Muhammed'e aittir. Sekizinci kitap ise, en-Nurî'nin çağdaşı olan Hüseyin'e aittir,"[674] diyerek bu sekiz kitabın Şiâ nezdindeki konumuna işaret etmiştir.

2.2. el-KÂFÎ'NİN YAZILMA SERÜVENİ VE İÇERİĞİ

Şiî teracim, ricâl, siyer kitapları ve mütevatir haberlerden anlaşıldığına göre Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, Nuvvablar[675] ve mukaddes cihetin vukelasıyla[676] aynı dönemde yaşamıştır. Küleynî, dini ve dünyevi problemlerin çözümünde Şîa'nın görüşüne müracaat ettiği önemli mercilerden biri olmuş, ömrünün son dönemlerini Nuvvabların beldesi olan Bağdat'ta geçirmiştir.

---

672 Mahmut b. el-Mehdi el-Musevi ed-Dehserhî el-Asfahânî, **Miftâh Kütübi'l-Arbaa**, Matbaatu'l-âdâbi, Birinci Baskı, Necef 1967, c. 1, s. 5.

673 Muhsin el-Emin el-Âmili, **A'yânu'ş-Şîa'**, Matbeatu Bin Zeydun, Dimeşk, c. 1, s. 288; el-Mûsevî, **Miftâh Kütübi'l-Arbaa,** c. 1, s. 5.

674 el-Hairî, **Minhacun Ameliyyun Li't-Takrib**. Kahire'de Mecelletu Risâle el-İslâm dergisinde yayımlanan bir makaledir. Aynı zamanda başka makalelerle beraber 'el-Vihde el-İslâmiyye' adlı dergide de yayınlanmıştır. s. 233.

675 UYAR, Mazlum, **İmâmiyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârilik,** Ayışığı kitapları, İstanbul 2000, s. 47.

676 İmâmiyye'ye göre, Onbirinci İmâm'ın ölümünden sonra, Ebû Amr Osman b. Saîd el-'Amrî (ö. 265/879) ve oğlu Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman el-'Amrî (ö. 305/917) İbn Rûh (ö. 326/938) ve Ali b. Muhammed es-Semerrî (ö. 328/940) onikinci imâmın vekilleri olduklarını iddiâ ederek, onun işlerini yürütmeye başlamışlardır. Bkz. UYAR, Mazlum, **İmâmiyye Şîası'nda…,** s. 33-3; Avni İlhan, "Gaybet" **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**,** İstanbul 1996, c. 13, s. 411.

Küleynî, *el-Kâfi*'yi telif etmesinin sebebini ve amacını, "İslâm hakkında doğru bilgiye sahip olan âlimleri bulamayan Şiîler için bir kaynak sunmak ve Rasûlullah'dan (sas) ve imâmlardan nakledilen haberlerdeki karmaşıklığı gidermek" şeklinde izah etmiştir. Küleynî'ye göre âlimler, sadece Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in (sas) sünnetine, gerçek bilgi ve anlama ile başvurma yerine, kör taklide düşmüşler, kendi (elde ettiği) hükümleri (istihsan) ve temelsiz yorumları (te'vil) dikkate almışlardır. *el-Kâfî* kitabının bunlara cevap olduğunu söyleyen Küleynî, *el-Kâfî*'nin dinin bilgisini isteyenler için ve doğru olanlardan (imâmlar) gelen sahih haberlere göre hareket etmek için yeterli olduğunu belirtmektedir.[677] *el-Kâfi*, kaynaklarla ilgili meseleler ve imâmetin yapısı yanında Şiîlerin hayatlarında müracaat edebilecekleri her türlü hukukî konuları kapsamaktadır. En azından Küleynî'nin hedeflediği husus budur. Bu kitap, Buhârî'nin *es-Sahîh*'i gibi okuyucunun bu kitaptan elde etmesi gereken ders ve ibretleri açıklayan bir tarzda tasnif edilmiştir. Her bölümün alt başlıkları, okuyucuya bölümün ihtiva ettiği hadisleri nasıl anlaması gerektiğini öğretir.

Küleynî'yi bu kitabı telif etmeye sevk eden diğer bir sebep ise, yakınlarından bazılarının kendisiyle amel etmek üzere bütün dini ilimleri kapsayacak bir kitap yazmasını talep etmeleridir. Ayrıca Müellifin hissettiği dini ve şerî sorumluluk duygusu, Küleynî'yi bidat, fasit akide ve dalalete davet eden mezheplerin intişar bulması nedeniyle, böyle bir kitap telif etme ihtiyacı duymuştur. Önemli sebeplerden birisi de istekte bulunanın isteğinde açıkladığı gibi, hocanın, öğrencinin ve araştırma yapan her insanın rahatlıkla istifade edebileceği, Ehl-i Beyt İmâmlarının ilmî miraslarını rahatlıkla ve derli-toplu bir şekilde bulabileceği bir kitabı insanlığa kazandırmaktır. Müellif bu hususu açık bir şekilde kitabın mukaddimesinde belirtmiştir.[678]

Küleynî, ümmetin Ehl-i Beyt'in sünnet ve haberlerini kapsayan böyle ansiklopedik bir esere ne denli ihtiyaç duyduğuna ikna olduktan sonra, kitabını telif etmeye başlamıştır. Bunu yaparken de Ehl-i Beyt İmâmlarından gelen sahih rivayetlerin dışında bir şeyi almamaya kendince gayret etmiştir. Bundan dolayıdır ki,

[677] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 45-49.
[678] Küleynî, Ya'kûb b. İshak el-Küleynî, **el-Usûl Mine'l-Kâfi**, Mukaddime, Dâru'l-Kutup el-İslâmiyye, Üçüncü Baskı, Tahran 1388/1968, c. 1 s. 8-9.

kitabı tamamlama süreci yirmi sene, bazılarına göre de otuz sene[679] gibi uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Şîa hadisçilerine göre Küleynî bu süre zarfında haberleri karşılaştırıyor, inceden inceye tetkik ediyor, sened, metin, râvi ve araştırılması gereken her şeyi titizlikle inceliyordu. O, kitabını Gaybet-i suğra döneminde telif etmiştir.[680] Küleynî'nin Dört Nâibe yakın dönemde yaşadığı Şîa arasında kabul edilen bir durumdur. Onlara ve İmâm'ın (as) vekillerinin kapılarına sık sık giderdi. Dolayısıyla Vukelâ ve Nâiblerin el-Kâfî'ye muttali olmuş olmaları uzak bir ihtimal değildir. Bu sebeple bazı Şiî âlimler, Küleynî'nin *el-Kâfî'*yi İmâm'a (as) arz ettiğini ve onun onayını aldığını iddia etmektedirler.[681] Nitekim Şiîlerce fazilet sahibi kabul edilen âlimlerce ve teracim kitaplarında kitabın İmâm'a (as) arz edildiği ve "*el-Kâfi* bizim Şîamıza kâfidir" dediği yaygın bir görüş olarak zikredilmektedir. İmâm'a arz edildiği iddia edilen hususları incelediğimizde *el-Kâfî'*nin arz edildiğini uzak saymamak gerekiyor. İnsanlar soru ve sorunlarını imâmın nâiblerine verir, onlar da İmâm'a sorarlar ve cevabı ilgili kişilere yetiştirirlerdi. Diğer bir tabirle nâibler İmâm ile Şîası arasında haber getirir götürürlerdi.

Öte yandan İmâm es-Sâdık (as), el-Kazım (as) er-Rıza (as) ve el-Askerî'nin (as) ashabı, kitaplarına aldıkları haber ve rivayetlerin sıhhat durumunu tespit için İmâmlara (as) arz etmişlerdir. Durum böyle iken, Küleynî'nin bu denli önemli olan kitabını imkânı olduğu halde, İmâm'a (as) ve nâiblerinden birine arz etmemiş olması uzak bir ihtimaldir.[682]

2.2.1. *el-Kâfi*'nin İmâm'a Arz Ediliş Meselesi

Yukarda vermeye çalıştığımız bilgilerden sonra akla şöyle bir soru gelmektedir: Küleynî, *el-Kâfî'*yi İmâm'a arz etmişse ne kadarını arz etmiştir? Tamamını mı yoksa bir kısmını mı? Şîa âlimlerinden bazılarına göre o, *el-Kâfî'*nin tümünü İmâm'a (as) arz etmiştir. Nitekim el-Mevlâ Halil el-Kazvînî, *el-Kâfî'*nin tümünün İmâm'a arz edildiğini ve kendisinin de buna şahitlik ettiğini ifade

[679] Kandemir, M. Yaşar, "Hadis", **DİA**, İstanbul 1997, c. 15, s. 39; Gültekin, Hikmet, **Şiî âlim Şerif er-Râzî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri** (Doktora Tezi), Konya 2013, s. 64.

[680] el-Âmilî, Malik Mustafa Vehbî, **Buhûsun fî İlmi'd-Dirâye ve'r-Rivâye**, (eş-Şeyh el-Behâî'nin Vecîze'si üzerine yazılmış şerh), Dâru'l-Hâdîs, Beyrut 1428/2007, s. 284.

[681] el-Âmilî, **Buhûs...**, s. 284.

[682] Gaffâr, Abdurrasul Abdulhasan, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, Muessesetu en-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1416/1995, s. 391.

etmektedir. *el-Kâfi'*de "ruviye" siğası geçtiğinde, o rivayetin vasıtasız olarak es-Sahib'den[683] (as) rivayet edilmiş anlamına geldiği ifade edilir. el-Kazvînî, *el-Kâfi'*de geçen bütün rivayetler hak olup, onunla amel etmenin vacip olduğunu, kitapta takiyye babından vb. bir rivayetin dahi olmadığını söylemektedir.[684] Muasır Şîa âlimlerinden Abdurrasul Gaffâr, bu iddiaların herhangi bir delile dayanmadığını söyleyerek, arz meselesini red etmektedir. [685] Abdurrasûl başka bir yerde, "Bu ifadeler ifrat ve tefritten hali değildir. Evet, kitabın bir kısmının İmâm'a (as) arz edildiği imâmın da kitabı güzel görerek kabul ettiği söylenebilir. Nitekim bazı Nâibler ve fukahanın da kitabın diğer kısmına muttali olduklarını söylemek mümkündür. Bu şekilde aşırılıktan uzak bir yol seçmiş oluruz."[686] ifadelerini kullanmıştır.

el-Meclisî de, "Bazı maceraperestlerin ileri sürdüğü ve Sefirlerin memleketinde olduğundan dolayı *el-Kâfî'*nin tümünün el-Kâim'e (as) arzedildiği hususu şüphelidir. el-Kâim (as) ve ecdâdının (as), o ve benzer kişilere, telifat ve rivayetlerinde itiraz etmemiş olmaları, yaptıklarından razı oldukları ihtimalini doğurduğu gibi, rivayetleriyle amel etmeye cevaz verdiklerini de gösterir."[687] İfadelerini kullanarak *el-Kâfi*'nin tümünün el-Hucce'ye arzedilmiş olamayacağını söylemiştir. Aynı şekilde el-Esterebadî ve el-'Amîdî gibi diğer bazı Şîa âlimleri de arz meselesinin aslının olmadığı görüşünü savunmaktadır. el-Meclisî gibi diğer bir kısmı da hepsi olmasa da bir kısmının kendisine arz edildiği görüşündedir. Kitabın Nuvvablar tarafından incelenip onaylandığı düşüncesine sahip olanlar da vardır. Her halükârda *el-Kâfî'*nin değeri bütün Şîa âlimlerince kabul edildiğ söylenebilir.[688]

Neticede Mevlâ Halîl el-Kazvînî (ö. 1089/1678) ve Ali Namazî[689] gibi Şîa âlimlerinden bir kısmı, "*el-Kâfî'*nin" Mehdiy-i Muntazar'a (as) arzedildiği ve

[683] es-Sâhıb'dan denince Mehdiy-i Muntazar kastedilir.
[684] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 391
[685] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 395
[686] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 397.
[687] El-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...,** c. 1, s. 22; en-Nûrî, el-Mîrzâ, **Mustedreku'l-Vesâil**, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 3, s. 361.
[688] 'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 311-313.
[689] Âyetullah Ali Namazî, **Mustedrek Sefînetu'l-Bihâr**, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 9, s. 182.

onayladığı inancını taşımaktadır.[690] el-Esterebadî ve el-'Amîdî gibi diğer bazı Şîa âlimleri de arz meselesinin aslının olmadığı görüşünü savunmaktadır. el-Meclisî gibi diğer bir kısmı da hepsi olmasa da bir kısmının kendisine arz edildiği görüşündedir. Kitabın, Nuvvâblar tarafından incelenip onaylandığı düşüncesine sahip olanlar da vardır. Her halükârda "*el-Kâfî'*nin değeri bütün Şîa âlimlerince kabul edilmiştir" denebilir. [691] Arz konusunu üçüncü bölümde geniş bir şekilde ele alacağız.

2.2.2. Yazılış Tarihi, Süresi ve Tarih İçindeki Algılanışı

Şîa terâcim ve siyer kitaplarının verdiği bilgiye göre, Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî Dört Naip[692] ve Vukelâ ile çağdaştır. O, zamanında Şiîlerin hukuk, akaid ve fıkhî konularda kendisine müracaat edilen, merci, kaynak ve önde gelen âlimlerindendir. Daha önce zikredildiği üzere hayatının son dönemlerini Nuvvabların merkezi ve beldesi sayılan Bağdat'ta geçirmiştir. *el-Kâfî'*yi de bazı yakın arkadaşlarının talebi üzerine, dini konuların tümünü içeren, her soruya cevap teşkil edebilecek, Şiîlerin dini anlamda her türlü ihtiyaçlarına cevap oluşturacak bir şekilde yazmasını istemeleri üzerine kaleme almıştır.

Küleynî, Şiîlerin kendisiyle amel edebileceği, Rasûlullah (sas) ve Ehl-i Beyt'ten gelen sünnet, hadis ve haberleri içeren bir mecmuaya ihtiyaç olduğunu müşahede etmiş buna binaen *el-Kâfî* adındaki hadis mecmuasını yazmaya başlamıştır. Bunu yaparken de kitabına, masûm olan Ehl-i Beyt'ten geldiğine ve sahih olduğuna kanaat getirdiklerinin dışında bir şey yazmamaya gayret etmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için bazılarına göre otuz,[693] çoğunluğa göre ise yirmi yılını vermiştir. Yirmi yıl gibi uzun bir zaman zarfında rivayetleri ciddi bir kritikten geçirerek, sahihini sakiminden ayırarak kitabını telif etmeye çalışmıştır. Kitabını telif ederken rivayetlerin sened ve metin yönünden durumunu cerh ve tadil kriterlerinden geçirerek, rivâyetler hakkında hüküm vermiş ve kriterlerine uyanları kabul, olmayanları da reddetmiştir. Nuvvâblarla aynı zaman ve mekânı paylaştığı için, onlarla irtibat kurma şansı da olmuştur. Durum böyle olunca, Nuvvâb ve Vukelânın,

---

[690] el-Asbahanî, el-Mîrzâ Abdullah Efendi, **Riyâdu'l-Ulemâ ve Hiyâdu'l-Fudala,** es-Seyyid Ahmed el-Hüseynî (thk.), Mektebetu Âyetullah el-Uzma el-Mer'eî en-Necefî, Kum 1403/1982, c. 2, s. 261-262.
[691] 'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 311-313.
[692] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 395.
[693] Kandemir, **Hadis**, c. 15, s. 39; Gültekin, **Şiî âlim Şerif er-Râzî ve Nehcü'l-Belâğa...**, s. 64.

*el-Kâfi'*ye muttali olup onaylamaları ihtimal dâhilindedir. Bundan yola çıkarak bazı Şiî âlimlerin *el-Kâfi*'nin İmâm'a arz edildiğini ve '*el-Kâfi* kâfin li Şîatina' dediklerini daha önce ifade etmiştik.

Bazı Şîa hadis âlimleri ise Nuvvâb ve Vukelâ'nın bulunduğu bir ortamda yazılan *el-Kâfi'*den haberdar olmamalarını ve okumamış olmalarını imkân dışı görürler. Aynı şekilde İmâm'ın kapısına ve (Sirdâb) mahzene yakın olan bu kitaptan onun haberdar olmaması, tavsiyesi ve yönlendirmesi olmadan insanların bu kitapla amel etmelerinin "mümkün olmadığını" belirtmişlerdir.[694]

el-*Kâfi*'nin yazılmasından sonra Şiî âlimlerin dikkati kitap üzerine yoğunlaşmıştır. Bu âlimlerin başında Küleynî'nin kendi öğrencileri gelir. Öğrencileri *el-Kâfi'*yi istinsah etmek ve İslâm âleminde tanınmasını sağlamak üzere harekete geçmişlerdir. Bu kitaptan istifade edip sarahaten kendisine işaret eden Şiî âlimlerden biri, Küleynî'nin muasırı İbrahim b. Süleyman b. Vehb (ö. 334/946)'dir. İbn Vehb, Küleynî'den beş sene sonra ölmüştür. İbn Vehb, '*el-Burhan fi Vucûhi'l-Beyan'* isimli kitabını telif ederken *el-Kâfi'*den istifade etmiştir.[695]

Diğer Şiî âlimler de *el-Kâfi'*ye büyük bir değer atfetmişlerdir. Usûlîlerin önde gelen âlimlerden biri olan el-Mufid (ö. 413/1022), *el-Kâfi* için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "*el-Kâfi*, Şîa'nın en değerli ve en faydalı kitabıdır."[696] Aynı şekilde Şiî âlimlerden birçok kişi el-*Kâfi*'yi övmüşlerdir. Muhammed Bakır el-Meclisî de (ö. 1111/1699) *el-Kâfi* için: "Fırka-ı Naciye'nin en kıymetli kitabıdır"[697] demektedir.

Şîa'nın bu bakış açısındandır ki, eski ve yeni Şîa âlimleri *el-Kâfi* kitabı için yorucu çalışmalar içine girmişlerdir. Bazıları onu istinsah ederken, diğer bir kısmı da onu şerh etme, üzerine haşiye yazma yoluna gitmişlerdir. Şiî âlimler *el-Kâfi'*nin konularını açıklamış ve bazı taraflarını da ihtisar etmişlerdir. İsnatlarını tahkik edip hadislerini tertip etmişlerdir. Onu yeni bir usûl ile tertip ve tasnif etmişlerdir. Onu birçok dile tercüme etmişler, bab ve hadisleri için yeni indeksler yaparak pek çok

---

[694] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 391,392.
[695] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 303.
[696] el-Mufîd, Muhammed b. en-Nu'man b. el-Muallim Ebû Abdullah el-Akberî el-Bağdâdî, **Tashîhu İ'tikadât el-İmâmiyye**, Hüseyin Dergahî (thk.), el-Mu'temer el-Âlemî Lielfiyyeti'ş-Şeyh el-Mufîd, Birinci Baskı, Kum 1413/1992, s. 70.
[697] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**, c. 1, s. 3.

defa basmışlardır. *el-Kâfî* ile ilgili yapılan kitap çalışmaları iki yüzü bulmuştur. Bu çalışmalardan bir kısmı yirmi ciltlik kitap halini almıştır.[698] Samir Hâşim el-Amîdî'ye göre İslâm âlemindeki değişik kütüphanelerde tespit edilen yazma nüshaların sayısı 489'a varmıştır.[699]

2.2.3. *el-Kâfi*'nin Öne Çıkan Özellikleri

Şîa hadis ulemâsına göre, el-*Kâfi*'nin öne çıkan ve onu diğer hadis kitaplarından ayıran özellikleri şunlardır:

1- Küleynî, nâibler ve sefirler dönemini yaşamıştır.[700]

2- el-*Kâfi*'nin diğer bir özelliği de, Küleynî'nin yirmi yıllık bir zamanı onu telif etmeye ayırmış olmasıdır. Şîa âlimlerine göre Küleynî, bu uzun zaman diliminde birçok beldeyi dolaşma ve icazet sahibi büyük âlimlerle irtibat kurma imkânını bulmuştur. Bu âlimlerin başında Sefirler geliyordu.[701] Ancak Gaffâr'ın bu söyledikleri, bir iddiadan ibarettir. Nitekim araştırmamızda bu iddiayı destekleyen ipuçlarına rastlayamadık.

3- Küleynî, bu kitabında Ehl-i Beyt medresesinin hadis ve rivayetler ile ilgili eserlerini ortaya çıkarmıştır. O, Usûlu'l-Kâfi'nin birinci cildinde, bu eserlerin akli özelliklerini ve Şîa'nın akaidinin inşasındaki rolünü açıklamıştır.

el-Kâfi'yi okuyan bir kişi, Küleynî'nin, itikattaki temel prensiplerde Mu'tezile fikriyatına dayandığını görecektir. Bazı Şîa âlimleri Küleynî'nin Mu'tezile çizgisine daha yakın olduğunu düşünmüşlerdir. Bunun muhtemel nedeni, onun asıl olanın akıl olduğunu ifade eden hadisleri esas almasıdır. Bu görüşte olan Şîa âlimlerinden biri, es-Seyyid Ahmed el-Mededî el-Mûsevî'dir.[702]

---

[698] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 305.
[699] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 305.
[700] İbnTâvus (ö. 664/1266), bu konuda şunları dile getirmiştir: "eş-Şeyh Muhammed b. Ya'kûb, Mehdi'nin (as) Vukelâsı Osman b. Sait el-Umerî ve oğlu Ebû Ca'fer Muhammed ve Ebû'l-Kasım Hüseyn b. Ruh, Ali b. Muhammed Es-Summerî döneminde hayattaydı. Muhammed b. Ya'kûb, Ali b. Muhammed es-Sumerî'den önce vefat etmiştir. Küleynî'nin musannefatı ve rivâyetleri, zikredilen Vukela döneminde idi. Bu durum, ona rivayetlerini doğrulatma ve tahkik etmek için imkân veriyordu." Bkz. İbnTâvus, **Keşfu'l-Mahacce...**, s. 220.
[701] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 322,323.
[702] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 423.

4- Küleynî çoğunlukla kendisi ile Masûm arasındaki sened zincirinin tümünü zikretmeye çalışmıştır. Ancak bazen de yakında geçen sened zincirine havale etmekle yetinmiştir. Bu özelliğini şu örnekle açıklayabiliriz:

İddetun min Ashabına →Ahmed b. Muhammed el-Berkî→Babasından→ Abdullah b. el-Muğîre ve Muhammed b. Sinan → Talha b. Zeyd→ Ebû Abdullah (as) dedikten sonra hadis metnini zikretmiştir. Daha sonra şöyle demiştir: Bu isnatla babasından rivayet etmiştir. Burada zamir Ahmed b. Muhammed el-Barkî'ye râcîdir.[703]

5- Küleynî, ekseriyetle bâblarda yer verdiği hadislerin bab başlıklarıyla uyumlu olmasına dikkat etmiştir. Uyumlu olmayan ve bab başlığı ile çelişen hadislere yer vermemeye gayret etmiştir.[704] Şîa ulemasının bu söylediğinin aksine aynı bab başlığı altında birbiriyle çelişen hadisler olduğu gibi, bab içinde başlık ile alakası olmayan hadislerin de varlığı aşikârdır.

6- Küleynî, Şîa ricâl âlimlerince tenkit edilen râvilerin rivâyetlerine çokça yer vermiştir. Örneğin Sehl b. Ziyad el-Âdemî'den çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Usûl, Furu' ve Ravde'de 1740 yerde rivayetlerine yer vermiştir. Bunu yaparken bazen İdde aracılığı ile bazen de vasıtasız yapmıştır. Bilindiği gibi Sehl b. Ziyad tartışmalı bir şahsiyettir. Onu övenler olduğu gibi, tenkit edip zayıftır diyenler de vardır. İbn Dâvûd, 'Sehl b. Ziyad el-Âdemî Ebû Said zayıftır, rivâyeti fâsittir.' demiştir.[705] et-Tûsî, onu Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali es-Sânî'nin ashabı arasında saymıştır.[706] İbnu'l-Gadairî, 'Ebû Said Sehl b. Ziyad el-Âdemî er-Râzî'yi, ciddi anlamda zayıf olup, dini anlayışı ile rivayeti fasittir' demiştir.[707] et-Tûsî *Fihrist*'inde, 'Sehl b. Ziyad el-Âdemî er-Râzî, zayıftır ve bir kitabı vardır'[708] demiştir. en-Necâşî, Sehl b. Ziyad için şu değerlendirmeyi yapmıştır: "O hadiste

[703] el-Kazimî, es-Seyyid Hasan es-Sadr (ö. 1354/1935), **Nihâyetu'd-Dirâye**, Macid el-Gırbavî (thk.), Neşru'l-Meş'ars, ysz., tsz., s. 543.
[704] el-Kazımî, **Nihâyetu'd-Dirâye**, s. 545.
[705] İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 247.
[706] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 375, no: 5556.
[707] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 66-67.
[708] et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 80, no: 329.

zayıftır. Kendisine itimat edilmez. Ahmed b. Muhammed b. İsa, onun galî ve yalancı olduğuna şahitlik ederek Kum kentinden çıkararak Rey'e sürmüştür."[709] el-Allâme el-Hillî, Küleynî'nin *el-Kâfî'*de rivayet ettiği bir hadisi, senedindeki Sehl b. Sinan el-Âdemî'den dolayı zayıf addetmiştir.[710] İbn Şehrâşûb (ö.588/1192) da Sehl b. Ziyad'ın bir kitabının olduğunu belirtip zayıf olduğunu da söylemiştir.[711] et-Tefrişî de aynı şekilde onun zayıf, güvenilmeyen biri olduğunu ifade ettikten sonra, Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın onu Kum'dan Rey'e sürdüğünü söylemiştir.[712] el-Hûî de onun, hadis münekkitlerine göre ciddi anlamda zayıf biri olduğunu belirtmiştır.'[713]

7- Küleynî, kitabını es-Sâdıkîn'den (as) gelen sahih haber ve eserlerden telif ettiğini söylemektedir. Ancak birçok rivâyetin masûmlardan değil de başkalarından rivâyet edildiği görülmektedir. Konunun anlaşılması için şu örnekleri verebiliriz:

- İdde→Ahmed b. Muhammed b. İsa → el-Berkî→Ahmed b. Zeyd en-Nisâburî şöyle dedi: Bana Ömer b. İbrahim el-Hâşimî anlattı, o Abdulmelik b. Ömer'den duymuş, ona da Rasûlulah'ın (sas) ashabından Useyd b. Safvan anlatmıştır: Emîrul-Mu'minîn (Ali b. Ebû Talib) vefat ettiği gün, şehir ağlama sesleriyle inledi. Tıpkı Rasûlullah'ın (sas) vefat ettiği gün gibi, insanlar dehşete düşmüşlerdi. Bir adam, ağlayarak geldi. Hızla yürüyordu, "Biz Allah'tan geldik ve ona döneceğiz." deyip şunları söylüyordu: 'Bugün peygamberliğin hilâfeti kesildi."[714]
- Hüseyin b. Muhammed dedi ki: Bana Ebû Kureyb ve Ebû Said el-Eş'ac anlattılar ki: Bize Abdullah b. İdris anlattı, o da babası İdris Abdullah el-Evdî'den duymuş ki:

[709] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 185, no: 490.
[710] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 357, no: 1411.
[711] İbn Şehrâşûb, Muhammed b. İsmail el-Mâzenderînî, **Meâlimu'l-Ulema fî Firisti Kutubi'ş-Şîa ve Esmâi'l-Musannifîn Minhum Kadîmen ve Hadîsen (Tetimmetu Kitâbi'l-Fihrist li'ş-Şeyh Ebû Ca'fer et-Tûsî)**, Dâru'l-Advâ', Beyrut tsz. , s. 57, no: 383
[712] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl**, c. 2, s. 383, no: 2490.
[713] el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 9, s. 354, no: 5639.
[714]Küleynî, **el-Kâfî,** Bâbu Mevlidi Emîru'l-Mu'minîn (as), c. 1, s. 454, h. no: 4.

Hüseyin (as) öldürüldüğü zaman, onu öldürenler, atlarla cesedini çiğnemek istediler…[715]

- Ali b. İbrahim →Babasından → o da bazı ashabından → onlar da Hişam b. Hakem'den şöyle rivâyet etmişlerdir: 'Bütün varlıklar ancak iki şeyle kavranır: Duyu organları ve kalple…'[716]
- Ali b. Muhammed →Sehl veya başkasından → Muhammed b. el-Velid→ Yunus → Dâvûd b. Zerbî→ Ebû Eyyub en-Nahvî şöyle dedi: 'Ebû Ca'fer bana gönderdi…'[717]
- Ali b. İbrahim → Babasından →Hammâd→Rabî→Fudayl şöyle dedi: 'Başkalarına iyilik etmek ve güler yüzlü olmak sevgiyi kazandırır ve cennete ithal eder…'[718]

Bunun gibi birçok rivâyet Masûmlara dayanmamaktadır ve onlardan rivâyet edilmemiştir.[719] Dolayısıyla eğer Küleynî, mukaddimede sadece 'sahih haberler' demekle yetinmiş olsaydı, bu problem ortaya çıkmazdı. Ancak bütün rivâyetlerin Masûmlara dayandığını söylemiş olması[720] ile kitabına aldıkları arasında bir çelişki vardır. Zira verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi, Küleynî masûm olduğuna inanılan imâmlara dayanmayan ve onlara nisbet edilmesi mümkün olmayan çok sayıda rivâyeti *el-Kâfi'*ye almıştır. Bu ise Şiî hadis âlimleri arasında eleştiri konusu olmuştur.

8- Küleynî bilerek, haddizatında muteber olan bazı 'asıl' ve musannefattan rivayet etmemiştir. Örneğin bu asıllardan biri Fadl b. Şazan'ın '*Kitâbu'l-İleli*'dir. eş-Şeyh es-Sadûk, bu kitabı iki vasıta ve iki hadis için onun aracılığı ile el-İmâm es-Sâdık'tan nakletmiştir. eş-Şeyh et-Tûsî ise kitabın tümünü nakletmiştir. Küleynî, es-Sadûk ve et-Tûsî'den el-Fadl b. Şazan'a

[715] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi el-İmâm el-Hüseyn (as), c. 1, s. 465, h. no: 8.
[716] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Îmani, Bâbu fi İbtâli'r-Ru'yeti, c. 1, s. 99, h. no:12.
[717] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu'l-İşareti ve'n-Nas Ala Ebû'l-Hasan Mûsâ (as), c. 1, s. 307, h. no: 13-14.
[718] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-îmani ve'l-Kufri, Bâbu Husnu'l-Beşer, c. 2, s. 103, h. no: 5. Ali Ekber Gıfarî bu rivayet üzerine yaptığı ta'likte şunları söylemiştir: 'قال' fiilindeki zamir, el-Bâkır veya es-Sâdık'a raci'dir. Görünen o ki, nasih veya raviler onu sakıt etmişlerdir.
[719] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Îmani ve'l-Kufri, Bâbu Mucalesetu Ehli'l-Mâsî, c. 2, s. 379, h. no: 16; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Cenaizi, Bâbu't-Ta'ziyeti ve ma Yecibu ala Sahibi't-Ta'ziyeti, c. 3, s. 204, h. no: 3; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâhi, Bâbu Tefsîru Ma Yehillu Mine'n-Nikâhi ve ma Yahrumu ve'l-Farku Beyne'n-Nikâhi ve's-Sifâhi ve'z-Zina, c. 5, s. 570.
[720] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 9.

daha yakın olmasına rağmen, bu kitaptan hiç hadis rivayet etmemiştir. Aynı Küleynî, 346 hadisi Fadl b. Şazan'dan rivayet etmiştir. Küleynî'nin '*Kitâbu'l-İleli'*den hiçbir hadis rivâyet etmemiş olması ise, âlimler arasında soru işaretlerine ve şüpheye sebep olmuştur.[721]

9- Bâplardaki hadislerin sıralaması ise, sıhhat ve anlaşılır olup olmamasına göredir. Bu yüzdendir ki, bâpların sonundaki rivayetler çoğunlukla sened ve metin açısından problemli ve tenkit edilebilecek rivâyetlerden meydana gelmektedir.[722] Yani Küleynî, hadisleri zikrederken öncelikle konu hakkındaki en sahih olan rivayetlerden başlamış, zayıf olanlara en son yer vermiştir.

10- *el-Kâfi*'nin diğer bir hususiyeti de Sulâsiyat dediğimiz, kendisi ile Masûm arasında sadece üç râvinin bulunduğu bazı hadisleri içermesidir. Örneğin, o Ali b. İbrahim b. Hâşim'den, o babasından, babası da Ebû Ca'fer el-Cavad'dan Humus hadisini rivayet etmiştir.[723] el-Hâdi ile el-Askerî'den bu şekilde çok sayıda hadis rivâyet etmiştir.[724] Diğer bir örnek ise şöyledir: Küleynî→ Muhammed b. Mahbub→ Muhammed b. Ahmed el-Alevî → Ali b. el-İmâm Ebû Abdullah (as), Kardeşi el-Kazım'dan (as) rivayet etmiştir.[725]

11- *el-Kâfi*'nin senedlerinde tartışmalı bazı lafızlar varit olmuştur. Bunlardan bir kısmını râvilerin isimlerine râci' etmek mümkündür. Bunlardan bir kısmını senedteki siyak sibaktan anlamak mümkündür. Örneğin: Ali b. İbrahim 'an Ebîhi. Bu lafız bu şekilde 4960 yerde geçmiştir. Burada kastedilen İbrahim b. Hişam'dır. Bazı lafızlar da vardır ki, onlarla kastedilen anlam tam olarak net değildir. Bu nedenle bu lafızları aşağıda vermeyi uygun gördük:

a. (ابيه) lafzı 4960 yerde geçmiştir.

b. (اخ فلان) lafzı 59 yerde geçmiştir.

---

[721] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 429.
[722] el-Hevansarî, el-Mîrza Muhammed Bâkır el-İsbahanî, **Ravdâtu'l-Cennât fi Ahvâli el-Ulemâi ve's-Sadât**, Esedullah İsmailiyan (thk.), Mektebetu İsmailiyan, Kum tsz., c. 6, s. 116; el-Kazımî, **Nihâyetu'd-Dirâye**, s. 545.
[723].Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 548.
[724].el-Kazımî, **Nihâyetu'd-Dirâye**, s. 542-543.
[725].el-Kazımî, **Nihâyetu'd-Dirâye**, s. 543.

c. (ابو فلان) lafzı 4109 yerde geçmiştir.

d. (ابن فلان) kim olduğu açıklanmadan 6502 yerde geçmiştir.

e. 1528 yerde isim zikredilmeden sadece lakap zikredilmekle yetinilmiştir.

f. (جد فلان) lafzı 65 yerde zikredilmiştir.

g. (ام فلان) lafzı 10 yerde zikredilmiştir.

ı. (بعضهم), (او بعض اشياخ فلان), (او بعض اصحاب فلان), (او بعض رجال فلان), (او بعض مشايخ فلان), (او بعض موالي فلان) lafızları 973 yerde geçmektedir.

i. (رجل من اصحابنا), (رجل من اهل كذا), (فلان بلدة), (رجال فلان) lafızlarını 85 yerde zikretmiştir.

j. (شيخ) lafzını 15 yerde zikretmiştir.

k. (العدة) lafzını 3886 yerde zikretmiştir.

l. (عم فلان) lafzını 83 yerde zikretmiştir.

m. (غير فلان) lafzını 368 yerde zikretmiştir.

n. (استاذ فلان) lafzını 16 yerde zikretmiştir.

o. (اصحاب فلان) lafzını 4 yerde zikretmiştir.

ö. (مولى فلان) lafzını 10 yerde zikretmiştir.

u. (بعض اصحاب ابي احمد بن محمد البرقي) lafzını 4 yerde kullanmıştır.

el-Kâfi üzerinde araştırma yapanların bir kısmı, bu ifadelerin bir kısmının ne anlama geldiğini ve nerelere rücu' ettiğine dair bazı belirleyici açıklamalar yapmış olsalar da[726] bu lafızların büyük bir kısmının karışıklığa yol açtığını, Küleynî'nin bu ifadelerden ne demek istediğini anlamanın çok zor, hatta mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Zira *el-Kâfi* üzerinde çalışmaları olan Şiî hadis âlimlerinin de bu lafızları anlamlandırmada ihtilaf ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu karışıklıklar *el-Kâfi* için bir nâkise olarak ortada durmaktadır.

12- el-*Kâfi*'nin diğer önemli bir özelliği ise, "Dört yüz Asl"ın büyük bir kısmının, eserin müellifi olan Küleynî'nin yanında bulunmasıdır.

[726] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 430-431.

Hadisleri vasıtasız olarak bu asıllardan nakletmiştir. Hadislerin başındaki sened zincirleri ise, Küleynî ile kendilerine ait olduğu kesinleşen Asıl sahipleri arasındaki icazetten ibarettir. Bu asılların büyük bir kısmı hadisçiler ile fıkıhçıların elinde dolaşıyordu. Denebilir ki bu Asılların tümü Harun b. Mûsâ et-Tel'akberî'ye ulaşmıştır. Bu Asılları bir araya getirerek "*el-Cevâmi' fi Ulûmi'd-Din*" adıyla tasnif etmiştir. Bu Asılların büyük bir kısmı "*es-Serâir*" sahibi İbn İdris, "*el-Mu'teber*" sahibi el-Muhakkik, "*el-Muhtelef*" sahibi el-Allame el-Hillî, *"el-Vesâil"* sahibi el-Allâme el-Hürr el-Âmilî ve "*el-Mustedrek*" sahibi en-Nurî zamanına kadar ulaşmıştır.[727]

el-*Kâfî*'nin özelliklerini bu şekilde özetledikten sonra, kitabın ihtiva ettiği hadis sayısı ve Şîa hadis uleması arasında bu konudaki görüş farklılıkları ve tespitlerine kısaca işaret etmeye çalışacağız.

2.2.4. *el-Kâfî'*deki Hadis Sayısı

el-Kâfi'nin değişik yazma ve basılı nüshalarının olması, ondaki rivayetlerin sayısını net olarak tespit etmeyi zorlaştırmıştır. *el-Kâfi'*nin cüzlerini incelediğimiz vakit bu durumu açıkça görebiliriz. Örneğin es-Safvanî nüshasında mevcut olan bazı rivayetler, Tahran'da baskısı yapılmış Dâru'l-Kütüb el-İslâmiyye baskısında var olan numaralar arasına konulmamıştır.

el-Kâfî'nin Kısımları ve Cüzleri	el-Kâfî'nin Kitapları	Bab Sayısı	Numaralan-dırılmış Hadisler	Numaralan-dırılmamış Hadisler	Toplam Hadis Sayısı
Usûlu'l-Kâfî 1. Cild	el-Aklu ve'l-Cehl	------	34	2	36
	Fadlu'l-İlmi	22	176	5	181
	et-Tevhîd	35	212	10	222
	el-Hucce	130	1015	32	1047
Usûlu'l-Kâfî 2. Cild	el-Îmânu ve'l-Kufr	209	1609	32	1641
	ed-Duâ	60	412	12	424
	Fadlu'l-Kur'ân	13	124	2	126
	el-'İşre	30	204	----	204
	et-Tahâre	46	340	10	350

[727] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 431-432.

Furûu'l-Kâf 3. Cilt	el-Hayzu	24	93	----	93
	el-Cenâiz	95	412	7	419
	es-Salâtu	103	927	29	956
	ez-Zekâtu	47	277	8	285
Furûu'l-Kâfî 4. Cilt	Tetimmetu'z-Zekât	43	251	2	253
	es-Siyâm	83	452	8	460
	el-Hacc	236	1485	27	1512
Furûu'l-Kâfî 5. Cilt	el-Cihâdu	32	149	8	157
	el-Ma'îşe	159	1062	14	1076
	en-Nikâh	192	993	13	1006
Furûu'l-Kâfî 6. Cilt	el-Akîka	38	223	1	224
	et-Talâk	82	499	20	519
	el-İtk, et-Tedbîr ve'l-Kitâbe	19	114	----	114
	es-Sayd	17	119	2	121
	ez-Zebâih	15	74	3	77
	el-At'ime	134	707	9	716
	el-Eşribe	11	268	4	272
	ez-Zeyyu ve't-Tecemmulu ve'l-Murûe	69	552	8	561
	ed-Devâcin	13	106	3	109
Furûu'l-Kâfî 7. Cilt	el-Vasâya	39	240	10	250
	el-Mevârîs	69	311	16	327
	el-Hudûd	63	448	3	451
	ed-Diyât	55	360	11	371
	eş-Şehâdât	23	119	3	122
	el-Kadâu ve'l-Ahkâm	19	78	1	79
	el-Eymân ve'n-Nuzûr ve'l-Keffârât	18	140	1	141
Ravdatu'l-Kâfî 8. Cilt	----	----	597	9	606
Genel Toplam	35	2243	15183	325	15508

Hadis sayısının muhtelif olmasının bir sebebi ise, bazı metinlerin başka rivayetlerle nakledilmesidir. Farklı kişilerden yapılan rivayetler esas olan rivayete benzemekte veya ona yakın olmaktadır. Hatta bir kısmının metninde ziyade de

olabilmektedir. Buna örnek olarak, İlmin Fazileti Kitabının 'Âlime Soru Sorma ve Onunla Müzakere Etme Bâbı'nın beşinci hadisinin zeylindeki rivayet zikredilebilir.

Yunus, kendisine anlatılan birisinden, o da Ebû Abdullah'dan (as) şöyle rivayet etmektedir: Rasûlullah (sas) şöyle buyurmuştur:

"Her Cuma, bütün vaktini diğer işlerinden uzaklaşarak dinine ayırmayan, bunu bir alışkanlık haline getirmeyen, dini ile ilgili sorular sormayan adama yazıklar olsun!" Bir diğer rivayette: "Müslümanlara yazıklar olsun." ifadesi yer almaktadır.[728]

el-Hucce Kitabının İmâmın Tebaa Üzerindeki Hakları ve Tebaanın İmâm Üzerindeki Hakları Babı'nın sekizinci hadisinin zeyli de buna örnek teşkil etmektedir.

Hadisin aslı şöyledir: …Hannân, babasından, o Ebû Ca'fer'den (as) şöyle rivayet etmiştir: Rasûlullah (sas) dedi ki: "Bir kişide şu üç özellik bulunmazsa, o kişi imâm olamaz: Günah işlemekten alıkoyacak takva, öfkesine hâkim olmasını sağlayacak hilm (ağırbaşlılık), yönetimindeki kimseleri, şefkatli bir baba gibi güzellikle yönetmek."

Diğer bir rivayette: "Reayasına karşı şefkatli bir baba gibi davranmalıdır." şeklinde bir ifade kullanılmıştır.[729]

Öte yandan bazı rivayetlere ne es-Safvanî nüshasında, ne en-Nu'manî ne de İbn Babevyhî el-Kummî nüshalarında rastlıyoruz. Bunları ancak yazma bazı nüshalarda tespit edebiliyoruz. Bu ise hadis sayılarını tespit etmede karışıklığa yol açmaktadır. Hatta net sayılarını tespit etmeyi imkânsız hale getirmektedir. Zira nüsha sayısı fazla ve değişik memleketlerde bulunmaktadır.

Tahran'da Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye tarafından basılan nüshada 43. hadisten sonra iki rivayete yer verilmiştir. Bu iki rivayete (الف ve ب) sembolleriyle işaret edilmiştir. Kitabın tashihini yapan ve kitaba ta'liklerde bulunan Ali Ekber el-Gıffarî

[728] el-Meclisî**, Mirâtu'l-'ukûl...**, c. 1, s. 249.

[729] Bu konuda şu örnekleri de verebiliriz: Kitabu el-Hucce, Nadir Babı'ndan üçüncü hadis, Kitabu el-Hucce, onları ve Dostlarını Tanıma ve Onlara Havale Etme Babı'nda birinci hadis, el-Hucce Kitabı, Rasûlullah'ın (sas) Viladet ve Vefatı Babı'nda yirmi birinci hadis vb. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 407,438,446.

28. sayfanın hamişinde şunları söylemiştir: (الف ve ب) remizleriyle işaret edilen bu iki rivayeti elimizde mevcut olan nüshaların çoğunda bulamadık. Ancak 10. yüzyıllara ait iki yazma nüshada bulduk. Faydası olur düşüncesiyle ve büyük hadisçi el-Meclisî'yi (ö.1111/1699) örnek alarak bu iki rivayete yer verdik.[730] O, *Mirâtu'l-Ukûl* adlı *el-Kâfî* üzerindeki şerhinde, Hudûsu'l-Âlem Babında rivayet edilen üçüncü hadisi zikrederken şunu söylemektedir: 'Bu hadis nüshaların büyük bir kısmında yoktur. Ancak es-Sadûk'un *et-Tevhid*'inde vardır. Onu Küleynî'den rivayet etmiştir. Bu da nüshasında olduğunu gösteriyor. Bundan dolayı da mücmel olarak şerh ettik.'[731]

Hadis sayısındaki ihtilafların diğer bir sebebi de bazı rivayetlerin senedsiz olmasıdır. Diğer bir kısmı merfu' olmakla beraber numaralandırmaya girmemişlerdir. Bilakis uygun kitap ve bablara derç edilmiştir. Örneğin; Huccet Kitabında, Peygamberimizden Kalan ve İmâmların Yanında Bulunan Silah ve Eşyalar Babı'nda 9. hadisten sonra Küleynî dedi ki: 'Rivayet edilir ki, Emîru'l-müminin şöyle demiştir: "Bu eşek dile geldi, Peygamberimizle (sas) konuştu ve dedi ki: 'Babam anam sana feda olsun. Babam bana anlattı, o babasından, o dedesinden, o da babasından duymuş ki, babası, Nuh (as) ile birlikte gemideymiş. Nuh yerinden kalkmış, onun sağrısını[732] sıvazlayarak şöyle demiştir; bu eşeğin soyundan bir eşek gelecek ki, peygamberlerin efendisi ve sonuncusu ona binecektir. Bana son peygamberin eşeği olmayı nasip eden Allah'a hamd olsun."[733]

Senedleri öncekiler gibi olan bazı hadisler var ki, muhtelif bablarda rivayet edilmiş. Ancak metinleri muhtelif olmasına rağmen numaralandırılmamıştır. Yine bir tek metnin birden fazla senedi olduğu haller vardır. Bundan dolayı numaralandırılmamış senedler çoktur.

Bütün bu haller *el-Kâfî*'deki hadis sayılarının farklı ve hatta zahiren çelişkili olmasına sebep olmuştur.[734]

---

[730] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 28.
[731] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...**, c. 1, s. 249.
[732] Memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm.
[733] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 237.
[734] el-Muhsinî'ye göre Tahran'daki Dâru'l-Kutub el-İslâmiyye'nin sekiz cilt olarak bastırdığı *el-Kâfî*'nin iki nüshasındaki hadis sayısı 17252'dir. Bkz. el-Muhsinî, Muhammed Âsıf, **Buhûsun fî**

Ali Ekber el-Gıfârî tahkik ve ta'likleri ile Dâru'l-Kutub el-İslâmiyye tarafından bastırılan 8 ciltlik nüshadaki rivayetleri saymamızın neticesinde ortaya çıkan rakam ise 15508'dir. Bu sayıya metin zikredilmeden sadece senedin zikredilip misluhu denerek tahriç edilen rivâyetler dâhil değildir. el-Meclisî'nin *Mirâtu'l-'Ukûl'* kitabı üzerinde yaptığımız çalışmaya göre ise, *el-Kâfi*'deki hadis sayısı 15304 kadardır.

2.3. el-KÂFİ MERKEZLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.3.1. *el-Kâfi* Üzerine Yapılan Şerhler

Şiî âlimler *el-Kâfi*'nin Usûl, Furu' ve Ravza bölümleri ile ayrı ayrı ve bir bütün olarak ilgilenmişlerdir. Şîa'nın en önemli ve en sahih kitabı kabul edilen el-*Kâfi*'ye şerh, haşiye ve ta'likler yapmışlardır. Bakıldığında Şîa hadis kaynakları arasında el-*Kâfi* kadar ilgi gören ve üzerinde çalışmalar yapılan başka bir hadis kitabı yoktur. Zira *el-Kâfi*, Şîa için Kur'ân-ı Kerim'den sonra gelen en sahih ve en muteber

---

İlmi'r-ricâl, Merkezu'l-Mustafa (sas) el-Âlemî, Beşinci Baskı, Kum 1432/2011, s. 271; Diğer bazı âlimlere göre ise 15328'dir. Bkz. el-Evveliyat Mine'l-Kâfi, Mukaddime; el-Lu'luetu'l-Bahreyn'de ise bu sayı 16199'dur. Bkz. el-Bahrânî, Yusuf b. Ahmed, **Lu'luetu'l-Bahreyn fi'l-İcâzâti ve Terâcimi Ricâli'l-Hadîs**, es-Seyyid Muhammed Sadık Bahru'l-Ulûm (thk.), Mektebetu Fahrâvî, Birinci Baskı, ysz. 2008, s. 376,377; el-Kâzımî, **Nihâyetu'd-Dirâye…,** s. 219.; Aynı şekilde Şemsuddin Muhammed b. Mekkî b. Muhammed eş-Şâmî el-Âmilî eş-Şehîdu'l-Evvel (ö. 786/1384) sayımına göre, *el-Kâfî'*de 16199 rivâyet vardır. Bkz. el-Muhsinî, **Buhûs…**, s. 285. es-Seyyid Hasan es-Sadr şunları söylemiştir: "*el-Kâfi*'nin tasnifi el-Gaybetu's-Suğra dönemine denk gelmiştir. Suferânın hayatta olduğu dönemde yirmi yılda telif etmiştir. Kitabın el-Kâim'e arzedildiği ve onun da beğendiği rivayet edilir. Ben *el-Kâfi*'nin hadislerini 16199 olarak saydım. Bkz. el-Kâzımî, **Nihâyetu'd-Dirâye...,** s. 540.; et-Tabâtabâî (ö. 1212/1797)'ye göre de *el-Kâfi*'deki hadis sayısı, 16199'dur. Bkz. et-Tabâtabâî, **Ricâl es-Seyyid Bahru'l-ulûm (el-Fevâidu'r-ricâliyye),** c. 3, s. 332; el-Hûî'ye göre *el-Kâfî'*deki rivâyet sayısı 15339'dur. Bkz. el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 19, s. 58; el-Burûcerdî (ö. 1380/1960) ise *el-Kâfi*'deki hadis sayısı konusunda diğer Şiî hadisçilerin görüşlerini zikrettikten sonra şunları söylemiştir: 'Biz *el-Kâfi*'nin hadislerini her babta ayrı ayrı saydık. Sonuç olarak elde ettiğimiz sayı, 15363'tür. Hadislerin eklerinde bulunan ve sayı verilmemiş olanları da sayacak olursak, *el-Kâfî'*deki hadislerin sayısı 16000'i bulabilir.' Bkz. el-Burûcirdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfî…,** c. 1, s. 62; Hüseyin Ali Mahfuz der ki: "Bu baskıdaki numaralandırmaya göre 15176 rivayettir. Belki de onlar mükerrer senedleri de katarak bu sayıyı 16199 hadise yükseltmişlerdir." Bkz. *el-Kâfi*'nin mukaddimesi üzerindeki şerh, s. 28, Hamiş no: 3; el-Meclisî ise hadis sayısının 16121 olduğunu söylemiştir. Bkz. el-Meclisî, **Mirâtu'l-'ukûl…,** Mukaddime, c. 2, s. 437; Abdurrasul bu nakillerden sonra şu değerlendirmeyi yapar: "*el-Kâfi*'deki bazı kitapların numaralandırmaları düzgün ve sağlıklı değildir. Örneğin Cenazeler Kitabında 133 sayı sakıt olmuştur. Aynı şekilde es-Safvanî ve en-Nu'manî nüshalarından nakledilenler numaralandırılmamıştır. Çok azı hariç sayılmamışlardır." Öte yandan senedleri hazfedilerek rivayet edilen hadis metinleri, azı hariç numaralandırılmamış ve sayılmamıştır. Mükerrer hadisler ile Mürsel hadislerin sayılması ve numaralandırılması halinde, kitaptaki hadis sayısının numaralandırılmış olanlardan daha fazla çakacağını söylemek mümkündür. Bütün bu hususları da göz önünde bulundurarak yaptığımız sayıma göre, *el-Kâfi*'deki hadis sayısı, 15503 kadardır. Muteahhirundan bazıları *el-Kâfi*'deki hadisleri 15327 olarak saymışlardır. Bkz. Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 406.

kitaptır. *el-Kâfî* üzerine yapılan çalışmalar içinde çok sayıda şerhin var olduğu görülmektedir. Tespitlerimize göre *el-Kâfî* üzerinde yapılan başlıca şerhler şunlardır:

1- el-Mevlâ Nasiruddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî (ö. 673/1275) şerhi.

2- eş-Şeyh Muhammed Ali b. Muhammed el-Belağî en-Necefî (ö. 1000/1592) Şerhi.[735]

3- Muhammed Emin b. Şerif el-İstrâbâdî el-Ahbârî'nin şerhi (ö. 1036/1627). el-İstrâbâdî şiddetli taassubu ve Şîa Usûlilerine getirdiği eleştiri ve reddiyeleriyle bilinen Şiî ahbarilerdendir. Onun görüşleri hala Şiî ilim merkezleri ve üniversitelerde tartışılmaya devam edilmektedir.[736]

4- er-Revâşihu's-Semaviyye fi Şerhi'l-Ehadisi'l-İmâmiyye. Muhammed Bâkır ed-Dâmâd el-Hüseynî (ö. 1040/1631). Kitap 1311/1893 yılında Tahran'da basılmıştır.

5- *Şerh-i Usûl-i el-Kâfî*:[737] Muhammed b. İbrahim Sadruddin Şîrâzî (el-Esfâru'l-Erba'a'nın müellifi (ö. 1050/1640). Şerhinde kelamcı ve felsefecilerin üslubunu takip etmiştir. Zira eserinde akli kuralları kullanmış ve bu konuda derinleşmiştir.[738]

6- Muhammed Salih b. Ahmed b. Şemsuddin es-Serevî el-Mâzenderânî (ö. 1081/1670) şerhi. Mazenderânî bu kitapta *el-Kâfî'*nin el-Akl, el-Cehl, et-Tevhid, el-Hucce, el-Îmân, el-Kufr, ed-Dua, ez-Zekât, es-Savm, el-Humus kitapları ile er-Ravda bölümünün tümünü şerh etmiştir.[739]

7- el-Mirzâ Refîu'ddin Muhammed en-Naînî b. es-Seyyit Haydar'ın (ö. 1082/1671) şerhi.[740]

8- Halil b. el-Ğazî el-Kazvinî'nin '*eş-Şâfî'* adlı (ö. 1089/1678) şerhi.[741]

9- el-Emîr Muhammed Masûm b. el-Emîr el-Kazvînî'nin (ö. 1091/1680) şerhi.[742]

---

[735] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî**, s. 443.
[736] İ'câz, **Keşfu'l-Hacbi ve'l-Estar**, s. 348; Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 444.
[737] Muessese-i Mutâlaât ve Tahkîkât-ı Ferhengî, Tahran 1366/1947.
[738] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 445-446.
[739] İ'câz, **Keşfu'l-Hacbi ve'l-Estâr**, s. 347; et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 14, s. 27.
[740] et-Tahrânî, **ez-Zerîa'...**, c. 14, s. 27; İ'câz, **Keşfu'l-Hacbi ve'l-Estar**, s. 348.
[741] İ'caz**, Keşfu'l-Hacbi ve'l-Estar**, s. 316,348; Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 445.
[742] Şâhrudî, **Mukaddimetu Şerhi Molla Sadr 'Ala'l-Kâfi** s. 114.

10- el-Feyz el-Kâşânî'nin (ö. 1091/1680) '*el-Vâfi'* adlı şerhi. Zikredilen şerh, ilk defa (1310/1892) yılında üç cilt halinde basılmıştır. Ayrıca '*el-Vafi'* üzerine 1262/1846 yılında ölmüş olan Bahrululûm'un yazmış olduğu bir şerh vardır.[743]

11- Kasım b. Muhammed b. Cevvat b. el-Vendî (ö. 1100/1689) şerhi.

12- Ali Muhammed b. Hasan b. Zeynuddin eş-Şehit el-Âmilî (ö. 1104/1693) şerhi. *el-Kâfi* üzerine yaptığı şerhe 'ed-Durru'l-Manzûm Min Kelami'l-Masûm' ismini koymuştur. Kitap henüz yazma eser olmaktan çıkmamıştır. Bir nüshası Tahran Üniversitesi Kütüphanesinde 926 numara ile saklanmaktadır.

13- Muhammed Bakır b. Bakır Takiy el-Meclisî Şerhi. Muhammed Bakır et-Taki el-Meclisî (ö. 1110-1111/1698-1699). Eserine 'Mirâtu'l-'Ukûl Fi Şerhi Ahbâri Âl er-Rasûl' ismini vermiştir. Kitap ilk defa 1321/1903 yılında Tahran'da dört cilt halinde basılmıştır. 1404/1983 yılında Tahran'da ilk iki cildi mukaddime olmak üzere 28 cilt olarak yeniden basılmıştır. es-Seyyit Murtaza el-Askerî ise bu şerhe iki ciltlik bir mukaddime eklemiştir.

14- *Şerh-i Usûl-i el-Kâfi*: Emîr İsmail el-Hâtûnâbâdî (ö. 1116/1704). Nimetullah el-Cezâirî'nin hocasıdır. el-Hâtûnâbâdî'nin oğlu el-Mîr Muhammed Bâkır el-Muderris, Safevilerin meliklerinden olan eş-Şâh Sultân Hüseynî'nin hocasıdır.[744]

15- Ya'kûb b. İbrahim b. Cemal b. İbrahim el-Bahtiyarî el-Huveyzî (ö. 1147/1734) şerhi. el-Kâfî'yi başından alarak Yiyecekler ve İçecekler kitabının sonlarına kadar şerh etmiştir. Bir yazma nüshası Necef kentinde es-Seyyid el-Burûcerdî Okulu kütüphanesinde bulunmaktadır.

16- es-Seyyid Mirza Muhammed Bakır b. Muhammed İbrahim el-Kummî el-Hemedânî (ö. 1218/1803) şerhi.

17- Abdulaziz eş-Şîrevânî şerhi. Şarih kitabını 1292 hicri yılında yazmış ve kitap yazma eser olarak Ustaze Kuds Kütüphanesinde 12355 ve 12356 numaraları ile bulunmaktadır.

---

[743] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 445.
[744] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 444.

18- el-Mevlâ Hüseyin es-Secâsî ez-Zencânî'nin şerhi (ö. 1320/1902). Şerhi üç ciltten müteşekkildir. Bu şerhinde el-Akl, el-Cehl, et-Tevhît ve el-Hucce kitaplarını ele almıştır.[745]

19- Abbâs b. el-Mevlâ Haci et-Tahrânî Şerhi (ö. 1360/1941). Kitap daha sonra Farsçaya tercüme edilmiştir.

20- eş-Şâfî fî Şerhi Usûl el-Kâfî: Abdu'l-Hüseyn Abdullah el-Muzaffer (ö. 1416/1996).

21- Molla Halil Kazvînî'nin *Usûlu'l-Kâfî* üzerine Farsça olarak yazdığı *es-Sâfî fî Şerhi'l-Kâfî* isimli şerhi. Molla Halil el-Kazvînî'nin *el-Kâfî* üzerine yaptığı Arapça şerhin ismi ise *eş-Şâfî fî şerhi'l-Kâfî'*dir.[746]

22- Muhammed Hüseyin b. Yahya en-Nûrî'nin şerhi. en-Nûrî el-Meclisî'nin öğrencisidir.[747]

23- Muhammed Rafi' b. Muhammed Mumin el-Geylânî şerhi. el-Geylanî'nin bu şerhi el-Furû' Mine'l-Kâfi ve er-Ravda'nın bir kısmını kapsamaktadır.[748]

24- eş-Şâh Muhammed el-İstahbânâtî eş-Şîrâzî şerhi. Bu şerhi Şah Sultan Hüseyin el-Mûsevî es-Safedî için kaleme almış ve hala yazma eser olarak durmaktadır. Bu yazma eserin bir nüshası es-Seyyit Muhammed el-Mişkat kütüphanesinde 634 numara ile kayıtlı durmaktadır. Şerhin ismi '*Keşfu'l-Kâfi'* dir.[749]

25- Muhammed Şebbir b. Hüseyin el-Hüseynî el-Cenfûrî Şerhi. Bu şerh Urduca yazılmıştır.[750]

26- Muhammed b. eş-Şeyh Abdulali Âl Abdulcebbar el-Bahrânî el-Katifî şerhi. On dört ciltten uluşmaktadır. Bir nüshası yazma eser olarak Medresetu Âli Sebhesalar kütüphanesinde 1700 numara ile bulunmaktadır. Şerhin ismi '*Hude'l-Ukul Fi Şerhi Ahâdîsi'l-Usûl'*dür.[751]

---

[745] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 444.
[746] Muhammed Hüseyin ed-Dirâyetî, Dâru'l-Hadî, Kum 1429/2008.
[747] Şâhrudî, Ali Abidî, **Mukaddimetu Şerhi Molla Sadra Ala'l-Kâfi**, Havandenîha Matbaası, Birinci Baskı, Tahran tsz., s. 113.
[748] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 14, s. 28.
[749] Mirza Muhammed Ali Muderris Tebrizî, **Reyhanetu'l-Edeb Fi Teracimi el-Marûfîn Bilkunyeti ve'l-Lakabi**, Çaphane Hayderî, Dördüncü Baskı, Tahran 1367/1948, c. 2, s. 295.
[750] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 446.
[751] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 447.

27- İbn Muhammed Şefi' Farsça şerhi. el-Mîrzâ Rafî'in öğrencilerindendir. Âgā Büzürg-i Tahrânî kendisinden sözetmiştir.[752]

28- Muhammed Hadi b. el-Mevla Muhammed Salih el-Mazenderânî şerhi. Özellikle Furu' kısmını şerh etmiştir. Afganistan savaşında hayatını kaybetmiştir.[753]

29- Muhammed Zaman et-Tebrizî şerhi. Ustan Kuds kütüphanesinde yazma nüshası 7262 numarada bulunmaktadır.[754]

30- Ali el-Âbidî eş-Şâherûdî şerhi. Muhtasar bir şerh olup Molla Sadr'ın *Usûlu'l-Kâfi* şerhine yazılmış bir mukaddime mesabesindedir.

31- Muhammed Hüseyin b. Karyağdi şerhi. Kitabın ismi '*el-Bidâ'etu'l-Muzcât'*tır. er-Ravza'nın şerhidir.[755]

32- Muhammed Kasım b. Muhammed Rıda eş-Şerif'in şerhi. Kitabın ismi '*Tavdîhu'l-Makal*' Farsça'dır.[756]

33- Muhammed Nasir b. Molla Ahmed en-Nerâkî şerhi. Kitabın ismi '*Cemu'ş-Şetat*'tır. Bir yazma nüshası Ustan Kuds Radevî Medresesi Kütüphanesinde 8532 numara ile bulunmaktadır.[757]

34- İbrahim b. Selman el-Katifî Şerhi.

35- Muhammed Ali el-Mûsevî şerhi. Kitap 1302/1885 yılında, üç cilt halinde, taş baskıyla basılmıştır.[758]

36- *Hude'l-Ukul fi Şerhi Ahadisi'l-Usûl*. Muhammed b. Abduali el-Kuteyfî (13.y.y.)

2.3.2. *el-Kâfi'*deki Bazı Hadislere Yapılan Şerhler

1- *Hasîsu'l-Felceti fi Şerhi Hadisi'l-Ferceti*, Seyyit Bahâuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Bâkır el-Hasanî el-Muhtarî en-Nâînî es-Sebzavârî el-İsfahanî.[759] Hicri 12. Yüzyılın Şîa âlimlerindendir.

---

[752] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 446
[753] et-Tahranî, **ez-Zerî'a…,** c. 14, s. 28.
[754] Muhammed Asıf Fikre, **Fihrist Elifbaî Kutub Hattî Ustane Kuds Radevî**, Birinci Baskı, ysz., tsz., s. 355.
[755] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 448.
[756] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 448.
[757] Muhammed Asıf Fikre, **Fihrist Elifbaî…,** s. 167.
[758] Brockelmann, **Tarîhu Edebi'l-Arabî**, c. 3, s. 340.
[759] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a…,** c. 6, s. 247.

2- Hasan es-Sadr'a ait ve *Usûlu'l-Kâfi*'den Kitabu'l-Akli ve'l-Cehl'den on dördüncü hadisin şerhidir. Kitabın ismi '*Hedyetu'n-Necdeyn ve Tafsîlu'l-Cundeyn'*dir. Müellif 1935 yılında Bağdat'ta ölmüştür.[760]

2.3.3. *el-Kâfi* Üzerine Yapılan Ta'likler ve Haşiyeler

Öteden beri hadis, fıkıh, usûl ve diğer ilmî kitaplar üzerine şerh, ta'lik ve haşiye türü çalışmalar yapmanın Müslüman âlimler arasında yaygın bir gelenek olduğu malumdur. Şîa'nın en muteber kaynaklarından biri olan el-*Kâfi* de bu türden çalışmalardan ciddi anlamda nasibini almıştır. Burada eser üzerinde yapan ta'lik ve haşiye türü çalışmaların en önemlilerini zikredeceğiz.

1- Hâşiyetu eş-Şeyh Muhammed es-Sibt el-Âmilî (ö. 1030/1621). Muhammed b. el-Hasan b. Zeynuddin eş-Şehit es-Sânî haşiyesi olarak da bilinir.[761]
2- *Hâşiyetu Muhammed Emin b. Muhammed Şerif el-Esterabâdî* el-Ahbarî (ö. 1036/1627).[762]
3- *Hâşiyetu el-Mir Muhammed Bakır ed-Dâmâd* el-Hüseynî (ö. 1040/1630).[763]
4- *Hâşiyetu Seyyit Nuruddin Ali b. Ebû'l-Hasan el-Mûsevî el-Âmulî* (ö. H. 1068).[764]
5- *Hâşiyetu Mirza Rafiuddin Muhammed b. Haydar en-Nainî* (ö. 1080/1669).[765]
6- *Hâşiyetu Kasım b. Muhammed b. Cevât el-Kâzımî b. Elvendî* (ö. 1100/1689).[766]
7- *Hâşiyetu Ebû'l-Hasan eş-Şerif el-Futunî el-Âmulî* (ö. h. 1138).[767]
8- *Hâşiyetu Ahmed b. İsmail el-Cezâirî* (ö. 1149).[768]
9- *Hâşiyetu Seyyid Şabbar b. Muhammed b. Sinvan el-Huveyzî en-Necefî.*[769]

---

[760] Hasan Sadr, **Te'sîsu'ş-Şî'a li Ulûmi'l-İslâm**, Menşuratu'l-A'lemî, Tahran tsz., s. 17.
[761] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 183.
[762] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 181.
[763] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 182; el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 110, s. 4.
[764] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 182.
[765] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 184; es-Seyyit İ'câz Hüseyin,. **Keşfu'l-Hacbi…**, s. 184.
[766] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 183.
[767] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 180.
[768] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 180.
[769] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a…,** c. 6, s. 182.

10- *Hâşiyetu Zeynuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Şeyh Hasan Sahibu'l-Meâlim*.[770]

11- *Hâşiyetu Muhammed b. Kasım el-Kazımî*.[771]

12- *Hâşiyetu Zeynuddin Ebûlhasan Ali b. Zeynuddin eş-Şehid es-Sanî*.[772]

13- *Hâşiyetu İbrahim İbn el-Fekih el-Kâzımî*.[773]

14- *Hâşiyetu Ali es-Sağir b. Zeynuddin b. Muhammed b. Hasan b. Zeynuddin Şehidu's-Sanî*.[774]

15- *Hâşiyetu Ali el-Kebîr b. Muhammed b. Hasan b. Zeynuddin Şehîdu's-Sanî*.[775]

16- *Hâşiyetu İbrahim b. Şeyh Kasım el-Kazımî b. el-Vendî*.[776]

17- *Hâşiyetu el-Mevla Muhammed Bakır b. Muhammed Taki el-Meclisî*.[777]

18- *Hâşiyetu el-Mir Ebû Talip b. el-Mirza Bek el-Kandersekî*.[778]

19- *Hâşiyetu Muhammed Hüseyin b. Yahya en-Nurî*.[779]

20- *Hâşiyetu's-Seyit Bedruttin Ahmed el-Ensâri el-Âmulî*.[780]

21- *Hâşiyetu Haydar Ali b. Mirza Muhammed b. Hasan eş-Şirvanî*.[781]

22- *Hâşiyetu's-Seyyit Şibbir b. Muhammed b. Senuvan el-Huveyzî en-Necefî*.[782]

23- Hâşiyetu el-Mevla b. Rafi' el-Cîlanî. Haşiyenin ismi '*Şevahidu'l-İslâm'* dır.[783]

24- *Hâşiyetu Nizamuddin b. Ahmed ed-Deştekî*.[784]

25- *Hâşiyetu Muhammed b. Kasım el-Kâzımî*.[785]

26- Hâşiyetu el-Mevla Muhammed Bakır b. el-Ğâzî. Müellif bu haşiyeyi el-Mevla Halil b. el-Ğâzî'nin '*es-Sâfî Şerhu'l-Kâfi'* adlı kitap üzerine yapmıştır.[786]

---

[770] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 186.
[771] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a…,** c. 6, s. 182.
[772] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 182.
[773] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 180.
[774] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 182.
[775] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 182.
[776] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 180.
[777] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 181; İ'caz, **Keşfu'l-Hacbi…**, s. 185.
[778] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 181.
[779] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 182.
[780] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 181-184.
[781] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 182.
[782] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 184.
[783] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 451.
[784] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 451.
[785] et-Tahranî, **ez-Zerî'a...,** c. 6, s. 184.

27- *Hâşiyetu Muhammed Bakır b. Muhammed Takî el-Meclisî*.[787]

28- *Hâşiyetu el-Mir es-Seyyid Ahmed el-Alevî el-Amilî*.[788]

29- *Hâşiyetu Abdulhüseyin el-Muzaffer*.[789]

30- *Hâşiyetu Ali Ekber el-Gıffârî*. *el-Kâfi* nüshaları ile birlikte basılmıştır.[790]

2.3.4. *el-Kâfi* Üzerine Yapılmış Olan Diğer Çalışmalar

İlim adamları ve özelde Şiî âlimler *el-Kâfi* üzerinde şerh, haşiye ve ihtisarların yanında, kitabın ravileri, Küleynî'nin hocaları, öğrencileri, kitapta geçen müşkil lafızlar ve sıhhat açısından metinlerin durumu üzerine de çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalardan bir kısmı sened ve metin açısında *el-Kâfi* üzerine yapılmış olan tahkik çalışmalarıdır. Bu çalışmalardan bir kısmını şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1- *Rumuzu't-Tefâsir el-Vakiati fi'l-Kâfî ve'r-Ravda*. el-Mevla Halil el-Kazvinî.[791]

2- *Camiu'r-Ruvat*. el-Hac Muhammed el-Erdebilî.[792]

3- *Nizamu'l-Akvâl fî Marifeti'r-Ricâl*. Dört kitâp ricâli. Nizamuddin Muhammed b. el-Hüseyin el-Kureşî es-Savcî. Bahâuddîn el-Âmilî'nin öğrencisidir.

Müellif, Küleynî, Sadûk ve et-Tûsî'nin Kütüb-i Erbaa'da kendilerinden rivayette bulundukları kişileri tanıtmaktadırlar. Hadis ilmi açısından durumlarını tespit etmektedir.[793]

4- *Risaletu'l-Ahbar ve'l-İctihad fi Sıhhati Ahbari'l-Kâfi*. Muhammed Bakır b. Ekmel el-Behbehânî.[794]

5- *Marifetu Ahval-i İdde Ellezîne Yervî Anhum el-Küleynî*. Muhammed Bakır eş-Şefetî el-İsfahanî (ö.1260/1844).[795]

---

[786] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 14, s. 27.
[787] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 17, s. 245.
[788] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 452.
[789] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 452.
[790] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 542.
[791] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 454.
[792] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a…,** c. 5, s. 54.
[793] İ'caz, **Keşfu'l-Hacbi…**, s. 582.
[794] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 455.
[795] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...**, c. 4, s. 57.

6- *el-Beyânu'l-Bedî' fi Enne Muhammed b. İsmail Elmebdû' bihi fi Esanîdi'l-Kâfi İnnema Huve Beziğ.* es-Seyyit Hasan es-Sadr. (ö. 1354/1935).[796]

7- '*Tercemetu Ali b. Muhammed el-Mebdu' Bihi Esanidi'l-Kâfî'.* Ebû'l-Mâli b. Muhammed İbrahim b. Muhammed Hasan *el-Kâfi* el-Hurasanî el-İsfahanî el-Kelebasî (ö. 1315/1897).[797]

8- *'el-Fevâidu'l-Kâşife 'an Silsileti Maktu'a ve Esma fi Ba'di Esanîdi'l-Kâfî el-Mestûre'*. es-Seyyit Hüseyin et-Tabâtabâî et-Tebrizî.[798]

9- '*Tecrîdu Esanidi'l-Kâfî*.' el-Hac es-Seyyit Hüseyin et-Tabâtabâî el-Burûcerdî. İki ciltten meydana gelmektedir. Son olarak 1409/1988 yılında basılmıştır. Tahriciyle el-Mirza Mehdî es-Sâdıkî ilgilenmiştir.[799]

10- Ali Ekber el-Gıffarî tahkiki. Dâru'l-Kutup el-İmiyye baskısının hamişiyle beraber basılmıştır. Müellif bazı kelimeleri şerh etmiş, farklı senedlerde geçen râviler ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Bunu yaparken de *el-Kâfî* üzerinde yapılan *Mirâtu'l-'Ukûl*, *el-Vâfi* vb. şerhlerden istifade etmiştir.[800]

2.3.5. İhtisar ve Tehzîb Çalışmaları

el-Kâfi üzerinde çok sayıda ihtisar çalışmaları yapılmıştır. Öne çıkan ihtisar çalışmaları şunlardır:

1- eş-Şeyh Sadûk'a ait *Muhtasaru'l-Kâfi.* Necef'te Emîru'l-Muminîn Kütüphanesinde yazma eser olarak bulunmaktadır.[801]

2- Muhammed Ca'fer b. Muhammed Safiy en-Nâ'isî el-Farisî'ye ait *Muhatasaru'l-Kâfi*. 1273/1856 yılına ait bir yazma nüshası es-Seyyid el-Mişkat kitapları deposunda bulunmaktadır.

3- eş-Şeyh Muhammed Hüseyn el-Muvahhid el-Hucecî'nin "*el-Evveliyyatu Mimmâ Evde'hu fi'l-Kâfi*" adlı kitabı.[802]

4- Muhammed Bakır el-Behbûdî'ye ait '*Sahîhu'l-Kâfi'*. Daha sonra müellif ismini '*Zubdetu'l-Kâfi'* olarak değiştirmiştir. Kitap üç cilt olarak Beyrut'ta

[796] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 455.
[797] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...**, c. 4, s. 161.
[798] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 455.
[799] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 455.
[800] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 456.
[801] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 453.
[802] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 453.

basılmıştır. Kitabın yarısından fazlasını sahih olmadığı gerekçesiyle çıkarmıştır. Kendi görüşüne göre sahih olan rivayetleri seçmiş, sahih olmayanları ise kitabına almamıştır. Bu kitap günümüz Şîa âlimlerinin hiç hoşlanmadığı ve kabullenemedikleri bir kitaptır.

5- Brockelmann'a göre *el-Kâfi*'nin Hint kütüphanesinde 144. Britanya Müzesi'nde ise 980 adet değişik çapta özet ve muhtasarları bulunmaktadır.[803]

2.3.6. Tercümeleri

el-Kâfi, Usûl ve Furû' olarak Farsça, İngilizce ve Urduca'ya tercüme edilmiştir. Usûl bölümü Tarih bölümü de dâhil olmak üzere Türkçeye de tercüme edilmiştir. Tespit edebildiğimiz *el-Kâfi* tercümeleri şunlardır:

1- '*Tuhfetu'l-Evliya'* (Şerhu Usûl mine'l-Kafî). *el-Kâfi*'nin el-Usûl mine'l-Kâfî kısmı Muhammed Ali b. Muhammed b. Hasan el-Urdukanî tarafından Urduca'ya tercüme edilmiştir. Mütercim, Şiî âlim es-Seyyid Bahru'l-Ulûm'un öğrencisidir. Yazma eser olarak varlığını sürdürmektedir. Bir nüshası es-Seyyit Muhammed el-Mişkât Kütüphanesi deposunda 634 rakamıyla bulunmaktadır.[804]

2- '*es-Safi fi Şerhi Usûl el-Kâfi'* Halil b. el-Gazi el-Kazvinî. Müellif *el-Kâfi'*nin *eş-Şafi* adlı şerhini Farsçaya tercüme etmiştir. Hicri 1308 yılında Leknehu'da iki büyük cilt halinde basılmıştır.[805]

3- *Şerhu Furû'l-Kâfi*, Halil b. Gazî el-Kazvinî, Farsça olan bu eser birkaç ciltlik yazma eserdir. Bir nüshası, es-Seyyid Mişkat Kütüphanesi deposunda 671 ve 914 numaralarıyla bulunmaktadır.[806]

4- *Tercemetu Mevaiz Usûl el-Kâfi*, Muhammed Hüseyin el-Kirmanşahî (ö. 1280/1863) bir nüshası Ağa Muhammed Mehdi b. el-Mevla Muhammed Taki el-Kirmanşahî kütüphanesi deposunda bulunmaktadır.[807]

---

[803] Brockelmann, **Tarihu'l-Edeb el-Arabî**, c. 3, s. 341.
[804] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 542.
[805] İ'caz, **Keşfu'l-Hacb…**, s. 365; Brockelmann, **Tarihu'l-Edeb el-Arabî**, c. 3, s. 340.
[806] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 453.
[807] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 453.

5- *el-Kâfi'*nin hadislerini Muhammed Şibbir b. Hüseyin el-Cenfurî Urducaya tercüme etmiştir.[808]

6- *el-Kâfi*'nin Usûl kısmı, *Usul-u Kâfi* adıyla Hamit Turan tarafından bir cilt şeklinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Dâru'l-hikem tarafından bastırılan bu kitap *el-Kâfi'*nin sadece birinci cildini içermektedir.

2.3. 7. İndeksleri

1- el-*Kâfi*'nin başından başlayıp Ravda'nın sonuna kadar bütün kitabı kapsayan indeks. Muhammed Ca'fer b. Safî en-Nâb'isî veya Abdulbâ'ibî el-Farisî (ö. 1230/1815).[809]

2- *Fihrisu'l-Kâfi ve Ebvabuhu ve Ehadîsuhu ve'l-Cerh ve't-Ta'dil Liruvatihi.* es-Seyyid es-Sadr Ala' el-Melik b. es-Seyyit Abdulkadir b. Şükrüllah b. Abdulkadir b. Mansur b. Mağfur b. Muhammed el-Hüseynî el-Maraşî. Her babın başında o bab başlığı altında bulunan hadis sayısını verir. Hadisler arasında sahih, hasen, muvassak, kaviy ve zayıf olanları açıklar.[810]

3- F*ihristu'l-Kâfi ve Ebvabuhu ve Ehadisu Külli Bâbin Minhu*. Muhammed Ali b. Abdullah el-Hüseynî.

4- *Fihrist Ebvâb Furu'l-Kâfi.* el-Hac Muhammed Talip İbn el-Hac Haydar el-İsfahanî.

5- *Fihrist Ebvabu'l-Kütübi'l-Erbaa*: *el-Kâfi*, el-Fakih ve et-Tehzibeyn. es-Seyyit Ebû'l-Kasım Ahmed b. Muhammed el-Hasanî el-Kahbaî.[811]

6- *Miftahu'l-Kütüb el-Erbaa*. Muhammed Mûsevî.

7- *el-Mu'cemu'l-Mufehras Li alfazi'l-Usûl fi'l-Kâfi*. Ali Rıda Bırazeş.

8- *Fihris Ahadîsu'l-Furu' Mine'l-Kâfi*. Mecmeu'l-Buhûs el-İslâmiyye.

9- *Fihris Ahadisu Usûlu'l-Kâfi.* Macmau'l-Buhus el-İslâmiyye.

10- *Fihris Ahadîsu'r-Ravda Mine'l-Kâfi*. Macmau'l-Buhus el-İslâmiyye.

11- *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Ehadîs el-Kütübi'l-Erbaa*. Bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.[812]

---

[808] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 453.
[809] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 456.
[810] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 456-7.
[811] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...**, c. 16, s. 375.
[812] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 458.

12- *Fihris Usûlu'l-Kâfi.* İlyas Kelanteri. Tahran'da basılmıştır.

13- *Fihris Ahadîs el-Kütüb el-Erbaa*. Merkez Tahkikat es-Seyyit Ca'fer Murtaza.

14- *Fihris Ahadis el-Kütüb el-Erbaa*. Merkezu Hadamat Kambyûteriyye.

15- *Fihris li'ş-Şeyh Muhammed Muzafferî*. Kitaba '*Rahnemayi Kütüb Erbaa*' ismi verilmiştir. Hicri 1405 yılında Kum kentinde basılmıştır.

2.3.8. el-Kâfî'nin Yazma Nüshaları

Tespitlerimize göre er-Radaviyye kütüphanesinde *el-Kâfî'*nin 150'den fazla yazma nüshası vardır. Bu nüshaların büyük bir kısmı numaralandırılmışlardır.[813] Ayrıca Kum kentindeki es-Seyyid el-Mer'eşî kütüphanesinde de yazma nüshaları vardır.[814] Brockelmann'a göre, Hindistan, Britanya, Almanya, Fıransa, Pakistan, Rusya, Afganistan vb. ülkelerdeki kütüphanelerde çok sayıda *el-Kâfî*'nin yazma nüshaları bulunmaktadır. [815]

2.3.9. *el-Kâfi'*nin Baskıları

*el-Kâfi'*nin tümü bir arada basıldığı gibi ayrı bölümler halinde de basılmıştır.

a. *el-Usûl Mine'l-Kâfi* şu tarih ve yerlerde basılmıştır:

1- Şîraz. Hicri 1278 taş baskı.

2- Tahran. Hicri 1278, üç yüz sayfa olarak basıldı.

3- Tebriz. Hicri 1281, dört yüz doksan dört sayfa olarak basıldı. Taş baskı.

4- Tebriz. Hicri 1311, Molla Salih el-Mâzenderanî hamişi ile beraber basıldı.

5- Tahran. Hicri 1311, dört yüz atmış sekiz safha olarak bazı faydalı haşiyelerle beraber basıldı. Taş baskı.

6- Tahran. Hicri 1307. Dört yüz on sekiz ve Muhammed Sadık Hevansarî'nin gözetiminde basıldı.

7- Tahran. Hicri 1331 taş baskı.

8- Tahran. Hicri 1318. Ahmed et-Tefreşî'nin hattıyla taş baskı.

9- Tahran. Hicri 1374. Birinci baskısı çini harflerle.

10- Tahran. Hicri 1325 taş baskı.

---

[813] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî**, s. 458-462.
[814] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî,** s. 462,463.
[815] Brockelmann, **Târîhu'l-Edeb el-Arabî,** c. 3, s. 339.

11- Leknehu. Hicri 1302 taş baskı.
12- Necef. Hicri 1376.
13- Tahran. Hicri 1375-1378.
14- Necef. Harflerle ve Abdulhüseyin el-Muzaffer şerhiyle beraber basıldı. Tarih belli değil.
15- Beyrut. Dâru'l-Kutub el-İmiyye Ofset baskısını yaptı.

2.3.10. Furûu'l-Kâfi Baskıları

1- Tahran. Hicri 1314-1315. Taş baskı, haşiyelerle beraber iki büyük cilt halinde basılmıştır. Birinci cildi 427, ikinci cildi ise 375 sayfadan uluşmaktadır.
2- Tahran. Hicri 1325. İki büyük cilt halinde basılmıştır.
3- Tahran. Dâru'l-Kütüb el-İslâmiyye hicri 1391 yılında haşiye, ta'liklerle beraber beş cilt halinde basılmıştır.
4- Tahran. Hicri 1377. Beş cilt halinde içinde Ali Ekber el-Gıfârî'nin şerh ve ta'likleri ile birlikte basılmıştır.
5- Beyrut. Dâru'l-Kütüb el-İslâmiyye ofset baskısını yapmıştır.
6- Leknehu. Hicri 1302. Taş baskı. Birinci cildi 640 sayfa, ikinci cildi 340 sayfadan ibarettir. Ravda ise 196 sayfadır.

2.3.11. Ravdatu'l-Kâfi Baskıları

1- Tahran. Hicri 1303. '*Tuhfetu'l-Ukul*' ve '*Minhacu'n-Neca*t' ile beraber 142 sayfa ve taş baskısıyla basılmıştır.
2- Tahran. Hicri 1303. '*Tuhfetu'l-Ukul'* ile birlikte 321 sayfa olarak basılmıştır.
3- Tahran. Hicri 1307, taş baskı.
4- Tahran. Hicri 1318. Taş baskı.
5- Leknehu. Hicri 1302. Taş baskı.
6- Tahran. Dârul-'l-Kütüb el-İslâmiyye.
7- Necef. Hadi el-Esedî gözetiminde Necef matbaası basmıştır.
8- Beyrut. Hicri 1401. Dâru't-Taâruf.

2.4. el-KÂFÎ'NİN KAYNAKLARI

Küleynî, bu kitabı telif ederken, istifade edip itimat ettiği kaynaklar konusunda herhangi bir bilgi vermediği gibi, eser Şiî rivayet kitapları arasında büyük bir öneme sahip olduğu halde ve üzerinde farklı alanlarda çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen bu konu ile ilgili olarak günümüze kadar kayda değer bir çalışmanın yapılmadığını da söylemek durumundayız. Bu noktadan hareketle, bu başlık altında, Küleynî'nin, *el-Kâfi'*sini telif ederken itimat edip kaynak olarak kullandığını ve istifade ettiğini düşündüğümüz kaynaklara işaret etmeye çalışacağız.

Küleynî, *el-Kâfî'*deki hadis ve rivâyetleri, döneminde yaşayan musanniflerden, âlimlerden ve masûm İmâmlar döneminde tasnif edilen asıllardan rivayet etmiştir. Kanaatimize göre bu asılların büyük bir kısmı onun yanında vardı ve hadisleri doğrudan onlardan alarak rivâyet etmiştir. Metoduna uygun olanları alıp kitabında tahriç etmiştir.[816] eş-Şeyh el-Behâî'nin şu sözleri de bunu desteklemektedir: 'Muhaddis âlimlerimiz, imâmlarımızın kelâmından kendilerine ulaşanları 'el-Usûl' denen 400 kitapta cem ettiler. Daha sonra gelen âlimler, bu asılları cem ve tertip etmeye koyuldular. Belli bir disiplin içinde redakte ederek ve imâmlara varan muttasıl senedlerle *el-Kâfi* gibi kitapları telif ettiler.[817] Benzer açıklamalar başka Şiî âlimler tarafından da yapılmıştır.[818]

Günümüz Şiî âlimlerinden biri olan Burûcerdî (ö. 1380/1961) de konumuzla alakalı olarak şunları söylemiştir: 'Şüphesiz Küleynî, Asıllar ve kitaplardan hadisleri seçerek almıştır. Geride kalan hadislerin büyük bir kısmını ise şeyhlerinden sema' yoluyla almış ve *el-Kâfî'*deki bab başlıkları altında tahriç etmiştir. Ancak bu asıllar

---

[816] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 415.

[817] el-Bâbulî, Ebûlfadl Hafızyân, **Resâil fi Dirâyeti'l-Hadis (el-Vecîze fi Dirâyeti'l-Hadis),** Dâru'l-Hadis, Dördüncü Baskı, Kum 1432/2011, c. 1, s. 551.

[818] Şîa hadis uleması, Küleynî'nin *el-Kâfî'*yi 400 asıl diye bilinen kitaplardan derleyerek cemettiğini söylemişlerdir. Şehid es-Sânî olarak meşhur olan Zeynuddin b. Ali el-Cubâî el-Âmilî (ö. 965/1558), '*Şerhu Dirâyeti'l-Hadîs'* adlı eserinde bu duruma işaret ederek şunları söylemiştir: "Mutekaddimun, 'Usûl' dedikleri 400 musannef üzerinde görüş birliği etmiştir. Daha sonra bu asılların büyük bir kısmı kaybolmaya yüz tutmuştu. Bu durumu fark eden bazı âlimler, bu asılları ihtisar ederek derleme cihetine gitmişlerdir. Asılların en iyi cemedildiği eser ise *el-Kâfî*'dir." Bkz. Muhammed b. el-Hasan el-Hürr el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şîa…**, c. 20, s. 20; et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 2, s. 130-131; Muğniyye, Muhammed Cevad, **eş-Şîatu fi'l-Mîzân**, Dâru'ş-Şurûk, Beyrut tsz., s. 271; el-Feyd el-Kâşânî (ö. 1091/1680) ise *el-Kâfî* için şu değerlendirmeleri yapar: "Hadis kitaplarımız içinde, asılları ihtiva etmesi, fazlalıklardan hali olması bakımından, en şerefli, en güvenilir, en mükemmel, en geniş ve en kapsayıcı olanı *el-Kâfî*'dir." Bkz. el-Kâşânî, Muhammed Muhsin el-Feyd, **el-Vâfî**, Mektebetu el-İmâm Emîru'l-Mu'minin Ali Aleyhisselam, Birinci Baskı, Kum 1430/2009, c. 1, s. 5.

ve kitapların bir kısmında geçen bazı hadisleri kitabında rivâyet etmemiştir.'[819] Küleynî'nin kendi döneminde ve önceki dönemlerde telif edilmiş yazılı eserlerden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Küleynî'nin *el-Kâfi*'yi telif ederken kaynak olarak dayandığı önemli kaynaklardan biri, hiç şüphesiz Hz. Ali'nin (as) hutbe, vaaz ve nasihatlerinin derlendiği ve '*Nehcu'l-Belağa'* olarak meşhur olan kitaptır. Buna örnek olarak Küleynî'nin 'el-İmân ve'l-Kufr' kitabının 'المؤمن وعلاماته وصفاته' bab başlığı altında tahriç ettiği, Hz. Ali'ye (as) ait olan hutbedir. Nitekim Ali Ekber el-Gıffârî, *el-Kâfi* üzerinde yaptığı ta'likte, "Bu rivayet bazı değişikliklerle beraber 'Nehcu'l-Belâğa'dan nakledilmiştir" ifadesini kullanmıştır.[820]

Küleynî'nin *el-Kâfî*'yi telif ederken kaynak olarak dayandığı bir diğer asıl Zurayf b. Nasih'in[821] aslıdır. Bu asıl her ne kadar Zurayf'e nisbet edilse de Şîa kaynaklarına göre bu kitap Hz. Ali'ye (as) aittir. Bu kitabın ismi, *Kitâbu'd-Diyât*'dir. Hz. Ali'nin (as) bu kitabı, vali ve komutanlarına göndermek üzere yazdırmış olduğu mektuplardan oluşmaktadır. Bu aslın Zurayf'e nisbet edilmesinin sebebi, bir grup meşayihin bu kitabı ondan rivâyet etmiş olmalarıdır.[822] Zurayf el-İmâm el-Bakır'ın (as) dönemini idrak etmiştir. Hz. Ali'nin (as) bu kitabı, el-İmâm es-Sâdık (as) ve el-İmâm er-Rıda (as) senediyle Şîa hadis meşayihine ulaşmaktadır.[823] Küleynî'nin bu kitaptan rivâyet ederken kullandığı bir senedi şöyledir:

İddetun min ashâbina →Sehl b. Ziyad → el-Hasan b. Zurayf → Babası Zurayf b. Nasıh → Abdullah b. Eyyub denen adam, Ebû Amr el-Mutatayyib bana şöyle dedi: "Ben Ebû Abdullah'a (as) bu kitabı arz ettim."[824] Küleynî bu kitaptan diyat ile ilgili hadisleri rivâyet etmiştir. Küleynî yukarıda zikrettiğimiz senedle çok sayıda hadisi, kitabının birçok yerinde rivâyet etmiştir. Özellikle bu rivâyetlere 'el-Kasame' babında yer vermiştir.[825]

Küleynî'nin önemli kaynaklarından olduğuna inandığımız asıllardan bir diğeri 'Suleym b. Kays el-Hilâli Kitabı'dır. Şunu ifade etmek gerekir ki, Suleym'in

[819] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfî,** c. 1, s. 73.
[820] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 226,227,228,229,230.
[821] Necâşî, **Ricâl,** s. 145, no: 545; el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 10, s. 189.
[822] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 2, s. 161.
[823] es-Seyyid Murtaza el-Askerî, **Meâlimu'l-Medreseteyn**, c. 3, s. 253.
[824] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 7, s. 324.
[825] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 330, 342, 362, 363 vb.

bu kitabı Şîa hadis literatüründe en önemli asıllardan sayılır ve Şîa'nın en eski rivayet kitaplarından biridir. İbnu'n-Nedîm, (ö. 380/990) *el-Fihrist* adlı kitabında bu kitapla alakalı olarak şunları kaydetmektedir: 'Suleym b. Kays el-Hilâlî, Şîa için ortaya çıkan ilk kitaptır.' Suleym b. Kays'tan bu kitabı rivayet eden tek bir ravi vardır. O da Ebân b. Ayyaş'tır. Ondan başkası rivayet etmemiştir.[826]

Küleynî'nin öğrencilerinden olan ve '*el-Kâfi*'yi*'* telif ederken ona yardım eden Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim en-Nu'mânî (ö. 360/971), '*el-Ğaybe'* adlı kitabında şu ifadeleri kullanmıştır: 'Şîa'dan olup da ilim sahibi ve İmâmlardan rivâyet edenlerden hiç kimse, Suleym b. Kays el-Hilâlî kitabının ilim ehli ve hadisçilerin rivayet ettiği en büyük ve en eski asıllardan biri olduğu noktasında ihtilaf etmemiştir.'[827]

Abbâs el-Kummî (ö. 1309/1891) de '*el-Kuna ve'l-Elkâb'* adlı kitabında Suleym b. Kays el-Hilâlî' ile kitabı hakkında şu tespitte bulunmuştur: 'Suleym b. Kays, el-Hilâlî nisbesi ile meşhur olmuş, Ali, el-Hasan, el-Hüseyin ve es-Seccâd'ın ashabından sayılmıştır. Onun bilinen bir kitabı vardır. O, hadisçiler arasında bilinen,

---

[826] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s. 307-308.

[827] en-Nu'mânî, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim, **el-Gaybe**, Faruk Hassun Kerim (thk.), Dâru'l-Cevvâdeyn, Birinci Baskı, ysz. 2011, s. 103; el-Ebtahî, Muhammed Ali el-İsfahanî, **Tehzîbu'l-Mekâl fî Tenkîhi Kitâbi'r-Ricâl li'n-Necâşî,** Muessesetu Âl el-Beyt, Birinci Baskı, Kum 1412/1991, c. 1, s. 103-104; *Me'sâtu'z-Zehrâ* adlı kitabın sahibi es-Seyyid Ca'fer Murtaza el-'Âmilî (ö. 2019) de kitap hakkında şunları söylemiştir: 'Sikatu'l-İslâm *el-Kâfi'*de, hadisçilerin reisi es-Sadûk Hisal'da, Furat, tefsirinde, *Men La Yahduru'l-Fakih*'de, *Uyûnu'l-Mu'cizat*'ta, *el-İhticac*'ta, *İsbâtu'r-Rac'a'*de, *el-İhtisâs*'ta, *Basâiru'd-Derecat*'ta, vb. kudemadan ashabın birçoğu Suleym b. Kays'ın kitabından nakletmişlerdir. Birçok senedle ondan rivayet etmişlerdir. Çoğunluğu Eban b. Ayyaş tarikiyle rivayet etmişlerdir. Suleym kitabını munavele yolu ile ona vermiştir. Eban munâvele dışındaki tariklerle de Suleym'den rivayet etmiştir. en-Necâşî onu, mutekaddimûn'dan tasnifatta bulunan az sayıdaki âlimlerden saymıştır. Bkz. es-Seyyid Ca'fer Murtadâ el-'Âmilî, **Me'sâtu'z-Zehrâ (as) Şubuhât ve Rudûd,** Dâru's-Sîre, Birinci Baskı, Beyrut 1997, c.1, s. 145; Muhammed Taki el-Meclisî, 'iki büyük şeyh kitabın sıhhatına hükmettiler ki, kitabın metni sahih olduğuna delalet ediyor.' demiştir. Bkz. el-Meclisî, Muhammed Taki, **Ravdatu'l-Muttakin fi Şerhi Men Lâ Yahduru'l-Fakih Li's-Sadûk**, c. 14, s. 372; el-Mâmekânî Abdullah, **Tenkîhu'l-Mekal fi İlmi'r-Ricâl**, Muhammed Rıda el-Mâmekânî (thk.), Muessesetu Ehli'l-Beyt li-İhyâi't-Turâs, Birinci Baskı, Kum 1431/2010, c. 2, s. 53; el-Vahid el-Bahbehânî de, '*el-Kâfî* ve *el-Hisal'*de çok sayıda sahih ve muteber senedler vardır. Görünen şu ki, ikisi de Suleym b. Kays'ın kitabından rivayet etmişlerdir.'demektedir. Bkz. el-Havansârî, **Ravdâtu'l-Cennât...,** c. 4, s. 70; el-Havansârî şunları söylemektedir: 'Bu hadislerin tümü metin açısından açık ve çok faydalıdır. Önemli konuları içermektedir. İçinde mezhebe aykırı bir durum da yoktur. Küleynî, adamın (Suleym b. Kays) hadislerini îrad ettiği vakit muttali olduğum kadarıyla bir iki yer hariç, babın baş tarafında tahriç eder. Bu da kitabın onun yanında mutemet olduğunun kanıtıdır. Küleynî, *el-Kâfi*'de rivayetlerine yer vermiştir. Bkz. el-Havansarî, **Ravdâtu'l-Cennât...,** c. 4, s. 68.

Şîa için ortaya çıkan ilk kitaptır. Şeyh Küleynî, Sadûk ve kudemadan başkaları da ona itimat etmişlerdir.'[828]

et-Tahrânî de: 'Kudemâdan ashabın büyük bir kısmı '*İsbâtu'r-Rac'e'*, '*el-İhticâc'*… '*Basâiru'd-Derecât'*, '*el-Kâfi'*, '*el-Hisâl'* vb. kitaplarında Suleym b. Kays'ın kitabından ve çoğunluğu da Eban b. Ebû Ayyaş'a varan senedlerle rivayetlere yer vermişlerdir.'[829] ifadesini kullanmıştır. Gerçekte de Küleynî, *el-Kâfi*'de onun hadislerine yer vermiştir.[830]

307/920 hicri yılında hayatta olan Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî, Suleym b. Kays'ın hadislerinden büyük bir kısmını rivayet etmiştir. Küleynî de ondan gelen rivayetlere kitabında yer vermiştir.[831]

Küleynî'nin vasıtasız olarak hadislerini aldığı Abdullah b. Muskân, İmâm Musa el-Kâzım zamanında, yani 183/799'den önce vefat etmiştir.[832] Buna göre Küleynî'nin bu zat ile mülâkî olma ihtimali yoktur. Bu da Küleynî'nin onun kitaplarını gördüğü ve onlardan hadis rivayet ettiğini göstermektedir. [833]

Küleynî'nin *el-Kâfi*'de kendisinden çokça hadis rivayet ettiği[834] Ali b. İbrahim el-Kummî 217/832 yılında ölmüştür.[835] Küleynî'nini Ali b. İbrahim el-Kummî ile mülaki olup bir araya gelmesi mümkün değildir. Dolayısıyla kitaplarından vicade yoluyla hadislerini almış olduğunu söyleyebiliriz. Ali b. İbrahim el-Kummî'nin başta tefsir olmak üzere çok sayıda kitabı vardır.

---

[829] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 3, s. 297, h. no: 3; Kitâbu'l-Hacci, Bâbu Tahrîmu'l-Medîne, c. 4, s. 564, h. no: 4, vb.
[830] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 44, 62, 191, 297, 529; c. 2, s. 323, 391, 414.
[831] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 1, s. 62, 191, 297, 529, 539; c. 2, s. 391, 414; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'r-Ravda h. no: 21, 541; el-Hilâlî, Suleym b. Kays, **Kitab Selim b. Kays el-Hilâlî**, el-Ansarî ez-Zencanî (thk.), Dâru'l-Hadis, Birinci Baskı, Kum 1405/1984, s. 130, 131.
[832].İbn Dâvud, **er-Ricâl**, s. 213, no: 888; el-Hillî, **er-Ricâl**, s. 106, no: 22; el-İstirâbâdî, Mîrza Muhammed b. Ali, **Menhecu'l-Makâl fî Tahkîki'r-Ricâl,** Muessestu Âl el-Beyt li'İhyâi't-Turâsi (thk.), Birinci Baskı, Kum 1431/2010, c. 7, s. 173.
[833] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salâti, Mâ Yestetiru Bihi el-Musallî MimmenYemurru Beyne Yedeyhi, c. 3, s. 297, h. no: 3; Kitâbu'l-Hacci, Bâbu Tahrîmu'l-Medîne, c. 4, s. 564, h. no: 4, vb.
[834] el-Îrevânî, Muhammed Bâkır, **Durûsun Temhîdiyyetun fi'l-Kavâidi'r-Ricâliyye,** Muessesetu İntişârât Medîn, İkinci Baskı, Kum 2007, s. 33.
[835] et-Tüsterî, Muhammed Takî, **Kâmûsu'r-Ricâl,** Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Dördüncü Baskı, Kum 1427/2006, c.7, s. 265.

Küleyî'nin kitaplarından rivayet ettiği ve hiçbir surette mülaki olmadığı Şiî hadis âlimlerinden biri de Muhammed b. Ebû 'Umeyr Zeyyâd b. İsa'dır. Şîa Ricâl âlimlerine göre, İbn Ebû 'Umeyr üç imâmın dönemini idrak etmiştir. Onlar, el-Kâzım (as) -ancak ondan rivayet etmemiştir- er-Rızâ ve el-Cevvad'dan (as) hadis rivayet etmiştir. İbn Ebû 'Umeyr, 217/832 yılında vefat etmiştir.[836] et-Tûsî, onun doksan dört kitabının olduğunu söylemiştir. Küleynî'nin bu zat ile mülaki olma ihtimali bulunmadığından ondan rivayet ettiği hadisleri kitaplarından naklettiğini söyleyebiliriz.[837]

Küleynî'nin doğrudan kitaplardan hadis rivayet ettiğine dair diğer bir delil de İbn Faddal'ın kitaplarıdır. İbn Faddal 224/839 yılında vefat etmiştir. Bu durumda Küleynî ile mülaki olması zayıf bir ihtimaldir. Ancak Küleynî vasıtasız olarak kendisinden hadis rivayet etmiştir. Kanaatimizce bu durum Küleynî'nin doğrudan ravinin kendisinden değil ravinin kitaplarından hadis aldığına hamledilebilir. Küleynî, *el-Kâfi*'sinde, el-Hasan b. Ali b. Faddal et-Teymelî b. Rabîa' b. Bekr'den beş noktada vasıtasız olarak hadis rivayet etmiştir.[838]

Küleynî, *el-Kâfi*'de *el-Meşîhe, el-Hudûd, ed-Diyât* vb. çok sayıda kitabı olan el-Hasan b. Mahbûb'un (ö. 224/839)[839] 786 rivayetine yer vermiştir. Küleynî, bunlardan bir kısmını, vasıtasız olarak rivayet etmiştir. Ancak Küleynî ile mülaki olmuş olması imkânsızdır. Oysa vasıtasız olarak seksen yedi yerde ondan hadis rivayet etmiştir. Bu da kitaplarından vicade yoluyla hadis rivayet ettiğinin göstergesidir.[840]

---

[836] Sübhânî, **Külliyât…,** s. 217.

[837] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâhi, Bâbu Tezvîcu Ummu Kulsum, c. 5, s. 346, h. no: 2; Kitâbu'l-Eşribe, Bâbu't-Tilâi, c. 6, s. 420, h. no: 5; Bâbu'l-Ğinâi, c. 6, s. 431, h. no: 5; Bâbu'n-Nerdive'ş-Şatranci, c. 6, s. 435, h. no: 5; Kitâbu'z-Zeyyive't-Tecemmuli, Bâbu'n-Nevâdiri, c. 6, s. 531, h. no: 3; Kitâbu'l-Vasâya, Bâbu Men Avsâ ve Aleyhi Deynun, c. 7, s. 24, h. no: 3; Kitâbu'd-Diyâti, Bâbu'l-Kasâmeti, c. 7, s. 361, h. no: 5; Kitâbu'ş-Şehâdâti, Bâbu Men Şehide Summe Racaa An Şehâdetihi, c. 7, s. 384, h. no: 7.

[838] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâhi, c. 5, s. 555, h. no: 7; Kitâbu't-Talâki, c. 6, s. 154, h. no: 5; Kitâbu'l-Atime, c. 6, s. 321, h. no: 3,4; Kitâbu'z-Zeyve't-Tecemmul, c. 5, s. 494, h. no: 8.

[839] el-Hillî, **Hulâsa….**, s. 37; Ebû Ca'fer el-Küleynî Sahibu'l-Kâfî, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 1, s. 25.

[840] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu'n-Nebî (sas) ve Vefâtuh, c. 1, s. 451, h. no: 40; Kitâbu'l-Îmân ve'l-Kufr, Bâbu Fadli'l-Yakîn, c. 2, s. 57, h. no: 57; Kitâbu'l-Îmân ve'l-Kufr, Bâbu Husnu'z-Zanni Billâhi Azze ve Celle, c. 2, s. 71, h. no: 3; Kitâbu'l-Îmânive'l-Kufri, Bâbu'l-Hubbi Fillâhi ve'l-Buğdu Fillâhi, c. 2, s. 125, h. no: 2,3; Bâbu'l-İnsafive'l-'Adli, c. 2, s. 145, h. no: 9; Bâbu'l-Birri Bilvâlideyn, c. 2, s. 158, h. no: 2; Bâbu Nasîhatu'l-Mu'mini, c. 2, s. 208, h. no: 3,4;

Küleynî'nin kaynaklarından biri de el-Berkî'nin (ö. 249/863) '*el-Mehâsin'* adlı eseridir. Bu kitap, Şiîlerin muteber asıllardan biridir.[841]

Küleynî'nin kaynaklarından biri Muhammed b. Hasan es-Saffâr'a (ö.290/903) ait olan *'Basaîru'd-Derecât fi Fadâili Âli Muhammed (sas)* adlı kitaptır. Küleynî 'Basâiru'd-Derecât'tan vasıtalı ve vasıtasız bir şekilde hadis rivayet etmiştir. El-Meclisî, konumuzla ilgili olarak şu tespitte bulunmuştur: '*Basâiru'd-Derecât'* Küleynî'nin kendisinden rivayette bulunduğu muteber asıllardandır.[842] Aynı şekilde Küleynî, '*el-İlel'* kitabından el-Kâimi görenler babında Ali b. Muhammed vasıtasıyla, Ali b. İbrahim'in iki oğlu Muhammed ve el-Hasan'dan rivayette bulunmuştur.[843] el-Meclisî'nin ifadesine göre Küleynî, müellifi bilinmeyen '*Kitâbu'l-İlel'*den de rivayetlerde bulunmuştur.[844] Küleynî'nin kitaplarından hadis rivayet ettiği diğer bir âlim ise Ahmed b. el-Haccâl'dir. Küleynî çağdaşı olmayan Ahmed b. el-Haccal'ın kitabından az da olsa rivayette bulunmuş, ancak kitabından hadis rivayet ettiğini iş'ar edecek bir eda siğası kullanmamıştır.[845] Küleynî bu asıllar ve kitapların bir kısmında geçen bazı hadisleri kitabında rivâyet etmemiştir."[846]

Görüldüğü gibi Küleynî, el-*Kâfî*'sine aldığı hadisleri değişik yollarla rivâyet etmiştir. Bir kısmını sema', icaze, münavele yoluyla rivâyet ederken, diğer bir kısmını ise vicâde vb. yollarla rivâyet etmiştir. Verdiğimiz örneklerden Küleynî'nin kaynaklarının çeşitli olduğunu anlıyoruz. Onun rivayetlerinden önemli bir kısmını hadis ilmi açısından problemli olduğu kabul edilen vicâde yoluyla almıştır. Vicade yoluyla tahammül etmiş olmasına rağmen, kitap sahibinden sema' yoluyla almış gibi bir görüntü vermeye çalışmıştır. Bu ise hadis usûlü ilmine göre tedlise girmektedir.[847] Günümüz Şîa hadisçilerinden biri olan Samir Hâşim Habib el-'Amîdî'ye göre, bu tür

---

Bâbu's-Sibâbi, c. 2, s. 360, h. no:4; Kitâbu'd-Duâi, Bâbu Daavât Mûcizât Licemîi'l-Havâici Li'd-Dunyave'l-Âhire, c. 2, s. 592, h. no: 31,32; Kitâbu Fadli'l-Kur'âni, Bâbu Fadlu Hâmili'l-Kur'âni, c. 2, s. 603, h. no: 4, vb.

[841] el-Meclisî, **Bihar…,** c. 1, s. 19.

[842] el-Meclisî, **Bihar…,** c. 1, s. 19.

[843] el-Meclisî, **Bihar…,** c. 1, s. 19-20; el-Meclisi, **Mirâtu'l-'Ukûl...,** c. 4, s. 10-11, babtaki 7. Hadis üzerindeki ta'liki.

[844] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'ukûl...**, c. 1, s. 35.

[845] Küeynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâhi, Bâbu Ğalebeti'n-Nisai, c. 5, s. 322, h. no: 2.

[846] Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfî,** c. 1, s. 73.

[847] eş-Şehîd es-Sânî, Zeyneddin b. Ali b. Ahmet el-Cebe'î el-Âmilî, (ö. 965/1558), **er-Riâye fî İlmi'd-Dirâye**, Abdulhüseyn Muhammed Ali Bakkâl (thk.), Mektebetu Âyetullah el-Mer'eşî en-Necefî, Birinci Baskı, Kum 1408/1987, s. 299.

rivayetlerde herhangi bir kusur yoktur. Vicade yoluyla rivayet etmenin meşruluğuna delil olabilecek ve Küleynî'nin el-Usûl Mine'l-Kâfi'de yer verdiği şu rivayetleri örnek olarak göstermiştir:

İddetun min Ashabina → Ahmed b. Muhammed → Muhammed b. el-Hasan b. Ebû Halid Şeynûle şöyle rivayet etmiştir:

Ebû Ca'fer-i Sani (Muhammed b. Ali b. Musa)'ye sordum: Sana feda olayım! Şeyhlerimiz Ebû Ca'fer (Muhammed Bakır)'den ve Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'dan hadis rivayet etmişlerdir. Ancak sıkı bir takiyye döneminden geçtikleri için bunları sakladılar ve rivayet etmediler. Onlar ölünce kitaplar bize ulaştı. (Şimdi ne yapmamız gerekir?)

Dedi ki: "Bunları rivayet edin; çünkü bunlar haktır."[848]

Diğer örnek de şudur:

Anhu Biisnadihi → Ahmed b. Ömer el-Hallal şöyle rivayet etmiştir:

Ebû'l-Hasan er-Rıza (Ali b. Musa)'ya dedim ki: 'Bizim arkadaşlarımızdan bir adam, bana bir kitap veriyor ve bu kitaptaki sözleri benden rivayet et, demiyor. Bu kitabı ondan rivayet etmem caiz olur mu?'

Dedi ki: "Kitabın ona ait olduğunu biliyorsan ondan rivayet et."[849]

Küleynî, bu şekilde aldığı rivayetlerin kaynağı olan kitabın kime ait olduğunu bazen açıklamış bazen de herhangi bir izah yapmadan rivayetin bir kitap nüshasından alındığını söylemiştir.[850] Örneğin Küleynî, Ebû Naim et-Tahhan ve el-Abbas'ın kitaplarına işaret ettiği gibi, bazen kendisinden hadis naklettiği kitabın sahibini açıklamıştır. Bazen de 've fi nushatin uhra' diyerek iktibasta bulunduğu kitaba işaret etmekle yetinmiştir. Bunun da örneği, senediyle Ebû Abdullah es-Sâdık'tan (as) rivayet ettiği şu hadistir:

---

[848] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlmi, Bâbu Rivâyetu'l-Kutubi ve'l-Hadîsi ve Fadli'l-Kitâbeti ve't-Temessuki bi'l-Kütübi, c. 1, s. 53, h. no: 15.

[849] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlmi, Bâbu Rivâyetu'l-Kütübi ve'l-Hadîsi ve Fadli'l-Kitâbeti ve't-Temessuki bi'l-Kütübi, c. 1, s. 52, h. no: 6.

[850] el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî…,** Merkezu'l-İ'lâm el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1414/1993, c. 1, s. 239.

İddetun Min Ashabina →Ahmed b. Muhammed → el-Hüseyin b. Said → en-Nadr b. Suveyd → el-Kasım b. Süleyman → Cerrâh el-Medenî Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Oruç sadece yeme ve içmeyi bırakmaktan ibaret değildir." Bundan sonra şöyle diyor: Meryem {إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا} {…Şüphesiz ben Rahman'a susmayı adadım…}[851] yani {صوما صمتا} başka bir nüshada {اي صمتا} yani konuşmamak üzere oruç tutmayı nezrettim. Oruç tuttuğunuz zaman, diliniz ve gözünüz ile de oruç tutun. Çekişmeyin, birbirinize karşı kin beslemeyin ve haset etmeyin..."[852]

Şüphesiz (وفي نسخة اخرى اي صمتا) başka bir nüshada –susarak- ifadesi el-İmâm'ın sözlerinden değildir. Küleynî'nin kelamından olma ihtimali vardır. Dolayısıyla işaret ettiğimiz metnin bir kitap nüshasından alındığının delilidir. Küleynî her iki nüshaya da muttali olmuştur. Bunun delili ise, o rivayeti başka bir senedle rivayet etmiş ve şunu kaydetmiştir: "…Meryem dedi ki: {…Şüphesiz ben Rahman'a susmayı adadım…} yani susarak. Dolayısıyla oruç tuttuğunuz zaman, dilinize hâkim olunuz.". Bu da son rivâyetin daha önce işaret edilenden ayrı bir nüshadan alındığının delilidir. Ancak biz bu nüshaların kimlere ait olduğunu bilemiyoruz. Aynı şekilde (وفي نسخة اخرى) ifadesi *el-Kâfi*'nin birçok yerinde tekrarlanmıştır.[853]

Bunun dışında Küleynî rivayetlerdeki bazı lafızların tefsirlerini şeyhi Sa'd b. Abdullah b. Ebû Halef el-Eş'arî'den (ö. 299/912 veya 301/ 914) almıştır.[854] Bunu yaparken de doğrudan veya dolaylı olarak herhangi bir işarette bulunmamıştır. Buna örnek olarak el-Furu' kısmının iki yerinden örnek verebiliriz. Küleynî, Kitâbu'z-Zekât'da başlıksız olarak açtığı bab'ta senedsiz ve tamamen hadislerde geçen bazı ifadeleri tefsir etmekten ibaret bilgiler vermiştir. Açıklama şöyledir: Deve yavrusuna, doğumundan bir yılı doluncaya kadar '*hivar*' denir. İkinci yılına girince *İbn Mahad*

[851] Meryem, 19/26.
[852] Küleynî, **el-Kâfî,** Furû', Kitâbu's-Siyami, c. 4, s. 87, h. no: 3.
[853] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...,** el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 16, s. 246.
[854] Sa'd b. Abdullah: O, İbn Halef el-'Eş'arî el-Kummî Ebû'l-Kâsım'dır. en-Necâşî, onun için: ' O, bu taifenin şeyhi, fakihi ve önemli bir şahsiyettir. Bkz. en-Necâşî, **Ricâl**, s. 126; et-Tûsî ise, Yüksek bir değere sahip, el-Fihrist'te zikrettiğimiz tasnifatın sahibidir.' Bkz. et-Tûsî, **Ricâl**, s. 475, S. 6; et-Tûsî onu el-Askerînin ashabından sayarak şöyle demiştir: '… Onun (as) döneminde yaşamış, ancak ondan rivayet ettiğine dair bir bilgiye sahip değilim.' Bkz. et-Tûsî, **Ricâl,** s. 431, S. 2. S'ad hicri 299 veya 301 yılında ölmüştür. Bkz. en-Necâşî, **Ricâl,** s. 126.

denir. Çünkü annesi artık hamile kalmıştır. Üçüncü yaşına girince *İbn Lebûn* ismini alır. Çünkü annesi doğurmuş ve sütü olmuştur. Dördüncü yaşına girince erkeye *Hıkka*, dişiye ise *hikkatun* ismi verilir. Çünkü artık o yük yüklenmeyi hak etmiştir. Beşinci yaşından gün alınca da *Ceze'* ismini alır. Altı yaşına girince *Seniyye* denir. Seniyye denmesinin sebebi ise, ön dişlerini atmış olmasıdır. Yedi yaşına girince, rubaî (yani ön orta kesici diş ile köpek dişleri arasında kalan dişi) düşürdüğü için *Rubâiyye* ismi verilir. Sekizinci yaşına girince rubaî dişlerinden sonraki dişi düşürür ve *Sedîs* ismini alır. Dokuz yaşına girince, köpek dişini düşürür ve *Bâzil* ismini alır. Onuncu yaşına girince, artık o Muhliftir ve bu noktadan yaştan sonra ona yeni bir isim verilmez. Bintu Mahad ile el-Ceze' yaşları arasında olan develerden zekât alınır.[855]

Küleynî, yukarda zikrettiklerimizin dışında kitabında ravilerin istifade ettiği kaynakların isimlerine zaman zaman yer vermiştir. O, bu şekilde hadislerine yer verdiği ravilerin kaynaklarını açıklamaktadır. Bu başlık altında onun bu şekilde ismini verdiği kaynaklardan birkaçını örnek olarak zikredeceğiz;

Örneğin Abdullah b. Muğire'den hadis rivâyet ederken şu ifadeyi kullanmıştır:

veya Ali " علي بن ابراهيم عن ابيه عن عبد الله بن المغيرة قال : في كتاب حريز انه قال..." [856] b. İbrahim'den hadis rivâyet ederken şu ifadeyi kullanmıştır:

علي بن ابراهيم عن احمد بن عبديل عن ابن سنان عن عبد الله بن جندب عن سفيان بن السمط عن ابي عبد الله عليه السلام قال: "الرجل اذا اتزر بثوب واحد الى ثندوته صلى فيه. قال: وقرات في كتاب محمد بن ابراهيم الى ابي الحسن عليه السلام ..."[857]

---

[855] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'z-Zekâti, Bab (Başlıksız), c. 3, s. 533. Küleynî bu babta rivayetlere yer vermemiştir. Develerin yaşlarına göre aldığı isimleri açıklamakla yetinmiştir. İkinci örnek ise, *Bâbu Tafsîri'l-Cirâhât ve'ş-Şicâc* başlığı altnda yaptığı şu açıklamalardır: 'Birincisine (الحارصة) *el-Hârisa* denir. Tırmalayıp kan akmamışsa *el-Hârisa* denir. Ondan sonrasına *ed-Dâmiye* denir. Kan akmışsa (الدامية) *ed-Dâmiye* denir. Eti yaralayıp, parçalamış ve koparmışsa (الباضعة) *el-Bâdi'atu* denir. Eti yaralamada ileri bir safhaya gidilmişse bu yaralamaya (المتلاحمة) *el-Mutelâhimetu* ismi verilir. Ondan sonra gelene *es-Semhâk* denir. Bu da kemiğe ulaşan yaradır. (السمحاق) es-Semhâk, kemiğin üzerinde bulunan ince deriye verilen isimdir.' Küleynî, bu şekilde diğer yaralama çeşitlerine verilen isimleri açıklamaya çalışmıştır. bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'd-Diyâti, Bâbu Tefsîru'l-Cirâhâti ve'ş-Şicâci, c. 7, s. 329; el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî…,** s. 242.

[856] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salâti, Bâbu Mâ Yukbelu Min Salâti's-Sâhi, c. 3, s. 363, h. no: 5.

Ali b. Mihziyan'dan hadis rivâyet ederken de aynı yöntemi takip ederek şöyle demiştir:

"الحسين بن محمد عن عبد الله بن عامر عن علي بن مهزيان ومحمد بن يحيى عن احمد بن محمد عن علي وعلي بن محمد عن سهل بن زياد عن علي بن مهزيان قال: قرات في كتاب عبد الله بن محمد الى ابي الحسن عليه السلام..."[858]

Sonuç olarak, Şîa hadis âlimlerinin beyanlarına göre 'Dörtyüz Aslın' çoğu ve İmâmlar'ın ashabına ait musannaftın büyük bir kısmı, Küleynî'nin yanında vardı. Bu kitaplardan doğrudan ve vasıtasız olarak hadis almış ve kitabında bu rivayetlere yer vermiştir. Ancak Küleynî bazı asıllar ve musannafattan kasıtlı ve bilerek rivâyet etmemiştir. Haddızatında bu asıllar ve musannafat, Şîa hadis âlimleri nezdinde muteberdirler. Örneğin Küleynî, el-Fadl b. Şazan'a ait olan '*Kitâbu'l-İlel'*den hiç hadis nakletmemiştir. Bu kitap muteahhirûn Şiî âlimlere göre muteber bir asıldır. Öte taraftan bakıyoruz ki Küleynî, el-Fadl b. Şazan'dan -Kitabu'l-İlele- hariç çok sayıda hadis rivâyet etmiştir. Öyle ki, el-*Kâfî'*nin 346 yerinde onun hadislerine yer vermiştir.[859] Bu verilerden anlaşıldığı üzere, el-*Kâfî*'deki rivâyetlerin tümü sema', tahdis veya şeyhlerden icazet yolula senedin başından sonuna kadar alınmış değildir. Bilakis bu hadislerden bir kısmı, özellikle meşhur ve müellif döneminde elden ele dolaşan kitaplardan alınmıştır. Başka bir ifade ile vicâde yoluyla alınmıştır.

2.4.1. *el-Kâfî*'de Geçen Meçhul Kaynaklar

Küleynî'nin senedinde meçhul râvilerin bulunduğu rivayetleri el-*Kâfî*'ye aldığı açık bir şekilde görülmektedir. Bunu yaparken bazı rivayetlerin senedlerinde meçhul ve bilinmeyen bazı isimler zikretmektedir. Örneğin: 'عمن رواه,'[860] ' عمن حدثه,'[861] 'عمن اخبره'[862] ve benzeri söyleyeni belli olmayan lafızları kullanmıştır ki,

---

[857] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salâti, Bâbu'l-Libâs Ellezi Tukrehu's-Salâtu Fîh ve Mâ Lâ Tukrehu, c. 3, s. 401, h. no: 15.

[858] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu's-Salâti, Bâbu er-Raculu Yusallî fi's-Sevbi ve Huve Gayru Tâhirin 'Âlimen ev Câhilen, c. 3, s. 407, h. no: 14.

[859] Gaffâr, **el-Kâfî ve'l-Küleynî**, s. 429.

[860] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlmi, Bâbu Fardu'l-İlm ve Vucûbu Talabih ve'l-Hassu Aleyh, c. 1, s. 30, h. no: 9; Kitâbu Fadli'l-İlm, Bâbu Men Amile Biğayri İlmin, c. 1, s. 44, h. no: 3; Kitâbu'l-Hucceti, Bâbu Enne'l-Arda Kullehâ Li'l-İmâmi, c. 1, s. 408, h. no: 2; Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbu's-Samti ve Hıfzu'l-Lisâni, c. 2, s. 115, h. no: 15; Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbu't-Tevâdui, c. 2, s. 123, h. no: 7; Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbu'l-Birri Bi'l-Vâlideyn, c. 2, s. 159, h. no: 6, vb.

[861] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlmi, Bâbu Fardu'l-İlm ve Vucûbu Talabih ve'l-Hassu Aleyh, c. 1, s. 30, h. no: 4; Kitâbu Fadlu'l-İlmi, Bâbu Esnafu'n-Nâsi, c. 2, s. 33, h. no: 1; Kitâbu Fadli'l-İlmi,

hadis ıstılahı olarak bu tür rivayetlere Munkatı' hadis denir. Bu ıstılahın ise, birden fazla tarifi vardır. Bu tariflerden biri şöyledir: Senedinde bir ravinin sakıt olduğu veya mübhem ifadelerle zikredildiği hadislerdir. Misal olarak 'رجل', 'شيخ' vb. mübhem lafızlarla verilen ravilerin içinde bulunduğu senedle rivayet edilen hadislere Munkatı' denir.[863]

Munkatı' hadisin hadis hükmü açısından Mürsel ile aynı olduğu belirtilmiştir. *er-Ravâşihu's-Semâviyye* sahibi munkatı' hadisin hükmü, mürsel hadis gibidir dedikten sonra şunu söylemiştir: "Vasıtası mübhem olan hadis, Mürsel hadis hükmündedir. Örneğin ' عن رجل'[864], 'عن بعض اصحابنا'[865] vb. ifadelerde görüldüğü gibi vasıta mübhem ifadeler ile dile getirilmiştir. [866] Ancak mübhem lafızlardan ' عن بعض اصحابنا' ifadesi müstesna sayılmıştır. Çünkü bu lafız, rivayet edilen hadisin adil ve güvenilir fakihlerden geldiğini ifade eder.[867]

Mübhem lafızlar *el-Kâfî*'nin çok sayıda rivayetinde ve değişik yerlerinde tekrarlanmıştır. Küleynî bu rivayetleri müstakil rivayetler olarak zikretmemiştir. Çoğunlukla öncesinde zikrettiği asıl rivayetlerden sonra rivayet etmiştir. Bazen de Mürsel rivayetlerin içeriğini başka tariklerle de rivayet etmeye çalışmıştır. Bu tür rivayetleri müstakil bâb başlıkları altında zikretmemiştir.

Bâbu'n-Nehyi an Kavlin ani'l-Kavli Biğayri İlmin, c. 1, s. 42, h. no:9; Kitâbu Fadlu'l-İlmi, Bâbu'l-Muste'keli Bi'ilmihi ve'l-Mubâhî Bih, c. 1, s. 46, h. no: 6; Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu'l-Bedâi, c. 1, s. 148, h. no: h. no: 14, vb.

[862] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbun Fîhi Nuketun ve Netfun Mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 424, 426, h. no: 62, 72; Kitâbu'l-Îmân ve'l-Kufr, Bâbu't-Takiyyeti, c. 2, s. 218, h. no: 218; Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbu'l-Kitmâni, c. 2, s. 225, h. no: 13; Kitâbu'l-Îmân ve'l-Kufri, Bâbu'l-İzâ'e, c. 2, s. 371, h. no: 9; Kitâbu Fadli'l-Kur'âni, Bâbu Tertîlu'l-Kur'âni…, c. 2, s. 615, h. no: 5, vb.

[863] Aişe Abdurrahman (Bint eş-Şâtıî), **Mukaddimetu İbnu's-Salâh ve Mehâsinu'l-İstilâh,** Dâru'l-Meârif, Kahire tsz., s. 213; Ahmed Ömer Hâşim, **Kavâidu Usûli'l-Hadîs**, Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, Beyrut 1984, s. 100; el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî…,** s. 207.

[864] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlmi, Bâbu Sifetu'l-İlmi ve Fadluhu ve Fadlu'l-İlmi, c. 1, s. 32, h. no: 4; Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu Cevâmiu't-Tevhîdi, c. 1, s. 141, h. no: 7; Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu'l-Cebri ve'l-Kaderi ve'l-Emru Beyne'l-Emreyn, c. 1, s. 159, h. no: 8; Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu'l-İstitâe, c. 1, s. 161, h. no: 2, vb.

[865] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Akli ve'l-Cehli, c. 1, s. 11, h. no: 3, 11, 15, 33; Kitâbu Fadli'l-İlmi, Bâbu Suâlu'l-Âlimi ve Tezâkuruhu, c. 1, s. 40, h. no: 1; Kitâbu Fadli'l-ilmi, Bâbu İhtilâfu'l-Hadîsi, h. no: 8; Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu Hudûsu'l Âlemi, c. 1, s. 76; Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu Ennehu Lâ Yu'rafu İllâ Bihi, h. no: 2; Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu'n-Nehyi 'Ani'l-Kelâmi fi'l-Keyfiyyeti, c. 1, s. 94, h. no: 9. vb.

[866] ed-Dâmâd, **er-Ravâşih…**, s. 171

[867] el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî…,** s. 206.

*el-Kâfi'*nin bazı cümlelerinde senedinde münkatı' veya mürsel olduğunu çağrıştıran ifadeler vardır. Şîa hadis âlimleri el-*Kâfi*'nin rivayetlerinde görülen bu problemleri bertaraf etmek için çaba içine girmişler ve savunmacı bir tutum içine girmişlerdir. Küleynî'nin bu konuda hiçbir izahatı olmamasına rağmen, varsayımlardan yola çıkarak belli kurallara bağlamaya çalışmışlardır. Örneğin, Samir Hâşim el-'Amîdî, el-*Kâfi*'deki bu problemleri şu şekilde çözmeye çalışmıştır:

- İhtisâr ve daha önce geçen bir senede havale etmek: Bu da daha önce geçen rivayetin tarikine havale etmek şeklinde olur. Binaen aleyh, bu tarikten haberdar olmayan okuyucu, zikri geçende şüpheye düşer ve rivayetin senedinde ınkıta' veya irsâl olduğunu zanneder. Hasan b. eş-Şehîd es-Sânî (ö. 1011/1602) de benzer değerlendirmelerde bulunmuş ve Küleynî'nin bazı rivayetlerini daha önce zikrettiği rivayetlere havale ettiğini ve daha önceki isnad üzerinde bina ettiğine dair metodundan habersiz olanların onun kitabında senedi munkatı' pek çok hadisi rivayet ettiğini iddia ettiklerini belirtmiştir.'[868]
- el-*Kâfi*'deki *İdde*ler de meçhul kaynaklar içerisinde ele alınması gereken bir meseledir. Küleynî'nin 'عدة من اصحابنا' ifadesi de rivayetin munkatı' olarak addedilmesine sebebiyet vermektedir. el-'Amîdî Küleynî'nin bu konudaki metodunu bilmeyenlerin, senedinde inkıta' veya irsal olduğu şüphesine kapılabildiklerini belirttikten sonra İddelerdeki raviler bilindikten ve her biri teşhis edildikten sonra bu şüphenin büyük ölçüde giderilmiş olacacağını söylemektedir.[869] Meçhul olan iddelerin bulunduğu senedlerin problemlerinin el-'Amîdî cevabıyla hal olmadığını belirtmekte yarar vardır. Dolayısıyla Şîa âlimleri bu sıkıntıyı gidermek için büyük uğraş vermişlerse de sıkıntının tam olarak çözülmesi mümkün olmamıştır. Şîa hadis kitaplarına bakıldığında iddeler konusunda ciddi tartışmaların olduğu görülecektir. Özellikle senedin ortasına veya sonuna denk gelen iddeler bu kabildendir. Zira Küleynî'nin kendisi bu iddelerde yer alan raviler hakkında bilgi vermemiş ve meçhul olarak kalmışlardır.
- İmâma vasledilen senedlerin de inkıta' ve irsal bağlamında ele alınması gerekmektedir. Senedlerin büyük bir kısmı imâmlara vasledilmektedir. Rasûlullah'a

[868] Cemaluddin el-Hasan b. Zeynuddîn eş-Şehid es-Sânî, **Muntaka'l-Cumân fi'l-Ahâdîsi's-Sihâhi ve'l-Hissân,** Muessestu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1362/1943, c. 1, s. 24.
[869] el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî…,** s. 207.

(sas) vasledilen hadis sayısı ise yok denecek kadar azdır. Bu hadislerin munkatı' ve mürsel olup olmadığı noktasında Şîa âlimleri arasında da ihtilaf vardır. Şunu da ifade etmemiz gerekir ki, bu durum diğer sair Şîa hadis kaynaklarında da mevcuttur. Bundan hareketle Şiî olmayan bazı hadis âlimleri Şîa hadis kaynaklarında sahih hadislerin olmadığını ifade etmişlerdir.[870] Örneğin el-*Kâfi*'de çok sayıda hadis, İmâm Ca'fer es-Sâdık'a (as) isnad edilmiştir.[871] Bu hadislerin bazılarında İmâmların kendilerinden rivayet edilen hadislerin bizatihi Allah ve Rasûlü'nden rivayet edilmiş gibi olduğunu vurgulamışlardır. Dolayısıyla Şîa hadis âlimleri bu hadisleri muttasıl ve merfu' olarak kabul etmişlerdir.[872] Bu rivayetlerden bazıları şunlardır:

Ali b. Muhammed → Sehl b. Ziyad → Ahmed b. Muhammed → Ömer b. Abdulaziz → Hişam b. Sâlim ve Hammad b. Osman ve başkaları şöyle rivayet etmişlerdir: Ebû Abdullah'ın (Ca'fer Sadık) şöyle dediğini duyduk:

"Benim sözüm, babamın sözüdür; babamın sözü, dedemin sözüdür; dedemin sözü, Hüseyin'in sözüdür; Hüseyin'in sözü, Hasan'ın sözüdür; Hasan'ın sözü, Emîru'l-Mu'minin'in (Ali b. Ebû Tali) sözüdür; Emîru'l-Mu'minin'nin sözü, Rasûlullah'ın (sas) sözüdür; Rasûlullah'ın (sas) sözü, Allah Azze ve Celle'nin sözüdür."[873]

Diğer bir rivayet de şöyledir:

Ali b. İbrahim → Muhammed b. İsa → Yunus → Davyd b. Ferkad → Ammen Haddesehu → İbn Şubrume şöyle rivayet eder: Ca'fer b. Muhammed'den (as) duyduğum bir hadis var ki, onu hatırladıkça kalbim çatlayacakmış gibi olur.

İmâm dedi ki: "Bana babam anlattı, o da dedemden dinlemiş, o da Rasûlullah'dan (sas) bildirmiştir- İbn Şubrume der ki: Allah'a yemin ederim ki, babası dedesi adına ve dedesi de Rasûlullah (sas) adına yalan söylememiştir.-

---

[870] et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, **Kavâidu fî Ulûmi'l-Hadîsi**, Abdulfettah Ebû Ğudde (thk.), Dâru's-Selâm, Üçüncü Baskı, Beyrut 1972, s. 443,444.

[871] Şunu da ifade edelim ki, Ebû Ca'fer ile Rasûlullah (sas) arasında râviler yoktur. Ancak aradaki inkıtaa rağmen Şîa bu hadisi muttasıl olarak kabul ediyorlar.

[872] el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî…,** s. 208,209.

[873] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlmi, Bâbu Rivâyetu'l-Kutubi ve'l-Hadîsi ve Fadlu'l-Kitâbeti ve't-Temessuk Bi'l-Kitâb, c. 1, s. 53, h. no: 14.

Rasûlullah (sas) şöyle buyurdu: Kıyasa göre amel eden kimse hem kendisini helâka sürüklemiştir hem de başkalarını. Nasihi, mensuhu, muhkemi ve müteşâbihi bilmeden bilgisizce insanlara fetva veren kimse hem kendisini hem de başkalarını helâka sürüklemiş olur."[874]

Bilindiği gibi Küleynî ve diğer sair Şîa âlimlerine göre, Ehl-i Beyt imâmlarından alınan rivayetler, Rasûlullah'dan (sas) alınan rivayetler gibidir. Bu inanış, senedte İmâmların olmasından dolayı değildir. Bilakis onlara göre Ehl-i Beyt'in Sünneti'nin hüccet oluşundan kaynaklanmaktadır. Onların sünneti ile Rasûlullah'ın (sas) sünneti arasında hüccet olması noktasında hiçbir fark yoktur. Buna göre imâmın şerî hükümlerle ilgili söylediklerinin gerçeğe aykırı olma ihtimali yoktur ve babasının beyanlarına muhalif olması mümkün değildir. Aynı şekilde babasının verdiği hükümlerin dedesinin ve Rasûlullah'ın (sas) verdikleri hükümlere aykırı olması da mümkün değildir. Zira böyle olmazsa masûm olmalarının bir anlamı kalmazdı.[875]

Konuyla alakalı olarak eş-Şeyh el-Muzaffer şunları demektedir: Onların ahkâmlarla ilgili açıklamaları sünneti rivayet etme ve hikâye nevinden değildir. İmâmlar başkalarından hadis rivayet etmezler.[876] Aynı şekilde re'ye dayalı ve şerî naslardan istinbat ederek yaptıkları ictihad da değildir. Çünkü onlar kendileri teşrî'in kaynağıdırlar. Onların söyledikleri sünneti rivayet etmek ve hikâye değildir. Bilakis her söyledikleri sünnetin kendisidir. Bazen Rasûlullah'dan (sas) rivayet etmelerinin hikmetini ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Cevâmiu'l-Kelim olması ve söyledikleriyle uyuşmasından dolayı nassı nakletmeleri,
- Başkalarına delil getirip onları susturmak amacıyla,

---

[874] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadlu'l-İlmi, Bâbu'n-Nehyi 'Ani'l-Kavli Biğayri İlmin, c. 1, s. 43, h. no: 9.

[875] el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî…,** s. 209.

[876] Küleynî, *el-Kâfî*'nin sedece bir yerinde Ebû Ca'fer'in Cabir b. Abdullah'tan rivayet ettiği iki hadise yer vermiştir. Bunun dışında tespitlerimize göre, İmâmların sahabe dâhil olmak üzere, Ehl-i Beyt imâmları dışında başkalarından hadis rivayet ettikleri sabit değildir. Başka bir ifade ile imâmlar, hadis ravileri arasında yer almamışlardır. Zira onların yaptıkları, söyledikleri ve takrirleri sünnettir. Ebû Ca'fer İmâm el-Bakır'ın Cabir b. Abdullah'tan hadis rivayet ettiğine dair örnek için. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Cenâizi, Bâbu İnne'l-Meyyite Yumesselu Lehu Mâluhu ve Veleduhu ve Ameluhu Kable Mevtih, c. 3, s. 233, h. no: 2, 3.

- Başka bilmediğimiz sebeplerden dolayı da Rasûlullah'dan (sas) hadis rivayet etmiş olabilirler.[877]

Bu durumda el-İmâm el-Bâkır'ın (as) Cabir'den (ra) hadis rivayet etmiş olması, sika olan birinin başkasından rivayet etmesi değildir. Bilakis o rivayetin sahih olduğunu, râvinin sika ve üstün bir değere sahip olduğunu ifade etmek içindir.[878] Ancak Ehl-i Sünnet hadis usûlü kurallarına göre bu rivayetlerin tümünün munkatı'[879] veya mürsel[880] hükmünde olmaları gerekmektedir. eş-Şehîd es-Sânî'ye göre mürsel hadis Şîa hadis usulü âlimlerine göre hiçbir surette hüccet değildir. İster sakıt olan sahabi olsun ister başkası olsun. İster sakıt olan bir veya daha fazla kişi olsun fark etmez. Usûl âlimlerinin sahih görüşü ile hadisçilere göre durum böyledir. Zira burada hazfedilen kişi meçhul hükmündedir. Başka bir ifade ile mechûlu'l-ayn ve mechûlu'l-haldir. Dolayısıyla sakıt olan râvinin zayıf olma ihtimali vardır. İrsal yapan râvî (Şafiilerde Said b. Müseyyeb, Şiîlerde İbn Ümeyr gibi) sadece sika olanlardan rivayet etse bile itimat etmek için yeterli olmaz.[881] el-Allâme el-Hull'i de Mürsel hadisin hüccet olmadığını ve sahih addedilemeyeceğine hükmetmiştir.[882] Şîa hadis âlimlerinden ahbarîler Mürsel hadisin mutlak olarak hüccet olduğunu söylemişlerdir.[883] Diğer bazı Şîa âlimleri ise bu konuda detaya girmişlerdir.[884] Ehl-i Sünnet'e göre bu hadislerin mürsel, munkatı' ve zayıf oldukları bilinen bir husustur.

---

[877] et-Tabresî, **Hâtime…,** c. 4, s. 193; el-Muzaffer, **Usûlu'l-Fıkhi,** el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 1, s. 61,62.

[878] et-Tabresî, **Hâtime…,** c. 4, s. 193.

[879] Sübhanî, **Usûlu'l-Hadîs…,** s. 103.

[880] eş-Şehîd es-Sânî'ye göre Müsned hadis: "Masûm'la mülaki olmayan bir râvînin ondan rivâyet ettiği hadistir. Bu durumda ister râvî tabiî olsun ister başkası olsun. İster Siğar-ı tabiin olsun, ister kibar-ı tabiinden olsun fark etmez. İster sakıt olan bir kişi veya daha fazla olsun. Mürsel'de râvî ' عن رجل' veya 'كما سمعنا عن بعض اصحابنا' 'bazı arkadaşlarımızdan duyduğumuza göre' gibi ifadeler kullanılmaktadır. Şunu ifade edelim ki, Masûm denince, Rasûlullah (sas) ve diğer Ehl-i Beyt imâmları kast edilir. Bkz. eş-Şehîd es-Sânî, **er-Riâye…**, s. 136; İmâmiyye Şiasından el-Berkî (ö. 274/280/887/893) ve babası, senetten bir veya daha fazla düşmüş olsun-olmasın; düşen sahabi, Sahâbu'l-İcmâdan veya başka birisi olsun- olmasın mutlak olarak mürselin hüccet olduğunu söylemiştir. et-Tûsî'ye göre ise, sahih hadise muarız değilse Mürsel hadis hücettir. Onlara göre hadisin Ashabu'l-İcmaa dayanması, hüccet olması için yeterlidir. Zira Ashabu'l-İcmaa dayanması, masûma dayandığı anlamına gelir.

Meşhur görüşe göre ise, Mürsel hadis hüccet değildir. Bu görüş iki şehid ve onlardan sonra gelen Şîa hadis âlimlerinin görüşüdür. eş-Şehîdu's-Sânî, usûl ve ve hadis âlimlerinin de bu görüşü benimsediklerini iddia etmektedir. Bkz. el-Âmilî, el-Hürr, **Vesâil…**, Kitâbu'l-Kadâ', bab 6.

[881] eş-Şehid es-Sânî, **er-Riâye…**, s. 137,138.

[882] el-Hillî, el-Hasan b. Yusuf b. Ali b. el-Mutahhar, **Tehzîbu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl**, Muhammed Hüseyn b. es-Seyyid el-Murtaza er-Radavî el-Keşmîrî (thk.), Muessestu el-İmâm Ali, Kum 1421/2000, s. 240.

[883] Sübhanî, **Usûlu'l-Hadîs…**, s. 108.

Küleynî'nin meçhul kaynakları arasında imâmın ismini zikretmeyip bunun yerine eş-şeyh ve el-'abdu's-salih şeklinde kullandığı ifadelerin de ele alınması gerekmektedir. Senedde meçhul bir ravinin bulunduğu anlamına gelen bu ifadeler, sıkıntı teşkil etmektedir. Ancak Şîa hadis âlimlerine göre bunun hadise zararı yoktur. Zira imâmların tümü masûmdur. Dolayısıyla işaret edilen şahsın Ehl-i Beyt'ten bir imâm olduğunun bilinmesi, hadisin sıhhatı için yeterlidir. Zikrettiğimiz ifadelerden sonra eğer 'aleyhisselam' gibi imâmlardan biri olduğunu çağrıştıran bir işaret varsa, ismininin zikredilmesine gerek olmadığı ve ondan hadis almada da sakınca bulunmadığı belirtilmiştir.[885]

Şia âlimleri, Küleynî'nin bazı hadis senedlerinde geçen imâmların isimlerini zikretmekten sakınmasının sebebinin siyasi nedenlerden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bunun can güvenliğini tehlikeye atmamak için yapmıştır. Ayrıca bilmediğimiz sebeplerden ötürü de böyle bir yola başvurmuş olabileceğini ileri sürmüşlerdir. En çok el-İmâm Mûsâ b. Ca'fer el-Kâzım (as) için bu yola başvurulmuştur. Hadis kitaplarında çoğunlukla künye veya lakabı zikredilmiştir. İsminin zikredildiği yerler ise azdır.

Örneğin Küleynî'nin el-*Kâfî*'de ismini zikretmeden, isimlerini gizli bırakarak kendilerinden hadis aldığına dair bazı örnekler şunlardır:

1- el-Hüseyin b. Muhammed →Muallâ b. Muhammed → Muhammed b. Cumhur →Safvân→İbn Meskân, eş-Şeyh'e[886] imâmlar (as) hakkında soru sordum. O bana şu cevabı verdi: "Kim hayatta olanlardan (imâmlardan) birini inkâr ederse, ölmüş olanları inkâr etmiş olur."[887]

2- İddetun min Ashâbina→Ahmed b. Muhammed → el-Hüseyin b. Said → Ebû Vehb→ Muhammed b. Mansûr şunu rivayet etti: Ben Salih Kul'a (as)[888], Allah Azze ve Celle'nin: "De ki: "Rabbim ancak, açık ve gizli

---

[884] Sübhânî, **Usûlu'l-Hadîs**…, s. 109-111.
[885] el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî…,** s. 217.
[886] eş-Şeyh ile kastedilen, el-Kâzım'dır (as). Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c.1, s. 373, Ali Ekber el-Gıfarî ta'liki.
[887] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucceti, Bâbu Men İdde'â el-İmâmete ve Leyse Lehâ…, c. 1, s. 373, h. no: 8.
[888] Burdaki Salih Kul ile kastedilen, el-Kâzım'dır (as). Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 374, Ali Ekber el-Gıfarî Ta'liki.

çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmediği herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."[889] âyeti hakkında soru sordum…[890]

Bu konuda örnekleri arttırmak mümkündür. Hadiste ismi açıkça belirtilmeyen râvî için müphem denir. Mübhem ise meçhulün bir çeşididir. Bu tür rivayetlerin hükmü ise; kendisinden rivayette bulunan râvî, onun adını açıkça belirtmedikçe yahut isminin yer aldığı başka bir rivayet kanalıyla adı bilinmedikçe mübhem râvînin rivayeti kabul edilmez. Rivayetinin reddedilme sebebi, zatının bilinmemesidir. Çünkü adı bilinmeyen bir râvînin zatı ve adaleti hiç bilinmez. Sonuçta böyle bir râvînin hadisi kabul edilmez.[891]

Ancak Şîa hadis âlimlerine göre, kimler olduğu meçhul olan bu imâmlar, masûm olduklarından dolayı, isimlerinin açıkça zikredilmemiş olması hadisin sıhhatine zarar vermez.[892]

2.5. HADİSLERİ RİVÂYET KEYFİYETİ VE METODU

Küleynî, eserini telif ederken takip edeceği metodu ve hadisleri kabulde ölçü alacağı kriterleri belirtmemiştir. Ancak anlaşıldığına göre, Şîa ricâline dair kitaplarda, olumsuz nitelikleriyle tanıtılan, cerh edilmiş ve fasit mezheplere intisap eden râvilerden de hadîs rivayet etmiştir. Öte yandan, kendilerinden nakilde

---

[889] A'râf, 7/33.

[890] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucceti, Bâbu Men İdde'â el-İmâmete ve Leyse Lehâ…, c. 1, s. 374, h. no: 10. Diğer bazı örnekler için bkz. Muhammed b. Yahya →Ahmed b. Muhammed b. İsa → el-Hüseyin b. Said → el-Kasım b. Muhammed → Ali b. Ebû Hamza, Salih Kul'a (as) şöyle sorduğunu rivayet eder:…Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Vasaya, Bâbu Men Avsâ Bi'itkin ev-Sadakatin ev Haccin, c. 7, s. 18, h. no: 10; Muhammed b. Yahya →Ahmed b. Muhammed → el-Hüseyin b. Said → el-Kasım b. Muhammed → Ali b. Ebû Hamza, el-Abdu's-Salih'a (as) şöyle bir soru sorduğunu rivayet eder: …Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahâreti, Bâbu es-Sevbu Yusîbuhu ed-Demu…, c. 3, s. 59, h. no: 6; Muhammed b. Yahya →Ahmed b. Muhammed → el-Hüseyin → Muhammed b. el-Fudayl, Salih Kul'a (as) Allah Azze ve Celle'nin : "Onlar namazlarını ciddiye almazlar." Mâûn, 107/5, âyeti hakkında soru sorduğunu rivayet etmiştir… Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salâti, Bâbu Men Hâfeze 'Alâ Salâtihi ev Dayye'ehâ, c. 3, s. 268, h. no: 5; Ahmed b. Muhammed → el-Hüseyin b. Said →Fadâle b. Eyyûb→Muâviye b. 'Ammâr, el-'Abdu's-Sâlih'in (as) Kâbe'ye girdiğini gördüğünü rivâyet etmiştir. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hacci, Bâbu Duhûlu'l-Ka'beti, c. 4, s. 529, h. no: 5; İddetun min Ashâbinâ→Ahmed b. Muhammed → el-Hüseyin b. Said → Muhammed b. Sinan →İbn Meskân→ Ebû Basîr→Abdulkerim b. 'Utbe[890], eş-Şeyh'e (as) uykusundan uyanan kişi hakkında soru sorduğunu…Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahâreti, Bâbu'r-Raculu Yudhilu Yedehu Fî'l-İnâi…, c. 3, s. 11, h. no: 2.

[891] el-Gureyfî, **Kavâidu'l-hadîs**, s. 30; eş-Şehîd es-Sânî, **ed-Dirâye...,** s. 48; Mâmekânî, Abdullah, **Mikbâsu'l-Hidâye fî İlmi'd-Dirâye**, Muhammed Rıda el-Mâmekânî (thk.), Menşûrât Delil Mâ, Birinci Baskı, Kum 1428/2007, c. 2, s. 255-260.

[892].el-'Amîdî, **Hayâtu'ş-Şeyh…,** s. 217.

bulunduğu râvîlerin Şiî olmasına ve rivayetlerinin diğer (Ehl-i Sünnet) hadis mecmualarında bulunmamasına özen göstermiştir.[893]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Küleynî hadisleri rivâyet ederken genellikle her babın baş tarafında kendince en sahih olanlara yer vermiş bab sonlarına doğru tartışmaya açık ve tenkit edilen rivayetleri almak suretiyle bir metot takip etmiştir. Bunun yanında şaz ve nadir rivayetleri, bâbu'n-nevâdir başlığı altında veya başlık koymadan verdiği de olmuştur.[894]

Şiî âlim Havansarî de Küleynî'nin hadisleri bab başlıkları altında rivayet ederken takip ettiği metoda dikkat çekerek şöyle demiştir: 'Şiî muhakkik ve âlimlerinden nakledildiği gibi, Küleynî hadisleri bab başlıkları altında yerleştirirken, hadisleri sıhhat derecesine göre rivayet eder. Bab başlığının altında önce sahih hadisleri yerleştirir. Daha sonra, çoğunlukla zayıf, mücmel ve tartışmaya açık hadisleri yerleştirir.[895] Zikrettiklerimize şu misali vermek mümkündür:

Ca'fer b. Muhammed →Yunus → Ba'du Ashâbinâ → Ebû'l-Cârûd → Ebû Abdullah (as) şöyle dedi: …[896] Küleynî bu rivâyetten sonra şu rivâyete yer vermiştir:

Anhu→ Rafe'ehu ifadesini kullanarak, râvilerin isimlerini zikretmeden hadis metnini serdetmiştir. Küleynî bu şekilde رفعه و عنه veya ارسله veya مرسلا ifadelerini kullanarak çok sayıda hadîsi rivâyet etmiştir. Bunu daha çok sahih hadisleri rivâyet ettikten sonra zikretmektedir.

Öte yandan Küleynî, hadisleri hocalarından rivayet ederken, bazı kitapların/bölümlerin[897] ilk hadisinde (حدثني) tahammül siğasını kullanmıştır. Daha sonraki rivayetlerde ise hocalarının isimlerini zikretmekle yetinmiştir. Örneğin

---

[893] Sofuoğlu, **Hadis Tenkîdi Yönünden el-Kâfi Üzerine Bir İnceleme**, s. 93-97; a. mlf., "el-Kâfi", **DİA**, c. 24, s. 148.

[894] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 17,18.

[895] el-Havansârî, **Ravdâtu'l-Cennât...**, c. 6, s. 109; Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 430.

[896] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'd-Duâ, Bâbu'l-Harzi ve'l-'Avzeti, c. 2, s. 573, Kitâbu'd-Duâ, h. no: 12.

[897] Abdusselam Atve el-Fendî, '*el-Metrûkûne ve Merviyyâtihim fî Usûli'l-Kâfî li'l-Küleynî'* adlı kitabında, Küleynî kitabı *el-Kâfî*'nin bütün kitaplarının ilk hadislerini (حدثنا-حدثني) veya (اخبرني-اخبرنا) tahammül siğasıyla rivayet etmiştir. Ancak bizim araştırmamıza göre Küleynî, *el-Kâfî*'deki kitapların büyük bir kısmında bu korala riayet etmemiştir. Direk olarak hocasının ismini zikrederek veya 'İddetun min ashabina' ifadesiyle hadisleri rivâyet etmiştir. Bazen de (عن) tahammül siğasını kullanmıştır. Bkz. Abdusselâm Atve el-Fendî, el-Metrûkûne ve Merviyâtihim fî Usûli'l-Kâfî li'l-Küleynî, Muntedâ el-İmu'n-Nâfi' Birinci Baskı, 2017, s. 111.

Usûlu'l-Kâfî'nin en önemli kısımlarından birini teşkil eden Kitâbu'l-Hucce'nin ilk hadisini (حدثنا)[898] tahammül siğasıyla rivayet etmiştir. Başka bir ifade ile bu kitapların ilk hadislerini (اخبرنا)[899] veya (حدثنا -حدثني) tahammül siğasını kullanarak rivayet etmiştir. Daha sonra gelen bab başlıkları altında rivayet ettiği hadislerde ise herhangi bir tahammül siğası kullanmadan hocalarının isimlerini zikrederek hadisleri rivayet etmiştir. Bazen de 'ابو جعفر محمد بن يعقوب الكليني قال: ''اخبرنا ابو جعفر محمد بن يعقوب قال:' حدثنا' siğası kullanılmıştır. Bu ifadelerin öğrencilerinden birine ait olması ihtimali vardır.[900] Böyle yaparak eda siğalarında ihtisar etmeyi hedeflemiş gibi görünmektedir. Küleynî az sayıdaki rivayeti (عن) siğasıyla hocalarından rivayet etmiştir.

Misal olarak Kitâbu't-Tevhîd'in, Bâbu Hudûsi'l-Âlemi ve İsbâtu'l-Muhdisi'de tahriç ettiği ilk hadisi zikretmek mümkündür:

حد ثني علي بن ابراهيم بن هاشم عن ابيه عن الحسن بن ابراهيم عن يونس بن عبدالرحمن بن علي بن منصور قال، قال:

هشام بن الحكم: كان بمصر زنديق تبلغه عن ابي عبد الله عليه السلام اشياء...[901]

Ondan sonra gelen hadiste ise şöyle demiştir:

عدة من اصحابنا عن احمد بن محمد بن خالد عن محمد بن علي عن عبد الرحمن بن محمد بن ابي هاشم عن احمد بن محسن الميثمي قال: كنت انا وابن ابي العوجاء وعبد الله بن المقفع في المسجد الحرام فقال ابن المقفع ترون هذا الخلق...[902]

Diğer misal de şöyledir:

محمد بن ابي عبدالله عن محمد بن اسماعيل البرمكي عن علي بن عباس الخراذيني عن الحسن بن راشد عن يعقوب بن جعفر الجعفري عن ابي ابراهيم عليه السلام قال: ذكر عنده قوم يزعمون ان الله ـ تبارك وتعالى ـ ينزل الى السماء الدنيا... الحديث[903]

---

[898] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu'l-İdtirâri ile'l-Hucce, c. 1, s. 168, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salâti, Bâbu fadli's-Salâti, c. 3, s. 264, no: 1.

[899] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Talâki, Bâbu Kerâhiyeti Talâki'z-Zevceti el-Muvâfikati, c. 6, s.54, h. no: 1.

[900] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Akli ve'l-Cehli, c. 1, s. 10, h. no: 1.

[901] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu Hudûsu'l-Âlemi ve İsbâtu'l-Muhdisi, c. 1, s. 72, h. no: 1.

[902] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu't-Tevhîdi, Bâbu…, c. 2, s. 74, h. no:2.

[903] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu'l-Hareketi ve'l-İntikâli, c. 2, s. 125, h. no: 1.

Bu hadisten hemen sonra gelen hadiste ise şöyle demektedir:

وعنه، رفعه عن الحسن بن راشد عن يعقوب بن جعفر عن ابي ابراهيم عليه السلام قال: ...

Küleynî (عنه) tahammül siğasıyla bir önceki hadiste geçen hocası Muhammed b. Ebû Abdullah'ı kastetmiştir.

Şunu da ifade edelim ki, el-Usûl mine'l-Kâfi'deki kitapların üçü (اخبرنا)[904] tahammül siğası ile başlamıştır. Birinci ciltte yer alan Kitâbu'l-Hucce'nin ilk hadisi ile Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri'nin De'âimu'l-İslâm Bâbının ilk hadîsi (حدثنا)[905] tahammül siğası ile başlamıştır.

Küleynî hadis rivayet ederken, bazı hocalarını kastederek bazen (عدة من اصحابنا) bazen de (جماعة من اصحابنا) lafzını kullanmıştır. İddetun min ashabına (عدة من اصحابنا) ifadesini sıklıkla kullanırken, Cemâetun min ashâbina (جماعة من اصحابنا) ifadesini de nadiren kullanmıştır. Bazen de (عن بعض اصحابنا) siğasını kullandığı olmuştur.

Bu lafızlara şu örnekleri vermek mümkündür:

عدة من اصحابنا عن احمد بن محمد بن خالد عن بعض اصحابه رفعه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:

ما قسم الله للعباد شيئا افضل من العقل، فنوم العاقل افضل من سهر الجاهل، واقامة العاقل افضل من نخوض الجاهل، وما بعث الله نبيا ولا رسولا حتى يستكمل العقل، ويكون عقله افضل من جميع عقول امته...[906]

el-*Kâfî'*yi şerh edenler, tahkik edenler, Şîa hadisçileri ve musanniflerinin tümü idde meselesine dikkat çekmişlerdir ve bu problemi çözmeye çalışmışlardır. *el-Kâfî*'nin senedlerinde yer alan iddelerin durumunu açıklamaya çalışmışlardır.[907] İleride idde ashabı üzerinde ayrıca durulacaktır.

---

[904] Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu'l-'Akli ve'l-Cehli, c. 1, s. 10, h. no: 1; Kitâbu Fadli'l-İlmi, Bâbu Fardu'l-İlmi ve Vucûbu Talabihi ve'l-Hassu 'Aleyhi, c. 1, s. 30, h. no: 1; Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu Hudûsu'l-Âlemi ve İsbâtu'l-Muhdisi, c. 1, s. 72, h. no: 1;

[905] Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu'l-İdtirâri İle'l-Hucceti, c. 1, s. 167, h. no: 1; Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbu De'âimu'l-İslâmi, c.1, s. 18, h. no: 1.

[906] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-'Akli ve'l-Cehli, c. 1, s. 12,13, h. no: 11.

[907] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 100; el-Hillî, **el-Hulâsa...**, el-Fâidetu's-Sâlise, s. 271, 272, eş-Şehîd es-Sânî, **Muntekâ'l-Cümân fî'l-Ehâdîsi's-Sihâh ve'l-Hissân**, Ali Ekber el-Ğıfârî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, el-Fâidetu'l-Hâdiyete 'Aşere, Birinci Baskı, Kum 1362/1943, c. 1, s. 43-44.

2.5.1. Rivayet Tariklerinin Çeşitliliği:

Küleynî'nin bazen bir rivayeti birçok tarik ve ayrı ayrı senedlerle rivayet ettiği görülür. Bu senedlerden bir kısmı mustefiz ve meşhur da olabiliyor. Misal olarak el-Hucce Kitabı, er-Rûhu'lleti Yuseddidullah bihi'l-eimme bab başlığı altında zikredilen şu rivâyeti verebiliriz:

Ali b. İbrahim → Muhammed b. İsa → Yunus → İbn Miskân → Ebû Basir

Ali b. İbrahim → Babasından ve el-Hüseyin b. Muhammed → Abdu Rabbihi ve Başkalarından→ Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed cemî'an

el-Kâfî'de çokça zikredilen isimlerden biri Muhammed b. İsmail ve Ali b. Muhammed'dir. Çok sayıda sened bu isimlerle başlar.

el-'Akl ve'l-'İlm, et-Tevhîd ve el-Hucce kitaplarından oluşan kitabın birinci cildinde, Ali b. Muhammed'den rivayet edilen hadisler 181 tanedir. Bu rivâyetlerin büyük bir kısmını Ali b. Muhammed, Sehl b. Ziyat'tan rivayet etmiştir.

Ali b. Muhammed'in Sehl b. Ziyat vasıtasıyla yaptığı rivayetler sadece *el-Kâfi'*nin birinci cildinde 120 kadardır. *el-Kâfi*'nin tümünde 2000 kadar isnatta yer almıştır. Şunu da ifade edelim ki, onların rivayetleri bazen başka tariklerle de rivayet edildiği gibi, münferit kaldıkları da olmuştur. Bir tek rivayetin birden fazla senedle rivayet edildiğine dair misallere şu örnekleri verebiliriz:

1- Ali b. İbrahim → Muhammed b. İsa → Yunus → İbn Miskân → Ebû Basîr, Ebû Abdullah'a (as) Yüce Allah'ın (cc) şu kavli hakkında soru sorduğunu rivayet eder: {Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.}[908]

Ebû Abdullah (as) dedi: "Cebrail ve Mikail'den daha büyük bir yaratık, Rasûlullah (sas) ile beraberdi. Şimdi o, İmâmlarla beraberdir ve melekuttandır."[909]

2- Ali → Babasından →İbn Ebû 'Umeyr → Ebû Eyyub el-Huzâî → Ebû Basîr, Ebû Abdullah'ın şöyle dediğini rivâyet eder: "Sana ruh hakkında soru

[357] el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 108, s. 76.
[909] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce Bâbu er-Rûh elleti Yuseddidu Allah Bihâ el-Eimme (as) c. 1, s. 273.

soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir."[910]

Dedi ki: "Cebrâil ve Mikâil'den daha büyük bir mahluktur. Geçmişte Muhammed'den (sas) başka hiç kimseyle beraber olmamıştır. O İmâmlarla beraber olup onları destekliyor. Her istediğini de bulamıyor."[911]

Görüldüğü gibi Küleynî, aynı hadisi birden fazla tarikle rivayet etmiştir.

Diğer bir misal de, "Enne'l-eimme kad ûtû'l-ilme ve usbite fî sudûrihim" bab başlığı altında rivayet edilen şu rivayettir:

1- Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyin → Yezid b. Ş'ar → Harun b. Hamza, Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini işittiğini rivayet eder: "Hayır, o, kendilerine ilim verilenlerin kalplerindeki apaçık ayetleridir. Bizim ayetlerimizi ancak zalimler inkâr eder."[912]

   Ebû Abdullah (as): "Onlar özellikle İmâmlardır" dedi.[913]

2- İddetun Min Ashâbinâ → Ahmed b. Muhammed → el-Hüseyin b. Said → Muhammed b. el-Fudayl şöyle dedi: 'Ben Ebû Abdullah'a (as) Yüce Allah'ın şu kavli ile ilgili soru sordum: "Hayır, o, kendilerine ilim verilenlerin kalplerindeki apaçık âyetleridir. Bizim âyetlerimizi ancak zalimler inkâr eder."

   Ebû Abdullah (as): "Onlar özellikle İmâmlardır" dedi.[914]

Görüldüğü gibi Küleynî'nin *el-Kâfî'*de aynı hadisi birkaç tarikle rivâyet ettiği olmuştur.

[910] İsrâ, 17/85.
[911] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 273.
[912] Ankebût, 29/49.
[913] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 214.
[914] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 214.

2.6. *el*-KÂFÎ'DEKİ HOCALARININ CERH ve TA'DİL DURUMLARI VE RİVAYET SAYILARI

Küleynî'nin *el-Kâfî*'deki hocalarının cerh ve ta'dil durumlarına geçmeden önce; cerh, ta'n ve zem çeşitlerine özet bir şekilde değinmekte fayda mülahaza ediyoruz. Bu şekilde *el-Kâfi'*de geçen râvilerin hadislerinin neden reddedildiğini anlama imkânını bulacağız.

a. Cerh: Hadis terimi olarak cerh, "hafızası kuvvetli ve dikkatli bir âlimin fısk ve kizb gibi kendisinde bulunan veya güvenilir râvilerin rivâyetine muhalefet etmek gibi rivâyetinde yer alan bir kusurdan dolayı hem kendisinin hem de rivâyetinin reddedilmesi" anlamına gelmektedir. Kendisine bu türden bir kusur nisbet edilen kişiye de mecrûh denir.[915]

b. Zem: lügat anlamı, methetmenin zıddı olup, kötülüğü sebebiyle bir şeyi kınama anlamına gelir.[916] Zem ile kadh[917] kelimeleri müteradif iki kelime olup kınama, suçlama, kusurlarından dolayı ayıplama gibi anlamlar ihtiva etmektedir.[918] Mâmekânî (ö. 1351/1932) de "adâlet hususunda zem, cerh lafzından daha genel olup, kadh ve cerh ise aynı manaya gelmektedir" deyip aynı duruma işaret etmektedir.[919]

Şiî âlim eş-Şehîdu's-Sânî cerh anlamına gelen lafızları şu şekilde sıralamıştır: كذاب Mübalağa sığası olup (aşırı yalancı) anlamına gelmektedir. ضعيف (zayıf)[920] وضاع للحديث من قبل نفسه (Bizatihi kendisi hadis uydurur), فلان غال (İmâmları övme ve yüceltmede aşırı gider), مضطرب الحديث (hadisleri çelişkili ve uyumsuzdur),

---

[915] Aşıkkutlu, "Cerh ve ta'dîl," **DİA**, c. 7, s. 394; ayrıca bkz. Koçyiğit, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 71; Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, s. 44; Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 44; Yücel, **Hadis Usûlü ve Tarihi**, s. 70; Kutluay, **İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dîl**, s. 305,306.

[916] İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram**, Lisânu'l-Arab,** Dâru Sâdır, Birinci Baskı, Beyrut 1992, c. 12, s. 220. Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, **es-Sihâh Tâcu'l-Luğati ve Sihâhu'l-Arabiyye**, Ahmed Abdulgafûr Attâr (thk.), Dâru'l-İmi Lilmelâyîn, Dördüncü Baskı, Beyrût 1987, c. 5, s. 1925.

[917] Cevherî, **Sihâh…**, c. 1, s. 394.

[918] "Kadh ve zem"le ilgili olarak bkz. Koçyiğit, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, s. 219.

[919] Mâmekânî, Abdullah, **Mikbâsu'l-Hidâye fî İlmi'd-Dirâye**, Muhammed Rıdâ el-Mâmekânî (thk.), Nigariş Matbaası, İkinci Baskı, Kum 1428/2007, c. 2, s. 39.

[920] Örneğin *Ebû* Cemîle en-Nehhâs (el-Mufaddal b. Salih), *el-Kâfî'*de yüz yirmi yedi rivâyeti olan bir râvidir. Ricâl âlimleri ضعيف lafzını kullanarak onu cerh etmişlerdir. Bkz. İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 88, no: 118; et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl**, c. 4, s. 406, no: 5396.

منكر (hadisleri münkerdir)[921], لين الحديث (hadis rivayetinde gevşektir), متروك في نفسه (fıskı sebebiyle rivâyeti alınmayan, metruk bir râvidir), هو مرتفع القول في مذهبه ارتفاع، من اهل الارتفاع (İmâmlara ilahlık izafe etmek, gaybı bildiklerine inanmak gibi aşırı inançlara ve söylemlere sahiptir.).[922]

متهم بالكذب او الغلو (yalan ve guluv ile suçlanmıştır), ساقط في نفسه او في حديثه (kendisi veya hadisi sâkıttır), واه (son derece zayıftır), لا شيئ (hiçbir şey değildir), لا شيئ معد به menfi anlamda (ona denk biri yoktur) ve ليس بذاك (bir şey değildir).[923] مجهول lafzıyla da râvînîn durumunun bilinmediği ifade edilmek istenmektedir.[924]

Behbûdî, hadis lafızlarından açıkça yalana delalet eden lafızları şu şekilde sıralamıştır:

"فلان كذاب"،"فلان وضاع" Bu lafızlar ta'na açık olan lafızlardır. Bundan daha şiddetlileri "فلان يكذب مجاوبة"، "فلان يكذب في الوقت" bu lafızların anlamı ise, râvi kendisine her hangi bir konuda soru sorulduğu vakit, olduğu yerde hemen hadis uydurup sorulan soruya uydurduğu hadis ile cevap verirdi anlamındadır. Hakkında bu lafızların kullanıldığı kişinin kendisi bazen bir sened terkip edip onunla sahih bir hadis metnini rivayet eder veya var olan sahih bir senede yeni bir hadis metni uydurup rivâyet eder. Bazen de senediyle, metniyle sıfırdan yeni bir hadis uydurup rivâyet eder.[925]

Zikrettiğimiz lafızlara الفاظ القدح kadh lafızları da denir. Şerîatmedâr Hâfiziyân kadh lafızlarını şu şekilde sıralamıştır:

---

[921] en-Necâşî, Sa'd b. Tarîf el-Hanzalî hakkında "يعرف وينكر" lafızlarını kullanarak onu cerh etmiştir. Bkz. en-Necâşî, **Ricâ**l, s. 178, no: 468; el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 353, no: 1390; İbnu'l-Gadâirî ise zayıf olduğunu söylemiştir. Bkz. et-Tûsî, **Ricâl**, s. 115, no: 1147; et-Tûsî, **İhtiyâr…**, s. 214, no: 384.

[922] Behbûdî, **Ma'rifetu'l-hadîs**, s. 120.

[923] Şehîdu's-Sânî, Zeynuddin b. Ali b. Ahmed eş-Şâmî el-Âmilî el-Cu'fî (ö. 965/1558), **el-Bidâye fî İlmi'd-Dirâye,** es-Seyyid Muhammed Rıdâ el-Hüseynî el-Celâlî (thk.), İntişârâtu Mahallâtî, Birinci Baskı, Kum 1421/2000, s. 46.

[924] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 612; İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 6; el-Meclisî, *el-Kâfî*'deki hadisleri sıhhat açısından değerlendirirken, meçhul olan râvilerin hadislerini meçhuldür diyerek zayıf saymıştır. Misalen el-Hüseyn b. Halit meçhul olduğundan dolayı rivâyet ettiği hadise zayıf hükmünü vermiştir. Bkz. el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**, c. 1, s. 84, h. no: 27.

[925] Behbûdî, **Ma'rifetu'l-Hadîs,** s. 122.

ضعيف، كذاب، وضاع، واه، منكر الحديث، ضعيف الحديث، متروك، متهم، ساقط، ليس بشيئ، فاسق، مضطرب الحديث، ليس بنقي الحديث،[926]

Şehîdu's-Sânî, hadiste ihtilat konusunu da ele alarak bunun râvinin yaşlılığından, aklının zayıflığından ve bunamasından kaynaklandığını söylemiştir. Râvi yaşlılığından, aklının zayıflığından, fıskından ve kendisine bunama arız olmasından dolayı ihtilât eder ve karıştırırsa, ihtilâttan önceki rivayetleri kabul edilir, ihtilattan sonra rivâyet ettikleri ise kabul edilmez.[927]

Bazen de râvi, önceden İmâmî olarak istikamet üzere iken, İmâm Mûsâ el-Kâzım (ö. 183/799) zamanında el-Vâkıfiyye mezhebine veya Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) zamanında Eftâhiyye mezhebine intisap etmesi sebebiyle ona bir fısk arız olmuş olabilir.[928] Ancak ihtilat teriminin lafzından anlaşılan, râvinin fasit ve bozuk bir inanca sahip olması değil, râvinin neyi rivâyet ettiğini ve kimden rivâyet ettiğini hatırlayamaması, bilememesi, doğru ile yanlışı, sahih ile zayıf ve uydurma olanı birbirine karıştırmasıdır.

Şîa hadis uleması, zemmi iki kısma ayırmışlardır: Birinci kısım, râvinin rivâyetlerini terk etmeyi gerektirmeyen lafızlardır. Örneğin, ravinin zayıf râvilerden çokça hadis rivâyet etmesi bu kapsamda değerlendirilir. Bu durum rivayetlerinin terkedilmesini gerektirmez. Zayıf râvilerden rivâyette bulunan râvi, sika ve udûl kimseler tarafından methedilmişse onun rivâyeti kabul edilir ve alınır, yoksa reddedilir.[929]

Zemmin ikinci kısmı ise, rivâyetinin terk edilmesini gerektiren ifadelerle râvinin tavsif edilmesidir. Bu tür nitelendirmelere cerh de denir. Râvinin rivâyetlerinin terkedilmesine sebep olan bu nitelendirmelere şu lafızları örnek olarak vermek mümkündür: فلان كذاب (falan râvi çok yalancıdır), متروك (rivâyeti terk edilmiştir), متهم (hadiste suçlanmıştır, itham edilmiştir) vb. verdiğimiz örneklerden

[926] el-Hâfızıyân, Ebû'l-Fadl el-Bâbulî, **Risâletun fî İlmi Dirâyeti'l-Hadîsi**, Dâru'l-Hadîs, Dördüncü Baskı, Kum 1424/2003, c. 2, s. 313.
[927] Şehîdu's-Sânî, **el-Bidâye...**, s. 47.
[928] Sübhânî, Ca'fer, **Usûlu'l-Hadîs ve Ahkâmuhu fî İlmi'd-Dirâye**, Dâru Cevâd el-Eimme, Birinci Baskı, Beyrut 2012, s. 170.
[929] Avvâd, Muaz Ukâb Ahmed, **İlmu'l-Cerh ve't-Ta'dîl 'inde'ş-Şîati'l-İmâmiyye: Dirâse Nazariyye Tatbîkiyye 'Alâ Ricâli'n-Necâşî el-Muaddilîne bi Erfa'i İbârâti't-Ta'dîl**, (Yayınlanmamış doktora tezi), Yermuk Üniversitesi, Ürdün 2006, s. 155.

şu sonuç çıkmaktadır: Râvi, rivâyetini terketmeyi gerektirecek seviyeye ulaşırsa zem ve cerh sayılır. Zem râvinin rivâyetinin terkedilmesini gerektirmeyecek ölçüde ise bu cerhe değil, zemme girer.[930]

Râviye yönelik imâmlardan sadır olan en ağır zem اللعن (Allah'ın rahmetinden uzak olsun) ifadesidir. Ehl-i Beyt İmâmlarından birinden râvi hakkında lânet, tekzîb ya da onun cehennemlik olduğuna şehadet gibi bir lafız sadır olduğu bilindiği halde, bunları sika sayan herhangi bir Şiî âlimin bulunmaması gerekir. Zira bu, râvi hakkında cerhe delâlet eden ve rivâyetinin reddedilmesini gösteren en ağır lafızdır. Ancak gerçeğin öyle olmadığı görülmektedir. Nitekim Ehl-i Beyt imâmları tarafından lanetlenmiş olmalarına rağmen, bazı Şiî ricâl âlimleri tarafından sika kabul edilenler olmuştur. Buna örnek olarak *el-Kâfî* ve diğer Şîa hadis kitaplarında çok sayıda hadisi olan *Zurâre b. A'yen'i* göstermek mümkündür. Zira rivâyetlerde geçtiğine göre Ebû Abdullah (as) "لعن الله زرارة لعن الله زرارة لعن الله زرارة" şeklinde üç defa Zurâre'yi lanetlemiştir.[931] Aynı şekilde Bureyd b. Muâviye el-İclî de İmâm Ebû Abdullah (as) tarafından lanetlenmiş olmasına rağmen, Şîa hadis ve ricâl âlimleri tarafından sika, nucebâdan ve umenâdan biri olarak nitelendirilmiştir. Oysa Ebû Abdullâh'ın (as) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah Bureyd'e lanet etsin ve Allah Zurâre'ye lanet etsin."[932] el-Hûî'ye göre de masûm imâmın bir râvi hakkında lânet okuması râvinin durumunun ortaya konulması ve mecruh olduğu konusunda yeterli sebeptir.[933]

متهم ,متروك ,اللعن ,فلان كذاب zem lafızlarının dışında, zem anlamına gelen başka lafızlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri ضعيف olup, çoğunluk bu lafzın kadh/suçlama anlamına geldiği görüşündedir. Şiî hadisçiler, hakkında söz konusu lafzın kullanıldığı râviyi zayıf addetmektedirler. Dâvûd b. Kesîr ve Sehl b. Ziyâd gibi

---

930 Kutluay, **İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dîl**, s. 308.

931 el-Cezâirî, Muhammed Bâkır, **Bihâr...**, c. 5, s. 45,46; el- Hûî, **Mu'cem…**, c. 8, s. 175, 177; et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 136, h. no: 240, 241, 242; Ebû Ğâlib er-Râzî, **Târihu Âl Zurâre**, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa; c. 1, s. 60, 64.

932 et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 136, no: 123/30; el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 4, s. 197,198; c. 8, s. 247; el-Abtahî, Muhammed Ali el-Muvehhid, **Şerhu Kitabi'r-Ricâl li'n-Necâşî el-Musemmâ Tehzîbu'l-Mekâl fî Tenkîhi Kitâbi'r-Ricâl,** Dâru'l-Murtadâ, Beyrut 2018, c. 4, s. 165; Ebû Ğâlib er-Râzî, **Târîhu Âl Zurâre**, s. 59.

933 el-Hûî, Keşşî'nin Ca'fer b. Vâkıdî'nin tercümesini verirken Ebû Ca 'fer Muhammed el-Bâkır'ın yanında Ebû'l-Hattâb'ın adının geçtiğini, imâmın ona ve ona lanet edilmesinden şikâyette bulunanlara, ayrıca bu konuda tereddüt gösterenlere lânet okuduğunu naklaeden rivâyeti senediyle zikretmesini, bu konuda kendisine delil olarak almaktadır. Bkz. el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 4, s. 134-135.

râvilerle ilgili olarak, onların hâl tercümelerinde zayıftır ifadesi kullanıldığı için adı geçen râviler zayıf kabul edilmişlerdir.[934]

Kısacası mütekaddimûn ulemanın dînî ve ahlâkî farklı sebeplerle ravilerin zayıf olduğunu beyan ederken kullandıkları pek çok terim bulunmaktadır. فاسق (günahkârdır), كاذب (yalancıdır), كثير الارسال (çok sayıda mürsel hadis rivâyet eder), veya كثير الرواية عن الضعفاء والمجاهيل (zayıf ve meçhul râvilerden çokça rivâyette bulunur), قليل الحفظ وسوءالضبط (ezberi zayıftır, yeterli değildir ve zabtı kötüdür), ورواية الحديث من دون اجازة (icazet almadan hadis rivâyet eder), رواية الحديث عمن لم يلقه (mülaki olmadığı ve görüşmediği kimseden hadis rivâyetinde bulunur) vb. şeklindeki ifade ve değerlendirmeler bunlardan bazılarıdır.[935] شارب الخمر والنبيذ (şarap ve nebîz içen biridir), وضاع الحديث لقبل نفسه (hadisi kendisi uydurandır), يختلق الحديث كذبا (yalan yere hadis uydurur) gibi ibareler فاسق (günahkârdır) lafzı gibi olup zem ve kadhe delalet ederler.[936]

ضعيف الحديث (hadisi zayıftır) de zem lafızlarındandır. Râvi hakkında hadisi zayıftır veya فلان ضعيف (falanca zayıftır) denilmesi ve râvinin yaşadığı beldeden çıkarılmış olması ve benzeri durumlar, bu râvinin rivâyetlerine güvenilmemesini gerektirir. Bundan maksat ise, imâmların hadislerinin değiştirilmesi, onlara ekleme veya çıkarma yapma gibi ihtimalleri ortadan kaldırmaktır.[937]

ليس بعادل (adil değildir), ليس بصادق (sâdık değildir), ليس بمرضي (razı olunan biri değildir), ليس بثقة (sika ve güvenilir biri değildir) ليس بدين (mütedeyyin biri değildir) vb. de zem ve cerh lafızlarındandır.[938] Bunların dışında مضطرب الحديث (hadislerinde uyumsuzluk vardır), مختلط الحديث (hadisi karıştırır) منكر الحديث (hadisi makbul değildir), لين الحديث (hadislerinde gevşeklik vardır),[939] ساقط الحديث (hadisi sakıttır), متروك الحديث (fıskı sebebiyle rivâyeti alınmaz, metrûk bir râvidir), ليس بنقي

[934] Şîrâzî, el-Mehdî el-Kecûrî, **el-Fevâidu'r-Ricâliyye**, Muhammed Kâzım Rahman Setâyiş (thk.), Dâru'l-hadîs, Birnci Baskı, Kum 1424/2003, s. 117.
[935] Şîrâzî, **el-Fevâid…**, s. 117.
[936] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-hidâye**, c. 2, 39.
[937] Şîrâzî, **el-Fevâid…**, s. 119.
[938] Mer'î, Hüseyin Abdullah, **Müntehe'l-mekâl**, Muessesetu'l- 'Urve el-Vuskâ, Birinci Baskı, ysz., 1996, s. 107.
[939] en-Necâşî, İsmail b. Ali b. Ali b. Rezîn b. Osman b. Abdurrahman hakkında, " كان مخالطا يعرف منه وينكر" lafızlarını kullanarak onun cerh edilmiş olduğuna işaret etmiştir. Bkz. en-Necâşî, **Ricâl,** s. 32; Mer'î, **Muntehe'l-mekâl**, s. 107.

الحديث(hadisi temiz ve sağlam değildir), يرفع حديثه (hadisini ref eder), ينكر (münker rivayette bulunur), غمز عليه في حديثه (hadisi konusunda suçlanmıştır), واه الحديث (hadisi çok zayıftır) gibi lafızlar da zem lafızları arasında zikredilmiştir.[940]

Zemme delâlet eden diğer bazı lafızlar da şunlardır: ليس بعادل(adl sıfatı haiz değildir), ليس بصادق(dürüst ve doğru sözlü değildir), vb. Övgü anlamına gelen lafızların nefyi de, zem ve cerh anlamına gelmektedir.[941]

Akide bozukluğuna işaret eden lafızlara ise غال(gulâttandır), ناصب(Ehl-i Sünnet'e mensuptur)[942] فاسد العقيدة(akidesi bozuktur) ve فاسد المذهب(mezhebi bozuktur, İmâmiyye mezhebinden değildir)[943] ifadelerini misal vermek mümkündür.

Vurgulu zem ifade eden lafızlar arasında yer alan ملعون(lanetlenmiş, Allah'ın rahmetinden uzaktır), خبيث(habis ve kötüdür) ve رجس(pisliktir, kötüdür) gibi ifadeler kullanılmıştır.[944] متهم(müttehem, suçlanmıştır), متعصب(hadiste tutucu, bağnaz, müteassıptır) ساقط(hadis değersiz ve alınmamıştır), متروك(fıskı sebebiyle rivâyetleri alınmayan), ليس بشيئ(hiçbir şey değil ve önemsizdir), ولا شيئ(bir şey değildir, hiçbir değeri yoktur), ولا يعتد به (kâle alınmaz), ولا يعتنا به (önemsiz) gibi lafızlar râvinin

---

[940] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-hidâye…**, c. 2, s. 42.

[941] Mâmekânî**, Mikbâsu'l-hidâye…**, c. 2, s. 40.

[942] Şîa'nın çoğunluğuna göre el-Âmme dedikleri Ehl-i Sünnet Navasıptırlar. Başka bir ifade ile Hz. Ebûbekir (ra) ile Hz. Ömer'in (ra) hilafetini kabul eden ve onları Hz. Ali'ye (ra) takdim eden herkes Nâsibedir. Dolayısıyla Şîa'da Nâsibe kavramı Ehl-i Sünnet'i ifade eder. el-Âmme'den kastettikleri ise, Ehl-i Sünnet ile Haricilerdir. Vesîlu'ş-Şîa'da rivayet edilen bir hadise göre, Muhammed b. Ali b. İsa şöyle demiştir: "Ben Ona (Ali b. Muhammed'e (as) bir mektup yazdım ve *Nasibe* hakkında şu soruyu sordum: "Cibt (Hz. Ebûbekir) ile Tağût'u (Hz. Ömer) ona (Hz. Ali)'ye takdim etmesi ve imâmetlerinin hak olduğuna inanmalarının dışında bir araştırmaya gerek var mıdır? O bana şu cevabı gönderdi: "Kim bu görüşteyse o Nâsıbîdir." Bkz. el-Hur el-Âmilî, **Tafsîlu Vesâilu'ş-Şîa...,** c. 9, s. 490,491, h. no: 12559; el-Âmilî, *Nâsibe*'nin ne anlama geldiğini şu şekilde açıklamıştır: "Gerçek şu ki, Ehl-i Beyt İmâmlarından başkasını imâm olarak kabul eden kişi, gerçekte Ehl-i Beyt imâmlarına düşmanlık yapmıştır yani *Nasibe*'den olmuştur." Bkz. el-Âmilî, Ebû'l-Hasan b. Muhammed Tâhir el-Âmilî en-Nebâtî, **Mukaddimetu Tefsîr el-Burhân el-Musemmâ Bimirâti'l-envâr ve Mişkâti'l-Esrâr**, Menşûrât el-E'lemî li'l-metbûât, İkinci Baskı, Beyrut 2006, s. 491; Nimetullah el-Cezâirî de Nâsibenin kimler olduğunu açıklarken, Rasûlullah'dan (sas) şöyle bir rivâyetin vârid olduğunu söylemiştir: "Nâsibenin alametlerinden biri, Ali'den başkasını ona takdim etmeleridir (üstün görmeleridir). Bkz. Nimetullah el-Cezâirî, **el-Envâr en-Nu'mâniyye**, c. 2, s. 307; Sa'd Râşid 'Aved eş-Şenfâ, **el-Cerhu ve't-Ta'dîl İnde'ş-Şîati'l-İmâmiyye Ardun ve Nakdun Dirâsetun Tatbîkiyyetun Ala İbnu'l-Mutahhar el-Hillî ve Ebu'l-Kâsım el-Hûî**, @SAAD_ALSHANFA, s. 180.

[943] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye,** c. 2, s. 40.

[944] Mâmekânî**, Mikbâsu'l-Hidâye**, c. 2, s. 40.

kâla alınmaması gerektiğini, dolayısıyla zem edildiğini ifade etmek için kullanılmıştır.[945]

Küleynî'nin kendisinden sonra gelecek Şîa'ya bıraktığı ilmî kültür mirası görünmezden gelinemeyecek kadar önemlidir. Onun meşhur kitabı '*el-Kâfî, Kütüb-i Erbaa'nın* en önemlisidir. On bir asırdır Şîa fıkıh adamları için tartışmasız kaynak eser olarak önemini sürdürmüştür. Ondan sonra yazılan usûllerin tümü kuşkusuz ondan istifade etmişlerdir. Hatta şöyle veya böyle onun tekrarıdır denebilir. Küleynî, Ali b. İbrahim b. Hâşim[946] gibi çok sayıda Şiî hadis ve ricâl âliminden rivayette bulunmuştur.

Bu bölümde Küleynî'nin kendilerinden rivayette bulunduğuna veya yanlarında öğrencilik yaptığına kanaat getirdiğimiz hocalarının isimlerine yer verdik. Râvilerin geniş biyografilerine, konunun uzamasından endişe ettiğimiz için yer vermedik. Onlardan kısaca bahsetmekle yetindik. 'İddetun Min Ashabina' başlığı altında ele alacaklarımızı, daha geniş bir açıklama cihetine gideceğiz. Zira 'el-İdde' konusu, Şîa hadis âlimleri arasında olduğu gibi, hadis ve ricâl ilimleriyle ilgilenen âlimler arasında da eskiden beri tartışma konusu olmuştur.

Küleynî, Şîa'nın meşhur âlimleri yanında ilim tahsili yapmıştır. *el-Kâfî'*deki hadisleri, hadis ilminde önde gelen Şiî ulemadan rivayet etmiştir.

2.6.1. Küleynî'nin Hocaları

1- **Abdullah Muhammed b. Halid b. Yezid er-Râzî Ebûbekir el-Habbal**.[947] Muhammed b. İsa el-Kattan'dan rivayette bulunmuştur.[948] Gerçek ismi bilinmeyip meçhul olan ravilerdendir.[949] Ebûbekir el-Habbal, Küleynî'nin hocalarındandır. Küleynî, kendisinden sadece bir (1) hadis rivayet etmiştir.[950] Ebûbekir'in bu hadisten başka *el-Kâfî*'de rivayeti yoktur. Ricâl âlimlerinden kimse de ondan bahsetmemiştir.

---

[945] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye**, c. 2, s. 40.
[946] el-Meclisî, **Bihâr...**, c. 108, s. 76.
[947] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 48.
[948] Küleynî, **el-Kâfi,** Kitâbu'l-Maişe, Bâbun Nâdir, c. 2, s. 652, h. no: 3.
[949] el-'Amidî, **Hayatu'ş-Şeyh….**, s. 224; el-Celalî, Muhammed Rıda el-Hüseynî, **el-Menhecu'r-Ricâlî ve'l-Amelu'r-Rid Fi'l-Mevsûati'r-Ricâliyye**, Merkezu'l-İ'lam el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1418/1997, s. 141.
[950] Küleynî, **el-Kâfi**, Kitâbu'l-İşre, Bâbun Nâdir, c. 2, s. 652, h. no: 3.

2- **Abdullah b. Ca'fer b. el-Hüseyn b. Malik b. Cami' el-Himyerî, Ebû'l-Abbâs.** Şîa'nın Kum kentindeki önde gelen şeyhlerindendi.[951] el-Hillî, güvenilir ve Ebû Muhammed el-Askerî'nin (as) ashabından olduğunu söylemiştir.[952] *el-Kâfi*'de 42 rivâyeti vardır. Bu rivâyetlerin bir kısmını oğlu Abdullah vasıtasıyla ondan almıştır. Şîa ricâl âlimlerinden sadece el-Allâme el-Hillî kesin bir ifade ile sika olduğunu söylemiştir.[953]

3- **Ahmed b. Ebû Abdullah el-Berkî.** Tam ismi Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. Ebû Abdullah b. Halit el-Berkî'dir. Küleynî'nin hocalarındandır. Küleynî, *el-Kâfi*'nin birçok yerinde ismini açıkça zikretmiştir. Tespitlerimize göre kendisinden 126 hadis rivayet etmiştir.[954] et-Tûsî de, Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî'nini haddi zatında sika olduğunu, ancak duafadan ve mürsellerden çok sayıda hadis rivâyet ettiğini ifade etmiştir.[955] İbnu'l-Gadâirî onunla ilgili şu bilgileri vermiştir: "Kummîler onu ta'n ettiler. O hadisi kimden aldığına dikkat etmezdi. Ahmed b. Muhammed b. İsa onu Kum'dan çıkarmıştır. Daha sonra özrünü kabul ederek Kum kentine geri almıştır.[956] el-Allâme el-Hillî (ö. 726/1326) de benzer ifadelerle onun sika olduğunu, duafadan çok sayıda rivâyette bulunduğunu ve mürsellere itimat ettiğini, bununla beraber rivayetlerinin makbul olduğunu söylemiştir.[957] el-Berkî, genel anlamda zayıf addedilmiştir. Çünkü tahammülü'l-hadis noktasında mütesahil davrananlardan sayılmıştır.[958]

4- **Ahmed b. İdris b. Ahmed. Ebû Ali el-Aşa'rî el-Kummî (ö. 306/919).** Küleynî kendisinden çokça rivayette bulunmuştur. Çoğunlukla 'Ebû Ali el-'Aş'arî' künyesi ile zikretmektedir. Bu ünvanla el-*Kâfi'*de 643 rivâyeti geçmektedir. Ahmed b. İdris olarak da 122 yerde geçmektedir. Ahmed b. İdris el-Kummî ünvanıyla da 1 yerde geçmektedir. *el-Kâfi*'de kendisinden yapılan rivayetlerin sayısı toplam 766 kadardır. Bu sayıya el-İdde

[951] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 219; no: 573.
[952] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 194.
[953] el-Hillî, **Hulâsa...**, s. 193,194.
[954] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 445; c. 4, s. 3; c. 4, s. 317.
[955] et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 62, no: 65.
[956] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 39.
[957] el-Hillî, **Ricâl,** s. 14-15, no: 7.
[958] İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 222.

vasıtasıyla kendisinden gelen rivayetler dâhil değildir. Şîa ricâl âlimlerinden bir kısmı, Ahmed b. İdris'in zayıf olduğunu söylemişlerdir.[959] en-Necâşî ise Ahmed b. İdris'in sika olduğunu, çokça hadis rivayet ettiğini, rivayetlerinin sahih olduğunu ve en-*Nevadir* adında bir kitabı olduğunu söylemiştir.[960] En meşhur ve güvendiği öğrencisi Küleynî'dir. El-Meclisî de Ricâl adlı kitabında sika ve imâmî olduğunu ifade etmiştir.[961] Şîa ricâl âlimleri sika olup olmadığı noktasında ihtilaf ettiklerinden dolayı mutlak olarak sikadır demek mümkün değildir.

5- **Ahmed b. Mihran (ö. ?).** Küleynî'nin itimat ettiği hocalarından biridir. Kendisinden 52 hadis rivayet etmiştir.[962] es-Seyyid Muhammed Rıda el-Hüseynî el-Celâlî, Küleynî'nin *el-Kâfi*'de yaklaşık olarak 50 hadisine yer verdiğini söylemiştir.[963] İbn el-Ğadairî zayıf olduğunu söylemiştir.[964] el-Hûî, Ahmed b. Mihran'ın tevsik edilmediğini söylemiştir. [965] el-Allâme el-Hillî (ö. 726/1326) de Ahmed b. Mihran'ın zayıf olduğunu söylemiştir.[966] et-Tefrişî de, Küleynî'nin kendisinden çok sayıda hadis rivayet ettiğini, ancak zayıf olduğunu söylemiştir.[967] et-Tûsî ile en-Necâşî fihristlerinde kendisinden bahsetmemişlerdir. Sonuç olarak ta'dil edenler olmadığı ve cerh edenler olduğu için zayıf addedilmesi gerekir diye düşünüyoruz.

6- **Ahmed b. Muhammed (ö. ?).** Bu isim birkaç râvi için kullanılan müşterek bir isimdir Bir ünvan olup takyit olmaksızın *el-Kâfi'*nin 3764 yerinde geçmektedir. Ahmed b. Muhammed'in, Muhammed b. el-Hasan'dan rivâyet ettikleri, Ahmed b. Muhammed el-Âsimî'den farklıdır. Yine Ahmed b. Muhammed b. Said el-Kûfi'nin (İbn Ukde) rivâyet ettiklerinden farklıdır. Aynı şekilde Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın

---

[959] Mâzenderanî, Muhammed Salih, **Şerhu Usûlu'l-Kâfi**, Ali Aşur (thk.), Dâru İhya' et-Turâs el-Arabî, Beyrut tsz. , c. 1, s. 78.
[960] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 92, no: 228.
[961] el-Meclisî, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki, **Ricâl**, Muessesetu'l-Alemî Li'l-Matbûat, Birinci Baskı, Beyrut 1995, s. 248, no: 70.
[962] el-Kahbâî, Zekiyuddin el-Mevla İnayetullah b. Ali, **Mucemu'r-Ricâl**, Diyauddin el-Allâme el-İsfahanî (thk.), İsfahan 1384/1964, alfeker.net, c. 3, s. 140, no: 988; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 118, 147, 178, 195, 196, 207, 218, 219, 220, 220, 221, 327, 421, 454, 456,457, 458, 461, 462, 463 vb.
[963] el-Celâlî, **el-Menhecu'r-Ricâlî**,... c. 1, s. 143.
[964] İbn el-Ğadairî, **Ricâl,** s. 42.
[965] el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 9, s. 35
[966] el-Hillî, **Hulâsa…**, Cevvad el-Kayyûmî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, ysz.,1417/1996, c. 1, s. 305.
[967] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl...**, c. 1, s. 150.

rivâyet ettiklerinden de farklıdır. Ahmed b. Muhammed, el-*Kâfi*'de Muhammed b. el-Hüseyn'den 20 yerde rivâyette bulunmuştur. *el-Kâfi* senedlerinde, 36 râvinin ismi Ahmed b. Muhammed olarak geçmektedir. Ahmed b. Muhammed 300'ü aşkın kişiden rivâyet etmiştir. el-Kâfi'de el-İdde aracılığı ile de rivâyet etmiştir. Şîa ricâl âlimlerine göre kendilerinden rivayette bulunduğu el-İdde meçhuldür.[968] Ahmed b. Muhammed ile kimin kastedildiği, râvinin sika olup olmadığı belli değildir. Bu da el-Kâfî'yi anlama noktasında okuyanlar açısından ciddi zorluklara yol açmaktadır. Sonuç olarak binlerce hadis hakkında hüküm vermek imkânsız hale gelmektedir.

7- **Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Talha (ö. ?).** Ebû Abdullah el-Âsımî el-Kûfî. Sikadır. el-*Kâfi*'de 15 yerde Ahmed b. Muhammed el-Âsımî olarak, 4 yerde Ahmed b. Muhammed b. Ahmed olarak, 2 yerde Ahmed b.

[968] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 547; Küleynî'nin el-Kâfî'de kendisinden rivâyette bulunduğu bazı yerler için bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Îmân ve'l-Kufri, Bâbu Ziyâretu'l-İhvâni, c. 2, s. 178, h. no: 11; Kitâbu'z-Zekât, Bâbu Tafdili'l-Karâbeti fi'z-Zekât ve Men lâ Yecûzu Minhum En Yu'tû Mine'z-Zekâti, c. 3, s. 551,552, h. no: 2, 4, 9; Kitâbu'z-Zekâti, Bâbu Meni'z-Zekâti, c. 3, s. 502, h. no: 11, 16, 22; Kitâbu'z-Zekât, Bâbu'l-İlletu fi Vadi'z-Zekâti Alâma Lem Tezid ve Lem Tenkus, c. 3, s. 507, h. no: 1; Kitâbu's-Savm, Bâbu Keffâretu's-Savmi ve Fidyetuhu, c. 4, s. 143, h. no: 1,2,5; Kitâbu'l-Hacc, Bâbu el-Vukûfi'Alâ's-Safâ ve'd-Duâ', c. 4, s. 432, h. no: 3, 4, 5; Kitâbu'l-Hacc, Bâbu's-Sa'yi Beyne's-Safa ve'l-Mervete ve Mâ Yukâlu fîhi, c. 4, s. 434, h. no: 1, 2, 5, 8, 9; Kitâbu'l-Hacc, Bâbu Mâ Yecibu Alâ'l-Hâidi fi Edâi'l-Menâsiki, c. 4, s. 446-7, h. no: 2, 7, 8, 9; Kitâbu'l-Hacc, Bâbu İhrâmu'l-Hâidi ve'l-Mustahâdeti, h. no: 1, 2, 3; Kitâbu'l-Hacc, Bâbu İlâci'l-Hâidi, c. 4, s. 451, h. no: 1; Kitâbu'l-Hacci, Bâbu Duau'd-Demi, c. 4, s. 452, h. no: 2; Kitâbu's-Savm, Bâbu Mâ Yukâlu fi Mustakbeli Şehri Ramadan, c. 4, s. 73, h. no: 4,7; Kitâbu's-Savm, Bâbu el-Ehille ve'ş-Şehâdeti Aleyhâ, c. 4, s. 77, h. no: 7, 9; Kitâbu's-Savm, Bâbu Adâbu's-Saim, c. 4, s. 87, h. no: 3, 7, Kitâbu's-Savm, Bâbu Fadlu Savmi Şa'bân ve Silatuhu Bi Ramadân ve Siyâmu Selâseti Eyyâm fi Kulli Şehrin, c. 4, s. /91-2-3-4, h. no: 1, 3, 4, 9, 94; Kitâbu's-Savm, Bâbu Mâ Yustahabbu es-Sehûr, c. 4, s. 94, h. no: 2; Kitâbu's-Siyâm, Bâbu Savmu'l-Visâli ve Savmu'd-Dehr, c. 4, s. 95, h. no: 1, 2; Kitâbu's-Savmi, Bâbu Men Ekele Ev Şeribe ve Huve Şâkkun fi'l-Fecri Ev Ba'de Tulûih, c. 4, s. 96-7, h. no: 2, 6, 7; Kitâbu's-Siyâm, Bâbu fi's-Sâimi Yatecim ve Yedhulu'l-Hammâme, c. 4, s. 109, h. no: 2, 3, 4; Kitâbu's-Siyâm, Bâbu'Sivâki li's-Sâim, h. no: 1, 4; Kitâbu's-Savm, Bâbu Savmi'l-Hâid ve'l-Mustahâda, c. 4, s. 136-7, h. no: 7, 8, 9, 10, 11; Kitâbu's-Savm, Bâbu Savmu Keffâreti'l-Yemîn, c. 4, s. 140, h. no: 3; Kitâbu's-Savm, Bâbu Keffâretu's-Savmi ve Fidyetuhu, c. 4, s. 143, h. no: 1, 2, 5; Kitâbu's-Savm, Bâbu Arefe ve Âşûrâe, c. 4, s. 146, h. no: 2; Kitâbu's-Savm, Bâbu Ma Yuzâdu mine's-Salâti fi Şehri Ramadâne, c. 4, s. 154-5, h. no: 1, 3, 4; Kitâbu's-Siyâm, Bâbu fi Leyletu'l-Kadr, c. 4, s. 156-7-8-9, h. no: 1, 2, 3, 5, 9, 10; Kitâbu'l-Maîşe, Bâbu's-Surûfi, c. 5, s. 245-7-8-9,250,251, h. no: 2, 12, 19, 20, 22, 23; Kitâbu'l-Maîşe, Bâbu's-Sulhi, c. 5, s. 259, h. no: 8, Kitâbu'l-Maîşe, Bâbu mâ Yukâlu İnde'z-Zer'i, c. 5, s. 263, h. no:7; Kitâbu'l-Maîşe, Bâbu Beyi'l-Merâî, c. 5, s. 276, h. no: 2; Kitâbu'l-Maîşe, Bâbu İhyâu Ardi'l-Mevâti, c. 5, s. 279, h. no: 5; Kitâbu'l-Maîşe, Bâbu'ş-Şuf'ati, c. 5, s. 281, h. no: 9; Kitâbu'l-Maîşe, Bâbun Câmiun fî Harîmi'l-Hukûk, c. 5, s. 295, h. no: 5; Kitâbu'l-Maîşe, Bâbun'n-Nevâdir, c. 5, s. 304-5-7-10-11, h. no: 3, 7, 10, 13, 15, 16, 26, 31, 33; Kitâbu'n-Nikâh, Bâbu Kerâhetu'l-'Azbeti, c. 5, s. 328-9, h. no: 1, 5; Kitâbu'z-Zeyyi ve't-Tecmîli ve'l-Murûeti, Bâbu't-Tecemmuli ve İzhâru'n-Ni'meti, c. 6, s. 438-9, 440, h. no: 1, 3, 8, 10, 11, 14; Kitâbu'z-Zeyyi ve't-Tecmîli ve'l-Murûeti, Bâbu Lubsu'l-Mu'asfari, c. 6, s. 446-7, h. no: 1, 8.

Muhammed b. Ahmed el-Kûfî olarak, 1 yerde de Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kûfî el-Asımî olarak geçmektedir. Bütün bu isimler bir tek şahsa Ebû Abdullah el-Âsımî el-Kûfî'ye delalet etmektedir.[969]

8- **Ahmed b. Muhammed b. İsa b. Abdullah b. Sa'd b. Malik el-Aş'erî el-Kummî, Ebû Ca'fer (ö. ?).** Küleynî'nin kendilerinden el-İdde aracılığı ile çokça rivayet ettiği yedi hocasından biridir. 1157 yerde Ahmed b. Muhammed b. İsa ünvanıyla geçerken, bir tek yerde el-Eş'arî ünvanıyla geçmektedir.[970] Ahmed b. Muhammed el-Aşe'rî'nin zayıf râvilerden hadis rivâyet edenleri Kum kentinden sürmesi ile tanındığını Şîa ricâl kitaplarında öğreniyoruz. Ancak Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın kendisinin de zayıf râvilerden hadis rivâyet ettiğine dair deliller vardır. Dolayısıyla bu söylenenlerde ciddi bir çelişkinin olduğu anlaşılmaktadır. el-Hûî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs* adlı kitabında bu konuda örnekler vermiştir.[971] Bu isimlerden bazıları şunlardır: Muhammed b. Sinan,[972] Ali b. Hadid,[973] İsmail b. Sehl,[974] Bekr b. Salih[975] vb. Şîa hadis ulemasına göre zayıf râvilerden hadis rivâyet etmek cerh sebebidir. Bu durumda Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Aş'erî de zayıf olmaktan kurtulamıyor.

9- **Ahmed b. Muhammed b. Sait b. Abdurrahman b. Ziyad b. Ukde el-Hafız el-Kûfî el-Hemedânî (ö. 333/945).** *el-Kâfi*'de 2 yerde Ahmed b. Muhammed b. Sait olarak yer almıştır. Ondan maksat ise, İbn Ukde'dir. Bir yerde Ca'fer b. Muhammed el-Hüseynî'den, diğer yerde ise Ca'fer b. Abdullah el-Alevî'den rivayet etmiştir.[976] Küleynî, *el-Kâfi*'de 30 yerde hadislerine yer vermiştir.[977]

---

[969] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 169.
[970] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 170.
[971] el-Burûcerdî, **Esânîd Kitabi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
[972] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1 Kitap no: 2, Bâbu Sifati'l-İlmi ve Fadlihi (2), h. no: 5; el-Hûî, Mu'cemu Ricâli'l-hadîs, c. 1, s. 56.
[973] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, Kitap no: 2, Bâbu'r-reddi İlâ el-Kitâbi ve's-Sunneti (22), h. no. 1; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 56.
[974] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 2, Kitap no: 1, Bâbu'l-i'tirâfi Bizzunûbi (77), h. no. 7; el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 1, s. 56.
[975] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 2, Kitap no: 2, Bâbu Husnu'l-Huluki (49), h. no. 12; el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 56.
[976] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 480.
[977] el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 3, s. 98.

10- **Ahmed b. Muhammed b. Abdullah**. el-Burûcerdî, Küleynî'nin *el-Kâfi'*de kendisinden hadis rivayet ettiği hocalarından olmadığını, Ebû Ca'fer et-Taberî'ye ait Delâilu'l-İmâme'de[978] ve *Faracu'l-Mehmûm'*da kendisinden hadis rivâyet ettiğini iddia etmiştir.[979] Rivâyetleri makbul olmakla beraber, sika olduğu sabit değildir.[980] Bizim tespitimize göre Küleynî el-*Kâfi*'de arada vasıta olmaksızın ondan bir hadis rivâyet etmiştir. Arada iki râvinin olduğu hadis sayısı ise 20 kadardır.

11- **Ali b. Abdullah b. Asım el-Hedcî el-Asğar Ebû'l-Hasan (ö. ?)**. en-Necâşî onunla alakalı olarak "zayıftır ve mezhebi fasittir" ifadesini kullanmıştır. Kitaplarının lanetli yanlışlarla dolu olduğunu söylemiştir.[981] İbnu'l-Ğadâirî de kendisine iltifat edilmeyeceğini söylemiştir.[982]

12- **el-Kasım b. el-Ala (ö ?).** Kendisi Azerbaycanlıdır. el-Kâfi'de 2 rivayeti vardır.[983] Şîa ricâl âlimleri cerh ve ta'diliyle ilgili bir şey söylememişlerdir.

13- **Ali b. İbrahim el-Hâşimî (ö. ?).** Nesebi şöyledir. Ali b. İbrahim b. Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed el-Cevanî b. Ubeydillah el-A'rac b. el-Hüseyin b. Ali b. el-Hüseyin (as).[984] Küleynî ondan vasıtasız olarak 1 hadis rivâyet etmiştir. Diğer hadisleri ise aralarında vasıta olduğu halde rivâyet etmiştir. Toplam 4 rivâyetine yer vermiştir.

14- **Ali b. İbrahim b. Hâşim, Ebû'l-Hasan el-Kummî (ö. 307/920)**:[985] İbn Dâvûd sika olduğunu söylemiştir.[986] en-Necâşî de onun için "hadiste sika, mezhebinde de sahihtir" demiştir. Ancak yaşının ortalarında zarar gördüğünü dolayısıyla ihtilat yaptığını söylemiştir.[987] el-*Kâfi*'de 5000'in üzerinde rivayeti vardır.[988]

---

978 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Rustem et-Tabarî es-Sağir (Şiî), **Delâilu'l-İmâme,** Muessesetu'l-Bi'se (thk.), el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, s. 528, h. no: 50.
979 el-Burûcerdî**, Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
980 el-Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl…**, c. 1, s. 208.
981 en-Necâşî, **Ricâl,** s. 267.
982 İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 82.
983 Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 198; c. 2, s. 519.
984 en-Necâşî, **Ricâl,** s. 262-263, no: 687.
985 el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitabi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 48.
986 İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 130.
987 en-Necâşî, **Ricâl,** s. 260, no: 680.
988 Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 177.

15- **Ali b. el-Hüseyin b. Bâbeveyhî el-Kummî es-Sa'dabadî, Ebû'l-Hasan (ö.329/941)**:[989] Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten rivayet eden iddedendir. Küleynî'nin kendisinden hadis rivâyet ettiği hocalarındandır.[990] el-*Kâfi*'nin 24 yerinde hadislerine yer verilmiştir. Şîa ricâl âlimlerinden onu cerh veya ta'dil edene rastlamadık.

16- **Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Ümran el-Cenâbî, Ebû'l-Hasan el-Kummî el-Berkî (ö. ?).** el-Burûcerdî, Küleynî'nin *el-Kâfi'*deki hocalarından olduğunu söylemiş ancak sika olduğuna hükmetmemiştir.[991]

17- **Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Uzuneyhi (ö ?).**[992] Küleynî kendisinden az sayıda hadis rivayet etmiş olup meçhuldur.[993] Onu cerh veya ta'dil edeni tespit edemedik.

18- **Ali b. Muhammed b. Ebû'l-Kasım Bundar (ö. ?).** Küleynî'nin hocalarındandır. el-Kâfi'de çok sayıda rivâyeti olmakla beraber müşterek isimlerden olduğundan[994] dolayı cerh ve ta'dil konusunda hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak eğer kastedilen Ebû'l-Kasım Ali b. Muhammed b. Bundâr ise sikadır.[995] el-Hillî de Ebû'l-Kasım lakabı ile bilinen Bundâr sikadır demiştir.[996] Araştırmamıza göre el-*Kâfi*'de 71 rivâyeti vardır.

19- **Ali b. Mûsâ b. Ca'fer el-Kemendanî. Ebû Ca'fer el-Kummî (ö. ?).**[997] el-Burûcerdî onun için şunları söylemiştir: Ali b. Mûsâ el-Kemenderânî mechûlu'l-haldir. Küleynî'nin ondan hadis rivâyet etmiş olması, makbul olduğuna delil olmaz.[998]

---

989 el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitabi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 48.
990 et-Tûsî, **Ricâl**, s. 433; el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 12, s. 305; et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl**, c. 3, s. 217.
991 el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
992 el-Kahbâî, Zekiyddin el-Mevla İnayetullah b. Ali, **Mecmeu'r-Ricâl**, Matbaa'r-Rabbânî, İsfahan 1387/1967, c. 7, s. 200.
993 el-Mâmekânî, Abdullah, **Tenkîhu'l-Mekâl…**, Muhiyeddin el-Mâmekânî (thk.), Muessesetu Âl el-Beyt Liihyâi't-Turâsi, c. 2, s. 306.
994 el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 13, s. 96.
995 el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 13, s. 97.
996 el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 246.
997 el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitabi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 4.
998 el-Burûcerdî, es-Seyyid Ali b. Muhammed el-Cablukî (ö. 1313/1895), **Tarâifu'l-Mekâl fi Ma'rifeti'r-Ricâl,** es-Seyyid Mehdî er-Racâî (thk.), Mektebetu Ayetullah el-Uzma el-Mer'eşî, Birinci Baskı, Kum 1410/1989, c. 1, s. 196.

20- Dâvûd b. Kûre b. Süleyman. Ebû Süleyman el-Kummî (ö. ?).[999] İbn Dâvûd mühmel olduğunu söylemiştir.[1000] el-Kâfi'de Dâvûd olarak 8 yerde geçmekte iken, Dâvûd b. Kure b. Süleyman olarak da 230 senedte geçmektedir. *el-Kâfi*'deki râviler arasında çok sayıda Dâvûd b. Süleyman vardır. Dolayısıyla Küleynî'nin nisbesini zikretmediği yerde müşkil duruma düşülmektedir.

21- Ebû Dâvûd (ö. 231/846). Bu ünvan, birçok râvi için kullanılmaktadır. Burûcerdî, *Tecrîdu Esânîdi'l-Kâfi'*de kendisine değinmiştir.[1001] Küleynî'nin hocalarındandır. el-Kâfî'de müstakil olarak ondan 8 hadis rivâyet etmiştir. Muhammed b. Yahya → Ahmed ile beraber de ondan 10 hadisi rivâyet etmiştir. Küleynî'nin meçhul hocalarından olduğu ve isminin dahi bilinmediğini söyleyenler olduğu gibi,[1002] isminin Süleyman b. Sufyan olduğunu söyleyenler de vardır.[1003] Hüseyin et-Tabâtabâî el-Burûcedî ise Küleynî'nin hocalarından olmadığını iddia etmiştir.[1004] el-Kâfî'de, Ebû Dâvûd İsmiyle şu şekillerde geçmektedir.

a- Ebû Dâvûd →('an) →Ali b. Mihran. 1 defa.[1005]

b- Ebû Dâvûd→'an →el-Hüseyin b. Said. 6 defa.[1006]

c- Anhu→'an → el-Hüseyin b. Said. 1 defa geçiyor.[1007] (عنه)'daki zamir Ebû Dâvûd'a racîdir.

d- Ebû Dâvûd ünvanıyla 18 yerde.

e- Ebû Dâvûd el-Mustarik adıyla 12 yerde geçmektedir. el-Mustarik Süleyman b. Sufyan'dır. et-Tûsî, *el-Fihrist* adlı kitabında zikretmiştir.[1008] el-Meclisî, *Mirâtu'l-Ukûl'*da onun, Süleyman el-Mustarik olduğunu

---

[999] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 113.
[1000] İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 89; el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 48.
[1001] Küleynî'nin hocalarından sayılıp ta esas itibariyle öyle olmayan râvilerdendir. Bkz. el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
[1002] en-Necefî, Mahmud Duryâb, **Hayatu es-Seyyid Âkâ Hüseyn et-Tabâtabâî el-Burûcirdî, (**ö. 1380/1960), Muessesetu Ayetullah el-Uzma el-Burûcirdî, Birinci Baskı, Kum 1385/1965, s. 296-297; el-'Amidî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 220-224.
[1003] Ahmed b. Abdurrıda el-Basrî, **Fâiku'l-Makâl fi'l-Hadîsi ve'r-Ricâl**, Merkezu Buhus Dâru'l-Hadis, Birinci Baskı, Kum 1422/2001, s. 116.
[1004]el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
[1005] Küleynî, **el-Kâfi**, Kitabu's-Salâti, Bâbu Kiraetu'l-Kurani, c. 3, s. 314, h. no: 13
[1006] Küleynî, **el-Kâfi**, Kitâbu't-Tahareti, Bâbu'l-Vudûi Min Su'ri'd-Devabi ve's-Sibâi ve't-Tayri, c. 3, s. 9, h. no: 3.
[1007] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salâti, Bâbu Fadlu's-Salâti, c. 3, s. 265, h. no 7.
[1008] et-Tûsî, el-**Fihrist**, s. 183.

söylemiştir. el-Meclisî'nin iddiasına göre, Süleyman el-Mustarik'a ait bir kitap vardı ve Küleynî bu kitaptan bazen es-Saffar aracılığı ile bazen arada iki vasıta olduğu halde rivayet ederdi. el-Meclisî, Süleyman el-Mustarik'in kendisi açısından meçhul olduğunu söylemiştir.[1009] Buna göre Ebû Dâvûd, meçhul olduğundan dolayı zayıftır. Rivâyet ettiği bütün hadisler zayıf hükmündedir.[1010]

Bu bağlamda el-Keşşî'nin Ebû Dâvûd'un ölüm tarihi ile ilgili söylediklerine de dikkat etmek gerekiyor. el-Keşşi, Ebû Dâvûd'un hicri 130 yılında öldüğünü söylemiştir.[1011] en-Necâşî, ise Ebû Dâvûd'un hicri 230 yılında öldüğünü ifade etmiştir.[1012] Bu durumda Küleynî'nin Ebû Dâvûd ile mülâki olması imkân dâhilinde değildir. Ancak Ebû Dâvûd'dan vasıtasız olarak hadis rivâyet ederek, onunla mülâki olmuş gibi hareket etmiştir. Bu da Ebû Dâvûd'dan rivâyet ettiği hadislerin, mürsel ve zayıf olduğunu göstermektedir.

22- **Habib b. el-Hasan b. Eban el-Âcurî (ö. ?).** Küleynî *Kitâbu'l-Hudut*'ta üç hadisini rivâyet etmiştir. Meçhuldür. Bu durumda el-*Kâfi*'de toplam üç yerde hadisleri geçmektedir.[1013] el-Hûî, müşterek isimlerden olduğunu söylemiştir.[1014]

23- **el-Hasan b. Hafif (ö. ?).** Bu ünvanla el-*Kâfi*'nin sadece bir yerinde geçmektedir.[1015] Rivâyet ettiği hadisten anlaşıldığına göre Mehdiyu'l-Muntazar'ın Vukelâsından sayılıyordu. Meçhuldür.

24- **Humeyd b. Ziyâd b. Hammad b. Ziyad, Ebû'l-Kasım. (ö. 310/923).**[1016] en-Necâşî, onun için "Vakıfî fırkasının önde gelenlerindendi" demiş ve sika olduğunu söylemiştir.[1017] Küleynî, *el-Kâfi*'de 358 hadisine yer vermiştir.

[1009] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'ukûl…**, c. 13, s. 37.

[1010] İster Ebû Dâvûd lakabıyla olsun ister Süleyman el-Mustarık ismiyle olsun, rivâyetleri c. 3, s. 9, 19, 21, 26, 35, 37, 44, 49, 51, 97, 99, 265, 304, 314 ve 378. sayfalarda geçitiğini tespit etmiş bulunuyoruz. Küleynî'nin vasıtasız bir şekilde Ebû Dâvûd'un, kitabından rivâyet ettiği de olmuştur. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 9, h. no: 4; c. 3, s. 49, h. no: 4; c. 3, s. 51, h. no: 8; c. 3, s. 265, h. no: 6; c. 3, s. 304, h. no: 10; c. 3, s. 314, h. no: 7.

[1011] el-Keşşî, **Ricâl**, s. 267,268.

[1012] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 129.

[1013] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 7, s. 321, no:

[1014] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 5, s. 134.

[1015] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi's-Sahib, c. 1, s. 523, h. no: 21.

[1016] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 119.

[1017] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 7; en-Necâşî, **Ricâl**, s. 132; el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 7, s. 216.

25- **el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ezdî (ö. ?).** Küleynî'nin hocasıdır ve araştırmamıza göre el-*Kâfi*'de 674 rivâyetine yer vermiştir. Şîa ricâl âlimlerinin genel kanaatine göre sikadır.[1018] Ancak zayıf olan el-Hayranî'den rivayette bulunmuş ve meçhuldür.

26- **el-Hüseyin b. Ahmed (ö. ?).** *el-Kâfi*'nin 5 yerinde rivâyetlerine yer verilmiştir.[1019] Burûcerdî, iki veya beş hadisi rivâyet eden el-Hüseyin b. Ahmed, el-Hüseyin b. Ahmed el-Mâlikî'dir ve meçhuldür demiştir.[1020]

27- **el-Hüseyin b. Ali el-Alevî (ö. ?).** el-*Kâfi*'nin 4 yerinde el-Hüseyn b. Ali olarak geçmektedir. Bir yerde de el-Hüseyin b. Ali el-Alevî şeklinde geçmektedir. Meçhuldür.[1021]

28- **el-Hüseyin b. el-Hasan el-Hüseynî el-Esved (ö. ?).** Küleynî'nin hocalarından olup el-*Kâfi*'de hadislerine yer vermiştir.[1022] Şîa ricâl âlimleri tevsiki konusunda bir hüküm vermemişlerdir.

29- **el-Hüseyin b. el-Hasan el-Hâşimî, el-Hüseyin el-Alevî, Ebû Abdullah (ö. ?)**.[1023] Küleynî kendisinden 11 yerde 'el-Hüseyin b. el-Hasan' ismiyle, 'el-Hasanî' olarak 2 yerde, 'el-Alevî' olarak 1 yerde, 'el-Hâşimî' olarak 6 yerde rivayet etmiştir. Ancak bu şahıslar farklı kişilerdir. el-Hüseyin b. el-Hasan el-Hüseynî el-Esved, el-Hüseyin b. el-Hasan el-Hâşimî el-Hasanî el-Alevî değildir. Birincisi et-Tûsî *Ricâl* adlı kitabında fazilet sahibi olduğunu söylerken[1024] Mâmmekânî ise birincisinin hasen, ikincisi ise mühmeldir demiştir. el-Hûî, ikisinin aynı şahıs olduğunu söylemiştir.[1025]

30- **el-Hüseyin b. el-Fadl b. Zeyd (Yezid) el-Yemanî (ö. ?)**.[1026] Küleynî kendisinden sadece bir rivayette bulunmuştur. el-Hûî rivâyet ettiği

---

[1018] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** Mustedrekât, s. 121.
[1019] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 324, 465, er-Ravde'de de şu üç yerde geçiyor: c. 8, s. 257,258, h. no: 370,371, 372.
[1020] el-Burûcirdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 130.
[1021] Fadulullah Şemsuddin, **Aynu'l-Ğazal fi Fihris Esmai'r-Ricâl**, Taş Baskı, 1315/1897, s. 6.
[1022] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu's-Sahib, c. 1, s. 125, h. no: 30; el-Hûî, **Mu'cem...**, c. 6, s. 180.
[1023] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 48.
[1024] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 462; Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl**, c. 1, s. 192.
[1025] el-Hûî, **Mu'cem….,** c. 6, s. 65.
[1026] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 47.

hadisleri sika olduğunu göstermez, tam tersine rivâyet ettiği hadisler arasında zayıf olanlar olduğunu söylemiştir.[1027]

31- **el-Hüseyin b. Muhammed b. Amir el-Eş'erî el-Kummî, Ebû Abdullah (ö. ?).**[1028] Küleynî bu hocasından takriben 859 rivayette bulunmuştur.[1029] et-Tefrişî onunla ilgili olarak, senedlerde zikredilen el-Hüseyin b. Muhammed b. İmran el-Eş'ari sikadır.[1030] Küleynî'nin bu hocasının isminde de bir belirsizlik vardır. Bazı rivâyetlerde el-Hüseyin b. Muhammed b. 'Âmir diye geçerken, diğer bazı sentlerde el-Hüseyin b. Muhammed b. 'İmran şeklinde geçmektedir. Şîa ricâl âlimlerinin genel kanaatine göre sikadır.[1031]

32- **el-Hüseyin b. Muhammed (ö. ?).** Cerh veya tadili ile ilgili net bir bilgiye ulaşamadık. Zira müşterek isimlerden olup, çok sayıda el-Hüseyin b. Muhammed vardır. Bunlardan Kummî olanlar olduğu gibi, Kûfî vb. olanlar da vardır. el-Hüseyin b. Muhammed adına çok sayıda rivâyet vardır. Ancak bu rivâyetlerden hangilerinin el-Hüseyin b. Muhammed'e ait olduğunu tespit etmek zordur. Dolayısıyla bu isim de müşterek isimlerdendir diyebiliriz.

33- **Muhammed b. Abdullah b. Ca'fer el-Himyerî (ö. ?).** Ebû Ca'fer el-Kummî. el-Burûcerdî, Küleynî'nin el-*Kâfi'*deki hocalarından olduğunu söylemiştir.[1032] en-Necâşî sika olduğunu söylemiştir.[1033]

34- **Muhammed b. Ahmed b. Âli b. es-Salt el-Eş'erî el-Kummî (ö. ?)**. Küleynî kendisinden 11 rivaytte bulunmuştur.[1034] Burûcerdî sika olduğunu söylemiştir.[1035]

35- **Muhammed b. Ali b. Ma'mer (ö. ?).** Ebû'l-Hüseyin el-Kûfî. Küleynî kendisinden el-*Kâfi*'de 3 rivayette bulunmuştur.[1036] Yaptığımız

[1027] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Sahibu'z-Zaman, c. 1, s. 520, h. no: 13.
[1028] el-Burûcirdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 48.
[1029] el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 7, s. 54.
[1030] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl...**, c. 2, s. 100.
[1031] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 218;
[1032] el-Burûcerdî**, Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
[1033] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 355.
[1034] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 468; c. 4, s. 340; c. 5, s. 64,374; er-Ravda, c. 8, s. 390,461,362, 470, 523, 524.
[1035] el-Burûcerdî**, Fâiku'l-Mekâl**, c. 1, s. 136.
[1036] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 49; er-Ravda, h. no: 4 ve 5.

araştırmaya göre Şîa ricâl âlimleri hakkında cerh veya ta'dil yapmamışlardır.

36- **Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed el-Kureşî. Ebû'l-Abbâs er-Razzaz el-Kûfî, (ö. 316/928).** el-Burûcirdî, Küleynînin el-*Kâfi*'deki hocalarından olduğunu söylemiştir.[1037] Şîa ricâl âlimleri hakkında cerh veya ta'dil değerlendirmesi yapmamışlardır.

37- **Muhammed b. Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer b. Avn (ö. ?).** Ebû'l-Hüseyn el-Esedî el-Kufî.[1038] Şîa ricâl kitaplarında onu cerh veya ta'dil edeni tespit edemedik.

38- **Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh es-Saffar el-Kummî. Ebû Ca'fer (ö. 290/903).** İbn Dâvûd sika olduğunu söylemiştir.[1039] en-Necâşî, Kummîler arasında önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir. Şîa ricâl âlimlerine göre sikadır.[1040]

39- **Muhammed b. el-Hasan et-Taî, er-Râzî (ö. ?).** el-Burûcerdî Küleynî'nin el-*Kafi*'deki hocalarından olduğunu söylemiştir.[1041] Sika olduğuna dair her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

40- **Muhammed b. el-Hüseyin (ö. ?).** Birçok râvi arasında müşterek bir isimdir. Bu isim el-*Kâfi*'nin 490 yerinde geçmektedir. el-Hûî, Muhammed b. el-Hüseyn b. Ebû'l-Hattab ile aynı şahıs olduğunu söylemiştir.[1042]

41- **Muhammed b. İsmail en-Nisaburî (ö. ?).** Lakabı Nedfer'dir.[1043] Küleynî kendisinden el-*Kâfî*'de Muhammed b. İsmail ünvanıyla 871 rivayette bulunmuştur. Muhammed b. İsmail adında başka râviler olduğundan dolayı bazen biribirleriyle karıştırılmışlardır. Ancak Muhammed b. İsmail en-Nisâburî'nin el-Fadl b. Şazan'dan hadisleri vardır

[1037] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
[1038] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitabi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
[1039] İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 165.
[1040] en-Necâşî**, Ricâl,** s. 250.
[1041] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
[1042] el-Hûî**, Mu'cem…**, c. 15, s. 297-324.
[1043] el-Burûcerdî**, Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49; el-Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl…**, c. 4, s. 10.

42- **Muhammed b. Mahmud. Ebû Abdullah el-Kazvinî (ö. ?).** el-*Kâfi*'de haddesenî siğasıyla rivayet edilen tek bir hadisi vardır.[1044] Muhamed b. Mahmud'un el-*Kâfi*'de bu hadisten başka rivâyeti yoktur. Ricâl kitaplarında da hakkında herhangi bir bilgiyi elde edemedik. el-Burûcirdî ise, Muhammed b. Mahmud için, "Küleynî'nin hocalarından değildir" demiştir.[1045]

43- **Muhammed b. Ukeyl el-Küleynî (ö. ?)**.[1046] Küleynî el-*Kâfi*'de 900'ün üzerinde yerde hadislerine yer vermiştir.[1047] el-Burûcedî, "ricâl kitaplarında hakkında herhangi bir bilgiye ulaşmış değilim. Ancak Küleynî'nin kendisinden çok sayıda hadis rivâyet etmiş olması, durumunun iyi olduğunun göstergesidir. Lakin kendisine itimat edilebileceği anlamına gelmez" ifadesini kullanmıştır.[1048] Küleynî'nin kendisinden bu kadar hadis rivâyet etmiş olmasına rağmen hocası değildir diyenler de vardır.[1049]

44- **Muhammed b. Yahya el-Attâr. Ebû Ca'fer el-Kummî el-Eş'arî (ö. ?).** Küleynî'nin önemli hocalarındandır. en-Necâşî onunla ilgili olarak şöyle demiştir: Muhammed b. Yahya, Ebû Ca'fer el-Attar el-Kummî, zamanında ashabımızın şeyhidir, sikadır ve çokça hadisi vardır. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Kitâbu Makteli'l-Hüseyn* (as), *Kitâbu'n-Nevâdir*.[1050] el-Allâme el-Hillî[1051] ve İbn Dâvûd[1052] da onu tevsik etmişlerdir. el-El-Berke'î ise onun zayıf olduğunu söylemiştir.[1053] Küleynî *el-Kâfî*'sinde 5985 rivâyetine yer vermiştir.

45- **Sa'd b. Abdullah b. Ebû Halef el-Eş'arî. Ebû'l-Kasım el-Kummî. (ö. 300/918).**[1054] Küleynî, Sa'd b. Abdullah ismiyle el-*Kâfi*'nin 20 yerinde rivâyetlerine yer vermiştir. Sa'd b. Ebû Halef şeklinde de 12 yerde kendisinden hadis rivayet etmiştir. Bunu yaparken babasına

---

[1044] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlmi, Bâbu'n-Nevâdir, c. 1, s. 49, h. no: 5.
[1045] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
[1046] el-Burûcerdî**, Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
[1047] en-Nûrî, el-Mirza, **Hatimetu'l-Mustedrek**, c. 5, s. 217.
[1048] el-Burûcerdî**, Tarâifu'l-Mekâl…,** c. 2, s. 296.
[1049] el-'Amîdî, **Hayetu'ş-Şeyh…**, s. 216.
[1050] en-Necâşî**, Ricâl,** s. 353, no: 946.
[1051] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 260, no: 908.
[1052] İbn Dâvûd**, Ricâl,** s. 176, no: 1533.
[1053] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem,** s. 103.
[1054] İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 100, no: 681; el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 48.

değil de dedesine nispet etmiş oluyor. Buna göre Küleynî ondan 32 hadis rivâyet etmiştir. Bu da râvinin kim olduğunu tespit etmede sıkıntılara yol açmaktadır. Ebû Muhammed el-Askerî (as) dönemini idrak etmiş, ancak onunla mülaki olduğu rivâyetleri uydurmadır.[1055]

46- **Sehl b. Ziyad el-Âdemî er-Râzî, Ebû Said (ö. ?).** et-Tûsî, Sehl b. Ziyad'ın zayıf olduğunu söylemiştir.[1056] İbnu'l-Ğadâirî de ciddi anlamda zayıf ve rivayetlerinin fasit olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Eş'arî, onu Kum kentinden çıkarmış ve ondan beri olduğunu ilan etmiş, insanları ondan hadis rivâyet etmekten nehyetmiştir. Mürsel hadisleri rivâyet eder ve meçhullere itimat ederdi.[1057] Şîa âlimlerinden bir kısmı Küleynî'nin Sehl b. Ziyad'ı görmediğini ve dolayısıyla kendisinden rivayet ettiği hadislerin arada vasıta olmadan olamayacağını söylemişlerdir.[1058] Küleynî vasıtasız olarak Sehl b. Ziyad'an 7 hadis rivâyet etmiştir.[1059] İdde aracılığı ve arada vasıta olduğu halde ise el-Kâfî'de 1265 rivâyetine yer vermiştir.

Burada işaret edilmesi gereken husus, kendisinden 1265 hadis rivâyet edilen bir râvînin Şiî ricâl ulemasına göre ciddi bir şekilde tenkit edilmiş ve zayıf addedilmiş olmasıdır. Bu da onun rivâyet ettiği ve e*l-Kâfî*'de tahriç edilen 1272 hadisin zayıf olduğunu göstermektedir.

2.6.2. Küleynî'nin Hocalarından Olduğu Zannedilen Bazı Râvîler

1- **İbn Bâbeveyhî, es-Sadûku'l-Evvel**. Burûcerdî, bu zatın Küleynî'nin hocalarından olmadığını söylemiştir.[1060] Araştimâmıza göre de *el-Kâfî'*de İbn Babeveyhî'nin hadisleri yoktur.

2- **Ahmed b. Muhammed b. Ali.** Küleynî ondan direk olarak hadis rivâyet etmemiştir. *el-Kâfî'*de arada 2 râvi olduğu halde bir rivâyetine yer vermiştir.[1061]

[1055] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 177-178, no: 467.
[1056] et-Tûsî, **Fihrist**, s. 66.; el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 9, s. 249.
[1057] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 66-67.
[1058] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 176.
[1059] Küleynî, **el-Kâfî**, Furû', c. 4, s. 170; c. 5, s. 187; c. 5, s. 493; c. 6, s. 60; c. 6, s. 4734; c. 6, s. 474; c. 4, s. 474.
[1060] el-Burûcerdî**, Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 49.
[1061] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 675.

3- **Ahmed b. Yusuf eş-Şâşî.**

4- **el-Hüseyin b. Muhammed b. Yahya.**

5- **Ali b. İbrahim el-Halvanî.**

6- **Ali b. Kays.** Tespitimize göre Küleynî, arada bir vasıta olduğu halde el-Kâfî'de bir rivâyetine yer vermiştir.[1062]

7- **Ali b. Muhammed es-Sumerî.**

8- **Muhammed b. Ali b. İbrahim b. Muhammed el-Hemedanî**. Küleynî arada iki vasıta olduğu halde kendisinden hadis rivâyet etmiştir. Bu da hocası olmadığının delilidir. Hocası olmuş olsaydı kaendisinden vasıtasız rivâyet edebilirdi.[1063]

9- **Muhammed b. Ali b. Mahbûb.** Küleynî, arada Ebû Ali el-Aş'erî olduğu halde kendisinden sadece bir hadis rivâyet etmiştir.[1064] Bu da hocası olmadığını gösteriyor.

***el-Kâfî'*de hadisi olmayan, ancak Küleynî'nin hocası olduğu var sayılanlar:**

1- **Ahmed b. İbrahim Ebû Hamid el-Merâğî**. Ebû Ca'fer et-Taberî'ye ait olan *Delâilu'l-İmâme* ile *Faracu'l-mehmûm* adlı kitaplarda ondan hadis rivâyet etmiştir.[1065]

2- **İshak b. Ya'kûb.** es-Sadûk'a ait *Kemâluddin* ve et-Tûsî'nin *el-Ğaybe* adlı kitaplarında ondan hadis rivâyet etmiştir.[1066]

3- **Muhammed b. Ahmed el-Haffâf en-Nîsâbûrî.** İbn Asâkir, Küleynî'nin Be'lebek'te ondan hadis rivâyet ettiğini söylemiştir.[1067]

4- **Muhammed b. Ali el-Ca'ferî es-Semerkandî Ebû'l-Hüseyn.**[1068] İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk* adlı kitabında Küleynî'nines-

[1062] Küleynî, **el-Kâfî**, c.1, s. 490.
[1063] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 6, s. 655.
[1064] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 165.
[1065] et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Rustem et-Taberî es-Sağîr, **Delâilu'l-İmâme**, Muessestu'l-bi'se, Kısmu'd-Dirâsât el-İslâmiyye Muessesetu'l-bi'se (thk.), Birinci Baskı, Kum 1413/1992, s. 527-528; İbn Tavus, **Ferecu'l-Mehmûm…,** s. 245.
[1066] es-Sadûk, Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbeveyhi el-Kummî (ö. 381/991), **Kemâluddin ve Temâmu'n-Ni'me,** Mektebetu's-Sadûk, Tahran 1390/1970, s. 483, et-Tûsî, **el-Gaybe**, s. 290.
[1067] İbn Asâkir, el-Hâfız Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî (ö. 571/1176) **Tarîhu Medîneti Dimeşk**, Muhibuddin Ebû Said Ömer b. Garâme el-Ömerî (thk.), Dâru'l-Fikr, Birinci Baskı, ysz., 1997, c. 56, s. 297, no: 7126; el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfî…**, c. 1, s. 50.
[1068] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 378; el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi..,** c. 1, s. 50.

Semerkendî'den Be'lebek'te hadis rivâyet ettiğini söylemiştir.[1069] Yaptığımız araştırmaya göre zikri geçen şahısların el-*Kâfî*'de rivâyetleri yoktur.

2.6.3. Hocalarının Bölge ve Kabilelere Göre Dağılımı

Küleynî, tahammülü'l-hadis için tespit ettiğimiz az sayıda beldeyi ziyaret etmiş[1070] ve gittiği beldelerdeki hadis âlimlerinden hadis almıştır. Beldelere göre hocalarının sadece isimlerini vermekle yetinmeye çalışacağız.

2.6.3.1. Küleynî'nin Kum Kentinden Olan Hocaları

1. Ahmed b. İdris Ebû Ali el-Eş'arî.
2. Ahmed b. Muhammed b. İsa b. Abdullah b. Sa'd b. Mâlik, el-Eş'arî el-Kummî.
3. el-Hüseyin b. Muhammed b. Amir b. İmran b. Ebû Ömer el-Eş'arî el-Kummî.
4. Dâvûd b. Kûre b. Süleyman Ebû Suleyman el-Kummî.
5. Sa'd b. Abdullah b. Ebû Halef el-Eş'arî, Ebûlkasım el-Kummî.
6. Ali b. İbrahim b. Hâşim, Ebû'l-Hüseyn el-Kummî.
7. Ali b. el-Hüseyn b. Babeveyhî, Ebû'l-Hasan el-Kummî.
8. Ali b. el-Hüseyn el-Kummî es-S'ad Âbâdî.
9. Ali b. Muhammed b. Abdullah b. İmran el-Hannânî, Ebû'l-Hasan el-Kummî.
10. Ali b. Mûsâ b. Ca'fer el-Kemendânî, Ebû Ca'fer el-Kummî.
11. Muhammed b. Ahmed b. Ali b. es-Salt el-Eş'arî el-Kummî.
12. Muhammed b. el-Hasan b. Ferrûh es-Saffâr el-Kummî, Ebû Ca'fer.
13. Muhammed b. Abdullah Ca'fer el-Himyerî, Ebû Ca'fer el-Kummî.
14. Muhammed b. Yahya el-Attâr, Ebû Ca'fer el-Eş'arî el-Kummî.

2.6.2. Küleynî'nin Kûfeli Olan Hocaları

1. Ahmed b. Muhammed b. Said b. Abdurrahman b. Ziyad, Ebû'l-Abbas el-Kûfî.

[1069] İbn Asâkir, **Tarîhu Medîneti Dimeşk**, c. 56, s. 297.
[1070] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 273-277.

2. Humeyd b. Ziyad b. Hammâd b. Hammâd b. Ziyad, Ebû'l-Kâsım el-Kûfî.
3. Muhammed b. Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer b. Avn, Ebû'l-Hüseyn el-Esedî el-Kûfî.
4. Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed el-Kureşî, Ebû'l-Abbâs el-Kûfî er-Razzâz.
5. Muhammed b. Ali b. Ma'mer, Ebû'l-Hüseyn el-Kûfî.

2.6.3. Küleynî'nin Kazvinli Olan Hocaları

Muhammed b. Mahmud, Ebû Abdullah el-Kazvînî.[1071] Küleynî'nin Kazvin'den tespit ettiğimiz tek hocasıdır. Ancak Küleynî'nin Kazvin'e gittiğine dair bir delile rastlamadık.

2.6.4. Tay Memleketinden Hocaları

Muhammed b. el-Hasan et-Tâî, Tay memleketinden olan tek bir hocasıdır.

2.6.5. Azerbeycan'den olan Hocaları

el-Kâsım b. el-Alâ, Küleynî'nin Azerbeycan'den olan tek hocasıdır.

2.6.6. Nisabur'dan Olan Hocaları

Muhammed b. İsmail en-Nisaburî. Lakabı Nedfer'dir.

2.6.7. Himyer Kabilesi'den Olan Hocaları

Abdullah b. Ca'fer b. el-Hasan b. Malik b. Câmi' el-Himyerî, Ebû'l-Abbâs.

2.6.8. Yemen'den Olan Hocaları

el-Hüseyn b. Fadl b. Zeyd (Yezid) el-Yemânî.

2.6.9. er-Râzî Olan Hocaları

1. el-Hüseyn b. el-Hasan el-Hüseynî el-Esved, Ebû Abdullah Râzî.
2. Sehl b. Ziyâd el-Âdemî er-Râzî, Ebû Said.
3. Muhammed b. Ca'fer el-Esedî er-Râzî, Ebû'l-Hasan er-Râzî.

[1071] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 49, h. no: 5

2.6.10. Kureyş Kabilesinden Olan Hocaları

İsmail b. Abdullah el-Kureşî,

2.6.11. Hâşimî'lerden Olan Hocaları

1. el-Hasan b. Ali el-Hâşimî,
2. el-Hüseyn b. el-Hasan el-Hüseynî el-Esved el-Hâşimî el-Alevî er-Râzî,
3. Ali b. İbrahim el-Hâşimî.

2.6.12. Semerkan'tan Olan Hocaları

Muhammed b. Ali Ebû'l-Hüseyn el-Ca'ferî es-Semerkandî

2.7. el-KÂFÎ'DEKİ RÂVÎLER

2.7.1. Kadın Râvîler

Yaptığımız araştırmaya göre, el-*Kâfî*'de sayıları erkek ravilere nispeten az olsa da kadın râvîlerin varlığını tespit ettik. Küleynî'nin hocaları arasında kadın râviler olmamakla beraber, *el-Kâfî* senedlerinde kadın râvîlere rastlamak mümkündür. Ancak Küleynî, kadın râvîlerden asli ve müstakil rivâyetler nakletmemiştir. Senedinde kadın râvîlerin olduğu rivâyetleri şevahit veya mutâbeât olarak rivayet etmiştir. Küleynî kitap ve babların baş tarafında kesinlikle kadın ravilerden gelen rivayetlere yer vermemiştir. Asli rivayetleri serdettikten sonra, kadın ravilerin rivayetlerini mütabi' veya şahit olarak vermiştir. Küleynî bunu yaparak, konuyu tamamlayıcı veya rivayetler arasında karşılaştırma yapma amacını gütmüş olabilir. Bu şekilde de bab başlığı altındaki rivâyetler arasında konu birliği sağlama amacını da gütmüş olabilir. Misal olarak; Kitabu'l-Hucce, Bâbu İnne'l-Cinne Ye'tîhim Feyeselûnehum 'an Meâlimi Dînihim ve Yeteveccehûne Fî Umûrihim başlığı altında dört hadis rivayet etmiştir. Bu dört hadisin hiçbirinde rivayetin kaynağı hakkında bilgi vermemiştir. Peşinden konuya açıklık getiren Hekîme Bint Mûsâ'nın (as) hadisini rivayet etmiştir. 4. Rivâyet ve sonrası Hekîme'nin rivâyeti sırasıyla şöyledir:

1. Ba'du Ashâbina → Muhammed b. Ali →Yahya b. Müsâvir → Sa'd el-İskâf şöyle rivâyet etmiştir: Her zaman yaptığım gibi bir gün bazı işlerim için Ebû Ca'fer'in (Muhammed Bakır) evine gittim. Bana dedi ki: 'Acele

etme, (حتى حميت الشمس علي) güneş beni iyice yaktıktan sonra gel.' Bunun üzerine gölgelik olan bir yere gittim. Çok geçmeden üzerime doğru bir topluluk geldi. Sarı çekirgeler gibiydiler. Üzerlerinde kaba yünden giysiler vardı. Çok ibadet yapmaktan zayıf düşmüşlerdi. Allah'a yemin ederim ki, topluluğun güzelliği karşısında kendimi kaybettim. İmâm'ın yanına gittiğimde bana dedi ki: 'Galiba seni rahatsız ettim.' "Dedim ki: Evet Allah'a yemin ederim ki, gördüğüm manzara karşısında kendimi unuttum. Yanımdan bir topluluk geçti, bugüne kadar onlar kadar güzel kıyafetli kimse görmüş değilim. Renkleri sarı çekirgeleri andırıyordu. Çok ibadet yapmaktan zayıf düşmüşlerdi." Bunun üzerine İmâm şöyle dedi: 'Ey Sa'd! Sen onları gördün mü?' Evet, dedim. Dedi ki: 'Onlar senin cinlerden kardeşlerindi.' Sana mı gelmişlerdi? Dedim. 'Evet bize gelirler, dinlerinin alâmetlerini, helâl ve haram olan şeyleri bize sorarlar' dedi.[1072]

2. Ali b. Muhammed → Sehl b. Ziyed → Ali b. Hassân → İbrahim b. İsmail → İbn Cebel, Ebû Abdullah (as)'dan şöyle rivayet etmiştir: İmâm'ın kapısında duruyorduk. O sırada içeriden bir topluluk çıktı. Siyah derililere benziyorlardı. Üzerlerinde peştemal ve hırka vardı. Bunların kimler olduklarını Ebû Abdullah'a (as) sorduk. Dedi ki: 'Onlar cinlerden kardeşlerinizdirler.'[1073]
3. Ahmed b. İdris → Muhammed b. Yahya → el-Hasan b. Ali el-Kûfî → İbn Faddâl → Bazı Ashabımızan →Sa'd el-İskâf şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır)'ın yanına geldim ve içeri girmek için izin istedim. O sırada kapıda deve yüklerinin dizili olduğunu gördüm. Bu sırada içeriden sesler yükseldi. Sonra bir topluluk içeriden çıktı, başlarında sarıklar vardı. Siyah derililere benziyorlardı. Ebû Ca'fer'in (as) yanına girdim ve dedim ki: Sana feda olayım, bugün bana geç izin verdin. Ayrıca içeriden bir topluluğun çıktığını gördüm. Başlarında sarıklar vardı ve ben bunları tanımadım. Dedi ki: ''Onların kim olduklarını biliyor musun? Ey Sa'd. 'Hayır' dedim. Dedi ki: 'Onar cinlerden kardeşlerinizdi.

[1072] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Cinne Ye'tîhim Feyeselûnehum 'an Meâlimi Dînihim ve Yeteveccehûne fî Umûrihim, c. 1, s. 394, h. no: 1.
[1073] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Cinne Ye'tîhim Feyeselûnehum 'an Meâlimi Dînihim ve Yeteveccehûne fî Umûrihim, c. 1, s. 394, h. no: 2.

Bize gelirler, helâl ve haram olan şeyleri, dinlerinin alâmetlerini bize sorarlar.'[1074]

4. Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyin → İbrahim b. Ebû el-Bilâd → Sedîr es-Sayrafî, şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır) Medine'deki bazı işlerini görmemi bana tavsiye etti. Ben de İmâm'ın işlerini görmek için yola çıktım. Ben Ravha vadisinde deveye binmişken, elbisesine bürünen bir adam gördüm. Ona doğru hareket ettim, susuz olduğunu sandım. Ona su kabını vermek istedim. 'Buna ihtiyacım yok.' Dedi. Sonra bana bir mektup verdi. Üzerindeki mühür izi henüz ıslaktı. Mühre bakınca, Ebû Ca'fer'in (as) mührü olduğunu gördüm. Dedim ki: Bu mektubun sahibini ne zaman gördün? Dedi ki: 'Hemen şimdi gördüm.' Mektupta yapmam istenen bazı şeyler yazılıydı. Sonra döndüm ki, yanımda kimsenin olmadığını gördüm. Bir süre sonra Ebû Ca'fer (as) Medine'ye geldi, onunla karşılaştım ve dedim ki: Sana feda olayım. Bir adam senin bir mektubunu bana getirdi ve üzerindeki mührünüzün izi henüz ıslaktı. Dedi ki: 'Ey Sedir!' Bizim cinlerden hizmetçilerimiz vardır. Bir işimizin çabuk yapılmasını istediğimiz zaman onları görevlendiririz.'

Bir diğer rivayette İmâm'ın şöyle söylediği belirtiliyor: 'Bizim cinlerden tabilerimiz var. Tıpkı insanlardan tâbilerimiz olduğu gibi. Bir işi yapmak istediğimizde onları göndeririz.'[1075]

5. Ali b. Muhammed → Muhammed b. el-Hasan → Sehl b. Ziyad → Ammen Zekerehu → Muhammed b. Cehraş, şöyle rivayet etmiştir: Bana İmâm Musa'nın (as) kızı Hekîm**e** anlattı ki: İmâm Rıza (Ali b. Musa)'yı odunluğun kapısında durmuş, alçak bir sesle konuştuğunu gördüm. Yanında hiç kimse görmedim. Dedim ki: Ey Efendim! Kiminle böyle sessizce konuşuyorsun? Dedi ki: 'Bu 'Amr ez-Zehraî'dir. Bana gelmiş,

[1074] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Cinne Ye'tîhim Feyeselûnehum 'an Meâlimi Dînihim ve Yeteveccehûne fî Umûrihim, c. 1, s. 395, h. no: 3.
[1075] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Cinne Ye'tîhim Feyeselûnehum 'an Meâlimi Dînihim ve Yeteveccehûne fî Umûrihim, c. 1, s. 395, h. no: 4

bazı şeyler soruyor ve şikâyetini iletiyor. Dedim ki: 'Ey Efendim! Onun sesini bende duymak istiyorum.'

Dedi ki: 'Eğer onun sesini duyarsan, bir yıl buyunca sıtmaya tutulursun.' 'Ey Efendim! Duymak istiyorum' dedim. Bana dedi ki: 'Öyleyse dinle.'

Bunun üzerine sözlerine kulak kabarttım, 'kırbaç sesine benzer bir ses işittim. Hemen arkasından bir sıtma tuttu beni ve bu sıtma bir yıl boyunca devam etti.'[1076]

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Küleynî Hekîme'nin rivâyetini konuyu tamamlayıcı ve anlaşılır hale getirmek için dört hadisten sonra rivâyet etmiştir. Bilindiği gibi Hekîme İmâm Musa'nın kızıdır. Buna rağmen onun rivayetine öncelik vermemiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarı ile Küleynî'nin el-*Kâfî*'de hadislerine yer verdiği kadın râvîler şunlardır:

1- Hekîme bint Muhammed b. Ali.[1077] Bizim tespitimize göre el-Kâfî'de sadece bir rivâyeti vardır.[1078]
2- Hadime Li İbrahim b. Abde en-Nîsâburî.[1079] Senedin siyakından kadın olduğu anlaşılıyor. Ancak ismi konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamadık.
3- Ummu Hâni',[1080] Bu kadının gerçek ismi hakkında bilgi sahibi değiliz.
4- Fatime Bint el-Hüseyin b. Ali (as).[1081]
5- Habbâbe el-Vâlibiyye,[1082]
6- Hatice Bint 'Umer b. Ali,[1083]
7- Hekîme Bint Mûsâ (as),[1084]

[1076] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Cinne Ye'tîhim Feyeselûnehum 'an Meâlimi Dînihim ve Yeteveccehûne fî Umûrihim, c. 1, s. 395, h. no: 5.
[1077] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Tesmiyetu Men Raâhu, c. 1, s. 330-1, h. no: 3.
[1078] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 330-331, h. no: 3.
[1079] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Tesmiyetu Men Raâhu, c. 1, s. 331, h. no: 6.
[1080] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu fi'l-Gaybeti, c. 1, s. 341, h. no: 22,23.
[1081] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Îmân ve'l-Kufr, Bâbu'l-Mu'mini ve Alâmâtuhu ve Sıfâtuh, c. 2, s. 239, h. no: 29.
[1082] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu Mâ Yufsalu bihi Beyne Da'va el-Mu'hikki ve'l-Mubtili fî Emri'l-İmâme, c. 1, s. 349, h. no: 3.
[1083] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tevhîd, Bâbu Mâ Yufsalu bihi Beyne Da'va el-Mu'hikki ve'l-Mubtili fî Emri'l-İmâme, c. 1, s. 361, h. no: 17.
[1084] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Cinne Ye'tîhim Feyeselûnehum 'An Meâlimi Dînihim ve Yeteveccehûn fî Umûrihim, c. 1, s. 395, h. no: 5.

8- Esma',[1085]

9- Ummu'l-Hüseyin b. Musa.[1086] Kadın ravinin ismi bilinmemektedir.

10- Ummu Ahmed Bint Musa.[1087] Kadın ravinin sadece künyesi bilinmektedir.

11- İmraatu'l-Hasan es-Saykal.[1088]

12- Ummu Muhammed b. Muhacir Ummu Seleme.[1089]

13- Ummu'l-Hasan.[1090]

14- Hammâde Bint el-Hasan Uhtu Ebû 'Ubeyde el-Hazzâ'.[1091]

15- Seîde ve Minne, Muhammed b. 'Umeyr Beyyâ' es-Sâburî'nin kız kardeşleri.[1092]

16- Ummu İshak Binti Süleyman.[1093]

17- 'Âişe (ra).[1094]

18- 'Ammetu el-Hasan b. Muslim.[1095]

19- Cuveyre Ummu 'Osman.[1096]

20- Umâme Bint Ebû'l-Âs b. er-Rabî', Rasûlulah'ın (sas) kızı Zeyneb'in kızıdır.[1097]

21- Bint 'Umer b. Yezid.[1098]

22- Sâlime Mevlâtu Ebû Abdullah.[1099]

2.7.2. Zemm Edilen Râviler

Şîa İmâmiyyeye göre "medhe aykırı olan ve râvinin yerilmesine, kadhine ve cerh edilmesine delalet eden her şey'e *zem* denir. Zem ifadesi "haberinin terk edilmesini gerektiren" ve "râvinin haberini kabule engel teşkil etmeyen" şeklinde iki

---

[1085] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'd-Dua, Bâbu ed-Duâ li'l-Kerbi ve'l-Hemmi ve'l-Hezeni ve'l-Havf, c. 2, s. 556, h. no: 2.
[1086] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahârat, Bâbu Vucûbu'l-Ğusli Yevme'l-Cumu'at, c. 3, s. 42, h. no: 6.
[1087] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahârat, Bâbu Vucûbu'l-Ğusli Yevme'l-Cumu'ati, c. 3, s. 42, h. no: 6.
[1088] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Cenâiz, Bâbu Salâtu'n-Nisâ 'ala'l-Cenâzeti, c. 3, s. 179, h. no: 1.
[1089] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Cenâiz, Bâbu İlletu Tekbîri'l-Hamse 'ala'l-Cenâiz, c. 3, s. 181, h. no: 3.
[1090] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Me'îşe, Bâbu'n-Nevâdir, c. 5, s. 311, h. no: 32.
[1091] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâh, Bâbu Nevâdir fi'l-Mehri, c. 5, s. 381, h. no:9.
[1092] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâh, Bâbu Musâfehetu'n-Nisâi, c. 5, s. 526, h. no: 3; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâh, Bâbu Nevâdir, c. 5, s. 555, h. no: 4.
[1093] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-'Akîka, Bâbu'r-Radâ'eti, c. 6, s. 40, h. no: 2.
[1094] Küleynî**el-Kâfî,** Kitâbu't-Talâk, Bâbu'l-Hiyâr, c. 6, s. 136,137, h. no: 2.
[1095] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-'İtki ve't-Tedbîri ve'l-Kitâbeti, Bâb (Başlıksız), c. 6, s. 198, h. no:1.
[1096] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-'İtki ve't-Tedbîri ve'l-Kitâbeti, Bâb (Başlıksız), c. 6, s. 199, h. no: 4.
[1097] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-'At'ime, Bâbu'l-Kemeti, c. 6, s. 369, h. no: 1.
[1098] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Eşribe, Bâbu el-Kavl 'ala Şurbi'l-Mâi, c. 6, s. 384, h. no: 3.
[1099] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Vasâya, Bâbu Sadakâtu'n-Nebi (sas) ve Fâtime, c. 7, s. 55, h. no: 10

kısma ayrılıyor. Öte yandan cerh ile zem arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Tad'îf ise "râvînin adâlet ve güvenilirlik mertebesine ulaşamamış olması"dır.[1100]

Cerh ve ta'n lafızları iki çeşittir. Birincisi, râvinin itikat ve mezhebiyle ilgili olanlar. İkincisi, hadisler ve müellefatlarıyla ilgili olanlar.[1101]

2.7.3. Zayıf Râviler

Bu bölümde Şîa hadis âlimlerine göre zayıf sayılan ve Küleynî'nin el-*Kâfî*'de rivayetlerine yer verdiği râvîlere kısaca işaret edeceğiz. Yukarıda beyan edildiği üzere, Şîa hadis âlimlerine göre bir râvinin zayıf sayılmasının birden fazla sebebi vardır. Zayıf addedilen râvileri, cerh edilmelerinin sebeplerine göre gruplara ayırarak, isimleri, künyeleri, lakapları ile zikredeceğiz. Bunun yanında el-*Kâfî*'de rivayetlerinin geçtiği yerlere kısaca işaret edeceğiz. Şîa ricâl kitaplarında biyografisi verilenlerin doğum ve vefat tarihlerine nadiren değinilmiştir. Bundan dolayı biz de râvilerin doğum ve ölüm tarihlerine ulaşmada sıkıntı çektiğimizi ifade etmek isteriz.

Şunu da ifade edelim ki, İmâmiyye Şîası belli râvilere itimat etmiş ve onlardan hadis rivayet etmiştir. Bu râviler, Şîa itikat ve fikriyatını destekleyen rivayetlerde bulunan şahısladır. Öte yandan el-*Kâfî'*de zayıf ve sika olanlar dâhil olmak üzere toplam 400 civarında râvî vardır. Râviler ile ilgili bilgiler, Şîa ricâl kitaplarından alınmıştır. Şunu da ifade edelim ki, el-*Kâfî'*deki râvilerden 233 tanesi cerh edilmiş ve zayıf olduklarına hükmedilmiştir.

a. Hadis Uydurdukları İçin Zayıf Addedilenler

1. Ebû Cemîle en-Nehhâs (el-Mufaddal b. Salih)

İbn Dâvûd el-Hillî Ebû Cemîle için, "Hadis uydururdu." dedikten sonra şöyle gerekçelendirmiştir: Haddesenâ Ahmed b. Abdulvahid → Ali b. Muhammed b. ez-Zübeyr, Ali b. el-Hasan b. el-Faddal bize şöyle dedi: "Ebû Cemîle'nin şöyle dediğini işittim: Muaviye'nin Muhammed b. Ebûbekir'e gönderdiği (iddia edilen) mektubu

[1100] Kutluay, **İmâmiyye Şîasına Göre Cerh ve Ta'dîl,** s. 305.
[1101] el-Behbûdî, Muhammed Bakır, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs ve Târîhu Neşrihi ve Tedvînihi ve Sakâfetihi 'İnde'ş-Şîa el-İmâmiyye,** Dâru'l-Hâdî, Birinci Baskı, Beyrut 2006, s. 117.

ben uydurdum." er-Rızâ (as) hayattayken öldü. Köle tüccarıydı ve köle alım satımı yapardı. Demirci olduğu da söylenmiştir."[1102]

İbnu'l-Gadâirî, Ebû Cemîle için şu ifadeleri kullanmıştır: "O, zayıf, yalancı ve hadis uydurandır."[1103] et-Tefrişî zayıf olup, yalancı ve adis uydurduğunu belirtmiştir."[1104] el-Burûcerdî[1105] ve es-Seyyid Hâşim Ma'rûf, ricâl âlimlerinin, onun yalancı ve hadis uydurduğu hususunda ittifak ettiklerini nakletmiştir."[1106] Başka bir yerde de şunu demiştir: "O zayıf, yalancı ve hadis uydurup İmâmlar'dan (as) rivayet eder."[1107]

Ebû Cemîle'nin el-*Kâfi*'de 127 rivâyeti vardır. Bunlardan *Usûlu'l-Kâfi'*de olanların sayısı ise 38 tanedir. Kitâbu'l-Hucce'de dört, Kitâbu'l-İmâni ve'l-Kufr'de yirmi dört, Kitâbu'd-Duâ'de 7, Kitâbu Fadli'l-Kurân'de 2, Kitâbu'l-İşre'de 1 rivâyeti vardır.[1108]

2. Ebû'l-Cârûd (Ziyad b. el-Munzir)

Şiî ricâl âlimi el-Keşşî, Ebû'l-Cârûd hakkında şunları söylemiştir: "Ebû'l-Cârûd'un Serhûben diye isimlendirildiği hikâye edilir. Zeydiyye mezhebinin bir kulu olan es-Serhûbiyye ona nisbet edilir. Ona bu ismi veren Ebû Ca'fer (as)'dır. Serhûb isminin denizde ikamet eden bir şeytanın ismi olduğu zikredilir. Ebû'l-Cârud iki gözünden a'ma ve kalbi kördü."[1109] Ebû Basîr şöyle rivâyet eder: Ebû Abdullah Kesîr en-Nevâ, Sâlim Ebû Hafsate ve Ebû'l-Cârûd'u zikrederek şöyle dedi: "Onlar yalancılardır. Kâfirdirler, Allah'ın laneti üzerlerinde olsun…"[1110] et-Tûsî ise onun Zeydi mezhebine mensup Kûfeli, a'ma biri olup el-Cârudiyye fırkasının ona nispet edildiğini belirttikten sonra müttehem olduğunu söylemiştir."[1111] Hâşim Maruf el-

[1102] İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 278, no: 511.
[1103] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 6.
[1104] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl**, c. 4, s. 406, no: 5396.
[1105] Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl…**, s. 611, no: 6025.
[1106] el-Hasanî, **el-Mevdûât…**, s. 230.
[1107] el-Hasanî, **Dirâsât…,** s. 197
[1108] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 279, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî**., c. 2, s. 600, h. no: 6.
[1109] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 199; el-Hûî, **Mu'cem…,** el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 7, s. 242.
[1110] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 199, 200.
[1111] et-Tûsî, **Ricâ**l, s. 135, no: 1409.

Hasanî benzer şeyler zikrettikten sonra, İmâmlardan gelen bazı rivayetlerin, onu yalancı ve kâfir olarak vasfettiklerini belirtmiştir."[1112]

Usûlu'l-Kâfi'deki hadisleri 49 tanedir. Kitâbu'l-Akl ve'l-Cehl'de 1, Fadlu'l-İlm'de 2, Kitâbu'l-Hucce'de 9, Kitâbu'l-İmâni ve'l-Kufr de 7, Kitâbu'd-Duâ'de 1, Kitâbu Fadli'l-Kur'ân'da da 1 rivayeti vardır.[1113]

3. Ebû Basîr (Leys b. el-Buhterî el-Muradî)

el-Keşşî, Ebû Basîr'in İmâm Ca'fer (as) hakkında yalan isnatta bulunduğunu, İmâmları yalanladığını ve aleyhlerinde konuştuğunu söylemiştir."[1114] Hammad en-Nâib, Ebû Basîr'in Ebû Abdullah'dan (as) izin alabilmek için kapısında oturduğunu ancak İmâm'ın içeri girmesine izin vermediğini belirtmiştir…"[1115]

Ebû Basir'in *el-Kâfi'*de 777 rivayeti vardır ki bunlardan 171 tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır. [1116]

4. el-Hasan b. Ali b. Ebû Hamza el-Batâinî

es-Seyyid Hâşim Maruf el-Haseni, *el-Mavdûat* adlı kitabında onu bir grup Şiî râvi ile beraber zikrederek şöyle demiştir: "el-Hasan b. Ali el-Hemedanî, el-Hasan b. Ali el-Bezfûrî, Seccâde lakaplı el-Hasan b. Ali ve el-Hasan b. Ali el-Betâinî yalancılıkla ve sapıtmış olmakla müttehemdirler."[1117]

el-*Kâfi*'nin önemli şarihlerinden biri olan Ali Ekber el-Ğıfarî, Ali b. Ebû Hamza'nın yalancı, suçlanmış ve lanetlenmiş biri olduğunu söylemiştir.[1118]

el-Betâinî'nin el-*Kâfi*'de 19 rivayeti vardır. Bunlardan 6 tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1119]

5. el-Muhtâr b. Muhammed b. el-Muhtâr

[1112] el-Hasanî, **el-Mevdûât…**, s. 219.
[1113] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s.11, h. no: 7; Küleynî, **el-Kâfî.,** c. 2, s. 600, h. no: 4.
[1114] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 151, 152, no: 66.
[1115] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 154.
[1116] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 12, h. no: 1; Küleynî**, el-Kâfî.**, c. 2, s. 25, h. no: 5.
[1117] el-Hasanî, **el-Mevdûât...**, s. 288.
[1118] Küleynî, **el-Kâfî.,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu'n-Nebi (sas), c. 1, s. 448. Bkz. Dipnot.
[1119] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 620, h. no: 3; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 622, h. no: 12.

et-Tûsî el-Muhtar'ın, Ali b. el-Hüseyn'e (as) yalan isnat edip iftira attığını belirtmiştir."[1120]

et-Tûsî kitâbın başka bir yerinde şunları söylemiştir: "Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Ali (as) Muhtar ile mübtela olmuştu. Daha sonra Ebû Abdullah el-Haris eş-Şâmî ile Benâni'yi zikrederek şöyle demiştir: İkisi de Ali b. el-Hüseyin (as) hakkında yalan uyduruyorlardı."[1121]

Hakkındaki bu ithamlara rağmen Küleynî el-*Kâfî*'de 19 rivâyetine yer vermiştir. Rivâyetlerden 4'ü Kitâbu't-Tevhid'de yer almaktadır.[1122]

6. el-Muğîre b. Said

el-Keşşî, el-Muğîre b. Said hakkında "Ebû'l-Hasan er-Rıda'dan şunları nakletmiştir: "el-Muğîre b. Said, Ebû Ca'fer (as) hakkında yalan uyduruyordu. Allah ona demirin sıcaklığını tattırsın."[1123]

Ca'fer es-Sâdık'ın (as) Muğîra b. Said için şunları söylediği zikredilmektedir: "Allah'ın laneti el-Muğîra b. Said üzerine olsun. Babamın söylemediği şeyleri, onun ashabının kitaplarına yerleştirdi. Allah ona demirin sıcağını tattırsın. Söylemediğimiz şeyleri bize nispet edenlere Allah lanet etsin…"[1124] İbnu'l-Gadâirî de Ebû Ca'fer'den el-Muğîra b. Saîd'in hakkımızda yalan uydurduğunu nakletmiştir."[1125]

el-Muğîra b. Saîd'in *el-Kâfî'*de 3 rivâyeti vardır.[1126]

7. Cabir b. Yezid el-Cu'fî

Hadis uyduran, müfteri ve büyük yalancılardan biridir. Onunla alakalı bütün bu vasıflar olmasına rağmen Şîa İsnâaşeriyye onun hadislerine değer vermiş ve rivayetlerini en önemli hadis kitaplarına kaydetmişlerdir. Şimdi Şîa ricâl âlimlerinin Cu'fî hakkında söylediklerine göz atalım:

[1120] et-Tûsî, **İhtiyâr…**, s. 492, no: 44.
[1121] et-Tûsî, **Ricâl**., s. 493.
[1122] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 86, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî.,** c. 1, s. 137, h. no: 3.
[1123] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 194, no: 98/399.
[1124] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 195, no: 98, 400.
[1125] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 120, no: 200.
[1126] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 254, h. no: 12.

el-Keşşî sahih bir senedle Şia âlimlerine göre sika addedilen biri Ebû Abdullah'a (as) Cabir el-Cu'fî'nin hadislerini sormuştur. Ebû Abdullah (as) şu cevabı vermiştir: "Babamın yanında sadece bir sefer görmüştüm. Yanıma da hiç gelmemiştir."[1127] eş-Şeyh el-Mufîd de şunları söylemiştir: "Cabir ancak yalancılardandır ve rezillikleri cem' etmekten başka bir şey yapmamıştır. Cariyenin cinsel organını borç vermeyi caiz görenlerdendi."[1128] es-Seyyid Hâşim Maruf Cabir'in ricâl âlimlerinin çoğuna göre müttehem olduğunu belirtmiştir."[1129]

Cabir b. Yezid el-Cu'fî'nin el-*Kâfi*'de 11 rivayeti vardır. Bunlardan 7 tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1130]

8. Zürâre b. A'yen et-Temîmî (ö.150/767).

Zürâre b. A'yen, Şîa râvileri arasında en fazla hadis rivayet edenlerden biridir. Şîa hadis kaynaklarında 2490 yerde rivâyeti vardır. *el-Kâfi'*de 715 rivâyeti vardır. *Usûlu'l-Kâfi'*de ise 160, Kitâbu Fadlu'l-İlm'de 7, Kitâbu't-Tevhid'de 11, Kitâbu'l-Hucce'de 42, Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri'de 78 rivâyet, Kitâbu'd-Duâi'de 12, Kitâbu Fadlu'l-Kur'âni'de 2 ve Kitâbu'l-'İşre'de 7 rivâyeti vardır.[1131]

Keşşî'nin rivâyet ettiğine göre İmâm es-Sâdık (as) şiasından birine: "En son ne zaman Zurâre'yi gördün?" dedi. O (şiası) şöyle dedi: "Günlerdir onu görmemişim." İmâm: "Önemseme, hastalanırsa ziyaret etme, ölürse cenaze törenine katılma." O (şiası): Zurâre mi? İmâm: "Evet Zurâre'yi kastediyorum. O Yahudi, Hristiyanlar ve Allah üçün üçüncüsüdür diyenlerden daha şerlidir."[1132]

el-Keşşî, Ebû Abdullah'ın (as) şöyle söylediğini rivâyet eder: "Allah Zürâre'ye lanet etsin, Allah Zürâre'ye lanet etsin, Allah Zürâre'ye lanet etsin dediğini de nakleder."[1133]

[1127] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 191; el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 4, s. 25.
[1128] el-Mufîd, **İddetu'l-Vesâil**, s. 257.
[1129] el-Hasanî, **el-Mevdûat…**, s. 184. Başka bir yerde de şunları demiştir: "Bu rivâyetin senedinde Sabah el-Medenî ve Cabir el-Cu'fî vardır. Her ikisi de zayıftır…" Bkz. el-Hasanî, **Dirâsât…,** s. 195.
[1130] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 123, h. no: 2; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 165, h. no: 2.
[1131] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 222, no: 2; Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 7, h. no: 2.
[1132] et-Tûsî, **İhtiyâr…**,s. 144, no: 63/267; el-Mâmkânî, **Tenkîhu'l-Mekâl…**, c. 1, s. 443.
[1133] et-Tûsî**, İhtiyâr…,** s. 136, no: 63/240, 241, 242; el-Meclisî, **Bihâr...**, c. 5, s. 45,46; el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 8, s. 175, 177; Ebû Gâlib er-Râzî, **Târihu Âl Zurâre**, c. 1, s. 60, 64.
[1133] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 383, no: 1536.

9. Bureyd b. Muâviye el-İclî

Bureyd b. Muâviye el-İclî, el-*Kâfi*'de çok sayıda rivâyeti olan ve Şîa ricâl âlimleri tarafından sika olarak nitelendirilen, ancak İmâm Ebû Abdullah (as) tarafından Zürâre b. A'yan ile beraber lanetlenen biridir.[1134]

el-*Kâfi*'de toplam 77 rivâyetine yer verilmiştir. Bu rivâyetlerden 22 tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1135]

10. Süleym b. Kays el-Hilâli

Süuleym b. Kays el-Hilâli, el-*Kâfi*'de rivâyetleri olup, yalan ve iftiralarından dolayı ta'n edilenlerdendir.

Ahmed b. Hasan el-Gadâirî, Suleym b. Kays ile alakalı olarak şunları söylemiştir: "Emîru'l-Mu'minîn (as), Hasan, Hüseyin ve Ali b. el-Hüseyin'den (as) hadis rivayet etmiştir. Bu meşhur kitap kendisine nispet edilir. Ashabımız, 'Süleym tanınmıyor ve haberlerde zikredilmiyor' diyorlar. Kitabının uydurma olduğu hususunda şüphe yoktur. Kitapta söylediğimizi destekleyen deliller vardır. Bu delillerden biri, Muhammed b. Ebûbekir'in babasına vefat anında vaz' ettiği rivayetidir. Diğer bir delil ise, İmâmların on üç olduğu rivayetidir."[1136] Buna benzer sened ve metin yönünden birçok noktada çelişkiler barındıran bir kitaptır.

el-Hürr el-Âmilî, "bazı âlimler Suleym b. Kays el-Hilâlî'nin kitabının uydurma olduğuna hükmettiler"[1137] ifadesini kullanmıştır. Kitabın uydurma olduğuna delalet eden diğer bir delil de ondan sadece Eban b. Ebû Ayyâş'ın söz konusu kitabı rivâyet etmiş olmasıdır.[1138] Eban ise Şîa ricâl âlimlerinin ittifakı ile zayıftır. Süleym b. Kays'a nispet edilen kitabı uydurduğu söylenmiştir.[1139] es-Seyyid Hâşim Me'rûf el-Hüseynî Suleym b. Kays el-Hilâlî'nin rivayetine yaptığı ta'likte, "Bu rivâyet'in

---

[1134] et-Tûsî, **İhtiyâr…**, s. 136, no: 123/30; el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 4, s. 141, c. 8, s. 176; el-Abtahî, **Şerhu Kitabi'r-Ricâl…,** c. 4, s. 165; Ebû Gâlib er-Râzî, **Târîhu Âl Zurâre**, s. 59.
[1135] Küleynî, **el-Kâfi,** c. 1, s. 164, h. no: 1; c. 2, s. 71, h. no: 2**.**
[1136] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 63,64.
[1137] el-Hillî, **Hulâsa...**, s. 162.
[1138] Muhammed b. Ali el-Erdebîlî el-Ğerevî el-Hâirî, **Câmiu'r-Ruvâti ve İzâhetu'l-İştibâhâti Ani't-Turuki ve'l-İsnâdi,** c. 1, s. 374.
[1139] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 36; İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 223,224; el-Hillî, **Hulâsa...,** s. 34; et-Tifrişî, **Nakdu'r-Ricâl**, s. 39.

Süleym b. Kays'ın rivâyetleri arasında bulunması ayıp olarak yeterlidir. O şüpheli ve yalancılıkla suçlanan biridir." demiştir.[1140]

Hakkında dile getirilen bu kadar olumsuz değerlendirmeye rağmen bu kitap, Şîa'nın büyük bir önem atfettiği ve asıl olarak gördüğü kitaplardan biridir. Tespit ettiğimiz kadarıyla Süleym b. Kays el-Hilâlî'nin el-*Kâfî'*de 12 rivâyeti vardır. Bunlardan 10 tanesi *Usûlu'l-Kâfi'*de yer almaktadır.[1141]

11. Salih b. 'Ukbe b. Kays b. Sem'ân

Hâşim Me'rûf şunları söylemiştir: "Yalancı ve gulattandır. Hadislerine iltifat edilmez. el-Hillî, *el-Hulâse'*de bunu teyit etmiştir.[1142] Mutemet ricâl âlimlerinden hiç birinden hadislerine itimat edilebileceği veya güvenilebileceğine dair bir şey varid olmamıştır."[1143] İbnu'l-Gadâirî de onu, gulattan ve yalancılardan saymış, hadislerinin değersiz olduğunu ve çok sayıda münker hadisi rivâyet ettiğini söylemiştir.[1144] İbn Dâvûd, onu zayıf râviler arasında zikretmiştir.[1145]

el-*Kâfi*'de 45 rivayeti vardır. Bu rivâyetlerin 14 tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1146]

12. Salih b. Muhammed b. Sehl el-Hemedânî

et-Tûsî, kitâbı *el-Ğaybe*'de Salih b. Muhammed b. Sehl el-Hemedânî'nin zemmedilenlerden olduğunu söylemiştir."[1147] Hâşim Me'rûf, onun yalancı ve gulattan olduğunu belirttikten sonra, "Ben es-Sâdık'ın rab olduğunu söylüyordum." dediğinin nakledildiğini söylemiştir.[1148]

el-*Kâfi*'de bir rivâyeti vardır.[1149]

[1140] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 184
[1141] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 191, h. no: 5; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 323, h. no:3.
[1142] el-Hillî, **Hulâsa...,** s. 360, no: 1419.
[1143] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 196.
[1144] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl.,** s. 69, no: 70.
[1145] İbn Dâvûd, **Ricâl.,** s. 248, no: 237.
[1146] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 460, h. no: 5, 6,7; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 663, h. no: 4.
[1147] et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan, **el-Gaybe**, Menşûrâtu'l-Fecri, Birinci Baskı, Necef tsz., s. 218.
[1148] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 198, 294.
[1149] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 548, h. no: 27.

13. Abdullah b. Kasım el-Ca'ferî (el-Batal)

İbnu'l-Gadâirî bu zat için "Yalancıdır, gulattandır, zayıftır, metrûku'l-hadistir ve zikredilmeye değmez." demiştir.[1150] Sübhânî de İbnu'l-Gadâirî'nin söylediklerine yer vermiştir.[1151] en-Necâşî de yalancı, ğalî olduğunu ve ğulattan hadis rivayet ettiğini; bu sebeple de rivayetlerine itimat edilemediğini belirtmiştir.[1152] İbn Dâvûd ise şunları söylemiştir: "Vakıfiyye fırkasına mensup olup gulattandır. Gulattan rivayet eder. Onda hayır yoktur ve itimat edilmez. Hiçbir şey değildir."[1153]

el-*Kâfi*'de 25 rivayeti vardır.[1154]

14. Abdurrahman b. Kesîr

Ricâl kitaplarında hadis uyduranlardan olduğu belirtilmiştir. Yeğeni Ali b. Hasan ondan hadis almıştır.[1155] Kitabında Batınî tefsire itimat etmiştir. Çok az sayıda rivayeti şaz, ayıplı ve aşırılıktan kurtulabilir.[1156] el-Burûcerdî, zayıf olduğunu söylemiştir.[1157] en-Necâşî, bu zat hakkında "zayıf olduğu ve ashabımız hakkında hadis uydurduğu" ifadesini kullanmıştır.[1158]

el-Kâfi'de 29 rivâyeti vardır.[1159]

15. Ali b. Ebû Hamza el-Betâinî

et-Tûsî, "Ebû'l-Hüseyin Ali b. el-Hasan b. Fadal'ın, Ali b. Ebû Hamza'yı yalancı ve muttehem biri olarak tavsif ettiğini belirtmiştir."[1160] Başka bir yerde de İbn Fadal'ın şöyle söylediği rivâyet edilir: "O, lanetlenmiş bir yalancıdır. Ondan tek bir hadisi rivayet etmeyi caiz görmem."[1161] el-Keşşî, Ebû'l-Hasan'ın (as) ona "Ey Ali! Sen ve ashabın eşek gibisiniz." Dediğini naklettikten sonra, Ali b. el-Hasan'ın

---

[1150] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 78, no: 90.
[1151] Sübhânî, **Kulliyât fî İlmi'r-Ricâl**, Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Altıncı Baskı, Kum 1425/2004, s. 249.
[1152] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 226, no: 594.
[1153] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 255, no: 285.
[1154] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 193, h. no: 2; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 209, h. no: 6; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 615, h. no: 6.
[1155] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 73.
[1156] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 194.
[1157] el-Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl…**, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 1, s. 488.
[1158] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 234,235, no: 621.
[1159] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 185, h. no: 14; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 65, h. no: 2.
[1160] et-Tûsî, **İhtiyâr**…, s. 338, no: 755.
[1161] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 456, no: 1042.

"Ebû Hamza yalancı ve lanetlenmiş biridir dediğini de aktarmıştır." el-Keşşî kitabında buna benzer birçok rivayete yer vermiştir.[1162] İbn Dâvûd, Ali b. Ebû Hamza el-Betâinî'nin Vakıfiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1163]

Tespitlerimize göre Ali b. Hamza el-Betâinî'nin el-*Kâf*'de 251 rivâyeti vardır.[1164]

16. Ali b. Hassan b. Kesîr

İbnu'l-Gadâirî onunla alakalı olarak, zayıf, İslâml'a hiçbir alakası olmayan bir kişi olduğunu ayrıca batınî bir tefsir kitabı olduğunu söylemiştir.[1165] en-Necâşî, "ciddi anlamda zayıf ve gulattan olduğunu aktarmıştır. Ayrıca itikadının fasit ve tamamı karışık olan batıni bir tefsirinin bulunduğunun da söylendiğini belirtmiştir."[1166] Keşşî, İbn Fadal'dan onun yalancı ve Vakıfiyye'den olduğunu ve Ebû'l-Hasan Musa'nın (as) dönemine ulaşmadığını nakletmiştir."[1167]

Ali b. Hassan b. Kesîr'in el-*Kâfi'*de 66 rivâyeti vardır.[1168]

17. 'Amr b. Şemr (Ebû Abdullah el-Cu'fî)

en-Necâşî, "Ebû Abdullah el-Cu'fî Araptır, Ebû Abdullah (as)'dan hadis rivâyet etmiştir ve ciddi anlamda zayıftır. Cabir el-Cu'fî'nin kitabına eklenen bazı hadisler ona nispet edilir."[1169] demiştir. İbnu'l-Ğadâirî, zayıf olduğunu ve Ebû Abdullah (as) ile Cabir'den hadis rivâyet ettiğini söylemiştir.[1170] el-Hürr el-Âmilî onun için, cidden zayıf olduğunu ve bazı hadisleri Cabir b. Yezîd'in kitabına eklediğini, rivayet ettiklerine hiçbir surette itimat etmediğini ifade etmiştir.[1171] İbn Dâvûd da onunla alakalı olarak, "Ciddi anlamda zayıf olup, rivayet ettiklerinden hiçbir şeye itimat etmiyorum"[1172] ifadelerini kullanmıştır. Muasır Şîa âlimlerinden

---

[1162] el-Keşşî, **Ricâl,** s. 338, 339, no: 235.
[1163] İbn Dâvûd, **Ricâl,** el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, s. 252, no: 325.
[1164] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 155; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 616.
[1165] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 77, no: 88.
[1166] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 251, no: 660.
[1167] İbn Dâvûd, **Ricâl,** el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, s. 254, no: 339.
[1168] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 177, h. no: 14; Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 643, h. no: 5.
[1169] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 278, no: 765.
[1170] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 74, no: 78.
[1171] el-Hillî, **Hulâsa...**, s. 378, no: 1516.
[1172] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 264, s. 370.

Hâşim Ma'rûf: "Ricâl kitaplarında, Câbir'in kitabına uydurduğu hadisleri eklediği ifade edilmiştir"[1173] demiştir.

Bu şekilde zayıf addedilen 'Amr b. Şemr'in el-*Kâfi'*de 71 rivâyeti bulunmaktadır.[1174]

18. Muhammed b. el-Hasan b. Şemmûn (Ebû Ca'fer)

İbnu'l-Ğadâirî onunla alakalı olarak şunları söylemiştir: "Vakıfiyye fırkasındandır. Sonra aşırıya kaçtı. Zayıftır, rivâyetleri çelişkilidir. Ne ona ne de musannefatına iltifat edilmez ve değer verilmez."[1175] et-Tûsî, Muhammed b. el-Hasan Şem'ûn'un Basralı olduğunu ve imâmları yüceltmede aşırı gittiğini söylemiştir.[1176] İbn Dâvûd, onu zayıf râviler arasında zikretmiştir.[1177] Hâşim Ma'rûf el-Hesenî onun hakkında şunları söylemiştir: "O, gulattandır. Yalanları ve hadis uydurmasıyla meşhurdur."[1178]

el-*Kâfi'*de 81 rivâyeti vardır.[1179]

19. Muhammed b. Sinân (Ebû Ca'fer ez-Zâhirî)

el-Keşşî, Hamdeveyhî'nin şöyle dediğini nakleder: "Muhammed b. Sinân'ın hadislerini rivayet etmeye cevaz vermem."[1180] el-Keşşî, başka bir yerde de el-Fadl b. Şazân'ın şöyle dediğini nakleder: "Muhammed b. Sinan'ın hadislerini rivayet etmeyi caiz görmem. el-Fadl b. Şazân bazı kitaplarında, Muhammed b. Sinan için, meşhur yalancılardan olduğunu söylemiştir."[1181] el-Hasanî de şöyle der: " Muhammed b. Sinân'a gelince, o, İmâmlara söylemedikleri hadisleri nispet etmekle suçlanan

[1173] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 234.
[1174] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 70, h. no: 10; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 218, no: 5; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 74, h. no: 3.
[1175] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 95, no: 137; el-Hillî, **Hulâsa...,** s. 255, no: 44; İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 470, no: 443.
[1176] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 402, no: 5903.
[1177] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 270, no: 443.
[1178] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 235.
[1179] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 255, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 24.
[1180] et-Tûsî, **İhtiyâr…** , s. 329.
[1181] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 428.

biridir."[1182] Şîa münekkitlerinin büyük bir kısmı, yalancı olduğu noktasında ittifak etmişlerdir.[1183]

el-*Kâfi'*de 330 hadisi vardır. Bunlardan 146 *Usûlu'l-Kâfi'*de yer almaktadır.[1184]

20. Yunus b. Zabyân

İbnu'l-Gadâirî onun için, Kufeli, yalancı, hadis uyduran biri olduğunu ve hadislerine iltifat edilemeyeceğini ifadelerini kullanmıştır.[1185] et-Tûsî de Muhammed b. Mesud'un, 'Yunus b. Zabyân muttehem ve aşırıcıdır' dediğini aktarmıştır.[1186] Ebû 'Amr el-Keşşî, Yunus b. Zabyân'ın zayıf addedilmesinin sebebini, meşhur yalancılardan olmasıdır şeklinde açıklamıştır.[1187] en-Necâşî şöyle der: "Cidden zayıf olup, hadislerine iltifat edilmez ve bütün kitapları karışıktır."[1188] İbn Dâvûd da şunları söylemiştir: "Kufeli, yalancı, hadis uyduran ciddi anlamda zayıf ve rivayetlerine iltifat edilmez."[1189] el-Hasanî, rivayet edildiğine göre İmâmlardan (as) bir kısmı: "Allah, Yunus b. Zabyan'a bin kere lanet etsin, akabinde bin lanet daha olsun" demişlerdir."[1190]

Yunus b. Zabyân'ın el-*Kâfi*'de 20 rivâyeti vardır. Bunlardan 11 tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1191]

21. Yunus b. Abdurrahman

et-Tûsî, onun için "Kummî'ler zayıf olduğuna hükmettiler" demiştir.[1192] el-Keşşî ricâl kitabında, tenkit edildiğine delalet eden bazı rivâyetlere yer vermiştir. Bunlardan biri şudur: İmâm er-Rızâ (as), onu yalancı olmakla tavsif etmiştir.[1193]

[1182] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 219.
[1183] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 197.
[1184] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 186, h. no: 5; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 45, h. no: 3.
[1185] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 101, no: 152.
[1186] el-Hillî, **Hulâsa...,** s. 657, no. 678.
[1187] el-Hillî, **Hulâsa...,** s. 419, no: 2.
[1188] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 448, no: 678.
[1189] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 285, no: 563.
[1190] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 241.
[1191] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 1, s. 474, h. no: 4; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 185, h. no: 1.
[1192] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 346, no: 5167.
[1193] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 409.

Diğer bir rivâyete göre ise İmâm er-Rızâ, ona lanet okumuş ve veledu'z-zina olduğunu söylemiştir.[1194]

Yunus b. Abdurrahman'ın el-*Kâfî*'de 63 rivâyeti vardır. Bunlardan 27 tanesi Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1195]

b. İtikatları Fasit veya Muhalif Mezheplere Mensup Oldukları İçin Zayıf Addedilenler

Şîa İsnâaşeriyye, kendilerinden olmayan İslâmî fırkalardan, Galiyye ve Vâkıfe[1196] gibi fırkalara lânet okumakta ve rivâyetlerini kabul etmemektedir. Zira onlara göre bu tür fırkalara intisap edenlerin itikatları fasittir ve rivâyetleri sıkıntılıdır. Aynı şekilde Hz. Ali'nin (ra) Rasûlullah'dan (sas) sonra meşru halife olduğu inancını kabul etmeyen Ehl-i Sünneti, günahkâr olarak görmektedirler. Ancak bunu küfür olarak gören ve Sünnî râvilerin rivâyetlerinin ancak kendilerini ilzam etme, kendi delilleriyle Ehl-i Sünneti eleştirme, Ehl-i Beyt mensuplarını öven veya Emevîleri yeren rivâyetleri dışında kabul edilmeyeceği hususu İmâmî âlimlerin çoğunda hâkim bir görüştür. Diyer bazıları ise bu günahı fısk olarak görmekte ve "güvenilir olması şartıyla" Sünnî râvîlerin rivâyetlerini kabul etmektedir. Bu noktadan hareketle *el-Kâfî'*de Şîa İmâmiyye İsnâaşeriyye'ye muhalif mezheplere intisap edip, *el-Kâfî'*de rivâyetleri olan kişileri tespit ederek Şîa ricâl âlimlerinin değerlendirmeleri müvacehesinde kısa bilgiler vermeye çalışacağız. Zira muhalif mezheplerden olmaları, *el-Kâfî'*deki rivâyetlerinin zayıf olmasını gerektiriyor. Bu şekilde *el-Kâfî*'deki zayıf râvi ve rivâyetlerin genel durumu hakkında tepit yapma imkânı bulmuş olacağız.

1. Ebû Şâkir Abdullah ed-Dîsânî

[1194] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 409.

[1195] Küleynî**, el-Kâfi,** c. 1, s. 40, h. no: 4; Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 25, h. no: 2.

[1196] İmâmiyye Şîası içinde ilk Vâkıfe hareketi, 189/799 yılında yedinci imâm Mûsa el-Kâzım'ın vefat ettiği haberi dyulduğunda ortaya çıkmıştır. Onun gerçekte ölmeyip tekrar dünyaya döneceğini, bu sebeple gâib ve gizli mehdî sayıldığını, ondan sonra gelen imâmların imâmetini kabul etmeyen Şîa İmâmiyye fırkasına verilen isimdir. Vâkıfe, Mûsâ el-Kâzım gözden kaybolsa da imâmetinin devam ettiğini, bu sebeple yerine geçen oğlu Ali er-Rızâ'nınimâm sayılamayacağını söylemiştir. Bu fırka mensupları memtûre (yağmurda ıslandığı için pis kokan köpekler) diye nitelendirilmişlerdir. Bkz. ÖZ, Mustafa, **Vâkıfe**, **DİA**, c. 42, s. 487-488.

Şiî âlim eş-Şibesteri,"Ebû Şakir Abdullah ed-Dîsânî, ilk başlarda pis bir zındıktı. Dîsâniyye fırkasına intisap ediyordu… Daha sonra İmâm (as) ile bir araya geldi. İmâmiyye mezhebine intisap ettiğini iddia ediyordu." demiştir.[1197] eş-Şeyh Hasan *Sahibu'l-Meâlim* de zındık olduğunu ve hadislerinin bir değerinin bulunmadığını söylemiştir."[1198]

Usûlu'l-Kâfi'de dört (4) rivâyeti bulunmaktadır.[1199]

2. Eban b. Osman el-Ahmer

İbn Dâvûd, Eban b. Osman el-Ahmer'in Navûsiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1200] el-Ebtahî, *Tehzîbu'l-Mekâl fî Tenkîhi Ricâli'n-Necâşî* adlı eserinde, zayıf olduğunu, bazı Şîa âlimleri tarafından yalancılıkla suçlandığını nakletmiştir.[1201] Diğer yandan onun Nâvûsiyye fırkasından olduğunu söyleyenler olmuştur.[1202] el-Hillî, Eban b. Osman hakkında zikredilen icmadan dolayı, mezhebi fasit biri olduğunu belirtmiştir."[1203] Ahmed b. Abdurrıda el-Basrî (ö. 1085/1674), onun Nâvusîye fırkasına intisap ettiğini, mezhebi fasit olanlardan olduğunu, ancak bununla beraber kendisine göre rivâyetlerinin makbul olduğunu söylemiştir.[1204] İbn Dâvûdda aynı görüşü kitabına almıştır.[1205] et-Tefrişî, "el-Keşşî'den, Ali b. el-Hasan'ın onun için Navûsiyye mezhebinden olduğunu söylediğni rivâyet etmiştir."[1206]

Eban b. Osman el-Ahmer'in *el-Kâfi*'de iki yüz atmış (260) hadisi vardır. Bu rivâyetlerden otuz iki (32) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de geçmektedir.[1207]

3. İshak b. Cerîr b. Yezîd el-Becelî

[1197] eş-Şibesterî, Abdu'l-Hüseyin, **el-Fâik fi Ruvati Ashâbi'l-İmâm es-Sâdık**, Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1418/1997, c. 2, s. 274, no: 1917.
[1198] eş-Şehîd es-Sâni, Hasan b. Zeynuddîn (ö. 1011/1602), **et-Tahrîru't-Tâvûsiyye el-Mustahrec Min Kitâbi Hallu'l-İşkâl Min Ma'rifeti'r-Ricâl**, es-Seyyid Muhammed Hasan Terhînî (thk.), Menşûrat Dâru'z-Zehâir, Birinci Baskı, Kum 1988, c. 2, s. 51.
[1199] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 79, h. no: 4; Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 128., h. no: 10.
[1200] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 224, no: 3.
[1201] el-Ebtahî, es-Seyyid Muhammed Ali el-Muvahhid el-İsfahânî, **Tehzîbu'l-Mekâl fî Tankîhi Kitâbi Ricâl en-Necâşi**, Mevki' ed-Diyâ' li'd-Dirâsâti'l-Muâsira, www. ALDHIAA.COM, c. 1, s. 130.
[1202] el-Ebtahî, **Tehzîbu'l-Mekâl…,** c. 1, s. 128.
[1203] el-Hilli, **Hulâsa…,** s. 74, no: 3.
[1204] Ahmed b. Abdurrıda el-Basrî, **Fâiku'l-Mekâl...,** s. 78, no: 7.
[1205] İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 219.
[1206] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl,** c. 1, s. 46, no: 22.
[1207] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 1, s. 42, h. no: 4; Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 18, h. no: 3.

et-Tûsî ve el-Erdebilî onun Vâkıfî olduğunu söylemişlerdir.[1208]

İshak b. Cerîr b. Yezîd el-Becelî'nin *Usûlu'l-Kâfi*'de bir (1) rivâyeti vardır.[1209]

4. el-Hasan b. Muhammed es-Semâ'e (ö. 263/880)

en-Necâşî Vâkifiyye fırkasının şeyhlerinden olduğunu ve Vakıfiyye inancında inat eden mutaassıp biri olduğunu belirtmiştir."[1210] el-Erdebîlî ve el-Hurr el-Âmilî de onu Vakıfiyye fırkası şeyhleri arasında saymışlardır."[1211]

Semâ'e'nin *el-Kâfi*'de yüz on (110) rivâyeti vardır. Bunlardan (30) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1212]

5. el-Hüseyin b. Ebû Saîd Hâşim b. Hayyân el-Mukârî

en-Necâşî, Vakıfiyye fırkasına intisap ettiğini söylemiştir.[1213]el-Erdebîlî ise onun ve babasının Vakıfiyye fırkasının önde gelen şahsiyetlerinden olduğunu belirtmiştir. el-Keşşî'de, Vakıfiyye'den saymış ve onun kötülüklerini zikretmiştir.[1214] İbnu'l-Ğadâirî ile İbn Dâvûdonu Vakıfiyye mezhebinden olan râviler arasında zikretmişlerdir.[1215]

Ebû Said el-Mukârî'nin el-*Kâfi'*de yirmi üç (23) rivâyeti vardır. Bu rivâyetlerden altı (6) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1216]

6. el-Hüseyin b. el-Muhtâr el-Kalansî (Ebû Abdullah)

et-Tûsî, onu Vakıfiyye fırkasından saymıştır.[1217] el-Hürr el-Âmilî ve eş-Şeyh el-Mufid'in ifadelerinden anlaşıldığına göre o, müşrik olan zındıklardandır.[1218] en-Necâşî, onu mühmel olarak tavsif etmiştir.[1219]

[1208] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 332, no: 4945; el-Erdebîlî, **Câmiu'r-Ruvât,** c. 1, s. 80.
[1209] Küleynî**, el-Kâfi,** c. 1, s. 472.
[1210] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 27.
[1211] el-Erdebîlî, **Câmiu'r-Ruvât,** c. 1, s. 225.
[1212] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 1, s. 113; Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 75.
[1213] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 86.
[1214] el-Erdebîlî, **Câmiu'r-Ruvât,** c. 1, s. 231.
[1215] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 117, no: 188; İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 284, no: 20.
[1216] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 552; Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 584.
[1217] et-Tûsî, **el-Fihrist,** s. 108.

el-Hüseyn b. el-Muhtâr'ın el-*Kâfi*'de kırk (40) rivâyeti vardır. Bu rivâyetlerden on dokuz (19) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1220]

7. Semâ'e b. Mihrân b. Abdurrahman el-Hadremî

Ebû Abdullah ile Ebû'l-Hasan'dan hadis rivâyet etmiştir. en-Necâşî, Vakıfiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1221] İbnu'l-Gadâirî, zayıf olduğunu söylemiştir.[1222] et-Tûsî de onun Vakıfiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1223] el-Hir el-Âmilî, es-Sadûk'tan naklen, Semâ'e b. Mihrân'ın Vakıfiyye fırkasından olması sebebiyle rivâyetiyle fetva verilemeyeceğini belirtmiştir.[1224]

Semâ'e b. Mihrân'ın on beş (15) tanesi *Usûlu'l-Kâfi'*de olmak üzere, *el-Kâfi*'de elli üç (53) hadisi vardır.[1225]

8. Abdullah b. Bukeyr b. A'yen b. Sunsun

Ebû Abdullah'dan (as) hadis rivayet edip Şia hadis kaynaklarında çokça rivâyeti olan râvilerden biridir. et-Tûsî, onun Eftahiyye fırkasına mensup olduğunu söylemiştir.[1226] eş-Şehîd es-Sâni, Abdullah b. Bukeyr'in Eftahiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1227] el-Erdebîlî'nin verdiği bilgilere göre, önde gelen Şîa ricâl âlimlerinden olan en-Necâşi, el-Keşşî ve diğer ricâl âlimlerine göre Eftahiyye fırkasındandır.[1228]

Abdullah b. Bekîr b. A'yen b. Sunsun'un el-*Kâfi*'de iki yüz elli iki (252) rivâyeti vardır. Bu rivâyetlerden kırk iki (42) *Usûlu'l-Kâfi'*de geçmektedir.[1229]

9. Abdulkerim b. 'Amr b. Salih el-Has'emî

[1218] el-Erdebîlî, **Câmiu'r-Ruvât,** c. 1, s. 178.
[1219] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 77.
[1220] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 186, h. no:4; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 220, h. no: 20.
[1221] el-Erdebîlî**, Câmiu'r-Ruvât,** s. 212.
[1222] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 42, no: 15.
[1223] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 337, no: 5021.
[1224] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 356, no: 1410.
[1225] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 534-535, h. no: 20; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 250, h. no: 5.
[1226] et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 188.
[1227] eş-Şehîd es-Sâni, **et-Tahrîr et-Tâvûsiyye…,** s. 168, no: 223.
[1228] el-Erdebîlî, **Câmiu'r-Ruvâti...,** c. 1. S. 473; en-Nûrî, **Hâtimetu Mustedreku'l-Vesâil**, c. 4. s. 235.
[1229] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 132, h. no: 5; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 524, h. no: 9.

et-Tûsî, bu zatın lakabının Kiram olduğunu ifade ettikten sonra, Kûfeli habis bir Vakıfî olduğunu ve Ebû Abdullah'tan hadis rivâyet ettiği bir kitabının da bulunduğunu söylemiştir. el-Keşşî de, onun Vakıfiyye mezhebinden olduğunu söylemiştir.[1230] en-Necâşî ile el-Hillî de onun Vakıfiyye fırkasından olduğunu söylemişlerdir.[1231]

el-Has'emî'nin el-*Kâfi*'de beş (5) rivâyeti vardır. Bunlardan dört (4) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1232]

10. 'Amr b. Halit el-Vâsıtî

et-Tûsî, İbn Dâvûd ve Hır el-âmlî, el-Vâsıtî'nin Betriyye fırkasından olduğunu söylemişlerdir. İbn Dâvûd, Keşşî'nin onun Amme'den (Ehl-i Sünnet) saydığını da ifade etmiştir. [1233]

el-Vâsıtî'nin el-*Kâfi*'de yedi (7) rivâyeti vardır. Bunlardan sadece bir tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1234]

11. Ğalib b. Osman el-Minkarî

Ebû Abddullah'dan (as) hadis rivâyet etmiştir. el-Hillî onun Vakıfiyye mezhebinden olduğunu söylemiştir.[1235]

İbnu'l-Gadâirî (ö. 411/1020) onunla ilgili olarak şunları söylemiştir: Özellikle gulattan olanlar, ondan hadis rivayet ederlerdi. Onun sahih olan hiçbir hadisini görmedim. Bütün durumlarında muttehemdir.[1236] et-Tefrîşî de onun Ebû Abdullah'dan (as) rivâyette bulunduğunu, ancak Vakıfiyye mezhebinden olduğunu söylemiştir.[1237] Ahmed b. Abdurrıdâ el-Basrî (ö.1085/1674) ise onu Vakıfiyye mezhebinden sika biri olarak tavsif etmiştir.[1238]

[1230] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 339, no: 5051; el-Erdebîlî, **Câmiu'r-Ruvâti…,** c. 1, s. 463.
[1231] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 245, no: 645; el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 381, no: 1532.
[1232] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 346, h. no: 3; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 83, h. no: 6.
[1233] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 142, no: 1534; İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 262, no: 366; el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 377, no: 1514
[1234] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 75, h. no: 6.
[1235] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 385, no: 1548.
[1236] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 47, no: 24.
[1237] et-Tefrîşî, **Nakdu'r-Ricâl**, c. 4, s. 6.
[1238] Ahmed b. Abdurrıdâ el-Basrî, **Fâiku'l-Mekâl…**, s. 139, no: 771.

Alib b. Osman'ın el-*Kâfi*'de dokuz (9) rivâyeti vardır. *Usûlu'l-Kâfi*'de ise iki (2) rivâyeti vardır.[1239]

12. el-Fadl b. Şâzân b. Halil (Ebû Muhammed el-Esedî en-Nîsâburî)

el-Keşşî, Zürâre b. A'yen tercümesini verirken, cerh ve ta'diline işaret eden ifadeler kullanmıştır.[1240] Ayrıca İmâm Ca'fer es-Sâdık'ın (as) tecsim ile ilgili görüşlerinden dolayı onu lanetlediğini nakletmiştir.[1241] en-Nûrî et-Tabrasî de, el-Fadl b. Şazân'ın Kur'ân'ın tahrif edildiği inancına sahip olduğunu iddia etmiştir.[1242]

el-Fadl b. Şâzân'ın *Usûlu'l-Kâfi*'de kırk üç (43) rivâyeti vardır.[1243]

13. el-Kâsım b. Muhammed el-Cevherî

et-Tûsî, Vakıfiyye'den olduğunu söylemiştir.[1244] et-Tûsî başka bir yerde de, bir kitabı olduğunu ve Vakıfiyye'den olduğunu ifade etmiştir.[1245] el-Hillî de Vakıfiyye'den olduğunu ve Ebû Abdullah'ın (as) dönemine yetişmediğini söylemiştir.[1246] İbn Dâvûd da aynı görüşleri ifade etmiştir.[1247] es-Seyyid Hâşim Maruf, el-Kâsım b. Muhammed el-Cevherî ile alakalı olarak şunları söylemiştir: "Vakıfiyye mezhebindendi ve muhaddislerden bir grup zayıf olduğu hükmünü vermişlerdir. Zayıf addetmelerinin sebebi, Şîa çizgisinden çıkmış olması ihtimalidir."[1248]

el-*Kâfi*'de sekiz (8) rivâyeti vardır.[1249]

14. Ca'fer b. Semmâ'e

en-Necâşî, Vakıfiyye'den olduğunu söylemiştir.[1250] İbn Dâvûd, Vakıfiyye mezhebinden ve Kerbela kentinden olduğunu söylemiştir.[1251] et-Tûsî, onun

---

[1239] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 147, h. no: 14; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 498, h. no: 12.
[1240] et-Tûsî, **İhtiyâr…**, s. 452-454.
[1241] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 454.
[1242] en-Nûrî et-Tabresî, Hüseyin b. Muhammed, **Faslu'l-Hitâb fî İsbâti Tahrîfi Kitâbi Rabbi'l-Erbâb,** Taş Baskı, s. 119.
[1243] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 100; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 545.
[1244] et-Tûsî, **İhtiyâr…**, s. 748, no: 853.
[1245] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 342, no: 5095.
[1246] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 388.
[1247] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 267, no: 401.
[1248] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 198.
[1249] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 430; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 461.

Vakıfiyye'den olduğunu söylemiştir.[1252] el-Hillî, Ca'fer b. Muhammed b. Semâ'e'nin Vakıfiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1253] Dolayısıyla Şia ricâl âlimlerine göre Vakıfiyye fırkasından olduğu noktasında ittifak vardır diyebiliriz. Ancak buna rağmen Ğulam Rıza İrfâniyân gibi bazı Şîa âlimleri sika olduğunu söylemişlerdir[1254] ve rivâyetlerini kabul etmişlerdir.

Ca'fer b. Muhammed b. Semâ'e'nin el-*Kâfi*'de yirmi altı (26) rivâyeti vardır. Bunlardan biri *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır. [1255]

15. Humeyd b. Ziyâd

en-Necâşî, onun Vakıfiyye'nin önde gelen âlimlerinden olduğunu söylemiştir.[1256] İbn Dâvûd, Vakıfiyyeden olduğunu söylemiştir.[1257]

Humeyd b. Ziyad'ın el-*Kâfi*'de iki yüz kırk üç (243) rivâyeti vardır. Bunlardan yirmi dört (24) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1258]

16. Hanân b. Sedîr es-Sayrafî

el-Hillî, Hanân b. Sedîr es-Sayrafî'nin Vakıfiyye mezhebinden olduğunu, el-Kâzım'ın (as) ashabından olduğunu ifade etmiştir.[1259] et-Tûsî, "Vakıfiyye'nin önde gelen isimlerinden biridir" demiştir.[1260] eş-Şehîd es-Sânî de onun Vakıfiyye'den olduğunu söylemiştir.[1261]

Hanân b. Sedîr'in el-*Kâfi*'de kırk altı (46) rivâyeti vardır. Bunlardan on bir (11) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1262]

17. Dâvûd b. el-Husayn

[1250] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 86.
[1251] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 235.
[1252] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 434, no: 4969.
[1253] el-Hillî, **Hulâsa…,** 330, no: 1301.
[1254] Ğulam Rıza İrfâniyân, **Meşâyihu's-Sikât**, c. 1, s. 176; el-Ebtahî, Muhammed Ali, **Tehzîbu'l-Mekâl…**, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 5, s. 380.
[1255] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 43.
[1256] en-Necâşî, **Ricâl.,** s. 95; el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 129, no: 341.
[1257] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 241, no: 167.
[1258] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 87; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 500.
[1259] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 342, no: 1354.
[1260] et-Tûsî, **Ricâl,,** s. 334, no: 4974.
[1261] eş-Şehîd es-Sânî, **et-Tahrîr et-Tâvûsiyye…,** s. 165, no: 124.
[1262] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 337, h. no: 8; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 86, h. no: 3.

et-Tûsî, Dâvûd b. Husayn'ın Vakıfiyye mezhebinden olduğunu söylemiştir.[1263] İbn Dâvûd el-Hillî de, Vakıf'e mezhebinden olduğunu kaydetmiştir.[1264] Ebû'l-Hâdi el-Kelebâsî sıhhati noktasında ihtilaf edilen bir hadis ile alakalı olarak şunu söylemiştir: "Bu rivâyetin tarikinde Dâvûd b. el-Husayn'den başka ta'n edilen kimse yoktur. en-Necâşî sika olduğunu söylemiştir. Ancak et-Tûsî ile İbn Akde, Vakıfî olduğunu söylemişlerdir. Bu ta'nın kaynağının et-Tûsî'den gelmiş olması uzak bir ihtimal değildir."[1265]

Dâvûd b. el-Husayn'in el-*Kâfi*'de on altı (16) rivâyeti vardır. Bunlardan üç (3) tanesi Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1266]

18. Durust b. Ebû Mansûr el-Vâsıtî

et-Tûsî, Vakıfî olduğunu söylemiştir.[1267] İhtiyâru Ma'rifetu'r-Ricâl adlı kitabında, İbn Hamdeveyhî'nin Durust ile ilgili söylediğini naklederek şöyle demiştir: "Meşâyihimizden bazıları bana, Durust b. Ebû Mansûr'un Vasıtlı ve Vakıfî olduğunu söyledi."[1268] Ebû Dâvûd el-Hillî de aynı görüştedir.[1269]

Durust b. Ebû Mansûr el-Vâsıtî'nin el-*Kâfi*'de yirmi dokuz (29) rivâyeti vardır. Bunlardan on üç (13) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1270]

19. Sa'd b. Turayf el-İskâf

el-Hurr el-Âmilî el-İskâf için hadisleri kabul da edilir, red de edilir,[1271] ifadesini kullanmıştır. İbnu'l-Gadâirî, onun zayıf olduğunu,[1272] el-Keşşî ile İbn Dâvûd ise Nâvusî[1273] fırkasından olduğunu söylemişlerdir.[1274]

[1263] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 336, no: 5007.
[1264] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 243, no: 177.
[1265] el-Kelebâsî, Ebû'l-Hâdî, **Semâu'l-Mekâl fî İlmi'r-Ricâl**, es-Seyyid Muhammed el-Huseynî el-Kazvînî (thk.), Mektebetu Mu'min Kureyş, Birinci Baskı, Kum 1419/1998, c. 2, s. 445.
[1266] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 67, h. no: 10; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 94, h. no: 5; Küleynî, **el-Kâfi,** c. 2, s. 654, h. no: 7.
[1267] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 336, no: 5005.
[1268] et-Tûsî, **İhtiyâ…,** s. 459, no: 1049.
[1269] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 245, no: 180.
[1270] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 164, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 507, h. no: 4.
[1271] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 353, no: 1390.
[1272] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 64, no: 56.
[1273] Nâvusîye: Nâvus adlı kişiye tabi olanlara verilen isimdir. Nâvûsa köyüne nisbetle bu ismi almışlardır diyenler de vardır. Ca'fer b. Muhammed 'in ölmediği zuhur edinceye kadar da

Sa’d b. Turayf, şu üç isimle el-Kâfî’de yer almıştır. Sa’d el-İskâf adıyla, el-Kâfi’de on altı (16) rivâyet vardır. Sa’d b. Turayf adıyla on beş (15) rivâyeti vardır. Sa’d el-Haffâf adıyla da bir (1) rivâyeti vardır. el-*Kâfi*’de toplam rivâyet sayısı otuz iki (32) tanedir. Sa’d el-İskâf’ın *Usûlu’l-Kâfi*’de altı (6) rivâyeti vardır.[1275]

20. Seleme b. el-Hattâb (Ebû’l-Fadl el-Berâvestânî)

en-Necâşî, hadisinde zayıf olduğunu vurgulamıştır.[1276] İbnu’l-Gadâirî[1277] ile İbn Dâvûd zayıf olduğunu söylemişlerdir.[1278] Sâhibu’l-Meâlim, zayıf olmasının sebebi olarak Vakıfiyye mezhebine intisap etmesini göstermektedir. İbn Tâvus da onun Vakıfiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1279]

Seleme b. el-Hattâb’ın el-*Kâfi*’de elli dört (54) rivâyeti vardır. Bunlardan on yedi (17) tanesi *Usûlu’l-Kâfi*’de yer almaktadır. [1280]

21. Seyf b. Umeyrete en-Naheî

el-Erdebîlî, “O, Vakıfiyedendir ve bazıları onu zayıf kabul etmiştir.”[1281] ifadeleriyle onu tanıtmıştır. Bazıları da Abdullah b. Sebe’nin kıssaları, yalan ve uydurma hadislerini ona nispet etmişlerdir.[1282] Ahmed b. Abdurrıda el-Basrî de onun Vakıfiyye mezhebine intisap ettiğini söylemiştir.[1283] Muhammed b. İsmail b. Bezîğ, Ca‘fer’in (as) Safvan b. Yahya ile Muhammed b. Sinan’a lanet okuduğunu ve “emrime muhalefet ettiler” dediğini rivâyet etmiştir.[1284]

ölmeyeceğine inanan Şîa fırkasıdır. İnsanların başına geçecek ve vâdedilen mehdi odur. Ondan şunu rivâyet ederler: “Başımın dağdan üzerinize düşüp yuvarlanarak geldiğini görseniz bile inanmayın. Şüphesiz ben sizin sahibinizim...” Bkz. en-Nevbehtî, el-Hasan b. Mûsâ (ö. 288/901), **Firaku’ş-Şîa,** Menşûrat er-Rıdâ, Birinci Baskı, Beyrut 2012, s. 113,114.

[1274] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 187, no: 87; İbn Dâvûd**, Ricâl,** s. 245, no: 207.

[1275] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 10, h. no: 2; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 330, h. no:

[1276] en-Necâşî**, Ricâl,** s. 187, no: 498; el-Hûî, **Mu’cem…,** c. 9, s. 212,213, no: 5365.

[1277] İbnu’l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 66, no: 64

[1278] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 246, no: 218.

[1279] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 354, no: 1402.

[1280] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 218, h. no: 2; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 224, 225, h. no: 3.

[1281] el-Erdebîlî, **Câmi‘u’r-Ruvâti**, c. 1, s. 395.

[1282] et-Tûsî, **İhtiyâr…**, s. 75, dipnot. Geniş bilgi için bkz. es-Seyyid Murtaza el-Askerî, **Abdullah b. Sebe’ ve Esâtîr Uhra,** Dâru’z-Zehrâ’, Altıncı Baskı, Beyrut 1991. c. 2, s. 18-20.

[1283] Ahmed b. Abdurrıda el-Basrî, **Fâiku’l-Mekâl…**, s. 117, no: 488.

[1284] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 419.

el-Kâfi'de yüz yirmi yedi (127) hadisi vardır. Bunlardan kırk dört (44) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1285]

22. Safvân b. Yahya el-Becelî

Abdulhüseyin *el-Murâceât* adlı kitapta, en-Necâşî ise *er-Ricâl* adlı kitabında, el-Hürr el-Âmilî *Hulâsetu'l-Akvâl* adlı eserinde, Vakıfiyye mezhebinden olduğunu, ancak daha sonra dönüş yaptığını söylemişlerdir.[1286] el-Burûcerdî de, onun Vakıfiyye mezhebinden olduğunu söylemiştir.[1287] Erdebîlî de, onun mezhebi Vakıfiye'dir. Vakıfîye'den bazı insanlar onun için büyük miktarda mal harcadı. Kendisi züht sahibiydi demiştir.[1288]

Şunu ifade edelim ki, Şîa ricâl âlimleri ile İmâmların Safvan b. Yahya hakkında tamamen birbiriyle zıt söylemleri vardır. Sika ve güvenilirdir[1289] diyenler olduğu gibi, İmâm Ca'fer (as) tarafından lanetlendiğini söyleyenler de vardır.[1290]

Safvan b. Yahya'nın elli dokuzu (59) *Usûlu'l-Kâfi*'de olmak üzere *el-Kâfi'*de toplam dört yüz altı (406) rivâyeti vardır.[1291]

23. Ali b. İbrahim el-Kummî

el-Feyd el-Kâşânî, Küleynî'nin kendisinden en çok hadis rivâyet ettiği hocalarından biri olan Ali b. İbrahim el-Kummî'nin, Kur'ân'ın tahrif edildiğine, eksik ve noksan olduğuna inandığını söylemiştir.[1292] *ez-Zerî*'a'nın sahibi şunları demektedir: *Tefsîru'l-Kummî*, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî'nindir. 329/941 yılında ölmüş olan Küleynî'nin hocasıdır. Küleynî *el-Kâfi* kitabında, ondan çok sayıda hadis rivâyet etmiştir. Ebû Muhammed el-Hasan el-

[1285] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 11, h. no: 6; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 80, h. no: 8.
[1286] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 171, no: 500.
[1287] el-Berûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl…**, c. 1, s. 311, no: 2225.
[1288] el-Erdebîlî, **Câmiu'r-Ruvât…**, c. 1, s. 413.
[1289] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 167, no: 5311.
[1290] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 418-419, no: 965.
[1291] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 91, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 184, h. no: 2.
[1292] el-Kâşânî, el-Mevlâ Muhsin, **Kitâbu's-Sâfî fî Tefsîri'l-Kur'ân**, es-Seyyid Muhsin el-Huseynî el-Emînî (thk.), Dâru'l-Kutub el-İslâmiyye, Birinci Baskı, Tahran 1419/1998, c. 1, s. 87,88; el-Berke'î, **Kesrussanem**, s. 47.

Askerî (as) dönemini yaşamış ve 308/921 yılında ölmüştür.[1293] Ali b. İbrahim el-Kummî, Kur'ân-ı Kerim'in sahabe tarafından tahrif edildiğini göstermek için çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Küleynî, hocasından aldığı bu hadisleri olduğu gibi kitabında rivâyet etmiştir. Bu konuda şu rivayetlerini örnek vermemiz mümkündür:

Ali b. İbrahim → Ahmed b. Muhammed el-Berkî → Babasından → Muhammed b. Sinan → Ammâr b. Mervân → Munahhal → Cabir, Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır)'dan şöyle rivâyet etmiştir: Bu âyeti Cebrâil (as) Muhammed'e (sas) şu şekilde indirmiştir:

{بئسما اشتروا به انفسهم ان يكفروا بما انزل الله **في علي** بغيا}

"Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın kullarından dilediğine lütfuyla (Ali hakkında) indirdiğini inkâr etmeleri ne kötüdür!"[1294]

Aynı isnadla Cabir şöyle rivâyet etmiştir:

Cebrâil aşağıdaki âyeti şu şekilde indirmiştir:

{وان كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا **في علي** فاتوا بسورة من مثله}

"Kulumuza (Ali hakkında) indirdiğimizde şüphe ediyorsanız, onun benzeri bir sure getirin."[1295]

Ali b. İbrahim el-Kummî'nin *el-Kâfî*'de yer alan ve Kur'ân'ın tahrif edildiğini direk veya dolaylı olarak ifade eden çok sayıda hadisi vardır. Biz konu uzamasın diye bu iki örneği zikretmekle yetiniyoruz.

Ali b. İbrahim el-Kummî'nin altı yüz elli altısı (656) *Usûlu'l-Kâfi*'de olmak üzere, el-*Kâfi*'de, dört bin dokuz yüz elli yedi (4957) hadisi vardır.

[1293] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...**, c. 4, s. 302, no: 1316. Kur'ân'ın tahrif edildiği ile ilgili Ali b. İbrahim el-Kummî'nin görüşleri için, bkz. Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, Muessesetuel-İmâm Mehdî, Birinci Baskı, Kum 1435/2014, c. 1, s. 24,25,29,30.

[1294] Bakara, 2/90; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Fîhi Nuketun ve Nutefun Mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 417, h. no: 25.

[1295] Bakara, 2/23; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Fîhi Nuketun ve Nutefun Mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 417, h. no: 26.

24. Ali b. Esbât b. Sâlim

en-Necâşi, Eftahiyye fırkasına intisap ettiğini, ancak daha sonra bu fikrinden rücu' ettiğini söylemektedir.[1296] el-Keşşî ise bu görüşü reddederek Eftahiyye mezhebinden vazgeçmediğini ifade etmiştir.[1297] es-Seyyid Hâşim Ma'rûf onunla alakalı olarak, "el-Aftah lakaplı Abdullah b. el-İmam Ca'fer b. Muhammed es-Sadık'ın imametine inanan biriydi. Ricâl âlimleri onu zayıf râvilerden saymışlardır." ifadesini kullanmıştır.[1298]

Ali b. Esbât b. Sâlim'in el-*Kâfi*'de yüz yetmiş dokuz (179) rivâyeti vardır. Bunlardan atmış üç (63) tanesi *Usûlu'l-Kâfi'*de yer almaktadır.[1299]

25. Ammâr b. Mûsâ es-Sâbâtî

İbn Davud Eftahiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1300] el-Keşşî, onun Eftahiyye fırkasından olduğunu ve Abdullah b. Ca'fer b. Muhammed'in (as) imametine inanırlar ifadelerini kullanmıştır.[1301] el-Hillî de onun Eftâhiyye'den olduğunu söyledikten sonra, mutemet büyük bir kitabı olduğuna işaret etmiştir.[1302] et-Tefreşî, Ammâr b. Mûsâ es-Sâbâtî ile alakalı olarak şunları söylemiştir: "Hadisçilerden bir kısmı onun zayıf olduğunu, İnfirat ettiği rivayetleriyle amel edilmez demişlerdir. Çünkü o, Eftahiyye fırkasındandı." [1303] et-Tûsî, Eftâhiyye fırkasından olduğunu söylemiştir[1304] el-İstibsar adlı kitabında şunları söylemiştir: "Zayıf, mezhebi fasit ve ona has rivâyetlerle amel edilmez."[1305]

el-*Kâfi*'de Ammâr es-Sâbâtî adıyla kırk altı (46), Ammâr b. Mûsâ adıyla kırk bir (41), Ammâr b. Mûsâ es-Sâbâtî adıyla dört (4) rivayeti vardır. Bu durumda el-

[1296] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 252, no: 663.
[1297] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 177, et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 470.
[1298] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 194.
[1299] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 109, h. no: 2; Küleynî, **el-Kâfî,** c.2, s. 62, h. no: 11.
[1300] İbn Davud, **Ricâl,** s. 261, no: 360.
[1301] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 13, s. 277, no: 8660
[1302] el-Hillî, **Hulâse….,** s. 381, no: 1533.
[1303] et-Tefreşî, **Nakdu'r-Ricâl**, c. 3, s. 116,117; et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s.217, no: 120.
[1304] et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 189, no: 526.
[1305] et-Tûsî, **el-İstibsâr Fîmâ Uhtulife Mine'l-Ahbâr**, Ali Ekber el-Ğıfârî (thk.), Dâru'l-Hadîs Li't-Tabâeti ve'n-Neşri, Birinci Baskı, Kum 1380/1960, c. 1, s. 372, h. no: 639.

Kâfi'de toplam doksan bir (91) rivâyeti vardır. Bunlardan sekiz tanesi Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1306]

el-Hûî, bu üç ismin aynı şahsa ait olduğunu, yani Ammâr b. Mûsâ es-Sâbâtî olduğuna ifade etmiştir.[1307]

26. 'Amr b. Saîd b. Hilâl el-Medâinî

el-Keşşî, Nasr b. Sabbah'ın, 'Amr b. Saîd için Eftâhiyye'den olduğunu söylediğini rivâyet eder.[1308] İbn Dâvûd, 'Amr b. Said'in Eftahiyye mezhebinden olduğunu söylemiştir.[1309] el-Erdebîlî, el-Keşşî'nin Nasr b. Sabah'tan, Eftahiyye fırkasından olduğunu ve rivâyetlerine itimat etmediğini söylediğini rivâyet etmiştir.[1310]

el-*Kâfi*'de 'Amr b. Saîd'in yetmiş iki (72) rivâyeti vardır. Bunlardan üç (3) tanesi *Usûlu'l-Kâfi'*de yer almaktadır.[1311]

27. Musaddak b. Sadaka

İbn Dâvûd, el-Keşşî'nin Musaddak b. Sadaka için, Eftâhiyye'den olduğunu söylediğini rivâyet eder.[1312] el-Hillî şunları söylemiştir: "Musaddaka b. Sadaka'ya gelince, onun mezhebi fasittir ve Eftâhiyye fırkasındandır."[1313]

Musaddak b. Sadaka'nın *el-Kâfi*'de elli dokuz (59) rivâyeti vardır. Bunlardan bir (1) rivâyet, *Usûlu'l-Kâfi'*de yer almaktadır.[1314]

28. Mansûr b. Yunus (Buzurc)

[1306] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 257, h. no: 4; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 398, h. no: 5; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s.149, h. no: 7.
[1307] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 13, s. 277.
[1308] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 504, no: 1137.
[1309] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 262, no: 369.
[1310] el-Erdebîlî, **Câmiu'r-Ruvât**, c. 1, s. 621.
[1311] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 258, h. no: 3; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 76, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 78, h. no: 11.
[1312] İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 276, no: 501; Ahmed b. Abdurrıda el-Basrî (ö. 1085/1674), **Fâiku'l-Mekâl…,** s. 161, no: 1005.
[1313] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 282,437, no: 26; İbn Dâvûd**, Ricâl,** s. 278, no: 501; et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 471.
[1314] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 257, h. no: 4.

et-Tûsî'ye göre Vakıfiyye fırkasındandır.[1315] İbn Dâvûd, Vakıfiyye mezhebinden olduğunu söylemiştir.[1316] el-Hillî de hocalarından naklen, onun Vakıfiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1317]

Mansûr b. Yunus'un el-*Kâfi'*de elli yedi (57) hadisi vardır. Bunlardan yirmi dokuz (29) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'dedir.[1318]

29. Mûsâ b. Bekr

et-Tûsî, Vakıfiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1319] el-Keşşî, Mûsâ b. Bekr el-Vasıtî'nin Vakıfiyye'den olduğunu söylemiştir.[1320] el-Hillî de Vakıfî olduğuna işaret etmiştir.[1321]

Mûsâ b. Bekr'in el-*Kâfi*'de yüz on bir (111) hadisi vardır. Bunlardan on dört (14) tanesi *Usûlu'l-Kâfi'*de yer almaktadır.[1322]

30. Hişam b. el-Hekem

İbn Dâvûd, el-Keşşî'den şunları nakletmiştir: Hişam b. Hekem Cehmiyye itikadını taşıyordu. Daha sonra hakikatı görüp rücu etti. el-Berkî, Zındık olan Ebû Şakir'in öğrencisi olduğundan hareketle Mücessimeye meylettiğini söyler.[1323] Abdu'l-Hüseyin Murâceât adlı kitabında tecsimle ve diğer bazı yıkıcı itikatlarla suçlandığını söylemiştir.[1324] Küleynî, Hişam b. Hakem'in tecsim ile alakalı görüşüne şu rivâyetle işaret etmiştir:

Muhammed b. Ebû Abdullah → Muhammed b. İsmail → el-Hüseyin b. el-Hasan → Bekr b. Salih → el-Hasan b. Saîd → Abdullah b. el-Muğîra → Muhammed b. Ziyad şöyle rivâyet etmiş etmiştir:

Yunus b. Zabyan'ın şöyle dediğini duydum:

[1315] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 343, no: 5119
[1316] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 279, no: 522.
[1317] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 408, no: 1650.
[1318] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 51, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 606,607, h. no: 2.
[1319] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 343, no: 5108.
[1320] et-Tûsî, **İhtiyâr…**, s. 123, no: 54. el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa.
[1321] el-Hillî**, Hulâsa…,** s. 406, no: 1639.
[1322] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 71, h. no: 11; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 134, h. no: 17.
[1323] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 198, no: 1674.
[1324] Abdu'l-Huseyin, **el-Kâfî,** s. 312,313.

Ebû Abdullah'ın (as) yanına gittim ve dedim ki:

Hişam b. Hakem büyük ve tehlikeli laflar söylüyor. Ben bunlardan az bir kısmını sana özetleyeceğim. "Allah'ın cisim olduğunu" iddia ediyor. Bu iddiasını da şu şekilde açıklıyor: "Varlıklar, cisim ve cismin fiili olmak üzere iki kısma ayrılıyor. Yaratıcının fiili anlamında tasavvur edilmesi caiz değildir; ama fail anlamında tasavvur edilebilir."

Bunun üzerine Ebû Abdullah (as) dedi ki: "Yazıklar olsun ona! Cismin sınırlı, sonlu ve sûretin sınırlı ve sonlu olduğunu bilmiyor mu? (Allah için) sınırlı olma ihtimali olduğu vakit, artma ve azalma ihtimali de olur. Artması ve azalması ihtimali olduğu zaman, bu onun yaratılmış olduğu anlamına gelir."

Dedim ki: "Peki, ne diyeyim?" Dedi ki: "(Allah) ne cisimdir ne surettir. Cisimlerin şekillendiricisi, suretlerin biçimlendiricisidir. (Allah) Bölünmezdir, sonsuzdur. Artmaz ve eksilmez. Eğer dedikleri gibi olsaydı yaratanla yaratılan arasında, inşa edenle inşa edilen arasında bir fark olmazdı. Fakat Allah varlıkları inşa edip ortaya çıkarandır. Cisim verdiği, suret öngördüğü ve inşa edip ortaya çıkardığı varlıkları birbirinden ayırmıştır. Hiçbir şey O'na benzemediğine göre, O da hiçbir şeye benzemez."[1325]

el-*Kâfi*'de toplam yüz (100) rivâyeti vardır. Bunlardan otuz altı (36) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1326]

31. Hişam b. Sâlim el-Cevâlikî

et-Tûsî ve diğer Şîa Ricâl âlimleri, akidesinin fasit ve Yüce Allah'a (cc) cisim nispet edenlerdendir demişlerdir.[1327] el-Keşşî ve el-Mâmekânî de onunla alakalı olarak aynı şeyleri söylemişlerdir.[1328]

[1325] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tevhîdi, Bâbu'n-Nehyi ani'l-Cismi ve's-Sûrati, c. 1, s. 106, h. no: 6; Hişam b. Hakem'in Mücessime'den olduğuna delil teşkil eden diğer rivâyteler de aynı bab başlığı altında serdedilen 1, 4, 5, 7 vb. rivâyetlerdir. Konumuzun uzamasını istemediğimiz için verdiğimiz bu örnekle yetiniyoruz.

[1326] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s.106, h. no: 8; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 13, h. no: 12.

[1327] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 355.

[1328] el-Keşşî, **Ricâ**l, s. 190-191; el-Mâmekânî, **Tenkîhu'l-Mekâl…**, c. 3, s. 394.

Hişam'dan maksat, Hişam b. el-Hakem'dir. Hişam b. el-Hakem'in Yüce Allah'ın cisim olduğu düşüncesi ile Hişam b. Sâlim el-Cevâlîkî'nin Yüce Allah'a nispet edilen suret ile alakalı görüşlerine işaret edilmiştir.[1329]

Hişam b. Sâlim el-Cevâlîkî'nin el-*Kâfi*'de iki yüz doksan altı (296) rivâyeti vardır. Bunlardan doksan sekiz (98) tanesi *Usûlu'l-Kâfi'*dedir.[1330]

32. İbn Kıyâmâ el-Vâsıtî (el-Hüseyin)

Muhammed Ali el-Abtahî'ye göre İbn Kiyâmâ Vakıfiyye'den olup, bu itikadında ısrarcıdır.[1331] Aynı şekilde et-Tûsî de, Ebû'l-Hasan er-Rızâ'ya (as) düşmanlığını ifade eden rivâyetlere yer vermiştir demiştir.[1332]

Küleynî, İbn Kıyâmâ'nın Vakıfiyyeden olduğunu ifade etmiştir.[1333] el-Meclisî de onun için şunu demiştir: "O, el-Hüseyn b. Kiyâmâ'dır. Kendisi Habis bir Vakıfiydi ve münafıkların özelliklerini taşıyordu."[1334]

*el-Kâfi'*de sadece beş (5) rivâyeti vardır. Bunlardan üç (3) tanesi Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1335]

33. Vehb b. Vehb (Ebû'l-Buhterî)

et-Tûsî, zayıf olduğunu ve ammenin (Ehl-i Sünnet) mezhebine intisap ettiğini söylemiştir.[1336] et-Tefrişî Vehb b. Vehb ile alakalı olarak şunları söylemiştir: "Ebû'l-Buhterî el-Kâdî yalancı bir ammîdir. Ca'fer b. Muhammed'den (as) rivâyet ettiği güvenilemeyen hadisleri vardır. el-Keşşî, yalanına delalet eden hususları irad

[1329] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 104,105.
[1330] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 53, h. no: 14; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 634, h. no: 28. Bazı nüshalarda, Hişam b. Sâlim yerine Harun b. Muslim geçmektedir. Bkz. Ali Ekber Gıfarî, Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 634, dipnot.
[1331] el-Abtahî, es-Seyyid Muhammed Ali el-Muvahhid, **Tehzîbu'l-Makâl fî Tenkîhi Kitâbi'r-Ricâl**, Dâru'l-Murtaza, Beyrut, 2018, c. 2, s. 379,380.
[1332] et-Tûsî**, İhtiyâr…,** s. 457, no: 349.
[1333] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 354, h. no: 11.
[1334] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...**, Kitâbu'r-Ravda, c. 26, s. 509, h. no: 546.
[1335] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 321, h. no: 7; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 354, h. no: 11.
[1336] et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 256, no: 779.

etmiştir."[1337] Hâşim Ma'rûf el-Hasanî şunları söylemiştir: "Necâşi onun için, o bir yalancıydı. Başkaları da onun için "yaratıkların en yalancısıdır" demişlerdir."[1338]

Vehb b. Vehb'in el-*Kâfi*'de Ebû'l-Buhterî adıyla on üç (13), Vehb b. Vehb adıyla da bir (1) hadisi vardır. *Usûlu'l-Kâfi*'de beş (5) rivâyeti vardır.[1339]

Vakıfiyye mezhebinden olanlar:

Vakıfiyye Şîa'dan bir fırka olup, sadece yedi imâmın imâmetine inanırlar. İmâmet, Hz. Ali b. Ebû Talip'ten başlayıp el-İmâm Mûsâ el-Kazım ile son bulur. İmâm er-Rızâ ve ondan sonra gelen imâmların imâmetine iman etmezler. Bilakis bunları İslâm ümmetinin değerli âlimlerinden olduklarına inanırlar.[1340]

1. İbrahim Abdulhamid: Vakıfî ve hadiste zayıftır.
2. İbn Fadâle.
3. İbn Kıyâma.
4. Ca'fer el-Musennâ: Mâmekânî, ricâl âlimlerinin zayıf ve Vakıfiyye mezhebinden olduğunu söylediğini kaydeder.[1341]
5. Hasan b. Ali el-Faddâl.
6. Hasan b. Ali b. Ebû Hamza. el-Kâzım'dan sonra gelen imâmlara düşmanlık ediyordu.
7. Hannân es-Sirâc.
8. Durust b. Mansur el-Vâsıtî.
9. Zur'a b. Muhammed. Şia büyük ricâl âlimleri onu Memtûra kilabından saymışlardır.
10. Ziyad b. Mervan el-Kandî.
11. Semâ'e b. Mihrân.
12. Abdulhamid et-Tâî.
13. Abdulkerim b. Amr: Vakıfi ve mezhebindeaşırıcı olanlardandır.
14. Abdullah b. Cebeleh.

[1337] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl,** s. 32.
[1338] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 201.
[1339] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 1, s. 32, h. no: 2; Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 141, h. no: 5; Küleynî**, el-Kâfî,** c. 2, s. 234, h. no: 14.
[1340] Tabâtabâî**, Nakdu Kutubi'l-Hadîsi (el-İmâmiyye),** s. 24.
[1341] el-Mâmekânî, **Tenkîhu'l-Makal...,** ,c. 2, s. 221.

15. Osman b. İsa: Vakıfiyye mezhebinden olup, er-Rızâ onu lanetlemiştir. Elindeki bütün malı, el-Kâzımd'an zorla zimmetine geçirmiştir.
16. Ali b. Ebû Hamza el-Batâinî: Ayriyeten İmâm tarafından lanetlenmiştir. Vakıfiyye mezhebinin müessisidir. el-Kâzım'ın binlerce dinarını ortağı Osman b. İsa ile beraber zimmetine geçirmiştir.
17. Mansur b. Yunus.
18. Mûsâ b. Bekr.
19. Yezîd b. eş-Şağr.

Cârudiyye Mezhebinden Olanlar:

Rasûlullah'ın (sas) imâmet için Hz. Ali'nin ismi değil vasıflarından bahsttiğini, dolayısıyla Rasûlullah'tan (sas) sonra imâmet hakkının Hz. Ali'ye ait olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak insnlar Rasûlullah'ın bu emrini yerine getirmeyerek kendi tercihleriyle Hz. Ebûbakir'i (ra) halife seçerek küfre girmişlerdir. Ebû'l-Cârûd Zeyd b. Ali'nin imâmetini kabul etmeyerek Zeydiyye mezhebine muhalefet etmiştir.[1342] Zeydiyye'den Ebü'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir'in (ö. 150/767) bu görüşlerini benimseyenlere Cârûdiyye ismi verilmiştir.

Ebû'l-Cârûd Ziyad b. el-Munzir: Cârûdiyya mezhebinin başıdır. Ca'fer es-Sâdık onu lanetlemiştir.

Nâvusiyye Fırkasından Olanlar:

Ca'fer es-Sâdık'ın mehdî olduğunu, ölmediğini, insanların yönetimini ele geçirmeden de ölmeyeceğini ileri süren gruptur. Bu fırkaya liderleri Aclân b. Nâvûs'tan dolayı da Nâvûsiyye adı verilmiştir.[1343] Bu fırkaya intisap edip el-Kâfî'de rivâyetleri olan bir râvî vardır.

Saîd el-İskâf: Mezhebi bozuk, Nâvûsiyyeden olup, Şia ricâl âlimlerine göre hadiste zayıf ve münker hadisleri vardır.

Mücessimeden Olanlar:

[1342] eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim (ö. 548/1153), **el-Milel ve'n-Nihal,** Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1992, s. 157.
[1343] Bozan, Metin, **İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci**, İsam Yayınları, İstanbul 2009, s. 100.

Mezhepler tarihi kaynaklarında değişik tecsîm anlayışlarını benimseyen birçok aşırı Şiî fırkadan söz edilmiştir. Bunların içinde Allah'ı nurdan bir insan sûretinde tasvir edip yüzü dışında bütün organlarının zeval bulacağını söyleyen Beyâniyye'yi, yüzünün harflere benzediğini iddia eden Mugiriyye'yi,[1344] kendisinin rabbine benzediğini ve rabbin eliyle başını meshettiğini iddia eden Ebû Mansûr el-İclî'ye nisbet edilen Mansûriyye'yi, ayrıca hulûl anlayışını benimseyen fırkaları zikretmek gerekir.[1345]

1- Esbât b. Sâlim.
2- Bekr b. Salih: Yüce allah'ın tıpkı beşer gibi göz ve kulaklarının olduğunu söylemiştir. Şia ricâl âlimleri, hadiste zayıf olduğunu söylemişlerdir.
3- el-Muallâ: Hurafeleri rivayet eder ve Allah hakkında tecsim iddiasında bulunurdu.
4- Harun b. Muslim: Cebriye'den ve Müşebbihedendir.
5- Hişam b. el-Hakem.
6- Hişam b. Salim el-Cevâlikî: İmâmet ile alakalı olarak çelişkili rivâyetleri vardır. Yüce Allah'a cisim nispet ediyordu.
7- el-Vişâ': Müscessime'den olmanın yanında, rivâyetleri çelişkilerle doludur.

Eftâhiyye Mezhebinden Olanlar:

Eftahiyye" (Ca'fer es-Sâdık'tan sonra imâmetin oğlu Abdullah el-Eftah'a intikal ettiğini kabul eden ve reisleri Ammar b. Mûsâ'ya nispetle Ammariyye diye de anılan Şiî gruptur.[1346]

1. Ali b. Esbat.
2. Ali b. el-Hadîd. Eftâhiyye mezhebinden olup, hadiste zayıf olduğu söylenir.
3. Ammâr es-Sâbâtî.

Keysaniyye Mezhebinden Olanlar:

[1344] eş-Şehristânî, **el-Milel…,** s. 180-187.
[1345] Üzüm, İlyas, "Mücessime**" DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2020, c. 31, s. 448-449.
[1346] Öz, Mustafa, **"**İmâmiyye," **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 22, s. 208.

Muhammed b. Hanefiyye'nin imâm ve mehdî olduğunu iddia eden ilk aşırı Şiî grupların ortak adı.[1347]

Ebû't-Tufayl: Şia âlimlerinin büyük bir kısmı onu Keysâniyye fırkasından saymışlardır.

İsmailiyye Mezhebinden Olanlar:

İsmâiliyye, İmâmiyyenin bir kolu olup, Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İsmail'e nispet edilir. İmâmlar konusunda Ca'fer es-Sâdık'a kadar, İsnâaşeriyye ile hemfikirdirler. İmâmet Ca'fer es-Sâdık'tan sonra oğlu Mûsâ Kâzım'a ait iken, İsmaililer Ca'fer es-Sâdık'tan sonra, imâmetin, oğlu İsmail'e geçtiğne inanırlar. Bunlar, İsmail'in imâmetinin babası Ca'fer es-Sâdık'ın nassı ile sabit olduğunu, ancak babasından önce öldüğünü kabul ederler. İsmail babasından önce öldüğü halde, hakkındaki nassı, babasından sonra imâm olduğu konusunda geçerli saymışlardır.[1348]

Meymun el-Kaddâh:[1349] İsmailiyye mezhebinin müessisidir. Şiî âlim İbn Dâvûd lanetlenmiş olduğunu söylemiştir.[1350]

Ehl-i Sünnet'e İntisap Edilen Râviler

1- **Hafs b. Giyas el-Kâdi** (ö. 194/810):[1351] Şîa âlimlerine göre Ammeden yani Ehl-i Sünnettendir.[1352] eş-Şeyh es-Sadûk (ö. 460/1068), Hafs b. Ğiyas el-Kâdi ile

[1347] eş-Şehristânî, **el-Milel…,** s. 145; Öz, Mustafa, "Keysâniyye," **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2022, c. 25, s. 362.

[1348] Muhammed Ebû Zehra, **Mezhepler Tarihi**, Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kâhire, tsz. s. 50,51.

[1349] el-Kâfî'de çoğunlukla Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh şeklinde geçmektedir. Bu durumda onu es-Sâdık'ın ashabından sayıp sika olduğunu söyleyen Şîa ricâl âlimleri çoğunluktadır. Bkz. İbn Şehrâşub, **Meâlimu'l-Ulemâ**, s. 110; Bahru'l-Ulûm, **el-Fevîd er-Ricâliyye**, c. 1, s. 254.

[1350] İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 283; et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl**, c. 4, s. 371.

[1351] el-Curcânî, Ebû Ahmed b. Adî, **el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl**, Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvid (thk.), el-Kutub el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1997, c. 2, s. 36; el-Curcânî, Ahmed b. Abdullah b. Adî b. Abdullah b. Muhammed b. Mubarek b. el-Kattân, **Esâmi Men Rava Anhum Muhammed b. İsmail el-Buharî min Maşâyihi,** Amir Hasan Sabrî (thk.), Dâru'l-Beşâir el-İslâmîyye, Birinci Baskı, Beyrut 1414/1993, c. 1, s. 160; İbn Mencûye, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim Ebûbekir, **Ricâl Sahîh Muslim,** Abdullah el-Leysî (thk.), Dâru'l-Ma'rife, Birinci Baskı, Beyrut 1407/1986, s. ;el-Hatîb el-Bağdadî, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi, **Târîhu Bağdâd ve Zuyûluhâ**, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1417/1996, c. 1, s. 46;ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, **Tezkiratu'l-Huffâz**, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1998, c. 1, s. 217; el-Askalânî, Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, Dâru'r-Râşid, Dördüncü Baskı, Halep 1992, s. 173; İbn Hacer, Hafs b.Ğiyas'ın sika olduğunu, ancak ömrünün sonlarında

alakalı olarak, amme mezhebine intisap etmekle beraber, itimat edilen bir kitabı vardır, ifadesini kullanmıştır.[1353] en-Necâşî de Hafs b. Ğiyas'ın Ehl-i Sünnet'ten olduğunu, ancak Muhammed Bâkırîn (as) ashabından olduğunu söylemiştir.' Başka bir yerde de es-Sâdık'ın ashabı arasında saymış ve 'Hafs b. Ğiyas b. Talk b. Muaviye'yi, Ebû Amr en-Nahaî el-Kâdi el-Kufî' şeklinde betimlemiştir. Başka bir yerde, 'Hafs b. Ğiyas en-Naî el-Kûfî, Ebû Abdullah'ın ashabındandır' demiştir.[1354]

et-Tûsî, *Uddetu'l-Usûl* adlı eserinde, haberi vahidin hücciyetinden bahsederken, Şia'nın Hafs b. Ğiyas'ın hadisleri ile amel ettiğini ifade etmiştir.[1355] Söylediklerinden; amelde fasık olsa ve itikadi anlamda muhalif bir mezhebe intisap etse de ravide bulunması gereken adalet sıfatı, sika ve yalan söylemeyecek durumda olmasıdır. İtikatta Şiî olanın rivayeti, tearuz halinde Şiî olmayanınkine tercih edilir. Sonuç olarak: Hafs b. Ğiyas sika olup Şîa, rivayetleriyle amel etmiştir.[1356] Şîa'nın önemli Ricâl âlimlerinden biri olan el-Keşşî de şunları söylemiştir: "Hafs b. Ğiyas Ammî'dir." Muhammed b. İshak ve Amme'den olan diğer râvilerden bahsederken Hafs b. Ğiyas'a da değinmiştir.

Küleynî de 'er-Ravda' da Hafs b. Ğiyas aracılığı ile es-Sâdık'tan hadis rivayet etmiştir.[1357] Yine Kitabu'l-Cihat'ta Hafs b. Ğiyas aracılığı ile Ebû Abdullah'tan rivayette bulunmuştur.[1358] Küleynî, Hafs b. Ğiyas aracılığı ile Mâsâ b. Ca'fer'den de hadis rivayet emiştir.[1359] Küleynî, bu şekilde Hafs b. Ğiyas'ın İmâmların ashabından olduğunu, Şîa tezlerini ve İmâmlarını destekler nitelikte olan

---

ihtilat ettiğini ifade etmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbu'l-Kemâl,** Matbbatu Dâiratu'l-Meârif en-Nizâmiyye, Birinci Baskı, Hindistan 1326/1908, c. 1, s. 357.

[1352] Âmme: Şia'ya göre Ehl-i Sünnettir. Şia bu ifade ile hakaret etmeyi amaçlamaktadır. Şia'ya ise el-Hasse demektedirler. Hâsse'nin ise –Âmme'nin zıddı olarak- İmâmiyye'nin kendisini nitelemk için başvurduğu bir kavramdır.

[1353] Sadûk, **el-Fihrist**, s. 61.

[1354] en-Necâşî, Ebûlabbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. el-Abbas el-Esedî el-Kufî, **Fihrist Esmâi Musannifî eş-Şîa' el-Muşteher Bi Ricâl en-Necâşî,** el-Hacce es-Seyyit Mûsâ eş-Şibeyrî ez-Zencanî (thk.), Muessestu'n-Neşr el-İslâmî, Altıncı Baskı, Kum 1418/1997, s. 134.

[1355] et-Tûsî, **Uddetu'l-Usûl**, Muhammed Mehdî Necef (thk.), Muessesetu Âli'l-Beyt, Birinci Baskı, Kum 1983, c. 1, s. 380.

[1356] el-Vahid el-Behbehânî, Muhammed Bakır b. Muhammed Ekmel, **el-Fevâidu'l-Hâiriyye**, Lecnetu et-Tahkik Mecmeu el-Fikr el-İslâmî (thk.), Mecmeu'l-Fikr el-İslâmî, Üçüncü Baskı, Kum 1424/2003, s. 231.

[1357] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 8, s. 128-229, er-Ravda, h. no: 98.

[1358] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 10.

[1359] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 606.

hadislerin Amme'den bile gelse kabul edilebileceğini göstermiştir. Rivayetin geldiği cihet değil, içerdiği mananın önemli olduğuna işaret etmiştir.

2- **Herîz b. Abdullah es-Sicistanî**. Şia âlimleri onun Amme'den (Ehl-i Sünnet) olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber Küleynî onun *es-Salat* adlı kitabından hadis rivayet etmiştir.[1360] Herîz b. Abdullah'ın Ebû Abdullah'ın ashabından olduğu ve ondan vasıtasız hadis rivayet ettiğine dair deliller vardır. Şöyle ki, et-Tûsî, '*Tehzib*' ve '*İstibsar*' adlı kitaplarında buna delalet eden rivayetlere de yer vermiştir.[1361] et-Tefrişî'ye göre o, es-Sâdık'tan iki hadis rivayet etmiştir.[1362] es-Sâdık'ın onu terk ettiği ve ondan yüz çevirerek huzuruna almadığı rivayet edilir.[1363] Öte yandan es-Sâdık'ın izni olmadan Haricilere karşı savaştığı, bundan dolayı da es-Sâdık'ın "kılıç çeken benden değildir" dediği ve onu cezalandırdığı rivayet edilir.[1364]

en-Necâşî de, '*Kitabu's-Salât'* adında bir kitabının olduğunu ve Ebû Abdullah'tan hadis rivayet ettiğini söylemiştir. Ebû'l-Hasan Musa'dan da hadis rivayet ettiği iddia edilmiştir.[1365]

3- **Mes'ede b. Sadaka el-Abedî.** et-Tûsî, Amî yani sünni olduğunu söylemiştir.[1366] el-Keşşî ise onun Betrî fırkasından olduğunu söylemiştir.[1367]

Gulattan Olanlar

Bu bölümde de el-*Kâfî'*de olup itikat ve söylemlerinde aşırılıklarından dolayı, rivayetlerine temkinle yaklaşılan ve el-*Kâfi*'de hadisleri olan râvileri zikretmeye ve Şîa ricâl âlimlerinin haklarında söylediklerine kısaca değineceğiz. Bunu yaparken daha çok cerh edilmiş yönleri üzerinde durmaya çalışacağız. İtikat ve söylemlerinde aşırı gittiklerinden dolayı gulattan sayılan ve *Usûlu'l-Kâfi*'de rivâyetleri olanlardan tespit ettiklerimiz şunlardır:

[1360] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 392, Kitabu's-Salati, Bâbu Fasli Ma Beyne Saydi'l-Berri ve'l-Bahri ve mâ Yahillu Li'lmuhrimi Min Zâlike, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'z-Zekâti, Babu ez-Zekâtu Tub'asu Min Beledin ev Tudfau ila Men Yukassimuhâ Fetedîu', c. 3, s. 553, h. no: 1,3,4

[1361] et-Tûsî, **Tehzîbu'l-Ahkâm...,** c. 8, s. 314.

[1362] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl,** c. 1, s. 349;

[1363] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 134-135; et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl,** c. 1, s. 410-411.

[1364] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl**…, c. 1, s. 410-411.

[1365] en-Necâşî, **Fihrist**..., s. 144, 145, no: 375.

[1366] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 52, no: 1609.

[1367] el-Hillî, **Hulâsa**…, s. 410, no: 1661

1. Ahmed b. Hilâl el-İbretâî:

et-Tûsî *el-Fihrist* adlı kitabında şunları kaydetmiştir: "O, gulattan olup dininde müttehemdi. Ashabımıza ait Asılların büyük bir kısmını rivâyet etmiştir."[1368] İbnu'l-Gadâirî, hadislerinde tevakkuf edilmesi gerektiğine inandığını söyler.[1369] el-Keşşî de şunları söylemiştir: "O, sahtekâr ve facir biriydi. Şiî geçindiği daha sonra ise Şiîliği bırakıp *Nasibe'ye* (Ehl-i Sünnet'e) geçtiği söylenir. Çok sayıda ricâl âlimi onu tenkit etmiştir."[1370] İbn Dâvûd da yukarıda geçen vasıfları destekler mahiyette bilgiler vermiş, onun kınanmış ve lanetlenmiş olduğunu söylemiştir.[1371] es-Seyyid Hâşim Ma'rûf hakkında şunu söylemiştir: "*Hulâsetu'l-Akvâl* adlı kitapta geçtiği üzere o, Muhammed b. el-Hasan el-Askerî (as) tarafından lanetlenmiştir. Ebû'l-Kasım aracılığı ile mukaddes cihetten gelen tevki'de bu yazılıdır. Gulattan olup dininde müttehemdi. Hicrî 267 yılında ölmüştür."[1372]

Ahmed b. Hilâl'in el-*Kâfi'*de yedi (7) rivâyeti vardır. Bunlardan iki (2) tanesi Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1373]

2. İbrahim b. İshak el-Ehmerî en-Nehâvendî:

en-Necâşî, hadisinde zayıf ve muttehem olduğunu söylemiştir.[1374] İbnu'l-Ğadâirî, hadisinde zayıf, mezhebinde aşırılık vardır. Zayıf ve sahih olan hadisleri rivayet eder. Durumu karışıktır demiştir.[1375] İbn Dâvud, hadisinde zayıf, mezhebinde aşırılık vardı. Hadisinde zayıf ve dininde muttehemdir demiştir.[1376] *Tehzîbu'l-Makal'*da ise şunları söylemiştir: "Anlaşılan zayıf sayılmasının sebebi, mezhep ve hadisteki aşırılığıdır.[1377]

İbrahim b. İshak el-Ahmer'in el-*Kâfi*'de kırk beş (45) hadisi vardır. Bunlardan on (10) tanesi Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1378]

[1368] et-Tûsî**, el-Fihrist**, s. 83, no: 107.
[1369] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 111,112.
[1370] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 295.
[1371] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 228, no: 45.
[1372] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 200.
[1373] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 342, h. no:29; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 445, h. no: 18.
[1374] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 19, no: 21.
[1375] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 39, no: 9.
[1376] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 224, no: 5.
[1377] el-Abtahî, **Şerhu Kitâbi'r-Ricâl li'n-Necâşî…,** c. 1, s. 273,274,275.
[1378] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 260, h. no:1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 241, h. no: 39.

3. el-Munehhel b. Cemîl:

et-Tûsî, aşırılıkla itham edilmiş ve değersiz olduğunu söylemiştir.[1379] en-Necâşî, onun için "cariye alım satımı yapan, zayıf ve rivâyetleri fâsid" ifadesini kullanmıştır.[1380] İbn Dâvûdel-Hillî, onun için şu ifadeleri kullanmıştır: "Rivâyetleri fasit, aşırılıkla suçlanmış ve gulattan olan râviler, kendisine çok sayıda hadisi izafe etmişlerdir."[1381] el-Hillî, onu şu şekilde tavsif etmiştir: İbn Cemîl, cariye alım satımı yapardı. Ebû Abdullah ve Ebû'l-Hasan'dan (as) hadis rivâyet ederdi. Kûfeli ve zayıftı. Mezhebinde guluv ve aşırılık vardı.[1382]

el-Munehhel'in Usûlu'l-Kâfi'de iki (2) rivâyeti vardır.[1383]

4. Sehl b. Ziyâd:

en-Necâşî, şöyle demektedir: "Hadiste zayıftır, itimat edilemez biridir. Ahmed b. Muhammed b. İsa, onun aşırılığına ve yalancı olduğuna şahitlik ederek Kum kentinden çıkarmıştır."[1384] İbnu'l-Gadâirî, cidden zayıf ve rivâyeti ile dininin fasit olduğunu söylemiştir.[1385] Hâşim Ma'rûf el-Hasanî şunları söylemiştir: "O, yalancı ve gulattandır. el-Eş'arî onu Kum kentinden sürmüştür. İbn Şâzân, ahmak olduğunu söylemiştir."[1386]

Sehl b. Ziyâd'ın el-*Kâfi*'de bin üç yüz seksen iki (1382) rivâyeti vardır. Bunlardan iki yüz atmış beş (265) tanesi Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1387]

5. Tahir b. Hâtem:

et-Tûsî, onun yalancı, gulattan olduğunu ve yoldan çıktığını söylemiştir.[1388] İbnu'l-Gadâirî, mezhebi fasit ve hadiste zayıftır demiştir.[1389] el-Hillî, ilk başlarda

[1379] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 309, no: 686.
[1380] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 421, no: 1127.
[1381] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 279, no: 516.
[1382] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 411, no: 1668.
[1383] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 228, h. no: 2; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 272, h. no: 2.
[1384] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 132.
[1385] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 66,67, no: 65.
[1386] el-Hasanî, **el-Mevdûât…**, s. 243.
[1387] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 10, h. no: 2; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 20, h. no: 13; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 26, h. no: 5; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 471, h. no: 2.
[1388] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 359, no: 5314.
[1389] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 71, no: 74.

istikamet üzere olduğunu, ancak daha sonra yoldan çıkıp, aşırılığını izhar ettiğini ifade etmiştir.[1390] Küleynî de bu durumuna işaret etmiştir.[1391]

el-*Kâfi'*de bir rivâyeti vardır.[1392]

6. Abdullah b. Bahr:

el-Hillî, "zayıf, rivâyetlerini ref' eden, söylemlerinde aşırı giden biri" olduğunu söylemiştir. İbnu'l-Ğadâirî ve İbn Dâvûdda aynı ifadeleri kullanarak zayıf olduğunu söylemişlerdir.[1393] et-Tefrişî, zayıf ve söylemlerinde aşırılık olduğunu söylemiştir.[1394]

Abdullah b. Bahr'ın el-*Kâfi*'de on (10) rivâyeti vardır. Bunlardan iki (2) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1395]

7. Abdullah b. Abbas el-Harâzînî (el-Cerâzînî)

en-Necâşî, Ali b. el-Abbas el-Harâzînî er-Râzî'yi gulattan sayarak hadisleri konusunda onu suçlamış ve "ciddi anlamda zayıftır" ifadeleriyle tavsif etmiştir.[1396] el-Hillî de, hadisleri konusunda ve gulattan olmakla suçlandığını ifade ettikten sonra, ciddi anlamda zayıf olduğunu söylemiştir.[1397] el-Hûî şunları söylemiştir: "Ali b. el-Abbâs el-Harâzînî er-Râzî, hadisi konusunda zayıf, gulâta mensup olup, cidden zayıftır.[1398]

Tespitlerimize göre el-*Kâfi*'de tek bir rivâyeti vardır.[1399]

8. Muhammed b. Evreme:

et-Tûsi onun hakkında "Rivayetlerinde aşırılık ve karışıklık vardır demiştir. Eban b. Bâbeveyhî ise Muhammed b. Evreme aşırılık ile suçlanmıştır. Yalnız kaldığı

[1390] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 361, 362, no: 1424.
[1391] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 86, h. no: 2.
[1392] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 86, no: 2.
[1393] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 251, no: 264; el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 374, no: 1487.
[1394] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl…,** c. 3, s. 87, no: 3005.
[1395] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 134, h. no: 10; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 270, h. no: 7.
[1396] en-Necâşî, **el-Kâfî,** s. 255, no: 668; İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 259, no: 347.
[1397] el-Hillî, Ebû Mansur el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhir el-Esedî, **İdâhu'l-İştibâh**, Muhammed el-Hassûn (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1411/1990, s. 219, no: 392.
[1398] el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 13, s. 72, no: 8238.
[1399] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 125, h. no: 1.

rivâyetlerle amel etmek caiz değil ve ona itimat edilmez" ifadesini kullanmıştır[1400] İbnu'l-Gadâirî de, "Kummîler onu guluv ile suçlamışlardır. Ancak hadisleri temiz ve içinde fesat yoktur" değerlendirmesini yapmıştır.[1401] İbn Dâvûd, "Muhammed b. Evreme, zayıftır, rivayetlerinde karışıklık vardır ve guluv ile ta'n edilmiştir" demiştir.[1402]

Muhammed b. Evreme'nin el-*Kâfi*'de yirmi beş (25) hadisi vardır. Bu rivâyetlerden on dokuz (19) tanesi Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1403]

9. Muhammed b. Cumhûr el-'Amiy el-Basrî:

en-Necâşî, onu "hadiste zayıf, mezhebi fasit biri" olarak tanıttıktan sonra, "hakkında sadece Allah'ın bildiği tehlikeli ve büyük şeyler söyleniyor" demiştir.[1404] et-Tûsî, *Ricâl* adlı kitabında da gulattan olduğunu söylemiştir.[1405] Hâşim Ma'rûf el-Hasanî de onun hakkında, "Hadiste zayıf ve mezhebi fasittir. Ricâl âlimleri, bir şiirinde Allah'ın haram kıldığı şeyleri helal addettiğini söylemişlerdir." İfadesini kullanmıştır.[1406]

Muhammed b. Cumhur'un el-*Kâfi*'de kırk bir (41) hadisi vardır. Bunlardan otuz altısı (36) *Usûlu'l-Kâfi'*de yer almaktadır.[1407]

10. Muhammed b. el-Fadl el-Ezdî es-Sayrafî:

Hâşim Ma'rûf el-Hasanî, hakkında şunları söylemiştir: "Muhammed b. el-Fadl el-Ezdî es-Sayrafî, aşırılıkla itham edilmiş ve zayıf râviler arasında sayılmıştır. Ebû'l-Hasan er-Rıdâ'nın (as) asırdaşıydı, ondan ve babası imâm Mûsâ İbn Ca'fer'den (as) hadis rivâyet etmiştir.[1408]

[1400] et-Tûsî, **el-Fihrist,** s. 220, no: 620.
[1401] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 94, no: 133.
[1402] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 278, no: 431.
[1403] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 174, h. no: 14; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 192, h. no: 14.
[1404] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 337, no: 901.
[1405] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 364, no: 5404.
[1406] el-Hasanî, **Dirâsât…**, s. 196.
[1407] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 145, h. no: 10; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 220, h. no: 20.
[1408] el-Hasanî, **el-Mevdûât…**, s. 232.

*el-Kâfi'*de altı (6) rivâyeti vardır. Bunlardan iki (2) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1409]

c. İhtilatları Sebebiyle Zayıf Addedilenler

Bu başlık altında değişik nedenlerden dolayı ihtilat yapan ve *el-Kâfi*'de rivâyetleri olan râvîlerden kısaca bahsetmeye çalışacağız.

1. Ebûbekir el-Fehfekî:

Atalarından biri olan Fehfek adındaki birine nispet edilmiştir.[1410] et-Tefrişî gibi bazı Şîa ricâl âlimleri, onu İbn Ebû Tayfûr el-Mutetabbib şeklinde tanıtmışlardır.[1411] et-Tûsî ve diğer bazı Şîa ricâl âlimleri onun için, "Onda ihtilât vardı." Yani rivayetleri karıştırıyor." demişlerdir.[1412]

Ebûbekir el-Fehfekî'nin el-Kâfi'de tek bir rivâyeti vardır.[1413]

2. Ömer b. Tevbe (Ebû Yahya es-Sanʿânî):

en-Necâşî şöyle der: Hadisinde zayıflık vardır. Kabul edileni olduğu gibi reddedileni de vardır.[1414] İbnu'l-Gadâirî, cidden zayıf olup kendisine iltifat edilmez demiştir.[1415] el-Hillî, Ömer b. Tevbe'nin Ebû Abdullah'dan (as) hadis rivâyet ettiğini, ancak ciddi anlamda zayıf olduğunu ve hiçbir rivâyetine itimat edilemeyeceğini söylemiştir.[1416] et-Tefrişî, Ebû Abdullah'ın (as) onunla alakalı olarak, "Ciddi anlamda zayıftır, kendisine iltifat edilmez." dediğinin rivâyet edildiğini söylemiştir.[1417] el-Burûcerdî de onu, "es-Sâdık'dan (as) rivâyette bulunmuştur. Ömer b. Tevbe zayıftır ve hadislerine iltifat edilmez. Rivâyet ettiklerinden hiçbir şeye itimat etmem." şeklinde tavsif etmiştir.[1418]

Ebû Yahya es-San'ânî'nin el-*Kâfi*'de dört (4) rivâyeti vardır.[1419]

[1409] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 417, h. no: 24.
[1410] el-Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl...,** c. 2, s. 189, no: 349.
[1411] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl…,** c. 5, s. 126.
[1412] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 394, no: 5807.
[1413] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 327, h. no: 11.
[1414] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 284, no: 753.
[1415] İbnu'l-Gadâirî**, Ricâl,** s. 75, no: 82; el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 241, no: 7.
[1416] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 276, 277, no: 1508/8.
[1417] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl…,** c. 3, s. 351, no: 3883.
[1418] el-Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl...**, c. 1, s. 544, no: 5107.
[1419] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 253, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 321, h. no: 9.

3. Ahmed b. Ebû Zâhir:

en-Necâşî, hadisi temiz ve sağlam değildir demiştir.[1420] İbn Dâvûd, hadisi, karıştırdığından dolayı sağlam ve naki değildir, şeklinde tarif etmiştir.[1421] el-Hillî, hadislerinin temiz ve sağlam olmadığını söylemiştir.[1422] el-Kelebâsî, nakillerine güven olmadığından dolayı, hadisi itimat edilecek durumda değildir dedikten sonra şu eklemeyi yapmıştır: Ona kulak verilmez.[1423]

Ahmed b. Ebû Zâhir'in *Usûlu'l-Kâfi*'de sekiz (8) rivâyeti vardır.[1424]

4. Ömer b. Abdulazîz (Zuhal):

en-Necâşî ve İbn Dâvud, "Araptır, Basralıdır ve hadisi karıştırır" demişlerdir.[1425] et-Tefrişî de Arap, Basralı, hadisleri karıştırdığını ve bir kitabı olduğunu söylemiştir.[1426] el-Keşşî'nin rivâyetine göre, el-Fadl b. Şâzân onunla alakalı olarak şunları söylemiştir: "Zuhel Ebû Hafs, münker hadisleri rivâyet ediyor. Ancak İmâmları aşırı yüceltmez, yani ğâli değildir."[1427] Hâşim Ma'rûf el-Hasanî, Ömer b. Abdulaziz ile alakalı olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: "O, yalancılık ve imâmları aşırı yüceltmekle suçlanmıştır. Kötülenmesinde İmâm es-Sâdık'ın (as) onu yermiş olması, ondan sakındırmış olması ve onu lanetlemiş olması yeterlidir. Garib ve münker hadisleri rivâyet ederdi."[1428]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla el-*Kâfi*'de yirmi bir (21) rivâyeti vardır. Bunlardan on dört (14) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1429]

d. Zabtı Zayıf Olduğu İçin Zayıf Addedilenler

Bu bölümde, zaptı ve hafızası zayıf olanlarla rivayetlerinde çelişki ve karışıklık olan râvileri ele alacağız. Bu râviler hakkında Şîa ricâl âlimlerinin değerlendirmelerini ele alıp, el-*Kâfi*'deki rivâyet sayılarına işaret edeceğiz.

[1420] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 88, no: 215.
[1421] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 33, no: 52.
[1422] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 321, no: 1261/11
[1423] el-Kelebâsî, **Semâu'l-Mekâl...**, c. 2, s. 268.
[1424] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 229, h. no: 5; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 264, h. no: 2.
[1425] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 284, no: 754; İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 262, no: 371.
[1426] et-Tefrişî, **Nakdu'r-Ricâl…,** c. 3, s. 358,359, no: 3913.
[1427] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 377, no: 850.
[1428] el-Hasanî, **el-Mevdûât…**, s. 241.
[1429] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 240, h. no: 2; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 204, h. no: 204; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 206, h. no: 2.

1. el-Hasan b. el-Abbâs el-Hureyş:

İbnu'l-Gadâirî, zayıf olduğunu söylemiştir. Ebû Ca'fer es-Sânî'den (as) rivâyet edildiğine göre o şöyle söylemiştir: "(İnnâ Enzalnâhu fî Leyleti'l-Kadr) ile ilgili lafızları bozuk bir musannefi" vardır. Emâreler, bu kitabın uydurma olduğunu gösteriyor. Bu adama iltifat edilmez ve hadisleri yazılmaz.[1430] el-Erdebîlî ve diğer bazı Şîa ricâl âlimleri hadislerinin uyumsuz olduğunu vurgulamışlardır. Bundan dolayı da cidden zayıftır demişlerdir.[1431] Hâşim Ma'rûf el-Hasanî, Şîa âlimleri onu zayıf olmakla vasfettiler ifadesini kullanmıştır.[1432]

el-Hasan b. el-Abbâs'ın üçü (3) *Usûlu'l-Kâfi*'de olmak üzere, el-*Kâfi'*de dört (4) rivâyeti vardır.[1433]

2. el-Meşrikî Hamza b. el-Murtefi':

el-Hillî onunla alakalı olarak şu olayı nakletmektedir: "Şöyle dediği hikâye edilir: Yakalandığım bir hastalık neticesinde ilmimi unuttum. Bunun üzerine Ca'fer b. Muhammed'in (as) yanına oturdum. O bana bir bardakta ilim içirdi ve ilmim geri geldi."[1434] el-Hûî, mezmûm yani yerilmiş biri olduğunu söylemiştir.[1435] Fâiku'l-Mekâl'ın sahibi, onun için "meçhuldür" demiştir.[1436]

el-Meşrikî'nin el-*Kâfi*'de üç (3) rivâyeti vardır. Bunlardan bir (1) tanesi Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1437]

3. Ahmed b. Muhammed b. Halit b. Muhammed b. Ali el-Berkî (Ebû Ca'fer):

İbnu'l-Gadâirî, Kummîler'in onu ta'n ettiklerini, kendisini değil, kendilerinden rivâyette bulunduğu kişileri tan ettiklerini söylemiştir. Kimden rivayette bulunduğuna dikkat etmezdi. Bundan dolayı Ahmed b. Muhammed b. İsa,

---

[1430] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 51, no: 34.
[1431] el-Erdebîlî, **Câmiu'r-Ruvâti**, c. 1, s. 205.
[1432] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 243.
[1433] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 176, h. no: 2; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 242, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 532, h. no: 11;
[1434] el-Hillî, **İdâhu'l-İştibâh...**, s. 312, no: 744.
[1435] el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 20, s. 262,263, no: 13285.
[1436] Ahmed b. Abdurrıdâ el-Basrî, **Fâiku'l-Mekâl…**, s. 222, no: 140.
[1437] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 110, h. no: 5.

onu Kum'dan sürmüştür.[1438] en-Necâşî, Ahmed b. Muhammed el-Berkî'nin, zayıf râvilerden rivâyette bulunduğu ve mürsel hadislere itimat ettiğini söylemiştir. Aralarında *Kitâbu't-Tahrîf*'in de olduğu çok sayıda kitâbı vardır.[1439] *Kitâbu Tahrîfi'l-Kur'ân'*ın ona ait olduğunu söyleyen Şîa âlimleri arasında en-Necâşî ile et-Tûsî de bulunmaktadır.[1440] Kur'ân'ın tahrif edildiğini ispatlamak üzere müstakil bir kitâp telif eden en-Nûrî et-Tabresî, Ahmed b. Muhammed el-Berkî'nin *et-Tahrîf* adlı kitabından deliller getirmeye ve iddialarını güçlendirmek üzere onun kitabından istifade etmeye çalışmıştır.[1441]

Ahmed b. Muhammed el-Berkî'nin el-*Kâfi*'de otuz bir (31) rivâyetini tespit edebildik. Bunlardan yirmi altısı (27) Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1442]

4. İsmail b. Mihrân:

İbnu'l-Gadâirî, hadislerinin temiz ve sağlam olmadığını, bazen hadisleri karıştırdığını, zayıflardan çok sayıda rivâyette bulunduğunu, ancak rivayetleri şahit olarak tahriç edilebileceğini söylemiştir.[1443] İbn Dâvûd el-Hillî de İbnu'l-Ğadâirî'nin bu ifadelerini kitâbına almıştır.[1444] el-Kelebâsî, hadislerinin güvenilir olmadığını, bazen hadisleri karıştırdığını ifade etmiştir.[1445]

İsmail b. Mihrân'ın el-*Kâfi*'de seksen bir (81) rivâyeti vardır. Bunlardan kırk üç (43) tanesi Usûlu'l-Kâfi'de yer almaktadır.[1446]

5. Şerîf b. Sâbık et-Teflîsî:

el-Hillî, zayıf ve hadisleri uyumsuzdur demiştir.[1447] İbn Dâvûdaynı ifadeleri kullanarak, zayıf ve hadisleri uyumsuzdur şeklinde tavsif etmiştir.[1448] İbnu'l-Gadâirî

[1438] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 39, no: 10; et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 62, no: 65.
[1439] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 76, no: 182
[1440] et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 63, no: 65.
[1441] et-Tabresî, **Faslu'l-Hitâb fî Tahrîfi Kitâbi Rabbi'l-Erbâb**, s. 44.
[1442] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 114, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 181, h. no: 6; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 180, h. no: 3.
[1443] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 38, no: 7.
[1444] İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 59, no: 195.
[1445] el-Kelebâsî, **Semâu'l-Mekâl...**, c. 1, s. 20 ve 50.
[1446] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 323, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 91, h. no: 13.
[1447] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 358, no: 1414.
[1448] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 247, no: 232.

ile el-Burûcirdî aynı ifadeleri kullanmışlardır. el-Fadl b. Ebû Karre es-Sindî'nin zayıf ve haddi zatında uyumsuz olduğunu ifade etmişlerdir."[1449]

el-*Kâfi*'de toplam on dört (14) rivâyeti vardır. Bunlardan altı (6) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almıştır.[1450]

6. Abdullah b. Hammâd el-Ensârî:

İbnu'l-Gadâirî, "hadislerinden bir kısmı maruf iken, diğer bir kısmı ise münkerdir ve ancak şahit olarak tahriç edilir" ifadelerini kullanmıştır.[1451] el-Hillî de aynı ifadeleri kullanmakla beraber şunları da eklemiştir: "Bazen onun hadislerini kabul eder, bazen kabul etmeyiz."[1452]

Abdullah b. Hammâd'ın *Usûlu'l-Kâfi'*de altı (6) rivâyeti vardır.[1453]

7. Ali b. Hadîd b. Hekîm:

el-Keşşî, Nasr b. es-Sabah'ın şöyle dediğini kaydeder: "Ali b. Hadîd b. Hekîm, Kûfeli olup el-Eftahiyye fırkasındandır. er-Rızâ'nın (as) dönemine ulaşmıştır."[1454] el-Hillî onunla alakalı olarak şunları söylemiştir: "Şeyhimiz *el-İstibsâr* ve *et-Tehzib* adlı kitaplarında zayıf olduğuna hükmetmiştir. Naklinde infirad ettiği rivâyetlerine güvenilmez."[1455]

Ali b. Hadîd b. Hekîm'in el-*Kâfi*'de yetmiş bir (71) rivâyeti vardır. Bunlardan on bir (11) tanesi *Usûlu'l-Kâfi'*de yer almaktadır.[1456]

8. Muhammed b. Ahmed b. Hakân el-Kalansî (Ebû Ca'fer):

en-Necâşî, hadislerinde uyumsuzluk bulunduğunu ifade etmiştir.[1457] İbnu'l-Gadâirî, Muhammed b. Ahmed b. Hakân'ın zayıf olup zayıf râvilerden rivâyette

[1449] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 68, no: 68; el-Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl...,** c. 1, s. 311, no: 2229.
[1450] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 39, h. no: 3; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 524, h. no: 10.
[1451] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 79, no: 92.
[1452] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 200,201, no: 265.
[1453] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 398, no: 2; Küleynî, **el-Kâfî**, c. 2, s. 614, h. no: 3.
[1454] et-Tûsî, **İhtiyâr…,** s. 472, no: 1078.
[1455] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 367; et-Tûsî, **el-İstibsâr…**, c. 3, s. 95, h. no: 94; c. 1, s. 40, h. no: 112; et-Tûsî, **et-Tehzîb**, c. 7, s. 101, h. no: 435.
[1456] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 20, h. no: 14; c. 1, s. 440, h. no: 1; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 67, h. no: 1.
[1457] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 341, no: 914.

bulunduğunu söylemiştir.[1458] İbn Dâvûd da hadislerinin uyumsuz olduğunu söylemiştir.[1459]

el-Kelânsî'nin el-*Kâfi*'de otuz bir (31) rivâyeti vardır. Bunlardan dokuz (9) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1460]

9. Muhammed b. Zeyd et-Tabarî:

el-Burûcerdî, benzerleri gibi güvenilir biri değildir demiştir.[1461]

Muhammed b. Zeyd'in el-*Kâfi*'de iki (2) rivâyeti vardır.[1462]

10. el-Muallâ b. Muhammed el-Basrî (Ebû Muhammed):

en-Necâşî, mezhebi ve hadisi düzgün değildir demiştir.[1463] İbnu'l-Gadâirî, "Hadisleri arasında münker olanlar olduğu gibi, maruf yani kabul edilebilir olanları da vardır. Zayıflardan rivâyette bulunuyor. Hadislerinin şahit olarak alınması caizdir" demiştir.[1464] el-Hillî de aynı ifadeleri kullanarak, mezhebinde ve hadislerinde problem olduğunu ifade etmiştir.[1465]

Muallâ b. Muhammed'in el-*Kâfi*'de beş yüz yirmi dört (524) rivâyeti vardır. Bunlardan iki yüz dokuz (209) tanesi *Usûlu'l-Kâfi*'de yer almaktadır.[1466]

h. Kur'ân'ın Tahrif Edildiğine İnananlar:

1- Rabi' b. Abdullah: Kur'ân'ın tahrif edildiğine inanırdı.
2- Ali b. İbrahim el-Kummî: Kur'ân'ın tahrif edildiğine inanırdı.
3- Ali b. el-Hakem: Kur'ân'dan 1100 âyetin sakıt olduğunu iddia etmiş. Hurafeleri rivâyet eder. Eşşek silsilesiyle hadis rivâyet edendir. *el-Kâfi'*de toplam 680 rivâyeti vardır.[1467]

[1458] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 96, no: 143.
[1459] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 269, no: 420.
[1460] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 326, h. no: 6; Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 329, h. no: 4.
[1461] el-Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl...**, c. 1, s. 348, no: 2609.
[1462] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, 187, h. no: 10; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 547, h. no: 25.
[1463] en-Necâşî**, Ricâl,** s. 418, no: 1117.
[1464] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 96, no: 141.
[1465] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 409, no: 1653.
[1466] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 25, h. no: 21; Küleynî, **el-Kâfî**, c. 2, s. 13, h. no: 1.
[1467] Bu rivâyetlerden örnek olarak bkz. Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 43, 44, 55, 74, 92 vb.

Yukarıda zayıf addedilen ravilerin dışında Şîa ricâl âlimleri tarafından zayıf olarak tavsif edilen başka râviler de bulunmaktadır. Bunları detaya girmeden zikretmeye çalışacağız.

1- Eban b. Ayyaş: İbnu'l-Gadâirî ve et-Tûsî zayıf olduğunu söylemişlerdir.[1468]
2- İbrahim b. İshak (Ebû İshak el-Ahmerî en-Nehâvendî): en-Necâşî'ye göre hadiste zayıftı. İbnu'l-Gadâirî'ye göre, mezhebinde aşırılık vardır ve hadisleri karıştırırdı. Dininde müttehemdir.[1469]
3- İbrahim b. Ömer el-Yemâni: İbnu'l-Gadâirî hadiste ciddi anlamda zayıf olduğunu söylemiştir.[1470]
4- Ebû'l-Buhterî Vehb b. Vehb: Şia âlimleri onu yalancı, hadiste zayıf ve habis biri olarak tavsif etmişlerdir.[1471]
5- Ebû Cemile: Şia ricâl âlimleri onu zayıf ve hadis uyduran biri olarak tavsif etmişlerdir.[1472]
6- Ebû Said el-Hayberî: Zayıf ve gulattandır.[1473]
7- Hişâm b. Hayyân el-Kûfî, Ebû Said el-Mukârî: Mâmekâni zayıf râviler arasında saymıştır. Vakıfî ve mezmum olduğu söylenmiştir.[1474]
8- Ahmed b. Muhammed el-Yesârî: İnançla ilgili hezeyanları ve hadiste zayıflığı ile meşhur olmuştur. Ruh göçünü savunuyordu.
9- Cemâeh b. Sa'd: Hadiste zayıf ve habis biriydi.
10- Hasan b. Abbas b. el-Hureyş: en-Necâşî ile İbnu'l-Gadâirî onun ciddi anlamda zayıf olduğunu söylemişlerdir.[1475]
11- Hasan b. Ebû'l-Alâ: el-Fâdıl el-Cezâirî hadiste zayıf olduğunu söylemiştir.
12- Hammad. Rivayetleri zayıf kendisi hakkında bilgi çok az.[1476]
13- Hamza b. Bezîğ: Mâmekâni, hadiste zayıf olduğunu söylemiştir. er-Rızâ onun şaki olduğunu ifade etmiştir. [1477]

[1468] el-Kelebâsî, **Semâu'l-Mekâl…**, s. 57.
[1469] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 190, no: 5994; İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 219;
[1470] Sâhibu'l-Meâlim, Hasan, **et-Tahrîr et-Tâvusîyye**, s. 248; el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 43.
[1471] Sübhânî, **Külliyât…**, s. 220.
[1472] İbn Dâvûd, **Ricâ**l, s. 273; el-Ebtahî, **Tehzîbu'l-Mekâl…**, c. 5, s. 80.
[1473] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 96.
[1474] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 357;el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 214,267; İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 313.
[1475] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 45, no: 138; el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 215; İbn Dâvûd, **Ricâ**l, s. 239;
[1476] İbn Dâvûd, **Ricâ**l, s. 30.
[1477] el-Hûî, **Mu'cem…**, c, 7, s. 279.

14- Dâvûd b. el-Kasım. en-Necâşî, Şîa âlimlerinin zayıf olduğunu söylediklerini işittiğini ifade eder.[1478]

15- Sa'd b. Tarîf: İbnu'l-Gadâirî hadiste zayıf, en-Nâvusiyye fırkasından olduğunu söylemiştir.[1479]

16- Süleyman b. Dâvûd el-Munkarî: İbnu'l-Gadâirî ile el-Allâme el-Hilli ciddi anlamda zayıf olduğunu söylemişlerdir. Hadislerine iltifat edilmez ve uydurma hadisleri mevcuttu.[1480]

17- Şerif b. Sabık: Şîa ricâl âlimleri onu hadiste zayıf saymış ve durumunun karışık olduğunu söylemişlerdir.[1481]

18- Salih b. Ebû Hammâd: en-Necâşî durumunun karış olduğunu derken, İbnu'l-Ğadâirî zayıf olduğunu söylemiştir.[1482]

19- Abdurrahman b. Salim: en-Necâşî, mâmekâni ve diğer ricâl âlimleri zayıf olduğunu söylemişlerdir.[1483]

20- Abdurrahman b. Kesîr: en-Necâşî, hadiste zayıf ve ashab arasında hadis uydurmakla tanındığını söylemiştir.[1484] İbnu'l-Ğadâirî de buna yakın ifadelerle onu cerh etmiştir.[1485]

21- Abdullah b. Muhammed el-Cu'fî: İbn Dâvûd zayıf olduğunu söylemiştir.[1486]

22- Ubeydullah ed-Dehkân: el-Keşşî, lanetlenmiş olduğunu söylemiştir.[1487] el-Hillî de zayıf olduğunu söylemiştir.[1488]

23- Ali b. Hassan: en-Necâşî, cidden zayıf, akidesi fasit biri olduğunu ifade ettikten sonra ashabımızdan bazılarının onun için gulattan olduğunu söylediklerini dile getirmiştir. [1489]

24- Ali b. Atiyye: İbn Dâvûd zayıf olduğunu,[1490] el-Hillî ise sika olduğunu söylemiştir. [1491]

[1478] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 63.
[1479] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 5; el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 226.
[1480] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 331; İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 241, no: 222.
[1481] İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 242, no: 232; el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 57.
[1482] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 230, İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 5.
[1483] İbn Dâvûd, **Ricâl…,** s. 249, no: 302; el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 239.
[1484] İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 250, no: 304.
[1485] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 234.
[1486] İbn Dâvûd, **Ricâ**l, s. 248, no: 289.
[1487] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 238, no:181.
[1488] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 361.
[1489] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 176, no: 660; İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 254, no: 339.
[1490] İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 243, no: 238.
[1491] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 103.

25- Ali b. Muhammed el-Kâsânî: eş-Şeyh et-Tûsî, hadiste zayıf olduğunu söylemiştir.[1492] el-Hillî de zayıf olduğunu ifade etmiştir.[1493]

26- İsa b. el-Mustefâd: İbnu'l-Ğadâirî ile el-Hillîi, İsa b. el-Mustefâd'ın zayıf olduğunu söylemişlerdir.[1494]

27- Kasım b. Muhammed el-Asfahânî: İbnu'l-Ğadâirî, hadislerinin ancak şahit olarak alınabileceğini söylemiştir.[1495]

28- Muhammed b. el-Cumhur el-Kummî: Şîa ricâl âlimleri, hadislerini fasit, akidesi fasit, İmâmların dili üzerine lanetlenmiş ve günahları teşvik eden şiîrleri ile ön plana çıkmaktadır.[1496]

29- Muhammed b. Hassan: İbnu'l-Gadâirî[1497] ve el-Hilli zayıf olduğunu söylemişlerdir.

30- Muhammed b. Süleyman ed-Deylemî: et-Tûsî zayıf olduğunu[1498] el-Hillî ise zayıf ve gulattan olduğunu söylemişlerdir.[1499]

31- Muhammed b. Abdullah: Zayıf olup münker hadisleri rivayet ederdi.[1500]Hurafele türünden rivâyetleri mevcuttur.

32- Muhammed b. Fudayl: el-Hillî el-Kâzım'ın ashabından ve zayıf olduğunu söylemiştir.[1501]

33- Muaviye b. Ammar: Düzgün bir mezhebi yoktu. Aklından zayıftı.[1502]

34- Muallâ b. Muhammed: Hadisleri ve mezhebi uyumsuz ve çelişkilidir, zayıf râvilerden hadis rivâyet eder.[1503]

35- Ya'kûb es-Sirac: İbnu'l-Gadâirî, zayıf olduğunu söylemiştir.[1504]

Neticede Ehl-i Sünnet'ten olan râviler dışında *el-Kâfi*'de rivâyetleri olan 214 râvi problemli olup Şiî münekkidler tarafından tenkide tabi tutulmuşlardır. Bu da râvilerin yarısından fazlasının problemli ve metruk olduklarını göstermektedir.

[1492] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 255, no: 354.
[1493] el-Hillî**, Hulâsa…**, s. 233.
[1494] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 6, s. 93; el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 243.
[1495] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 6.
[1496] el-Burûcerdî, **Tarâifu'l-Mekâl…**, c. 1, s. 332.
[1497] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 6, no: 67; el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 256.
[1498] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 387.
[1499] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 44.
[1500] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 252.
[1501] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 251.
[1502] el-Hillî, **Hulâsa…**, s.167; İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 193.
[1503] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 300; İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 280.
[1504] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 7; İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 207; el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 300.

Benzeri ortaya çıkarılmamış denen bir kitabın böyle olması, diğer sair Şîa hadis kitaplarının ne durumda olduğu konusunda bize ciddi ipuçları vermektedir.

2.8. İDDETUN MİN ASHABİNA (عدة من اصحابنا) KAVRAMI VE el-İDDE MEŞÂYİHİ

Bu bölümde *el-Kâfî'*de mübhem bir isnad görünümü arz eden, ancak mübhem ve meçhul râvilerden farklı bir nitelik arz eden *idde* kavramına işaret edeceğiz. Küleynî *el-Kâfî*'nin birçok yerinde hadisi aldığı hocalarını açıkça zikretmek yerine (عدة من اصحابنا) 'iddetun min ashâbina' diyerek isnadına başlamıştır. Bazen de (جماعة من اصحابنا) 'min ashâbinâ cemâ'atun' ifadesini kullanmıştır. Küleynî bu ifadelerle ne kastettiğine dair hiçbir bilgi vermemiştir. Ancak daha sonra gelen Şîa âlimlerinden bazıları Küleynî'nin *idde* kavramıyla kimleri kastettiğini açıklamaya çalışmışlardır. Bu siğalarla rivâyet edilen hadislerin sıhhat durumu Şîa âlimleri arasında tartışıla gelmiştir. Biz bu babta iddenin anlamını, çeşitleri ve Şîa âlimlerinin konu ile ilgili değerlendirmelerini zikretmeye çalışacağız.

Şîa kaynaklarına göre, İmâmlar'ın (as) ashabından bazıları, onlardan işittikleri hadisleri sayıları 400'ü bulan asılda (fasiküllerde) yazmışlardır. Bir müddet sonra bu fasiküllere 'Usûl-i Erbaamie, yani 'dört yüz asıl' ismi verilmiştir. Daha sonraları Küleynî, es-Sadûk ve et-Tûsî bu fasiküller üzerinde çalışıp, içerdikleri hadisleri kitaplara ve bablara göre tasnif edip, her hadisi münasip olduğu kitap ve bab başlığı altında yerleştirmeye çalışmışlardır. Netice olarak *Kütûb-i Erbaa* diye meşhur olan dört hadis kitabı ortaya çıkmıştır. Bunlar daha önce ifade edildiği üzere *el-Kâfî*, *Men Lâ Yahduruhu'l-fakîh*, *et-Tehzîb* ve *el-İstibsar* diye üç Muhammed'e ait temel hadis kitaplarıdır. Bu kitapların müellifleri gerek hadisleri rivâyet ederken gerekse kitap haline getirirken her birinin kendine göre takip ettiği belli bir metodu vardır. Çalışmamızın esasını teşkil eden *el-Kâfî* üzerinden bunu ortaya koymaya çalışacağız. Küleynî, hadisleri asıllardan naklederken, çoğunlukla sened zincirinin tamamını zikretmeye çalışır. Şimdi *el-Kâfî*'deki "*el-İdde*" konusunu daha detaylı görelim.

Bu durumda "İddetu'l-Kâfi'yi" başlıca iki kısma ayıra biliriz.

Birincisi: el-İdde el-Ma'lûme.

İkincisi: el-İdde el-Mechûle.[1505]

Ma'lum ve ricâli bilinen el-idde, Küleynî'nin şu hocalarını kapsamaktadır:

a. İddetu'l-Küleynî, Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Aş'erî'den:

Bu İdde'nin ricâli beş kişidir. Tümü Kummîler'dendir. Sırayla,

1- Ahmed b. İdris, Ebû Ali el-Eş'arî el-Kummî,

2- Davut b. Kûre el-Kummî,

3- Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî,

4- Ali b. Musa el-Kumendanî el-Kummî,

5- Muhammed b. Yahya el-Attâr el-Kummî[1506] isimli ravilerdir.

b. Küleynî'nin Ahmed b. Muhammed b. Halit el-Berkî'den İddesi:

Bu iddenin ricâli yedi kişidir. Altısı Kum ehlinden, birisi ise Kufîler arasında müşterektir. Bunlar:

1- Ahmed b. Abdullah el-Kummî. O, el-Berkî'nin torunudur. Yani oğlunun oğludur.[1507]

2- Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî,[1508]

3- Ali b. el-Hüseyin es-Sad Abadî, Ebû el-Hasan el-Kummî,[1509]

4- Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Kummî. Mâcileveyhi olarak bilinir. O el-Berkî'nin kız tarafından torunudur. Kendisine Muhammed b. Ali b. Bundâr denilir. [1510]

[1505] el-Amîdî, **Hayâtu'ş-Şeyh…,** s. 226; Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfî**, s. 469-470.

[1506] el-'Amîdî'ye göre, bu iddede isimleri geçenleri ilk olarak tespit ettiklerini iddia edenler sırayla, eş-Şeyh el-Müfit (ö. 413/1022), İbnu'l-Gadâirî (ö. 411/1021), en-Necâşî (ö. 463/1071) ve el-Allâme el-Hillî (ö. 726/1326)' dir. el-Mufîd ve İbn el-Ğadairî'nin zikredilen el-İdde'de ismi geçenleri tespit ettiklerini ilk olarak teşhis eden ise, Ağâ Bürüzg-i Tahrânî (ö. 1389/1969)'dir. Ondan önce hiç kimse bu teşhisi yapamamıştır. Bkz. el-'Amîdî, **Hayâtu'ş-Şeyh…**, s. 227.

[1507] el-'Amîdî, **Hayâtu'ş-Şeyh…**, s. 228.

[1508] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 187, no: 556/45; İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 133, no: 1018.

[1509] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 56, no: 182.

[1510] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 206, no: 6252; İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 135, no: 1072.

5- Muhammed b. Ca‘fer. O Rey sakinlerinden Kufeli Ebû’l-Hasan el-Esedî ile Ebû’l-Abbas er-Rezzâz el-Kûfi arasında müşterektir. Ebû Galip ez-Zerârî’nin dayısıdır.[1511]

6- Muhammed b. Abdullah b. Ca‘fer el-Himyerî el-Kummî.[1512]

7- Muhammed b. Yahya el-Attar el-Kummî.[1513]

2.8.1. İdde Sığasının Geçtiği Yerler

Araştırmamıza göre Küleynî, *el-Kâfî’*de 3002 yerde, *Usûlu’l-Kâfi*’nin de 660 yerinde “idde” vasıtasıyla hadis rivayet etmiştir. *Usûlu’l-Kâfî’*deki sekiz kitaptaki “idde” hadislerinin dağılımı şöyledir:

1. Kitâbu’l-‘Akli ve’l-Cehl: 10,
2. Kitâbu Fadli’l-İlm: 23,
3. Kitâbu’t-Tevhîd: 40,
4. Kitâbu’l-Hucce: 123,
5. Kitâbu’l-Îmân ve’l-Kufr: 300,
6. Kitâbu’d-Duâ: 90,
7. Kitâbu Fadli’l-Kur’ân: 22,
8. Kitâbu’l-‘İşre: 52.

Her ne kadar Şîa hadis âlimleri bu iddelerde geçen râvîlerin isimlerini ve kimler olduklarını açıklamaya çalışmışlarsa da kanaatimize göre bu râviler meçhuldürler. İleride göreceğimiz gibi bunların kimler olduğuna dair Küleynî’ye bazı açıklamalar isnâd edilmiştir. Ancak bunlar iddialardan ibarettir. Ona ait olduğu iddia edilen ifadeler, Küleynî’nin *el-Kâfi*’sinde geçmediği gibi diğer eserlerinde de geçtiğine dair bir delil yoktur. Kaldı ki *el-Kâfi*’den başka yazma eser şaklinde dahi olsa günümüze ulaşan hiçbir eseri yoktur. Durum böyle olunca *el-Kâfî’*deki 3002 rivayetin senedlerindeki inkıta ve meçhul râvilerden dolayı zayıf addedilmesi gerekiyor. Bu da *el-Kâfi*’deki hadislerin, varsayılandan daha çok zayıf ve problemli olduğunu göstermektedir.

[1511] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 163, no: 1337.
[1512] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 213, no: 6336; el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 82.
[1513] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 302.

2.8.2. İdde Lafzıyla Tabir Edilen Küleynî Hocaları

*el-Kâfi'*nin senedlerindeki *idde* ile bir cemaat kastedilmiştir ki Küleynî onlardan çok sayıda hadis rivayet etmiştir.

Küleynî'nin *el-Kâfi'*sinde '*İddetun Min Ashabina'* tabiriyle rivayet ettiği hadis sayısı 3002 hadisi bulmaktadır. Bu rivayetler *el-Kâfi'*nin Usûl, Furu' ve Ravda bölümlerinde dağınık haldedir. Bundan dolayıdır ki, '*İddetun Min Ashâbinâ'* ifadesi, Şîa Usûlu'l-Hadis ve Ricâl ilminde önemli bir yere sahiptir. Söz konusu ifade, Şîa hadis âlimleri nezdinde "*İddetu'l-Kâfi*" veya "*İddetu'l-Küleynî*" diye isimlendirilmektedir. Bazen "el-İdde" kelimesiyle, Küleynî'nin *el-Kâfi'*de kendilerinden rivâyette bulunduğu şahıslar kastedilmektedir. Küleynî'nin *el-İdde* aracılığı ile kendilerinden hadis rivâyet ettiği birden fazla kişi vardır. Bunları ifade etmek için Şîa âlimleri, 'İddetu'l-Berkî', 'İddetu'l-Eş'arî', ' İddetu Sehl b. Ziyad' gibi ifadeler kullanmak durumunda kalmışlardır. İddeler, sened içindeki yerlerine göre üç kısma ayrılırlar:

1- Senedin baş tarafında bulunan idde. Küleynî, bu durumda doğrudan onlardan rivayet etmektedir. Bu iddeler, dokuz kısma ayrılıyor. Yeri geldiğinde kısaca bunlara değinilecektir.
2- Senedin ortasında bulunan İdde. Bu da kendi içinde iki kısma ayrılır:
    a- Malum ve bilinen râviler. Bu râviler bazen doğrudan Masûm'dan rivayet edebilirler.
    b- Meçhul olan râvîler.
3- Senedin sonunda bulunan İdde. Bunlar, Masûm'un asrına yakın olanlar veya kendisinden doğrudan rivayet edenlerdir. Bu iddenin durumu bir öncekinin aynısıdır.

Bu İddelerin en önemlisi şüphesiz birinci kısmıdır. Çünkü bu İdde'de bulunan râviler Şîa âlimlerine göre malum ve bilinen şahıslardır. Küleynî onlardan çokça rivayette bulunmuştur. Yine Şîa ulemasına göre, aynı İddedeki râvilerin sayısının çokluğu, rivayeti metin ve sened olarak takviye etmekte ve sıhhatine kuvvet sağlamaktadır. Çünkü aynı hadisi birden çok râvi rivâyet etmektedir. Böylece o rivayeti diğer rivayetlere tercih etme imkân ve şansı hasıl olmaktadır. Öte yandan

rivayetler arasında tenakuz veya çelişki olduğunda tercih yapmada yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak, Küleynî'nin kendilerinden rivayette bulunduğu İdde, ister senedin başında ister ortasında isterse sonunda olsun, bunların toplamı yirmidir. Tamamı üzerinde ileride durulacaktır. Ancak en önemlilerinin ilk sıradaki üç kişiden olduğunu burada belirtelim.

Birinci İdde, Ahmed b. İsa el-Eş'arî'dendir.

İkinci İdde, Ahmed b. Muhammed el-Berkî'dendir.

Üçüncü İdde, Sehl b. Ziyad el-Âdemî'dendir.

Malum iddeler'de yer alan râvîlerin durumuna geçmeden, malum iddelerle ilgili olarak en-Necâşî ile el-Allâme el-Hillînin bu konudaki rivâyetlerini zikrederek, bu iki Şiî âlime yapılan itirazlar üzerinde duracağız.

el-Allâme el-Hillî, '*Ricâl*' adlı kitabında, el-Fâidetu's-sâlise'de şunları söylemiştir: 'eş-Şeyh es-Sadûk Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, kitabı '*el-Kâfî*' de birçok haberde 'İddetun Min Ashabina 'an Ahmed b. Muhammed b. İsa, ifadesini kullanmış ve bu durumu şöyle izah etmiştir: 'Benim 'İddetun Min Ashabina' dememden maksadım, Muhammed b. Yahya ve Ali b. Musa el-Kumendânî ve Davut b. Kûvre ve Ahmed b. İdrîs ve Ali b. İbrahim b. Hâşim'dir. İşaret ettiğim kitabımda, ne zaman 'İddetun min Ashâbinâ → Ahmed b. Muhammed b. Halit el-Berkî'den ifadesini kullanmışsam, bundan maksadım: Ali b. İbrahim ve Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Uzuneyhî ve Ahmed b. Abdullah b. Umeyye ve Ali b. el-Hüseyn'dir.' İşaret olunan kitabımda ne zaman, İddetun min ashâbinâ →Sehl b. Ziyad demişsem, bundan maksadım: Ali b. Muhammed b. 'Alan ve Muhammed b. Abdullah ve Muhammed b. el-Hasan ve Muhammed b. 'Ukeyl el-Küleynî'dir.'[1514]

en-Necâşî ile ilgili olarak da şu söyleniyor: en-Necâşî, Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın tercemesinde şunları söylemiştir: Onun çok sayıda kitabı vardır. Bu kitapların tümü bu tarikle bana ulaştı. Bu tarikin ortasında da Küleynî vardır. en-Necâşî'nin söylediğinin tam metni şöyledir: Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Nuh bana dedi ki, -Bunu söyleyen en-Necâşî'nin hocası es-Seyrafî'dir - onu bize Ebû'l-Hasan b. Dâvûd haber verdi→ Muhammed b. Ya'kûb → Ali b. İbrahim ve Muhammed b. Yahya ve Ali b. Musa b. Ca'fer ve Dâvûd b. Kûrve ve Ahmed b. İdris → Ahmed b.

[1514] el-Hillî, **Ricâl,** s. 271-272. el-Fâidetu's-Sâlise.

Muhammed b. İsa kitaplarını rivâyet etti. Dolayısıyla bu sened zinciri makbul olup, sened zincirinde Muhammed b. Ya'kûb Küleynî vardır ve o, Ali b. İbrahim'den rivâyet ediyor. Bilindiği gibi, Ali b. İbrahim sikadır. Muhammed b. Yahya ve Ahmed b. İdris sikadırlar. Bu üç sika râvî, Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın itaplarını rivâyet etmişlerdir. Dolayısıyla, bu sened zinciri, ya Küleynî'nin kitabında el-İdde aracılığı ile Ahmed b. Muhammed b. İsa'dan rivâyet ederken zikrettiği senedin aynısıdır. Değilse maksadımıza ulaşmakta bize destek olmaktadır. Zira bu şekilde Küleynî'nin Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın kitaplarına ulaşmada başka bir tarikinin olduğunu gösteriyor.

Ancak bu görüşün problemli olduğu söylenmiştir. Çünkü el-Allâme ve en-Necâşî, Küleynî'nin asırdaşı değiller ve onun dönemine yetişmemişlerdir. Aralarında uzun bir zaman dilimi vardır. Bu ise senedte inkıtanın olduğunu ve sakıt olan vasıtaların olduğunu gösteriyor. Aradaki vasıtalar da meçhuldürler. Dolayısıyla bu durum, zikredilen rivâyetin delil olma imkânını ortadan kaldırıyor.

Şu da denebilir: Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın kitapları zikrettiğimiz sened tarikiyle Küleynî'ye ulaştıktan sonra, Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın başka rivâyetleri başka tariklerle Küleynî'ye ulaştı. Biz o tarikler konusunda bilgi sahibi değiliz. Bu tariklerden bir kısmı *el-Kâfi*'de olabilir. Bu durumda ise, İdde yoluyla Ahmed b. Muhammed b. İsa tarikiyle rivâyet edilen hadislerin tümü muteber olma özelliklerini kaybetmiş olurlar.

el-Allâme el-Hillî ve en-Necâşî'nin *el-Kâfi*'de geçen İdde ricâlini tahlil ve teşhis etmeleri ile ilgili bu rivâyetleri çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Şîa hadis âlimlerinden bazıları el-Allâme el-Hillî'nin bu naklini olduğu gibi kabul etmişlerdir. Birinci İdde'de sika olan Muhammed b. Yahya vardır. Dolayısıyla bu idde'de problem yoktur. İkinci İdde'de Ali b. İbrahim vardır. Bu da sika olduğu için, ikinci idde'de sıkıntı yoktur. Üçüncü idde de Şîa âlimlerine göre sika olan Ali b. Muhammed b. Alân vardır. Bu itibarla üçüncü idde'de hadis ilmi açısından problem yoktur. Dolayısıyla el-İdde aracılığı ile el-*Kâfi*'de tahriç edilen rivâyetleri olduğu gibi kabul etmişlerdir.

Diğer bazı âlimler de el-Allâme'nin bu rivâyetinin kaynağını ve neye dayandığını açıklamadığını söyleyerek tenkide tabi tutmuşlar ve bu rivâyeti kabul etmeyi reddetmişlerdir. Rivâyetin dayanağı olmadığından dolayı da Şîa âlimlerinden

bazıları bu İdde aracılığı ile rivâyet edilen hadislerin tümünün Mürsel, başka bir ifade ile zayıf olduğunu söylemişlerdir.

Ancak şöyle bir itiraz olabilir. el-Allâme el-Hillî, müdekkik, muhakkik ve haddi zatında güvenilir biridir. Bu durumda rivâyetine güvenmemiz gerekmiyor mu? Bu soruya şu cevap verilebilir:

Onun güvenilir ve sika olması, rivayet ettiklerine itimat etmeyi gerektirmez. Zira onun âlim, güvenilir ve sika olması ile rivâyet ettiklerine itimat edip güvenmek ayrı şeylerdir. Bazı hususlara güvenerek rivâyet etmiş olabilir. Ancak araştırıp tetkik ettiğimizde itimat ettiği konularda problemlerin olduğunu tespit edebiliriz. Dolayısıyla bundan hareketle denebilir ki, kaynağını açıklamadığı rivâyetlerini kayıtsız ve şartsız kabul etmemiz ilmi olmadığı gibi akla da aykırıdır.

Netice olarak, el-Allâme'nin rivâyeti mesnetsiz olduğundan, hadis ilmi açısından kabul edilmesi mümkün değildir.

2.8.3.Senedin Başındaki İdde

2.8.3.1. Birinci İdde

İddetun min Ashabina, 'an Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Eş'arî el-Kummî.

İdde burada şu râvileri kapsamaktadır:

- Muhammed b. Yahya el-Attar, Ebû Ca'fer el-Kummî (ö.?),
- Ali b. Mûsâ b. Ca'fer el-Kemîzanî (el-Kemendanî) (ö.?),
- Davut b. Kûvre, Ebû Süleyman el-Kummî (ö.?),
- Ahmed b. İdris b. Ahmed el-Eş'arî, Ebû Ali el-Kummî (ö. 306/909).
- Ali b. İbrahim b. Hâşim, Ebû'l-Hasan el-Kummî (ö.?),

Mutekaddimûn Şîa ricâl âlimlerinden biri olan en-Necâşî'nin (ö. 450/1058) rivayetine göre Küleynî, "Kitabımda İddetun Min Ashâbinâ → Ahmed b. Muhammed b. İsa'dan kastettiklerim Muhammed b. Yahya, Ali b. Musa el-Kumeydânî,[1515] Dâvûdb. Kuvre ve Ahmed b. İdris ve Ali b. İbrahim b. Hâşim'dir"[1516] demiştir.

[1515] el-Allâme el-Hillî, el-Kumendânî şeklinde olduğunu söylemiştir. Bkz. el-Hillî, el-Hasan b. Yusuf b. Ali b. el-Mutahhar, el-Allâme (ö. 726/1326) **Ricâl**, es-Seyyit Muhammed Sadık Bahru'l-Ulûm (thk.), Menşûrâtu'l-Hayderiyye, İkinci Baskı, Kum 1961, Üçüncü Faide, s. 272.

[1516] en-Necâşî, **Fihrist...,** s. 378, no: 1026.

Şîa âlimleri bu ifadelerden yola çıkarak, bu iddede geçen şahıslardan Küleynî'nin rivayette bulunduğunu söylemişlerdir. Küleynî'nin bu beş hocasının sika olduğunu; dolayısıyla bu idde aracılığı ile rivayet edilen hadislerin muttasıl ve sahih olduğunu ileri sürmüşlerdir.

el-Allâme el-Hillî de, eş-Şeyh es-Sadûk'tan naklen el-Küleynî'nin 'İddetun min Ashabina 'an Ahmed b. Muhammed b. İsa, sözünde geçen İddetun Min Ashabina ifadesinden kastının Muhammed b. Yahya, Ali b. Musa el-Kumendânî, Davut b. Kuvre, Ahmed b. İdrîs ve Ali b. İbrahim b. Hâşim olduğunu söylemiştir.

İddetun min Ashâbinâ → Ahmed b. Muhammed b. Halit el-Berkî'den ifadesinde kastetiği kişiler, Ali b. İbrahim, Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Uzuneyhî, Ahmed b. Abdullah b. Umeyye ve Ali b. el-Hüseyn'dir.

İddetun min ashâbinâ →Sehl b. Ziyad ifadesinde kastettiği kişiler ise Ali b. Muhammed b. 'Alan, Muhammed b. Abdullah, Muhammed b. el-Hasan ve Muhammed b. 'Ukeyl el-Küleynî'dir.'[1517]

Şimdi de Küleynî'nin zikredilen iddede isimleri geçen Küleynî'nin hocaları hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Eş'arî:

Tam ismi, Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Eş'arî b. Abdullah b. Sa'd b. Malik b. el-Ahvas b. es-Sâib b. Malik b. 'Âmir'dir. Künyesi Ebû Ca'fer'dir. Atalarından Kum'da ilk oturan Rasulullah'ın (sas) ashabından olduğu söylenen Sa'd b. Malik b. el-Ahvas'tır.[1518] Ancak yaptığımız araştırmada bu ismi *sahabi* isimleri arasında bulamadığımızı ifade etmek isteriz.

Ebû Ca'fer, Kummîler'in şeyhi, önde gelenleri, fıkıhçıları sayılır. İmâm er-Rıda, el-Cevvad ve el-Hadî ile mülaki olduğu söylenir. Zamanında Kum'da söz sahibi olan biridir. Şîa ricâl âlimlerine göre sika ve yüksek bir makama sahiptir. Ehl-i Sünnet Ricâl kitaplarında hakkında herhangi bir malumata rastlayamadık.

Ahmed'e ait olduğu söylenen bazı eserler şunlardır:

[1517] el-Hillî, **Ricâl…,** Üçüncü Faide, s. 271-272.
[1518] en-Necâşî, **Fihrist...,** s. 82,83; Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 472.

1- Kitabu't-Tevhid,
2- Kitabu Fadli'n-Nebî (sas),
3- Kitabu'l-Muta',
4- Kitabu'n-Nevadir,
5- Kitabu'n-Nasih ve'l-Mensuh,
6- Kitabu'l-Ezille,
7- Kitabu'l-Musuhi,
8- Kitabu Fadaili'l-Arabi
9- Kitabu'l-Hacc.[1519]

Yukarıda işaret ettiğimiz rivâyette bu kitapların Küleynî tarafından idde'de geçen hocalarından rivâyet ettiğine işaret vardır.[1520] Ancak bu rivâyetin sıhhati noktasında verilen bir hüküm yoktur. Dolayısıyla sadece bu rivâyetten hareket ederek, Küleynî'nin söz konusu İdde'de geçen hocalardan binlerce hadisi kati olarak rivâyet ettiğini ileri sürmek, delilsiz ve ilmi ölçülere uygun değildir. Rivâyette geçen kitapları onlar aracılığı ile rivâyet etmiş olması diğer sair hadisleri de rivâyet etmiş olduğuna delil olmaz. Böyle bir şeyi iddia edebilmek için, Küleynî'nin *el-Kâfî* veya başka bir kitabında açıkça bunu belirtmiş olması gerekirdi. Böyle bir delil olmadığına göre en-Necâşî ile el-Allâme el-Hillî'nin söyledikleri bir iddiadan öteye geçmemektedir. Neticede bu açıklama, bu idde aracılığı ile rivâyet edilen hadislerin muttasıl olduğunu ispatlamaya yetmez.

Muhammed b. Yahya el-Attâr

et-Tûsî, Küleynî'nin Muhammed b. Yahya el-Attâr Ebû Ca'fer el-E'şerî el-Kummî'den hadis riveyet ettiğini belirttikten sonra çok sayıda rivayeti bulunduğunu da eklemiştir.[1521]

en-Necâşî ise bu zat hakkında "Zamanında ashabımızın şeyhi idi. Sikadır, gözdedir, hadisi çoktur, kitapları vardır. Kitaplarından bazıları, Hüseyn'in öldürülmesi ve Nevadir kitaplarıdır.'[1522]

[1519] en-Necâşi, **Ricâl,** s. 82.
[1520] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 82,83.
[1521] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 439.
[1522] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 353.

Muhammed b. Yahya isminde üç kişi bulunmaktadır.

1- Muhammed b. Yahya el-Attâr Ebû Ca‘fer el-Eş‘arî el-Kummî,
2- Muhammed b. Yahya el-Hazzaz,
3- Muhammed b. Yahya b. Süleyman el-Hasemî.

Şîa ricâl âlimlerine göre üçü de sikadır. Dolayısıyla bu ismin müşterek olması hadisin sıhhatine zarar vermez.

Küleynî, Muhammed b. Ebû Yahya el-Attâr'dan tekrarlarıyla beraber toplam (4751) yerde hadis rivayet etmiştir.[1523] O, Küleynî'nin önde gelen hocalarından sayılır. Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Eş‘arî'den rivayet eden İdde Ricâlinden biridir. Küleynî ayırca ondan Kitabu'l-Akli ve'l-Cehl'de beş hadis rivayet etmiştir.[1524]

Ali b. Mûsâ b. Ca‘fer el-Kumendanî (Kumeydanî diyenler de vardır).

Ali b. Mûsâ b. Ca‘fer, Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin hocalarındandır. Aynı zamanda Ahmed b. Muhammed b. İsa'dan rivayet eden İdde Ricâlindendir. Ali b. Musa, Ahmed b. Muhammed'ten hadis rivayet etmiştir. Küleynî de 'İmâmlar Allah Tarafından Tayin Edilen Emir Sahipleri ve O'nun İlminin Hazineleridir' babında Ali b. Musa'dan hadis rivayet etmiştir.[1525]

Ali b. Musa, *el-Kâfî* kitabında, 'İmâmların İlimlerinin Boyutları' Babında, Safvan b. Yahya'dan hadis rivayet etmiştir.[1526]

Bazen de Küleynî, Ali b. Musa'dan vasıtasız bir şekilde hadis rivayet etmiştir.[1527] Bazen de Küleynî arada bir vasıta olduğu halde Ali b. Mûsâ'dan hadis rivayet etmiştir. Bunun örneği 'İmâmların İlimlerinin Boyutları' babında vardır. Öyle ki Küleynî ile Ali b. Mûsâ arasında iki ravi, Muhammed b. Yahya ve Ahmed b. Ebi Zahir vardır.[1528]

[1523] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 478.
[1524] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 11,10,12,27, h. no: 1,2,3,10,30.
[1525] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 192, h.no: 3.
[1526] Külaynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 264, h.no: 2.
[1527] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 192, h. no: 3.
[1528] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 264, h.no: 2.

el-*Kâfi*'nin beş yerinde Ali b. Musa b. Ca'fer el-Kemendanî'nin zikri geçmektedir.

Davut b. Kûre el-Kummî

et-Tûsî onu İmâmlardan rivayet etmeyenler arasında saymıştır. et-Tûsî onun Ahmed b. Muhammed b. İsa için en-Nevâdir kitabının bablarını tertip ettiğini söylemiştir.[1529] Buna ek olarak el-Fihrist kitabında, onun *er-Rahme* adında bir kitabının olduğunu söylemiştir.[1530]

el-Hâvi onu zayıf raviler arasında saymıştır.[1531]

Ahmed b. İdris b. Ahmed el-Eş'arî (ö. 306/919):

et-Tûsî, Ebû Ali Ahmed b. İdris b. Ahmed el-Aş'erî el-Kummî için "Ashabımız içinde sika, fakih ve çokça sahih hadisi olan biriydi" dedikten sonra en-Nevadiru'l-Kebir adlı kitabını çok faydalı olarak nitelendirmiş ve onun Mekke yolunda Kara'da 306/919 yılında öldüğünü belirtmiştir.'[1532] et-Tûsî, onu el-İmâm el-Askerî'nin (as) ashabı arasında saymış ve ondan rivayette bulunmadığını da belirtmiştir. Ayrıca bazen onu İmâmlardan ravayette bulunmayanlar arasında saymıştır.[1533]

Küleynî, *el-Kâfi*'de 124 yerde ondan hadis rivayet etmiştir.[1534] el-Burûcerdî (ö.1961/1380) ise Küleynî'nin yaklaşık olarak 800 yerde kendisinden hadis rivayet ettiğini ve sekizinci tabakanın önde gelenlerinden olduğunu ifade etmiştir.[1535]

Ali b. İbrahim b. Hâşim:

Ebû'l-Hasan el-Kummî olup Şîa âlimlerine göre hadiste sika, kendisine itimat edilen ve mezhebi sahih olan biridir.[1536] Küleynî, kendisinden çokça rivayette bulunmuştur. O Küleynî'nin hocalarından ve Ahmed b. Muhammed b. İsa el-

[1529] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 482.
[1530] et-Tûsî, **Fihrist**, s. 68.
[1531] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 480
[1532] et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 26.
[1533] et-Tûsî**, Ricâl**, s. 428-444.
[1534] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 397-311.
[1535] Burûcerdî, es-Seyyid Akâ Hüseyn et-Tabâtabâî, **Esanîdu Kitâbi'l-Kâfî (Hayâtu Seyyidi't-Tâife Âyetullah el-Uzmâ es-Seyyid Akâ Hüseyn et-Tabâtabâî el-Burûcirdî**) Müellifi: Mahmud Duryâb en-Necefî, Muessesetu Âyetullah el-Uzma el-Burûcerdî, Birinci Baskı, Kum 1385/1965, s. 298.
[1536] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 260; İbn Dâvud, **Ricâl**, s. 123; el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 101.

Eş‘arî’den hadis rivayet eden İddeden biridir. Ali b. İbrahim’in, *el-Kâfî’*de 5061’den fazla rivayeti vardır. el-Hasan b. Hamza b. Ali b. Abdullah el-Alevî kendisinden hadis rivayet etmiştir. Aynı şekilde Ali b. el-Hüseyin**,** Muhammed b. el-Hüseyin ve Muhammed b. Ali Macileveyhî de kendisinden rivayette bulunmuşlardır.[1537]

Yukarıda işaret etmeye çalıştığımız en-Necâşî ile el-Allâme el-Hillî’nin bu idde ile ilgili söyledikleri ispatlanamamış bir iddiaden ibarettir. el-Hâvî nin de ifade ettiği gibi bu iddenin ricâlinden olan Dâvut b. Kûvre el-Kummî[1538] zayıf sayılmıştır. Öte yandan Küleynî bu idde ricâlinden hadis rivâyet ederken, tamrîz siğalarından olan (عن) tabirini kollanmıştır. Bu ise binlerce hadisin sıhhat yönünden tartışılmasının önünü açmıştır.

2.10.3.2. İkinci İdde

İddetun Min Ashabina →Ahmed b. Muhammed b. Halit el-Berkî,

İddialara göre buradaki el-İdde şu râvileri kapsamaktadır:

- Ali b. İbrahim[1539]b. Hâşim[1540], Ebû’l-Hasan,

- Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Uzeyne,[1541]

- Ahmed b. Abdullah b. Ebîhi (Umeyye),[1542]

- Ali b. el-Hasan (es-Sa’abadî),[1543]

- Muhammed b. Yahya el-Attar,

- Muhammed b. Ca‘fer,[1544]

[1537] et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 152,153; el-Hairî, Muhammed b. Ali el-Erdebilî el-Garevî, **Câmiu’r-Ruvât ve İzahatu’l-İştibah Ani’t-Turuki ve’l-İsnad,** Menşurat Mektebetu Ayetullah el-Uzmâ el-Mar‘eşî en-Necefî, Kum 1403/1982, c. 1, s. 545,546.

[1538] İbn Dâvûdda mühmel olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 92.

[1539] Büyük bir ihtimalle bu, Muhammed b. Ya’kûb Küleynî’nin dayısı Ali b. Muhammed b. İbrahim Allan el-Küleynî’dir. Ali b. İbrahim b. Hâşim’in Ahmed b. Muhammed b. Halit el-Berkî’den olma ihtimali ise zayıftır. Bkz. Gaffâr, **el-Küleynî ve’l-Kâfi,** s. 483.

[1540] Fadlullah Şemsettin, **Aynu’l-Gazâl fi Esmai’r-Ricâl,** Taş Baskı, 1315/1897, s. 10.

[1541] el-Hakanî, Ali, **Ricâl**, Muhammed Sadık Bahru’l-Ulûm (thk.), Matbaatu’l-Adab, Birinci Baskı, Necef 1968, s. 17;el-Kahbâî, **Mecme‘u’r-Ricâl**, c. 7, s. 200.

[1542] el-Hakânî, **Ricâl**, s. 16.

[1543] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 272; el-Kahbâî, **Mecme‘u’r-Ricâl**, c. 7, s. 200.

- Ali b. Abdullah el-Kummî,[1545]

el-Hakânî, Kitabu'l-İtk'de söz edilen el-İdde'de Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Uzeyne'nin zikredilmediğini ve onun yerine el-İdde'ye Muhammed b. Ca'fer ve Abdullah el-Kummî'nin eklendiğini belirtmiştir.'[1546]

Ahmed b. Muhammed b. Halit el-Berkî (ö. 274/888)

O, Ahmed b. Muhammed b. Halit b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ali el-Berkî, Ebû Ca'fer'dir. Aslen Kufelidir. en-Necâşî onunla alakalı olarak şunları söylemiştir: 'Ahmed b. Muhammed haddı zatında sika idi. Zayıflardan rivayet eder, mürsellere itimat ederdi.'[1547]

İbnu'l-Gadâirî ise onunla alakalı olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: 'Kummîler onu ta'n etmişlerdir. Ancak ta'n kendisine değil, kendilerinden hadis rivâyet ettiği kişileredir. Ahbarilerin yolunu takip ederek, kimden hadis aldığına dikkat etmemiştir.'[1548] et-Tûsî, onu Cevvad'ın (as) ashabından saymıştır.[1549] Aynı şekilde el-Hâdî'nin (as) de ashabından saymıştır.[1550]

Küleynî ondan el-İdde aracılığı ile rivayet etmiştir. el-*Kâfî*'nin senedlerinde 1370 yerde ismi geçmektedir.[1551]

el-Berkî ile ilgili olarak Şîa ricâl âlimleri değişik iddialarda bulunmuşlardır. Bunlardan biri olan Muhammed Ali el-Ebtahî, '*Tehzîbu'l-Mekal'* adlı eserinde,'Küleynî hadis rivayet ederken çokça 'عن عدة من اصحابنا عنه' tabirini kullanmıştır. Küleynî 'عنه' derken el-Berkî'yi kastetmiştir. Onların isimlerini 'el-Memlûk Beyne Şurakai Ye'tiku Eheduhum Nasîbehu Ev Yebîu'[1552] Babında şu ifadeyle; 'Ashabımızdan bir İdde, (Ali b. İbrahim ve Muhammed b. Ca'fer ve Muhammed b. Yahya ve Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Kummî ve Ahmed b.

[1544] el-Hakânî, **Ricâl…**, s. 18.
[1545] el-Hakânî, **Ricâl…**, s. 18.
[1546] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 484.
[1547] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 76.
[1548] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 39, no: 10; İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 227, Duafa kısmında zikretmiştir.
[1549] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 398.
[1550] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 410.
[1551] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 487.
[1552] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 135.

Abdullah ve Ali b. el-Hüseyin) tümü Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten →Osman b. İsa'dan…" açıkça zikretmiştir; ifadelerini kullanmıştır.[1553]

Ancak yaptığımız araştırmaya göre *el-Kâfî*'nin basılı nüshalarında bu husus yer almamaktadır. Basılı nüshalarda şöyle geçiyor: 'Ahabımızdan bir İdde → Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten →Osman b. İsa'dan→ Semâ'e'den…'[1554] Bu rivâyetin senedinde geçen her râvi, hocasından (عن) tahammül siğasıyla rivâyeti almıştır.

Diğer bazı âlimler de "Küleynî'nin burada el-Berkî'nin iddesinde geçen isimleri zikretmiş olması buraya hastır; dolayısıyla bu durumu el-Berkî'den gelen diğer İddelere teşmil etmek sahih olmaz. Zira başka râvilerden oluşabilir." demişlerdir.[1555]

Ali b. Muhammed b. Abdullah:

O, Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Uzeyne'dir.[1556] Tenkîhu'l-Mekal'ın sahibi meçhulul hal olduğunu söyler.[1557]

el-Kâfî'nin senedlerinde sıkça ismi geçen Ali b. Muhammed bu zattır. Küleynî'nin hocalarındandır. Araştırmamıza göre el-Kâfî'de 507 rivâyeti vardır. Ali b. Muhammed b. Abdullah ünvanıyla 39 yerde, Ali b. Muhammed b. Bundar lakabıyla 99 yerde geçmektedir. Kısaca Ali b. Muhammed ismiyle ise 507 yerde geçmektedir.[1558]

Ahmed b. Abdullah:

O, Ahmed b. Abdullah b. Umeyye'dir. Hakânî'nin Ricâlinde şöyle bir ifade geçmektedir: 'Ahmed b. Abdullah babasından rivayet etmiştir.'[1559] Bu durumda Ahmed b. Abdullah b. Ümeyye ile Ahmed b. Muhammed b. Halit el-Berkî'den rivayette bulunan Ahmed b. Abdullah aynı kişi olabilir. Bir kısım Şîa Ricâl âlimleri

[1553] el-Abtahî, **Tehzîbu'l-Makal...,** c. 3, s. 255.
[1554] Küleynî, **el-Kâfî,** Furu', Kitabu'l-İtki ve't-Tedbîri ve'l-Mukatebe, Bab: 9, c. 6, s. 183, h. no:5.
[1555] Sübhânî, **Kulliyat fî İlmi'r-Ricâl**, Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Üçüncü Baskı, Kum 1414/1993, s. 447-448.
[1556] el-Kahbâî, **Mecme'u'r-Ricâl**, c. 7, s. 200; el-Hakânî, **Ricâl,** s. 16.
[1557] el-Mamekânî, **Tenkîhu'l-Makal...,** ,c. 2, s. 306.
[1558] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** 491,493.
[1559] Hakanî**, Ricâl,** s. 16.

de Ahmed b. Abdullah b. Ahmed ile Ahmed b. Abdullah b. Ümeyye'yi bir saymışlardır.[1560]

Bu zat, Küleynî'nin hocalarındandır. el-*Kâfî*'de 15 yerde kendisinden hadis rivayet etmiştir.[1561] Aynı zamanda Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten rivayette bulunan el-İdde'den biridir.

Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin, el-Kummî:

et-Tûsî, Ali b. el-Hüseyin el-Kummî es-Sa'dâbadî'yi,[1562] İmâmlardan rivayet etmeyenlerden saymıştır.[1563] Küleynî'nin hocalarından olan bu zat, Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten rivayette bulunan el-İdde'de yar almaktadır. *el-Kâfî*'de 24 rivâyeti vardır.

Ali b. el-Hüseyn şeklinde tanıtmak tashiftir. Doğru olan, Ali b. el-Hasan es-Sa'dabâdî el-Mueddip, Ebû'l-Hasan şeklinde olmasıdır.[1564]

Muhammed b. Ca'fer, Ebû'l-Abbâs e-Rezzâz el-Kufî:

Küleynî'nin *el-Kâfî*'de varid olan birçok rivayetinde yer alan müşterek isimlerdendir. Muhammed b. Ca'fer'in Ebû'l-Abbâs el-Kufî ile müşterek olması kaçınılmazdır. Ahmed b. Halit b. Muhammed el-Berkî'den rivayet eden el-İdde'den biri olan Muhammed b. Ca'fer Küleynî'nin hocalarındandır. el-Kâfî isnatlarında değişik unvanlarla 61 yerde ismi geçmektedir. Senedlerde ismi Muhammed b. Ca'fer, Muhammed b. Ca'fer el-Kufî, Muhammed b. Ca'fer er-Razzaz, Ebû'l-Abbâs el-Kufî, Muhammed b. Ca'fer Ebû'l-Abbâs el-Kûfî, Muhammed b. Ca'fer er-Razzaz el-Kufî ve Muhammed b. Ca'fer Ebû'l-Abbâs er-Razzâz gibi farklı şekillerde geçmektedir. Şîa ricâl âlimlerinden bir kısmı sika olduğunu söylemişlerdir.[1565]

Ali b. Abdullah el-Kummî:

Bu zatın Ebû'l-Hasan el-Attar olma ihtimali vardır. Küleynî'nin kitabının birçok yerinde kendisinden hadis rivayet ettiği[1566] Ali b. Abdullah'ın *el-Kâfî*'nin on

[1560] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 2, s. 143,144; el-Mâmekânî, **Tenkîhu'l-Makal...,** c. 1, s. 65.
[1561] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 36,37. h. no: 5-6.
[1562] el-Kahbâî, **Mu'cem...**, c. 7, s. 200; el-Mâmekânî, **Tenkîhu'l-Makal...,** c. 2, s. 281.
[1563] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 484.
[1564] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 497.
[1565] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 498.
[1566] Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu'l-Mevaris, Bâbu İbnu Ah ve Ced, c. 7, s. 114, h. no: 10.

üç yerinde ismi geçmektedir.[1567] et-Tûsî, onu İmâm Cevvad'ın ashabından addetmiştir.[1568]

Günümüz Şiî âlimlerden el-'Amîdî, Küleynî'nin ilk olarak bu iddeyi açıkladığını ve Furû'u'l-Kâfî'de Kitabu'l-İtki'n dokuzuncu babında şöyle dediğini iddia etmektedir: "Ashabımızdan bir idde: Ali b. İbrahim, Muhammed b. Ca'fer, Muhammed b. Yahya, Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Kummî, Ahmed b. Abdullah ve Ali b. el-Hüseyin, tümü Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten o da Osman b. İsa'dan…"[1569]

Ancak el-'Amîdî'nin işaret ettiği yerlerde Küleynî'nin böyle bir ifadesini tespit edemedik. Tamamen savunmacı bir tutum sergileyen el-'Amîdî, diğer birçok konuda olduğu gibi burada da objektiflikten uzak ve tamamen Küleynî'nin *el-Kâfî*'sini savunmak içgüdüsüyle hareket etmiştir. *el-Kâfî'*de olmayanı var gibi göstermeye çalışmıştır. el-İdde problemini çözmek için uğraş vermiştir. O, Küleynî'den sonra bu İddeyi tespit edenin el-Mufit, İbn el-Gadâirî ve son olarak el-Hillî olduğunu da belirtmiştir. [1570]

İşaret etmemiz gereken diğer bir husus da, Küleynî'nin bazen kullandığı "İddetun Min Ashâbinâ →Muhammed b. Abdulhamid" ifadesidir. Ancak bu iddede kimlerin olduğunu açıklamamıştır. Aynı şekilde Muhammed b. Abdulhamid'in kim olduğunu da açıklamıştır.[1571] Küleynî, bazen de "İddetun Min Ashâbinâ → Ahmed b. Muhammed" ifadesini kullanmıştır.[1572] Zikrettiği râvî'nin Ahmed b. Muhammed b. İsa mı, yoksa Ahmed b. Muhammed b. Halid mi olduğu belli değildir. et-Tûsî ile en-Nacâşî Ahmed b. Muhammed b. İsa'yı methetmişlerdir.[1573] Necâşî, Ahmed b. Muhammed b. Halit'i cerh etmediği gibi tadil de etmemiştir.[1574] Ancak et-Tûsî,

[1567] el-Hakanî, **Ricâl,** s. 18.
[1568] et-Tûsî**, Ricâl,** s. 404.
[1569] el-'Amîdî, **Hayâtu'ş-Şeyh…**, s. 229.
[1570] el-'Amîdî, **Hayâtu'ş-Şeyh…**, s. 229
[1571] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 7, s. 386, h. no: 6 vb.
[1572] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 48, h. no: 2, c. 2, s. 71, h. no: 1, c. 2, s. 74, h. no: 2, c. 2, s. 174, h. no: 15 vb.
[1573] et-Tûsî, **Fihrist,** s. 25; en-Necâşî, **Ricâl**, s. 216.
[1574] en-Necâşî, **Ricâ**l, s. 204.

zayıflardan çokça rivayette bulunduğunu ve mürsel hadislere itimat ettiğini söyleyerek onu cerh etmiş ve zayıf olduğuna işaret etmiştir.[1575]

Sonuç olarak, bu iddede zayıf, müşterek ve meçhul râviler vardır. Küleynî bu iddedeki râvilerden sîğatu't-tamrizden olan (عن) siğasıyla hadis rivâyet etmiştir. Bu ise binlerce hadisin zayıf olmasını gerektirmektedir.

2.10.3.3. Üçüncü İdde

Bu İdde şu isimleri kapsıyor:

- Allân el-Küleynî olarak meşhur olan Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Eban er-Râzî.[1576]
- Muhammed b. Ebû Abdullah. Tam ismi Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ca'fer b. 'Avn el-Esedî'dir.
- Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh es-Saffâr el-Kummî (ö. 290/903**).**[1577]
- Muhammed b. Akil el-Küleynî.

el-Hillî, Küleynî'den sehl b. Ziyad'dan bir İdde derken kastettiği kişilerin Ali b. Muhammed b. 'Allân, Muhammed b. Ebû Abdullah, Muhammed b. el-Hasan ve Muhammed b. Akil el-Küleynî olduğunu nakletmiştir.[1578]

Sehl b. Ziyad

et-Tûsî, *Ricâl* adlı kitabında Sehl b. Ziyad'ın sika olduğunu söylerken,[1579] el-Fihrist adlı eserinde ise zayıf olduğunu söylemiştir.[1580] en-Necâşî ise zayıf olduğunu söylemiştir.[1581] İbnu'l-Gadâirî onunla ilgili şunu söylemiştir: 'Ciddi anlamda zayıf olup mezhebi ve rivayeti fasittir. Ahmed b. Muhammed b. İsa onu Kum'dan çıkarmış ve ondan olan beraatını izhar etmiş, insanları ondan hadis dinlemekten ve rivayet etmekten nehyetmiştir. Mürsel hadisleri rivayet eder ve meçhullere itimat eder.'[1582]

[1575] et-Tûsî, **Fihrist**, s. 20.
[1576] Küleynî'nin dayısı.
[1577] el-Hakânî, **Ricâl,** s. 18.
[1578] el-Hilli**, Hulâsa…,** Üçüncü Faide, s. 430.
[1579] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 387, no: 5699.
[1580] et-Tûsî, **el-Fihrist,** s. 80.
[1581] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 185.
[1582] el-Hillî, **Ricâl…, s**. 229; el-Kahbâî, **Mecme'u'r-Ricâl**, c. 3, s. 179.

İbn Dâvûd ile el-Meclisî de onu zayıflardan addetmişlerdir.[1583] İbn Şehrâşub'un da kitabı bulunan zayıf bir ravi olarak tavsif etmiştir.[1584] Küleynî'nin hocası olan Sehl b. Ziyad icazet şeyhlerinden biridir. Sehl b. Ziyad bu ünvanla el-*Kâfi*'nin 1734 yerinde yer almıştır.[1585]

Ali b. Muhammed b. İbrahim

Allân olarak meşhur olan bu zatın tam ismi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Eban er-Râzî el-Küleynî'dir.[1586] en-Necâşî'nin sikadır ve gözde olarak tavsif ettiği bu zat Mekke yolunda öldürülmüştür. es-Sahip'ten (as) hac için izin istemiş olan Ali b. Muhammed o yıl hacca gitmeyerek muhalefet ettiği de belirtilmiştir. [1587] Ali b. Muhammed b. İbrahim, İcaze meşayihinden ve Küleynî'nin hocalarındandır. O, Sehl b. Ziyad'tan rivayette bulunan ve aynı zamanda Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin dayısıdır. Ancak Küleynî kendisinden fazla hadis rivayet etmemiştir. Ali b. Muhammed b. İbrahim ismiyle 4 yerde, Ali b. İbrahim ünvanıyla da 516 yerden fazla geçmektedir. Bilindiği gibi bu isim müşterek isimlerdendir. Bir tek yerde de Ali b. Muhammed el-Küleynî olarak geçmektedir.[1588]

Burada görüldüğü gibi, vaktin imâmından hacca gitmek istediğini arz etmiş, kendisine izin verilmiş ancak iznin gereğini yerine getirmemiştir. Bundan dolayı eleştirilmiş ve tenkit edilmiştir.

Muhammed b. Ebû Abdullah

Ebû'l-Hüsayin Muhammed b. Ca'fer b. Avn el-Kufî el-Esedî er-Râzî, Rey'de ikamet etmiştir. Küleynî'nin hocalarından ve Sehl b. Ziyad'tan rivayette bulunan el-İdde'den biridir.[1589] en-Necâşî, onun hakkında "Sikadır, hadisleri sahihtir**.** Ancak zayıflardan rivayet ederdi. Cebr ve teşbih itikadına sahipti. Cebir ve İstitaa' kitapları

[1583] İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 249; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 23, s. 231.
[1584] el-Mâzenderânî, **Meâlimu'l-Ulema...,** s. 57.
[1585] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 12.
[1586] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 48.
[1587] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 261, no: 682.
[1588] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'n-Nikah, Babu el-Hadhadatu ve Nikahu'l-Behimeti, c. 5, s. 541, h. no: 5.
[1589] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 507.

vardır."[1590] demiştir. Künyesinin Ebû'l-Hasan olduğunu belirten et-Tûsî, onu, İmâmlardan rivayet etmeyenler arasında zikretmiştir. [1591]

Muhammed b. Ca'fer el-Esedî'nin ismi, el-*Kâfi*'nin 82 senedinde geçmektedir.

Muhammed b. el-Hasan es-Saffâr:

en-Necâşî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan es-Saffar b. Ferruh el-E'rac el-Kummî için sika, değeri büyük, hataları az olan biri, demiştir.[1592] Sehl b. Ziyad^tan rivayette bulunan İdde'den biri olan es-Saffâr, Şîa'nın önde gelen âlimlerindendir. Küleynî'nin hocası olan bu zat icazet meşayihindendir. [1593]

el-*Kâfî'*nin senedlerinde Muhammed b. el-Hasan olarak 162 yerde, Muhammed b. el-Hasan es-Saffar olarak da bir yerde geçmektedir.

Kendisine ait en meşhur kitabı '*Basairu'd-Derecat'tır'*.[1594] Ancak bu kitabında İmâmlarla ilgili aşırılığa kaçan rivayetlere yer vermiştir. Bu yüzden kendisinden bu kitabı rivayet etmekten çekinenler olmuştur.[1595]

Şunu da ifade edelim ki, Muhammed b. el-Hasan es-Saffâr ile Muhammed b. el-Hasan b. Ferrûh aynı şahıstır.[1596] Zira *Basâiru'd-derecât* adlı kitap, es-Saffâr ve el-Ferrûh'a nisbet ediliyor. Ayrı iki şahsın aynı ünvanda aynı kitabı telif etmiş olmaları düşünülemez. Diğer bazı karineler de bu zikrettiğimiz iki unvanın aynı şahsa ait olduğunu göstermektedir.

Muhammed b. el-Hasan es-Saffâr hicri 290 yılında Kum kentinde ölmüştür.[1597]

Muhammed b. Akil el-Küleynî:

[1590] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 373, no: 1020.
[1591] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 496.
[1592] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 354, no: 948.
[1593] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 767.
[1594] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 354, no: 948.
[1595] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 508.
[1596] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 354, no: 948.
[1597] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 354, no: 948.

Sehl b. Ziyad'tan rivayet eden el-İdde'den biridir. Küleynî'nin hocalarındandır. en-Nûrî hadiste evsaku'n-nâsi ve esbetuhum şeklinde tavsif ettiği bu zat için böyle olan birinin hocasının sika olmaması düşünülemez, demiştir.[1598]

2.10.3.4. Dördüncü İdde

Ca'fer b. Muhammed el-Kufî'den gelen bu İdde şu isimleri kapsamaktadır:

- Ebû Abdullah, el-Hüseyin b. Muhammed b. Umran b. Ebû Bekr el-Eş'arî el-Kummî,
- Muhammed b. el-Hüseyin,
- el-Hüseyin b. Muhammed,
- el-Hasan b. Muhammed,
- Ali b. Muhammed b. Bundar[1599],
- Muhammed b. Yahya el-Attâr[1600],
- Ali b. Muhammed el-Küleynî.[1601]

Küleynî bazen el-Kâfi'de Muhammed b. Yahya ve Muhammed b. el-Hüseyin → Ca'fer b. Muhammed şeklinde hadis rivayet ederken, bazen de Muhammed b. Yahya ve el-Hasan b. Muhammed → Ca'fer b. Muhammed şeklinde rivayette bulunmuştur.

Ca'fer b. Muhammed el-Kûfî

İmâmlardan hiç rivayet etmeyenlerdendir. Ondan Muhammed b. Ahmed b. Yahya rivayet etmiştir. Küleynî, 13 yerde başkası vasıtası ile kendisinden rivayette bulunmuştur. Zayıf olduğunu söyleyen Şîa âlimleri vardır.[1602] İbnu'l-Gadâirî onunla alakalı olarak şunları söylemiştir: Özellikle gulattan olanlar, ondan hadis rivayet ederler. Onun hiçbir sahih rivâyetini görmedim. O her halinde müttehemdir.[1603]

el-Hüseyin b. Muhammed b. Umran b. Ebûbekir

[1598] en-Nûrî, Mirza el-Hüseyin et-Tabresî, **Mustedreku'l-Vesail ve Mustanbatu'l-Mesail**, Taş Baskı, Matbaatu İsmailiyyan, Kum 1382/1962, c. 3, s. 846.
[1599] Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten rivayette bulunan İdde'dendir. Hakkında İkinci İdde'de bilgi verildi.
[1600] Ahmed b. Muhammed b. İsa ve Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten rivayette bulunan İdde'dendir. Birinci İdde'de hakkında bilgi verildi.
[1601] Sehl b. Ziyat'tan rivayette bulunan İdde'dendir. Üçüncü İdde'de bilgi verildi.
[1602] Gaffâr**, el-Küleynî ve'l-Kâfi, s.** 512.
[1603] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 47, no: 24; el-Hillî, **Ricâl,** s. 211.

Tam ismi, el-Hüseyin b. Muhammed b. Umran b. Ebûbekir, Ebû Abdullah el-Eş‘arî el-Kummî’dir.[1604] O, İcazet meşayihinden olup Küleynî’nin hocasıdır. Ca‘fer b. Muhammed el-Kufî’den rivayet eden İdde’dendir.

en-Necâşî, sika olarak tavsif ettiği bu zatın en-Nevâdir isiml bir kitabının bulunduğunu belirtmiştir. [1605]

Ebû Abdullah künyesiyle el-*Kâfî*’nin 108 yerinde yer almıştır. el-Hüseyin b. Muhammed ismiyle el-*Kâfî’*nin 700 yerinde geçmektedir. el-Hüseyin b. Muhammed el-Kummî şeklinde de 1 yerde geçmektedir. Bu isim el-Hüseyin b. Muhammed el-Eş‘arî için kullanıldığı gibi, el-Hüseyin b. Muhammed b. Amir el-Eş‘arî için de kullanılmıştır.

Muhammed b. el-Hüseyin

Kûfeli sika bir ravi olduğu belirtilmiş olan bu zatın [1606] hicrî 262 yılında öldüğü belirtilmiştir. [1607] el-Hûî, el-*Kafî*’de 490 yerde ismi geçen Muhammed b. el-Hüseyin’in Muhammed b. el-Hüseyin b. Ebû’l-Hattap ile aynı kişi olabileceği ihtimalini dile getirmiştir.[1608]

el-Hüseyin b. Muhammed

Birçok kişi arasında müşterek olan bir isimdir. Küleynî bir veya iki vasıta aracılığı ile el-Hüseyin b. Muhammed’ten hadis rivayet etmiştir.[1609]

el-Hasan b. Muhammed:

el-*Kâfî’*de el-Hasan b. Muhammed isminin yer aldığı rivayetlerin sayısı 53 kadardır. Ancak bu isim birçok ravi arasında müşterektir. Bu ravileri birbirinden ayırmak çok zordur.

[1604] el-Hûî, **Mu’cem…,** c. 7, s. 86, no: 3630.
[1605] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 66, no: 156.
[1606] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 407,423,435.
[1607] et-Necâşî, **Ricâl,** s. 334, no: 897.
[1608] el-Hûî, **Mu’cem…,** c. 15, s. 298-324.
[1609] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 160; c. 2, s. 536, c. 2, s. 620, c. 4, s. 385, c. 4, s. 582, c. 2, s. 85, c. 6, s. 88, c. 6, s. 232.

2.10.3.5. Beşinci İdde

Bu İdde, Sa'd b. Abdullah 'an Ahmed b. el-Hasan veya 'an Eyyup b. Nuh şeklinde oluyor ki bu İdde kapsamına şu râviler girmektedir:

- Muhammed b. el-Hasan,[1610]
- Muhammed b. Yahya el-Attar,[1611]
- Ali b. Muhammed.[1612]

Sa'd b. Abdullah:

Bu isim birçok ravi arasında müşterektir. Bu isimle el-*Kâfî'*de 17 yerde geçmektedir. Aynı şekilde Sa'd b. Ebû Halef ismiyle de 15 yerde geçmektedir. Sa'd b. Abdullah el-Himyerî olarak 1 yerde geçmektedir. Sa'd b. Abdullah b. Ca'fer olarak ise 2 yerde geçmektedir.

301/914'te vefat etmiş olan Sa'd b. Abdullah[1613] için et-Tûsî şunları söylemiştir: 'Değeri yüce, çok sayıda haberi ve tasnifi vardır. Aynı zamanda sikadır.'[1614] Sa'd b. Abdullah sikâ olsa da müşterek bir isim olduğu için bu isimle kimin kastedildiğini anlamak detaylı bir araştırmayı gerektirmektedir.

Muhammed b. el-Hasan:

Sa'd b. Abdullah'tan rivayette bulunan İdde'dendir. Küleynî'nin hocası olan bu zat, [1615] Muhammed b. Hasan ismi ile el-*Kâfî'*de 162 yerde geçmektedir.

Muhammed b. Hasan, birçok şahıs arasında müşterek bir isimdir. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, bu şahısları birbirinden ayırabilmek son derece zordur. Bu isim, Muhammed b. el-Hasan el-Aş'erî, Muhammed b. el-Hasan es-Saffâr, Muhammed b. el-Hasan et-Tâî, Muhammed b. el-Hasan el-Attar, Muhammed b. el-Hasan el-Mekfuf, Muhammed b. el-Hasan el-Meysemî, Muhammed b. el-Hasan b. Halit, Muhammed b. el-Hasan b. Ziyâd, Muhammed b. el-Hasan b. Şemun, Muhammed b. el-Hasan b. Ali b. Yektîn ve Muhammed b. el-Hasan b. Ammâr arasında müşterektir.

[1610] et-Tâî olma ihtimali vardır. et-Tûsî'nin Fihristinde böyle geçmektedir.
[1611] Bu da Ahmed b. Muhammed b. İsa'dan rivayet eden İdde'dendir. Birinci İdde'de zikri geçmişti.
[1612] Allân olarak bilinen Küleynî'nin dayısı olan İbrahim b. Eban el-Küleynî olabilir. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî**, Kitabu'l-Hucce, Babu Mevlidi'l-Hucce, c. 1, s. 517, h. no: 4.
[1613] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 178.
[1614] et-Tûsî, **Fihrist,** s. 75.
[1615] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 522.

Ali b. Muhammed

Ali b. Muhammed, Sa'd b. Abdullah'tan rivayette bulunan İdde'den bir ravidir ve Küleynî'nin hocasıdır. el-İddetu's-Saniye'de Ali b. Muhammed ismiyle bahsi geçmiştir.[1616]

Bu isimle el-*Kâfi*'nin 507 yerinde yer almaktır. Bu isim şu şahıslar arasında müşterektir. Ali b. Muhammed b. Bundar, Ali b. Muhammed b. İbrahim, Ali b. Muhammed b. el-Eşa's, Ali b. Muhammed el-Hadinî, Ali b. Muhammed el-Alevî, Ali b. Muhammed el-Kasanî veya el-Kaşanî, Ali b. Muhammed el-Küleynî Ali b. Muhammed en-Nevfelî, Ali b. Muhammed el-Hurmuzanî, Ali b. Muhammed b. Ebû Cemile, Ali b. Muhammed b. Eşyem, Ali b. Muhammed b. Sa'd, Ali b. Muhammed b. Şibre, Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Kummî, Ali b. Muhammed b. Abdurrahman ve Ali b. Muhammed b. Süleyman.

Yine ifade edelim ki, aralarındaki temyiz ancak râvi ve mervî anh'ın bilinmesiyle mümkün olabilir.

2.10.3.6. Altıncı İdde

Bu İdde, Ali b. el-Hasan b. Faddal'dan rivayette bulunmuş olan şu şahıslardan oluşmaktdır:

- Ahmed b. Muhammed el-Asımî,
- Ali b. Muhammed el-Küleynî,[1617]
- Muhammed b. Yahya.[1618]
-

Ali b. el-Hasan b. Ali b. Faddal, Ebû'l-Abbâs:

en-Necâşî onun için şöyle der: 'Kufe'de bizim ashabımızın fakihi, gözdeleri, sikaları, hadisi bilen ve bu konuda sözü dinlenendi. Kendisinden çok şey işitilmiş, ancak herhangi bir zellesine rastlanılmamış. Az da olsa zayıf olanlardan rivayet eder.

[1616] el-Hakânî, **Ricâl el-Hakanî**, s. 17; el-Kahbaî, **Mecme'u'r-Ricâl**, c. 7, s. 200.
[1617] Bu Sehl b. Ziyat'tan rivayette bulunan el-İdde'nin ravilerindendir. Üçünce İdde'de bahsi geçmiştir.
[1618] Birinci İdde'de bahsi geçmiştir. Ahmed b. Muhammed b. İsa'dan rivayet eder. Aynı şekilde beşinci İdde'de de Sa'd b. Abdullah'tan rivayet eder.

Eftahîyye mezhebindendi…'[1619] et-Tûsî de onun için, 'Eftahiyyu'l-Mezhep' demiştir. Ancak buna rağmen sika olduğunu da ifade etmiştir.[1620] Keşşî de onun Eftahî ve sika olduğunu söylemiştir.[1621]

Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Talha el-Asımî, Ebû Abdullah:

Ali b. el-Hasan b. Faddal'dan hadis rivayet eden İdde'den biridir. Aynı şekilde o, İbrahim b. el-Hasan ve Muhammed b. Hakan en-Nehdî el-Kalanisî'den de hadis rivayet etmiştir.[1622] Birçok Şiî âlim, onun sika olduğunu söylemiştir. el-Vecîze'de Küleynî'nin hocası olduğu söylenmiştir. [1623]

Küleynî birçok isim altında ondan hadis rivayet etmiştir. Onlardan bir kısmı şunlardır: Ahmed b. Muhammed el-Kufî 23, Ahmed b. Muhammed el-Asımî 15, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kufî 2, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kufî el-Asımî 1 ve Ebû Abdullah el-Asımî ünvanıyla da kendisinden 2 hadis rivayet etmiştir.

2.10.3.7. Yedinci İdde

İbrahim b. İshak el-Ahmerî'den rivayet eden İdde'dir. Bu İdde, şu şahısları içermektedir:

- el-Hüseyn b. el-Hasan el-Alevî,
- Ali b. Muhammed b. Ebû'l-Kasım Macileveyhi[1624] b. Bundar,
- Muhammed b. el-Hasan b. Feruh es-Saffar,[1625]
- Ali b. Muhammed el-Küleynî.[1626]

İbrahim b. İshak el-Ahmer

et-Tûsî, *Ricâl*'de müellefat sahibi olduğunu belirttiği bu zatı zayıf olarak tavsif ettiği gibi[1627] sika olduğunu da söylemiştir.[1628] *el-Fihrist* adlı eserinde ise

[1619] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 257.
[1620] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 419.
[1621] et-Tûsî, **İhtiyar…**, s. 439,440.
[1622] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 526.
[1623] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 93, no: 232.
[1624] İkinci İdde'de hakkında bilgi verildi. O, Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten hadis rivayet eden İdde'dedir.
[1625] Üçüncü İdde'de hakkında bilgi verildi. O, Sehl b. Ziyad'dan hadis rivayet eden İdde'dir.
[1626] Üçüncü İdde'de hakkında bilgi verildi. Sehl b. Ziyad'dan hadis rivayet eden İdde'dedir.
[1627] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 451.

hadisinde zayıf ve dininde muttehem olmakla suçlandığını dile getirmiştir. [1629] el-Hillî de zayıf ve dininde muttehem olduğunu belirttiği bu zat için "Mezhebinde aşırılık vardır, durumu karışıktır. Rivayet ettiklerinin hiçbirisi ile amel etmem. Durumu böyle olan birinin rivayetlerine itimat edilmez,"[1630] demiştir.

el-Hüseyin b. el-Hasan el-Alevî

Küleynî'nin kendilerinden el-*Kâfî'*de hadis rivayet ettiği el-İdde ricâlindendir. O, 11 yerde kendisinden hadis aldığı bu zatı iki defa el-Hüseyin, bir yerde el-Alevî ve beş yerde de el-Hâşimî olarak zikretmiştir. et-Tûsî, onu İmâmlardan rivayet etmeyenler arasında addetmiştir.[1631]

2.10.3.8. Sekizinci İdde

Bu idde Salih b. Ebû Hamat'tan geliyor. Bu İdde şu şahısları içine almaktadır:

- el-Hüseyin b. el-Hasan el-Alevî,[1632]
- el-Hüseyin b. Muhammed el-Eş'erî,[1633]
- Ali b. Muhammed el-Küleynî,[1634]
- Muhammed b. el-Hasan,[1635]

Salih b. Ebû Hammâd

İdde'de yer alan kişiler daha önce tanıtıldıkları için burada sadece kendisinden rivayette bulundukları Salih b. Ebû Hammâd hakkında bilgi vermekle yetineceğiz.

el-*Kâfî'*de 63 rivayeti bulunnan Salih Ebû Hammâd ile ilgili olarak en-Necâşî şunları söylemiştir: "Tam ismi Salih b. Hammad, Ebû'l-Hayr er-Râzî Zadeveyhî'dir.

[1628] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 409.
[1629] et-Tûsî, **el-Fihrist**, s. 39, no: 9.
[1630] el-Hillî, **Hulâsa…**, s. 197.
[1631] et-Tûsî, **Ricâl,** s. 462.
[1632] İbrahim b. İshak el-Ahmer'den rivayet eden uddedendir. Yedinci iddede hakkında bilgi verildi.
[1633] Ca'fer b. Muhammed el-Kufi'den rivayette bulunan İdden'nin ricâlindendir. Dördüncü İdde'de hakkında bilgi verilmiştir.
[1634] Sa'd b. Abdullah'tan hadis rivayet eden İdde'nin ricâlindendir. Üçüncü idde'de hakkında bilgi verilmiştir.
[1635] Müşterek bir ünvandır. es-Saffâr olması muhtemeldir. Üçüncü İdde'de hakkında bilgi verilmiştir.

Ebû'l-Hasan el-Askeri ile buluşmuştur, durumu karışık ve şüphelidir. Tanınmakla tanınmamak arasında bir duruma sahiptir."[1636]

2.10.3.9. Dokuzuncu İdde

Muhammed b. Abdullah (Macileveyhî)'den rivayette bulundukları belirtilmiş olan bu İdde şu şahısları kapsamaktadır:

- Ali b. Muhammed b. Abdullah (Macileveyhî),[1637]
- Muhammed b. Yahya.[1638]

Muhammed b. Abdullah (Macileveyhî)

en-Necâşî, Küleynî'nin kendisinden İdde aracılığı ile rivayette bulunduğu Macileveyhî'nin sika olduğunu söylemiştir.[1639]

2.15. SENEDİN ORTASINDAKİ İDDE

Buraya kadar değindiğimiz İddeler senedlerin başında geçenlerdir. Aynı şekilde senedlerin ortasında da İddelere rastlamak mümkündür. Konuyu fazla uzatmadan bunlara da kısaca değinmekte fayda vardır.

2.15. 1. Birinci İdde

Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık'tan (ö. 148/699) rivâyette bulunmuş olan bu İdde şu şahısları içine almaktadır:

- Abdu'l-A'la,
- Ebû 'Ubeyde,
- Abdullah b. Bişr el-Has'emî.

Bu İdde, el-*Kâfî*'nin Kitabu'l-Hucce, Babu Enne'l-Eimme Ya'lemune Ma Kane ve Ma Lem Yekun, 2. Hadiste geçmektedir. Rivâyet şöyledir:" İddetun Min Ashâbinâ→Ahmed b. Muhammed→ Muhammed b. Sinân → Yunus b. Ya'kûb → el-Hâris b. el-Muğîra→ Yine İddetun min Ashâbina (Abdudu'l-A'la, Ebû Ubeyde ve Abdullah b. Bişr el-Hasemî) Ebû Abdullah'tan (as) işitmişler."[1640] Halbuki, Küleynî

[1636] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 198.
[1637] Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten rivayet eden İdde'nin ricâlindendir. İkinci İdde'de hakkında bilgi verilmiştir.
[1638] Ahmed b. Muhammed b. İsa'dan rivayet eden idde'nin ricâlindendir. Birinci İdde'de hakkında bilgi verilmiştir.
[1639] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 353.
[1640] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 261.

bu İdde adı geçenlerin yaşadıkları döneme yetişememiştir. Bu idde senedin ortasında olup, Küleynî'nin kendilerini idrak etmediği şahıslar olunca, bu idde'de yer alan râvilerin terceme-i hallerini verme ihtiyacını duymadık

2.15.2. İkinci İdde

Küleynî, Kitabu Fadli'l-İlm'de senedi şu şekilde serd etmiştir: Aynı hadisi bana Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmut el-Kazvinî de anlattı. O, aralarında Kazvinli Ca'fer b. Muhammed es-Saykal'ın da bulunduğu ashabımızdan bir İdde'den, onlar da Ahmed b. İsa el-Alevî'den, o da Ubad b. Suheyb el-Basrî'den, o da Ebû Abdullah'tan (as) rivayet etmiştir. Küleynî, bu senedi 5. hadisten sonra rakam vermeden zikretmiştir.[1641] Görüldüğü gibi buradaki idde senedin ortasındadır.

2.15.3. Üçüncü İdde

Senedin ortasındaki idde'ye şu iki örneği vermekle yetineceğiz:

(Küleynî dedi ki):→'Ashabımızdan bir idde →Ahmed b. Muhammed b. Halit'ten→ Ashabımızdan bir idde→ (Onlar) el-Hasan b. Ali b. Yusuf'tan rivayet ettiler.[1642]

Diğer bir örnek de şöyledir:

(Küleynî dedi ki): →'Ali b. İbrahim →Babasından →Ömer b. Uzeyne'den→ Ashabımızdan bir iddeden →(Onlar)Ebû Ca'fer el-Bakır'dan…'[1643]

2.15.4. Dördüncü İdde

Bu İdde'ye örnek olarak Kitâbu'l-Eşribe'deki tedavi maksadıyla içki içmek zorunda kalan başlığını taşıyan babta yer alan hadisin senedi zikredilebilir.

(Küleynî der ki): →Ali b. Muhammed b. Bundar → Ahmed b. Ebû Abdullah→ Ashabımızdan bir İdde→ Ali b. Esbat→ Ali b. Ca'fer, Kardeşi Ebû'l-

[1641] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 49.
[1642] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 6, s. 6, no: 11.
[1643] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, **s.** 289.

Hasan'dan rivayet etti. Ben ona şu soruyu sordum: Göz sürmesini şarapla yoğurmak uygun mudur? O, hayır, dedi.[1644]

Buradaki İdde, Ali b. Esbat'tan rivayette bulunan birçok kişiyi kapsayabilir. el-*Kâfî'*nin senedlerinde bu şekilde ona yakın kişi vardır. Onlardan bazıları şunlardır:

- el-Muallâ b. Muhammed, Ali b. Esbat'tan,
- el-Hüseyin b. Muhammed'ten o da Mualla b. Muhammed'ten, o Ali b. Esbat'tan…,
- Mansur b. el-Abbas, Ali b. Esbat'tan,
- Muhammed b. İsa, Ali b. Esbat'tan,
- Muhammed b. Eyyup ed-Dehkan, Ali b. Esbat'tan,
- Ahmed b. Yusuf, Ali b. Esbat'tan,
- Ali b. Faddal, Ali b. Esbat'tan,
- Ahmed b. Hilal, Ali b. Esbat'tan,
- Mûsâ b. Ca'fer el-Bağdâdî, Ali b. Esbat'tan,
- Muhammed b. Yahya, İbn Ebû'l-Hattap Ali b. Esbat'tan,
- Ali b. Mihran, Ali b. Esbat'tan rivayet etmiştir.

Kitabu'l-Akîke'nin 'Gebe ve Nifasta Olan Kadının Yemesi Müstahap Olanlar' babında 4. hadisteki sened şöyledir:

İddetun Min Ashabinâ→Ahmed b. Muhammed b. Halid → İddetun Min Ashâbinâ →Ali b. Esbât →Amcası Ya'kûb b. Sâlim...[1645] Senedin başında ve ortasında olmak üzere iki defa idde lafzı kullanılmıştır.

Aynı kitabın Te'dîbu'l-Veled babının 2. hadisinde aynı durum mevcuttur. [1646]

Diğer bir örneğini de Kitabu'l-İtk, Babu Nevâdir'in 12. hadisinde görüyoruz. Sened şöyledir:

[1644] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6**, s.** 414, h. no: 9.
[1645] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Akika, Babu Ma Yustahabbu En Tutime el-Hubla ve'n-Nufesa, c. 6, s. 22, h. no:4.
[1646] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 46,47, h. no: 2.

Ahmed[1647]→İddetun Min Ashâbinâ →Ali b. Esbât→ Muhammed b. Abdullah Zürâre →Âl-A'yen ailesinden birinden[1648] →Ebû Abdullah (as)...[1649]

Dikkat edilirse Âl-A'yen ailesinden birinden ifadesi kullanılmış ve kimin kastedildiği bilinmemektedir. Bu ise râvinin meçhul olduğunu gösteriyor.

Ali b. Esbat:

Sika olduğu belirtilmiş olan bu zatın tam ismi Ebû'l-Hasan Ali b. Esbat b. Salim Beyyâ' ez-Zuttî el-Mukrî el-Kûfî'dir. Şîa ricâl âlimlerinden bir kısmı, Ali b. Esbat'ın önceleri el-Eftahîyye mezhebinden olduğunu ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçtiğini ve sika olduğunu söylemişlerdir.[1650] Diğer bir kısmı ise bu görüşünden vazgeçmesi için yapılan mücadelede başarılı olunamadığını ve onun el-Eftahiyye inancı üzere öldüğünü belirtmişlerdir.[1651] İbn Dâvûd el-Hillî, onu *Ricâl* kitabının zayıf olan raviler kısmında zikrederek esas itibariyle zayıf olduğunu ima etmiştir.[1652]

Küleynî birçok idde aracılığı ile ondan rivayette bulunmuştur. el-*Kâfî'*de 206 yerde Ali b. Esbat'ın zikri geçmektedir.

2.15.5. Beşinci İdde

Senedin ortasındaki iddelerden biri de Muhammed b. Yahya'nın Muhammed b. Ahmed'ten, onun da el-Hüseyin b. Ali b. Mervan'dan, onun da İdde'den, onların da Ebû Hamza es-Semalî'den rivayet ettikleridir.

Küleynî, Hac Kitabı'nda bu İdde'ye yer vermiştir.[1653]

[1647] Görüldüğü gibi iddedeki sıkıntının dışında burada da sıkıntı vardır. Küleynî'nin kendisinden hadis rivayet ettiği Ahmed'in kim olduğu açıklanmamış. Daha önce verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, çok sayıda Ahmed isminde râvi vardır. Eğer bir önceki hadis senedin Ahmed ile başlamış ve o Ahmed'in kim olduğu anlatılmış olsaydı, muhtemelen aynı kişidir dnebilirdi. Ancak burada böyle bir durum söz konusu değildir. Bu ve buna benzer örnekler *el-Kâfî'*nin sened açısından ciddi problemler içerdiğini göstermektedir.

[1648] Görüldüğü gibi burada da A'yen ailesinden olduğu söylenen râvinin kim olduğu açıklanmamıştır.

[1649] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 6, s. 196,197.

[1650] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 252, no: 663;et-Tûsî, **İhtiyar…,** s. 290, no: 638.

[1651] et-Tûsî, **İhtiyar…,** s. 464, no: 1061.

[1652] İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 259, el-Mecruhîn ve el-Mechulîn cüzü.

[1653] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hacc, Babu Evvelu Ma 'Halaka Allah Mine'l-Eradîn Mevdiu'l-Beyt ve Keyfe Kane Evvelu Ma 'Halaka, c. 4, s. 189, h. no:5.

Ebû Hamza es-Sumâlî:

en-Necâşî, isminin Dinar olduğunu belirttiği Ebû Hamza Sabit b. Ebû Safiyye es-Sumâlî'nin sika olduğunu söyledikten sonra Ammenin (Ehl-i Sünnet) de kendisinden hadis rivayet ettiğini belirtmiştir. Ebû Hamza, hicri 250 yılında ölmüştür.[1654] Kendisinden hadis rivayet etmiş olan İdde'nin kimler olduğu bilinmemektedir. [1655]

Ebû Hamza, *el-Kâfî'*nin 263 isnadında yer almıştır.

2.15.6. Altıncı İdde

Senedin ortasındaki İddelerden biri de Humeyd b. Ziyad'ın İbnu Semâ'e'den, onun da bir idde'den, onların da Eban b. Osman'dan, onun da Zürâre'den rivayet ettiğidir. Söz konusu İdde, Küleynî'nin Kitabu's-Savm'ın, Men Lem Yecib Lehu el-İftar ve't-Taksir fi's-Seferi ve Men Yecibu Lehu Zalike babında geçen 7. hadisin senedinde yer almıştır.[1656]

Eban b. Osman:

Basralı olan Eban b. Osman el-Ahmer el-Becelî, Kûfe'de ikamet etmiştir. el-Keşşî, onunla alakalı olarak, "İsabenin[1657] kendilerinden gelenleri sahih kabul ettiği altı kişiden biridir. Onları söylediklerinde tasdik etmede ittifak edilmiştir." demektedir.[1658] el-Keşşî, yalancılıkla itham edildiğini söylediği Ebân b. Osman'ın.[1659] Navusiyye'den oluğunu da ifade etmektedir.'[1660]

Küleynî, Eban b. Oman'dan kitabının birçok yerinde vasıta ile hadis rivayet etmiştir. Eban b. Osman ismiyle 308 yerde onu zikretmiştir. Eban el-Ahmer ismiyle 9 yerde zikretmiştir. İdde vasıtasıyla, bir yerde zikretmiştir. Bu idde senedin ortasına düşmüştür.[1661]

[1654] en-Necâşî, **Ricâl,** s. 115, no: 296.
[1655] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hacc, Babu Evvelu mâ 'Halaka Allah mine'l-Eradîn Mevdiu'l-Beyt ve Keyfe Kane Evvelu ma 'Halaka, c. 4, s.189, h. no: 5
[1656] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 129,130.
[1657] el-Keşşî, **Ricâl**, c. 2, s. 672.
[1658] İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 25.
[1659] et-Tûsî, **İhtiyar…,** el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, s. 5; İbn Dâvud, **Ricâl,** s. 291.
[1660] et-Tûsî, **İhtiyar…,** s. 296, no: 659-660. Navusiyye, İmâmetin Ebû Abdullah es-Sâdık ile son bulduğunu, onun ölmediğini ve vadedilen mehdi olduğunu söyleyen Şîa fırkasıdır.
[1661] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 129.

2.8.4. Meçhul İddeler

Daha önce senedin başında, ortasında ve sonunda olmak üzere İddelerin üçe ayrıldığını ifade etmiştik. en-Necâşî ile el-Hillî'nin Küleynî'den rivâyet edildiğini iddia ettikleri bir haberde, senedin başında yer alan iddelerdeki râvilerin kimler olduğunu açıkladığı; bu itibarla mezkur iddeler için malum iddeler denmiştir. Ancak senedin ortası ve sonunda yer alan İddelerde yer alan râvileri malum hale getirecek bu türden bir bilgiye sahip olunmadığı için, meçhul iddeler diye isimlendirilmişlerdir. Bu iddelerde yer alan râviler meçhul râvî hükmündedirler. Şimdi de bu meçhul iddeler ve içerdikleri râvîlerden kısaca bahsetmeye çalışacağız.

Bu iddede yer alan râviler yedi kişiden ibarettir. Bunlar da şunlardır:

1- İddetun min ashâbinâ → Abdullah b. el-Bezzâr,[1662]

2- İddetun min ashâbinâ → Ca'fer b. Muhammed,[1663]

3- İddetun min ashâbinâ → Sa'd b. Abdullah. Küleynî'nin bu yolla iki hadis rivâyet etmiştir. [1664]

4- İddetun min ashâbinâ → el-Hüseyn b. el-Hasan b. Yezîd,[1665]

5- İddetun min ashâbinâ → İbrahim b. İshak el-Ahmer,[1666]

6- İddetun min ashâbinâ → Salih b. Ebû Hammâd,[1667]

7- İddetun min ashâbinâ → Muhammed b. İsa.[1668]

2.10.4.1. Birinci İdde

Burada İdde'den kasıt el-Hüseyin b. el-Hasan b. Yezid'ten hadis rivayet edenlerdir. Bu İdde meçhuldür. Gerçek anlamda kimlerin bu idde içinde yer aldığı bilinmemektedir.

el-Hüseyin b. el-Hasan b. Yezid:

el-*Kâfî*'de şöyle bir rivayet geçmektedir: İddetun Min Ashâbinâ → el-Hüseyin b. el-Hasan b. Yezid → Bedr[1669] → o babasından şöyle rivayet etmiştir:

[1662] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 28, h. no: 34'dün zeyli.
[1663] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 333, h. no: 3.
[1664] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 341, h. no: 23 ve 25.
[1665] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 400, h. no: 6.
[1666] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 3, s. 42, h. no: 5.
[1667] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 8, s. 138, h. no: 149.
[1668] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 4, s. 172, h. no: 8.

Bana, Selâm Ebû Ali el-Horasanî anlattı. O da Selâm b. Said el-Mahzumî'den duymuştur: Bir ara Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'ın yanında oturuyordum. Basralıların abidlerinden Abbad b. Kesir ile Mekke'nin fakihlerinden İbn Şüreyh çıkageldiler. Ebû Abdullah'ın (a.s.) yanında Ebû Ca'fer'in azatlısı Meymun el-Kaddâh da bulunuyordu…[1670]

Sened'te geçen Bedr, raviler arasında müşterek olan bir isimdir. Bu müşterek râviler şunlardır:

Bedr Ğulam Ahmed b. el-Hasan, el-*Kâfî*'nin iki senedinde geçmiştir.

Bedr b. el-Halil el-Ezdî, el-*Kâfî*'de bir yerde zikri geçmiştir.

Bedr b. Halil el-Esedî, el-*Kâfî*'de bir senedde zikri geçmiştir.

Bedr b. el-Velit el-Kâfî'nin üç senedinde zikri geçmiştir.

Bedr b. el-Velit el-Hasemî, el-*Kâfî*'nin tek bir senedinde zikri geçmiştir.

Bedr'in kim olduğu tam olarak bilinmediği gibi el-Hüseyin b. el-Hasan'dan rivayet eden idde de meçhuldür. Küleynî, bu iddeden sadece bir yerde hadis rivayet etmiştir.

2.10.4.2. İkinci İdde

Küleynî, Ashabımızdan bir idde → Ahmed b. Muhammed → İbn Ebû Nasr[1671] →Ahmed b. Muhammed b. Ebû Nasr[1672] Senedi ile rivayette bulunmuştur.

Buradaki İdde'de kimlerin yer aldığı bilinmemektedir.

[1669] Bazı nüshalarda, el-Hüseyn b. el-Hasan → Bureyd →Bedr şeklindedir. Yani burada bir râvi sakıt olmuş olabilir. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 400, dipnot.

[1670] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 400.

[1671] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hacc, Ebvabu's-Sayd, en-Nehyu Ani's-Saydi ve Ma Yusnau Bihi İza Asabehu'l-Muhrimu ve'l-Muhillu fi'l-Hilli ve'l-Haremi, c. 4, s. 381, h. no: 4. Aynı bâbta 5. Hadis: bizim ashabımızdan bir idde bana rivayet etti, onlar Sehl b. Ziyad ve Ahmed b. Muhammed'den, onlar el-Hasan b. Mahbup'tan, o Ali b. Risab'dan rivayet etti şeklindedir. Diğer bazı örnekler için bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 133; c. 1, s. 545.

[1672] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hucce, Kur'ân'da Velayetle İlgili Olarak Yer Alan Nükteler ve Âyetlerden Seçmeler bâbı, c. 1, s. 429, h. no: 83.

Ahmed b. Muhammed:

el-Kâfî'nin isnadlarında (Ahmed b. Muhammed) 3764 yerde geçmektedir. Ancak bu isim bir kısım ravi, muhaddis ve fakihler arasında müşterektir. Sadece *el-Kâfî'*deki bu müşterek râviler şu şekildedir: [1673]

- Ahmed b. Muhammed b. İsa, 1136 yerde,
- Ahmed b. Muhammed el-Berkî, 36 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Halit, 872 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Halit, 492 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Halit Arabiyye, 6 yerde,
- Ahmed b. Muhammed el-Basrî, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed el-Haccal, 2 yerde,
- Ahmed b. Muhammed es-Seyyarî, 23 yerde,
- Ahmed b. Muhammed el-Asımî, 15 yerde,
- Ahmed b. Muhammed el-Kalanisî, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed el-Kufî, 32 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Ezmenî, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ebû Nasr, 435 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ebû'l-Fadl el-Medainî, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ebû Abdullah, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed Ebû Nasr Sahibu'l-İnzal, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ebû Nasr el-Bizantî, 2 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ebû Nasr Abdulkerim, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, 4 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kufî, 2 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kufî el-Asımî, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. el-Akra', 2 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyin, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Basir, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Sait, 2 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Abdullah, 22 yerde,

[1673] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 545-547.

- Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Mervan el-Enbarî, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Osman b. İsa, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ali, 2 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Ali b. el-Hakem, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Eş'erî, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. İsa b. Yezid, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. İsa b. Muhammed b. Sinan, 2 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Nasr, 2 yerde,
- Ahmed b. Muhammed b. Yezid, 1 yerde,
- Ahmed b. Muhammed Ali b. el-Hakem, 2 yerde.

Ahmed b. Muhammed, yaklaşık olarak 300 raviden rivayet etmiştir. Küleynî ise İdde aracılığı ile ondan rivayet etmiştir. Ahmed b. Muhammed'in kendisi de meçhuldür.[1674]

el-*Kâfî*'de Ahmed b. Muhammed isminin yer aldığı senedlerde yukarıda sıraladığımız şahıslardan hangisinin kast edildiğine delalet edecek hiçbir delil yoktur. Bu durumda mezkûr ismin cerh ve tadil yönünden durumu bilinemediğinden hadis hakkında sağlıklı bir hüküm vermek mümkün görünmemektedir. Bilindiği gibi bu tür hadisler, râvisi meçhûlu'l-ayn ve meçhulu'l-hal olduğundan zayıf sayılırlar.

2.10.4.3. Üçüncü İdde

Küleynî'nin "Ashabımızdan bir idde, Ahmed b. Muhammed b. İsa b. Yezid'den rivayet etmiştir" ifadesindeki İdde de meçhuldür. Ahmed b. Muhammed b. İsa b. Yezid'in *el-Kâfî'*de sadece bir yerde zikri geçmektedir. O da şudur.

"Ashabımızdan bir idde, Ahmed b. Muhammed b. İsa b. Yezid'ten şöyle rivayet etmiştir: "Sana feda olayım, faydalanma nedir ve onun sınırı ne kadardır? Senin bu hususta görüşün nedir? Bana öğret – Allah Tealâ seni başımızdan eksik etmesin- bu hususu açıklamakla bana büyük bir iyilikte bulunmuş olursun. Bu sayede haram üzere kaim olan namazı ve orucu boşa giden biri olmaktan kurtulurum, diye yazdım."

[1674] Ahmed b. Muhammed'in bazı rivayetleri için bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 177,178; c. 3, s. 551, h. no. 2; c. 3, s. 502, h. no:11; c. 4, s. 143, h. no:1; c. 4, s. 431, h. no: 5; c. 4, s. 445, h. no: 2; c. 4, s. 434, h. no: 2, c. 4, s. 70, h. no: 4,7; c . 4, s. 88; c. 4, s. 110, h. no: 4,6; c. 4, s. 159, h. no: 10; c. 4, s. 160, h. no: 2; c. 4, s. 169, h. no: 2; c. 5, s. 257, h. no: 2; c. 6, s. 438, h. no: 11.

İmâm şu cevabı verdi. "Faydalanmadan maksat, ticaretten kazandığın kâr veya ekinden elde ettiğin üründür. Borç veya başkasına verdiğin (ya da sana verilen) bir armağan bunun dışındadır."[1675]

Buradaki idde ile kimlerin kastedildiğini tespit edemedik. Dolayısıyla bu idde de kanaatimizce meçhuldür.

2.10.4.4. Dördüncü İdde

Dördüncü sırada zikrettiğimiz İdde, Ali b. el-Hasan b. Salih el-Halebî'den rvayette bulunmuştur.[1676] Kaynaklarda Ali b. el-Hasan b. Salih el-Halebî'ye dair bilgi bulamadık. Aynı şekilde bu isnaddaki İdde'de yer lanların kimler olduğu tespit edilemediğinden kanaatimizce meçhul iddelerdendir.

2.10.4.5. Beşinci İdde

Ashabımızdan bir İdde rivayet etti, onlar Ali b. İbrahim'den rivayet etti. Bu isnaddaki İdde de meçhuldür.

Ancak şunu ifade edelim ki, Küleynî, 5000 yerden daha fazla Ali b. İbrahim'den idde olmaksızın, yani vasıtasız olarak hadis rivayet etmiştir. Şiî ricâl âlimlerinin verdiği bilgilere göre Ali b. İbrahim, Küleynî'nin hocasıdır ve kendisinden çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Konunun anlaşılması için Küleynî'nin vasıtasız bir şekilde kendisinden rivayet ettiği birkaç hadisi örnek verelim.

Küleynî, Kitabu'l-İmani ve'l-Kufr, Babu'z-Zunûb'da şöyle bir hadis rivayet etmektedir. Ali b. İbrahim bana haber verdi, o Muhammed b. İsa'dan, o Yunus'tan ref' ederek, Emîru'l-Muminin'in şöyle söylediğini rivayet etti…[1677]

Küleynî'nin idde içeren senedlerinde problem olduğu gibi burada da meçhuliyet problemi vardır. Çünkü burada ismi geçen Ali b. İbrahim'in kim olduğu, kesin olarak bilinmemektedir. Zira aynı ismi taşıyan birçok râvi vardır ve Küleynî bu duruma açıklık getirmemiştir.

[1675] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hucce, Babu'l-Feyi ve'l-Enfal ve Tefsiru'l-Humusi ve Hududuhu ve Ma Yecibu Fîhi, c. 1, s. 545, h. no: 12.
[1676] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'n-Nikahi, Enne'l-Mu'mine Kufvu'l-Mu'mineti, c. 5, s. 343, h. no:2; en-Nûrî, **Hatimetu Mustedreku'l-Vesail**, c. 4, s. 85.
[1677] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 275, h. no: 28; c. 3, s. 386; c. 6, s. 225; c. 6, s. 340.

2.8.5. *el-Kâfî*'de İdde'yle Aynı Anlamda Kullanılmış Olan Lafızlar

Küleynî kendilerinden rivayet ettiği hocalarının çokluğunu ifade etmek üzere 'İddetun min Ashabina' ifadesini kullandığı gibi, bu ifadeye yakın başka tabirler de kullanmıştır. Bu tabirlere de kısaca işaret edeceğiz. Bunlar "'an cema'etin min ashâbina, ba'dun min ashabina ve ashâbinâ" ifadeleridir.

Küleynî bu ifadelerle rivayet ettiği hocalarının tek kişi değil, birden fazla kişi olduğunu ima etmeye çalışmıştır diyenler vardır.[1678]Ancak bu ifadeleri, hocaların isimlerini unuttuğuna, hatırlamadığına veya tedlise müracaat ettiğine yoranlar vardır olmuştur. Her hâlükârda bu ifadeler yani hocalarının isimlerini bilerek, bilmeyerek veya ihtisar için yapmış olsa dahi eserinin güvenirliliğine, sahihlik açısından tartışma konusu olmasına sebep olmuştur. *el-Kâfî*'nin tenkit edildiği hususlardan biri de bu tür mechuliyeti çağrıştıran ifadelerdir. el-*Kâfî*'de bu türden tahriç edilen rivayetler azdır. Bu ifadelerin geçtiği yerler şunlardır:

1- "جماعة من اصحابنا، عن احمد بن محمد بن عيسى الاشعري " ifadesi, üç hadisin isnadında yer almıştır.[1679]
2- "جماعة، عن احمد بن محمد "ifadesi bir isnatta yer almıştır.[1680]
3- "جماعة من اصحابنا، عن احمد بن محمد"ifadesi iki isnatta yer almıştır.[1681]
4- "بعض اصحابنا، عن احمد بن محمد " ط fadesi bir isnatta yer almıştır
5- "بعض اصحابنا، عن محمد بن علي " Küleynî, bu ifadeyle bir çok kişiden rivâyette bulunmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: Muhammed b. Hassan,[1682] Abdulazim b. Abdullah el-Hasanî,[1683] İbn Cumhûr,[1684] Ali b. el-Abbâs,[1685] Ali b. el-Hasan,[1686] Ebû Cerîr el-Kummî,[1687] Ali b. Esbât,[1688] Muhammed b. el-Hüseyin,[1689] Ali b. el-Hasan et-Teymelî,[1690] Mansûr b. el-Abbâs[1691] ve Muhammed b. Abdulhamid.[1692]

[1678] el-'Amîdî, **Hayatu'ş-Şeyh…**, s. 243
[1679] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 23, h. no:15, Kitâbu'l-Akl ve'l-Cehl, bu kitap bablara ayrılmamıştır; c. 3, s. 266, h. no: 8; c. 3, s. 306, h. no: 26.
[1680] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 85, h. no: 5.
[1681] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 320, h. no: 5.
[1682] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 358, h. no: 17.
[1683] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 377, h. no: 4.
[1684] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 447, h. no: 24.
[1685] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 38, h. no: 7.
[1686] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 406, h. no: 12.
[1687] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 236, h. no: 19.
[1688] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 277, h. no: 9.
[1689] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 303, h. no: 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

el-KÂFÎ'DEKİ HADİSLERİNİN SIHHAT SENED VE METİN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İkinci bölümde *el-Kâfî* râvîlerinin cerh ve ta'dil durumlarını inclemeye çalıştık. Küleynî'nin *el-Kâfî'*deki hadisleri kendilerinden rivâyet ettiği hocaları ile *el-Kâfî'*de rivâyetleri bulunan diğer râvîlerin Şîa ricâl âlimlerine göre cerh ve ta'dil yönünden durumlarını geniş bir şekilde incelemeye çalıştık.

Bu bölümde *el-Kâfî'*deki rivâyetlerin sıhhat yönünden değerlendirilmesi üzerinde duracağız. *el-Kâfî'*deki hadisleri yine Şîa hadîs âlimlerinin görüşlerinden hareketle incelemeye çalışacağız.

3.1. SIHHAT YÖNÜNDEN el-KÂFÎ'DEKİ HADİSLER

Muteahhirûn Şîa âlimleri, ahad haberleri ravilerin durumlarına göre, Sahîh, Hasen, Muvassak ve Zayıf olmak üzere dört kısma ayırmışlardır.[1693] Rivâyetlerin bu dörtlü taksimi mutekaddimun Şîa âlimleri arasında bilinmemekteydi. Bu taksimat hicri yedinci yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bahauddin el-Âmilî konu ile alakalı olarak: "Araştırmacıların da rahatlıkla anlayacağı gibi bu ıstılahlar, eski âlimlerimiz arasında bilinmemekteydi. Bilakis kendisine itimad edilebilen veya güvenilir tüm hadislere sahih deniyordu. el-Hasan b. el-Mutahhar el-Hillî'den önce, Şîa ulemasından Cemaluddin b. Tâvus (ö. 664/1266) dışında kimse bu ıstılahlardan haberdar değildi." ifadesini kullanmıştır.[1694]

Şiî âlimlerin bir kısmı, hadis ve fıkıhta önde gelen âlimlerin amel ettiği her hadîsin -râvisinin sika ve güvenilir olup olmadığına bakılmaksızın- delil olduğunu

---

[1690] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 97, h. no: 2.
[1691] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 241, h. no: 17.
[1692] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 241, h. no: 9.
[1693] Sübhânî, **Usûlu'l-Hadîs...**, s. 43.
[1694] Sübhânî, **Usûlu'l-Hadîs…,** s. 47.

kabul ederken, onların amel etmediği hadîsi, râvileri sika olsa da hüccet kabul etmezler.[1695]

Yukarıda zikrettiğimiz dörtlü taksim râvilerin adâlet, iman, zabt gibi özelliklere sahip olup olmadıklarına göre yapılmıştır. Ancak âhbarîler, hadisilerin dörtlü sisteme göre tasnif edilmesini bidat ve dalalet olarak nitelendirmişlerdir.[1696] Netice itibariyle Şîa'ya göre sıhhat açısından hadis çeşitlerinin ilk kısmı sahih hadislerdir.

3.1. MAKBÛL HADİSLER

3.1.1. Sahîh Hadisler

el-Kâfi'deki sahih hadislerin sayısına bakmadan önce Şîa hadisçilerine göre sahih hadisin ne anlama geldiğine temas etmekte fayda mülahaza ediyoruz. Sahih hadis, "İsnâdın bütün tabakalarında imâmî, âdil ve zabt sahibi olan râvilerin muttasıl bir senedle mâsumdan naklettikleri hadis"tir.[1697] Hadisin şâz[1698] ve illetli[1699] olması, sahihliğine engel değildir.[1700]

Sahih hadîsin diğer bir tanımı ise "İmâmî, âdil ve on iki imâmdan birinin râvinin adâlet veya zabtına dair medhine mazhariyet gibi üç niteliği haiz olan râvilerin oluşturduğu isnadla rivayet edilen hadîs"tir[1701] şeklindedir.

Bazen de geliş itibari ile ta'ndan selim olan, ancak irsal veya kat' durumu olan hadislere de sahih denir.[1702]

Dolayısıyla Şîa'ya göre sahih hadîs, "senedi mâsum imâma bütün tabakalarda tamamı kendileri gibi âdil ve zabit olan râvilerin rivayeti yoluyla muttasıl olarak

---

[1695] Sübhânî, **Külliyât…**, s. 36.
[1696] Mer'î, **Münteha'l-Mekâl...**, s. 35.
[1697] eş-Şehîdu's-Sânî, Ebû Muhammed Zeynuddîn b. Alî b. Ahmed el-Cubî el-Âmilî, (ö. 967/ 1559), **er-Riâye fî İlmi'd-Dirâye**, Abdulhüseyn Muhammed Ali Bakkal (thk.), Matbaatu Behmen, İkinci Baskı, Kum 1408/1987, s. 77; Hemedânî, Molla Abdurrazâk b. Ali Rıza el-Hâirî el-İsfahanî (ö. 1383/1964) **el-Vecîze fî İlmi Dirayeti'l-Hadîs**, Rıza Kabadlu (thk.), Dârul'l-Hadîs, Kum 1424/2003, c. 2, s. 531; Mer'î, **Münteha'l-Mekâl...**, s. 35.
[1698] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâyefi…**, c. 1, s. 126.
[1699] el-Mer'î, **Muntehe'l-Mekâl...**, s. 35.
[1700] eş-Şehîdu's-Sânî, **er-Riâye…,** es-Seyyit Muhammed Rıda el-Hüseynî el-Celâlî (thk.), İntişarat Mehellâtî, Birinci Baskı, Kum 1421/2000, s. 24.
[1701] el-Mer'î, **Muntehe'l-Mekâl...**, s. 36.
[1702] eş-Şehîdu's-Sânî, **er-Riâye...,** s. 23.

ulaşan rivayet"tir.[1703] İmâmiyye Şîasına göre ahad haberlerden olan hadisin bu türü en yüksek mertebede yer alır.

Mutekaddimûn Şîa âlimleri ile müteahhirûn âlimlerine göre, sahih hadîsin bazı şartlarında farklılıklar vardır. Mutekaddimûnun ıstılahında sahih -isnadında irsal veya inkıta' olsa bile- doğruluğuna ilişkin karinelerin bulunduğu rivayettir.

Örneğin Ahmed b. Tâvus el-Hillî (ö. 664/1265) ile talebesi Allâme İbnu'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/1325)[1704] yaşadığı dönem ile onu takip eden dönemin âlimleri olan ve müteahhirûn olarak kabul edilenlere göre ise sahih, "İsnâdın bütün tabakalarında adalet ve zabt sahibi bir râvi tarafından kendisi gibi adalet ve zabt sahibi râviler kanalıyla ve muttasıl bir senedle mâsuma (Rasûlullah (sas) ve on iki imâm) ulaşan rivayet"tir.[1705]

Mutekaddimûn ıstılahında hadisler, sahih ve sahih olmayan şeklinde iki ana grup olarak ele alınmıştır. Başka bir ifade ile onlar makbul ve makbul olmayan şeklinde iki ana gruba ayırmışlardır.[1706] Sonraki dönemlerde ise İmâmiyye Şîası âlimleri, Ehl-i Sünnet hadîs âlimlerinin yanında revaçta olan üçlü taksimden esinlenerek ve koydukları kuralları taklit ederek,[1707] hadisleri sahih, müvessak, hasen ve zayıf olmak üzere dörtlü tasnife tabi tutmuşlardır.[1708] Zira hadisi ilk olarak hasen şeklinde tavsif edenin 270/884 yılında vefat eden Ebû İsa et-Tirmizî olduğu noktasında ittifak etmişlerdir.[1709] Bunlara göre râvinin güvenilir olması şarttır. Müteahhirûn daha çok "isnada yoğunlaşmış"tır. İki grubun yaklaşımları arasındaki temel farkı gösteren bu husus önemli sonuçlar doğurmuştur.

İmâmiyye Şîası, sahih hadis tanımını yaparken illetli ve şâz olmama şartına yer vermemiştir.[1710] Nitekim Mâmekânî (ö. 1351/1932), İmâmiyye'nin Ehl-i

[1703] Sübhânî, **Usûlu'l-Hadîs...**, s. 50.
[1704] İbn Teymiyye'nin kendisine reddiye olarak Minhâcu's-Sunne adlı kitabı kaleme aldığı önde gelen Şîa âlimlerindendir.
[1705] Asfaruddin, "An İnsight into the Hadith Methodology of Jamâl al-Din Ahmed b. Tâvus", s. 362
[1706] Sübhânî, **Usûlu'l-Hadîs...**, s. 47.
[1707] Sübhânî, **Usûlu'l-Hadîs...**, s. 47.
[1708] Sübhânî, **Usûlu'l-Hadîs...**, s. 43.
[1709] İbn Teymiyye, **Mecmû 'u'l-Fetâvâ**, Mecmeu el-Melik el-Fehd Litabaati el-Mushaf eş-Şerîf, Birinci Baskı, Medîne 1995, c. 1, s. 252; Süphi İbrahin es-Sâlih, **Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu,** Dâru'l-ilmi Lilmelâyîn, On beşinci Baskı, Beyrut 1984, s. 157; Sübhânî, **Usûlu'l-Hadîs...**, s. 48.
[1710] eş-Şehîdu's-Sânî, **er-Riâye...,** s. 77.

Sünnet'in sahih hadîs için şart koştuğu şâz olmama kaydını koymuş iken, İmâmiyye ise bu kaydı gereksiz gördüğünü belirtmektedir. Zira rivayetin sıhhati râvilerin durumlarına nispeten belirlenir. Şâzlık ise haberi delil olmaktan düşüren başka bir durumdur.[1711] İlletin aranmaması gereken bir şart olduğunu belirten Mâmekânî, gerekçesini şöyle açıklmaktadır: "Çünkü söz konusu olan rivayet munkatı değildir ve kendisinde şüphe bulunmamaktadır. O, muttasıl bir senedle imâmî, âdil ve zabt sahibi bir râvi kanalıyla mâsum imâma ulaşmaktadır. [1712] Ona göre ancak illet bulunmadığı zaman hadise muttasıl dendiği için, bu durumda hadîsin şâz ve illetli olmaması şartını dile getirmeye gerek kalmamaktadır.

Mâmekânî, illetleri inkıta veya hadîsin "sıhhatinde şekte bulunmak" şeklinde sınırlandırmaktadır. Ona göre illetler bazen senedte olur, bazen metinde olur. Senedte olması daha yaygındır. Mürsel ve mevkuf olması gibi senedteki illet, senedi ve metni aynı anda kadh edebilir. Bazen de özellikle senedi kadh edebilir. Ancak metin sahih olur. Buna örnek olarak Ya'la b. Ubeyd et-Tanâfusî→Sufyan es-Sevrî→Amr b. Dînâr→İbn Ömer (ra) Rasûlullah'ın (sas): "Alışveriş yapan taraflar, ayrılmadıkça muhayyerdir." buyurduğunu rivâyet etti. Hadisin senedinde illet vardır. Zira Abdullah b. Ömer'den rivâyette bulunan Abdullah b. Dînâr'dır. Ancak Ya'la, Abdullah b. Ömer'den (ra) rivâyette bulunanın 'Amr b. Dinar'mış gibi ifade kullanmıştır. Şayet burdaki hata düzeltilirse, sened muallel ancak metin sahih olmuş olur. İkincisi ise illetin sened ve metinde aynı anda olmasıdır ki bu durumda hadisin sahih olması düşünülemez.[1713]

Ona göre illetler, kâdih olup olmamak şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Râvînin yalancı, fasık, gafil, hıfzının zayıf ve kötü olması gibi illetler kâdih olup hadisin zayıf olmasına sebeptirler. İlletlerin bir kısmının metinde bir kısmının da isnadta olduğunu belirten Mâmekânî, isnadta bulunan illetlerin metinde bulunanlardan daha fazla olduğunu da vurgulamaktadır. [1714]

[1711] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye...**, c. 1, s. 126.
[1712] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye...**, c. 1, s. 127.
[1713] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye...**, c. 1, s. 277.
[1714] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye...,** c. 1, s. 277; İmâmiyye Şîasının şâz ve illetli olmama şartını aramaması, Ehl-i Sünnet hadisçilerine göre problemlidir. Zira hadisin şâz oluşu râvinin diğer rivayetlere muhalefetinden kaynaklanmaktadır. Şâz hadisi rivayet eden râvi, aslında kendinden daha güvenilir bir râvinin veya güvenilir bir râvi grubunun rivayet ettiği habere aykırı olan bir nakilde

Sahih hadisle ilgili giriş mahiyetinde verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra el-*Kâfî'*deki sahih hadislere geçebiliriz. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, el-*Kâfi*'deki sahih hadîs sayısı konusunda Şiî hâdis âlimleri arasında ihtilaf vardır. el-Meclisî'ye (ö. 1111/1699) göre *el-Kâfi*'de geçen hadîs sayısı: 16199'dur. Bunlardan sahih olanı: 5072'dir.[1715] el-Meclisî, *el-Kâfi* üzerine kaleme aldığı *Mirâtu'l-ukûl* adlı kitabında, hadisler hakkında sıhhat yönünden hüküm vermiş ve bunlardan sahih olanları sahih olmayanlardan ayırmıştır. Ancak sahih olanların neden sahih olduğunu veya sahih olmayanların neden sahih olmadığını açıklamamıştır. Yani hangi kriterlere göre hadis hakkında hüküm verdiğini açıklamamıştır.

Günümüz Şîa âlimlerden biri olan Ali Ekber Hekemî Zâde ise: "*el-Kâfî* hadislerinin sened yönünden sadece yüzde on ikisi %12 sahihtir. Bunların da büyük bir kısmı akıl ve ilimle çelişmektedir" ifadesini kullanmıştır. Ali Ekber Hekemî Zâde bu konuda çok sayıda örnek vermiştir.[1716]

Ağâ Büzürg et-Tahrânî ile Bahrânî'ye (ö. 1186/1772) göre de *el-Kâfi*'de yer alan 16000 hadisin 5072 tanesi sahihtir.[1717] Ağâ Büzürg et-Tahrânî de tıpkı el-Meclisî gibi hadisler hakkında hüküm verirken hangi kriterlere göre hareket ettiğini belirtmemiştir. Hâşim Marûf el-Hasanî de el-Meclisî'nin verdiği sayıyı olduğu gibi kabul etmiş ve *el-Kâfi'*deki sahih rivayetlerin sayısını 5072 olarak vermiştir.[1718]

el-*Kâfi'*de geçen rivayetlerin tetkikini yapmış olanlardan biri de Muhammed Bâkır el-Behbûdî'dir. O, el-*Kâfi*'de geçen sahih hadisleri *Sahîhu'l-Kâfi* adlı kitapta cemetmiştir. Behbûdi bu kitabında 4428 hadisin sahih olduğuna kanaat getirmiştir.[1719]

---

bulunmaktadır. Bu, söz konusu râvinin yanlış ve hata içinde olduğunu gösterir. İllet çeşitleri, Mâmekânî'nin iddia ettiği gibi inkıta veya hadisin "sıhhatinde şekte bulunmama" ile münhasır olmayıp çok sayıdadır. Sahih hadiste şâzlık ve illetin bulunmaması şartının getirilmesi, onun Rasûlullah'tan (sas) sâdır olduğunun tevsiki için görmezden gelinemeyecek kadar önemli bir şarttır.

[1715] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...,** c. 2, s. 436.

[1716] Hekemî Zâde, **Esrâr Elf 'Âm**, s. 59.

[1717] et-Tahrâni, **ez-Zerî'a...**, c. 17, s. 245-246; el-Bahrânî, **Lu'luetu'l-Bahreyn...,** s. 276-277.

[1718] el-Hasanî, **Dirâsât...**, s. 136

[1719] el-Behbûdî, Muhammed el-Bâkır, **Sahîhu'l-Kâfi Min Silsileti Sihâhi el-Ehâdîsi İnde'ş-Şîa' el-İmâmiyye,** ed-Dâru'l-İslâmiyye, Birinci Baskı, ysz. 1981.

Görüldüğü gibi el-*Kâfî'*de sahih olmayan hadislerin olabileceğini kabul eden Şiî hadis âlimlerinin sahih hadis sayısı hakkındaki görüşleri birbirine yakındır. Muhammed Bakır el-Behbûdî ise bunlardan ayrı bir kategoride değerlendirilmelidir. Zira onun sahih olarak kabul ettiği hadis sayısı geçtiği üzere 4428 kadardır. Bu durumda arada 650 kadar hadis farkı vardır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Behbûdî'nin sahih olan hadîsleri neye göre belirlediği de muammadır. O, sahih hadislerin kriterleri hakkında bir bilgi vermemiş ve *Sahîhu'l-Kâfi* adlı kitabına aldığı hadislerin sahih olduğunu söylemekle yetinmiştir. el-Meclisî'nin *Mirâtu'l-ukûl* adlı kitabına aldığı ve sahih olduğunu iddia ettiği hadisler ile Behbûdî'nin sahih olarak kabul ettikleri arasında büyük bir fark vardır. Bu konu hadis ilmi kriterlerine göre ele alındığı vakit *el-Kâfî'*deki sahih hadis sayısının düşeceği de kesindir. Zira Behbûdî'nin sahih olarak kabul ettiği bazı rivayetleri, el-Meclisî sahih olarak kabul etmezken, el-Meclisî'nin de sahih olarak kabul ettiği bazı rivayetleri, Behbûdî sahih olarak addetmemiştir.

3.1.2. Hasen Hadisler

el-*Kâfî'*deki hasen hadislerin sayısını vermeden önce, Şîa hadiçilerine göre hasen hadisin ne ifade ettiğini açıklamamız yerinde olacaktır. Zira hasen hadis şeklen Ehl-i Sünnet hadisçilerinin tanımına benzese bile, içerik olarak ayrıldığı yönleri vardır.

Şîa'ya göre hasen *"*âdil olduğuna dair bir haber bulunmamakla beraber, râvisi hakkında itimat edilebilir bir medh bulunan, buna mukabil hakkında yerme olmayan, muttasıl bir senedle mâsum imâma ulaşan hadis"tir.[1720]

Bu durumun bütün tabakalardaki râvilerde olması gerekiyor. Öte yandan râvilerden en az birinin medhedilmiş ve tevsik edilmemiş imâmi olması da hadisin hasen sayılması için şart koşulmuştur. Diğer râvilerin ise sahih Ricâlinden olması icap ediyor. Söz konusu tarik o tek imâmîden dolayı hasen vasfını alır.[1721] Başka bir ifade ile tamamı veya bir kısmı tevsik edilmemişse de isnadında haklarında medh bulunan İmâmî râvilerin bulunduğu hadistir.[1722]

[1720] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye…**, c. 1, s. 132; eş-Şehîd es-Sânî, **Münteka'l-Cümân...,** c. 1, s. 4.
[1721] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye…**, c. 1, s. 132.
[1722] Hemedânî, **el-Vecîze...**, c. 1, s. 531.

Bu durumda hadisin isnadında yer alan râvilerden biri veya birkaçı imâmlar tarafından tahsin sıfatıyla betimlenmiş olursa bu hadis sahih değil, bir alt derecesi olan hasen sayılır. Buna göre hasen hadis, "adâletine dair nass bulunmasa da imâmlardan birinin övgüsüne mazhar olmuş İmâmî râvilerin nakilleri yoluyla ve muttasıl bir isnadla mâsum imâma ulaşan rivayettir. Bu şartlar, isnadın bütün tabakalarında veya bir kısmında da gerçekleşmiş olabilir."[1723]

Görüldüğü gibi Ehl-i Sünnet ve Şîa İmâmiyyesi, hasen hadisin tanımında da birbirinden ayrılmışlardır. Şîa'ya göre hasen, adâletine dair bir nassın bulunmadığı, övülmüş olan İmâmî bir râvinin naklettiği hadistir. Ehl-i Sünnet'e göre ise -değişik tarifler olmakla beraber-[1724] genel olarak *hasen* hadisin râvilerinin zabt özelliğinin sahih hadis râvilerinden biraz daha düşük olması dışında tarif bakımından sahih hadis, hasen hadisle aynıdır.[1725]

İşaret edilmesi gerekli olan bir husus var ki, o da Şîa, âdil olup olmadığı bilinmeyen râviler tarafından rivayet edilen hasen hadisi delil olarak kabul eder. Bilindiği üzere Ehl-i Sünnet ise, meçhul olan râvinin rivayetini hüccet olarak kabul etmez.[1726]

Şiî hadis âlimlerinin el-*Kâfi'*de geçen hasen hadîslerin sayısında ittifak ettikleri görülmektedir. Genel kabule göre *el-Kafi*'de 144 adet hasen hadis bulunmaktdır. Bu rakamı ifade eden âlimlerin bazıları şunlardır: Meclisi,[1727] Hâşim Marûf el-Hasanî, [1728] Ağâ Bürüzg-i Tahrânî, [1729] et-Tıreyhî ve Bahrânî. [1730]

Görüldüğü gibi bu konuda söz söyleyen Şiî hadis âlimleri aynı görüştedirler. Bu da sayıları birbirlerinden olduğu gibi aldıkları şeklinde yorumlanabilir.

[1723] el-Âmilî, Hüseyin b. Abdussamed, **Vusûlu'l-Ahyâr ila Usûli'l-Ahbâr**, es-Seyyit Abdullatif el-Hüseynî el-Kuhkemrî (thk.), Matbaatu'l-Hiyam, Kum 1401/1981, s. 95, 259.
[1724] el-Irâkî, **et-Takyîd ve'l-Îdâh**, s. 49.
[1725] İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar Şerhu'n-Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser**, Amr Abdulmun'im (thk.), Mektebetu İbn Teymiyye, Birinci Baskı, Kâhire 1415/1994, s. 62.
[1726] İbn Hacer, **Nuzhetu'n-Nazar…,** s. 104-105.
[1727] el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 2, s. 436.
[1728] el-Hasanî, **Dirâsât...**, s. 136.
[1729] Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 17, s. 245-246.
[1730] Bahrânî, **Lu'luetu'l-Bahreyn…,** s. 276-277.

Hasen hadisle amel etme konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları aynen sahih hadiste olduğu gibi hasenle de mutlak manada amel ederken, kimileri de hasen hadisle amel etmeyi mutlak manada red etmektedirler.[1731] Meşhur görüşe göre ikisi de hüccettir. Ancak bütün râvilerinin İmâmi ve âdil olmalarını şart koşmuşlardır.[1732] Bu konuda bir diğer grup daha vardır ki, bunlar konuyu detaylandırmışlardır.[1733]

Şîa'ya göre, sahih ve hasen hadisten sonra gelen üçüncü hadis çeşidi *müvessak*dır. Müvassak yerine *kavî* ıstılahı da kullanılmaktadır.

3.1.3. Muvassak Hadisler/ el-Kavî Hadisler

Şehîdu's-sânî el-Âmilî (ö.965/1558) Muvassak hadisi şu şekilde tanımlanmıştır: "İsnâdında itikadı bozuk olmasına rağmen güvenilirliği hakkında İmâmî âlimlerin beyanda bulunduğu râvilerin yer aldığı rivayet"tir.[1734]

İzzuddîn Hüseyin b. Abdussamed el-Âmilî (ö. 984/1576) muvassak hadis tabirinin Şîa'ya has olduğunu ve Ehl-i Sünnet hadisçilerinin bu hadis çeşidini sahih hadis içine kattıklarını ifade ettikten sonra, Şehîdu's-Sânî'nin tanımını biraz daha açarak şunları söylemiştir: "İsnadda yer alan râvilerden birinin veya birkaçının tevsik ve adâletine yönelik nass bulunmakla beraber, İmâmî olmayıp Vakıfî ve Sünnî akideye sahip râvîlerin aktardığı hadise muvassak" denir.[1735] Muvassak ile kavî ıstılahlarının aynı anlamda olduğunu söyleyenler olmakla beraber[1736] aralarında fark olduğunu söyleyenler de vardır. Örneğin Şehîdu's-Sânî (ö. 966/1558) muvassak hadise kavî de dendiğini söyledikten sonra, "hakkında övgü veya tenkit nakledilmeyen Şiî İmâmî râvinin rivayet ettiği hadise kavî hadis dendiğini belirtmiştir."[1737]

[1731] el-Bâbulî, **Risâletun fî İlmi Dirâyeti'l-Hadîsi,** c. 1, s. 126.
[1732] Ünâlan, **Hadîs Usûlü**, s. 125.
[1733] el-Bâbulî, **Risâletun fî İlmi Dirâyeti'l-Hadîsi,** c. 1, s. 126.
[1734] eş-Şehîdu's-Sânî, **Şerhu'l-Bidâye fi İlmi'd-Dirâye**, Menşûrât Diyâ' el-Feyruzâbâdî, Birinci Baskı, Kum 2011, c. 1, s. 25; Mer'î, **Muntehe'l-Mekâl...,** s. 40.
[1735] el-Âmilî, **Vusûlu'l-Ahyâr...**, Cafer el-Mucahidî ve Ataullah er-Rasûl (thk.), Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Birinci Baskı, Kerbela 2015, c. 1, s. 400; Hasan es-Sadr, **Nihâyetu'd-Dirâye...,** s. 264-265; eş-Şehid es-Sânî, **Munteka'l-Cumân...,** c. 1, s. 4; Kelebâsî, **Semâu'l-Mekâl...**, c. 2, s. 443; Hemedânî, **el-Vecîze fî İlmi Dirâyeti'l-Hadîs,** Rıza Kabadlu (thk.), (Resâilun fi Dirâyeti'l-Hadîs içinde). Ebû'l-Fadl Hafızıyânî'l-Babulî, Dâru'l-Hadis, Kum 2003, c. 1, s. 539.
[1736] Mer'î, **Muntehe'l-Makâl...**, s. 40-41; Hemedânî, **el-Vecîze...,** c. 1, s. 539.
[1737] eş-Şehîdu's-Sânî, **el-Bidâye...**, s. 24.

Özellikle Usûlî ekole mensup olan Şîa hadis âlimleri, muvessak hadîse itimat edip hüccet sayarlar ve onunla amel edilmesi gerektiğini savunurlar. Örneğin Şîa'nın önde gelen ve selef âlimlerinden biri olan et-Tûsî, konumuzla alakalı olarak şunları söylemiştir: "Râviler muvassak hadisi rivayet etse ve bu rivayete muhalefet eden ve hilafına amel eden bir grubun bulunduğu da bilinmese, böyle bir haberle amel etmek vacip olur."[1738]

Muhammed et-Takî el-Hekîm, İmâmiyye Şiasının güvenilirliklerinin sabit olması hâlinde, muhaliflerin haberlerini akide hususunda hüccet olarak kabul ettiklerini, bunların muvassak hadisten sayıldığını, delil olma bakımından diğer haberler gibi değerlendirildiğini ifade etmiştir.[1739]

Mâmekânî de (ö. 1351/1932), sika olup da İmâmî olmayanların rivâyetini alabileceğimize dair imâmdan nass varid olduğunu, bu sebeple muvassak haberle amelin gerekli olduğunu belirtmiştir.[1740]

Şîa'nın temel hadis ve usûl kitaplarına bakıldığı vakit Mâmekânî'nin bu iddiasının gerçeği yansıtmadığı görülecektir. Zira Şiî âlimlere göre iki rivayetten birini tercih etmek gerektiği vakit, temel kural, Amme'nin rivayet ettiğini reddetmektir. Bu konuda çok sayıda delil vardır.[1741]

Sonuç olarak Şiî âlimlerin çoğu, râvinin güvenilir olması kaydıyla, İmâmî olmayanların rivayetlerini, reddetme cihetine gitmişlerdir. Ancak Şiî İmâmi âlimlerden çok az bir kısmı muvassak kategorisini ihdas ederek değerlendirme ve kabul etme cihetine gitmiş gibi bir görüntü vermeye çalışmışlardır.

[1738] et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan, **el-Udde fî Usûli'l-Fıkhi,** Muhammed Rıda el-Ensârî el-Kummî (thk.), Setare Matbaası, Kum 1417/1996, c. 1, s. 150.

[1739] el-Hekîm, Muhammed Takî, **el-Usûlu'l-Amme li'l-Fıkhi'l-Mukâren**, el-Macmeu'l-Âlemî li Ehli'l-Beyt (thk.), Emîr Marbaası, İkinci Baskı, Kum 1997, s. 211.

[1740] Hasan Emin, **Dâiratu'l-Meârifi'l-İslâmiyye eş-Şiîyye**, Dâru't-Taaruf, Beyrut 1990, c. 6, s. 29.

[1741] Küleynî, **el-Kâfî**, Bâbu İhtilâfu'l-Hadîsi, c. 1, s. 91; el-Âmilî, Muhammed b. el-Hasan el-Hürr, **el-Fusûl el-Muhimme fi Usûli'l-Eimme**, Muhammed b. Muhammed el-Hüseyin el-Kâinî (thk.), Muessesetu Meârif İslâmî İmâm Rıda, Birinci Baskı, Kum 1418/1997, c. 2, s. 87; el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 2, s. 222; el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 101, s. 262.

el-Meclisî'ye göre *el-Kafî'*deki muvassak hadis sayısı 1118 iken, Kavi hadis sayısı 302'dir.[1742] Aynı sayılar, Bahrânî, [1743] Tıreyhî,[1744] Ağâ Büzürg-i Tahrânî[1745] ve Hâşim Maruf el-Hasanî tarafından tekrar edilmiştir. [1746]

Daha önce belirttiğimiz gibi muvassak ile kavî olan hadisi aynı kategoride değerlendiren Şiî hadis âlimleri vardır.[1747] Bu açıdan bakıldığında muvassak ve kavî hadislerin sayısı noktasında Şiî hadis âlimleri arasında görüş birliği yoktur.

Şiî âlimler muvassak hadisle amel etme konusunda yukarıda dile getirdiğimiz hasen hadisle amel noktasında olduğu gibi ihtilaf etmişlerdir.[1748]

el-Esterâbâdî '*Lubbu'l-lubâb'* adlı kitabında, el-Meclisî de '*Mirâtu'l-ukûl'* adlı kitabında daha önceki Şiî dirâyet âlimlerinin kullanmadıkları ve işaret etmedikleri bazı ıstılahları kullanmışlardır. Bu ıstılahlardan bir kısmı şunlardır:

3.1.4. el-Hasen ke's-Sahîh

el-Esterâbâdî el-Hasen ke's-Sahîh'in tanımını şu şekilde yapılmıştır: Sened zincirindeki râvîlerin tümü imâmî olup, bu râvîlerin bir kısmı, sika derecesine ulaşacak kadar methedilmemişlerdir. Senedteki diğer râvîler ise sika derecesine yükselecek kadar methedilmişlerdir.

Başka bir ifade ile senedin baş tarafındaki râvîler imâmî ve sika olup, senedin sonundaki râvîler ise sika olabilecek seviyede olmayıp methedilen râvîlerden uluşmaktadır. Bu tür hadislere "el-Hasen ke's-Sahih" denir.[1749]

Mâmekânî, birinci kısmı reddedip ikinci kısmı onaylamaktadır. Ona göre birinci kısımdaki tanım hasen hadisin tanımının aynısıdır. Birinci kısmı bu şekilde

[1742] el-Meclisi, **Bihâr…**, c. 2, s. 437.
[1743] Bahrânî, **Lu'luetu'l-Bahreyn…,** s. 377.
[1744] Ali Âl Muhsin, **Keşfu'l-Hakâik,** c. 4, s. 3.
[1745] et-Tahrânî, **ez-Zerî'a...,** c. 17, s. 245.
[1746] el-Hasanî, **Dirâsât...**, s. 137.
[1747] Mer'î, **Muntehe'l-Makâl...**, s. 40-41; Hemedânî, **el-Vecîze...,** c. 2, s. 539.
[1748] el-Bâbulî, **Risâletun fî İlmi Dirâyeti'l-Hadîsi,** c. 1, s. 126.
[1749] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye...**, c. 1, s. 113-144.

tanımlayan kimseyi görmediğini de belirten Mâmekânî, ulemanın bu tür hadislerin hasen olduğuna hükmettiklerini de belirtmektedir.[1750]

3.1.5. el-Muvassak ke's-Sahîh

Senedindeki râvîlerin tümü sika olan, ancak tümü imâmî olmayan râvîlerden oluşan bir senedle rivâyet edilen hadise "el-muvassak ke's-Sahîh" denir. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak, seneddeki râvilerin imâmî olmamakla beraber, İsâbe'nin hakkında icma ettiği râvîlerden olmasıdır. Buna örnek olarak Ebân b. Osman'ı vermek mümkündür. Zira kendisi imâmî olmamakla beraber İsabe sika olduğu konusunda ittifak etmiştir.[1751]

3.1.6. el-Kaviyyu ke's-Sahîh

Senedindeki râvilerin tümü imâmî olup, bir kısmı hakkında cerh-ta'dil noktasında sükût edilmişse veya methedilmiş olmakla beraber, hasen mertebesine çıkamamış ama sikalardan bir kısmının övgüsüne mazhar olmuş ravilerin rivayet ettiği hadise el-kaviyyu ke's-sahîh ismi verilmiştir.[1752]

3.1.7. el-Kaviyyu ke'l-Hasen

Sened zincirindeki râvîlerin tümü imâmî, bir kısmı sika olmakla beraber, diğer bir kısmı ise hasen seviyesinde olamayacak şekilde methedilen râvîlerden meydana geliyorsa, bu tür hadislere el-Kaviyyu ke'l-hasen denir. [1753]

3.1.8. el-Kaviyyu ke'l-Muvassak

el-Mâmekânî bu hadis çeşidini de şu şekilde izah etmiştir: Râvilerinden bir kısmı hakkında cerh ve ta'dil konusunda süküt edilmiş, geri kalan râvîleri sika olan hadistir. Sika olan bu râvîlerden bir kısmı imâmî, diğer bir kısmı ise imâmî değildir. Veya imâmîlerden olan râvîler, sika olamayacak şekilde methedilmişlerdir. Geri kalan râvîler ise imâmîdirler. Bu tür hadisler de el-İstirabâdî'ye göre el-Kaviyyu ke'l-Muvassakdir.[1754]

[1750] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye...**, c. 1, s. 144.
[1751] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye...,** c. 1, s. 144.
[1752] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye...,** c. 1, s. 145.
[1753] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye…,**c. 1, s. 145.
[1754] Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye…,**c. 1, s. 145.

3.1.9. el-Kâfi'deki Sülâsî Rivayetler

Şîa'da musannıf ile Masûm İmâm arasındaki râvi sayısı açısından da rivâyetler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda sülasi rivâyetler ciddi anlamda kabul görmüştür. Bu sebeple *el-Kâfi*'deki sülâsi rivâyetleri de makbul başlığı altında ele aldık.

Küleynî, el-*Kâfi'*de sülasi rivayetlere de yer vermiştir. Şîa hadis âlimleri arasında Küleynî'nin el-*Kâfi'*deki sülâsîleri şöhret bulmuştur.[1755] Ancak ilk olarak sulâsî hadislere itina gösteren muhaddis, Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870)'dir. İmâm Buhârî'nin sulâsîleri tıpkı *Sahih*'i gibi şöhret bulmuş ve âlimler bu hadisleri cem, şerh ve izahlarla ele alarak kitaplar telif etmişlerdir.

Sülasi rivayetler, Küleynî ile Ehl-i Beyt İmâmlarından el-İmâm es-Sâdık (as)[1756] arasında sadece üç ravinin bulunduğu hadislerdir. Bilindiği gibi Ehl-i Sünnet hadis kitaplarında yer alan sülasi rivayetler, Şîa hadis kitaplarında yer alan sülasilerden farklıdır. Ehl-i Sünnet hadis kitaplarında yer alan sülasilerde, hadisi tahriç eden ile Rasûlullah (sas) arasında üç râvî bulunurken, Şîa'da müellif ile Masûm İmâm (as) arasında üç râvî bulunur. Zira daha önce ifade edildiği üzereonlara göre Ehl-i Beyt imâmları ile Rasûlullah'ın (sas) sünneti arasında bir fark yoktur. Rasûlullah'ın (sas) sünneti bağlayıcı olduğu gibi Ehl-i Beyt imâmlarının sünnetleri de bağlayıcıdır.

Rivayetleri İmâmlardan olmak kaydıyla, bu ravilerin birbirlerinden rivayette bulunmuş olmalarında sakınca yoktur. Ancak bu ravilerin rivayetlerinin mutlaka imâmlardan olmuş olması gerekir. Örneğin: el-Askeri (ö. 260/874), el-Hâdi (ö. 254/868), el-Cevvâd (ö. 220/835). Bunlara, el-İmâm er-Rızâ (ö. 203/819), el-Kâzım (ö. 183/799) de eklenebilir. Zira bunların vefatları Küleynî dönemine yakın olmuştur. Ancak rivayet es-Sâdık (ö. 148/766) veya el-Bâkır'dan (ö. 114/733) sülasi senedle rivayet edilmiş ise, sened sıkıntılı olmaktan kurtulmaz. Zira Küleynî ile el-Bâkır

[1755] Emin Turmusî el-Âmilî, **Sulâsiyât el-Küleynî ve Kurbu'l-İsnad,** Dâru'l-Hadîs, Birinci Baskı, Kum 1417/1996, s. 33.

[1756] Şîa Sulâsi hadisleri el-İmâm es-Sâdık ile sınırlandırmışlardır. Çünkü onlara göre o, mezhebin imâmıdır. el-İmâm es-Sâdık (as) ile Küleynî arasında uzun bir zamanın olması bu konuyu daha da önemli bir hale getirmektedir. Bkz. Emin Turmusî el-Âmilî, **Sulâsiyât el-Küleynî ve Kurbu'l-İsnad** s. 32-33, dipnot.

arasında sülasi senedle rivayet etmek gerçekleşmez. Çünkü aralarındaki zaman dilimi uzundur. Ancak uzun ömürlü olan raviler için bu mümkün olabilir. Şunu da ifade edelim ki, uzun ömürlü bir ravinin kendisi gibi uzun ömürlü birisinden sülasi rivayeti gibi rivayetin Küleynî'den başlayarak İmâmlardan Ca'fer es-Sâdık veya babası Muhammed el-Bâkır'da son bulması son derece nadir olarak gerçekleşebilecek bir durumdur. Bu durumda eğer daha önce geçen bir senede havale edilmemişse senedte bir kopukluğun olmuş olma ihtimali yüksektir.

Sülasîlere örnek olarak el-*Kâfî*'de sık sık tekrarlanan şu senedleri zikretmek mümkündür:

1. Ali b. İbrahim → Harun b. Muslim → Mes'ede b. Sadaka → Ebû Abdullah (as).[1757]
2. Ahmed b. Mihran → Muhammed b. Ali → el-Hüseyin b. Ebû'l-'Alâ' → Ebû Abdullah (as).[1758]
3. Ahmed b. Mihrân → Abdulazîm b. Abdullah → Yahya b. Sâlim → Ebû Abdullah (as).[1759]
4. Ahmed → Abdulazîm → Hişam b. el-Hakem → Ebû Abdullah (as).[1760]
5. Ali b. İbrahim → Harun b. Muslim → Mes'ede b. Sadeka → Ebû Abdullah (as).[1761]
6. Ali b. İbrahim → Muhammed b. İsa → Yahya b. 'Ukbe el-Ezdiyyi → Ebû Abdullah (as).[1762]
7. Ali b. İbrahim → Hârun b. Muslim → Mes'edete b. Sadekate, Ebû Abdullah (as)'ın şöyle dediğini işittim: …[1763]

---

[195] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlmi, Bâbu'l-Bide'i ve'r-Ra'yi ve'l-Mekâîsi, c. 1, s. 57,58, h. no: 17

[1758] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Arda Lâ Tahlu Min Huccetin, c. 1, s. 178, h. no: 4.

[1759] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbun Fîhi Nuketun ve Netfun Mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 423, h. no: 57.

[1760] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, , Bâbun Fîhi Nuketun ve Netfun Mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 424, h. no: 63.

[1761] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbu't-Tevâdui, c. 2, s. 121, h. no: 1.

[1762] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbu Zemmu'd-Dunyâ ve'z-Zuhdu Fîhâ, c. 2, s. 134, h. no: 20; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbu Hubbu'd-Dunyâ ve'l-Hirsu 'Aleyhâ, c. 2, s. 316, h. no: 7.

[1763] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbu Fîmâ Yûcibu el-Hakke Limen İntehale el-Îmâne ve Yenkuduhu, c. 2, s. 168, h. no: 1.

8. El-Hüseyin b. Muhammed → Ahmed b. İshak → Bekr b. Muhammed → Ebû Abdullah (as).[1764]
9. İbn Mahbub → Cemil b. Salih → Süleyman b. Halid → Ebû Abdullah (as).[1765]
10. Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → Ali b. el-Hekem → Abdullah b. Yahya el-Kâhilî → Abdullah b. Hilal → Ebû Abdullah (as).[1766]

Küleynî, onuncu sırada zikrettiğimiz senedten hemen sonra şunu şunu rivâyet etmiştir:

ve anhu → el-Kâhilî → Abdullah b. Hilal diyerek "Ebû Abdullah'dan (as) hadis rivayet etmiştir. [1767]

Son sened, zahiren sulasî yani üç ravisi varmış gibi görünüyor. Ancak burada senedin Muhammed b. Yahya'ya ihale edilmiş olması, Muhammed b. Yahya ile el-Kâhilî arasında saktın meydana gelmesine sebep olmuştur. Râvîlerin isimlerini tekrar zikretmekten sakınmak için, İkinci rivayette senedin zeyli zikredilmekle yetinilmiştir. Bunun yanında kendinden önceki senede ihale edilmeden zikredilen sulasi rivayetler de bulunmaktadır. Örnek olarak şu senedi zikredebiliriz:

Ali b. İbrahim → Babasından → en-Nevfelî → Ebû Abdullah (as).[1768]

Senedte geçen en-Nevfelî, el-Hüseyin b. Yezid olup, el-İmâm er-Rıda'nın (as) ashabındandır. Yaptığımız araştırmaya göre, çok sayıda rivayetler arasında vasıtasız olarak İmâm er-Rıda'dan (as) hadis rivayet ettiğine rastlamadık. Aradaki vasıta çoğunlukla İsmail b. Ebû Ziyad es-Sekûnî oluyor. Bu da es-Sekûnî'nin[1769] sehven senedten sakıt edildiğinin göstergesidir.

[1764] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Îmâni ve'l-Kufri, Bâbu Ziyâretu'l-İhvân, c. 2, s. 177, h. no: 10.
[1765] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Bâbu'l'Akîketi, Akiketi, c. 6, s. 42, h. no: 2.
[1766] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-'Akîke, Bâbu Men Yukrehu Lebenuhu ve Men Lâ Yukreh, c. 6, s. 42, h. no: 2.
[1767] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-'Akîke, Bâbu'l-Yukrehu Lebenuhu ve Men Lâ Yukrehu, c. 6, s. 42, h. no: 3.
[1768] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâh, Bâbu Vucûhu'n-Nikâh, c. 5, s. 364, h. no: 1.
[1769] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Cenâiz, Bâbun fî Ervâhi'l-Kuffâr, c. 3, s. 246, h. no: 5; Kitâbu's-Siyâmi, Bâbu Savmu's-Sibyâni ve Meta Yuhezûne Bihi, c. 4, s. 125, h. no: 4; Kitâbu'l-Meîşe, Bâbu

Hulasa Küleynî, el-*Kâfi*'de Şîa ıstılahına uygun olarak 135 sülasî rivayete yer vermiştir. Tekrar ifade edelim ki, bu sulâsî hadislerde Küleynî ile Ehl-i Beyt imâmlarından İmâm es-Sâdık (as) arasında üç râvî bulunmaktadır.

3.2. MERDÛD HADİSLER

3.2.1. Zayıf Hadisler

İmâmiyye Şiasına göre, dördüncü hadis çeşidi *zayıf hadistir*. Zayıf hadis "sahih, hasen ve muvessak/kavî hadislerin taşıdığı şartları taşımayan rivayet" şeklinde tanımlanmaktadır. Zayıf hadisin isnadında zayıf veya mechûlu'l-hâl diye nitelenen bir râvi yer alır. Râvilerin durumlarına ve sıhhat şartlarını karşılayıp karşılamama gibi durumlara bağlı olarak zayıf hadisin de kendi içinde çeşitleri bulunmaktadır.[1770]

- Değişik karinelerle Masûm'dan varit olduğu kesin olarak bilinmeyen rivayetler,
- Masûm'dan varit olduğu kati olarak bilinen, ancak daha kuvvetli bir rivayetle çelişen rivayetler,
- Zaruriyat ve benzeri hususlara muhalefetten dolayı, içeriği itibari ile gerçekte sahih olmadığı bilinen rivayetler."[1771]

Şîa hadis âlimlerine göre el-*Kâfi*'deki zayıf olarak addedilen hadis sayısı: 9485'tir.

3.2.1.1. Mudmar Hadisler

Küleynî'nin eleştirildiği noktalardan biri de *el-Kâfi*'de mudmar hadislere fazlaca yer vermiş olmasıdır.

'Mudmar' kelimesi sözlükte, 'gizlemek' demektir. Dil bilgisinde kullanılan zamirler, gizli olmalarından dolayı bu ismi almışlardır.

Damânu'l-Mudarabeti ve Mâ Lehu Mine'r-Ribhi ve Mâ Aleyhi Mine'l-Vediiyyeti, c. 5, s. 241, h. no: 9; Kitâbu'l-Atime, Bâbu Luhûmu'l-Celâlât ve Baydihinne ve'ş-Şâtu Teşrabu'l-Hamre, c. 6, s. 251, h. no: 3; Kitâbu'l-Hudûdi, c. 7, s. 213, h. no: 2.

[1770] Mer'î, **Muntehe'l-Makâl,** s. 42.

[1771] el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şîa**..., c. 30, s. 273,274.

Mudmar hadis, ‘Kendisine soru sorulan gizli kişinin (adı zikredilmeyen) zamirle ifade edildiği’ hadistir. Başka bir ifade ile sorulan kişinin imâm mı? Yoksa başkası mı olduğu bilinmeyen hadislere denir. Mamekânî ise Mudmar hadisi şöyle tarif etmiştir: Senedin sonunda Mâsum’un (as) isminin gizlendiği hadistir. Bunun sebebi ise ya takiyyedir ya da daha önce ismi geçtiği için (قلنا ... قلت له...سمعته...سالته له...) gibi zamirle işaret etmekle yetinmesidir.[1772] Sorulan kişi, ya açık zamirle ifade edilir: ‘Ona yara-beresi olan adamı sordum’[1773] veya gizli zamirle ifade edilir: ‘Dedi’; ‘İlk iki rekatta yanılırsa...’[1774] gibi. Bu tür hadisler çok sayıda olup, *el-Kâfî*’de sıkça rastlamak mümkündür.

Mudmar hadîsin hüccet olup olmaması hususunda ise âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta Şia âlimlerinin üç farklı görüşü vardır:

1. Mutlak olarak hüccet değildir. Gizli râvinin sika olup olmaması arasında fark yoktur. Çünkü her iki ihtimalde de senedin Mâsum’a ulaşmama ihtimali vardır. Bu da hüccet olmaması için yeterli bir sebeptir.[1775] Her iki Şehid[1776] de bu görüştedirler. el-Gureyfî de Mudmar hadîsin mutlak olarak kabul edilmemesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.[1777]
2. Mutlak olarak hüccettir. Şehîdu’s-Sânî’nin oğlu Hasan bu görüştedir. Ona göre, sened birbiriyle bağlantılı olduğundan dolayı İmâm’a dayandığı kesindir. Bu nedenle Râvî, hadîsin dayandırıldığı ismi zikretmemekte, sadece zamirle ona işaret etmekle yetinmektedir. Yusuf el-Bahrânî ve Mamekânî (ö. 1351/1932) de aynı görüştedirler. Mamekânî’ye göre, ‘hükümlerle alakalı sorular, ancak İmâmlara sorulur ve genel kural olarak âlimler, insanların amel ettikleri konuları İmâmlardan başkasından nakletmemektedirler.’[1778]

[1772] Mâmekânî, **Mikbâsu’l-Hidâye...,** c. 1, s. 252.
[1773] Âmilî, **Vesâilu’ş-Şî‘a...,** c.3, s. 31.
[1774] Âmilî, **Vesâilu’ş-Şî‘a...,** c. 8, s. 200-221.
[1775] Mâmekânî, **Mikbâsu’l-Hidâye...,** c. 1, s. 252.
[1776] İki Şehid’den maksat: Birinci Şehid: Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed Cemaluddin Mekkî el-Matlabî el-Âmilî el-Hazînî (734-786/1334-1384). İkinci Şehid ise: Zeynuddin b. Nuruddin Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Cub‘î el-Âmilî (911-965/1505-1558). Bkz. Mâmekânî, **Mikbâsu’l-Hidâye...,** c. 1, s. 256,257.
[1777] el-Gureyfî, **Kavâidu’l-Hadîs**, s. 215-225.
[1778] Mâmekânî, **Mikbâsu’l-Hidâye...,** c. 1, s. 253.

3. Büyük ve sika olan râvîlerin mudmar hadisleri kabul edilirken, diğerlerinin ise kabul edilmemektedir. Şayet, zamirle rivayet eden râvî, Zürâre b. A'yen (ö. 150/767) ve Muhammed b. Muslim gibi sika ve bilinen birisiyse, mudmar hadisleri kabul edilir.[1779] Zira bunların, Mâsum İmâm'dan başkasından zamirle rivayet etmedikleri bilinen bir durumdur.

el-*Kâfî*'de rivayet edilen mudmar hadislere şu örnekleri verebiliriz:

a. Ali b. İbrahim → Babasından → İbn Ebû 'Umeyr → Cemil b. Derac → Zurare, Ebû Ca'fer'in (as) şöyle dediğini rivayet eder: "Ona, hayırlı işlerden bir iş yapan ve başkasının onu görmesinden mutluluk duyanın durumunu sordum..."[1780] Bu rivâyette geçen 'Ona' zamirinde gizlenen kişinin kim olduğu belli değildir.
b. Ali b. İbrahim → Babası ve Muhammed b. İsmail → el-Fadl b. Şazân → Hammad b. İsa → Hariz, Zurare'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ben ona dedim ki: 'Yüce Allah'ın abdest alırken yüzden yıkanmasını istediği sınırı bana haber ver…'[1781] Bu rivâyetteki 'Ben ona dedim ki' zamirinin kime rücu ettiği meçhuldür. Bu sebeple hadis mudmardır.
c. Ali b. İbrahim → Babasından → Hammad → Harîz, Zürâre'nin şöyle dediğini rivayet eder: 'Ben ona mest üzerine mesh etmede takiyye var mıdır? Diye sordum. O şöyle dedi: 'Üç şey vardır ki ben onlarda, hiç kimseye takiyye yapmam: Muskir olanı içmek, mest üzerine mest etmek ve temettu' haccı …'[1782]
d. İddetun Min Ashâbinâ → Ahmed b. Muhammed → Ali b. el-Hakem → Abdullah b. Bekîr, Abdurrahman b. A'yen'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: 'Ona dedim ki: Abdulmelik'in karısı doğum yaptı. Hayız günlerini hesapladı ve daha sonra yıkanmasını emretti. Yıkandı ve temiz iki elbise giyip namaz kılmasını emretti…'[1783]

[1779] el-Gureyfî, **Kavâidu'l-Hadîs**, s. 215-225.
[1780] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 418, h. no: 18.
[1781] Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahâreti, Bâbu Haddi'l-Vechi Ellezî Yuğselu ve'z-Zirâ'eyni ve Keyfe Yuğselu, c. 3, s. 33, h. no: 1.
[1782] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahareti, Bâbu Meshu'l-Huffi, c. 3, s. 32, h. no: 2.
[1783] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahâreti, Bâbu'n-Nufesâi, c. 3, s.119, h. no: 2.

e. Ali b. İbrahim → Babasından → İbn Ebû ‘Umeyr → Hammad b. Osman, (onun) şöyle söylediğini işittiğini rivayet eder: ‘Muhakkak dua kaderi geri çevirir. (Dua) verilen hükmü (kaza ve kaderi), örgüyü çözer gibi bozar ve çözer.’[1784] Verdiğimiz örneklerdeki ‘ona’ zamirinde gizlenen kişi belli değil ve zamirin mercii meçhuldür. Dolayısıyla bu tür rivâyetlerin sıhhatı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Mudmar hadise işaret eden ifadelerden;

(قلنا له) ifadesi el-*Kâfî*'nin on (10), (سالته) ifadesi Sekiz yüz atmış beş (865), (سمعته) ifadesi yaklaşık olarak 221 ve (قلت له) ifadesi 293 yerinde geçmektedir. Bu da el-Kâfi'de 1293 mudmar hadisin bulunduğu anlamına gelmektedir.

Mudmar hadis, Şîa hadis âlimlerinin çoğunluğuna göre zayıf sayılmıştır. Çünkü mudmar hadis mevkuf hükmündedir ve zayıftır.

Mirâtu'l-'Ukûl ve *el-Kâfi* üzerinde yapılan şerhlerde bu konuya değinilmediği ve mudmar hadisler sahih olmayan hadisler kategorisinde sayılmadıkları için sahih olmayan hadislerin sayısının daha fazla olduğu aşikârdır.

3.2.1.2. Muallak Hadisler

Ta'lik, bir şeyi yüksek bir şeye bağlamak, asmak, bağlı olmak anlamlarına gelen علق kökünden türemiştir. Bir şeyi asmak, muallakta bırakmak anlamındadır.[1785] Muallak ise bu kökten ismi meful olup askıya alınmış, askıda tutulmuş, gönderilmiş demektir.

Bir terim olarak ise ta'lik, isnadın başından bir veya daha fazla ravinin hazf edilmesi manasına gelir. Bu şekilde rivayet edilen hadise de *muallak* hadis denir. Şîa hadis usulüne göre de muallak hadis, isnadının başından bir veya daha fazla ravinin

[1784] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'd-Duâi, Bâbu Enne'd-Duâe Yeruddu'l-Belâe ve'l-Kadâe, c. 2, s. 469, h. no: 1.

[1785] İbn Faris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed, **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa**, Dâru'l-Cil, Beyrut tsz., c. 4, s. 125; İbn Manzûr, Ebûlfadl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim el-Erikî el-Mısrî, **Lisânu'l-Arab**, Dâr Sadır, Beyrut, 1992, c. 10, s. 261; en-Nevevî, **Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Luğâti**, c. 3, s. 221.

hazf edildiği ve hazf edilenin üstündeki raviye isnad edilerek rivayet edilen hadistir.[1786]

Şehîdu's-Sânî, bu tanımı yaptıktan sonra, "eğer hazf edilen ravi sika tarafından biliniyor ise, bu durumda zikredilmiş hükmünde olup, hadis sahih olmaktan çıkmaz. Şayet hazfedilen ravi bilinmiyorsa, hadisin zayıf olduğuna hükmedilir."[1787] ifâdesini kullanmıştır.

Sübhanî ise muallak hadisi şu şekilde tarif etmiştir: "İsnadın başından bir veya daha fazla ravinin peş peşe hazf edildiği ve hazf edilenin üstündeki raviye isnad edilerek rivayet edilen hadistir. Hazf edilen ravinin veya ravilerin tanınmaması, zayıf hadislerin sıfatlarındandır." [1788]

Ta'likte bazen senedin tamamı hazfedilerek kâle Rasûlullah (sas) 'an Emîri'l-Muminin an Ebû Abdullah vb. şeklinde hadis rivayet edilir. Bazen hadisin sadece sahabi ravisi ve sahabiyle birlikte tabii ravisi de zikredilir. Bazen de muhaddis kendi şeyhini hazfeder ve hadisi onun üstündeki raviye isnad ederek rivayet eder. Son şekilde kendisine hadis isnad edilen kişi, musannifin de şeyhi ise bunun ta'lik sayılıp sayılmayacağında ihtilaf edilmiştir. Bunu yapanın müdellis olduğu bilinirse yaptığına tedlîs denir. Eğer tedlis yapmak gibi bir özelliği yoksa ona ta'lik denir.[1789]

el-*Kâfî'*de, Küleynî hocalarının ismiyle başlamayan birçok isnad vardır. Bu bağlamda hocalarının kendilerinden rivayette bulunduğu şeyhlerin ismiyle başlamıştır. Örneğin, Ahmed b. Muhammed, Sehl b. Ziyad[1790] ve Muhammed b. el-Hüseyin b. Ebû'l-Hattap, Küleynî'nin hocalarının kendilerinden hadis rivayet ettiği kişilerdir. Küleynî, kendi hocalarının isimlerini hazfederek, isnadın başında bu zatların isimlerini zikretmiştir.

[1786] eş-Şehîdu's-Sâni, **el-Bidâye…,** s. 28.
[1787] eş-Şehîdu's-Sânî, **el-Bidâye...,** s. 28.
[1788] Sübhânî, Ca'fer, **Usûlu'l-Hadîs...**, s. 106,107; el-Fadlî, Abdulhadî, **Usûlu'l-Hadîs**, Muessestu Ummu'l-Kurâ, Üçüncü Baskı, Beyrut h. 1421, s. 97,98.
[1789] Ahmed Naim, **Sahîh-i Buhârî Muhatasarı Tecrîd-i Sarih Tercümesi ve Şerhi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Sekizinci Baskı, Ankara 1984, s. 157,158; Bilen, Mehmet, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu,** Ankara Okulu, Ankara 2013, s. 157.
[1790] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 648.

el-*Kâfi'*deki senedler, bazen Küleynî ile arasında iki ravinin olduğu şahsın ismiyle başlar. el-Hasan b. Mahbûb,[1791] Safvân b. Yahya[1792] buna örnek olarak verilebilir. Bazen de sened Küleynî ile aralarında ikiden fazla ravinin olduğu kişinin ismiyle başlar. Eban b. Osman[1793] buna örnek olarak verilebilir.

Bazı Şîa âlimlerine göre muallak hadis, daha öncekine bağlı olan, önceki senedle irtibatlı olan, başka bir ifadeyle senedin tamamı, yakında geçen bir hadiste zikredilmiştir. Bu durumda o senedde geçen raviler, muallak olan hadisin senedine eklenerek sened tamamlanır. Bu şekilde de sened ravilerinin tümü zikredilmiş gibi olur.[1794]

Hasan b. Zeynuddin (ö.1011/1602) '*Müntaka'l-cümân'* adlı kitabının mukaddimesinde bu konuya dikkat çekerek şunu söylemiştir: "Üç Şeyhin senedlerdeki durumları birbirinden farklıdır. eş-Şeyh Ebû Ca'fer Küleynî, hadis isnadının tamamını zikreder veya daha önce yakında geçen hadis senedinin baş tarafına ihale eder." [1795] Behâuddîn Muhammed b. el-Hüseyn el-Âmilî (ö. 1030/1621), Küleynî'nin el-*Kâfi*'de tahriç ettiği hadislerde kendisiyle Masûm (as) arasındaki sened zincirinin tümünü zikretme kuralına bağlı kaldığını ve senedin başından hiçbir raviyi hazfetmediğini ileri sürmüş olmasına rağmen[1796] nadiren de olsa bu kuralı terk ettiğinin olduğunu söylemiştir. Ona göre Küleynî, bazen senedin bir kısmını yakında geçene havale etmiştir ki bu da senedi zikredilmiş hükmündedir.[1797] el-Hürr el-Âmilî (ö. 1104/1693) de Küleynî'nin bazen bir senedi kendinden önce geçen başka bir sened üzerine bina ettiğini söylemiştir.[1798]

[1791] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 473.
[1792] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 561.
[1793] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 161.
[1794] Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 62,63.
[1795] eş-Şehît es-Sânî, **Munteka'l-Cuman...,** c. 1, s. 23.
[1796] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 63-64.
[1797] el-Behâî, Behûddin Muhammed b. el-Hüseyn el-Âmilî, **Meşriku'ş-Şemseyn ve İksîru's-Seâdeteyn,** es-Seyyid Mehdî er-Recâî **(**thk**.)**, Mecme' Buhûs el-İslâmiyye, İkinci Baskı, Kum 1429/2008, s. 98.
[1798] el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şîa'**, c. 30, s. 147; el-'Amîdî, **eş-Şeyh el-Küleynî ve Kitâbuhu'l-Kâfî (Furû'),** s. 198; el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 64.

Hatimetu'l-Vesâil adlı kitabında da benzer şeyler söyleyen el-Hürr el-Âmilî, [1799] bu işlemin mutekaddimunun âdeti olduğunu da ifade etmiştir. [1800]

el-Kâfî'de ta'liklere dair şu örnekleri zikredebiliriz:

1- Kitabu's-Salât'ın "باب ما يسجد عليه وما يكره" babındaki 11. hadisin senedi şöyledir: ' احمد بن محمد' Bu isnad, aynı babtaki 8. hadisin senedine bağlıdır. 8. hadisin senedi şöyledir: ' محمد بن يحيى باسناده' şeklindedir.

Görüldüğü gibi 11. hadisin senedi Ahmed b. Muhammed ile başlamıştır. Bu hadis 8. hadisin üzerine ta'lik yapılmıştır. Sekizinci hadis senedinin başında ise Muhammed b. Yahya bulunmaktadır.

2- Kitabu'z-Zekât 'البخل و الشح' babındaki 6. ve 7. hadislerin senedleri ' احمد بن محمد' şeklinde başlamıştır. Bu iki rivayetin aynı babtaki 4. hadisin senedine bağlı oldukları belirtilmiştir. Yani 6. ve 7. hadislerin senedleri[1801] 4. hadisin senedi üzerine bina (ta'lik) edilmişlerdir. 4. senedin bidayeti ise 'عدة من اصحابنا' şeklindedir.[1802]

3- Kitâbu's-Siyâm'ın ' الفطرة' babındaki 13. hadisin 'محمد بن الحسين' ile başlamaktadır.[1803] Bu hadisin senedinin aynı babtaki 10. hadisin senedi üzerine bina edildiği söylenmiştir. Bu hadisin de bidayeti 'محمد بن الحسين' şeklindedir.[1804]

Konuyu fazla uzatmamak amacıyla *el-Kâfî*'de buna benzer çok sayıda muallak rivayet bulunduğunu belirtmekle yetinmek gerektiğini düşünüyoruz. Zikrettiğimiz örneklerin dışında da Küleynî'nin ta'lik yaptığı yerler çoktur. Bunlardan bir kısmının kitaptaki yerlerine kısaca işaret etmeye çalışacağız.[1805]

[1799] el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şîa'**, c. 30, s. 47.

[1800] el-Âmilî, Muhammed b. el-Hasan el-Hürr, **Hatimetu Tafsîl Vesâilu'ş-Şîa ilâ Tahsîl Mesâil eş-Şerîa**, es-Seyyit Muhammed Rıda el-Hüseynî el-Celâlî (thk.), Muessesetu Âl el-Beyt Li İhyâi't-Turâs, c. 30, s. 147

[1801] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 332, h. no: 11.

[1802] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 331, h. no: 8.

[1803] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 4, s. 172, h. no: 13

[1804] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salât, Bâbu Mâ Yuscedu Aleyh ve Yukrehu, c. 4, s. 172, h. no: 10.

[1805] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salât, Bâbu Mâ Yuscedu Aleyh ve Yukrehu, Kitâbu'z-Zekât**,** c. 3, s. 332, h. no:11, aynı babtaki 8. hadisin üzerine bina edilmiş; **el-Kâfî**, Bâbu'l-Buhli ve'ş-Şuhhi**,** c. 4, s. 45, no: 6 ve 7, aynı babtaki 4. Hadisin üzerine bina edilmiştir; **el-Kâfî,** Kitabu's-Siyâm, Bâbu'l-Fitrat, c. 4, s. 172, h. no:13, bu hadisin senedinin bidayeti Muhammed b. el-Hüseyin'dir. Aynı babtaki 10. numaralı hadisin senedi üzerine ta'lik edilmiştir. Onun da bidayeti Muhammed b.

el-*Kâfî*'deki bazı senedler ' عن'ile başlamıştır. Ondan sonra isnad Küleynî'nin hocalarından birine yine 'عن' ile bağlanmıştır. Bazen de ondan sonra Küleynî'nin hocası ile arasında iki ravinin olduğu raviye 'عن' ile bağlanır. Buna benzer hallerde, 'عن' deki zamirin nereyi işaret ettiğini ve merciin neresi olduğunun bilinmesi gerekiyor. Ancak bu şekilde senedte fazlalık veya eksikliğin olup olmadığı tespit edilebilir. Burûcerdî, 'عن' ile başlayan senedleri şu kısımlara ayırmıştır:

- 'عنه'daki zamirin daha önce geçen sarih senedde zikredilmiş vasıtalardan birine dönüyor olması.
- Zamirin önce geçen muallak senedin başındaki vasıtalardan birine dönmesi.
- Zamirin merciinin bir önceki senedten önceki vasıtalardan biri olması.[1806]

Görüldüğü gibi, el-*Kâfî*'yi okuyanın muallak hadislerin senedlerinin muttasıl hükmünde olup olmadığını tespit edebilmesi için, Küleynî'nin bu konudaki metodunu bilmesi gerekir. Küleynî, kitâbı el-*Kâfî*'de bu metodunu açıklamamıştır. Ancak Şîa hadis âlimleri, istikrâ' (tümevarım) yoluyla onun metodunu tespit etmeye çalışmışlardır. Lakin Şîa âlimleri arasında bu konuda görüş birliği yoktur. Bazı âlimler bu hadisleri maktû' ve mursel olarak kabul ederken, diğer bazıları ise hükmen muttasıl olarak kabul etmişlerdir. [1807]

Küleynî'nin, el-Hürr el-Âmilî'nin ifade ettiği, muallak senedi kendinden önceki senede bina etme kuralına her zaman bağlı kaldığı söylenemez. Buna bir iki örnekle göstermek mümkündür:

" باب الميت بموت وهو جنب او حا ئض او نفساء " babındaki üçüncü hadisin – senedinin başlangıcı Sehl b. Ziyad'dır[1808]- daha önce geçen " باب الجربدة " babındaki onuncu

Hüseyin'dir. Bkz. Bu talikin sahih olduğunun alameti, **el-Kâfî**, c. 3, s. 541, Kitâbu'z-Zekât, Bâbu Zekâti Mâli'l-Yetîmi, 8. Hadiste gelmiştir. 8. Hadisin senedinin bidayeti de 'Muhammed b. Yahya an Muhammed b. el-Hüseyin' şeklindedir. Bkz. el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 65. Dipnot; **el-Kâfi**, Kitâbu'l-Cihâd, Fadlu İrtibatu'l-Hayli, c. 5, s. 49, h. no: 7. Aynı babtaki 5. Hadisin isnadı üzerine bina edilmiş.

[1806] el-Burûcerdî, **Esânîdu Kitâbi'l-Kâfi…,** c. 1, s. 67-68.

[1807] Sübhanî, **Usûlu'l-Hadîs…,** s. 106.

[1808] el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şîa'**, c. 2, s. 470, no: 2672.

hadisin senedine " محمد بن يعقوب عن عدة من اصحابنا عن سهل بن زياد "[1809] şeklinde bağlamıştır.

Bu örnekte gödüldüğü gibi Küleynî, muallak senedi bir önceki rivâyetin senedine değil, bir önceki babdaki onuncu hadisin senedine bağlamıştır. Dolayısıyla zikredilen metoda bağlı kalmamıştır.

" باب المراة تموت وفي بطنها ولد يتحرك " babındaki ikinci hadisin – Senedin bidayeti yine Sehl b. Ziyad'dır[1810]- onu daha önce geçen " باب الجرية " babındaki onuncu hadise "وعنهم عن سهل بن زياد" diyerek bağlamıştır.[1811]

Görüldüğü gibi Küleynî buradaki muallak hadisi bir önceki hadisin muttasıl senedine değil, bilakis bir önceki babın sonundaki hadisin senedine bağlamıştır. Burada da Küleynî zikredilen metoda bağlı kalmamıştır.

3.2.1.3. Munkatı' Hadisler

Şîa âlimleri *el-Kâfi'*de munkatı' hadislerin[1812] varlığını kabul ederek Küleynî bu konuda tenkit etmişlerdir. *el-Kâfi'*de munkatı' hadisin varlığını teyit ve kabul eden Şîa ulemasından biri Sâmir Hâşim Habib el-'Amîdî'dir. el-'Amîdî konu ile alakalı olarak şunları kaydetmektedir: "Evet, senedi maktu' olan hadislerin *el-Kâfi*'de olduğu gerçeği inkâr edilemez. Senedi İmâmların ashabından birinde son bulan ve İmâmlardan birine ref' edilmeyen rivayetler bu kabilden rivayetlerdir. Ebû

[1809] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 153.
[1810] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 155, h. no: 2
[1811] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 155.
[1812] Munkatı'ın değişik tanımları yapılmıştır. Âlimlerin çoğunluğuna göre maktu', tabiînlerden sonra gelenlerin haberlerinde kullanılmaktadır. Malik b. Enes'in Abdullah b. Ömer'den (ra) rivâyeti gibi. Bazı âlimler, tabiînden önce bir râvî'nin düşmesi veya mübhem kalması gibi haberler için kullanmaktadırlar. Bazıları da tabiîn ve tebe-i tabiînden nakledilen söz ve fiillere demektedir. Şehîdu's-Sâni'ye göre, isnadında bir kişinin eksik olduğu haberlere denmektedir. Bu, Masûm'un arkadaşının arkadaşından gelen haber anlamındadır. Bahâuddin el-Âmilî'ye göre ise, 'Hiçbir şekilde Masûm'a (as) ulaşmayan haberdir. Bkz. Ünalan, **Şîada Hadis Usûlü,** s. 130. el-Âmilî, sened açısından zayıf olan hadisleri altı kısma ayırmıştır:
1. Senedin başından bir veya daha fazla ravinin düştüğü habere muaallak hadis denir.
2. Senedin ortasından bir ravi düşmüşse munkatı' hadis denir.
3. Senedin ortasından birden fazla râvi düşmüşse buna mu'dal denir.
4. عن siğası tekrar edilerek rivâyet edilen hadise mu'an'an hadis denir.
5. Masûmun ismi zikredilmeden zamirle işaret edilmişse bu rivâyete mudmar denir.
6. İsnadın sonundan bir veya râvilerin tümü düşmüşse mürsel hadis olur. Bkz. Bahâuddin el-Âmili, **el-Vecîze…,** s. 4.

Hulâsası munkatı' hadis, senedinin ortasından bir veya birden fazla râvinin sakıt olduğu haberdir.

Basir,[1813] Ebû Hadîce,[1814] Ebû 'Ubeyde[1815] Ahmed b. Muhammed,[1816] Zürâre b. A'yen,[1817] Zeyd b. Ali,[1818] el-Fadl b. Şazan,[1819] Fudayl b. Yesâr,[1820] Furat b. el-Ahnef[1821] Abdullah b. Sinan[1822], Osman b. İsa,[1823] Ammâr,[1824] Anbese el-Âbid,[1825] Muhammed b. Muslim,[1826] Muaviye b. Ammâr,[1827] Muaviye b. Vehb,[1828] Mesme' b. Abdulmelik,[1829] Mansur b. Hazim,[1830] Musa b. Abdullah b. el-Hüseyin[1831] ve Yunus b. Abdurrahman'dan rivayet edilen hadisler bu türdendir.[1832] Saydığımız bu râvîler hadisi kimden aldıklarını açıklamadıkları gibi imâm ve imâmla aralarında olan râvîlerin isimlerini de zikretmemişlerdir. Bu ise hadisin munkatı' ve dolayısıyla zayıf olmasını sebebiyet vermiştir." [1833]

el-'Amîdî'ye göre bu hadisler İmâma muttasıl olmadıklarından dolayı hüccet değildir. Çünkü ravilerin sözlerine hata ve ihtilatın girmiş olma ihtimali vardır. Ancak Küleynî bu rivayetlerin büyük bir kısmını kitabın başka yerlerinde muttasıl olarak rivayet etmiştir. el-'Amîdî, sözü edilen munkatı' rivayetlerin es-Sadûk ve et-Tûsî'nin kitaplarında muttasıl olarak rivayet edildiklerini de belirtmiştir.[1834]

el-'Amîdî'nin de ifadelerinden anlaşıldığı üzere, *el-Kâfî*'de imâmlara muttasıl bir senedle ulaşmayan çok sayıda maktû' rivayet vardır. el-*Kâfî*'deki maktu' rivayetlerle ilgili verdiğimiz bu kadar açıklama ile yetiniyoruz. Zira bu örnekler,

[1813] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 85, h. no: 5.
[1814] Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hacci, Bâbu Enne Evvele Mâ Halaka Allah Mine'l-Aradîne Mevdiu'l-Beyti…, c. 4, s. 188, h. no: 2; Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu'l-Atime, Bâbu't-Temr, c. 6, s. 347, h. no:13.
[1815] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hayd, c. 3, s. 103, h. no:3.
[1816] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Cenâiz, c. 3, s. 154, h. no: 3.
[1817] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahare, c. 3, s. 48, h. no: 3.
[1818] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Cenâiz, c. 3, s. 210, h. no: 4.
[1819] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Mevârîs, c. 7, s. 142, h. no: 10; c. 7, s. 145, h. no: 2; c. 7, s. 148, h. no: 8; c. 7, s. 161, h. no: 10; c. 7, s. 168, h. no: 1.
[1820] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hacc, c. 4, s. 548, h. no: 2.
[1821] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Atime, c. 6, s. 343, h. no: 2.
[1822] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'z-Zeyyi ve't-Tecemmuli ve'l-Murûeti, c. 6, s. 518, h. no: 3.
[1823] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Meîşe c. 5, s. 144, h. no: 11.
[1824] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Cenâiz, c. 3, s. 204, h. no: 3.
[1825] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'z-Zekât, c. 4, s. 91, h. no: 7.
[1826] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'z-Zekât, c. 4, s. 77, h. no: 3.
[1827] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hacc, c. 4, s. 509, h. no: 12; c. 7, s. 530, h. no: 11.
[1828] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'd-Devâcin, c. 6, s. 546, h. no: 1.
[1829] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salât, c. 3, s. 277, h. no: 8.
[1830] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Cenâiz, c. 3, s. 229, h. no: 7.
[1831] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Atime, c. 6, s. 338, h. no: 2.
[1832] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâh, c. 5, s. 570, h. no: 1.
[1833] el-'Amîdî, **Hayâtu'ş-Şeyh…,** s. 212.
[1834] el-'Amîdî, **Hayâtu'ş-Şeyh…,** s. 212.

hadis usulü açısından ittifakla zayıf addedilen munkatı' hadislerin el-*Kâfi'*de varlığını gözler önüne sermektedir. [1835]

3.2.2. Mevzu Hadisler

Yukarıda anlatıldığı gibi Şia hadis usûlü âlimleri, hadisleri sahih, hasen, muvessak ve zayıf olmak üzere dört kısma ayırmışlardır. Mevzu hadisi de zayıf hadis başlığı altında ve satır aralarında işlemeye çalışmışlardır. Esas itibari ile mevzu hadis türü için hadis terimini kullanmak doğru olmamakla beraber, Rasûlullah'a (sas.) ve imâmlara isnad edildiği ve kaynaklarda geçtiği için mevzu/uydurma hadise de kısaca değinmekte fayda mülahaza etmekteyiz.

Mevzu/Uydurma hadis, "Rasûlullah (sas) veya imâmların gerçekte söylemedikleri sözlerin onlar tarafından söylenmiş gibi nakledilen temelsiz rivayetler" dir. Esasında bunlar, bazı râvilerin uydurduğu haberlerdir.[1836]

İster ahkâm ister mev'ize ve kıssalar konusunda olsun, insanlar tarafından uydurulduğunun bilinmesi amacı dışında bu hadislerin rivayet edilmesi caiz değildir. Şîa hadis âlimlerinden bazıları kendi mezhepleri içinde hadis uyduranların olduğunu kabul etmişlerdir.

Mutekaddimun Şiî âlimler mevzu rivâyeti zayıf kategorisinde değerlendirdikleri için, el-*Kâfi*'deki uydurma rivayetlerin sayılarını belirlemek zordur. Ancak el-Barkaî, *Kesru's-Sanem* adlı eserinde ve el-Hac eş-Şeyh Muhammed Takî et-Et-Tüsterî (ö.1994/1415) *el-Ahbâru'dahîle* adlı kitabında el-*Kâfi'de* akla, Kur'ân'a, tarihi gerçeklere aykırı uydurma rivayetlerin olduğunu söylemişlerdir.[1837]

el-Kâfi'deki hadisleri sıhhat yönünden kısaca ele aldıktan sonra, şimdi de sened yönünden kısaca ele almaya çalışacağız.

3.3. el-KÂFİ'DEKİ HADİSLERİN METİN AÇISINDAN TENKÎDİ

Daha önce ifade edildiği üzere Şîa hadis âlimlerine göre *el-Kâfi*, Kur'ân'dan sonra en sahih ve itimat edilebilecek kitaptır. Bazılarına göre el-Kâim'e (as)

[1835] eş-Şehîdu's-Sânî, **er-Riâye…,** s. 135; Mâmekânî, **Mikbâsu'l-Hidâye…,** s. 251.
[1836] Sübhânî, **Usûlu'r-Rivâye...**, s. 119-120; Fadlî, **Usûlu'l-Hadîs**, s. 173.
[1837] et-Tüsterî, el-Hac eş-Şeyh Muhammed Takî, **el-Ahbâr ed-Dehîle**, Mektebetu's-Sadûk, İkinci Baskı, Tahran 1401/1981, c. 1, s. 8,9,10,11,12,13,14,18,19,21.

arzedilmiş ve "Kâfî, şîamıza yeter (الكافي كاف لشيعتنا)" demesi üzerine de bu ismi almıştır. Dolayısıyla el-Kâim'den kesin onay almış olarak hadis dünyasına girmiştir. el-Kâim'e arzedilmiş olan bir kitabın sened ve metin açısından tartışılmasının zamanı boşa harcamak ve boş işlerle uğraşmak olduğunu söyleyen Şîa'nın çoğunluğunun yanında, özellikle Şîa'nın Usûliyyûn âlimlerinden *el-Kâfî*'nin sened ve metin açısından tenkide tabi tutulabileceği görüşünü savunanlar da vardır. Bundan hareketle biz de ricâl kısmını irdeledikten sonra, Şîa hadis âlimlerinin *el-Kâfî*'deki hadis metinleri hakkında söylediklerini ve hadis metinlerine yönelttikleri tenkitleri ele alacağız.

Bu şekilde mutekaddimûn ile muteahhirûn dönem Şîa hadis âlimlerinin *el-Kâfi* rivâyetlerinin metinlerine yönelttikleri tenkit ve eleştirilerini de tespit etmiş ve onlara göre *el-Kâfî'*nin hadis açısından ilmî değerini ortaya koymuş olacağız.

3.3.1. Kur'ân'a Aykırı Olmakla Tenkit Edilenler

*el-Kâfî'*de Kur'ân'ın ortaya koyduğu genel ilkelere aykırı olan çok sayıda rivayetin bulunduğu düşünülmektedir. Küleynî, *el-Usûl Mine'l-Kâfi*'de hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiğine dair birçok rivâyete yer vermiştir.[1838] Öte yandan Şîa hadis âlimlerinden bazıları da bundan yola çıkarak, hadislerin sıhhat durumlarını ölçmek için olmazsa olmaz kıstaslarından birinin "Kur'ân'a uygunluk" olduğunu belirtmişlerdir.

Hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiğini belirten Küleynî'nin *el-Kâfî'*de tahriç ettiği hadislere bakıldığında, bu prensibin çoğu zaman göz ardı edildiğini söylemek mümkündür. Zira *el-Kâfî*'de Kur'ân'ın tahrif edildiğini ifade eden rivâyetlere yer verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîmi manen ve lafzen tahrif edildiğini ima eden 228 rivâyet[1839] vardır. Bundan hareketle Şiî âlimlerin bir kısmı el-*Kâfî*'nin hadislerini metin yönünden tenkide tabi tutmuşlardır.

[1838] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu Fadli'l-İlmi, Bâbu el-Ahzu Bissunneti ve Şevâhidi'l-Kitâb, c. 1, s. 69, h. no: 1,2,3,4,5,6.
[1839] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 227, 292, 293, 294,341, 343,390, 411,412, 413, 415, 416, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430 vb.

Çağdaş Şîa âlimlerinden biri olan Ali Ekber Hekemî Zâde'nin Kur'ân'a aykırı olduğu için tenkit ettiği bazı hadisleri örnek olarak vereceğiz.[1840] Bu rivâyetler, Küleynî'nin Kur'ân'ın tahrif edildiği ile ilgili görüşünü yansıtmaktadır. Kur'ân'a aykırı olduğu gerekçesiyle metin açısından tenkide tabi tutulan çok sayıda hadis olmakla beraber konumuzun uzamaması adına sadece bir kısmını zikretmekle yetineceğiz. Bu rivâyetlerden Kur'ân'ın tahrif edildiğini gösteren bazı örnekler şöyledir:

1. Ali b. el-Hakem → Hişam b. Sâlim, Ebû Abullah'ın (as) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Şüphesiz Cebrâîl'in (as) Muhammed'e (sas) getirdiği Kur'ân on yedi bin (17000) âyettir."[1841]

Bilindiği gibi İslâm âlimleri arasında Kur'ân'ın on yedi bin (17000) âyet olduğunu söyleyen hiçbir kimse yoktur. Bu rivâyete göre günümüze ulaşan Kur'ân, Cebrâîl'in getirdiği Kur'ân'dan en az on bir bin âyet eksiktir. Âlimler, Kur'ân âyetlerinin altı bin iki yüz yirmi (6220) küsur olduğu noktasında ittifak etmişlerdir.[1842] Bu da Kur'ân'ın yarısından fazlasının kayıp olduğunu iddia etmektir. Şiî âlimlerden et-Tabrasî'nin rivayet ettiğine göre, Rasûlullah (sas) Kur'ân âyetlerinin sayısını altı bin iki yüz atmış üç (6263) olarak belirlemiştir.[1843]

Şiî âlim Ahmed Kabancı, bu hadisleri tenkit babından şunları söylemiştir: Bilindiği gibi elimizde bulunan Kur'ân-ı Kerim, 7000 ayeti geçmez. Eğer Usûlu'l-Kâfi'nin bu rivayeti sahih ise, Kur'ân'ın yarısından fazlasının hazfedilmiş olması icap eder. Bu ise batıl ve temelsiz bir kavildir. Çünkü Yüce Allah "Şüphesiz biz Zikri indirdik ve onun koruyucusu da biziz" buyurarak onu koruyacağını vadetmiştir.[1844]

Her şeyden önce rivayetin senedinde inkita vardır. Zira Ali b. Hakem Küleynî'nin muasırı değildir. Küleynî'nin Kur'ân'ın tahrifi ile ilgili rivayet ettiği hadisler bundan ibaret değildir. Bilakis kitabın birçok yerinde bu tür rivayetlere yer verdiği görülmektedir. Öyle ki, Şîa âlimlerinden bazıları Kur'ân'ın tahrif edildiği

[1840] Ali Ekber Hekemî Zâde, **Esrâr Elf Âm**, s. 5.
[1841] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu Fali'l-Kurân, Bâbu'n-Nevâdir, c. 2, s. 634, h. no: 28.
[1842] ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazim**, Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Fevâz Ahmed Zumrelî (thk.), Dâru'l-Kutub el-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1995, c. 1, s. 277.
[1843] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 2, s. 134, dipnot.
[1844] Hicr:15/ 9

yönündeki iddialarını Küleynî'nin bu rivayetlerine dayandırmaktadırlar. Örneğin Feyz-i Kâşânî, *Tefsir es-Sâfi'de,*[1845] Ni'metullah el-Cezâirî *el-Envar en-Nu'manî'*de[1846], el-Hürr el-Amilî, *Vesâilu'ş-Şîa'da,* Ahmed en-Nerâkî *Menahicu'l-Ahkâm'*da, es-Seyyid Abdullah Şebber *Mesâbîhu'l-Envâr'*da, es-Seyyid Hâşim el-Bahrânî *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'ân* adlı kitabın mukaddimesinde, bu iddiayı dillendirmişlerdir. [1847]

Öyle ki Kur'ân'ın tahrif edildiği iddiası, kendisinden kurtulmanın çok zor olduğu bir problem olarak Şîa'nın âlimleri önünde durmaktadır. Şîa'nın halef âlimleriden *el-Mîzan'nın* müellifi Tabâtabâî, es-Seyyid el-Huî *ve* eş-Şeyh el-Mekarim bu batıl iddiadan kurtulmaya çalışmışlar; ancak başarılı olamamışlardır.[1848]

Kur'ân'ın tahrif edildiğini iddia eden Feyz-i Kâşânî, bu iddiasını tamamen *el-Kâfî* n ve ona benzer kitaplarda geçen uydurma rivayetlere dayandırmıştır. el-Kaşânî şöyle demektedir: "Bana göre Ehl-i Beyt tarikiyle gelen tüm bu rivayet ve haberlerden ortaya çıkan sonuç; elimizdeki Kur'ân'ın Muhammed'e (sas) gelen Kur'ân'ın aynısı olmadığıdır. Bilakis ondan bir kısmı indirilenin hilafınadır. Diğer bir kısmı değiştirilmiş ve muharreftir. Ondan birçok şey hazfedilmiştir. Ali'nin (as) ismi birçok yerinden hazfedilmiştir. Ondan daha başka şeyler de hazfedilmiştir. Öte yandan o, Allah (cc) ve Rasûlullah'ın (sas) razı olduğu tertip üzere de değildir."[1849]

2. *el-Kâfi*'nin er-Ravda bölümünde Kur'ân'ı Kerim'in tahrif edildiğine delalet eden şöyle bir rivayet vardır: Rivayette Rasûlullah (sas) Ali'ye (as) sende Meryem'in oğlu İsa'ya benzerlik vardır… deyince, el-Haris b. 'Amre el-Fihrî kızar. el-Haris şöyle der: 'Allah'ım eğer gerçekten bu senden gelen bir gerçek ise, göklerden üzerimize taş yağdır…' rivayete göre üzerlerine taş geldi ve başını parçaladı. Ondan sonra Rasûlullah'a (sas) şu vahiy geldi: "Soran birisi, yükselme derecelerinin sahibi olan Allah katından (Ali'nin velayetini) inkâr

[1845] el-Kaşânî, Muhammed, **Tefsîru's-Sâfî,** Mukaddime, Muessetu el-E'lemî, Beyrut, c. 1 s. 13; Haydar Hibbullah, **Nazariyyetu's-Sunneti fî'l-Fikri'l-İmâmî eş-Şîî et-Tekevvun ve's-Sayrûra,** el-İntişâr el-Arebî, Birinci Baskı, Beyrut 2006, s. 316.
[1846] el-Cezâirî, Ni'metullah, **el-Envar en-Nu'maniyye**, Muessesetu el-E'lemî, Beyrut, c. 2 s. 357,358
[1847] el-Bahranî, es-Seyyid Hâşim, **Mukaddimetu el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'ân (Mirâtu'l-Envâr ve Mişkâtu'l-Esrâr)**, Muessesetu el-E'lemî Li'l-Metbûât, İkinci Baskı, Beyrut 2006, c. 1, s. 8-22
[1848] Kabancı, Ahmed, "eş-Şeyh el-Küleynî ve Kitâbuhu'l-Kâfî," **el-Hivâru'l-Mutemeddin Dergisi**, 2013, S. 3963, s. 5.
[1849] Kâşânî, **Tefsîru's-Sâfî,** el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 1, s. 49.

edenlere (kâfirlere) gelecek ve hiç kimsenin savamayacağı azâbı istedi!"[1850] Râvi, canım sana feda olsun biz bu şekilde okumuyoruz dedim. O: "Vallahi Cebrail Muhammed'e (sas) bu şekilde getirdi ve Allah'a yemin olsun ki, Fatıma'nın Mushafında bu şekilde sabittir…"dedi.[1851]

Görüldüğü gibi rivâyet, Kur'ân'-ı Kerim'de bazı âyetlerin eksik olduğuna ve tahrif olduğuna işaret ediyor.

3. Diğer bir örnek de Küleynî'nin *el-Kâfî'*de 'Emîru'l-Mu'minin'e işaret eden Nasslar Babı'nda rivayet ettiği şu hadistir: Zeyd. b. Cehm el-Hilâlî şöyle rivayet etmiştir:

   Ebû Abdillah'ın şöyle dediğini duydum:

"Ali b. Ebi Talib'in velayetine ilişkin âyet inip, Rasulullah (sas) de: Ali'ye Emîru'l-Mu'minin diye selam verin dediğinde, ikisinin aleyhine olmak üzere bunu pekiştiren bir olay şöyle gelişti. Ey Zeyd: Rasûlullah (sas) ikisine:

"Ali'ye Emîru'l-Mu'minîn olarak selâm verin" dedi. Dediler ki: Ya Rasulallah, bu emir Allah'tan mıdır, yoksa Allah'ın Rasûlünden midir? Rasûlullah, onlara dedi ki: "Allah'tan ve Rasûlünden."

Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: "Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı bilir."[1852]

Burada Rasûlullah'ın (sas) onlara söylediği, onların da: Bu emir Allah'tan mıdır, yoksa Allah'ın Rasûlünden midir? diye karşılık verdikleri konuşma kastediliyor.

"Bir topluluk diğer bir topluluktan (bir tarafın imâmları diğer tarafın önderlerinden) daha güçlü (daha temiz) olduğu için yeminlerinizi, aranızda bir hile

[1850] Meâric, 70/1-3.
[1851] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'r- Ravza, c. 8, s. 560, h. no:18.
[1852] Nahl, 14/91.

ve fesat aracı edinerek ipliğini sağlamca büktükten sonra, çözüp bozan kadın gibi olmayın."[1853]

Dedim ki: Ümmet yerine İmâmlar mı okudunuz?

-"Evet, Allah'a yemin ederim ki, imâmlar…"

Dedim ki: "Fakat biz, Erba… şeklinde okuyoruz."

Buyurdu ki:"Erba ne demek?"

-Sonra eliyle bir kenara itermiş gibi yaptı ve âyetin devamını okudu- "Allah bununla sizi imtihan etmektedir."[1854] "Yani Ali (as) ile…"

Hakkında ihtilafa düşmekte olduğunuz şeyi kıyamet gününde mutlaka size açıklayacaktır. Allah dileseydi hepinizi bir ümmet kılardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız. Yeminlerinizi aranızda fesada araç edinmeyin, aksi halde sebat etmişken ayağınız kayar."[1855] Yani Rasûlullah'ın (sas) Ali ile ilgili açıklamalarından sonra, "Allah yolundan alıkoymanız sebebiyle kötülüğü tadarsınız."[1856]Allah'ın yolundan maksat, Ali'dir (as).[1857] "Sizin için büyük bir azap vardır."[1858]

*el-Kâfî'*de Kur'ân'a aykırı oluğu için tenkit edilmiş olan hadislerin bir kısmı Hz. Peygamber ile Ehl-i Beyt'in yaratılışı ile ilgili hadislerdir. Onlardan bazıları şöyledir:

4. Ahmed b. İdris → el-Hüseyin b. Abdullah → Muhammed b. İsa → Muhammed b. Abdullah → Ali b. Hadid → Murâzim, Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık aleyhisselâm)'dan şöyle rivâyet etmiştir: "Allah Tebâreke Teâlâ buyurdu ki:

[1853] Nahl, 14/92.
[1854] Nahl, 14/92.
[1855] Nahl, 14/92-93.
[1856] Nahl, 14/94.
[1857] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu'l-İşâre ve'n-Nas alâ Emîri'l-Mu'minîn (as), c. 1, s. 292, h. no: 1.
[1858] Nahl, 14/94.

"Ya Muhammed! Ben, göklerimi, arzımı, arşımı ve denizimi yaratmadan önce seni ve Ali'yi bir nur; yani bedensiz bir ruh olarak yarattım. Sen sürekli olarak birliğimi zikrettin, hamd ile benden söz ettin. Sonra ikinizin ruhunu bir araya getirdim ve bir ruh yaptım. Beni hamd ile andın, beni kutsadın ve birliğimi zikrettin.

Sonra onu, iki kısma ayırdım. O iki kısmı da ikiye ayırdım. Böylece dört kısım oldu. Muhammed birdir, Ali birdir, Hasan ve Hüseyin ikidir.

Sonra Allah, Fâtıma'yı (as) başlangıçta ruhsuz bedenden yarattı. Bu sırada eliyle bizi meshetti ve o nuru bize bahşetti."[1859]

5. Ahmed → el-Hüseyin → Muhammed b. Abdullah → Muhammed b. el-Fudayl → Ebû Hamze, şöyle rivâyet etmiştir:

Ebû Ca'fer'in (Muhammed b. Bâkır) şöyle dediğini duydum: "Allah Teâlâ, Muhammed'e (sas) şöyle vahyetti: "Seni hiçlikten varlığa eriştirdim. Benden bir lütuf olarak sana kendi ruhumdan üfledim. Bu benden bir lütuftur ve bu lütfu sana bahşettim. Çünkü bütün yarattıklarıma sana tabi olmalarını vacip kıldım. Sana itaat eden, bana itaat etmiş olur. Sana isyan eden, bana isyan etmiş olur. İnananların, Ali ve soyundan kendime has kıldıklarıma itaat etmelerini de vacip kıldım."[1860]

6. el-Hüseyin b. Muhammed el-Eş'arî → Muallâ b. Muhammed → Ebû'l-Fadl Abdullah b. İdris → Muhammed b. Sinân şöyle rivâyet etmiştir:

Ebû Ca'fer es-Sânî'nin (Muhammed b. Ali el-Cevâd) yanında bulunduğum bir sırada Şiîler arasındaki ihtilafı gündeme getirdim.

Dedi ki: "Ey Muhammed! Şüphesiz Allah Tebâreke ve Teâlâ birliğiyle tek idi. Sonra Muhammed'i, Ali'yi ve Fâtıma'yı yarattı. Bin yıllık bir süre böyle kaldılar.

Sonra Allah bütün eşyayı yarattı ve eşyayı yaratışına onları şahit kıldı. Yarattıklarına onlara itaat etmeyi gerekli kıldı. Eşyanın idaresini onlara verdi. Onlar

[1859] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi'n-Nebî (sas) ve Vefâtuh, c. 1, s. 440, h. no: 3.
[1860] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi'n-Nebî (sas) ve Vefâtuh, c. 1, s. 440-141, h. no: 4.

dilediklerini helâl, dilediklerini haram kılarlar. Ancak onlar Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın dilemesi dışında bir şey dilemezler."

Sonra şöyle dedi: "Ey Muhammed! Bu, aşırı gidenin İslâm dairesinden çıktığı ve geri kalanın yok olduğu, sarılıp gereklerini yerine getirenlerin maksadına kavuştuğu dindir. Ey Muhammed! Sen de bu dine sarıl."[1861]

7. Ahmed b. Muhammed → Muhammed b. el-Hasan → Muhammed b. İsa b. 'Ubeyd → Muhammed b. Şu'ayb → İmran b. İshak ez-Ze'ferânî → Muhammed b. Mervân şöyle rivâyet etmiştir:

Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini işittim: "Allah bizi azametinin nurundan yarattı. Sonra bizim yaratılışımızı arşın altında gizlenmiş, saklanmış bir balçıkla şekillendirdi. Bu nuru, oluşan şeklin içine yerleşti. Böylece nuranî mahlûk ve beşerler olduk. Kimseye bizimki gibi bir yaratılış nasip olmadı. Bize uyanların ruhlarını bizim balçığımızdan, bedenlerini de bizim balçığımızdan aşağı bir yere saklanmış, gizli bir balçıktan meydana getirdi. Nebilerin dışında Allah, başka hiç kimseye böyle bir yaratılış nasip etmemiştir. Bu yüzden biz ve onlar insan (insan-ı kâmil) olduk. Diğer insanlar da ateşe layık olup ateşe doğru giderler."[1862]

8. el-Hüseyn b. Muhammed → Muallâ b. Muhammed → Ahmed b. Muhammed b. Ali → Ali b. Ca'fer şunu rivâyet etmiştir:

Ebû'l-Hasan'ın (as) şöyle dediğini işittim: "Rasûlullah (sas) oturduğu bir sırada, yirmi dört tane yüzü bulunan bir melek yanına geldi.

Rasûlullah (sas) ona dedi ki: "Dostum Cebrail, seni bu şekilde hiç görmemiştim."

Melek: "Ben Cebrail değilim ya Muhammed!" dedi. Allah Azze ve Celle, beni bir nuru diğer bir nurla evlendirmem için gönderdi."

Rasûlullah (sas): "Kimi kiminle?" dedi.

[1861] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi'n-Nebî (sas) ve Vefâtuh, c. 1, s. 441, h. no: 5
[1862] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Halki Ebdâni'l-Eimme ve Ervâhihim ve Kulûbihim, c. 1, s. 389, h. no: 2.

Melek: “Fatıma’yı Ali ile” dedi. Melek arkasını dönünce omuzlarının arasında, “Muhammedun Rasûlullah, Ali’yyun vasiyyuhu” cümlesinin yazılı olduğu görüldü.

Rasûlullah (sas) dedi ki: “Bu yazı ne zamandan beri omuzlarının arasında yazılıdır?” Melek dedi ki: “Allah’ın Âdem’i yaratmasından yirmi iki bin yıl önce.”[1863]

9. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Ali b. Ebû Talib, Ebû Abdullah’tan (Ca‘fer Sadık) şöyle rivayet etmiştir:

“Hiçbir şey yokken Allah vardı. Sonra nurların nurunu yarattı. Ki bütün nurlar aydınlıklarını ondan almışlardır. Allah, Muhammed ve Ali’yi bu nurdan yaratmıştır. Onlar iki nur olarak vardılar; çünkü onlardan önce başka bir şey yaratılmış değildi. Tertemiz sulblerde ilk temiz zürriyet olarak devam edip geldiler. Derken en temiz iki sulb olan Abdullah ve Ebû Tâlib’de birbirlerinden ayrıldılar.”[1864]

10. el-Hüseyn →Muhammed b. Abdullah→Muhammed b. Sinan →el-Mufaddal→ Cabir b. Yezid şöyle rivayet etmiştir:

Ebû Ca‘fer (Muhammed Bâkır) bana dedi ki:

“Ey Cabir! Allah’ın ilk yarattığı Muhammed (sas) ve o’nun yol gösterici, hidâyet önderleri soyudur. Allah’ın önünde nurdan şekillerdiler.”

Dedim ki: “Nurdan şekiller dediğin nedir?”

Dedi ki: “Nurdan gölgeler yani. Bunlar ruhsuz, nurdan bedenlerdir ve bunlar tek bir ruhla desteklenmişlerdi. O da Rûhu’l-Kudus idi. Onun için Muhammed (sas) ve ‘Itreti (soyu), Allah’a ibadet ederlerdi. Bu yüzden Allah, onları halim, bilgin, saf, berrak olarak yaratmıştır. Allah’a namaz, oruç, secde, tesbih, tehlil ile ibadet ederler. Namazları kılarlar, hac ibadetini yerine getirir ve oruç tutarlar.”[1865]

[1863] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu’l-Hucce, Bâbu Mevlidi’z-Zehrâ Fâtime (as), c. 1, s. 460,461, h. no: 8.
[1864] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu’l-Hucce, Ebvâbu’t-Târîh, Mevlidu’n-Nebî (sas) ve Vefâtuh, c. 1, s. 441-442, h. no: 9.
[1865] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu’l-Hucce, Ebvâbu’t-Târîh, Mevlidu’n-Nebî (sas) ve Vefâtuh, c. 1, s. 442, h. no: 10.

Bu rivayetlere benzer 40 hadis vardır. Hepsi de Rasûlullah (sas) ve soyundan gelenlerin yaradılışlarından bahsetmekte ve mahlûkat arasından ilk yaratılanlar oldukları ifade edilmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerim ve sahih rivayetlerde ilk insanın Âdem (as) olduğu, eşi Havva'nın ondan var edildiği ve diğer tüm insanların da ondan türediği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu rivayetler Kur'ân ve sahih hadislerle ters düşmektedir. Şîa'da bir hadisin sahih kabul edilebilmesi için esas alınan en önemli kural, Kur'ân'la çelişmemesidir. Bu kuraldan hareketle *el-Kâfî*'deki bu rivayetlerin tümüne itiraz edilmiş ve sahih olmadığına hükmedilmiştir. Bu rivayetlerin sahih olmadığına delil olarak getirilen bazı âyetler şunlardır:

"Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir…"[1866] "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının…"[1867] "O, sizi bir tek nefisten yarattı. Sonra ondan eşini var etti."[1868] "Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti..."[1869]

[1866] A'raf, 7/189.

[1867] Nisa, 4/1.

[1868] Zümer, 39/6

[1869] Bakara, 2/30. Yukarıda zikrettiğimiz rivayetler Ehl-i Sünet tarafından sahih kabul edilen şu hadislerin zahiri ile de çelişmektedir:

1- …"فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ: أَبُوكُمْ آدَمُ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُونَ: يَا آدَمُ أَنْتَ أَبُو البَشَرِ، خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ، وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ المَلاَئِكَةَ "فَسَجَدُوا لَكَ، وَأَسْكَنَكَ الجَنَّةَ، أَلاَ تَشْفَعُ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، أَلاَ تَرَى مَا نَحْنُ فِيهِ وَمَا بَلَغَنَا؟…

"Bu sırada insanların bir kısmı diğer bir kısmına: 'Âdeme gitmelisiniz' der. Hemen Âdem'e (as) varıp: 'Sen, İnsanlığın atasısın. Allah seni eliyle yarattı, içine ruhundan üfledi ve Meleklere sana secde etmelerini emir buyurdu, bizim için Rabbinden şefaat dilemez misin? İçerisinde bulunduğumuz durumu görmez misin? Bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Cu'fî, **Sahih**, Muhammed Zuheyr b. Nasır (thk.), Dâru't-Tavki Linnecâti, Birinci Baskı, ysz., 1422/2001, Ehadîsu'l-Enbiyâ', 3; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, Şuayb el-Arneût ve Adil Murşid (thk.), Muessestu'r-Risâle, Birinci Baskı, ysz. 2001, c. 15, s. 384, h. no: 9623; İbn Râhûye, Ebû Ya'kub İshâk b. Muhalled b. İbrahim el-Hanzelî el-Mervezî (ö. 238/853), **Musned İshak b. Rahûye**, Abdulgafur b. Abdulhak el-Beluşî (thk.), Mektebetu'l-Îmân, Birinci Baskı, Medine 1991, c. 1, s. 227, h. no: 184

2- "الناس كلهم من آدم، وآدم خلق من تراب"

"İnsanlar Âdem (as)'dendirler. Âdem (as) ise topraktandır." Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 14, s. 349, h. no: 8736, c. 16, s. 456, h. no: 10781; et-Tirmizî, Muhammed b. Îsa b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhak Ebû İsa, **el-Câmiu'l-Kebir (Sunen et-Tirmizî),** Beşşar Avvad Ma'ruf (thk.), Dâru'l-Garbi el-İslâmî, Beyrut 1998, Menâkıb, 75 (c. 5, s. 690).

*el-Kâfî'*de tahriç edilen söz konusu rivayetlerde, Rasûlullah (sas), Ali (ra) ve Fatıma'nın (ra) ilahî nurdan yaratıldıkları ve dolayısıyla Âdemoğullarından olmadıkları ifade ediliyor. Ancak bu ve bu anlamdaki rivayetler, Kur'ân'ın zahirine ters oldukları gerekçesiyle itiraz edilmiş ve rivayetlerin sahih olamayacağı vurgulanmıştır. Şöyle ki Yüce Allah K. Kerim'de Rasûlullah'ın (sas) beşer olduğunu vurgulamıştır.

(قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاء رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا)

*el-Kâfî'*de Kur'ân'a arz edilerek tenkid edilmiş olan hadislerden bazılarında Allah'a bedâ nispet edilmektedir. Ali Hekemî Zâde'nin, Kur'ân'ın ruhuna aykırı olduğu ve Yüce Allah'a bedâ,[1870] yani fikir değiştirmeyi nispet ettiği için tenkit ettiği rivayetlerden bazıları şöyledir:

"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, 'Sizin ilâh'ınız ancak bir tek ilahtır" diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın." Kehf, 18/110.

Abdullah b. Mesûd (ra) da Rasûlullah (sas) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Ben de sizin gibi bir beşerim, unuttuğunuz gibi ben de unuturum. Unuttuğum zaman bana hatırlatın." Bkz. Buhârî, **Sahîh,** Salat, 31, (c. 1, s. 600); Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nîsâburî, **Sahih**, Muhammed Fuad Abdulbaki (thk.), Dâru İhyâi't-Turâsi el-Arabî, Beyrut, Salat, 89, (c. 5, s. 62). h. no: 572.

Şunu ifade edelim ki, Ehl-i Sünnet hadis kitaplarında da Rasûlullah'ın (sas) nurdan yaratıldığına dair rivayetler vardır. Ancak âlimler bu hadislerin uydurma olduğu hükmünü vermişlerdir. Bu rivayetlerin uydurma olduğu hükmünü veren âlimlerden bazıları şunlardır: İmâm eş-Şevkânî, İmâm ez-Zehebî, el-Hâfiz el-Ğimârî el-Mağribî, İbn Hacer el-Askalânî, İbn Abdulhâdî ve es-Sehsevânî. Abdurrazzak'ın Musannafında tahriç ettiği hadisle ilgili olarak, muasır âlimlerden Muhammed Ahmed b. Abdulkadir eş-Şenkîtî el-Medenî, müstakil bir risale kaleme almış ve rivayetin aslının olmadığı sonucuna varmıştır. Söz konusu kitapçık birçok kere basılmıştır. Kitapçığın orjinal ismi şudur:

" تنبيه الحذاق على بطلان ما شاع بين الانام من حديث النور المنسوب لمصنف عبد الرزاق "**Tenbîhu'l-Huzzâk 'Alâ Butlâni Mâ Şâ'e Beyne'l-Enâmi Min Hadîsi'n-Nûri el-Mensûbi Limusannef Abdurrazzak"**. eş-Şenkitî, Muhammed Ahmed Abdulkadir, Metâbiu'l-Câmiatu'l-İslâmiyye, Merkezu Şuûnu'd-Da've, İkinci Baskı, Medine 1390/1970.

[1870] Bedâ: 'Gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi, daha önce var olmayan yeni bir görüşün ortaya çıkması, gizli iken ortaya çıkmasıdır.' Bkz. el-Curcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, **Mu'cemu't-Ta'rîfât**, Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (thk.), Dâru'l-Fadîle, Kâhire tsz. s. 39. Bedâ, terim olarak 'Allah'ın (cc) belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi' şeklinde tarif edilir. Bedâ telâkkisi ilk olarak Şîî çevrelerde ortaya çıkmıştır. Genellikle kabul edildiğine göre bedâ fikrini ilk defa ileri süren, Hz. Hüseyn'in intikamını almak suretiyle Ehl-i Beyt taraftarları nezdinde itibar kazanan Muhtar es-Sakafî'dir. Tabârî ise bedâ görüşünden ilk olarak Muhtâr es-Sakafî'nin adamlarından biri olan Abdullah b. Nevf'in bahsettiğini nakletmektedir. Bkz. Tabarî, **Târih**, Beyrut, tsz., c. 6, s. 85. Muhtâr es-Sekafî, bir savaş öncesinde askerlerine Allah'ın (cc) kendilerini zafere ulaştıracağını söylemiş, savaştan zaferle çıkınca da, 'Allah'tan (cc) aldığım bilgilerle işin böyle olacağını bildirmemiş miydim?' diyerek kerâmet iddiasında bulunmuş; ancak Mus'ab b. Zubeyr'in ordusu karşısında mağlup olunca, 'Allah bana zafer vaad etmişti, fakat daha sonra kendisine bu değişik sonuç zâhir oldu (bedâ lehu)' sözüyle Allah'ın ilim ve iradesinde değişiklik meydana geldiğini ima etmiş ve bu görüşüne, "Allah dilediğini siler, dilediğini sabit kılar." (er-Ra'd, 13/39) âyetini delil getirmiştir. Muhatâr es-Sakafî'den sonra Ca'fer es-Sâdık, bedâ fikrinin ikinci kaynağı olarak gösterilmektedir. Şiî hadis kaynaklarına göre İmâm Ca'fer, oğlu İsmâil'in kendisinden sonra imâm olacağını söylemiş, fakat İsmail babası hayatta iken ölünce Ca'fer es-Sâdık olayı bedâ telâkkisiyle açıklamıştır. Bkz. Nevbahtî, **Fıraku'ş-Şî'a**, s. 109-112. Bu şekilde ortaya çıkan bedâ görüşünü Hişâm b. Hakem daha ileriye götürerek Allah'ın (cc) varlıklar hakkındaki bilgisinin bunların mevcudiyetiyle başladığını söylemiştir (Bağdâdî, s. 52, 67). Bedâ görüşünü benimseyenlere de Bedâiyye denilmiştir. Bkz. **DİA,** Avnî İlhân, Bedâ, c. 6, s. 290; İmâmiyye âlimleri, temelde bedâ prensibini kabul etmektedirler. Nitekim onların Muhammed Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen bazı rivayetleri delil olarak kullanmaları, bazı âyet ve hadisleri buna göre yorumlamaya çalışmaları, bedâya inanmak suretiyle ifade edilen ibadeti başka hiçbir şeyle yapılamayacak kadar değerli saymaları da (Muhammed er-Rîy Şehrî, Mîzânu'l-Hikme, Dâru'l-hadîs, Birinci Baskı, Kum 1375/1955, c. 1, s. 388) bunu göstermektedir. Bedâ ile ilgili olarak Muhammed Bakır ve Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen ve el-Kâfî'de geçen rivayetlerin bir kısmı şunlardır:

1-… Zürâre b. A'yen (ö. 150/767), İmâm Bâkır ve İmâm Sâdık'dan birinden şöyle rivayet etmiştir:

Ebû Hamza es-Sumalî, Ebû Ca‘fer (Muhammed Bakır)’in şöyle söyle dediğini işittim demiştir:

“Ey Sabit! Allah Tebâreke ve Tealâ bu işin[1871] vaktini yetmiş (hicretten veya bi’set’ten başlayarak) belirlemişti; fakat Hüseyin (as) öldürülünce Allah’ın, dünya halkına yönelik gazabı arttı ve bunun vaktini yüz kırk yılına erteledi. Fakat biz bunu size anlattık. Siz bunu yazdınız, üzerindeki perdeyi kaldırdınız. Bundan dolayı Allah,

---

“ما عبد الله بشيئ مثل البداء” “Allah’a yapılan ibadetler içinde bedâ’ gibisi yoktur. Hâşim b. Salim’in, Ebû Abdullah (Ca‘fer Sadık)’dan aktardığı bir rivayette de şöyle deniyor:

“ما عظم الله بمثل البداء” “Allah’ın bedâ gibi tazim edildiği başka bir amel yoktur.” Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu’t-Tevhîd, Bâbu el-Bedâi (Bir şeyin ortaya çıkmasıyla onu bilme), c. 1, s. 146, h. no: 1

2-… Mâlik el-Cuhenî şöyle rivayet etmiştir:

Ebû Abdullah (Ca‘fer es-Sâdık)’ın şöyle dediğini duydum:

“لو علم الناس في القول بالبداء من الاجر ما فتروا عن الكلام فيه” “Eğer insanlar, ‘bedâ’ fikrine inanmanın sevabının ne kadar büyük olduğunu bilselerdi onunla ilgili konuşmaktan bir an bile geri kalmazlardı.” Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 148, h. no: 12

3-… Merazim b. Hakîm şöyle rivayet etmiştir:

Ebû Abdullah (Ca‘fer es-Sâdık)’ın şöyle dediğini duydum:

“ما تنبا نبي قط حتى يقر لله بخمس خصال بالبداء والمشيئة والسجود والعبودية والطاعة” “Hiçbir Nebi Allah ile ilgili olarak beş hasleti ikrar etmeden nebi olarak görevlendirilmemiştir. Bedâ, meşiet, secde, kulluk ve itaat.” Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 148, h. no: 13.

4- … Reyyan b. es-Salt şöyle rivayet etmiştir:

İmâm Rıza (Ali b. Musa)’ın şöyle dediğini duydum:

“ما بعث الله نبيا قط الا بتحريم الخمر وان يقر لله بالبداء” “Allah her nebiyi içkinin haram kılınması ve Allah için bedâ’yı onaylamakla göndermiştir. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 148, h.no: 15.

Bedâ, Allah’a bilgisizlik ve eksiklik nisbet etmeyi gerektirdiği için Ehl-i Sünnet, Mu’tezile ve Şia’dan Zeydiyye tarafından reddedilmiştir. Zira nesih, şer’î delille sabit olmuş bir hükmün yeni şer’î delille yürürlükten kaldırılması demek olup kaldırılan hükmün müddeti ve bitiş zamanı önceden Allah nezdinde malumdur. Nesih Allah’ın ilminde değil insanların bilgi ve uygulamalarında meydana gelmektedir. Bedâ’dan böyle bir mâna kastediliyorsa bu nesihten başka bir şey değildir. Bunun dışında kabul edilecek bir görüş, Allah’ın (cc) ezeli ilminde değişiklik ve noksanlık gerektireceği için reddedilmiştir. Ayrıca bedâ inanıcında, sonu nereye varacağı bilinmeyen bir şeye önceden hükmedip iradeye aykırı olarak bir sonucun ortaya çıkması gibi cebrî bir unsur mevcuttur. Bunun ise ulûhiyyet makamı ile bağdaştırılması mümkün değildir. Şîa İmâmiyyesinin bedâ kelimesinin geçtiği âyetleri yorumlamaları da problemlidir. Çünkü bu âyetler insanlar tarafından vukuu beklenmeyen olaylardan bahsetmekte olup, bu ise hiçbir zaman ilâhî ilmin değiştiği anlamına gelmez. Öyle anlaşılıyor ki, İmâmiyye’nin bedâ telakkisini benimsemesi, gaybe ait haberleri bildiklerine inanılan imâmların, vuku bulacağını önceden haber verdikleri olayların sonradan başka türlü gerçekleşmesi üzerine inandırıcı bir izah bulmak suretiyle etrafındaki grupların dağılmasını önleme zaruretinden doğmuştur. Çağdaş bazı Şiî yazarların bedâya ‘meydana geleceğine önceden işaret edilen bir olayın gerçekleşeceğine inanıp da sonra da buna aykırı bir hadisenin vuku bulması’ anlamını vermeleri de bu tesbiti doğrulayıcı mahiyettedir. Bkz. Seyyid Abdullah es-Seyyid Hasan el-Mûsevî el-Behrânî el-Muhrikî, **Bahsun Havle’l-Bedâi,** Muessesetu’l-E’lemî**,** Beyrut 1987, s. 31,72.

Bedâ inancı müstakil araştırmalara konu teşkil etmiştir. Seyyid Abdullah es-Seyyid Hasan el-Mûsevî’nin *Bahsun Havle’l-Bedâ* adlı kitabı ile Abduzzehrâ el-Bender’in Nazariyyetu’l-Bedâ’ ‘inde Sadruddin eş-Şîrâzî adlı eseri bunların önemlilerindendir.

[1871] Maksad: Şîa’nın ahir zamanda zuhur edeceğine inandığı Mehdiy-i Muntazardır.

bizim katımızda bu iş için bir vakit belirlemedi. "Allah dilediğini siler ve yerinde bırakır. Kitabın aslı, O'nun katındadır."[1872]

Ebû Hamza bunu, Ebû Abdullah'a anlattığını ve onun aynı şeyi söylediğini de aktarmıştır. [1873]

Başka bir yerde de İmâm Ca'fer kendisinden sonra İmâmet için oğlu İsmail'i tayin ettiği, ancak İsmail'in hoş olmayan bazı davranışlarından dolayı, bu görevi kardeşinin oğlu Musa b. Ca'fer'e naklettiği ve değişikliğin sebebi sorulunca da Şîa'daki beda inanışının göstergesi olan Yüce Allah'ın fikir değiştirdiğini ifade etmiştir. Rivayetin tamamı şöyledir: Ebû Hâşim el-Ca'ferî şöyle rivayet etmiştir:

Oğlu Ebû Ca'fer'in ölmesinden sonraki bir zamanda Ebû'l-Hasan (Ali b. Muhammed)'ın yanındaydım. İçimden şunu söylemek geçiyordu: "Ebû Ca'fer ve Ebû Muhammed, bu zamanda Ca'fer b. Muhammed'in oğulları Ebû'l-Hasan'ı (Musa b. Ca'fer) ve İsmail'i andırıyorlar. Bunların hikâyesi onlarınkine benziyor. Çünkü Ebû Ca'fer'den sonra Ebû Muhammed'in imâmlığı beklenmektedir.

Ben bunları düşünürken ve bir şey söylememişken Ebû'l-Hasan (Ali b. Muhammed) bana döndü ve şöyle dedi: "Evet, Ey Ebû Hâşim! Ebû Ca'fer'den sonra, Allah Ebû Muhammed ile ilgili, daha önce bilinmeyen bir karar verdi (karar değiştirdi). Tıpkı İsmail'den sonra Musa (as) için böyle bir karar vermesi gibi. Çünkü İsmail'in halinde bir durum meydana gelmiş ve İmâmlığın Musa'ya geçmesi öngörülmüştür. Dolayısıyla bu mesele, bâtıl taraftarları bundan hoşlanmasalar da senin düşündüğün gibidir. Oğlum Ebû Muhammed, benden sonra yerime geçecektir. İnsanların ihtiyaç duydukları şeylerle ilgili bilgiler ondadır ve imâmlık yetkisi onun elindedir." [1874] cevabını verdi. Eğer (haşa) Allah böyleyse herkes ilahlık iddiasında bulunabilir.[1875]

Çağdaş Şîa âlimlerinden biri olan Mûsevî, el-Kâfi'de ismi geçen ve vahiy mahsulü olduğu iddia edilen, ancak Kur'ân'la alakası olmayan bazı kitapların varlığına dikkat çekerek şunları söylemektedir: "Hiç şüphe yok ki bütün

[1872] Ra'd: 13/39.
[1873] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 368.
[1874] Küleynî, **el-Kâfî,** Bâbu el-İşâre ve'n-Nas Ala Ebû Muhammed (as), c. 1, s. 327, h. no: 10.
[1875] Hekemî Zâde, **Esrâr Elf 'Âm**, s. 16.

Müslümanlara göre, Allah (cc) tarafından Muhammed b. Abdullah'a (sas) indirilen semavi kitap Kur'ân'dır. Ancak Şîa hadis kitaplarını inceleyip mütalaa edince, Yüce Allah (cc) tarafından Muhammed'e (sas) indirilen başka kitapların isimleriyle karşılaştım. Bu hadis kitaplarındaki rivâyetlere göre Rasûlullah (sas) bu kitapları sadece Emîru'l-Mu'minin'e teslim etmiş. Ondan başkasını da bu kitaplardan haberdar etmemiştir." Bu kitaplar Câmi'a, *Cefr* ve *Mushaf-ı Fâtıma'*dır.[1876]

1. **el-Câmi'a**. el-Câmi'a ile alakalı olarak *el-Kâfi'*de şöyle bir rivayet geçmektedir:

İddetun Min Ashabine → Ahmed b. Muhammed → Abdullah b. el-Haccâl → Ahmed b. Ömer el-Halebî → Ebû Basîr şöyle rivayet etmiştir: Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'in yanına gittim ve ona dedim ki: 'Sana kurban olayım! Sana bir soru sormak istiyorum, acaba burada sözlerimi işitecek başka biri var mıdır?'

Ebû Abdullah bulunduğu yerle evin başka bir bölmesini ayıran perdeyi kaldırdı, oradan başını uzatıp baktıktan sonra şöyle dedi:

"Ey Ebû Muhammed! Ne istersen sor."

Dedim ki: 'Sana kurban olayım! Senin Şiîlerin, Rasûlullah'ın (sas) Ali'ye (as) bir ilim kapısını öğrettiğini ve bu kapının da ona bin kapı açtığını söyleyip duruyorlar. Acaba bu söylenenler doğru mudur?

İmâm şöyle dedi: "Ey Ebû Muhammed! Rasûlullah (sas) bin kapı öğretti ve bunlardan her biri de bin kapı açar."

Dedim ki: 'Allah'a yemin ederim ki, ilim budur.'

İmâm yere birşeyler çizerek düşünce, bir müddet düşünceye daldı ve şöyle dedi: "Evet, bu ilimdir; ancak ilim bundan ibaret değildir."

[1876] Bu eserlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Metin Yurdagür, "Cefr", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1993, c. 7, s. 215-218; Mustafa Öztürk, **Kur'ân ve Aşırı Yorum**, Kitâbiyât, Ankara 2003, s. 263; Doğan Kaplan, "Ehl-i Beyt'in Gizli İlmi: Hz. Ali'ye Nispet Edilen Kitâb-ı Ali (Sahîfe-Câmia), Cefr ve Mushaf-ı Fâtıma Hakkında Bir İnceleme", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, Güz 2010, S. 30, s. 75-92; Bilen, Mehmet, **Bediüzzaman Said Nursî'de Hadis**, Siyer Yay. İstanbul, 2020, s. 207-209.

Ardından şunları ekledi: "Ey Ebû Muhammed! Camia (bütün ilimleri kapsayan) bizim yanımızdadır. Cami'a'nın ne olduğunu biliyorlar mı?

Dedim ki: Sana kurban olayım! Cami'a nedir?

Dedi ki: "Bir sahifedir ki, uzunluğu Rasûlullah'ın (sas) ziraıyla yetmiş zira' eder. Peygamberimiz yazdırmış, Ali de yazmıştır. Orada bütün helâller ve haramlar, insanların ihtiyaç duydukları her şey vardır. Hatta birini tırmalayıp yaralamanın cezası bile onda yazılıdır…"[1877]

el-Kâfi ve diğer Şiî temel hadis kitaplarında buna benzer çok sayıda rivâyet vardır. Ancak konumuza ışık tutması açısından bu rivâyeti zikretmekle yetiniyoruz.

Şiî âlim Mûsevî bu konuda şunları söylemiştir: Gerçekten el-Cami'a diye bir kitabın olup olmadığını bilemem. Ancak insanların kıyamete kadar ihtiyaç duyduğu her şeyin bu kitapta olduğu söyleniyor. Durum böyle olunca şu soru akla geliyor: Madem insanlar için gerekli olan her şey bu kitapta yazılıdır! Bu kadar önemli olan bir kitap neden gizlenmiştir? Neden bizler bu kadar hayati olan, helalı, haramı açıklayan bilgilerden mahrum bırakılmışız? Bu ilmi gizlemek değil midir?[1878]

2. **Cefr**. Cefr beyaz ve kırmızı olmak üzere iki çeşittir. Cefr ile ilgili olarak da *el-Kâfi*'de şu rivâyet geçmektedir:

İddetun Min Ashabina → Ahmed b. Muhammed → Ali b. el-Hakem → el-Hüseyin b. Ebû'l- A'lâ' Ebû Abdullah'ın (Ca'fer Sadık) şöyle dediğini işittim demiştir: "Bende beyaz Cefr vardır."

Dedim ki: 'İçinde ne vardır?'

Dedi ki: "İçinde Dâvûd'un Zebûr'u, Musa'nın Tevrat'ı, İsa'nın İncil'i, İbrahim'in suhufu, helâl ve harama ilişkin bilgiler vardır. Ayrıca Fâtıma'nın (as) mushafı da vardır. Onda Kur'ân'dan herhangi bir şey olduğunu iddia etmiyorum. Onda insanların bizden öğrenmeye ihtiyaç duydukları şeyler vardır. Bizimse bu

[1877] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hucce, Bâbun Fîhi Zikru's-Sahîfe ve'l-Cefri ve'l-Câmi'at ve Mushaf-i Fâtime, c. 1, s. 238,239, h. no: 1.
[1878] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr…,** s. 74.

hususta kimseye ihtiyacımız yoktur. Hatta bu mushafta bir kırbaç vurmanın veya yarım kırbaç vurmanın, aynı şekilde birini tırmalamanın bile cezası bildirilmektedir. Bende bir de Kırmızı Cefr vardır."

Dedim ki: Kırmızı Cefr 'de neler vardır?

Dedi ki: "İçinde kılıç vardır. Bu Cefr, sadece kan dökmek için açılır. Kılıç sahibi (Mehdi), onu savaş için açar."[1879]

Abdullah b. Ya'fur dedi ki: Allah seni ıslah etsin. Hasan'ın (as) soyundan gelenler bunu bilirler mi?

Dedi ki: "Evet, Allah'a yemin ederim ki, gecenin gece, gündüzün gündüz olduğunu bildikleri gibi onu bilirler. Fakat kıskançlık ve dünya nimetlerini elde etme hırsı, onları redde ve inkâra yöneltmiştir. Eğer hakkı, hak yöntemlerle talep etselerdi, bu onlar için daha hayırlı olurdu."[1880]

Küleynî el-*Kâfî*'de Mehdiy-i Muntazar huruç ettiğinde Kur'ân ile değil Dâvud'un (as) hükmüyle hükmedecektir. Küleynî el-Hucce kitabında bu konuya özel bir başlık açmış ve bu başlık altında beş hadisi rivâyet etmiştir. Bu rivâyetlerden metin olarak en kısa olanı şudur:

Muhammed b. Yahya→Ahmed b. Muhammed →Muhammed b. Sinan → Eban şöyle şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini duydum: "Benim soyumdan bir adam gelip, Dâvûd oğullarının hükmüyle hükmedecek, kendisinden herhangi bir kanıt istenmeksizin herkese hakkını vermeden kıyamet kopmaz."[1881]

3. Bu rivâyetlerdeki ifadelerden anlaşıldığına göre Mehdiy-i Muntazar, sirdap (mahzen)'tan çıktığı vakit, Kurân'la değil, Dâvûd (as) ve oğullarının hükmüyle

[1879] Hadis şarihlerine göre Mehdi, bu kılıçla ammenin ('Nasibe'nin –Ehl-i Sünnet-) kanını akıtacak ve onları paramparça edecek. Öyle ki, kanları Dicle ve Fırat gibi akacak. 'Sanamey Kureyş' –Ebûbekir ve Ömer- ve iki kızından –Aişe ve Hafsa- ve Na'tel'den –Osman b. Affan'dan, Emevîlerden ve Abbas'tan intikam alacaktır. Onların kabirlerini kazacaktır. Bkz. Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr…,** s. 78.

[1880] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hucce, Bâbun Fîhi Zikru's-Sahîfe ve'l-Cefri ve'l-Câmi'ati ve Mushaf-i Fâtime, c. 1, s. 240, h. no: 3.

[1881] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu fi'l-Eimme iza Zahara Emruhum Hakemû Bihukmi Dâvûd ve âli Dâvûd ve lâ Yuselûne el-Beyyine Aleyhimusselâmve'r-Rahme ve'r-Ridvân, c. 1, s. 397, 398, h. no: 1,2,3,4,5.

hükmedecektir. Ancak bilindiği gibi tahrif edilmiş olan Tevrat, İncil ve Zebûr Kur'ân-ı Kerim ile neshedilmiştir. Öte yandan Hz. Fatıma'nın mushafından bahsedilmektedir ki, bu mushafta insanların ihtiyaç duydukları bütün bilgilerin mevcut olduğu ifade edilmektedir. Bu da Kur'ân'dan başka vahyedilmiş bir kitabın olduğu anlamına gelmektedir. Yine bu denli önemli bilgilerden insanlık mahrum bırakılmıştır. Ayrıca bu rivâyette Ehl-i Beyt arasında ayrım yapılmaktadır. Hz. Hasan'ın soyundan gelenler kıskançlıkla itham edilmektedir. Ayriyeten bu rivâyette Fars kavmiyetçiliği izlenmektedir. Zira Şîa İsnâaşeriyye İmâmiyye fırkasına göre İmâmetin, Hz. Hüseyn'in (as) eşi ve son İran şahı Yezdecerd'in kızı Şehribanu'dan[1882] gelen çocuklarının hakkı olduğuna inanılır ve bu duruma vurgu yapılır.[1883]

1- **Mushaf-ı Fâtıma**. Fâtıma'nın (as) Mushaf'ı ile ilgili de *el-Kâfî* de şöyle bir rivâyet geçmektedir:

Ebû Abdullah'tan rivâyet edilen ve daha önce tam metnini zikrettiğimiz hadiste şöyle denmektedir:

"…Ayrıca Fâtıma'nın (as) mushafı da vardır. Onda Kur'ân'dan herhangi bir şey olduğunu iddia etmiyorum. Onda insanların bizden öğrenmeye ihtiyaç duydukları şeyler vardır. Bizimse bu hususta kimseye ihtiyacımız yoktur. Hatta bu mushafta bir kırbaç vurmanın veya yarım kırbaç vurmanın, aynı şekilde birini tırmalamanın bile cezası bildirilmektedir."[1884]

[1882] Şâhzenân diyenler de vardır. el-Mufîd, Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân, **el-İrşâd fî Ma'rifeti Huceci Allah 'Alâ el-'İbâd,** s. 139, el-Mektebetu'ş-şâmile li'şî'a; Abbâd el-Kumî, **Muntehe'l-âmâl fî Tevârîhi ve'l-Âl**, Dâru'l-Mustafa el-Âlemiyye, Üçüncü Baskı, Beyrut 2011, c. 2, s. 9,10,11; Bir Grup Şiî âlim (Ali Âl eş-Şeyh Süleyman el-Bilâdî el-Bahrânî), **Vefeyâtu'l-Eimme,** Dâru'l-Belâğa, Birinci Baskı, Beyrut 1991, s. 149,150,151; Mâzenderânî, Muhammed Mehdî**, Nûru'l-Absâr Ahvâl el-Eimme et-Tis'a el-Ebrâr,** İntişârât eş-Şerif er-Râzî, Birinci Baskı, Emir 1420/1999, s. 16; et-Tabresî, **Tâcu'l-Mevâlîd**, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'Şî'a, s. 37; el-Kıfarî, Nasır b. Abdullah, **el-Beyân Dergisi,** Eseru'l-Fârisî fî İnhirâf et-Teşeyyu', 7 Şubat 2016, S. 345.

[1883] Şerîati, Ali, **et-Teşeyyu' el-Alevî ve't-Teşeyyu' es-Safevî**, Dâru'l-Emîr, Birinci Baskı, Beyrut 2002, s. 123,124; İbn Halikân, Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebûbekir el-Bermekî el-Erbilî (ö. 681/1282), **Vefeyâtu'l-E'yân,** İhsan Abbâs (thk.), Dâru Sâdır, Beyrut, c. 4, s. 5; Abdullah Muhammed el-Garîb, **Ve Câe Devru'l-Mecûs**, Altıncı Baskı, ysz. 1988, c. 1, s. 56,57; İhsan İlâhî Zahîr (ö. 1407/1986), **eş-Şîatu ve's-Sunne**, İdâretu Tercumân es-Sunne, Üçüncü Baskı, Lâhur 1979, s. 55-57.

[1884] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hucce, Bâbun Fîhi Zikru's-Sahîfe ve'l-Cefr ve'l-Câmi'a ve Mushaf-i Fâtime, c. 1, s. 240, h. no: 3.

Mûsevî, Mushaf-ı Fâtıma ile ilgili rivâyetleri tenkid ederek şunları söylemiştir: Madem zikredilen kitap Rasûlullah'ın (sas) yazdırması ve Ali'nin (as) yazısıyladır, neden ümmetten gizlenmiştir. Yüce Allah Rasûlullah'a (sas) her indirdiğini insanlara tebliğ etmesini emretmiştir. Yüce Allah (cc) O'na şöyle emretmektedir: "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir."[1885]

Mûsevî, âyette geçen emirden hareketle Rasûlullah'ın (sas) ümmetini bu devasa bilgileri içeren Kur'ân'dan mahrum bırakmasının imkânsızlığına işaret ediyor. Aynı şekilde Hz. Ali ve ondan sonra gelen Ehl-i Beyt imâmlarının bu Kur'ân'ı gizlemelerinin mümkün olamayacağını ve bu noktadan hareketle söz konusu hadislerin sahihliğini sorguluyor.[1886]

Ali Hekemî Zâde, "Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir,"[1887] ayetini zikrettikten sonra şu ifadeleri kullanmıştır: "Bizler ayeti kerimelerde Cebrail'in (as) Rasûlullah'dan (sas) başka birine vahiy getirdiğine dair bir şey göremiyoruz. Eğer böyle bir şey olmuş olsaydı, bu ümmetin bir değil on dört peygamberi olacaktı."[1888]

Burada dikkat edilmesi gereken husus, Mûsevî ile Ali Hekemî Zâde'nin hadisin senedine bakmadan içerik bakımından hadisin sıhhat durumunu sorgulamaları ve bu hadislerin sahih olamayacağı kanaatine varmış olmalarıdır.

Tevrât, İncil ve Zebûr. İmâmların yanında bulunan diğer bir bilgi kaynağı ise, Hz. Musa'ya (as) gelen Tevrât, Hz. İsa'ya (as) gelen İncil ve Hz. Dâvûd'a (as) indirilen ZEbûr'dur.

Konuyla alakalı olarak el-*Kâfi'*de yer alan rivâyet şöyledir:

[1885] Mâide, 6/67.
[1886] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr...,** s. 79.
[1887] Şu'arâ, 26/193,194,195.
[1888] Hekemî Zâde, **Esrâr Elf 'Âm**, s. 26.

Ali b. İbrahim → Babasından → el-Hasan b. İbrahim → Yunus → Hişam b. Hakem, Bureyh ile birlikte İmâm Sadık'ın (as) yanına gelirken Ebû'l-Hasan Musa b. Ca'fer (as) ile karşılaştıklarını ve Hişam'ın ona hikâyeyi anlattığını, bitirince Ebû'l-Hasan'ın Bureyh'e şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Ey Bureyh! Kitabınla ilgili bilgin nasıldır?"

Bureyh dedi ki: 'Ben kitabımı biliyorum.'

Sonra şöyle dedi: "Onun te'vilini bildiğine ne kadar güveniyorsun?"

Dedi ki: 'Kitabımla ilgili te'villerime güveniyorum.

Bunun üzerine Ebû'l-Hasan (as) İncil'den pasajlar okumaya başladı.

Bureyh dedi ki: Elli seneden beri seni veya senin gibi birini arıyordum.

Bureyh iman etti ve güzel bir mü'min olarak oradan ayrıldı. Onun yanındaki kadın da iman etti. Daha sonra Hişam, Bureyh ve kadın Ebû Abdullah'ın yanına geldiler. Hişam, Ebû'l-Hasan Musa ile Bureyh arasında geçen konuşmayı anlattı.

Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık) dedi ki: {Şüphesiz Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) birbirinden gelmiş birer nesil olarak seçip âlemlere üstün kıldı. Allah, her şeyi hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.}[1889]

Bureyh dedi ki: 'Tevrat'ı, İncil'i ve diğer peygamberlere indirilen kitapları nereden biliyorsunuz?' Dedi ki: "Bu kitaplar, onlardan bize miras kalmıştır. Onların okudukları gibi okuruz ve onların söyledikleri gibi söyleriz. Allah, kendisine sorulan bir soruya, 'bilmiyorum' diye cevap veren birini arzında hüccet yapmaz."[1890]

Bu rivâyete göre, imâmlar bütün peygamberlerin dillerini biliyorlardı. Yüce Allah tarafından gönderilen bütün semavi kitapları biliyorlardı. Bu kitapları indirildikleri dilden okuyup anlıyorlardı.

[1889] Âl-i İmrân, 3/33,34.
[1890] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Eimme (as) İndehum Cmîu'l-Kutub elleti Nezelet min 'İndillah Azze ve Celle ve İnnehum Ya'rifûnehâ 'ala İhtilâfi Elsinetihim, c. 1, s. 227, h. no:1.

Mûsevî, bu rivâyetleri de içerik olarak tenkit ediyor ve sahih olmadığını ifade ediyor. Şunu da ifade edelim ki, bu anlama gelen 9 rivayet vardır. Mûsevî'ye göre bu rivâyetlerin tümü içerik olarak problemlidir.

4. **Kur'ân.** Mûsevî, Şîa âlimlerinin Kur'ân hakkındaki görüşlerine kısaca değinmiş ve şunları söylemiştir: Kur'ân'ın ispata ihtiyacı yoktur. Ancak fıkıhçılarımızın kitapları ile müçtehitlerimizin söyledikleri, Kur'ân'ın tahrif edildiğini ifade ediyor. Şîa âlimlerine göre, semavi kitaplar arasında, tahrif olan tek kitap Kur'ân'dır.[1891]

Mûsevî, bu konuyu ele alırken mutemet Şîa hadis kitaplarında ve özelde de el-*Kâfi'*de rivâyet edilen bazı hadislere işaret etmiştir. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → İbn Mahbûb → 'Amr b. Ebû el-Mikdâm → Cabir şöyle rivâyet etmiştir:

Ebû Ca'fer'in (Muhammed Bâkır) şöyle dediğini duydum: "Kur'ân'ın tümünü indirildiği şekliyle cem ettiğini iddia eden kimse, mutlaka yalancıdır. Kur'ân'ı Allah tarafından indirildiği şekilde, sadece Ali b. Ebû Talib (as) ve ondan sonra gelen Ehl-i Beyt imâmları toplamışlar ve muhafaza etmişlerdir."[1892]

Mûsevî, bu rivâyetin kritiğini yapmış ve açıkça Kur'ân'ın tahrif edildiği iddiasının ileri sürüldüğünü söyleyerek, bu anlamdaki hadisleri uyduran ellerin kokusunu hissettiğini ve dolayısıyla mevzû' olduğuna hükmetmiştir. Mûsevî bu sözleriyle, *el-Usûl Mine'l-Kâfi'*de mevzu hadislerin olduğunu kabul etmiştir.

Mûsevî, ayrıca Hz. Ali (as) ve Ehl-i Beyt İmâmları'nın Tevrat, İncil ve Zebûr'la amel ettiklerine dair rivayetlerin çürüklüğüne işaret etmiştir. Zira bu kitaplar Kur'ân'ı Kerim'le mensuh olmuşlardır. Dolayısıyla imâmların bu muharref kitaplarla amel ettikleri veya gelecekte onlarla amel edecekleri konusundaki iddiaların akla ve nakle aykırı olduğunu söylemiştir.

[1891] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr…,** s. 73.
[1892] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu İnnehu lem Yecme' el-Kur'âne Kullehu İlla el-Eimme (as) ve Ennehum Ya'lemûne İlmehû Kullehu, c. 1, s. 228, h. no: 1,2.

Mûsevî, İmâm el-Hûî'nin ölüm döşeğinde, 'Fâtıma'nın Kur'ân'ı gelinceye kadar şimdi mevcut olan Kur'ân'la yetinin' dediğine işaret ederek, Şîa âlimlerinin bu konudaki itikatlarına işaret etmiştir.[1893] "İslâm'ın tek bir kitabının olduğu herkesçe malumdur ki o da Kur'ân'dır. Birçok kitabın olması ise Yahudi ve Hıristiyanların özelliklerindendir. Ali'nin (ra) yanında Yüce Allah tarafından gönderilen birçok kitabın olduğu ve bu kitapların şer'î konuları kapsadığı iddiası batıl bir sözdür. Bu iddiayı kitaplarımıza yerleştirenler Şiî görünümlü bazı Yahudilerdir."[1894] demiştir.

İmâmların, kendilerine hüküm geçtiği vakit, Dâvûd (as) ve onun soyunun hükmüyle hükmedecekleri ve kesinlikle kendilerinden şahit istenmeyeceği konusunda Küleynî, *el-Kâfî'*de beş rivayete yer vermiştir. Bunlardan örnek olsun diye bir tanesini zikredeceğiz.

Ali b. İbrahim → Babasından →İbn Ebû 'Umeyr → Mansur → Fadl el-E'ver → Ebû 'Ubeydete el-Hezzâi şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır) vefat ettiği sırada çobansız koyun sürüsü gibi sağa sola gidip geliyorduk. Bu sırada Sâlim b. Ebû Hafsa ile karşılaştık. Bana dedi ki: Ey Ebû Ubeyde! Senin imâmın kimdir? Dedim ki: "İmâmlarım, Muhammed'in Ehl-i Beyt'idir." "Dedi ki: Helak oldun ve başkalarını da helak ettin. Ben ve sen, birlikte Ebû Ca'fer'in (as) şöyle söylediğini duymadık mı? Bir imâmı olmadan ölen kimse, cahiliye ölümü üzere ölmüştür."

-'Ömrüme yemin ederim ki, doğrudur.' dedim. Bundan üç gün veya buna yakın bir süre sonra Ebû Abdullah'ın yanına gitmiştim. Allah, onu tanimâmı nasip kıldı. Ebû Abdullah'a dedim ki. 'Sâlim bana şöyle şöyle dedi.'

-Dedi ki: "Ey Ebû Ubeyde! Bizden birisi, kendisinden sonra yerine geçip kendisinin amelinin aynısını yerine getirecek, onun hareket tarzını izleyecek, onun çağırdığı ilkelere insanları çağıracak birini bırakmadan ölmez. Ey Ebû Ubeyde! Dâvûd'a verilenler, aynı şeylerin Süleyman'a verilmesine engel değildir."[1895]

[1893] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr…,** s. 74,75.
[1894] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr…,** s. 74,75,76.
[1895] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, c. 1, s. 397.

-Sonra şunları söyledi: "Ey Ebû Ubeyde! Muhammed'in (sas) soyundan bir imâm kalktığı, Dâvûd ve Süleyman'ın hükmüyle hükmettiği zaman, ondan kesinlikle kanıt istenmez."[1896]

Küleynî'nin *el-Kâfî*'de tahriç ettiği, 'İlimde Derinleşenler İmâmlardır Bâbı' başlığı altında İmâmların gaybı bildiğini ifade eden ya da ileri süren bazı rivayetler Kur'ân'a aykırı oldukları için Kalemderân'a göre mevzudur. Onlardan bazıları şunlardır:

1- İddetun min ashabine→Ahmed b. Muhammed → el-Hüseyn Bin Said → en-Nadr b. Suveyd→Eyyub b. el-Hur ve İmrân b. Ali → Ebû Basir→Ebû Abdullah'dan şöyle rivayet etmiştir: "İlimde derinleşenler/râsihun biziz, Kur'ân'ın te'vilini biz biliriz."[1897]

Kalemderân, hadisi sıhhat açısından değerlendirirken önce sened açısından ele almış ve hadisi Ebû Abdullah'tan rivayet eden Ebû Basir'in cerh ve ta'dil tarafına dikkatleri çekerek, zayıf ve gulattan olduğunu ifade etmiş ve söylediğini ispatlamak için de rivayet ettiği şu hadise işaret etmiştir:

2- "…Ebû Basir, Ebû Abdullah'ın şöyle söylediğini rivayet etmiştir: '… Bugüne kadar olanlara ve bundan sonra, kıyamete kadar olacaklara ilişkin ilim, bizim yanımızdadır."[1898]

Kalemderân, Allah'a, Kur'ân'a ve ahiret gününe inanan birinin İmâmlar hakkında böyle bir sözü söyleyemeyeceğini, bu iddianın sadece gulatın, imâmların ve İslâm düşmanlarının eseri olabileceğini söyler. *el-Kâfî* ve diğer Şîa hadis kitaplarında geçen bu ve buna benzer İmâmlar ile alakalı aşırılıklarla dolu rivayetler, Kur'ân'a zıt olmanın yanında, sened açısından da zayıftırlar. Râvileri gulattandırlar. Sened açısından sahih olsalar bile, Kur'ân'a ve Ehl-i Beyt İmâmlarının bu konudaki

[1896] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, c. 1, s. 397.

[1897] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu İnne'r-Râsihîne fi'l-İlmi Hum el-Eimme Aleyhimusselâm, c. 1, s. 213, h. no: 1.

[1898] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbun Fîhi Zikru's-Sahîfe ve'l-Cefri ve'l-Câmia' ve Mushafu el-Fâtime, c. 1, s. 240, h. no: 1. Küleynî'nin el-Kâfisinde tahriç ettiği bu uzunca hadiste geçen '(Fatıma Mushafı) Sizin şu Kur'ânınızın üç misli bilgi kapsayan bir mushaftır. Allah'a yemin ederim ki, sizin şu Kur'ânınızdan bir tek harf yer almaz o mushafta.' İfadeleden, Kur'ân'ın tahrif edildiği ve eksik olduğu inancında olduğu sonucu çıkarılabilir.

açık beyanlarına zıt olduğu için metinlerinin reddedilmesi gerekir. Zira onlar kendilerinden nakledilip de Kur'ân'a muhalif olan rivayetlerin duvara çakılması gerektiğini söylemişlerdir.[1899]

Kalemderân sözlerine şöyle devam etmektedir: "Biz Şîa'ya göre Kur'ân'dan sonra en makbul ve faziletli kitap olan *el-Kâfî*'nin müellifi Küleynî, İmâmların İlmine has bab başlıkları atmış ve bu babların altında birçok hadise yer vermiştir. Bu bablardan biri, "بـاب ان الائمـة اذا شـاؤوا ان يعلمـوا علمـوا" "İmâmlar Bir Şeyi Bilmek İstedikleri Zaman Onlara Öğretilir Bâbı"'dır.[1900] Küleynî bu bâb başlığı altında üç hadis tahriç etmiştir. Şiî âlim el-Meclisî,[1901] *Mirâtu'l-'ukûl* [1902] adlı kitabında bu üç hadisten birincisinin zayıf olduğuna, ikinci ve üçüncüsünün ise (râvileri) meçhul olduğuna hükmetmiştir.[1903] Sened açısından bakıldığı vakit durum böyledir.

[1899] Kalemderân, Haydar Ali el-Kummî (ö. 1989), **Tarîku'n-Necâti min Şerri'l-Ğulâti,** www.ijtehadat.com, Birinci Baskı, ysz. 2011, s. 68-69.

[1900] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 258.

[1901] el-Meclisî, 1037'de (1627) İsfahan'da doğdu. Allâme el-Meclisî ve el-Meclisî Sânî olarak da bilinir. Şah İsmâil zamanında Lübnan'ın Cebeli âmil bölgesinden İran'a gelip yerleşen ve din ilimleriyle meşgul olan bir aileye mensuptur. el-Meclisî-i Evvel diye anılan babası Muhammed Takî dönemin âlimlerindendi. Dedesi, şiirleri ve güzel konuşmasından dolayı meclislerde aranan, bu sebeple el-Meclisî mahlası ile tanınan Maksûd Ali'dir. Muhammed Bâkır başta babası olmak üzere sayıları yirmi bire ulaşan âlimlerden öğrenim gördü. Bkz. Öz, Mustafa, "Meclisî Muhammed Bâkır," **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 253. Tahsilini tamamladıktan sonra ders verme ve eser yazma faaliyetine yöneldi. Çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Öğretim hayatının belli bir noktasına geldiğinde ilminin bir muhasebesini yapan el-Meclisî, Kur'ân'ın anlaşılabilmesi için en önmeli kaynak olarak hadisleri ve özellikle imâmlara ait haberleri gördüğünden bunları tesbite ve incelemeye başladı. Eserlerini Arapça yanında daha çok Farsça yazan el-Meclisî'nin amacı, Rasûlullah (sas) ve imâmların söz ve haberlerini Arapça bilmeyen geniş Şiî halk tabakasına ulaştırmaktı.

Sâfevî şahlarından bilhassa Süleyman ve Hüsyin'le yakın ilşkiler kuran el-Meclisî, eserlerini ve özellikle Şiî hadis kültüründe önemli bir yere sahip olan ve sekiz hadis kitabından biri olan ve günümüzde 110 ciltlik olarak basılan Bihâru'l-Envâr adlı kitabını telif ederken onlardan önemli ölçüde malî destek görmüştür. Bundan dolayı adı geçen iki hükümdar için aşırıya kaçan övgü dolu ifadeler kullanmıştır (el-Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî, **Zâdu'l-Me'âd**, Alauddin el-A'lemî (thk.), Muessesetu el-A'lemî, Birinci Baskı, Beyrut 2013, s. 9-10) ve eserlerinin bir kısmını onlara ithaf etmiştir. el-Meclisî, Hakku'l-Yakîn adlı eserini Sünnî kıyımının had safhaya ulaştığı bir dönemde kaleme almıştır. Bu kitabında Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın münafık, kâfir ve Allah'ın lâtine müstahak kimseler olduğunu ilân etmiştir (s. 154-278, 519). Şîa'nın Ahbârî grubuna hiçbir şekilde karşı çıkmadığı gibi Muhammed Emin Estrâbâdî'yi de zaman zaman övmekten geri kalmamıştır. Muhammed Bâkır el-Meclisî 1110 (1698-99) veya (1111/1699-1700) yılında İsfahan'da ölmüş ve orada defnedilmiştir. Öz, Mustafa, "Meclisî Muhammed Bâkır," **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 255.

[1902] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl fî Şerhi Ahbâriâli'r-Rasûl.** Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı esrinin usûl, furû' ve ravza bölümlerinin şerhidir. *el-Kâfî* şerhleri içinde en iyilerinden sayılan eser taş baskısından sonra (Tahran, ts.) Murtaza el-Askerî'nin mukaddimesiyle birlikte neşredilmiş (Tahran 1401/1981), ardından Ali el-Âhundî'nin tashihiyle yayınlanmıştır (Tahran 1409/1988). Mustafa Öz, "Muhammed Bâkır el-Meclisî", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, c. 28, s. 253-255.

[1903] el-Meclsî, **Mirâtu'l-'Ukûl...,** c. 3, s. 118,119.

Hadislerin[1904] metinleri de daha önce işaret edildiği gibi, akla ve Kur'ân'a aykırıdırlar.

Bu bâbdan sonra, " باب ان الائمة علیهم السلام یعلمون متی یموتون وانهم لا یموتون الا باختیار منهم" "İmâmlar Ne Zaman Öleceklerini Bilirler ve Ancak Kendi İstekleriyle Ölürler Bâbı" bab başlığını atmış ve bu başlık altında sekiz hadis rivayet etmiştir. l-Meclisî'ye göre bu hadislerin birinci[1905], üçüncü[1906], dördüncü[1907] ve yedincisi[1908] zayıftır. İkinci hadis[1909] meçhul, beşinci hadis[1910] mürsel, altıncısı [1911] ve sekizincisi[1912] ise hasen seviyesindedirler. Dolayısıyla bu bab başlığı altında rivayet edilen hadisleren hiçbiri sahih değildir.

Küleynî, Usûlu'l-Kâfisinde imâmların gaybı bildiklerine dair şöyle bir bab başlığı daha atmıştır:

"باب ان الائمة علیهم السلام یعلمون علم ما کان وما یکون وانه لا یخفی علیهم الشیء"

Küleynî, bu bab başlığı altında altı hadis rivayet etmiştir. El-Meclisî'ye göre bu hadislerden ilk üçü zayıftır.[1913] Beşinci ve altıncı hadisler meçhuldürler.[1914] El-Meclisî sadece dördüncü hadisi sahih kabul etmiştir.[1915] Hadisi Masûm'a vasleden 'Darîs el-Kennâsî'dir. Eğer bu râvî Darîs b. Abdulvahid el-Kennâsî ise, el-Allame el-Mâmekânî'ye göre meçhuldür.[1916] Dolayısıyla hadis sahih değil meçhul hükmündedir.[1917]

Bu rivâyetlerde geçen İmâmların gaybı bildiği, kıyamete kadar olup bitecekler ilminin kendilerinde olduğu, nerede ve ne zaman öleceklerini bildikleri ile ilgili iddialar Lokman Suresi 34. Âyetin zahirine terstir. Âyet mealen şöyledir:

[1904] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 258, h. no: 1,2,3.
[1905] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 258; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 119.
[1906] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 259; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 121.
[1907] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 259; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 122.
[1908] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 260; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 128.
[1909] Küleynî**, el-Kâfî,** c. 1, s. 258; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 119.
[1910] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 260; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 126.
[1911] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 260; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 127.
[1912] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 260; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 128.
[1913] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 260-261; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 129-131;
[1914] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 62; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 133-134.
[1915] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 261-262; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**…, c. 3, s. 131.
[1916] el-Mâmekânî, **Tenkîhu'l-Mekâl…,** c. 36, s. 194.
[1917] Kalemderân, **Tarîku'n-Necâti…,** s. 70.

{Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.}[1918]

Hadisçi en-Nurî et-Tabresî, Kur'ân'ın tahrif edildiğini ispat etmek üzere kalın bir kitap telif etmiştir. Kitabın ismini '*Faslu'l-Hitâp fi İsbâti Tahrîfi Kitâbi Rabbi'l-Erbâb'* koymuştur. Kur'ân'ın tahrif edildiğini ispatlamak amacıyla binden fazla rivâyeti bu kitapta cemetmiştir. O, Şîa fakih ve âlimlerinin bu konudaki görüşlerini bir araya getirmiştir. Sonuç olarak mutekaddimûn ve müteahhirûn Şîa âlimlerinin günümüzde Müslümanların elinde bulunan Kur'ân'ın tahrif edildiği noktasında ittifak halinde oldukları söylenebilir.

Sonuç olarak Kalmderân şöyle demektedir: "Küleynî'nin el-*Kâfî*'sinde bu konu ile alakalı olarak rivayet ettiği hadisler Kur'ân'a muhalif oldukları için hiçbiri sahih değildir. Bu hadislerden bazıları sened açısından sahih kabul edilse bile, hatta bu konuda yüzlerce sahih hadis olsa bile, durumu değiştirmez. Çünkü imâmların emri gereği bu hadisler Kur'ân'a arz edildiğinde metinlerinin Kur'ân âyetlerinin zahirine muhalif oldukları görülmektedir. Âyet-i kerimeler gayb ilminin Allah'a has olduğunu, Ondan başkasının gayb ilmine muttali olmayacağını açık ve şüpheye mahal vermeyecek şekilde beyan etmişlerdir."[1919]

3.3.2. Selîm Akla Aykırı Olanlar

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Küleynî, aklın değer ve önemine işaret etmek üzere kitabının bir bölümünü akla ayırmış ve bu bölümde aklın ehemmiyetini ifade eden rivâyetleri zikretmiştir. Ancak Şîa âlimlerinden Kalemderân gibi bazılarına göre el-*Kâfî*'de akla aykırı ve aklın kabul etmediği çok sayıda rivâyete yer vermiştir. Bu ise Küleynî'nin kendi kendisiyle çelişmesi anlamına gelmektedir. Bu rivâyetlerden bazıları şöyledir:

1- el-Hüseyin b. Muhammed → Muallâ b. Muhammed → el-Veşşâi → el-Musennâ el-Hannât → Kuteybe el-E'şâ → Ebe Ya'fûr, Şeybânoğullarının Mevlâsından, o da

[1918] Lokman, 31/34.
[1919] Kalemderân, **Tarîku'n-Necât…,** s. 70,71.

Ebû Ca‘fer (Muhammed Bâkır)’den şöyle rivâyet etmiştir: “Bizden Kâim (Mehdi-i Muntazar) ortaya çıktığı vakit, Allah elini insanların başının üzerine koyacaktır. Böylece insanların akıllarını derleyip toplar, bununla düşleri kemal bulur.”[1920]

Ayetullah es-Seyyid Ebû’l-Fadl İbn er-Rıdâ el-Berke‘î, bu rivâyeti sened ve metin açısından tenkit etmiştir. Hadisin senedinde geçen râvilerin zayıf olduğunu ifade ettikten sonra, metin tenkidini de yaparak şöyle demiştir: “İnsanların başının üzerine elini koyan Allah mıdır? İbarenin zahirinden insanların başlarının üzerine elini koyanın Allah olduğu anlaşılıyor. Akla şöyle bir soru geliyor: Yüce Allah neden şimdiye kadar elini insanların başının üzerine koymadı da şimdi koyuyor. Neden bugüne kadar insanları bu nimetten mahrum bıraktı? Neden bu durum, Rasûlullah (sas) döneminde gerçekleşmedi? Hâlbuki Rasûlullah (sas): “İnsanların en hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır…”[1921] demiştir. Şayet zahirin aksine, “İnsanların başının üzerine elini koyan Allah değil, İmâmdır denecek olursa; bu sefer neden İmâmdan daha üstün olan Rasûlullah (sas) bunu yapmadı?” sorusu akla gelir.

Öte taraftan insanlar olmadan mı akılları derlenir ve toplanır? İnsanların akıllarını tamam kılan Allah mı; yoksa imâm mı? Eğer akılları mükemmel hale getiren Allah ise, neden bugüne kadar bunu yapmadı? Esas burada yapılmak istenen imâmın makamını Peygamber’in (sas) makamından üstün kılma çabasıdır. Bu rivâyetleri uydurup yazanlar bilerek ve kasıtlı olarak yapmış olamazlar mı? el-El-Berke’î, bu şekilde sorular sorarak hadisi metin tenkidine tabi tutmuş ve uydurma olduğu sonucuna varmıştır.[1922]

el-Berke’î’nin metin tenkidi metodunu kullanarak, akla aykırı saydığı, dolayısıyla hadisin metin açısından zayıf olduğunu belirttiği bir diğer rivâyet de şudur:

2- İddetun min ashâbinâ → Ahmed b. Muhammed → el-Heysem b. Ebi el-Mesrûk en-Nehdî → el-Hüseyn b. Halid → İshak b. ‘Ammâr şunu rivâyet etmiştir:

Ebû Abdullah’a (as) dedim ki:

[1920] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu’l-Akli ve’l-Cehli, c. 1, s. 25, h. no: 21.
[1921] Buharî, **Sahîh,** Şehâdât, 9 (c. 5, s. 306, h. no: 2652.)
[1922] el-Berke‘î, Ayetullah el-Uzmâ es-Seyyid Ebû’l-Fadl İbn er-Rıdâ, **Kesru’s-Sanem**, Dâru’l-Beyârık, Birinci Baskı, Ammân 1998, s. 51,52.

Bir adama gidiyorum, biraz konuşunca benim maksadımın tümünü anlayabiliyor. Bir başka adama gidiyorum, sözlerimi sonuna kadar dinliyor, sonra sözlerimi olduğu gibi bana tekrarlıyor. Bir başka adama gidiyorum, sözlerimi tamamlıyorum. Bana, 'bir daha tekrarla.' diyor. Bunun sebebi nedir?

Dedi ki: "Ey İshak! Bunun niçin böyle olduğunu biliyor musun?

Ben: 'Hayır' dedim.

İmâm dedi ki: "Biraz konuştuktan sonra maksadının tümünü anlayan kimsenin nutfesi aklıyla yoğrulmuştur. Sözlerini sonuna kadar dinleyip onları olduğu gibi sana tekrarlayan kimsenin bünyesine aklı, daha annesinin karnındayken yerleştirilmiştir. Sözlerini tamamladıktan sonra sana: '*Bir daha tekrarla*,' diyen kimsenin aklı, büyüdükten sonra bünyesine yerleştirilmiştir. Bu yüzden, '*bir daha tekrarla'* demektedir."[1923]

Aklın nutfe ile yoğrulmadığını ve nutfenin de aklının olmadığını, her akıl sahibinin bildiğini söyleyen el-Berke'î, nutfenin aklının olmadığını bilecek kadar aklı olmayan râviler tarafından rivayet edilen bu hadisin sahih olmadığını ifade etmiştir.[1924]

3-Şîa âlimlerinin akla aykırı olduğu için uydurma olduğuna hükmettikleri diğer bir rivâyet şöyledir:

İbn Ebu 'Umeyr, hadis rivayet ettiği adamlarından, onlar da Ebû Abdullah'dan (as) şöyle rivayet etmiştir:

"Hasan (as) dedi ki: Allah'ın biri şarkta, biri de garpta iki şehri vardır. Bu şehirler demirden surlarla çevrilmişlerdir. Her birinin bir milyon kapısı vardır. Orada yetmiş milyon dil vardır. Her bir dilin lisanı diğer dilden farklıdır. Ben bu dillerin tamamını, iki şehrin içinde, ikisinin arasında ve ikisinin üzerinde olanları bilirim. İki şehir üzerinde benden ve kardeşim Hüseyin'den başka hüccet yoktur."[1925]

[1923] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Akli ve'l-Cehli, c. 1, s. 26, h. no: 27.
[1924] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem…**, s. 53.
[1925] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce**,** Bâbu Mevlid Hasan b. Ali, c. 1 s. 462, h. no: 5.

el-Meclisî, 'Mirâtu'l-ukûl' adlı eserinde bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiş ve elinden geldiğince tevil etmeye çalışmıştır. Ancak en sonunda işin içinden çıkamayarak şöyle demiştir: "Bu kelimeler hurafelere benziyor. Sahih naslar ve âyetler bu denli zorlamalara ihtiyaç bırakmaz. Mevcûdatın hakikatini Allah biliyor."[1926]

Ahmed Kabancı da bu rivâyetin akla aykırı olduğunu şu şekilde izah etmeye çalışmıştır:

"Beşerin inşa ettiği bir şehrin demirden bir surunun olması ve surda bir milyon kapının olması ve her bir kapının iki kanadının olması aklen mümkün müdür? Nasıl olur da bunlar yetmiş milyon dilden konuşurlar? Farz edelim ki bu şehirde yetmiş milyon insan oturuyor ve her biri kendine has dille konuşuyor. Bu durumda başkalarıyla nasıl anlaşabiliyorlar? İmâm Hasan'ın yetmiş milyon dil bilmesinin ne faydası vardır? Bu iki şehirde olan her şeyi de biliyor. Bu iki şehirden kendisine dinlerini, helal ve haramı öğrenmek üzere hiç kimse gelmemişken ve o da bu iki şehrin milyonlarca Şiî sakinlerine hiçbir arkadaşını göndermemişken onlara hüccet olmasının ne faydası olabilir. En azından humusu ve zekâtı nasıl vereceklerini öğretmesi gerekmiyor muydu?"[1927]

Sonuç olarak, *el-Kâfî*'de akla ve vahye aykırı çok sayıda hadis olduğunu söylemek mümkündür. Şîa ulemasından bazılarının rivâyetlerin sened kısmından sarfı nazar ederek metinleri tenkide tabi tutup bazı rivayetlerin akla veya Kur'ân'a aykırı olduğunu gerekçe göstererek sahihliğini tartışmaya açmış olmaları son derece önemlidir. Bu tür değerlendirmelerden anlıyoruz ki, *el-Kâfî'*de varsayılandan daha fazla zayıf ve mevzu hadis vardır.

3.3.3. Sahih Sünnete Aykırı Olanlar

Muteahhirûn Şîa ulemasına göre el-*Kâfî'*de Kur'ân ve sahih akla aykırı rivâyetler olduğu gibi, sahih addedilen sünnete aykırı rivâyetler de vardır. Bu rivâyetlere şu örnekleri vermek mümkündür:

[1926] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...,** c. 5 s. 357,359, h. no: 5.
[1927] Kabanci, **el-Hivâr el-Mutemeddin Dergisi,** 2013, S. 3963, s. 5.

1. İddetun min Ashâbina → Ahmed b. Muhammed b. Sinân → Yûnus b. Ya'kûb → el-Hâris b. el-Muğîre, ayrıca aralarında Abdu'l-A'lâ, Ebû Ubeyde ve Abdullah b. Bişr el-Haşamî'nin de bulunduğu bir grub âlimin, Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini, duydukları rivâyet edilmiştir:

"Ben göklerde ve yerde olanları bilirim. Cennette olanları bilirim. Cehhenemde olanları bilirim. Bugüne kadar olup biteni ve olacakları bilirim…"[1928]

el-Kâfî'de İmâmların yerde, gökte, geçmişte ve kıyamete kadar olup bitenleri bildiklerine dair çok sayıda rivayet vardır. Aynı şekilde İmâmların ne zaman öleceklerini bildiklerine dair çok sayıda rivâyet vardır. Bu rivâyetlerin Kur'ân ve sahih sünnete aykırı olduğu tartışmasız bir durumdur. Bu yüzden bu rivayetlerin sadece bir kısmının *el-Kâfî*'deki yerlerine işaret etmekle yetineceğiz.[1929]

Bu rivâyetlerle imâmların gaybı bildikleri, kıyamete kadar olup bitecekleri, cennette olanları, cehennemde olanları, cennetliklerin isimlerini, cehennemliklerin isimlerini bildikleri ifade edilmiştir. Hâlbuki sahih hadislerde el-Muğayyabâtu'l-hamse denen beş şeyi Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği açıkça beyan edilmiştir. Bu hadislerden birisi şöyledir: Abdullah b. Ömer (ra) Rasûllah'ın (sas) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Gaybın anahtarları (Allah'tan başkasının bilemeyeceği şeyler) beştir, Allah'tan başkası onları bilmez. Rahimde olanı Allah'tan başkası bilmez. Yarın ne olacağını Allah'tan başkası bilemez. Allah'tan başka hiç kimse ne zaman yağmur yağacağını bilemez. Allah'tan başka kimin nerede öleceğini kimse bilemez. Allah'tan başka hiç kimse Kıyametin ne zaman kopacağını bilemez."[1930]

Aynı şekilde Küleynî'nin *el-Kâfî'*de rivâyet ettiğine göre Hz. Ali (ra) ile Ebû Abdullah gaybı bilmediklerini açıkça ifade etmişlerdir.[1931]

[1928] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 261.
[1929] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, c. 1, s. 258, 259, 260, 261, 263 vb.
[1930] Buhârî**, Sahih** (Fethu'l-Bârî), Tevhîd, 3 (c. 13, s. 374, no: 7379); İbn Hibbân, **Sahi**h, h. no: 70, 6134.
[1931] Küleynî, **el-Kâfî**, Bâbun Nâdir fî Zikri'l-Gaybi, c. 1, s. 257, h. no: 1-2-3. el-Mecisî ile el-Behbûdî birinci hadisin sıhhatı konusunda ittifak etmişlerdir.

Sahih Sünnet'e aykırı olduğu halde *el-Kâfi'*de rivâyet edilen diğer bir grup rivâyet ise, Kur'ân-ı Kerim'in tahrif edildiğine ve eksik olduğuna dair rivâyetlerdir. Bu rivâyetlerden biri şudur:

2. Ali b. el-Hakem → Hişam b. Sâlim, Ebû Abullah'ın (as) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Şüphesiz Cebrâîl'in (as) Muhammed'e (sas) getirdiği Kur'ân on yedi bin (17000) âyettir."[1932]

Görüldüğü gibi bu rivâyet Kur'ân, sahih Sünnet ve İslâm âlimlerinin icmaına aykırıdır.

3. Küleynî, "Peygamberimizden Kalan ve İmâmların Yanında Bulunan Silah ve Eşyalar Bâb"ında 'Ufeyr diye isimlendirilen eşeğin kıssasını şu şekilde rivayet etmiştir:

Muhammed b. el-Hüseyn ve Ali b. Muhammed → Sehl b. Ziyad → Muhammed b. el-Velîd Şebâb es-Sayrafî → Eban b. Osman, Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "… Emîru'l-Mu'minîn (as) der ki: "Bu hayvanlar arasında ilk önce ölen bu 'Ufeyr adlı eşek oldu. Rasûlullah (sas) vefat ettiği zaman, 'Ufeyr adlı eşek yularını kopardı ve Kuba'daki Hatmeoğulları kuyusunun başına gelinceye kadar koşarak kendini bu kuyuya atarak intihar etti. Burası onun kabri oldu.

Rivâyet edildiğine göre, Emîru'l-mu'minîn şöyle demiştir: Bu eşek, Rasûlullah'la (sas) konuştu ve dedi ki: Babam, anam sana feda olsun. Babam bana anlattı, o babasından, o dedesinden, o da babasından duymuş ki, babası, Nuh (as) ile birlikte gemideymiş. Nuh (as) yerinden kalkmış, onun sırtını (sağrısını) sıvazlayarak şöyle demiştir: Bu eşeğin soyundan bir eşek gelecektir ki, peygamberlerin efendisi ve sonuncusu ona binecektir. Bana son peygamberin eşeği olmayı nasip kılan Allah'a hamd olsun."[1933]

[1932] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu Fadli'l-Kur'ân, Bâbu'n-Nevâdir, c. 2, s. 634, h. no: 28.
[1933] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mâ İnde'l-Eimme Min Silâhi Rasûlillâhi (sas) ve Metâih, c. 1, s. 236-237, h. no: 9.

Ahmed Kabancî bu rivâyeti tenkid ederek şunları demiştir: Dikkat edilirse, bu rivâyetin mursel ve maktû' olduğu görülür. Kimin bu acayip hurafeyi uydurup Küleynî'ye rivayet ettiğini bilemeyiz. Ancak daha acayip olanı ise, Küleynî'nin doğruluğuna inanıp, hakkında 'içinde sahih eserleri cemettim' dediği kitabı el-*Kâfi'*de rivayet etmesidir.[1934] Sahih kaynaklara göre ise, 'Ufeyr denen eşek Muaviye (ra) dönemine kadar yaşamıştır.[1935] Sahih sünnette hangi şartlar altında olursa olsun intiharın haram olduğu vurgulanmıştır. Bu rivayette ise bu merkebin intihar etmiş olduğu ve bu fiilinin ise meşru olduğu düşüncesi çağrıştırılmaktadır. Bu ise sahih sünnetin temel prensiplerine aykırılığını ortaya koymaktadır.

Nasıl olur da bu eşekler topluluğu Hz. Nuh'un (as) hadisini hıfzedip nesilden nesile bir eşekten diğer eşeğe rivayet edebiliyorlar. O eşeklerin yaşlarının ne kadar uzun olduğunu sormak gerekiyor. Çünkü rivayete göre her bir eşeğin ömrünün yüz yıllar olması gerekiyor ki, İslâm Peygamberi (sas) ile Nuh (as) arasında üç eşek nesli bulunsun. Diğer ilginç taraf ise, son ravi eşek, fusha Arapça konuşmuş ve kıssayı tıpkı hadisçiler gibi rivayet etmiştir.

Şunu ifade etmemiz gerekir ki, bu rivâyet metin açısından tenkit edildiği gibi sened açısından da tenkide tabi tutulması gerekiyor. Zira eşeğin sözleri olarak aktarılan ifadeleri, Küleynî'nin kimden duyduğu belli değildir. Dirâyet ilmi terminolojisine göre ifade edecek olursak, rivâyetin bu kısmı mürsel ve maktu'dur. Dolayısıyla senedi sahih bir rivâyet değildir.

4. Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyin → Muhammed b. İsmail → Salih b. 'Ukbe → Abdullah b. Muhammed el-Cu'fî, Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır) ve Ebû Abdullah'dan (as) şunu rivâyet etmiştir: "Onlar yapacaklarını yapınca, Fâtıma (as), Ömer'in yakasından tutup, çekti ve şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki, Ey Hattaboğlu! Eğer, günahsız insanlara belâ isabet etmesinden korkmasaydım, biliyorsun ki, Allah'a dua ederdim ve duama çabuk icabet ettiğini görürdün."[1936] el-Meclisî bu rivâyetin zayıf olduğunu söylemiştir.[1937]

[1934] Kabanci, **el-Hivâr el-Mutemeddin…,** 2013, S. 3963, s. 7.
[1935] Hammad b. İshak b. Hammad b. Zeyd b. Dirham (ö. 267/881), **Teriketu'n-Nebi (sas)**, Ekrem Diya' el-Ömerî (thk), Birinci Baskı, ysz. 1404/1983, s. 99.
[1936] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi'z-Zehrâ Fâtime (as), c. 1, s. 460, h. no: 5.
[1937] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu'z-Zehrâ, c. 5, s. 351, h. no: 5.

Behbûdî ise Hz. Fatıma'nın viladeti ile ilgili babta rivâyet edilen 7 hadisin tümünün sahih olmadığına hükmetmiştir.[1938] Şunu da ifade edelim ki Şîa hadis âlimleri mevzu hadisi de zayıf hadis kategorisinde kabul edip müstakil bir hadis çeşidi olarak ele almıyorlar. Teoride olsa bile pratikte bunu ifade etmiyorlar. Örneğin el-Meclisî, *el-Kâfî'*de tahriç edilen hiçbir rivâyet için mevzudur dememiştir. Aynı şekilde Behbûdî de kitabına sadece sahih hadisleri aldığını söylemiştir. Behbûdî, *Sahîhu'l-Kâfî* adlı kitabın mukaddimesinde *el-Kâfî'*deki hadislerin genel durumunu özetleyen şu ifadeyi kullanmıştır: Üzülerek ifade edeyim ki, oruçlu olmamız gereken günde bize oruç açtıran, oruç olmamamız gereken günde de bize oruç tutturan (uydurma) hadisler, Şîa hadis kitaplarında, Ehl-i Sünnet hadis kitaplarında olandan daha fazladır. Bu uydurma ve mevzu hadislerin bir kısmını Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, kitabı el-*Kâfî*'de rivâyet etmiştir.[1939]

Ömer'in (ra) Fatıma'ya (ra) karşı şiddet uyguladığı ve geçen rivâyette ifade edildiği şekilde Fatıma'nın (ra) ona fiziki olarak müdahale ettiği yolundaki rivâyetler gerçeği yansıtmamakta, Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçen sahih rivâyetlere aykırıdır. *el-Kâfî*'de bu türden rivâyetlere çokça yer verilmiştir. Ancak biz bunları zikretmekle iktifa ediyoruz. Konuyla alakalı olarak Ehl-i Sünnet kaynaklarına dipnotta işaret etmekle yetiniyoruz.[1940] Biz konu uzamasın diye el-*Kâfî*'de rivâyet edilen rivâyetlerden bazılarını zikredip diğerlerinin *el-Kâfî'*deki yerlerine işaret etmekle yetiniyoruz.[1941]

3.3.4. Tarihi Verilere Aykırı Olanlar

Daha önce ifade edildiği üzere Küleynî, âdeti olduğu üzere Ehl-i Beyt'ten olanlarla ilgili rivâyetleri zikretmeden ve onları konu alan hadisleri rivâyet etmeden önce, hayatları hakkında kısa bir bilgi vermiştir. Küleynî, Hz. Fâtıma (as) ile ilgili hadisleri serdetmeden önce şu bilgileri vermiştir:

[1938] el-Behbûdî, **Sahîhu'l-Kâfî…,** c. 1, s. 52.

[1939] el-Behbûdî, **Sahîhu'l-Kâfî…,** c. 1, s. د

[1940] Ahmed b. Hanbel**, Musned**, c. 1, s. 364; İbn Ebi Şeybe, **el-Musannaf**, c. 7, s. 432; İbn Abdulber, **el-İstîâb**, c. 3, s. 975; el-Hatib, **Târîhu Bağdâd**, c. 6, 75; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 6, s. 302; el-Hâkim, **el-Mustederek**, c. 3, s. 302; el-Beyhekî, **es-Sunenu'l-Kubrâ**, c. 8, 152; İbn Asâkir, **Târîhu Dimeşk**, c. 30, s. 287.

[1941] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Ennehu Lem Yacma' el-Krâne Kullehu İllâ el-Eimme ve Ennehum Ya'lemûne İlmehu Kullehu, c. 1, s. 228, 229, 241.

Fâtıma – Ona ve kocasına selâm olsun – Rasûlullah (sas) peygamber olarak gönderildikten beş sene sonra dünyaya gelmiştir. Vefât ettiğinde ömrü, on sekiz yıl, yetmiş beş gündü. Babasından sonra yetmiş beş gün yaşamıştır.[1942] Küleynî'nin el-*Kâfi'*de Hz. Fâtıma (as) ile ilgili rivâyet ettiği, ancak tarîhî verilere aykırı olduğu bilinen bazı rivâyetler şunlardır:

1. Muhammed b. Yahya –Ahmed b. Muhammed → İbn Mahbûb → İbn Riâb → Ebû 'Ubeyde, Ebû Abdullah'dan (as) şöyle rivâyet etmiştir: "Fâtıma (as), Rasûlullah'ın (sas) vefatından sonra yetmiş beş gün yaşadı. Babasının vefâtı onu şiddetli bir üzüntüye boğdu. Cebrâil ona geliyor ve babasının ölümünden dolayı onu teselli ediyor, gönlünü hoş tutuyordu. Babasından ve babasının bulunduğu yerden haberler getiriyordu. Olanları ve kendisinden sonra zürriyetinin başına gelecekleri haber veriyordu. Ali de (as) bütün bunları yazıyordu."[1943]

el-Berke'î, bu hadisi metin yönünden tenkit etmiş ve Rasûlullah'tan (sas) sonra vahyin kesildiğini ve Cebrâil'in (as) bir daha hiç kimseye vahiy getirmeyeceğini ifade etmiştir. [1944]

Tarihi verilerden anlaşıldığı kadarıyla Fâtıma (as) Rasûlullah'ın (sas) en küçük kızıdır. Şîa kaynaklarına göre Hz. Fâtıma (as) Rasûlullah'ın (sas) bî'setinden beş (5) yıl sonra dünyaya gelmiştir. On sekiz yıl, yetmiş beş gün yaşamıştır. Buna göre hicretten önce sekiz yıl Rasûlullah (sas) ile beraber Mekke'de, on yıl da Medîne'de yaşamıştır. Rasûlullah'ın (sas) vefatından yetmiş beş gün sonra vefat etmiştir. Hicretten sonra on bir yaşında iken oğlu el-Hasan b. Ali'yi (as) doğurmuştur.[1945]

Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre farklı görüşler olmakla beraber, genel olarak kabul edilen görüşe göre Hz. Fatıma (as) bî'setten beş yıl önce, yani Kureyşliler tarafından Kâbe'nin tekrar inşa edildiği yıl dünyaya gelmiştir. Buna göre Hz. Fâtıma (as) doğduğunda Rasûlullah (sas) otuz beş (35) yaşındaydı. İbn Abdulber're (ö. 463/1071) göre ise, Rasûlullah (sas) kırk bir yaşında iken Hz. Fatıma (as) dünyaya

[1942] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi'z-Zehrâ Fâtime (as), c. 1, s. 458.
[1943] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi'z-Zehrâ Fâtime (as), c. 1, s. 458, h. no: 1.
[1944] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem**, s. 303.
[1945] Atâridî, Azîzullah, **Musnedu'l-İmâm er-Rıdâ (Ebû'l-Hasan Ali b. Mûsâ (as)**, Mektebetu's-Sadûk, Birinci Baskı, Tahran 1392/1972, c. 1, s. 138-139.

gelmiştir. Hz. Ali (ra) ile evlenirken Fatıma'nın (as) yaşı on beş yıl beş ay kadardı. Hz. Ali (ra) ise yirmi bir yaşındaydı.[1946] Bazı rivâyetlere göre evlilikleri Bedir gazvesinden sonra olmuştur.[1947] Hz. Fatıma'nın (as) vefat ettiğinde kaç yaşında olduğu hususunda âlimler arasında fikir ayrılığı vardır. Yirmi yedi, yirmi sekiz, yirmi dokuz ve otuz beş yaşında vefat etmiştir diyen âlimler vardır.[1948] el-Medînî'ye (ö.234/848-49) göre vefat ettiğinde yirmi dokuz yaşındaydı. İbnu'l-Esîr el-Cezerî (ö. 630/1233), yirmi dokuz yaşında vefat ettiğini söylemiştir.[1949] İmâm ez-Zehebî'ye (ö.748/1347) göre yirmi yedi yaşında vefat etmiştir.[1950] Hz. Fâtıma (as), hicri ikinci yılda Hz. Ali (ra) ile evlenmiş ve ondan üçü erkek ve ikisi kız olmak üzere beş çocuğu olmuştur. Bu çocukları, 1. el-Hasan, 2. el-Hüseyin, 3. Muhsin, 4. Zeyneb ve 5. Ummu Kulsûm'dur.[1951]

Hz. Fatıma'nın (as) annesi Hz. Hatice (ra)[1952] hicretten üç yıl önce, namaz farz kılınmadan önce, altmış beş (65) yaşında vefat etmiştir. Altmış altı (66) yaşında vefat etmiştir diyenler de olmuştur.[1953] Daha önce işaret ettiğimiz gibi Şîa kaynaklarına göre, Hz. Fâtıma (as) bî'setten beş yıl sonra doğmuştur. Bu durumda Hz. Hatice (ra), Hz. Fatıma'yı (as) 59-60 yaşlarında doğurmuştur anlamına geliyor ki, bu yaşta olan bir kadının çocuk doğurması o dönemin şartlarında gayet zor görünüyor. Dolayısıyla el-*Kâfî* ve diğer Şîa kaynaklarında geçen bu rivâyetler tarihi verilere ve ilmi gerçeklere aykırıdır.

Şîa kaynaklarına göre Hz. Fatıma (as) dokuz veya on yaşında evlenmiştir. Zira verdikleri bilgilere göre Hz. Fatıma on bir yaşındayken Hz. Hasan'ı (as) doğurmuştur. Bu da çok nadir olabilecek bir durumdur. Dokuz-on yaşındaki bir kız çocuğun çocuk sahibi olması ve daha çocuk yaşta beş çocuğun annesi olduğu iddiası

[1946] İbn Abdulber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdulber b. Âsım en-Nemrî el-Kurtubî el-Malikî (ö. 463/1071), **el-İstî'âb fî Esmâi'l-Ashâb,** Dâru'l-Fikri, Beyrut 1978, c. 4, s. 374-375.

[1947] İbn Hacer, **el-Îsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed Ai el-Askalânî (ö. 852/852), Dâru'l-Fikri, Beyrut 1978, c. 4, s. 377,378.

[1948] İbn Abdulber, **el-İstî'âb…,** c. 4, s. 380.

[1949] İbnu'l-Esîr el-Cezerî, **Usdu'l-Gâbe...,** c. 6, s. 226.

[1950] ez-Zehebî, **Siyeru E'lâmi'n-Nubelâ**, c. 3, s. 422.

[1951] ez-Zehebî, **Siyeru E'lâmi'n-Nubelâ,** c. 3, s. 415.

[1952] Şîa kaynaklarının çoğunluğuna göre Hz. Hatice'nin (ra) ilk ve son eşi Rasûlullah'dır (sas). Ondan önce başka erkeklerle evlenmemiştir. Milâdi 556 yılında doğmuş ve milâdî 619 yılında, meşhur görüşe göre 65 yaşında vefat etmiştir. Bkz. İbn Şehrâşûb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. es-Servî el-Mâzenderânî, **Menâkib Âl Ebû Tâlib,** Dâru'l-Advâ', İkinci Baskı, Beyrut 1991, c. 1, s. 162.

[1953] İbnu'l-Esîr el-Cezerî, **Usdu'l-Gâbe…,** c. 7, s. 85.

dikkatlerden kaçmaması gereken bir durumdur. Ehl-i Sünnet âlimlerinin verdiği tarihlerin verdiği rakamlar bilimsel verilere daha uygundur. [1954] Çünkü Hz. Fatıma (as), vefat ettiğinde beş çocuk annesi olup, her iki çocuğu arasında iki yıl düşünülecek olursa bile son görüşün daha makul bir yaş olduğu güçlü bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Muhammed b. Yahya →el-'Amrekîyyi b. Ali → Ali b. Ca'fer, kardeşi Ebû'l-Hasan (Musa b. Ca'fer)'dan şöyle rivâyet etmiştir: "Fâtıma (as), sıddıka ve şehitti. Nebilerin kızları, hayız kanını görmezler."[1955]

el-Berke'î, bir kadının hayız kanını görmemesi bir nakisedir. Dolayısıyla böyle bir durumun faziletten sayılması mümkün değildir diyerek hadis metnini tenkide tabi tutmuştur. Zira Rasûlullah'ın (sas) diğer kızları hayız halini yaşıyorlardı demiştir.[1956]

Rivâyette geçen ve bizce tenkid edilmeyi gerektiren bir diğer husus da Hz. Fatıma'nın (as) şehit olduğu iddiasıdır. Bu iddia Şiî hadis kaynaklarında sık sık dillendirilmektedir.[1957] Ancak şehit edildiğine dair sahih bir delil yoktur. Hz. Ömer'in (ra) kendisini kapıyla duvar arasında sıkıştırması neticesinde, karnındaki çocuğu düşürdüğü ve bu sıkıştırma neticesinde mazlum ve şehit olarak vefat ettiği iddia edilmektedir. Ancak İslâm tarihi kaynaklarına bakıldığı vakit bu iddiaların aslının olmadığı anlaşılacaktır. Herşeyden önce Hz. Ali (ra) eşini savunamayacak kadar aciz değildi. Hz. Ali (ra) böyle bir durumda, böyle bir haksızlığa karşı sükût edecek biri olmadığına göre bu rivâyetin tarihî gerçeklere uygunluğu tartışma konusu bile olamaz.

Tarihî bilgilere aykırı olduğu için Şiî hadis âlimleri tarafından metin açısından tenkide tabi tutulan diğer bir rivâyet şudur:

[1954] Abdussettâr eş-Şeyh, **Fatimetu'z-Zehrâ' (ra) Bintu Rasûlillâh (sas) ve Ummu'l-Hasaneyn (ra)**, Dâru'l-Kalem, Birinci Baskı, Dimeşk 2015, s. 252-257,258.

[1955] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi'z-Zehrâ Fâtime (as), c. 1, s. 458, h. no: 2.

[1956] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem**, s. 304.

[1957] el-Hilâlî, Suleym b. Kays el-Kûfî el-Hilâlî (ö. 90/709), **Kitâb Suleym b. Kays el-Kûfî**, Matbaatu'l-Hayderiyye, Necef, s. 199; el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 28, s. 297,299; el-Kummî, Abbâs, **Beytu'l-Ahzân fî Zikri Ahvâli Seyyidetu Nisâi'l-Âlemîn Fâtimetu'z-Zehrâ (as)**, Dâru Zeyneb el-Kubrâ, ysz., 1995, s. 114-116.

3. Muhammed b. Ebû Abdullah ve Muhammed b. el-Hasan → Sehl b. Ziyad ile Muhammed b. Yahya →Ahmed b. Muhammed → el-Hasan b. İlyas b. el-Hureyşi, Ebû Abdullah'ın (Ca'fer Sadık) şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir ara babam oturmuştu ve yanında da bir grup insan vardı. Babam birden gülmeye başladı ve gülmekten gözleri yaşlara boğuldu. Sonra dedi ki: "Niçin güldüğümü biliyor musunuz?" Orada bulunanlar: 'Hayır' dediler. Dedi ki: "İbn Abbas, (Şüphesiz "Rabbimiz Allah'tır" deyip de sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: "Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) va'dedilmekte olan cennetle sevinin!)[1958] âyetinde işaret edilen kimselerden olduğunu iddia ediyor. Ona dedim ki: "Ey İbni Abbas! Sen melekleri gördün mü? Melekler, dünya ve ahirette senin dostun olduklarını söylediler mi? Korkudan ve üzüntüden yana güvende olmanı söylediler mi?" Dedi ki: "Allah Tebareke ve Teâlâ: (Mü'minler ancak kardeştirler.)[1959] buyurmuştur. Bu âyetin hükmünce yukarıdaki âyetin kapsamına ümmetin tümü girer." Bunun üzerine güldüm ve dedim ki: "Doğru söylüyorsun, Ey İbni Abbas! Allah adına söyler misin Allah'ın hükmünde ihtilaf, çelişki olur mu?" "Hayır, olmaz" dedi. Dedim ki: "Bir adam, diğer bir adamın eline kılıçla vursa ve parmaklarını kesse, sonra kaçıp gitse, ardından diğer bir adam gelse, parmakları kesilen adamın elinin avuç kısmını kesse ve elin avucunu kesen adam sana getirilirse, sen de bu adam hakkında bir hüküm vermek durumunda kalsan ne yaparsın?" Dedi ki: 'Adamın elini kesene: Avucunun diyetini öde derim. Eli kesilene de: Onunla bir bedel üzerine anlaş derim ve onu iki adil kişinin yanına gönderirim.' Dedim ki: "Allah Azze ve Celle'nin hükmünde ihtilaf ortaya çıktı ve başta söylediklerinle çelişkiye düştün. Kulları arasında herhangi bir haddi öngörmesine karşın, bunun açıklamasının yeryüzünde bulunmaması, Allah Azze ve Celle'ye yaraşmaz. Eli kesenin elini kes, sonra parmaklarının diyetini geri ver. Allah'ın emirlerini indirdiği gecede (kadir gecesi) öngördüğü hüküm budur. Bunu Rasûlullah'dan (sas) duyduktan sonra inkâr ettiysen, Allah seni cehenneme koyar. Nitekim Ali b. Ebû Talib (ra) ile ilgili olarak duyduğun şeyi inkâr ettiğin gün, Allah seni kör etti." Dedi ki: 'Gözlerim bundan dolayı mı kör oldu?' İmâm dedi ki: "Sen

[1958] Fussilet, 41/30.
[1959] Hucurat, 49/10.

nasıl biliyordun bunu?" İbni Abbas dedi ki: 'Allah'a yemin ederim ki benim gözlerim, meleğin kanatlarını çarpmasından dolayı kör oldu.'

Bunun üzerine güldüm ve aklının iyice karışmış olmasından dolayı onu, o halde bıraktım. Sonra ertesi gün onunla karşılaştım ve dedim ki: "Ey İbni Abbas! Dünkü gibi hiç doğru konuşmamıştın. Ali b. Ebû Talib (ra) sana dedi ki: "Her yıl, bir gece, Kadir gecesidir. O gece, senenin bütün işleriyle ilgili hükümler iner ve hükümlerin Rasûlullah'dan (sas) sonra uygulayıcıları vardır.' Sen dedin ki: 'Bu yetkililer kimlerdir?' Ali, sana şu karşılığı verdi: "Ben ve benim soyumdan gelen on bir imâmdır. Onlar muhaddestirler." Dedin ki: 'Ben Kadir gecesinde inen meleklerin, Peygamber'den (sas) başkası için inmiş olacaklarına inanmıyorum.' Bunun üzerine Ali ile konuşan melek, cisim olarak sana göründü ve dedi ki: 'Yalan söylüyorsun Ey Abdullah, benim gözlerim, Ali'nin sana söylediğini bizzat gördü. Ali'nin gözleri onu görmedi; fakat kalbi onu özümsedi ve kulağı onun sesini algıladı. Sonra kanadıyla sana çarptı ve kör oldun." İbn Abbas dedi ki: 'Hangi hususlarda ihtilaf ediyorsak, onun hükmü Allah katındadır.' Ona dedim ki: "Allah hükümlerinden herhangi birinde iki ayrı emir verir mi?" 'Hayır' dedi. Dedim ki: "İşte sen, bu yüzden helâk oldun ve başkalarının da helâk olmalarına neden oldun."[1960]

el-Hasanî, bu rivayeti de kritize etmiş ve şunları kaydetmiştir:

et-Tüsterî *el-Ahbar ed-Dehîle* adlı kitabında bu rivayetin mevzu ve uydurma olduğunu söylemiştir. Çünkü İbn Abbas (ra) Hz. Ali'nin (ra) önde gelen ve seçkin destekçilerindendi.[1961]

Rivayet ise bu gerçeğin aksine işaret etmektedir. Bunun delili de Ali'nin (ra) cevabına: 'Ben Kadir gecesinde inen meleklerin, Peygamber'den (sas) başkası için inmiş olacaklarına inanmıyorum.' şeklinde verdiği karşılıktır. Öte yandan rivayetten anlaşıldığına göre bu tartışma İmâm el-Bakır ile Abdullah b. Abbas arasında İmâmeti döneminde gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi İmâmet hicrî 95 yılında Ali b. el-Hasan'ın vefatından sonra oğlu el-Bakır'a geçmiştir. Bu da Abdullah b. Abbas'ın (ra)

[1960] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 242.
[1960] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 247-248.
[1960] el-Hasanî, **el-Mevdûât...,** c. 1, s. 243.
[1961] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle**, c. 1, s.236.

vefatından 27 yıl sonraya tekabül etmektedir. Çünkü Abdullah b. Abbas hicri 68 yılında vefat etmiştir. Abdullah b. Abbas vefat ettiği yıl el-Bakır 10 yaşlarındadır.[1962]

et-Tüsterî bu hadis ile ilgili şunları da söylemiştir: "Bu hadise göre İbn Abbâs Cebrail'in (as) kanadıyla gözüne vurması neticesinde gözlerini kaybetmiştir. Çünkü o Kadir gecesi ile alakalı konuşmasında Ali'ye (ra) muhalefet etmiştir. Hâlbuki bazı tarihi kaynaklar, Abdullah b. Abbas (ra), amcazadeleri Ali (ra) ve Hüseyin'in (as) başına gelen musibetlerden dolayı aşırı üzüntüsü ve ağlamasından dolayı gözlerini kaybettiğine işaret etmektedir. Durum böyleyken Hz. Ali'ye (ra) düşman olan Muaviye (ra) ve diğerlerine kanadıyla vurmayan Cebrail, Ali () ve Hüseyin'i (as) savunan ve onları korumaya çalışan Abdullah b. Abbas'ın (ra) gözlerini neden kör etsin?"[1963]

Rivayetin bütün bu çelişkiler ve İmâmların sözlerine benzemeyen tutarsızlıklarla dolu olması bir tarafa, ravileri imâmlara yalan isnat etmek ve gulattan olmakla suçlanmışlardır. Râvilerinden biri olan Sehl b. Ziyad'ın gulat ve kezzaptan olduğu söylenmiştir. Bu yüzden el-Eş'arî onu Kum kentinden çıkarmıştır. İbn Şâzan onu ahmak olmakla nitelendirmiştir.[1964]

Ricâl kitaplarında el-Hasan b. el-Abbâs el-Hureyşî'nin de cidden zayıf olduğu belirtilmiştir. *İnnâ Enzelnâhu Fî Leyleti'l-Kadri* adında bir kitabı olup hadisleri kötü ve sağlıksızdır. Lafızları çelişkilidir. İbnu'l-Gadâirî, onun kitabı için, 'lafızları bozuk ve belirtiler uydurma olduğunu gösteriyor' değerlendirmesini yapmıştır. Sözlerine devamla, "bu adam dikkate alınmaz ve hadisleri de yazılmaz, rivayeti ve dini fasittir," demiştir.[1965]

el-Hasanî ise şu tespitlerde bulunmuştur: Küleynî, zikri geçen senedle[1966] dokuz tane hadis rivayet etmiştir.[1967] Tümünün de senedlerindeki zayıflığın yanında lafızları da muzdariptir. İmâmların telaffuz üslubundan uzak, belirsizliklerle doludur. Bu rivayetlerden biri, uzun olup İmâm el-Bâkır ile Yüce Allah'ın Kur'ân'ı Kerim'de

[1962] el-Hasanî, **el-Mevdûât…**, c. 1, s. 242.
[1963] el-Hasanî, **el-Mevdûât...,** c. 1, s. 242.
[1964] el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 9, s. 354-370.
[1965] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 66-67.
[1966] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 242-253.
[1967] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 242.

Kadir Gecesi münasebeti ile işaret ettiği İlyas arasında geçtiği iddia edilen bir diyalogdan bahsetmektedir.[1968] Bu rivayete göre Allah (cc), Peygamber'e (sas) vahiy indirdiği gibi Vasîlere de indirmektedir.[1969] Bu rivayetlere kusur olarak, senedlerinde el-Hasan b. el-Abbâs b. el-Hureyşî ile Sehl b. Ziyad'ın olması yeterlidir.[1970]

et-Tüsterî'nin tarihî bilgi ve verilerden yola çıkarak metin açısından tenkide tabi tutarak tahrif edildiği ve dolayısıyla zayıf olduğu sonucuna vardığı rivâyetlerden bir diğeri de şöyledir:

4. Ali b. İbrahim → Ebîhi (Babasından) ve Ali b. Muhammed →el-Kasım b. Muhammed → Süleyman b. Dâvûd → el-Munkırî dedi ki: en-Nadr b. İsmail el-Belhî bana haber verdi → Ebû Hamza es-Semâlî → Şehr b. Havşeb şöyle dedi: el-Haccac bana Rasûlullah'ın (sas) gazvelerini sordu. Ben ona şu cevabı verdim: "Rasûlullah (sas) Bedir gazvesine üç yüz on üç (313) kişiyle, Uhud Gazvesine altı yüz kişiyle, Hendek gazvesine ise dokuz yüz kişi ile katıldı". Kimden rivâyet ettiğimi sordu. Ca'fer b. Muhammed'den (as) rivâyet ettiğimi söyledim. Bunun üzerine şunu dedi: "Allah'a yemin ederim ki, onun yolundan başka yolu takip eden sapıtmıştır."[1971]

et-Tüsterî şu değerlendirmeyi yapmıştır: Şehr b. Havşeb ile el-Haccac'ın el-İmâm es-Sâdık'ın (as) imâmeti dönemine kadar yaşamış olmaları mümkün değildir. Çünkü İmâm es-Sâdık'ın (as) imâmeti, hicri yüz on dört (114) veya daha sonraki yıllarda başlamıştır. el-Haccac ise hicri doksan beş (95) yılında vefat etmiştir. Sahih görüşe göre es-Seccad (as) da bu yılda vefat etmiştir. Şehr b. Havşeb ise İbn Kuteybe'ye göre hicri doksan yedi (97) yılında vefat etmiştir. Bu durumda her ikisi de Ca'fer b. Muhammed'in (as) imâmetinden önce vefat etmişlerdir.

Öte yandan Şîa'dan el-Kummî ile Ammeden (Ehl-i Sünnet)'ten olan İbn Kuteybe'nin verdiği bilgilere göre Uhud gazvesine katılanlar altı yüz değil yedi yüz kişidir.

[1968] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 1, s. 244.
[1969] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 245-246.
[1970] el-Hasanî, **el-Mevdûât...,** s. 243.
[1971] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Cihâd, Bâbu Kısmetu'l-Ganîme, c. 5, s. 45-46, h. no: 3.

Rivâyette geçen (عن جعفر بن محمد) muharreftir. Doğru olan ise, (عن ابي محمد) şeklinde olmasıdır. Ebû Muhammed'den maksat es-Seccad'dır (as). Aynı zamanda (ستمائة) muharref olup, doğru olanı (سبعمائة) şeklindedir.[1972]

Görüldüğü gibi et-Tüsterî, tarihi bilgilerden yola çıkarak el-*Kâfî*'de tahrif edilmiş rivâyetlerin varlığını örneklerle açıklamaya çalışmış ve bu şekilde de Küleynî'den sonra el-*Kâfî* üzerinde oynamalar olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Bu olmasa bile, anlaşılan odur ki bazı râviler, bilerek veya bilmeyerek bir kısım kelimeleri tahrif etmişlerdir.

3.3.5. İlmi Gerçeklere Aykırı Olanlar

el-*Kâfî'*de ilmî gerçeklere muhalif görüldükleri için tenkit edilen rivâyetler de bulunmaktadır. Nitekim bunlardan biri şudur:

1. Muhammed b. Yahya → Sa'd b. Abdullah → İbrahim b. Muhammed es-Sakafî → Ali b. Muallâ → Kardeşi Muhammed'den →Durust b. Ebû Mansur → Ali b. Ebû Hamza → Ebû Basîr, Ebû Abdullah'dan (as) şöyle rivâyet etmiştir:

"Nebi (sas) doğunca, birkaç gün sütsüz kaldı. Bunun üzerine Ebû Tâlib onu kendi göğsüne yaklaştırdı. Allah, Ebû Tâlib'in göğsünden süt akmasını sağladı. Ondan birkaç gün emdikten sonra Ebû Tâlib, Sa'd Oğullarından Hâlime ile karşılaştı ve emzirsin diye ona verdi."[1973]

Bu rivâyet sened ve metin yönünden tenkit edilmiştir. Bu hadisin râvisi el-Batâinî, Vakıfiyye mezhebin kurucusudur. Rivayetin senedinde yer alan Durust b. Ebû Mansur da Vakıfiyye mezhebindendir. Dolayısıyla bu hadis sened yönünden maluldür.[1974]

Rivayet, metin yönünden de problemlidir. Zira Rasûlullah'ın (sas) öz annesi varken, Ebû Tâlib'in göğsünü onun ağzına vermesi düşünülemez. Öte yandan tarih ve siyer kaynaklarından anlaşıldığı üzere, yetim olarak dünyaya gelen Rasûlullah'ın (sas) bakımını amcası Ebû Talib değil, dedesi Abdulmuttalip üstlenmiştir. Sütannesine verilmesi ise birkaç gün sonra gerçekleşmiş değildir. Öz annesi Âmine

[1972] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 11; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 46, h. no: 3, Ali Ekber Gıfarî taliki.
[1973] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi'n-Nebi (sas), c. 1, s. 448, h. no: 27.
[1974] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem**, s. 300.

ve Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe bir süre onu emzirdikten sonra[1975] Sa'd Oğulları kabilesinden olan Halime'ye teslim edilmiştir.[1976] Bu yönüyle rivayet tarihi gerçeklere de ters düşmektedir.

el-*Kâfi* hadisleri arasında ilmi gerçeklere aykırı olanların bulunduğunu belirten Ali Ekber Hekemî Zâde, konuyla alakalı olarak şöyle demektedir: "el-*Kâfî* hadislerinin sened yönünden sadece yüzde on ikisi %12 sahihtir. Bunların da büyük bir kısmı akıl ve ilimle çelişmektedir.[1977] Bu hadislerden bir kısmı şunlardır:

> 2- … Süleyman b. Halit şöyle rivayet etmiştir: 'Ben Ebû Abdullah'a (Ca'fer Sadık) sıcaklık ve soğukluğun neden kaynaklandığını sordum.'

O bana: "Ya Eba Eyyub! Merih sıcak bir gezegendir. Zuhel gezegeni ise soğuktur. Merih yükselmeye başlayınca, Zuhel alçalır. Bu durumda İlkbahar olur. Merih bir derece yükselince Zuhel bir derece alçalır. Bu iki gezegenin durumu hep böyledir. Biri alçalır diğeri yükselir. Üç ay buyunca durum böyle olur. Merih üç derece yükselir, Zuhel üç derece alçalır. Merih üç ayın sonunda varabileceği en yüksek yere çıkar. Zuhel de alçalabileceği en aşağı noktaya varır. Zuhel en alçak noktaya vardığında Merih görünmeye başlar ki, sıcaklık şiddetlenir. Yazın sonu ve sonbaharın başı geldiğinde ise Zuhel yükselmeye, Merih ise alçalmaya başlar. Zuhel bir derece yükseldikçe Merih de bir derece alçalır. Merih alçalmanın en son noktasına vardığında ve Zuhel de yükselmenin zirvesine vardığında, Zuhel görünmeye başlar ve bu kış mevsiminin başı ve sonbahar mevsiminin de sonu sayılır. Bundan dolayı havalar soğur. Biri yükseldikçe diğeri alçalır. Biri alçaldıkça diğeri yükselir. Yaz aylarında soğuk bir gün olursa Ay'dan dolayı olmuş olur. Kış mevsiminde sıcak bir gün olursa bu da Güneş'ten dolayı olmuş olur. Bu Azîz ve

---

[1975] Buharî, **Sahîh**, Nikâh, 20, (c. 9, s. 43, h. no: 5101); İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebibekre'd-Dimeşkî (ö. 751/1350), **Zâdu'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd**, Mustafa b. el-Adevî (thk.), Dâru İbn Receb, Birinci Baskı, Farskûr 2006, c. 1, s. 59-60; el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 108, s. 211-212; el-Bekrî, Ebû'l-Hasan b. Abdullah, **el-Envâr fî Mevlidi'n-Nebî Muhammed (sas)**, Nidâl Muhammed Ali (thk.), Muessestu'l-E'lemî Li'l-Matbûâti, Birinci Baskı, Beyrut 1999, s. 109-112.

[1976] el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 15, s. 337.

[1977] Hekemî Zâde, **Esrâr Elf 'Âm**, s. 59.

Alîm olan Allah'ın takdiridir. Ben de âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kuluyum." cevabını verdi.[1978] Bu rivayette anlatılanların ilmî gerçeklere aykırı olduğu açıktır.

Hekemî Zâde, el-*Kâfî'*de geçen rivayetlerin ilmi gerçeklerle uyumlu olmadığını ve akla aykırı olduğuna işaret etmek üzere bu ve buna benzer hadislere dikkat çekmiştir.[1979]

3- İlmî gerçeklerle ters düşen diğer bir rivayet şöyledir:

Eban b. Tağlib şöyle rivayet etmiştir: Ben Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'a, yerin neyin üzerinde olduğunu sordum.

O şöyle cevap verdi:" O bir (hut) balığın üzerindedir." Balık neyin üzerindedir? diye sordum. O, "Balık suyun üzerindedir." cevabını verdi. Ben, "Su neyin üzerindedir?" diye sordum. "Su bir kayanın üzerindedir." cevabını verdi. Ben, "Peki kaya neyin üzerindedir? Dedim. O, "Kaya öküzün pürüzsüz boynuzu üzerindedir." dedi. Ben, "Öküz neyin üzerindedir?" dedim. O, "Rutubetli toprağın üzerindedir." dedi. Ben, "O neyin üzerindedir?" dedim. O, "Bunun üzerine heyhâte (ne kadar uzak ve imkânsız), âlimlerin ilmi bu noktada tükendi." cevabını verdi.[1980] Bir önceki rivayet gibi bunun da ilmî gerçeklere aykırı olduğu açıktır.[1981]

Vermeye çalıştığımız örneklerdeki aşırılık, Kur'ân'a, ilmî gerçeklere ve akla aykırılık bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Buna benzer rivâyetlerin el-*Kâfî'*deki çokluğu, Şîa âlimlerinin de dikkatini çekmiş ve bu yönüyle onu tenkide tabi tutulmuşlardır. Şimdi de Ehl-i Beyt'e hakaret içerdiğinden dolayı tenkide tabi tutulup zayıf addedilen bazı rivâyetlere işaret etmeye çalışacağız.

3.3.6. Ehl-i Beyt'e Hakaret ve Tahkir İçeren Rivayetler

Küleynî'ye yöenltilmiş olan tenkitlerin bir kısmı kitabında Ehl-i Beyt'e tahkir içeren rivayetlere ye vermesidir. Mûsevî'nin bu gerekçe ile tenkid ettiği *el-Kâfî* hadislerinden bazıları şöyledir:

1. Ali b. İbrahim → Babasından → İbn Ebû 'Umeyr → Hişam b. Sâlim ve Hammâd → Zurare, Ebû Abdullah'ın (as) Ummu Gülsüm'ün evliliği ile

[1978] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 8, s. 306.
[1979] Hekemî Zâde, **Esrâr Elf 'Âm**, s. 64.
[1980] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 8, s. 89. Kitabu'r-Ravda, Hut Neyin Üzerindedir hadisi, h. no. 55.
[1981] Hekemî Zâde, **Esrâr Elf 'Âm**, s. 65.

ilgili olarak şöyle dediğini rivayet etmiştir: " ان ذالك فرج غصبناه Şüphesiz ki o, bizden gasp edilmiş bir kızdır."[1982]

Bu rivâyette Hz. Ali (as) başta olmak üzere Ehl-i Beyt'e ciddi anlamda bir hakaret vardır. Burada Hz. Ali'nin iddiaya göre kızının kendisinden alınmış olmasına karşı sesini çıkarmadığı ifade edilmiştir. Ebû Abdullah da bu durumu izah ederken Ummu Gülsüm'ün Hz. Ömer tarafından küçük yaşına rağmen zorla alındığını anlatırken 'ان ذالك فرج غصبناه' ifadesini kollanmıştır. Bu ise Allah'ın Arslan'ı diye isimlendirilen, cesaret ve kahramanlığı ile bilinen Hz. Ali (as) için söylenemeyecek ağır bir sözdür.

Mûsevî, bu rivâyeti metin tenkidine tabi tutarak, bu kelâmın sahibine şu soruyu sorar: "Ömer, Ummu Gülsüm'le şerî bir nikâhla mı evlendi? Yoksa gasp ederek mi onunla evlendi? es-Sâdık'a nispet edilen kelam açıktır. Ebû Abdullah, el-Murtaza'nın (as) kızı için bu batıl sözü hiç söyler mi?"

Şayet Ömer Ummu Gülsüm'ü gasp etmişse, Allah'ın Arslanı ve Zülfikar'ın babası, nasıl bu duruma rıza göstermiştir? [1983]

2. Hz. Ali'yi (as) tahkir eden bir diğer rivâyet şöyledir:

Küleynî, Furû'u'l-Kâfi'de Fatımâ'nın (as) Hz. Ali (as) ile evlenmekten hoşnut olmadığını ve Rasûlullah'ın (sas) onu ziyaretlerinde ağladığına şahit olduğunu ifade etmiştir. Babası ona neden ağladığını sormuş, aldığı cevap üzerine şöyle buyurmuştur: "Allah'a yemin olsun ki, eğer ailemde ondan daha hayırlısı olsaydı seni onunla evlendirmeyecektim. Ancak ben değil, Allah seni onunla evlendirdi." [1984]

2. Küleynî, er-Ravda'da Zeynu'l-Âbidin ile alakalı da şunu rivâyet etmiştir: Yezid b. Muaviye, Zeynulâbidin Ali b. el-Hüseyn'den kendisine köle olmasını talep etmiş. Zeynulabidin bu talebini kabul ederek şunu demiştir:

[1982] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikah, Bâbu Tezvîci Ummu Gülsüm, c. 5, s. 346, h. no: 1,2.
[1983] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr…,** s. 26.
[1984] Mûsevî**, Keşfu'l-Esrâr…,** s. 23,24; el-Erbilî, **Keşfu'l-Ğumme fi Me'rifeti'l-Eimme (as),** c. 1, s. 664; el-Kencî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Muhammed el-Kureşî eş-Şafiî (ö. 758/1357) **Kifayetu't-Tâlib fi Menâkibi Ali b. Ebû Talib (as),** Muhammed Hâdî el-Emînî (thk.), el-Matbaatu'l-Hayderiyye, İkinci Baskı, Necef 1970, s. 311.

"Benden talep ettiğini kabul ettim. Ben zorlanan bir köleyim. Dilersen beni köle olarak tut. Dilersen de beni sat."[1985]

Mûsevî, bu rivâyeti de metin açısından tenkit ederek şunları söylemiştir: Rivâyete göre İmâm (as): "Sana köle olduğumu ikrar ve kabul ediyorum. Ben zorlanan bir köleyim. Dilersen beni kölen olarak tut. Dilersen de beni sat." demiştir. Nasıl olur da İmâm (as), Yezid'in istediği zaman satabileceği kölesi olur?! Bizim temel ve asli kitaplarımızda, Ehl-i Beyt aleyhinde söylenen, hakaret içerikli, düşürücü ve onlara nispet edilen çirkin fiilleri burada zikredecek olursak, mesele uzayıp gidecektir. Çünkü ana kaynaklarımızda onlara nispet edilen çirkinlikler fazlasıyla mevcuttur.[1986]

Sikatu'l-İslâm Ebû Ca'fer el-Küleynî el-*Kâfi'*de, İmâm el-Bâkır'dan gelen bir rivayette Ebû Ca'fer, Hz. Ali (as) ile beraber kalan ve ona destek veren Hz. Abbas ile 'Ukeyl'in (ra) zayıf, cılız, yeni Müslüman olmuş tulakadan olduklarını söyler. Rivâyet şöyledir:

3. Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → el-Hüseyin b. Said → Ali b. en-Nu'mân → Abdullah b. Miskân → Sedir şöyle demiştir:

"Biz Ebû Ca'fer'in (as) yanındaydık. İnsanların Rasûlullah'dan (sas) sonra yaptıklarını ve Emîru'l-Mu'minîn'i (as) hor ve hakir görmelerinden söz ettik. Halktan biri şöyle dedi: 'Allah seni ıslah etsin. Hâşim oğullarının izzet ve sayısı neredeydi?'

Ebû Ca'fer (as) şu cevabı verdi: "Hâşim oğullarından kim kalmıştı ki? Ca'fer ile Hamza vefat etmişlerdi. Onunla beraber zayıf, zelil ve yeni Müslüman olan Abbas ile 'Ukeyl kalmıştı. İkisi de tulakâdandılar…"[1987]

Görüldüğü gibi bu rivayette Rasûlullah'ın (sas) amcası Hz. Abbas (ra) ve amcazadesi Hz. Ali'nin (as) kardeşi 'Ukeyl'e (ra) açıkça hakaret vardır. Dolayısıyla Hz. Ali (as) ve Hâşim oğullarına da hakaret içermektedir.

[1985] Küleynî, **el-Kâfî,** er-Ravda, c. 8, s. 235.
[1986] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr…,** s. 30.
[1987] Mevlâ Muhammed Salih, **Şerhu Usûlu'l-Kâfi,** el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 20, s. 445.

Ehli Beyt'ten Muhammed b. Emiru'l-Mu'imnîn'in üzerinde zina haddi olduğunu çağrıştıran uzun bir rivayet vardır. Bu rivâyetten sadece Hz. Ali'nin oğlu Muhammed ile alakalı olan kısmı nakletmekle yetiniyoruz.

4. Ali b. İbrahim →İbnMahbûb→ Ali b. Ebû Hamza→ Ebû Basîr→ İmran b. Meysem veya Salih b. Meysem → Babasından şunu rivayet etmiştir:

"Bir kadın Emiru'l-Mu'minin'e (as) gelerek şöyle dedi: "Ey Emîre'l-Mu'minin! Zina yaptım. (Had uygulayarak) beni (bu günahtan) temizle… Hz. Ali (as) insanlarla beraber o kadını Kufe'nin sırtlarına götürerek, bir çukur kazılmasını emretti. Ondan sonra o kadını o çukura koydular. Daha sonra katırına bindi ve iki şehadet parmağını kulağının içine koyarak var gücüyle bağırarak şunu söyledi: "Ey İnsanlar! Yüce Allah Peygamberine emretti, o da bana emretti ki, üzerinde Allah'ın haddi olan kişi başkalarına had uygulamasın. Bu kadının üzerinde olan haddi hak eden (zina yapmış olan) bu kadına had uygulamada bulunmasın."

Râvi dedi ki: "O gün Emiru'l-Mu'minin, Hasan ve Hüseyn'den (as) hariç hiç kimse orda kalmadı. Bu üç kişi o kadına had uyguladılar.

Dedi ki: "(Aynı suçtan had cezası olduklarından dolayı oradan ayrılanlar arasında) Muhammed b. Emiru'l-Mu'minin de (as) vardı."[1988]

Mûsevî'ye göre İmâmlara hakaret içerdiğinden dolayı zayıf rivâyetlerden biri de şöyledir:

5. Ali b. İbrahim → Babasından → Ali b. Muhammed el-Kâsanî Cemî'an → Zekeriyya b. Yahya b. en-Nu'mân es-Sayrafî şöyle rivâyet etmiştir:

Ali b. Ca'fer'in, Hasan b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin ile konuştuğunu ve şöyle dediğini duydum: "Allah'a yemin ederim ki, Allah Ebû'l-Hasan er-Rıda (Ali b. Musa)'ya yardım etmiştir." Hasan ona şöyle dedi: "Evet, Kurban olduğum, Allah'a yemin ederim ki, kardeşleri ona karşı çıkmışlardı." Ali b. Ca'fer dedi ki: "Evet, Allah'a yemin ederim ki biz amcaları da ona karşı çıktık." Hasan ona dedi ki: "Sana kurban olayım, ne yapmıştınız? Çünkü ben orada değildim." Dedi ki: "Kardeşleri ve

[1988] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hudûd, Bâbu (Sifatu'r-Racmi) Bâbun Âhere Minhu, c. 7, s. 185-187, h. no:1.

biz amcaları dedik ki: Aramızda rengi değişik bir imâm hiçbir zaman çıkmadı."[1989] İmâm Rıda (Ali b. Musa) dedi ki: "O, benim oğlumdur." Dediler ki: "Rasûlullah (sas) nesep uzmanlarının görüşlerine başvurarak onların değerlendirmeleri ışığında hüküm vermiştir. Biz de seninle bu tartışmamızın çözümü için nesep uzmanlarına başvuralım." Dedi ki: "Siz kendiniz onlara başvurun. Ben böyle bir başvuruda bulunmam. Onları niçin çağırdığınızı da söylemeyin ve ayrıca sizin evlerinize gelsinler."

'القافة' Nesep uzmanı gelince, bizi bahçede oturttular. Amcaları, kardeşleri ve kız kardeşleri orada dizildiler. er-Rızâ'yı (Ali b. Musa) tutup, ona yünden bir cübbe ve keçeden bir şapka giydirdiler, omuzuna da bir kürek koyarak, 'bahçeye gir ve orada çalışıyor gibi yap' dediler.

Sonra Ebû Ca'fer'i (Muhammed b. Ali) getirdiler ve dediler ki: "Bu çocuğun babasını belirleyin."

Dediler ki: "Burada onun babası olacak biri yoktur. Fakat şu, onun babasının amcası, bu babasının amcası, bu onun amcası, şu da onun halasıdır. Eğer burada babası olacak biri varsa o da şu bahçıvandır. Çünkü onun ayakları ile bunun ayakları birdir." Ebû'l-Hasan (as) döndüğünde: "Çocuğun babası budur" dediler. Ali b. Ca'fer dedi ki: "Ayağa kalktım ve Ebû Ca'fer'in dudaklarından ağzının ıslaklığını emecek şekilde öptüm ve dedim ki: "Şahitlik ederim ki, sen Allah katında benim imâmımsın." İmâm Rızâa (as) ağladı, sonra şöyle söyledi: "Ey amca! Babamın şu sözlerini duymadın mı?" Diyordu ki: "Rasûlullah (sas) şöyle buyurdu: "Babam Nobalı cariyenin oğluna kurban olsun. Ağzı hoş kokulu ve rahmi seçkinler doğuran türdendir. Abbas oğullarına ve zürriyetlerine yazıklar olsun, lânet olsun. Fitne zamanının imâmı, senelerce, aylarca ve günlerce onlarla savaşır. Onlara zilleti tattırır. Acı bir kâseden içirir. Kovulmuş ve uzaklaştırılmış kişi odur. Onun babası ve dedesi öldürülmüştür. Gaybın sahibidir. İnsanlar onun hakkında şöyle derler: Öldü mü, helak oldu mu? Kimse bilmez. Nereye gittiği bilinmez. Ey amcacığım! Böyle bir

[1989] İmâm Rızâ (Ali b. Musa)'ya, İmâm Muhammed et-Takî'nin kendisine benzemediğini söylemek istiyorlardı.

çocuk benim soyumdan başka birinden gelebilir mi?" Dedim ki: Doğru söyledin, sana feda olayım."[1990]

Mûsevî, bu rivâyeti de içerik açısından tahlil ederken kısaca şunları söylemektedir: Şüphesiz bu rivâyete göre, Muhammed el-Kânı'ın İbn Rızâ'nın oğlu olduğu noktasında şüphe duymuşlardır. Halbuki İbn Rızâ ısrarla oğlu olduğunu söylüyor. Diğerleri ise İbn Rızâ'ının söylediklerini kabul etmiyorlar. Şüphesiz bu, İbn Rıda'nın ırzına saldırıdır. Bu söyledikleriyle onun eşini suçlamış oluyorlar. Onun iffeti noktasında şüphe uyandırmaktadırlar. Bundan dolayı nesep uzmanlarını getirmişlerdir. Sonunda nesep uzmanı, Muhammed el-Kânı'ın İbn Rızâ'ın oğlu olduğuna hükmetmiş ve bu şekilde aralarında anlaşmazlık son bulmuştur.

Belki sıradan insanları bu türden suçlamak mümkündür. Ancak Ehl-i Beyti bu şekilde suçlamak, ırzlarına dil uzatmak en çirkin iftiralardandır. Ne yazık ki bizim temel ve asli kaynaklarımız bu ve buna benzer batıl, aslı olmayan rivayetlerle doludur.[1991]

Küleynî, Ca'fer'e Ca'feru'l-Kezzap lakabının takıldığına dair bir rivayeti el-*Kâfi'*de tahriç etmiştir. Rivayet şöyledir: el-Hüseyn b. Muhammed el-Eş'erî ve Muhammed b. Yahya ve başkalarından şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Ahmed b. Abdullah b. Hakan, Kum şehrinin emlak ve haraç işleriyle görevliydi. Bir gün onun meclisinde Alevilerden ve mezheplerinden bahsedildi. Kendisi Aleviliğin düşmanıydı.

Meclisine devam eden Eş'arî mezhebine mensup biri ona dedi ki: "Ey Ebû Bekir! Onun kardeşi Ca'fer hakkında ne biliyorsun?" Dedi ki: "Ca'fer kimdir ki, onun hakkında bilgi edinmek istiyorsun veya onunla Hasan arasında mukayese yapmaya çalışıyorsun? Ca'fer açıktan günah işleyen, günahkâr, arsız, sürekli içki

[1990] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu el-İşare ve'n-Nas Alâ Ebû Ca'fer es-Sânî (as), c. 1, s. 322,323, h. no: 14. Bu rivayet çok uzun olduğundan dolayı, hadisin sened ve baş tarafı ile Ca'fer'e yöneltilen suçlamaların olduğu kısmı nakletmekle yetindik.
[1991] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr…,** s. 31.

içen, gördüğün insanların en alçağı, düşük karakterli, hafif meşrepli, sefih bir kimsedir...[1992]

Mûsevî bu rivâyeti de metin tenkidine tabi tutarak şu soruları sormuştur:

Ehl-i Beyt arasında içki tiryakisi, fasık veya facir olan kimse var mıydı? Eğer biz söylenenlerin detayını öğrenmek istiyorsak, diğer muteber hadis kaynaklarımızı okumamız gerekiyor. O zaman diğerleri hakkında söylenenleri öğrenmiş oluruz. Zürriyetlerinin nasıl, nerede ve kimler tarafından öldürüldüklerini bilme şansını da elde etmiş oluruz. Şüphesiz büyük bir kısmı Fürs mıntıkasında ve o bölgedeki insanların eliyle öldürüldüler. Eğer uzamasından endişe etmeseydim, tespit ettiğim isimleri ve onları öldürenlerin isimlerini burada zikredecektim. Ancak geniş bilgiyi elde etmek isteyene Ebû'l-Ferec el-İsfahanî'nin (ö. 356/967) '*Mekâtilu't-Tâlibiyyîn'*[1993] kitabını okumalarını tavsiye ediyorum. Şunu da bil ki, en çok iftiraya uğrayanlar, Muhammed el-Bâkır ve oğlu Ca'fer es-Sâdık'tırlar (as). Onlara, takiyye, mut'a, kadınlarla livata yapma, ferci kiraya verme vb. iftiralar yapılmıştır. Ancak onlar (as) bütün bu iftiralardan beridirler.[1994]

3.3.7. Uydurma Olduğu Rahatça Anlaşılan Rivayetler

Günümüz Şiî âlimlerden biri olan Ahmed Kabancı, *el-Kâfî'*de rivâyet edilmiş çok sayıda hadisi sened ve medlûlünden yola çıkarak tenkit etmiştir. Kabancı konumuzla alakalı olarak şunları söylemiştir:

"*el-Kâfî'*nin hadislerini tenkit etmeden önce kardeşlerimize şunu hatırlatmak isterim. Saf bazı Şiîlerin tasavvur ettiğinin tersine, Şîa ulemasına göre, *el-Kâfî* rivayetlerinin tümünün sıhhatı katî değildir. Öyle ki, Muhammed Bakır el-Meclisî *Mirâtu'l-Ukûl* adlı kitabında, senedlerinin zayıf oluşu nedeniyle rivayetlerinin büyük bir kısmının zayıf olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla bu kitapta uydurma bazı hadislerin olmasına şaşmamamız gerekir.[1995]

[1992] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali, c. 1, s. 504, h. no: 1.
[1993] Ebû'l-Ferec el-Asfahânî, (ö. 356/1357), **Mukatil el-Tâlibiyyîn**, es-Seyyid Ahmed Sakr (thk.), Dâru İhyâi'l-Kutub el-Arabiyye, Kahire 1946.
[1994] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr...,** s. 32.
[1995] Kabancı, Ahmed, **el-Hivâru'l-Mutemeddin Dergisi**, 2013, S. 3963, s. 6.

Ahmed Kabancı, el-*Kâfî*'deki rivâyetleri, sened ve metin açısından olmak üzere iki yönüyle tenkide tabi tutmuştur. Senedi sahih olsa bile metninde sıkıntı olabileceği ve dolayısıyla sahih sayılamayacağını söylemiştir. Dolayısıyla senedin yanında metnin delalet ettiği hususlara yani medlulüne bakarak da bazı hadislerin mevzu ve uydurma olduğu kanaatine varmıştır.

Kabancı'ya göre uydurma olduğu, sened ve medlûlünden anlaşılan bazı rivayetler şöyledir:

1- Ali b. Ebû Hamza şöyle rivayet etmiştir: Ebû Basir, benim de hazır bulunduğum bir sırada Ebû Abdillah'a (as) sordu ki: "Canım sana feda olsun, Rasulullah (sas) kaç kere Mi'rac'a çıkarıldı?"

Dedi ki: "İki kere çıkarıldı. Cebrail onu bir yerde durdurdu ve dedi ki: Olduğun yerde dur, Ey Muhammed! Ant olsun, öyle bir yerde duruyorsun ki, daha önce hiçbir melek ve nebi burada durmuş değildir. Rabbin "Salattadır/namazdadır." Dedi ki: "Ey Cebrail! O nasıl namaz kılar?"

Dedi ki: O şöyle der: "Subbuhun, Kuddûsun, Benim. Ben meleklerin ve Rûh'un Rabbi. Rahmetim gazabımı geçmiştir." Peygamberimiz dedi ki: "Allah'ım! Affını diliyorum, affını."

O sırada Allah'ın da buyurduğu gibi: "O, iki yay arası kadar, hatta daha yakın…" oldu."[1996]

Ebû Basir dedi ki: Sana kurban olayım, iki yay arası veya daha yakın olmak ne demektir?

Dedi ki: "Kemanın hilali andıran kısmı ile baş tarafı arasındaki mesafe miktarı demektir. "Sonra İmâm devam etti ve dedi ki: "İkisinin arasında parıldayıp duran bir perde vardı. "İmâm'ın şöyle dediğinden kuşku duymuyorum: "O perde sarı yakuttandı. Rasûlullah (sas), bir iğne (misali) ucundan (deliğinden), Allah'ın dilediği kadar azamet nuruna baktı. Bu sırada Allah Tebâreke ve Teâla şöyle buyurdu: "Ey Muhammed!" "Buyur, Rabbim." dedi. Buyurdu ki: Senden sonra ümmetine kim önderlik edecek? "Allah daha iyi bilir" dedi. Buyurdu ki: "Ali b. Ebû Talib,

[1996] Necm, 41/9.

mü'minlerin emiri, Müslümanların efendisi, ak saçlıların eli ayağı, parlak olanların lideridir." Sonra Ebû Abdullah, Ebû Basir'e şöyle söyle dedi: "Ey Ebû Muhammed! Allah'a yemin ederim ki, "Ali'nin (as) velâyet emri" yerden gelmemiştir, gökten sözlü olarak gelmiştir."[1997]

2- Muhammed b. Yahya → Seleme b. el-Hattâb →Süleymen b. Sam'ân ve Abdullah b. Muhammed →Abdullah b. Kâsım el-Batl → Ebû Bsîr, Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bir imâm, başına nelerin geleceğini ve sonunun nereye varacağını bilmiyorsa, o, Allah'ın kulları üzerinde hüccet değildir."**[1998]**

Bu rivâyetin de uydurma olduğu aşikârdır. Zira rivâyet Kurân-ı Kerim[1999] ve sahih hadislere aykırıdır. Paygamberler dahi başlarına ne geleceğini, ne zaman öleceklerini bilemezken, imâmın bu bilgilere sahip olması düşünülemez. Dolayısıyla hadisin medlulünden yola çıkarak uydurma olduğunu anlamak mümkündür.

3- Ali b. Muhammed → Ashabımızdan bir kısmından → İn Ebû Umeyr → Harîz → Zurâre, Ebû Ca'fer'den (as) şöyle rivâyet etmiştir: İmâmın on alameti vardır:

1- Temiz ve sünnetli olarak doğar. 2- Doğduğu anda iki elini yere koyar, yüksek sesle şehadet cümlelerini söyler. 3- Cenabet olmaz. 4- Gözleri uyur; ama kalbi uyumaz. 5- Esnemez, gerinmez. 6- Önünü gördüğü gibi arkasını da görür. 7- Gaitası misk gibi kokar. 8- Yer onu örtmek ve yutmakla görevlendirilmiştir. 9- Rasûlullah'ın (sas) zırhını giydiği vakit, zırh bedenine tamamen uyar. Uzun veya kısa başka bir insan bu zırhı giyecek olursa, bir karış uzun gelir. 10- İmâmlık görevi tamamlanıncaya kadar 'muhaddes' olur.

Bu rivâyetin senedini tahlil etmeksizin, metninden yola çıkarak uydurma olduğunu anlamak mümkündür. Zira İmâma beşer üstü özellikler verilmekte, cünüp olmadığı ifade edilmektedir. Hâlbuki imâm da diğer insanlar gibi evlenir ve çocuk

---

[1997] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hucce, Nebi'nin (sas) Doğumu ve Vefatı Babı, c. 1, s. 442-443, h. no: 13.

[1998] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Eimme Ya'lemûne Meta Yemûtûn ve Ennehum Lâ Yemûtûne İllâ Bi İhtiyârin Minhum, c. 1, s. 258, h. no: 1.

[1999] A'râf, 7/188.

sahibi olur. Rivâyette geçen ifadeler, uydurma olduğunu göstermek için şahit olarak yeterlidir.

3.3.8. Şîa İsnâaşeriyye İtikadına Ters Düşen Rivayetler

el-*Kâfî'*de Ca'feriyye İsnâaşeriyye mezhebinin temel itikadî ilkelerine aykırılık teşkil ettiğinden dolayı, yine Şîa âlimlerince tenkide tabi tutularak zayıf ve uydurma olduğu sonucuna varılan hadisler de vardır. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

1- Ebû Ali el-Eş'erî→ el-Hasan b. 'Ubeydillah→ el-Hasan b. Musa el-Haşşâb→Ali b. Sema'a→ Ali b. el-Hasan b. Ribat→İbn Uzuneyhi→Zurâre şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Ca'fer'in (Muhammed Bâkır) şöyle dediğini duydum: "Muhammed (sas)'in soyundan gelen on iki imâmın tamamı, muhaddes ve Rasûlullah (sas)'ın soyundandırlar. Rasûlullah (sas) ve Ali (as), onların babalarıdır."[2000]

2- Muhammed b. Yahya → Muhammed b. Ahmed→ Muhammed b. el-Hüseyn→ Ebû Said el-'Usfûrîyyi→ 'Amr b. Sabit → Ebû Hamza şöyle rivâyet etmiştir:

Ali b. Hüseyin (Zeynu'l-Abidin)'in şöyle dediğini duydum:

"Allah, Muhammed'i, Ali'yi ve onun soyundan gelen on bir zâtı, azametinin nurundan yarattı. Sonra onları kendisine kulluk etsinler diye nurun aydınlığına birer karartı olarak koydu. Bu, varlıkların yaratılmasından çok önceydi. Daha varlıklar yaratılmamışken, onlar Allah'ı tesbih ediyor, O'nu kutsuyorlardı. Onlar Rasûlullah'ın (sas) soyundan gelen imâmlardır."[2001]

İmâmların sayısı ile ilgili diğer bir rivayet de şöyledir:

[2000] Küleynî, **el-Kâfi**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mâ Câe fi'l-İsney Aşere ve'n-Nas Aleyhim, c. 1, s. 533, h. no: 14. Bu hadise göre Ehl-i Beyt İmâmları'nın sayısı on üç olmalıdır: İmâm Ali ve evlâtlarından olan on iki imâm.

[2001] Küleynî, **el-Kâfi**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mâ Câe fi'l-İsney 'Aşere ve'n-Nass 'Aleyhim, c. 1, s. 530,531, h. no: 6.

3- Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyn→İbn Mahbub→ Ebû Cârud, Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır'dan, o da Cabir b. Abdullah el-Ansârî'den şöyle rivâyet etmiştir:

"Bir gün Fâtıma'nın (as) evine gittiğimde, elinde bir levha olduğunu gördüm. Bu levhada onun soyundan gelen vasîlerin isimleri yazılıydı. On iki isim saydım. En sonuncusu Kâim (as) idi. Üç tanesinin adı Muhammed, üç tanesinin de adı Ali'ydi."[2002]

el-Hasanî, İmâmların sayısıyla alakalı rivayetlerle çelişen bu rivayetle ilgili olarak şöyle demiştir: "İmâmiyye inanışına göre, Fatıma'nın (as) soyundan gelen imâmların sayısı on birdir. Ali de (as), on ikinci imâmdır. Bir başka ifade ile on bir imâm Ali'nin (as) soyundandırlar. Ancak bu rivayet Ali'nin (as) soyundan on iki imâmın olduğuna delalet ediyor. Sonuç olarak on üç imâm ortaya çıkmış oluyor.[2003]

Görüldüğü gibi iki rivayet arasında imâmların sayıları konusunda bir çelişki vardır. İlk rivâyet, Şîa İsnâşeriyye'nin İmâmlarının sayısıyla ilgili olmazsa olmaz inancına aykırıdır. Çünkü bu rivayete göre İmâmların sayısı Ali (ra) ile birlikte on üç olmuş oluyor. Diğer iki rivayete göre ise imâmların sayısı on iki olmuş oluyor. İmâmların sayısının on üç olması İmâmiyye İsnâ Aşeriyye'nin görüşüne terstir.

3.3.9. İsnâaşeriyye Dışındaki Mezhepleri Karalayan Rivayetler

el-*Kâfî'*deki rivâyetlere bakıldığı zaman, İsnaeşeriyye Şîası dışında kalan, özellikle de Ehl-i Sünnet'i karalayan ve tekfir etmeye varan hakaretler içeren hadislerin olduğu görülmektedir. Muasır Şîa âlimlerinden bazıları, bu konuya dikkat çekerek söz konusu hadisleri metin açısından tenkit ederek sahih olamayacaklarını ifade etmişlerdir. Örneğin Mûsevî, konu ile alakalı rivâyetlere geçmeden önce şu ifadeleri kullanma ihtiyacı duymuştur: Muteber kitaplarımız, fakih ve müçtehitlerimizin sözlerine müttali olduğumuz zaman görüyoruz ki, Şîa'nın en büyük ve tek düşmanı Ehl-i Sünnettir. Bundan dolaydır ki onları birçok vasıfla vasıflandırmışlar ve değişik isimlerle isimlendirmişlerdir. Onlara 'el-Amme' ve 'en-Nevâsib' isimleriyle isimlendirmişlerdir. Onların nazarında, her sünnî necistir. Öyle

[2002] Küleynî, **el-Kâfi**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mâ Câe fi'l-İsney 'Aşere ve'n-Nas 'Aleyhim, c. 1, s. 532, h. no: 9.
[2003] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 255.

ki, bin defa yıkansa da temizlenmez ve necaset ondan gitmez. Bu nedenledir ki Şiî biri sövmede aşırı gidip küfretmek istediğinde ‘ عظم سني في قبر ابيك ’ (Sünnî’nin kemikleri babanın kabrinde olsun) ifadesini kullanır. Ehl-i Sünnet’ten birinin kemiklerinin Şiî olan birinin kabrinde olması, kabrin cehennem çukurlarından bir çukura dönüşmesine sebeptir. Bu yüzdendir ki bu ifadeler, aralarındaki en acımasız küfür ve beddua sayılır. Bu itikadın ürünüdür ki, fıkıhçılarımız Sünnileri kâfir, müşrik ve domuzla beraber zikretmişler ve aynî necasetten saymışlardır. Dolayısıyla her hususta onlara muhalefet etmenin vacip olduğu sonucuna varmışlardır. Onların mezhep ve itikatlarına uygun olanla amel etmek caiz değildir. Bu konuda çok sayıda hadis vardır. Misal olarak Ebû Abdullah’a sorulan, şayet iki hakemin verdiği hükme esas oluşturan rivâyetlerin her ikisi de meşhur ve râvileri güvenilir kimselerse ne yapmak gerekir? sorusuna şu cevabı vermiştir:

ينظر فما وافق حكمه حكم الكتاب والسنة وخالف العامة فيؤخذ به ويترك ما خالف حكمه حكم الكتاب والسنة ووافق العامة

“Bunlardan hangisi Kitaba ve Sünnete uygun, ammenin (Ehl-i Sünnet) görüşüne aykırı ise o benimsenir, kitaba, sünnete aykırı ve ammenin görüşüne uygun olan ise terkedilir.”[2004]

Denildi ki: “Her iki fakih verdikleri hükmü Kur’ân ve sünnete dayandırsalar ve biz de rivâyetlerden birinin ammenin (Ehl-i Sünnet) görüşüne uygun olduğunu, diğerininse aykırı olduğunu görürsek, bu rivâyetlerden hangisini benimseyelim?”

Ebû Abdullah dedi ki: “ ”ما خالف العامة ففيه الرشاد “Ammenin (Ehl-i sünnet) görüşüne aykırı olanda reşad (yani kemal ve olgunluk)[2005] vardır.”

Dendi ki: Eğer iki rivâyet de ammenin görüşlerine uygun olursa, bunlardan hangisine uyulur?

Ebû Abdullah: “ ”ينظر الى ما هم اليه اميل حكامهم وقضاتهم فيترك ويؤخذ بالاخر “Onların hâkimlerinin ve kadılarının hangisine meylettiğine bakılır ve terkedilir diğeri benimsenir.” dedi. Dendi ki: “Eğer onların hâkimleri her iki habere uygun görüş

[2004] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 8. Mukaddime.
[2005] Bilindiği gibi reşad şu anlamlara gelir: Sağduyu, feraset, akıl, reşitlik, anlayış, bilinç, şuur, kemal, olgunluk ve aklıselim sahibi vb.

belirtmişlerse ne yapmak gerekir?" Ebû Abdullah: "Böyle bir durumla karşılaştığın zaman İmâmın ile karşılaşıncaya kadar bir şey yapma; çünkü şüpheli olguların yanında durmak, helâk edici badirelere düşmekten iyidir."[2006]

Şia hadis kitaplarında buna benzer çok sayıda hadis vardır.[2007] Bundan hareketle el-Hürr el-Âmilî şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Bu haberler tevatür derecesindedirler. İlginçtir ki hassenin (Şîa) müteahhirun âlimlerinden bazıları bu haberlerin ahad olduğunu sanmışlardır. Şunu bil ki, zikrettiğimiz bu mütevatir hadisler, ammeye (Ehl-i Sünnet) ait kitaplarda zikredilen usûl kaidelerinin büyük bir kısmını geçersiz kılmıştır."[2008]

Görüldüğü gibi, Şîa hadis âlimlerine göre bir hadisin kabul edilebilmesi için aranan önemli şartlardan biri Ehl-i Sünnet'e muhalif içeriğe sahip olmasıdır. Bir başka ifade ile Ehl-i Sünnet'in sahih kabul ettiği bir hadisin Şiî hadis âlimlerince reddedilmesi gerekiyor. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet'e olan düşmanlıklarının birçok sahih hadisi reddetmelerine sebep olduğu söylenebilir.

Nimetullah el-Cezâirî'nin (ö. 1112/1700) şu sözleri bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "Biz onlarla (Ehl-i Sünnet) bir ilah, bir peygamber veya bir imâm konusunda dahi anlaşıp bir araya gelemeyiz. Çünkü onlar şöyle diyorlar: "Bizim Rabbimizin Peygamberi Muhammed ve ondan sonra da halifesi Ebûbekir'dir."

"Biz bu Rabbı ve böyle bir peygamberi kabul etmiyoruz. Halifesi Ebûbekir olan Peygamber'in ilahı, rabbimiz değildir ve o peygamber bizim peygamberimiz değildir" diyoruz.[2009]

[2006] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlmi, Bâbu İhtilâfi'l-Hadîs, c. 1, s. 67,68, h. no: 10. Ayrıca bkz: el-Meclisî, Bihâru'l-Envâr, c. 2, s. 335; el-Hur el-Âmilî, **el-Fusûlu'l-Muhimme fî Usûl el-Eimme,** c. 2, s. 124.

[2007] el-Hürr el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şîa…**, c. 27, s. 118, el-Bâb: 9, Min Ebvâbi Sifati'l-Kâdî, h. no: 31, (33364); el-Hürr el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şîa…**, c. 27, s. 119, Bâb: 9, Min Ebvâbi Sifati'l-Kâdî, h. no: 34, (33367); el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 2, s. 235, Kitâbu'l-İlm, Bâb: 29, Bâbu İleli İhtilâfi'l-Ahbâr, h. no: 18.

[2008] el-Hürr el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şîa…,** c. 2, s. 125.

[2009] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr...,** s. 85; Abdullah Deştî, **en-Nefis fi Beyani Reziyyeti'l-Hamîs**, alfeker.net, Birinci Baskı, Kuveyt 2002, c. 1, s. 93,94; Nimetullah el-Cezairî, **el-Envâr en-Nu'maniyye**, Dâru'l-kâri' ve Dâru'l-Kûfe, Birinci Baskı, Beyrut 2008, c. 1, s. 63; Küleynî, **el-Kâfî,**

Gerçek olan şu ki, Allah bütün âlemlerin Rabbidir. Muhammed (sas) de, O'nun peygamberidir. Ebûbekir de (ra) Muhammed'in (sas) halifesidir. Cezairî ise, böyle bir İlah'a ve O'nun Peygamberi Muhammed'e inanmadığını söylemektedir. Cezairî'nin bu söyledikleri son derece tehlikeli olup, kişiyi İslâm'dan çıkarabilecek türdendir. Bu sözü söyleyen Allah'ı ve Rasûlullah'ı (sas) inkâr etmiş olur.

Navasıb (Ehl-i Sünnet), Şîa İmâmiyye âlimlerinin icmaıyla kâfir ve necistirler. Onlar Yahudi ve Nasara'dan daha şerli ve kötüdürler. Nasibilerin alamet-i farıkası, imâmet konusunda birilerini Ali'ye takdim etmeleridir.[2010]

Şiâ imâmiyye'den olmayan sair insanları ve mezhep mensuplarını lanetleyen, küfürle itham eden, zina çocukları olduklarını ifade etden el-Kâfî hadislerinden şu birkaç örneği vermekle yetineceğiz. Zira Şîa'nın bu konudaki genel fikriyatını izah etmeye çalıştık.

1- Ali b. İbrahim→ Babasından→İbn Ebû 'Umeyr→Muhammed b. Hakîm şöyle rivâyet etti: Ebû'l-Hasan Mûsâ'ya (as) dedim ki:

Sana kurban olayım. Sizin sayenizde dinde derin kavrayışa sahip olduk ve Allah, bizi başka insanlara muhtaç etmedi. Hatta bizden biri, bir mecliste oturduğunda, bir kimse arkadaşına bir soru yönelttiği zaman, Allah'ın, sizin aracılığınızla bize bahşettiği nimet sayesinde bu sorunun cevabını bilir. Ancak bazen karşımıza bir mesele çıkabilir. Böyle bir durumda aklımıza gelen en güzel cevabı ve sizden bize ulaşan açıklamalara en uygun açıklamayı belirleyip bunu esas alabilir miyim? Dedi ki: "Heyhat! Çok yazık! Ey Hâkim'in oğlu! Bu yöntemi uyguladıkları

Ravda, c. 8, s. 246; el-Hürr el-Amilî, **Vesâilu'ş-Şîa…**, c. 18, s. 463; Küleynî, **el-Kâfî,** c. 8, s. 135; el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 27, s. 232.

[2010] Nimetullah el-Cezairî, **el-Envâr…**, c. 2, s. 210,212; Nimetullah el-Cezairî, **el-Envâr…**, c. 1, s. 63; Küleynî, **el-Kâfî,** Ravdatu'l-Kâfî, c. 8, s. 246, h. no: 343. Bu rivayette geçtiğine göre Ebû Ca'fer, Hz. Ebûbekir (ra) ile Hz. Ömer (ra) için: Şeyheyn tövbe etmeden bu dünyadan göçtüler. Hz. Ali'ye (ra) yaptıklarını hatırlamadılar. Allah'ın, Meleklerin ve bütün insanların laneti üzerlerinde olsun" demiştir. el-Hürr el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şîa…**, c. 18, s. 463; el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 27, s. 232. Şîa'nın Ehl-i Sünnet hakkındaki düşünceleri şu şekilde özetlenebilir: Onlar kâfir, necis, Yahudi ve Hıristiyanlardan daha tehlikelidirler. Çocukları zina mahsulüdürler. Bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Ravdatu'l-Kâfi, c. 8, s. 135, h. no: 431; el-Mazenderânî, el-Mevlâ Muhammed Salih (ö. 1081/1670), **Şerhu Usûl el-Kâfi**, es-Seyyid Ali Aşûr (thk.), Muessesetu't-Tarih el-Arabî, Sekizinci Baskı, Beyrut 2017, c. 12, s. 437,438, h. no: 431. Onları öldürmek ve mallarını gasp etmek vaciptir. Hiçbir konuda onlarla bir araya gelip anlaşmak mümkün değildir. Hiçbir söz ve davranışta onlara muvafakat etmek caiz değildir. Onlara lanet okuyup sövmek vaciptir. Bu konuda ilk nesle (sahabeye) öncelik vermek gerekiyor.

için, Allah'a yemin ederim ki, birçok inasan helak oldu." dedi. Daha sonra "Allah'ın laneti Ebû Hanife üzerinde olsun. Ali öyle diyor, ben de böyle diyorum" derdi…[2011]

Görüldüğü gibi, bu rivayette sadece onlar gibi düşünmediği için ve kıyası edille-i şeriyyeden biri saydığı Ebû Hanife'ye hakaret edilerek lanetlenmiştir.

2- Ali b. İbrahim→Salih b. es-Sindî→ Ca'fer b. Beşir→Ebû Seleme şöyle rivâyet etmiştir:

Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini duydum:

"Biz Allah'ın itaatimiz farz kıldığı kimseleriz. İnsanların bizi tanımaktan başka çareleri yoktur. İnsanlar bizi tanımamış olmakla mazur kabul edilmezler. Bizi tanıyan mü'mindir, bizi inkâr eden kâfirdir. Bizi bilmeyen ve inkâr etmeyen kimse, Allah'ın vacip kıldığı itaatimize dönünceye kadar sapıktır…"[2012]

Görüldüğü gibi Şiî olayan herkes kâfir ve fasık olarak nitelendirilmiştir. Bu bab başlığı altında rivayet edilen 17 hadisin tümünde Şiî olmayan Müslümanlara hakaret vardır. Diğer bir rivâyette Nasıbî (Ehl-i Sünnet)'ten olanların **طينة الناصب من حمء مسنون** kokuşmuş siyah topraktan oldukları ifade edilmiştir.[2013] İbareden de anlaşıldığı gibi Nâsibe diye tavsif ettikleri Ehl-i Sünnet'e hakaret ve kâfir sayma vardır. Bu bab başlığı altında da 7 rivâyet vardır. Hepsinde de buna benzer ifadeler vardır.

3- Ahmed b. İdris →Muhammed b. Ahmed→Eyyub b. Nuh→el-Vişşâ', birinden Ebû Abdullah'ın (as) zina çocuğu, Yahudi, Hıristiyan, müşrik ve İslâm'a muhalif olan herkesin su atığından tiksinip hoşlanmadığını, ancak en fazla Nasıbî'nin (Sünni) su atığından tiksinip hoşlanmadığını rivâyet etmiştir.[2014]

*el-Kâfî'*deki rivâyetlerde nasibenin, Yahudiler, Hristiyan, müşrik ve köpekten daha kötü olduğunu, nasıbi iken yaptığı ibadetlerin geçersiz olduğu vurgulanmıştır. Biz bu tür rivâyetlerin bir kısmının el-*Kâfî'*deki yerlerine işaret etmekle

[2011] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu Fadli'l-İlm, Bâbu'l-bide'i ve'r-ra'yi ve'l-mekâyîs, c. 1, s. 56, h. no: 9.
[2012] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Fardi Tâati'l-Eimme, c. 1, s. 11.
[2013] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-İmân ve'l-Kufr, Bâbu Tînatu'l-Mu'mini ve'l-Kâfîri, c. 2, s. 3, h. no: 2.
[2014] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahâre, Bâbu'l-Hammâm ve'l-Mâu Ellezi Tushinuhu en-Nâr, c. 3, s. 14, h. no: 1.

yetiniyoruz.[2015] Mûsevî de Şîâ'nın Ehl-i Sünnet'e olan kin ve nefretine dikkati çekmiş ve bu anlamdaki rivâyetleri metin ve sened yönünden tenkit etmiştir.[2016]

3.3.10. İmâmları Övmede Aşırıya Kaçan Rivayetler

el-Kâfî'de İmâmlar'ı övmede aşırıya kaçan çok sayıda rivâyet vardır. Ancak biz konumuzun fazla uzamaması için bir örnek vermekle yetineceğiz. Bilindiği gibi bu konuda yazılan çok sayıda eser vardır.

Muhammed b. Yahya ve Ahmed b. Muhammed → Muhammed b. el-Hasan → Ali b. Hassân → Ebû Abdullah er-Reyyâhî, Ebû Samit el-Hulvânî'den duymuş ki: Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır) şöyle demiştir:

Emîru'l-Mu'minîn (as) şöyle derdi: "Ben Allah tarafından belirlenmiş cennet ve cehennemin ayırt edicisiyim. Onlara girenler ancak benim taksimim esas alınarak girdirilirler. Ben, benden sonrakiler için imâmım ve benden öncekilerin temsilcisiyim. Onların misyonlarının sürdürücüsüyüm. Ahmed'den (sas) başka hiç kimse önüme geçemez. Ben ve o aynı yol üzerindeyiz. Ancak o, bizzat nübüvvetle görevlendirilmiştir, ismen tayin edilmiştir. Bana altı ayrıcâlık verilmiştir: Ölümleri, ecelleri bilmek, musibetleri bilmek… Vâsilere özgü bilgilere sahip olmak, Kur'ân'ı bilmek. Ben savaş meydanında döne döne vuruşanım. Bütün devletlere hâkim devlet benim. Ben Asanın, Damganın sahibiyim ve insanlarla konuşan dabbeyim."[2017]

Görüldüğü gibi, Hz. Ali (as) hakkında aşırı ifadeler kullanılmıştır. Hiçbir peygambere verilmeyen yetkilerin onda olduğu, cennet ve cehenneme gideceklerin bilgisinin onda olduğu. Allah'tan başkasının sahip olamayacağı yetkilerin onda olduğu ifade edilmiştir. Bu tür rivayetlerin sahih olmadıkları tartışmaya mahal bırakmayacak derecede açıktır.

Muasır Şîa âlimlerinden biri olan Kalemderan, bu rivâyetleri tenkit ederek şunları söylemiştir: "Şüphesiz Şîa akidesi İmâmlar döneminde saf tevhid akidesiydi. Yunan hurafeleri ve tanrılarının hikâyeleri, şirkle karışık olan Yahudi ve mecusîlerin kuruntuları İslâm âleminde yayılmaya başlayınca, ilk başlarda güçlü bir dirençle

[2015] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 3, s. 17; c. 4, s. 389; c. 4, s. 390; c. 4, s. 443; c. 4, s. 499-500 vb.
[2016] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr…,** s. 77.
[2017] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Eimme Hum Erkânu'l-Ardi, c. 1, s. 197-198, h. no: 3.

karşılaştı. Ancak zamanla ve yavaş yavaş taraftar bulmuştur. Özellikle de tasavvuf ehli ile Şîa arasında kabul görmüş, mutassavıflar, şeyhleri, mürşit ve kutuplarının gaybı bildiklerine inanmaya başlamışlardır. Aynı şekilde bu inanış Şîa arsında da karşılık bulmuş ve İmâmlarının olağanüstü vasıflara sahip olduklarına, gaybı bildiklerine inanmaya ve bu inançlarını desteklemek için de bol bol hadis uydurmaya girişmişlerdir. Şîa bu konuda diğer İslâm fırkalarına öncülük etmişlerdir. Şîa'nın en önemli ve usûl dedikleri hadis kitaplarında bu hadislere geniş bir şekilde yer verilmiştir. Ne yazık ki, bu itikat imâmlar ve sonraki dönemlerde aşırılık sayılırken, günümüzde mezhebin zarûriyyatlarından sayılır olmuştur." [2018]

3.3.11. Lafzen ve Manen Tahrif Olmuş/Edilmiş Rivâyetler

Şîa'nın önde gelen âlimlerinden olan Muhammed Takî et-Tüsterî (ö. 1415/19994), *el-Kâfî'*de uydurma rivâyetlerin yanısıra lafzen ve manen tahrif edilmiş olan rivâyetlerin olduğunu 'el-Ahbâr ed-Dahîle' adlı kitabında delillerle anlatmaya çalışmıştır. Kitabı üç baba ayırmıştır. Bu bablardan birincisine, '*el-Ehâdîs el-Muharrefe'* ismini vermiş ve bu babta başta *el-Kâfî* olmak üzere, Şiî hadis kaynaklarında lafzen tahrif edilmiş rivâyetlere yer vermiş ve bu konuda çok sayıda örnek vermiştir. İkinci baba ise, '*el-Ahbâr el-Mevdûa'* ismini vermiş ve bu bâb başlığı altında Şiî hadis kaynaklarındaki mevzu hadisleri ele almış ve konuyu örneklerle anlatmaya çalışmıştır. Üçüncü baba '*el-Ed'iyetu'l- Masnû'e ve'l-Mec'ûle'* ismini vermiştir.

Mezhebin genel prensiplerine göre tahrife uğradığı iddia edilen bir rivayet şöyledir:

es-Sâdık'dan (as) rivâyet edildiğine göre o şöyle söylemiştir: "Kim hac aylarında Temettu' haccına niyet eder ve ertesi yıl hac vaktine kadar Mekke'de ikamet ederse bir koyun kesmesi gerekir. Kim hac aylarının dışında Temettu' Haccına niyet eder ve hac vakti gelinceye kadar Mekke'de kalırsa, ona dem düşmez. Onun yaptığı ancak ifrad haccıdır…"[2019]

[2018] Kalemderân, **Tarîku'n-Necât…,** s. 65.
[2019] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hacc, Bâbu Men Yecibu Aleyhi'l-Hedyu ve Eyne Yezbe'huh, c. 4, s. 487, h. no: 1.

et-Tüsterî, bu rivâyeti metin tenkidine tabi tutmuş ve metnin içerdiği hükümlerin Şîa İmâmiyye İsnâ aşeriyye mezhebine ters düştüğünü, dolayısıyla rivâyette tahrifat olduğu sonucunu çıkarmıştır. Şîa mezhebi, "من قابل" ifadesinin zaid olmasını gerektiriyor. Zira Temettu' Hacında hac ile umrenin aynı yılda olması gerekiyor. Öyle ki, Temmetu' için niyet eden kişinin Temettu' umresinden sonra, hac yapmadan Mekke'den çıkması caiz değildir. Eğer Mekke'den çıkıp yakın bir yere gitmek zorunda kalırsa, hacca niyet edip o şekilde çıkar. Eğer aynı ay içinde dönerse yaptığı umresi sahih olur. Aynı ayda dönemezse yaptığı umre geçersiz ve batıl olmuş olur. Aynı şekilde rivâyetin sonundaki "وانما الاضحى" kelimesi muharref olup, doğru olanı "وانما الاضحية" şeklinde olması gerekir. Çünkü el-Adhâ (kurban kesmek) Zilhicce'nin onuncu gününde kişi nerede olursa olsun müstahaptır. Ancak Mekke'de olan Temettu' ve Kıran haccına niyet edenlere vaciptir. Dolayısıyla metnin birkaç yönden sıkıntılı ve muharref olduğu anlaşılmaktadır.[2020]

Siyak Sibaktan Tahrif Edildiği Anlaşılan Rivâyetler de vardır.

et-Tüsterî'nin rivâyetin siyakından hareketle metin tenkidine tabi tutup, tahrif edildiğine hükmettiği rivâyetlerden biri şudur:

Muhammed b. Yahya →Abdullah b. Muhammed b. İsa → Ali b. el-Hekem → Eban b. Osman → Abdurrahman b. Ebi Abdullah, Ebû Abdullah'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

"…İmâmı secde halinde idrak edersen, başını kaldırıncaya kadar yerinde dur, oturuyorsa sende otururbut, ayakta ise sende kalkarsın."[2021]

et-Tüsterî bu rivâyet ile ilgili olarak şu tespiti yapmıştır: Rivayetin siyakına bakıldığı takdirde (وان كان قاعدا قعدت وان كان قائما قمت - الخ) kavlinde esas olanın (فان قعد قعدت وان قام قمت) "Otururse sen de otururbut, kalkarsa sen de kalkarsın." Şeklinde olması icap ediyor. Çünkü secdeden sonra ya teşehhüt için oturacak veya başka bir rekât için ayağa kalkacaktır.[2022]

[2020] et-Tüsterî, el-Hac eş-Şeyh Muhammed et-Takîy, **Mustedereku'l-Ahbâr ed-Dehîle**, Ta'lik: Ali Ekber el-Gıfârî, Mektebetu's-Saduk, Tahran 1396/1976, c. 4, s. 3.

[2021] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Salât, Bâbu er-Raculu Yudriku Ma'a'l-İmâmi Ba'da Salâtihi ve Yahdusu el-İmâmu Feyukaddimuhu, c. 3, s. 381-382, h. no: 4.

[2022] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 18.

et-Tüsterî'nin *el-Kâfî'*de olup siyak-sibaktan hareketle muharref olduğuna hükmettiği daha çok rivâyet vardır.[2023]

Hadislerin Sened veya Metinlerinde Bazı Haberlerin Birbirine Karıştırılması Neticesinde Tahrifat Meydana Gelen Rivâyetlere Bazı Örnekler:

1- Muhammed → Ahmed b. Muhammed → mahbub → Cemil b. Salih →Ziyad b. Sûka → el-Hakem b. 'Uteybe şöyle rivâyet etmiştir:

Bir gün Ali b. Hüseyn'in (as) yanına gittim. Bana dedi ki: "Ey Hakem! Ali'nin (as) kendisini öldürecek kimseyi bilmesini ve insanlara anlattığı diğer büyük olayları bilmesini, hangi âyetin sağladığını biliyor musun?"

Kendi kendime dedim ki: Şimdi Ali b. Hüseyin (Zeynu'l-Âbidin)'ın ilminin bir kısmından haberdar olacağım ve ben de bazı büyük olayları bileceğim.

Dedim ki: Hayır, Allah'a yemin ederim ki, bilmiyorum. Sonra dedim ki: Ey Rasûlullah'ın oğlu! Bu âyeti bana da haber versen olmaz mı?

Dedi ki: "Allah'a yemin ederim ki o, şu âyettir: {Biz senden önce hiçbir rasûl ve nebi (ve muhaddes) göndermedik ki…}[2024]

Ali b. Ebû Talib (as) muhaddesti.

Ali'nin ana bir kardeşi olan Abdullah b. Zeyd adlı bir adam dedi ki: "Suphanallah! Muhaddes mi?"

Adam bunu inkâr eder gibiydi. O mecliste bulunan Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır) bize döndü ve şöyle dedi:

"Allah'a yemin ederim ki, ananın oğlu, bunu önceden biliyordu."

Bunu söyleyince adam sustu. İmâm devam etti: "Ebû'l-Hattab da bu yüzden helâk oldu. Çünkü muhaddes ile peygamberin anlamını bilemedi.[2025]

[2023] et-Tüsterî, **Mustedereku'l-Ahbâr ed-Dehîle**, Ta'lik: Ali Ekber el-Gıfârî, Mektebetu's-Saduk, Tahran 1396/1976, c. 3, s. 48,49-51-53,54-58,59,60.

[2024] Hac, 22/52. Burada açıkça âyeti kerimenin tahrif edildiği iddiası vardır. Çünkü âyete Muhaddes kelimesi de eklenmiştir.

et-Tüsterî, bu rivayeti tetkik ederek metin açısından şu şekilde tenkit etmiştir:

Bu rivayet iki rivayetten oluşmaktadır. Birincisi, el-Hakem'in es-Seccad'dan yaptığı rivayettir. Diğeri ise, Zurare veya Hamran'ın el-Bakırdan yaptığı rivayettir. Küleyni veya *el-Kâfî'*yi istinsah eden kişi, iki rivayeti birbirine karıştırmıştır. Birinci haber, "Ali b. Ebû Talib (as) Muahaddes idi" de bitiyor. Bu cümleden önce "قلت" ben dedim cümlesi ile, "Biz Ehl-i Beytten olan her imâm muhaddestir" " قال: نعم وكل امام منا فقال له " "..." cümleleri sakıttır. İkinci haber ise, "Ona bir adam dedi اهل البيت فهو محدث" رجل - الخ" cümlesi ile başlıyor. Ancak senedi ile metnin baş tarafı sakıt olmuştur. O da şudur " قال رسوا الله صلى الله عليه وسلم: من اهل بيتي اثنا عشر محدثا"[2026]

Bu rivayetlerden bir de el-Kâfî'de geçen şu rivayettir:

2- "Fatime bint Ebi Hubeyş, Rasulullah'a (sas) gelerek şöyle dedi: "Ben İstihadeye giriyorum ve temizlenmiyorum." Rasulullah (sas): "O hayız değildir…" dedi.[2027]

Rivayetin baş tarafına adetini bilen 'Fatıma' konulmuş. İkisinden birinin vehim olması gerekiyor. Ammenin kaynaklarından anlaşıldığı üzere esas doğru olanın ikincisinde geçen 'Ummu Habibe Bint Cahş' olması uzak bir ihtimal değildir.[2028]

Yazımdaki Benzerliklerden Kaynaklı Rivayetlerde Meydana Gelen Tahrifler:

Yazımdaki benzerliklerden veya kelimelerin şekilsel yönden birbirlerine benzemelerinden dolayı rivayette meydana gelen tahrifata örnek olarak el-Kâfî'nin Kitâbu'r-Ravda bölümünde geçen şu rivayet gösterilebilir:

1- İddetun Min Ashâbina →Ahmed b. Muhammed b. Halid →Babasından → en-Nadr b. Süveyd → Durust b. Ebî Mansur →Ebû Basîr şöyle rivayet etmiştir:

[2025] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Eimme (as) Muhaddesûne Mufehhemûne, c. 1, s. 270, h. no: 2.
[2026] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 18-19.
[2027] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahâre, Bâbu Câmi' fî'l-Hâidi ve'l-Mustehâdeti, c. 3, s. 85, h. no: 1.
[2028] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 34.

Ben Ebû Abdillah'a (as) şöyle dedim: "Canım sana feda olsun. Sadık rüya ile yalancı rüyanın kaynağı bir midir?" 0 dedi ki: " Doğru söyledin. Kişi karışık, yalancı rüyayı, azgın fasıkın sultasında gecenin ilk vaktinde görür. O insanın hayalinde canlandırılan yalan ve muhalif bir rüyadır. Onda hayır yoktur. Rüyay-ı sadika ise, gecenin ikinci üçte biri geçtikten sonra ve seher vaktinden önce melekler hazır oldukları vakit gördüğü rüyadır. Cünüp olması veya taharet üzerine yatmaması, gerçek anlamda Allah'ı zikretmemesi hariç Allah'ın izniyle muhalif çıkmaz. Bu durumda muhalif çıkar ve vuku bulması geç olur."[2029]

Bu rivayetteki tahrif iki yerde olmuştur. Birinci tahrif, "صدقت" "sadakte" kelimesinde olmuş. Bu kelime ya zaittir veya "ما صدقت" "Ma sadakte" şeklindedir. Tahrif edilmiş ikinci nokta ise, "بعد الثلثين" "Ba'de essuluseyn" dir. Bunun aslında " بعد الثلث" " Ba'de essulus" olması gerekir. Bunu da "قبل السحر" "Seher vaktinden önce" sözünden anlıyoruz.[2030]

Diğer bir örnek ise el-Kâfî'nin şu rivayetidir:

2- Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed →İbn Mahbûb → İbn Riâb → Ebû 'Ubeyde Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Fatime (as) Rasûlullah'dan (sas) yetmiş beş (75) gün sonra vefat etmiştir…"

et-Tüsterî bu rivâyette de tahrifat yapıldığını ve rivâyetteki "سبعون"Seb'ûn' kelimesi "تسعون" 'Tis'ûn' kelimesinden muharreftir. Yani doksan beş yerine yetmiş beş yazılmıştır.[2031]

Bir diğer örnek de el-Küleynî'nin şu rivayetidir:

3- İddetun Min Ashâbinâ → Sehl b. Ziyad → İsmail b. Mihran → Durust → Cemîl, şöyle rivâyet etmiştir:

Ben Ebû Abdillah'a (as) katilde (öldürmede) sağırın şahitliğini sordum? Dedi ki: "İlk sözü dikkate alınır, ikinci söylediğine ise bakılmaz."[2032]

[2029] Küleynî, **el-Kâfî,** er-Ravda, c. 8, s. 91, h. no: 62.
[2030] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 49.
[2031] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 51.

et-Tüsterî, bu rivâyeti metin açısından tenkide tabi tutarak şöyle demiştir: "الاصم" 'el-Asam' kelimesi "الصبي" 'es-Sabî' kelimesinden muharreftir. Çünkü yazılışları birbirine çok yakındır.[2033] Öte yandan aynı râviler, 'Şehadetu Sibyan' babında 2-3- ve 6. rivayetlerde çocuğun şahitliğinin caiz olup olmadığını Ebû Abdullah'a (as) sordukları varit olmuştur.[2034] İşaret ettiğimiz üç rivâyet et-Tüsterî ve Ali el-Gıfarî'nin bahsettiği konuyu teyit ediyor. Zira bu üç rivâyette de Ebû Abdullah'a çocuğun savaştaki şahitliği sorulmuştur. Bu rivâyetlerd الاصم yerine الصبي ifadesi geçmiştir.

Diğer bir örnek de *el-Kâfî*'deki şu rivayettir:

4- Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → Ali b. İbrahim → Babasından → İbn Mahbûb → Ebû Eyyub el-Huzâî → Yezid el-Kennâs şunu rivâyet etmiştir:

Ben Eba Ca'fer'e şu soruyu sordum: "Bir adam karısına zihar yaptıktan sonra onu talakla da boşuyor. Bunun hükmü nedir?" O, dedi ki: "Talakla boşadığı zaman zihar geçersiz olmuş olur, talak ziharı yok eder. Ben dedim ki: Bu durumda adam eşine ric'at edebilir mi? O, "Evet. O, onun eşidir. Ric'at etmesi durumunda ise, ona dokunmadan önce zihar yapana vacip olan hususlar ona da vaciptir dedi." Ben dedim ki: "Peki ya onu iddeti bitip başkasına helal oluncaya kadar kendi haline bırakıp daha sonra onunla evlense, onunla ilişkiye girmeden zihar gerekir mi?" O şöyle dedi: "Hayır gerekmez. Çünkü karısı baine olmuş ve başkasıyla evlenme hakkını elde etmiştir…"[2035]

et-Tüsterî'nin *el-Kâfî*'de olup tahrif edilmiş rivâyetlere verdiği bir diğer örnek de şudur:

5- İddetun Min Ashâbinâ → Sehl b. Ziyad → Muhammed b. Ali → Muhammed b. 'Amr → Cemîl b. Derrâc → Ebân b. Tağlib Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

[2032] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'ş-Şehâdâti, Bâbu Şehâdetu'l-E'mâ ve'l-Asamm, c. 7, s. 400, h. no:3.
[2033] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 53.
[2034] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'ş-Şehâdât, Bâbu Şehâdetu's-Sibyân, c. 7, s. 389, h. no: 236; **el-Kâfî**, Ali Ekber Gıfârî Taliki, c. 7, s. 400.
[2035] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'Talâk, Bâbu'z-Zihâr, c. 6, s. 161, h. no: 34.

"كان علي بن الحسين عليه السلام يامر غلمانه ان لا يذبحوا حتى يطلع الفجر، في نوادر الجمعة"

Ali b. el-Hüseyin (as), (Cuma Nevadirlerinde geçtiğine göre) hizmetçilerine güneş doğmadan hayvanları kesmemelerini emrederdi.[2036]

et-Tüsterî, bu rivayetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

Burada esas olması gereken: "ذكره في نوادر الجمعة علي بن اسماعيل" Yani, fecirden önce hayvanı kesme yasağı, tüm günler için geçerlidir. Ancak Ali b. İsmail onu Cuma'nın nevadirleri arasında zikretmiştir. Değilse, Cuma günü sabah namazından önce, fecirden ve güneşin doğmasından önce de olsa mekruhtur. Bu durumda "في نوادر الجمعة" muharreftir.[2037]

el-Kâfî'nin şarihlerinden olan Ali Ekber el-Ğıfarî'de şu taliki yapmıştır: "Bu haberin anlamı şu şekilde olabilir: "ان هذا الخبر رواه علي بن اسماعيل في باب نوادر الجمعة" "Ali b. İsmail bu haberi Cuma (kitabının) bölümünün (Bâbu nevâdir) nevadirler babında rivâyet etmiştir. Şu ihtimal de olabilir: Bu ifade birinci rivayetin aslında ve hamişi üzerinde yazılıdır. Kitabı istinsah edenler ise onu metnin bir cüzü yapmışlardır."[2038]

Görüldüğü gibi bu ziyade rivayeti anlaşılmaz hale getiriyor. Bu tahrif, Küleynî'nin dikkatsizliğinden olmuş olabileceği gibi, bazı mustensihlerin bilerek veya bilmeyerek tahrifinden olmuş olabilir.

et-Tüsterî'nin bu konuda verdiği diğer bir örnek de şöyledir:

6- Ali b. İbrahim b. Hâşim → Babasından → Muhammed b. İsa → Hafs b. el-Behterî, kendisine anlatan birinden, o da Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır)'den şöyle rivâyet etmiştir: "Ali b. el-Hüseyin (Zeynulabidin) vefat edince, ona ait dişi bir deve meradan ayrılıp geldi ve boynunu kabrin üzerine koydu, toprağa sürttü. Ben, onun tekrar meraya götürülmesini

[2036] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'z-Zebâih, Bâbu el-Evkât Elleti Yukrahu Fîhâ ez-Zebhu, c. 6, s. 236, h. no: 2.
[2037] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 55.
[2038] Ali Ekber el-Gıfarî, **el-Kâfî,** c. 6, s. 236, h. no: 2. Dipnot.

emrettim. Babam onun sırtında hacca gider, umre ziyaretinde bulunurdu, bir kere dahi ona kırbaç vurmamıştı.”[2039]

et-Tüsterî rivâyetle alakalı olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: “İbn Bâbeveyhî” kelimesinde ihtilaf edilmiştir. İlk rivâyetin metninin tahrif edilmiş sonu mudur? Yoksa ondan sonra gelen rivayetin başı mıdır? Yoksa dışardan birilerinin eklemesi midir?

el-Vâfî’nin sahibi ”’أنَى بأبويه”’nin tahrif edilmiş halidir. Anlamı şudur: Onun iki babasının ulaştığı şerefe kim ulaşabilir! Dolayısıyla buradaki kelime bir isim değil, tam tersine bir soru cümlesidir. Muharref olduğunu söylemiştir.

Diğer bazılarına göre ise “ابن بانويه” kelimesinin tahrif edilmiş halidir. Bunlara göre Baneveyhi faildir. O bir kere dahi ona kırbaç vurmamıştır. Ondan maksat es-Seccad (as)’dır. Yani es-Seccâd hiçbir zaman ona kırbaç vurmamıştır.

el-Erdebîlî, kelimenin aslı “ابن بابويه عن الحسين” şeklindedir. Aradan “عن” sakıt olmuştur demiştir.

Muhtemeldir ki, yazılışları birbirine yakın olduğundan dolayı, “Ebû Abdullah” tahrif edilmiş ve onun yerine “İbn Bâbeveyhî” olarak yazılmıştır. Bilindiği gibi “Ebû Abdullah” el-Hüseyin b. Muhammed’in künyesidir.[2040]

Netice itibariyle Şîa âlimleri burada bir tahrifatın olduğu noktasında hemfikirdirler. Ancak tahrifatın net olarak ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

et-Tüsterî’nin muharref olduğunu söylediği diğer rivâyetlerin bir kısmına dipnotta işaret etmekle yetiniyoruz.[2041]

*el-Kâfî’*de Sened ve Metinden Bazı Kelimelerin Sakıt Olması İle Tahrif Olmuş Rivâyetlere de rastlanmakadır.

et-Tüsterî, buna örnek olarak şu rivâyeti göstermiştir:

[2039] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu’l-Hucce, Bâbu Mevlid Ali b. el-Hüseyin (as), c. 1, s. 467, h. no: 3.
[2040] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 57.
[2041] et-Tüsterî, **Mustedereku’l-Ahbâr ed-Dehîle**, c. 3, s. 70-74,75-81-83-87,88-93-96-98-100-104-106,107-113-115-118-122-127,128,129-131,132,133-138-141,142,143,144,145-147.

Ali b. İbrahim → Babasından → el-Kasım b. Muhammed el-Cevherî → Süleyman b. Dâvûd → Sufyan b. 'Uyeyne → ez-Zuhrî Ali b. el-Hüseyn'in (as) kendisine bir gün şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Ey Zührî! nereden geliyorsun? Ben dedim ki: "Mescidden geliyorum." Dedi ki: "Ne yapıyordunuz? Biz oruç meselesini müzakere ediyorduk. Ben ve arkadaşlarım, Ramazan ayı orucu dışında vacip bir orucun olmadığı noktasında hemfikir olduk dedim. Dedi ki: "Ey Zührî! Mesele dediğiniz gibi değildir. Oruç kırk çeşittir. On çeşidi tıpkı Ramazan orucu gibi vaciptir. On çeşidin orucu haramdır. On dört kısmında ise kişi tutup tutmamakta muhayyerdir. İzne bağlı olanı üç çeşittir. Te'dib orucu, İbahe, sefer ve hastalık orucu." Dedim ki: "Sana feda olayım bu söylediklerini bana tefsir et." Dedi ki: "Vacip olanlar, Ramazan ayı orucu…" Kişinin muhayyer olduğu oruçlar ise, Cuma günü, Perşembe ve Eyyâmu'l-Bîd[2042] oruçlarıdır. Ramazan ayından sonra Şevval ayından altı gün, Arefe günü, Aşure günü orucu. Bütün bu oruç çeşitlerinde kişi muhayyerdir. Dilerse oruç tutar, dilemezse tutmaz…"[2043]

et-Tüsterî, bu rivâyette saktın olduğunun delilini şu şekilde açıklamıştır: "Rivayetin baş tarafında, kişinin tutup tutmama noktasında muhayyer olduğu günlerin on dört olduğunu söylemiş. Ancak on günün açılımını yaptığında toplam on üç gün olmuş oluyor.[2044] et-Tûsî'nin *Tehzîb*'i[2045] ile Sadûk'un *el-Fakih*'inde[2046] geçen rivayetlerden anlaşılıyor ki, (الاثنين) pazartesi sakıt olmuştur. *el-Kâfî*'nin şarihlerinden olan Ali Ekber el-Gıfârî de bu noktaya işaret etmiştir.[2047]

Senedlerde, eb, ibn vb. isimlerin yerlerinin değiştirilmesi neticesinde meydana gelen tahrifler:

et-Tüsterî, senedteki tahrifata şu rivâyeti örnek olarak göstermiştir:

[2042] Her kamerî ayın: 13-14-15. günlerine Eyyâmu'l-Bîd denir.
[2043] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu's-Siyâm, Bâbu Vucûhu's-Savm, c. 4, s. 83-87, h. no: 1.
[2044] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 268.
[2045] et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali, **Tehzîbu'l-Ahkâm**, Ali Ekber el-Gıfarî (thk.), Dâru'l-Kutub el-İslâmiyye, Birinci Baskı, Tahran 1386/1966**,** c. 1, s. 435.
[2046] es-Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. ali b. el-Hüseyin b. Bâbeveyhî el-Kummî, **Men lâ Yahduru'l-Fekîh,** Muessesetu'l-E'lemî li'l-Metbûâti, Birinci Baskı, Beyrut 1986, c. 2, s. 48.
[2047] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 4, s. 86.

1-İddetun Min Ashâbinâ → Sehl b. Ziyad → Ahmed b. Muhammed → Ali b. Ahmed b. Eşyem → el-Kâsım b. Muhammed el-Cevherî → Harîz b. Abdullah, Ebû Abdullah'ın (as) şöyle dediğini rivâyet etti:

"Emîru'l-mu'minîn hilâfeti döneminde, bir karın üzerinde, iki göğsü ve iki başı olan bir çocuk doğdu. Emîru'l-mu'minîn'e (as) bu çocuk iki miras mı? yoksa bir miras mı?" alacak diye soruldu. Emîru'l-mu'minîn şu cevabı verdi: "Uyuması beklenir. Sonra çağrılır. Eğer ikisi birden uyanırsa bir kişinin mirasını alır. Eğer birisi uyanır, diğeri uyanmaz ve uykuya devam ederse iki kişinin mirasını alır."[2048]

Küleynî, 'القاسم بن محمد الجوهري عن حريز' şeklinde rivayet etmişken, et-Tûsî (ö. 460/1068) ise, 'عن محمد بن القاسم الجوهري عن حريز' şeklinde rivâyet etmiştir.[2049] es-Sadûk (ö. 381/991) da, 'عن محمد بن القاسم عن ابيه عن حريز' şeklinde rivâyet etmiştir.[2050] Şîa'nın en önemli üç hadis kitabındaki bu çelişkiler senedte tahrifatın olduğunu ortaya koymaktadır.

et-Tüsterî'nin bu konuda *el-Kâfî*'den verdiği bir örnek de şudur:

2- Ali b. Muhammed → Ebû Akîl İsa b. Nasr şöyle rivâyet etmiştir:
Ali b. Ziyad es-Saymerî bir mektup yazarak kendisi için kefen istedi.

Ona şöyle bir mektup geldi: "Senin seksen senesinde ona ihtiyacın olacak."

Gerçekten seksen senesinde öldü ve Kâim (Mehdi) ona ölümünden birkaç gün önce bir kefen gönderdi.[2051]

et-Tüsterî'ye göre Ali b. Muhammed'de tahrif vardır. Esas 'Ali b. Muhammed b. Ziyad' şeklinde olması gerekiyor.[2052]

[2048] Küleynî, **el-Kâfi,** Kitâbu'l-Mevârîs, Bâbun Ahere Minhu, c. 7, s. 159, h. no: 1.
[2049] et-Tûsî, **Tehzîbu'l-Ahkâm**, c. 9, s. 404, h. no: 319.
[2050] es-Sadûk, **Men lâ Yahduru'l-Fekîh,** c. 4, s. 244, h. no: 5706.
[2051] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu's-Sâhib (as), c. 1, s. 524, h. no: 27.
[2052] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 69.

Rivâyetlerdeki fazlalık veya sakıt olan kelimelerden dolayı muharref olduğu anlaşılan rivâyetler:

et-Tüsterî, *el-Kâfî'*de tahriç edilmiş ancak eklenen veya sakıt edilen kelimelerden dolayı muharref olan çok sayıda rivâyete işaret etmiştir. Biz konunun uzamasını önlemek adına birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Bu örneklerden biri şu rivayettir:

1- İddetun Min Ashâbina→Ahmed b. Ebû Abdillah → Babasından → Ebû el-Behteryyî, Ebû Abdullah (as) şunu söylediğini rivâyet etmiştir: Emîru'l-Mu'minîn (as) şunu dedi: "Ama ve yatalak olan köleyi azat etmek caiz değildir. Felçli ve topal olanı ise azat etmek caizdir."[2053]

et-Tüsterî, *el-Kâfî'*deki bu rivâyette tek gözlü anlamına gelen "الاعور" kelimesinin sakıt olduğunu söylemiştir. Zira es-Sadûk, 'el-Fakih'te " لا يجوز في العتاق الاعمى والاعور والمقعد" şeklinde "الاعور" kelimesini de zikretmiştir.[2054]

Bu durumda, Küleynî bu kelimeyi düşürerek hadis metninde bilerek tahrifat yapmıştır. Eğer bu kabul edilmezse, o zaman es-Sadûk rivâyete ekleme yapmıştır demek zorunluluğu doğacaktır.

et-Tüsterî'nin bu konuda verdiği bir örnek de şöyledir:

2- el-Hüseyin b. Muhammed →Muallâ b. Muhammed →Badu Ashâbinâ →Ebân b. Osman → el-Halebî ve Ebû Basîr ve Ebû'l-Abbâs, Ebû Abdulah'ın (as) şöyle dediğini rivâyet etmişlerdir:

"Kadının iddeti bittiği vakit, o (kadın) ona (erkeğe) mirasçı olur. Ancak (erkek) kadına mirasçı olmaz."[2055]

et-Tüsterî rivâyetin metnini tenkide tabi tutmuş ve şu sonuca varmıştır. Asıl olan ise "من طلق امراته في مرض موته ترثه ولا " veya "المطلقة لا ترثه ولا يرثها اذا انقضت العدة يرثها اذا انقضت العدة" şeklinde olmasıdır. Birinci şekli gerçeğe daha yakındır. Çünkü

[2053] Küleynî, **el-Kâfî (Furû'),** Kitâbu'l-İtki ve't-Tedebbur ve'l-Kitâbe, Bubu Nevâdir, Menşûrât el-A'lemî li'l-Matbûati, Birinci Baskı, Beyrut 2005, s. 1002, h. no: 11

[2054] et-Tüsterî, **Mustedreku'l-Ahbâr ed-Dehîle**, s. 213.

[2055] Küleynî, **el-Kâfî (Furû'),** Kitâbu'l-Mevârîs, Bâbun fî Mîrâsi'l-Mutallakâti fi'l-Maradi ve Gayri'l-maradi, s. 1273, h. no: 6.

onda sakıt olan kelimeler az ve ikincinin aksine, cümle tam ve anlam bakımından da her hangi bir boşluk içermemektedir. [2056]

3- Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → Ali b. en-Nu'mân → İbn Muskân → Süleyman b. Halid şunu rivâyet etmiştir: Ben Ebû Abullah'a (as), boş olan cariyenin iddetini sordum. Dedi ki: "Onun iddeti hayız kanı görünceye kadar iki hayız veya iki aydır." Dedim ki: "Kocası ölürse durumu ne olur?" Dedi ki: "Ali (as) şöyle demiştir": "Ummuhâtu'l-veled (Efendisinden çocuk doğuran cariye) dört aylık iddetlerini çekmeden evlenemezler..."[2057]

et-Tüsterî, metinde yer alan "حتى تحيض" ifadesinin fazlalık olduğunu, dolayısıyla rivâyetin muharref olduğunu söylemiştir. [2058]

et-Tüsterî, metinlere yapılan ekleme veya çıkarmalardan dolayı çok sayıda muharref hadisin olduğunu söylemiş ve bunları çok sayıda örneklerle izah etmeye çalışmıştır. Biz et-Tüsterî'nin verdiği diğer örneklerden bazılarına dipnotta işaret etmekle yetiniyoruz.[2059]

Dikkatsizlikten Dolayı Sened ve Metinde Meydana Gelen Tahrifler:

Dikkatsizlikten sened veya metinde tahrif meydana geldiğine örnek olarak şu rivâyetleri vermek mümkündür:

İddetun Min Ashâbinâ → Sehl b. Ziyad → Ali b. Esbât → Halef b. Hammâd → Musa b. Bekr → Muhammed b. Muslim, Ebû Ca'fer'in (as) şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

"Vefat ederken geride sadece karısı kalan kişinin terikesi ile alakalı olarak: "Karısına dörtte bir vardır. Geri kalan terikeyi ise bize verir."[2060]

[2056] et-Tüsterî, **Mustedreku'l-Ahbâr ed-Dehîle**, c. 3, s.219.
[2057] Küleynî, **el-Kâfî (Furû'),** Kitâbu't-Talâk, Bâbu Talâku'l-Emeti el-Muteveffâ Anhâ Zevcuhâ, s. 989, h. no: 2.
[2058] et-Tüsterî, **Mustedreku'l-Ahbâr ed-Dehîle**, c. 3, s. 221.
[2059] et-Tüsterî, **Mustedreku'l-Ahbâr ed-Dehîle**, c. 3, s. 222, 224, 225, 236, 237, 239, 240, 242, 244, 246, 248, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 259, 260, 264, 266, 267, 269, 270, 272, 275, 277, 279.
[2060] Küleynî, **el-Kâfî (Furû'),** Kitâbu'l-Mevârîs, Bâbun er-Raculu Yemûtu ve lâ Yetruku İlla İmraetehu, s. 1269, h. no:5.

et-Tüsterî, bu rivâyetin râvilerinden biri olan Muhammed b. Muslim'in, Muhammed b. Mervan ile karıştırılmış olduğunu ifade etmiştir. Muhammed b. Muslim veya Muhammed b. Mervan'ın muharref olması gerekir. Zira aynı senedle rivâyet edilen hadis, diğer Şîa hadis kitaplarında, Muhammed b. Muslim yerine Muhammed b. Mervan zikredilmiştir. Bu da senedte bir tahrifin olduğuna işaret etmektedir.[2061]

Diğer bir örnek de şu rivâyettir:

el-Halebî, Ebû Abdullah'ın şöyle dediğini işittiğini rivâyet etmiştir:

"Cünüp olan kişi, bir sefer suya tam dalarsa, bu gusül abdesti yerine geçer."[2062]

Rivâyette geçen "اذا ارتمس الجنب في الماء ارتماسة " yerine, es-Sadûk *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh* adlı kitabında "اذا اغتمس الجنب في الماء اغتماسة واحدة" ibaresini kullanmıştır. Bu durumda mana ile rivâyet etmiş olabileceği gibi, kelimelerin şekil olarak benzer olmasından dolayı yanlışlıkla tahrif yapılmış olabilir. Her halükârda metinde bir tahrifin olduğu açıktır.

Öte yandan *el-Kâfî* senedinde geçen " سمعت ابا عبد الله عليه السلام" ifadesi yerine es-Sadûk rivâyetinde, " حدثني من سمع ابا عبد الله عليه السلام" ifadesini kullanmıştır. Burada da saktın olduğu açıktır.[2063]

et-Tüsterî, bu konuda çok sayıda örnek vermiş ve *el-Kâfî'*de muharref hadislerin varlığını dile getirmiştir. Ancak biz konumuzun uzamaması adına dipnotta bu rivâyetlerin bir kısmına işaret etmekle yetiniyoruz.[2064] Şîa ulemasından *el-Kâfî'*deki rivâyetleri sened ve metin yönünden tenkide tabi tutuanlardan bir kısmını zikretmeye çalıştık. Küleynî ve kitkabı *el-Kâfî*'yi tenkit eden Şîa âlimlerinin sayısının az olduğunu ifade edebiliriz. Yeni bölümde ise Küleynî ve kitabı *el-Kâfî*'yi savunan Şîa âlimlerinden bir kısmını zikretmeye çalışacağız.

[2061] et-Tüsterî, **Mustedreku'l-Ahbâr ed-Dehîle**, c. 3, s. 286.
[2062] Küleynî, **el-Kâfî (Furû'),** Kitâbu't-Tahârat, Bâbu Sifatu'l Gusli ve'l-Vudû'… s. 28, h. no. 5.
[2063] et-Tüsterî, **Mustedreku'l-Ahbâr ed-Dehîle**, c. 3, s. 289.
[2064] et-Tüsterî, **Mustedreku'l-Ahbâr ed-Dehîle**, c. 3, s. 280,286,289.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞİÎ ÂLİMLERİN *el*-KÂFÎ HADİSLERİNE YAKLAŞIMLARI

Şîa âlimleri, *el-Kâfî* hadislerinin sıhhati ile alakalı farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hadilerinin tümünün sahih olduğunu savunanlar olduğu gibi tenkit edenler de olmuştur. Tezimizin bu bölümünde konuyla ilgili tartışmaların detaylarına girerek, *el-Kâfî'*deki rivâyetlerin sahih olduğunu iddia edenlerin görüşlerinin yansıra delillerini de inceleyeceğiz. *el-Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olduğunu ileri sürenlerin görüş ve delillerini ele aldıktan sonra, *el-Kâfî'*yi tenkit edenleri de delilleriyle beraber ele alacağız. Bunu yaparken hangi açıdan tenkide tabi tuttuklarını da detaylandırmaya çalışacağız.

4.1. el-KÂFÎ'DEKİ RİVÂYETLERİN TÜMÜNÜ SAHİH KABUL EDENLER

Ahbârilerin tümü ve Usûlîlerin[2065] çoğunluğu *Kütüb-i Erbaa*'daki hadislerin tümünün Masûm'dan sadır oluşunun katî ve sahih olduğuna inanırlar. Buna binaen "bizi ricâl ilmine muhtaç kılacak bir durum yoktur" demişlerdir.[2066] Bununla birlikte, söz konusu Şîa hadis kitaplarının en önemlisi olarak kabul edilen *el-Kâfî*'deki hadislerin sahihliği konusundaki tartışmalar mutekaddimûn dönemde olduğu gibi, muteahhirûn dönemde ve günümüzde de devam edegelmiştir. *el-Kâfî* kitâbı, Şîa nezdinde büyük bir saygınlığa ve hatta kutsiyete sahiptir. Ancak bununla beraber, eserde isnad ve metin yönünden çok sayıda problemli rivayetin bulunması bu tartışmayı daha da girift hâle getirmiştir.

[2065] Usûliler ekolü, muteahhirûn döneminde otaya çıkmış bir akımdır. Usûliler'de teşri' kaynakları dörttür: 1- Kur'ân, 2- Sünnet, 3- İcma' ve 4- Akıl'dır. Ancak çoğunlukla Kur'ân, rivayet ve Kütüb-i Erbaa'da tahriç edilen hadislere itimat ederler. Akıl ve icmâ' yoluyla tespit edilen hükümler yok denecek kadar azdır.

[2066] ed-Dâverî, Muslim, **Usûlu İlmi'r-Ricâl Beyne Nazariyyeti ve 't-Tatbîk**, Muhammed Ali Sâlih el-Muallim (thk.), Numûne, Birinci Baskı, Kum 1416/1995, s. 20-31.

Şîa âlimlerinin büyük bir kısmı, *el-Kâfi'*deki bütün rivayetlerin sahih olduğunu ve hiçbir rivayetinin senedindeki bir illetten dolayı zayıf sayılamayacağını ileri sürmüşlerdir.[2067] Örneğin Mirza Muhammed Hüseyin en-Nâinî'nin (ö. 1355/1937)[2068] "*el-Kâfi'*nin senedlerini ve sıhhatini tartışmak aciz olanın işidir."[2069] dediğini nakleden öğrencisi el-Hûî (ö. 1413/1992),[2070] hocasının bu söylemine itiraz ederek, bu konudaki delillerini sıralamıştır.[2071] Muslim ed-Dâverî ise *Usûlu 'ilmi'r-ricâl beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk* adlı eserinde, el-Hûî'nin bu görüşlerini tartışmaya açmıştır.[2072] Aynı şekilde es-Seyyid Ali Ebû'l-Hasan da en-Nâinî ve el-*Kâfi*'deki bütün hadislerin sahih olduğu ile ilgili görüşlerini desteklemek üzere *el-İntisâr li'n-Nâînî fi Sıhhati'l-Kâfi* adıyla bir eser kaleme almıştır. Söz konusu kitabında, *el-Kâfi* ve *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*'de zayıf hadislerin olduğunu söyleyenleri, şeytandan ilham alan, bilgisizlik ve bid'atçı olmakla suçlayarak onları sert bir şekilde eleştirmiştir.[2073] Günümüz Şîa âlimlerinden ve el-*Kâfi*'nin şarihlerinden biri olan Ali Ekber el-Gıfarî, el-*Kâfi'*ye yaptığı şerhin mukaddimesinde, "Bu kitabın fazileti, onunla amel etmenin gerekliliği, haberlerinin sıhhati, ahkâmıyla iktifa etme noktasında İmâmiyye İsnâaşeriyye'nin tümü ve Şîa'nın cumhuru ittifak etmişlerdir.

[2067] el-Hûî, es-Seyyit Ebûlkasım el-Mûsevî, **Mu'cemu Ricâli'l-Hadis ve Tafsîlu Tabakatı'r-Ruvâti**, Muessestu el-Huî el-İslâmiyye, Beşinci Baskı, Necef tsz. c. 1, s. 81.

[2068] Şia' Usûliyye ekolüne mensup meşhur âlimlerden olan Nâinî, Usûliyye'ye ait en büyük çağdaş medreselerden birinin sahibi sayılmaktadır. Bkz. Hibbullah, Haydar, **Nazariyyetu's-Sunne fi'l-fikri'l-İmâmî eş-Şiî**, el-İntişâr el-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 2006, s. 260.

[2069] el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 1, s. 81. Ancak bu sözler, yazılı olarak en-Nâinî'nin kitaplarında bulunmamaktadır. İfadelerinden de anlaşıldığı üzere Hûî, muhtemelen bu ifadeleri hocasından şifahî olarak duymuştur. Nâînî'nin *Kütûb-i Erbaa'*daki rivayetlerin tümünün sahih olduğu ifadesini kullanmasını imkânsız kılan ifadeleri vardır. Bu iddiaların Muteahhirûn dönemi âlimlerinden beklenmediği görüşündedir. Bu iddiaların Ahbarîlerden az sayıdaki âlime nispet edildiğini söyler. Bak. Muhammed Ali el-Kâzımî el-Hurasanî, **Fevaîdu'l-Usûl Min İfâdâti Kudveti'l-Fukahâi ve'l-Muctehidîn ve Hâtemi'l-Usûliyyin el-Mîrza Muhammed Hüseyin el-Ğarevîen-Nâinî**, Rahmedullah er-Rahmedî el-Erâkî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Kum 1406/1985, c. 3, s. 159; Dâverî, Muslim, **Usûlu İlmi'r-Ricâl Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk**, Muhammed Ali Ali Salih el-Mu'allim (thk.), Matbaatu Numune, Birinci Baskı, ysz., 1416/1995, s. 18,23.

[2070] Ebû'l-Kâsım b. Ali Ekber b. Hâşim Tâcuddîn el-Musevî el-Hûî. Hicrî on dördüncü asırda ricâl ilminde önde gelen Şîa âlimlerindendir. Usûlî ekolüne bağlı olup hocaları en-Nâînî, Diyâuddin el-Irâkî ve Muhammed Hüseyin el-Garevî el-Esfahânî gibi Ahbârî ekolüne çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. On beş bin râvinin bibliyografyasını kapsayan 24 ciltlik *Mu'cemu Ricâli'l-Hadis* adlı kitabı telif etmiştir. Bu eserinde ricâl kitaplarında olmasa bile, *Kütüb-i Erbaa*'daki isnadlarda geçen tüm râvilerin isimlerine yer vermiştir.

[2071] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 81. Sistanî, Şeyh Nâinî ile Fethullah b. Muhammed Cevvad en-Nemâzî es-Sîrâzî Şeyhu'ş-Şerî'a el-İsfahânî'nin (ö. 1339/1920) de Mirza en-Nûrî'nin delillerinden etkilenmiş olabileceğini iddia eder. Bkz. s. 93,94.

[2072] Dâverî, **Usûlu İlmi'r-Ricâl…**, s. 18,19,20; Sistanî, es-Seyyit Ali el-Hüseynî, **Kâidetu Lâ Darara Velâ Dirâra,** Matbaatu Mehr, Birinci Baskı, Kum 1414/1993.

[2073] es-Seyyit Ali Ebû'l-Hasan, **el-İntisâr Li'n-Nâinî Fi Sıhhati'l-Kâfi**, İntişarât Zevi'l-Kurba, Birinci Baskı, Kum, tsz. s. 6.

Günümüze kadar kitabın değerinin yüceliği, büyüklüğü ile güvenilirliği, itkan ve zabıt olmakla maruf olan sika ravilerin rivâyetlerinin merkez noktası olduğu ve sair asıllardan daha üstün olduğu hususunda icma etmişlerdir." ifadesini kullanmıştır.[2074] Abdulhüseyn Şerefuddin el-Mûsevî de "*el-Kâfî*, *el-İstibsar*, *et-Tehzîb* ve *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih* adlı dört kitabın hadisleri mütevatir olup, içeriklerinin sahih olduğu katîdir. *el-Kâfî* ise, onların en eskisi, en büyüğü ve en iyisidir."[2075] demiştir.

el-*Kâfî*'deki rivâyetlerin tümünün sahih olduğunu savunanların başında el-Esterâbâdî (ö. 1023/1615),[2076] Halil b. Gâzî el-Kazvînî (ö. 1083/1679),[2077] Muhammed b. Murtaza b. Muhammed Feyz-i Kâşânî (ö. 1091/1680), Ebû Ca'fer Muhammed b. eş-Şeyh el-Hasan b. Ali el-Hürr el-Âmilî (ö. 1104/1693) ve onlar gibi düşünen ahbâriyyûn âlimler gelmektedir. Bunlara göre *el-Kâfî'*deki rivayetlerin tümünün Masûmlar'dan sadır olması katîdir. Bu konu Ahbâriyyûn ile Usûliyyûn arasında tartışma konusu olmuş ve eş-Şeyh Yusuf b. Ahmed b. İbrahim b. Ahmed b. Salih b. Usfûr ed-Dirâzî el-Bahrânî (ö. 1186/1772-3)[2078] ile Muhammed Bakır b. Ekmel el-İsfahânî el-Vahîd el-Behbehânî (ö. 1206/1792)[2079] döneminde zirve

---

[2074] es-Seyyit İbn Tâvus el-Hasanî, **Keşfu'l-mehecce Lisemereti el-Mehce**, el-Matbbaaru'l-Hayderiyye, Necef 1950, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, s. 160; Ali Ekber el-Gıfarî'nin *el-Kâfî*'ye yaptığı ta'likler, c. 1, s. 26.

[2075] el-Musevî, Abdulhüseyn Şerefuddin, **el-Muraceât**, s. 110.

[2076] Muhammed Emin b. Muhammed Şerif el-Esterebadî, Şîa İsnâaşeriyye âlimlerinden olup, Hicrî on birinci yüz yılda Ahbarî ekolünün başını çekmiştir. Usûlü ekolünü ilk olarak eleştirenlerdendir. Usûlü ekolünü şiddetle tenkit etmiş, müçtehidin ictihad etmesi ve âminin taklidi bidattır. el-Esterebâdî ahbarî mezhebinin müessisi veya müceddidi denebilir. Bazı öğrencileri Safeviler döneminde Ahbarî mezhebini yayma işini üstlenmişlerdir. Bu itibarla Ahbarî mezhebinin yayılması büyük ölçüde bunların çabalarıyla olmuştur. el-Esterebâdî, bu sert tutumundan dolayı diğer Şîa âlimleri tarafından eleştirilmiştir. Söylediklerine birçok reddiye yazılmıştır. Bkz. el-Emîn, es-Seyyid Muhsin, **E'yânu'ş-Şî'a,** Hasan el-Emîn (tsz.), Dâru't-Teâruf, Beyrut 1983, c. 9, s. 137.

[2077] Şîa'nın önde gelen âlimlerinden olup ahbarî ekolündenün fanatik denebilecek savunucularındandır. Usûl ve usulcüleri sert bir şekilde eleştiren biridir. *el-Kâfî* üzerine es-Sâfi adıyla kaleme aldığı farsça şerhi vardır. *el-Kâfî* üzerine yazdığı arapça şerhleri de vardır. Bkz. el-Hürr el-Âmilî, **Emelu'l-Âmil**, es-Seyyit Ahmed el-Hüseynî (thk.), c. 2, s. 14; el-Mîrza, **Riyâdu'l-Ulemâ...**, c. 2, s. 264; el-Mirza, **Ravdâtu'l-Cennât...,** c. 3, s. 272, es-Seyyit Muhsin el-Emîn el-Âmilî, **A'yânu'ş-Şîa,** Dâru't-Tearuf Li'l-Metbuât, Beyrut 1983, c. 2, s. 586**.**

[2078] Yusuf b. Ahmed b. İbrâhim el-Bahrânî ed-Dirâzî Şia hadis ve fakihlerindendir. el-Bahrânî, 1107/1695 yılında dünyaya gelmiş, 1186/1772-3 yılında ölmüştür. Kendisi Ahbârilerin önde gelen savunucularındandır. *el-Kâfî*'de geçen bütün hadislerin sahih olduğunu iddia etmiştir. Bahrânî, çağdaşı olan Usûlilerle değişik münazaralara katılır ve Ahbârî ekolünün son savunucularındandır. Usûlü ekolünden olan Vahid el-Behbehânî ile Kerbela'da münazaraları olmuştur. Diğer Şîa âlimleri ile olan münazaralarına *el-Mesâil eş-Şîrâziyye* adlı kitabında değinmiştir.

[2079] Muhammed Bakır el-Vahîd el-Behbehânî olarak tanınır. Yaşadığı çağda ahbarîlere karşı usûlileri temsil etmiş olup, görüşlerini savunmuştur. Aynı dönemde yayılmakta olan tasavvufa karşı da mücadele ettiği de nakledilir. Ahbâriler tarafından şiddetle eleştirilmiş ve tenkit edilmiştir. el-Behbehânî 1118/1706 yılında İsfahan'da dünyaya gelmiş, bir müddet Behbehân'da ikamet etmiş, daha sonra Kerbelâ'da ikamet etmiş ve Hâir'de ölmüştür. Bkz. Mirza Muhammed b. Ali el-

yapmıştır. *el-Kâfî'*nin tamamının sahih ve İmâmlardan tevatür yoluyla geldiğini[2080] iddia eden *Mustedreku'l-Vesâil* müellifi en-Nûrî et-Tabresî (ö. 1320/1902),[2081] bu iddiasını şu şekilde temellendirmeye çalışmıştır:

1- Meşhur Şiî âlimlerin Küleynî ve kitabı *el-Kâfî'*yi övmüş olmaları, kitabındaki hadislerin sahih olmasını gerektirir. Dolayısıyla bu rivâyetlerin senedlerini teker teker araştırıp incelemeye gerek kalmaz. Örneğin Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân b. Abdusselâm el-Hârisî el-Mizhecî el-Ekberî Şeyh el-Mufîd (ö.413/1022), *el-Kâfî'*yi 'Şîa'da telif edilmiş en güzel ve en faydalı kitap' olarak tavsif etmiştir.[2082] el-Kerkî (ö. 940/1534) gibi önde gelen diğer Şîa âlimleri de *el-Kâfî*'nin benzeri bir kitabın telif edilmediğini söylemişlerdir.[2083] Bir kitabın övülmesi ise, müellifin övülmesidir. Çünkü müellif olmazsa kitap da olmaz.
2- en-Necâşî (ö.450/1058), Küleynî'yi "Zamanında Rey şehrindeki ashabımızın şeyhi ve önde geleniydi. İnsanlar içinde, hadiste en güvenilir ve en dürüst âlim"[2084] şeklinde tavsif etmiştir. el-Muhakkik el-Hillî (ö. 676/1278) de benzer ifadeler kullanmıştır.[2085] el-Hillî, başka bir yerde de Küleynî için şu ifadeleri kullanmıştır: "Küleynî, ashabın muteber fakihlerinden ve Eimme ashabının muteahhirûn tabakaları arasında fazilet sahibi olanlardan sayılmıştır..."[2086] İbn Dâvud el-Hillî (ö.706-/1307): "Kendi döneminde ashabımızın Rey'deki şeyhi ve yüzüydü. Hadiste insanların en güvenilir ve en sağlamı idi" demiştir.[2087] İbn Mutahhar el-Allâme el-Hillî (ö. 726/1325) de şu ifadeleri kullanmıştır: "Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk- Ebû Ca'fer el-Küleynî- Dayısı Âlân el-Küleynî er-Râzî idi. Muhammed zamanında ashabımızın Rey'deki şeyhi ve önde

---

Esterâbâdî, **Menhecu'l-Mekâl fî Tahkîki Ahvâli'r-Ricâl**, Muessestu Âl el-Beyt Liihyâi't-Turâsi, Birinci Baskı, Kum 2001, c. 1, s. 33-35; ez-Zerkelî, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris, **el-A'lâm**, Dâru'l-İlm Lilmelâyîn, ysz. 2002, c. 6, s. 49.

[2080] Hûî, **Mu'cem...**, c. 1, s. 49.

[2081] Mirza, **Hâtimetu Mustedrek…**, c. 3, s. 463 (Dördüncü Faide); Sübhânî, **Kulliyât…,** s. 359.

[2082] Şeyh Mufid, **Tashîhu İ'tikadât el-İmâmiyye**, s. 70.

[2083] Mirza en-Nurî, **Hâtimetu Mustedrek…**, c. 3, s. 464-465.

[2084] en-Necâşî, **Ricâl**, s. 377, no: 1026.

[2085] el-Hillî, **Hulâsa…,** s. 245, no: 835.

[2086] el-İrbilî, **Keşfu'l-Gumme...**,c. 2, s. 324.

[2087] İbn Dâvut, **Ricâl,** s. 187.

geleniydi. Hadiste insanların en güvenilir ve en sağlamı idi."[2088] eş-Şehîdu's-Sânî, es-Seyyit Ali b. es-Sâiğ el-Hüseynî el-Mûsevî'ye (ö. 966/1559) verdiği icazetnamede: "Mezhebin Reisi eş-Şeyh el-Celîl es-Saîd, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'den, hadislerin cem'i, babların dizayn güzelliği ve sıralaması açısından bütün dünyada benzeri bulunmayan kitabı *el-Kâfi*'nin içerdiği Ricâlinden. Onu yirmi yılda tasnif etti. Allah onun sa'yini meşkûr eylesin…"[2089] ifadelerini kullanmıştır. en-Necâşî ve el-Mufîd'in *el-Kâfi* ve müellifi Küleynî için bu ifadeleri kullanmış olmalarının bir anlamı olmalıdır. Yirmi yılda telif ettiğine vurgu yapmaları, ne kadar güvenilir olduğuna işaret etmek içindir. Zira onun amacı sadece dağınık olan rivâyet ve asılları bir araya getirmek değildi. O, bu zaman zarfında kendisine ulaşan rivâyetleri sened ve metin açısından üstün bir ferasete sahip bir münekkidin yapacağı gibi süzgeçten geçirmiştir. Usûl, furû' ve diğer bütün konularda Şîa'nın kıyamete kadar ihtiyaçlarına cevap verebilecek hadisleri cemetmeyi hedeflemiştir. Bu hedeflerin gerçekleştiği ise işin uzmanları ve hadis münekkidleri tarafından teyid edilmiştir. Eğer Küleynî, söz konusu içeriği hedeflememiş olsaydı, bu sürenin onda birine bile ihtiyacı olmayacaktı. Ancak o güvenilir, muteber ve mutemet rivâyetleri, sika râvilerden meydana gelen senedler aracılığı ile derlemiştir. Kısacası o, sika râvilerden almış olduğu sahih hadisleri *el-Kâfi*'ye almıştır.[2090] Bundan hareketle diyoruz ki, bu kadar güvenilir âlimin onu övmüş olması, *el-Kâfi'*nin içerdiği kitap ve asılların isnad ve metin yönünden güvenilir olmasından dolayıdır.[2091] Eğer meçhul ve zayıf râvilerin hadislerini *el-Kâfi*'ye almış olsaydı, onun için 'en güvenilir' denmezdi. Hem birinci maddede geçen *el-Kâfi'*nin en faydalı kitap olması hem de en-Necâşî'nin Küleynî için 'en güvenilir' demesi, onun amacının her önüne gelen haberi eserine kaydetmek olmadığını ortaya koyar. O, yirmi sene boyunca

[2088] el-Hillî, **Hulâsa...,** s. 245.
[2089] el-Meclisî, **Bihâr…**,c. 105, s. 141, Gaffâr, **el-Kâfi ve'l-Küleynî**, s. 195.
[2090] Mirza en-Nûrî**, Hâtime…**, c. 3, s. 474.
[2091] Mirza en-Nûrî**, Hâtime…**, c. 3, s. 474; et-Tabâtabâî, **Nakdu Kütübi'l-Hadîsi...,** s. 11.

güvenilir şahıslardan mutemet asılları toplamış, metinlerini kontrol etmiş, yapılması gereken her şeyi yerine getirmiştir.[2092]

3- İbn Tâvûs'a (ö. 664/1266) göre Küleynî, Mehdî'nin (as) Sefirleri[2093] döneminde yaşamıştır. Son sefir Ali b. Muhammed'den (ö. 329/940-1) önce (ö. 328/940) Bağdat'ta ölmüştür. Dolayısıyla Küleynî *el-Kâfî*'yi, zikri geçen Sefirler döneminde yazmıştır.[2094] Bu durumda Küleynî, *el-Kâfî'*deki rivâyetleri sefirlere tahkik ettirme ve kitabını onlara tasdik ettirme imkânı bulmuştur. Sefirlerin onayını almış olması ise, gaybetteki İmâmın onayı hükmündedir.[2095] Mirza en-Nûrî'ye göre İbn Tâvûs'un sözleri her ne kadar zanna dayalı olsa da *el-Kâfî'*nin mukaddimesinde bunun işaretleri bulunmaktadır. Mukaddimede ifade edildiğine göre, onun gayesi, dinin her konusunda insanların uygulayabilecekleri hükümleri toplamaktı. *el-Kâfî*'nin telifinin yirmi yıl sürdüğü ve bazı şahısların dünyevi meseleler için bile diğer şehirlerden gelip Sefirler aracılığı ile gaybetteki İmâma soru sordukları düşünülürse, onlarla aynı beldede ikamet eden Küleynî'nin İmâm'a hiçbir şey sormamış olması mantıklı değildir. Öte yandan Sefirlerin özellikle telif edilen kitapları alıp inceledikleri bilinmektedir. Örneğin Hüseyin b. Ali eş-Şelmeğanî *et-Teklif*'i yazınca, Üçüncü Sefir Hüseyin b. Rûh, kitabı incelemek üzere ondan istemişti. Sonra kitabı baştan sona okumuş ve 'İki veya üç yer hariç bunların tamamı İmâmlardan gelmiştir. Bu yerler ise yalandır' demiştir. Bu gibi örnekler oldukça fazladır. Dolayısıyla Sefirlerden birinin Küleynî'nin yazdıklarını okumamış olduğunu düşünmek gerçekten gariptir.[2096]

4- en-Nûrî'nin bu iddiasını desteklemek üzere öne sürdüğü diğer bir delil, Küleynî'nin kitabın mukaddimesinde söyledikleridir. Küleynî, *el-Kâfî'*nin mukaddimesinde kitabının tamamının İmâmlar'dan (as) gelen sahih eserlerden oluştuğunu söylemiştir. Küleynî, sahih terimini mütekaddimûn

[2092] Mirza en-Nûrî, **Hâtime…,** c. 3, s. 479.
[2093] el-Ensârî, el-Murtaza b. Muhammed Emin (ö. 1281/1864), **Ferâidu'l-Usûl,** Mecmeu'l-Fikr el-İslâmî, Yirmi Üçüncü Baskı, Kum 1422/2001, c. 1, s. 245,246.
[2094] İbn Tâvûs, **Keşfu'l-Mehacce...**, s. 211-212. Küleynî'nin vefat tarihinin ihtilaflı olduğu daha önce zikredilmiştir.
[2095] et-Tabâtabâî, **Nakdu Kutubi'l-Hadîsi…,** s. 21,22.
[2096] Mirza en-Nûrî, **Hâtime…**, c. 3, s. 473.

dönemi âlimlerin ıstılahına göre kullanmıştır. Dolayısıyla *el-Kâfi'*deki hadislerin muteahhirûn dönemi muhaddislerine göre sahih olmaması herhangi bir şey ifade etmez.[2097]

Bu maddelere ilaveten şunu ifade etmemizde fayda vardır: Mutekaddimûn Şiî muhaddislere göre bir hadis şu özellikleri haiz ise sahih kabul edilir:

a. Usûlu Erbaamie'nin birçoğunda bulunması,
b. Değişik tariklerle, birden fazla asılda tekrar edilmiş olması,
c. Zürâre, Muhammed b. Muslim, el-Fudayl b. Yesâr gibi tanınan ve güvenilir oldukları noktasında icma olunan birinin aslında yer almış olması veya *Tashîhu ma Yasihhu* ashabından birinin aslında bulunuyor olması. Misalen, Safvan b. Yahya, Yunus b. Abdurrahman, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Nasr el-Bizantî gibi âlimlerin asıllarında bulunması. Zikrettiğimiz hususların dışında Ammâr es-Sâbâtî vb. rivâyetleriyle amel edilmesinde icma olunan birinin kitabında olması.
d. Ubeydullah b. Ali el-Halebî'nin *el-Câmi'* veya *el-Kitab adlı* kitabı gibi İmâmlara arzedilmiş ve övgülerine mazhar olunmuş bir kitapta yer almış olması. Bilindiği üzere Ubeydullah b. Ali el-Halebî'nin kitabı es-Sâdık'a (as),[2098] Yunus b. Abdurrahman (ö. 208/823) *el-Feraiz* ve Fadl b. Şazan'ın *Yevmun ve Leyletun* kitapları el-Askerî'ye arzedilmiş ve onların övgülerine mazhar olmuşlardır.[2099]
e. Selefleri arasında güvenilirliği ve mutemetliği noktasında meşhur olan bir kitaptan alınmış olması.

Bu durumda râvîlerin tümü veya bir kısmının sika olmamasından dolayı, Küleynî'nin hadislerine sahih hükmünü vermiş olması, müteahhirûnun öne sürdüğü şartları taşımayı gerektirmez.[2100]

Şeyh Behâî, sonraki âlimlerin mutekaddimûn dönemindeki sıhhat karînelerine ulaşamadıkları için yeni ıstılahı tercih ettiklerini söylemiştir. Şayet Behâî'nin

---

[2098] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 12, s.85.
[2099] Mirza en-Nûrî, **Hâtime…,** c. 3, s. 481.
[2100] Mirza en-Nûrî, **Hâtime…,** c. 3, s. 482,483.

bahsettiği asıllar muteahhirûn dönemi âlimlerinin elinde olsaydı onları reddeder miydi? sorusuna olumsuz cevap veren Mirza en-Nûrî, "bu durumda söz konusu asıllara sahip olan Küleynî'ye güvenilmesi gerektiği"sonucuna ulaşmıştır.[2101]

en-Nûrî'nin ileri sürdüğü bu delilleri dört alt başlıkta toplamak mümkündür: 1. Küleynî ve el-*Kâfi'*nin Şîa âlimleri nezdindeki saygınlık ve şöhretinin, sonraki âlimler tarafından takdir edilmesi, 2. el-*Kâfi*'nin Mehdiyi Muntazar'ın (as) Sefirleri döneminde yazılmış olması ve bir iddiaya göre gaybetteki İmâm'a veya Sefirlere arzedilmiş olması, 3. Küleynî'nin el-*Kâfi*'ye aldığı hadisler hakkında 'sahih' hükmünü vermiş olması.[2102] 4. el-*Kâfî'*yi yirmi yıllık uzun bir zamanda telif etmiş olması. Ancak en-Nûrî'nin ileri sürdüğü bu gerekçeleri, Şîa'nın Usûlî ekolüne mensup âlimleri ele alıp reddiyelerde bulunmuşlardır. Bu reddiyeleri şu başlıklar altında ele almak mümkündür:

4.1.1. Küleynî ve *el-Kâfi*'nin Âlimler Arasındaki Prestiji ve Şöhreti

Günümüz Şiî âlimlerden biri olan Subhanî, Mirza en-Nûrî'nin Küleynî ve *el-Kâfî'nin* saygınlık ve şöhretinden hareketle kitaptaki hadislerin tümünün sahih olduğunu öne sürmesini tenkit ederek bu iddianın doğru olamayacağını şu şekilde ifade etmiştir: "İleri sürdüğü iddialardan çıkarmak istediği ve varmak istediği sonuç sahih değildir. Zira Küleynî ve el-*Kâfi*'nin sonradan gelen âlimler arasında şöhret bulması, en fazla Küleynî'nin güvenilir ve zabt sahibi biri olduğuna delil teşkil edebilir. Ancak bu noktadan hareketle kitabındaki bütün rivayetlerin sahih olduğu hükmünü çıkarmak doğru değildir."[2103] "Şiî hadis âlimlerine göre, adını zikretmeksizin zayıf râvilerden hadis rivâyet etmek, sika olma vasfına terstir. Lakin zayıf olduğu belirtilerek zayıf bir râviden rivâyette bulunmak müellifin güvenilirliğine zarar vermez. Esasında eleştiriyi hak eden, zayıf râvilerden fazla rivayette bulunmaktır. Örneğin Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî zayıf olmamakla beraber, zayıflardan çokça rivayette bulunduğundan dolayı eleştirilmiş ve Kum kentinden sürülmüştür.[2104] Ayrıca Şîa'da 'zayıf râvilerden hadis almıyor'

[2101] Mirza en-Nûrî, **Hâtime…**, c. 3, s. 483.
[2102] Kuzudişli, Bekir, **Şîa ve Hadis**, Klasik, İstanbul 2017, s. 412.
[2103] Sübhâni, **Kulliyat…**, s. 364.
[2104] İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl,** s. 39, no: 10; et-Tûsî, **el-Fihrist,** s. 62, no: 65; en-Necâşî, **Ricâl**, s. 76, no: 182; Hakânî, **Ricâl,** s. 130; Sübhâni, **Külliyât…**, s. 365; et-Tabâtabâî, es-Seyyid Mustafa el-Hüseynî, **Nakdu Kutubi'l-Hadîsi Bahsun Havle'l-Vad'i ve'l-Ehâdîs el-Mevdûa fi Kutubi'l-**

ifadesinden, sadece 'onun vasıtasız olarak zayıf kimselerden rivayette bulunmadığı' kastedilir. Ancak, "sika râviler aracılığı ile zayıflardan hadis rivâyet etmeleri" yaygın bir durumdur. Örneğin en-Necâşî, vasıtasız olarak sika olmayanlardan asla hadis rivâyet etmezdi. Ancak arada vasıta olduğu vakit, sika olan ve olmayandan da rivâyet ederdi. Bu durumda söylenecek en isabetli söz, 'Küleynî kitabı el-*Kâfî'*de, vasıtasız olarak sadece sika şahıslardan hadis almıştır. Ancak arada vasıta varsa, sika olmayan râvilerden de hadis almıştır. Dolayısıyla el-*Kâfî*'de yer alan bütün râvilerin değil, sadece Küleynî'nin hocalarının sika olduğu söylenebilir."[2105]

Sonuç olarak bir şahsın sika olduğunu söylemek, kendisi böyle bir şart ileri sürmediği sürece, rivayette bulunduğu kimselerin tamamının sahih sayılması ya da mutlaka sika râvilerden hadis nakledeceği anlamına gelmez. Zira bu kuraldan hareketle sika ve güvenilir olduğu bilinen her bir âlimin kitabındaki hadislerin tamamının sahih addedilmesi icab eder ki, bu doğru bir yaklaşım olamaz. Mirza en-Nûrî'nin sözlerinden hareketle Küleynî'nin Şiî âlimler nezdinde büyük saygıya mazhar olduğu söylenebilir. Çünkü kendi râvileri ve isnadları hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmayan Küleynî bir yana, *Kâmilu'z-Ziyârât* adlı eserinde yer verdiği râvilerin sika olduğunu belirten İbn Kûleveyh'in sözleri de tartışılmıştır. Sözlerinin sadece kendi hocaları ile alakalı olduğu kanaatine ulaşılmıştır.[2106] Dolayısıyla bir müellif veya onun bir kitabı hakkındaki övgülerden yola çıkarak, kitaptaki rivayetlerin tümünün sahih olduğunu veya râvilerin 'sika' olduğunu söylemek mümkün değildir. Doğru da olmaz. Muhammed Asıf Muhsinî, en-Nûrî'nin ileri sürdüğü bu delile cevap vermeyi zamanı boşa geçirmek olarak değerlendirmiş ve cevap verme ihtiyacı duymamıştır.[2107] Netice olarak *el-Kâfî'*deki rivayetlerin Masûmdan sadır olduğunun kesin olduğunu, tamamının sahih ve bağlayıcı olduğunu iddia etmek, hiçbir delile dayanmayan hüsnü zandan öte bir şey değildir.[2108]

Hadîs (el-İmâmyye), Arapçaya çeviren ve Tahkik: Sa'd Rustem, Mektebetu'l-Kalem el-Elektrûniyye, Birinci Baskı, ysz., 2007 s. 29,30.

[2105] Sübhâni, **Küliyât…**, s. 365.

[2106] el-Hûî**, Mu'cem…**, c. 1. s. 50; İbn Kûleveyhî, Ebûlkasım Ca'fer b. Muhammed el-Kummî, **Kâmilu'z-Ziyârât**, Neşru'l-Fekâhe (thk.), Muessesetu Neşri'l-Fekâhe, Kum tsz., s. 28.

[2107] el-Muhsinî, **Buhûs...**, s. 274.

4.1.2. *el-Kâfî*'nin Mehdiy-i Muntazar'a (as) veya Sefirlere Arzedilmiş Olması Meselesi

Küleynî'nin kitabı *el-Kâfî*'yi İmâm-ı Muntazar'a (as) arz edip etmemiş olması meselesi, geçmişte olduğu gibi günümüzde de tartışılmaktadır. Daha önce işaret edildiği gibi *el-Kâfî*'nin Mehdiyî Muntazar'a (as) arz edildiğini söyleyen çok sayıda Şiî âlim vardır. el-Meclisî, Abdurrasûl, Abdulhasan Gaffâr vb. âlimler bu görüştedirler. Abdurrasûl konu ile alakalı olarak şunu söylemektedir: "Üstün değerine, yüksek makamına, döneminde benzersiz olmasına, Bağdat'taki Şîa meşayihine olan yakınlığına, Gaybet-i Suğra ve Dört Nâib döneminde yaşamış olmasına rağmen-ki onlarla irtibatı ve kendilerine gidiş gelişleri vardı- Şîa'nın ileri gelenleri bu Nuvvâbların meclislerinde kendisine soru sordukları halde, Küleynî'nin Mehdiy-i Muntazar'la görüşmediğini söylemek garipsenecek bir durumdur. Nasıl olur da İmâm o ve kitabı hakkında bir şey söylemez? Hâlbuki Ali Babeveyhî el-Kummî, İmâmdan çocuk sahibi olmak için kendisine dua etmesini ister, İmâm ona dua eder ve çocuğu olur. Bu şekilde başkaları da Nâibler ve Vukelâ aracılığı ile dileklerini İmâm'a arzediyorlar ve gönderdikleri rik'aya uygun olarak İmâm'dan kendilerine cevap ve açıklamalar geliyordu.[2109] Küleynî hiç mi İmâm'a bir rika' göndermedi ve kitabı '*el-Kâfi*'deki hadisler hakkında soru sormadı?"[2110]

*Tenkîhu'l-Mekâl'*ın müellifi Mâmekânî de tereddütle şunu söylüyor: 'el-Kâim'e (as) arz edildiği ve "Bu kitap Şîa'mıza kâfidir" diyerek onaylayıp hoş karşıladığı söyleniyor.'[2111]

el-Kâfi'nin Mehdiy-i Muntazar'a (as) arz edildiğini gösteren en kuvvetli delil ise, onun hakkında (ان هذا كاف لشيعتنا) "Bu kitap (el-*Kâfi*) Şîamıza yeter"[2112] dediğine dair rivayettir. Bazı çağdaş Şiî araştırmacılara göre Halîl b. Ğâzî el-Kazvînî (ö. 1089/1678) ve diğer bazı Şîa hadisçileri bu sözden hareketle el-*Kâfi*'nin gaybetteki el-Hucce'ye (as) arz edildiğini ve içerdiği rivayetlerin tamamının Gaib İmâm

[2109] Gaffâr, **el-Küleynî ve el-Kâfi,** s. 396; Sübhânî, **Kulliyât…**, s. 367.
[2110] Gaffâr, **el-Küleynî ve el-Kâfi,** s. 396.
[2111] el-Mâmekânî, **Tenkîhu'l-Mekal…,** c. 3, s. 202.
[2112] el-Meclisî, **Bihâr…**, c. 89, s. 377; en-Nûrî, Mîrzâ, **Hâtime…**, c. 1, s. 36; c.3, s. 358; Hâşim Ma'rûf el-Hasanî, **Dirâsât...,** c. 1, s. 123.

tarafından tasdik edildiğini, dolayısıyla sahih olduğunu iddia etmişlerdir.[2113] el-Kazvînî daha da ileri giderek, el-*Kâfî*'de 'روي' sığasıyla rivâyet edilen bütün hadislerin es-Sâhib'den (as) vasıtasız olarak alındığını iddia etmiştir. Dolayısıyla onlarla amel etmek vaciptir. Onda takiyye edilen hiçbir haber yoktur.[2114] Ancak aynı rivayet, diğer bazı Şiî hadis âlimlerine göre sahih kabul edilmemiştir.[2115] Şunu da ifade edelim ki, bu iddianın sahipleri hiçbir kitaptan herhangi bir kanıt veya delil getirebilmiş değillerdir. Bu rivayetin ravisinin kim olduğunu açıklayamamışlardır. Öte yandan bu rivâyet, Küleynî'nin ölümünden takriben yedi yüz yıl sonra tanınır hale gelmiştir. Ayrıca Şîa'nın önde gelen büyük âlimleri et-Tûsî, el-Mufîd, es-Sadûk, el-Allâme el-Hillî, el-Murtadâ ve benzerleri bu tür iddialarda bulunmamışlardır. Hatta zikrettiğimiz ve Şîa'nın aktabı diye nitelendirilen bu âlimlerin bu rivâyetten haberleri bile yoktu.[2116] Kısacası bu rivâyetin doğruluğu, Şîa'nın ne eski ne de yeni kitaplarında teyit edilebilmiş değildir.[2117]

Bize göre en çok dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, Küleynî'nin bu konuya hiçbir surette işaret etmemiş olmasıdır. Eğer o kitabını İmâm'a arz etmiş olsaydı, bunu iftiharla ve tereddütsüz bir şekilde açıklardı. Hiçbir surette açıklamaktan imtina etmezdi. Çünkü o da biliyordu ki böyle bir durumun olması İmâmiyye mezhebinde onun kitabına bin kat daha değer katacak ve mevsukiyyetine olan inancı arttıracaktı.

Döneminde Şîa büyük âlimlerinden biri olan es-Seyid el-Murtaza İlmu'l-Huda, *Cevâbâtu'l-Mesâili't-Trablusiyye* adlı ikinci risalesinde 13. Meselede *el-Kâfî*'de rivayet edilen Allah'ın kudreti ile alakalı hadis ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Şunu bil ki, rivayetlerin içerdiği her şeyi ikrar etmek vacip değildir. Şîa ve muhaliflerimizin (Ehl-i Sünnet) hadis rivayet ettiği kitaplar, çeşitli hatalar ve batıl şeyler içermektedir. Onlarda tasavvur edilmesi dahi caiz olmayan muhal ve nasların batıl olduğuna delalet ettiği batıl şeyler vardır. Teşbih, cebir, ru'ye ve kadim

[2113] Hasan es-Sadr, **Nihâye**, s. 540; Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi**, s. 395; el-'Amîdî, Sâmir Hâşim Habîb, **Difâ 'ani'l-Kâfî**, Merkezu'l-Gadaîr Liddirâsât el-İslâmiyye, Birinci Baskı Kum 1416/1995, c. 2, s. 305; Kuzudişli, Bekir, **Şîa ve Hadis**, s. 413.
[2114] el-Mîrza, **Riyâdu'l-'Ulemâ...**, c. 2, s. 261-262; el-Havansarî, **Ravdâtu'l-Ennât...,** c. 3, s. 270; el-'Amîdî, **Difâ' 'Ani'l-Kâfî**, c. 2, s. 305.
[2115] el-'Amîdî, **Difâ' 'Ani'l-Kâfî**, c. 2, s. 306.
[2116] el-'Amîdî, **Difâ' 'Ani'l-Kâfî**, c. 2, s. 305.
[2117] el-'Amîdî, **Difâ' 'Ani'l-Kâfî**, c. 2, s. 306.

sıfatlarla ilgili rivayetler bu kabildendir. Hadislerdeki bu batıl şeyleri kim sınırlandırabilir veya sayabilir? Bundan yola çıkarak diyoruz ki, hadisi tenkit için akla sunmak gerekiyor. Ne zaman bu arzdan sağlam çıkarsa, işte o zaman Kur'ân ve benzeri sahih delillere arz edilir. Eğer bu arzdan da sağlam çıkarsa işte o zaman hak olması, doğru olarak kendisinden haber vermeyi hak eder…[2118]

Zikredilen rivâyet, zahiri ile muhal olan bir şeyin caiz olduğunu gerektirir. Zaruri bilgilerden onun muhal olduğu bilinmesine rağmen -Küleynî (r) tevhit Kitabında rivayet etmiş olsa dahi- o ve benzeri mezhep âlimleri zahiren müstahil olduğu halde kitaplarında nice rivayetlere yer vermişlerdir. Genel olarak ve tercihen bu haberin uydurma olması gerekiyor.[2119] Bu ifadeden anlaşıldığına göre Ali b. Hüseyin el-Mûsevî, *el-Kâfî*'de uydurma hadislerin olabileceğine inanıyordu.

Son dönem âlimlerden '*Riyâdu'l-Ulema ve Hiyâdu'l-Fudala'* adlı kitabın sahibi el-Mirza Abdullah b. Îsa el-Efendi et-Tebrîzî de *el-Kâfi'*nin İmâm'a arz edildiği iddiasını kabul etmediği gibi içerdiği rivâyetlerin tümünün sahih olduğu düşüncesini reddetmektedir. [2120]

Günümüz önde gelen Şîa hadis ve ricâl âlimlerinden biri olan Ebû'l-Kasım el-Hûî de *el-Kâfi* rivayetlerinin tümünün Masûmlardan sadır olduğu görüşünü kabul etmemekte ve *el-Kâfi*'nin İmâm'a arz edildiği iddiasını reddetmektedir.[2121]

*el-Kâfi'*deki rivayetlerin İmâmlara (as) nispetinin kesin olduğunu ileri süren Esterebâdî bile *el-Kâfî*'nin imâm'a arzedildiği ile ilgili rivâyetin aslının olmadığını söylemiştir.[2122] Günümüz Şiî âlimlerden biri olan Hâşim Ma'rûf ise *el-Kâfî* ve Küleynî'yi konu alan kitaplarda onun doğruluğunu destekleyecek bir delil yoktur diyerek hadisçiler ve diğer birçok âlim, İmâm'dan (as) rivâyet edilen "*el-Kâfî* bizim Şîamıza kâfidir" sözünün sahih olmadığını söylemişlerdir. Çünkü bu sözü rivâyet eden râviler sika değildirler. Kaldı ki, Gaybet-i suğra döneminde zarurî haller dışında

[2118] eş-Şerif el-Murtaza, Ali b. el-Hüseyin el-Mûsevî (ö. 436/1045), **Resâil eş-Şerif el-Murtaza**, es-Seyyid Mehdî er-Recâî (thk.), - el-Mektebetu'ş-Şâmile Li'ş-Şîa- Dâru el-Kur'ân el-Kerim, Birinci Baskı, Kum 1405/1984, c. 1, s. 410-411.
[2119] eş-Şerîf el-Murtaza, **Resâil…**, c. 2, s. 411.
[2120] et-Tebrizî, **Riyâdu'l-Ulemâ...,**c. 2, s. 260,261.
[2121] el-Hûî, **Mu'cem...**, c. 1, s. 34-36.
[2122] en-Nûrî, Mirza, **Hâtimetu'l-Mustedrek…**, c. 3, s. 470.

İmâmla irtibat kurma imkânı yoktu. *el-Kâfî*'nin rivâyetlerini İmâm'a (as) arz etmek ise bu kabilden değildir. Çünkü rivayetlerin sıhhatini tespit etmek Usûlu'l-hadis ilmine bakmakla mümkündü. Öte yandan *el-Kâfî'*nin rivâyetleri el-Kâim'e arzedilmiş olsaydı, onları kabul etmesi mümkün değildi. Muhtemelen söz konusu rivayet, Ahbâriler tarafından uydurulmuştur demektedir.[2123] Dolayısıyla el-*Kâfî'*nin Mehdiy-i Muntazar'a (as) arzı meselesi bazı Şîa âlimleri tarafından kabul görmemiştir. Esas itibariyle arz meselesi, 'basit meseleler gaybetteki İmâm'a (as) arz ediliyorsa bu denli önemli bir kitap da İmâm'a (as) arzedilmiş olması gerekiyor' şeklindeki bir varsayıma dayanmaktadır.

*el-Kâfî'*nin gaybetteki Mehdiy-i Muntazar'a (as) arz edildiğine dair kesin ve sahih bir bilgi olmadığı için, Şiî âlimlerin bu konuda ihtilafa düştükleri görülmektedir. Malik Mustafa Vehbî el-Âmilî ve diğer bazı Şiî âlimler bunu 'bir vehim' olarak niteleyip reddetmektedirler. Kitabın dört Sefir zamanında ve Gaybet-i Suğra döneminde yazılmış olması, Sefirlerden biri aracılığı ile el-Hucce'ye (as) arz edilmiş olması vehmine kapılmışlardır. Ancak bunu teyit edecek hiçbir delil yoktur ve vehimden ibaret bir iddiadır.[2124] Bu düşüncedeki âlimlere göre, Küleynî kitabındaki hadislerin tümünün sahih olduğuna inanmış olsaydı, Nâiblerden birine teyid ettirmesine gerek yoktu. Kaldı ki İmâm (as) veya ona has Nâiblerden biri vasıtasıyla sıhhatini onaylamış olsaydı, bu haber yayılır, duyulur, ahad ve zayıf bir haber şeklinde de olsa bize ulaşırdı.[2125] Özellikle Küleynî, bu durumu *el-Kâfî*'nin mukaddimesinde zikrederdi. Bilindiği gibi Küleynî kitabını telif ettikten sonra mukaddimeyi yazmıştır.[2126] Gerçek şu ki, Küleynî ile Nâibler arasında hiçbir irtibat yoktu. Zira *el-Kâfî'*de Nuvvâblar'a ait rivayetlere hiç yer verilmemiştir. Bu da müellifle Nuvvablar arasında hiçbir irtibatın olmadığına dair bir kanıttır. Aksi halde onlardan bir iki rivayette bulunurdu. Dolayısıyla el-Hucce (as) ile de irtibatının olmadığı aşikârdır. Bütün bunlara rağmen, nasıl olur da *el-Kâfî'*nin onlara arz edildiği ve ona dair onaylarının alındığı iddia edilebilir!![2127] Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, büyük bir ihtimalle kitabın mukaddimesi eserden sonra kaleme

[2123] el-Hasanî, **Dirâsât...,** s. 128.
[2124] el-Âmilî, **Buhûs...**, s. 284.
[2125] Muhsinî, **Buhûs…**, s. 274.
[2126] Sübhânî, **Kulliyât...**, s. 369.
[2127] Sübhânî, **Kulliyât...,** s. 369.

alınmıştır. Çünkü Küleynî, kitabı telif etmesini isteyene telifi tamamladıktan sonra, 'İstediğini telif etmek müyesser oldu' müjdesini veriyor.[2128] en-Nûrî'nin sözünü ettiği ve bazı kitapların Mehdi'ye (as) arz edildiğine dair rivâyetler ise bir iki ve eksik tariklerle nakledilmiştir. Söz konusu hususların gerçekleşmemiş olması, *el-Kâfî'*nin el-Hucce'ye (as) arz edildiği şeklindeki iddiaları çürütmektedir.[2129]

Günümüz Şîa hadisçilerinden biri olan Ca'fer es-Sübhânî, el-*Kâfî*'nin el-Hucce'ye (as) arz edildiğine dair delilleri ele alarak şunları söylemiştir: Arz edildiğini iddia edebilmek için iki hususun bilinmesi gerekiyor: Birincisi: Küleynî, kitabı el-*Kâfî*'yi Bağdat'ta Sefirlerin bilgisi dâhilinde yazdığı ve onlarla arasında bir yakınlık bulunduğu iddiasıdır. Ancak en-Necâşî'nin de anlattığı gibi, Küleynî *el-Kâfî'*yi Rey'de yazmış ve ömrünün sonlarına doğru en fazla iki yıl Bağdat'a yerleşmiştir. Öte yandan büyük bir ihtimalle Bağdat'a gelmeden önce Rey'de kitabını öğrencileri aracılığı ile yaymaya başlamıştır. Rivayet edilmiş bir kitabın daha sonra İmâm'a (as) arz edilmesinin ise bir anlamı olmaz. Diğer taraftan Küleynî'nin Nâiblerle irtibatının olduğunu gösteren bir bilgi, belge ve rivâyet de yoktur. [2130]

İkincisi: Üçüncü Sefir Hüseyin b. Rûh en-Nevbahtî'yi (ö. 326/938)[2131] Muhammed b. Ali eş-Şelmeğânî'nin (ö.323/934-5)[2132] *et-Teklîf'*ini tetkik etmeye sevk eden faktörün Küleynî'nin *el-Kâfî'*si içinde olup olmadığıdır. Güvenilirliğinde zirvede olan Küleynî'nin durumu farklıdır. Zira imâmlar'a (as) yalan isnat

---

[2128] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 82.

[2129] es-Seyyit Hasan es-Sadr (ö. 1354/1935), *el-Kâfî'*nin Mehdiy-i Muntazar veya Nuvvab'a arz edildiği meselesinin, *el-Kâfî* şarihlerinden olan el-Mevlâ Halil el-Kazvînî'nin 'vehmi' olduğunu ve ilk olarak bunun böyle bir şey söylediğini ileri sürmektedir. Bkz. Hasan es-Sadr, **Nihâyetu'd-Dirâyeye...,** s. 540.

[2130] Sübhânî, **Kulliyât...**, s. 368-369.

[2131] Şîa itikadına göre, el-Hüseyin b. Rûh en-Nevbehtî, İmâm el-Mehdî'nin Gaybeti Soğra döneminde, İkinci Nâib, İmâm Mehdî'nin talimatıyla Üçüncü Sefir olarak tayin edilmiş ve niyabeti yirmi bir yıl kadar sürmüştür. Şîa hadis kitaplarında ona ait dualar ve fıkhî bazı meseleler vardır. Ancak dönemin zorluklarından dolayı takiyye yapma cihetine gitmiştir. Onun niyabet dönemindeki en önemli olaylardan biri, eş-Şelmeğânî'nin Sefirlik iddiasında bulunmasıdır. Bunun üzerine Sâhibu'z-Zaman'dan onu lanetleyen bir Tevkî' sadır olmuştur. Bkz. et-Tûsî, **el-Gaybe**, s. 244-246.

[2132] Muhammed b. Ali b. Ebû el-'Azâkir eş-Şelmeğânî. Şelmeğan köyünde dünyaya gelmiş ve İmâm el-Hasan el-Askerî'nin ashabındandır. Şîa'nın Gaybet-i Suğra döneminde Bağdat'ta yaşayan hadisçilerdendir. İmâmiyye'nin fakihlerinden sayılırdı. Üçüncü Sefir döneminde sıkıntılara sebep olmuş ve Sefir olduğunu iddia etmiştir. el-Hüseyin b. Ruh ile olan anlaşmazlığı neticesinde İmâmiyye mezhebini terk etmiştir. İmâm Mehdî'nin özel nâibi olduğunu iddia etmiştir. Yüce Allah'ın yaratıklara hulul ettiğini ve Peygamberler ile Vasîlerde tecessüm ettiği inanışına sahip olmuştur. Kendisini Rûhu'l-Kudus olarak isimlendirmiştir. Bunun neticesinde el-İmâm el-Hucce'den onu lanetleyen bir tevkî' sadır olmuştur. Abbasi halifesi er-Râdî onu yakalayıp 323/934 yılında öldürmesiyle Şîa onun şerrinden kurtulmuşlardır. Bkz. et-Tûsî, **el-Gaybe**, s. 252-254.

etmeyeceği kesindir. Dolayısıyla tıpkı el-Bizantî'nin *Camii*, el-Berkî'nin *Mehâsin'i* el-Eş'arî'nin *Nevâdiru'l-Hikme'*si gibi *el-Kâfî'*yi İmâm'a (as) arz etmeye ihtiyaç yoktu. Şelmeğânî istikamet üzreyken kitabı *et-Teklif*'i kaleme almıştır. Daha sonra mezhepten ayrılmış, mukaddes cihetten lanetlendiğine ve kendisinden beri olunduğuna dair (tevkî') mektup gelmiştir. Dolayısıyla amellerle ilgili olduğu için, herkes tarafından okunması beklenen *et-Teklîf*'e, Şelmeğanî tarafından eklemelerin yapılmış olması ve İmâmlar'a (as) ait olmayan rivâyetleri onlara nisbet etme ihtimali vardır. Şelmeğanî'nin bu yolla insanları yoldan çıkarma riski vardı. Bu özel durumdan dolayıdır ki, konu Hüseyin b. Rûh'a iletilmiş ve Hüseyin b. Ruh, et-*Teklif'*î isteyip baştan sona hadislerini incelemiş ve İmâmlar'ın (as) söylemediği iki-üç rivayeti onlara isnat ettiğini, geride kalan rivâyetlerin ise sahih olduğunu tespit etmiştir.[2133] Bu itibarla Küleynî'nin *el-Kâfî*'si Şelmeğânî'nin *et-Teklîf*'inden farklıdır. İki kitap arasında kıyas yapmak yanlıştır.[2134] Demek oluyor ki, Hüseyin b. Rûh, İmâmların (as) sözlerini bilen biri olduğu için *et-Teklîf* kitabını incelemiş ve neticede birkaç rivayet dışında kitabın sahihliği kanaatine varmıştır. Küleynî'nin böyle bir durumu olmadığından ve sahih olanı olmayandan ayırt edebilecek bilgi ve beceriye sahip olduğundan, *el-Kâfî*'yi Sefirlere arz etmesine gerek yoktur.[2135]

Esas itibariyle Ca'fer es-Sübhâni bu ifadeleri ile Küleynî'nin sika olduğunu, hadis ilmine bütün detaylarıyla hâkim olduğunu, gerekli ilmî donanıma sahip olduğunu, dolayısıyla kitabı *el-Kâfî*'yi İmâm (as) veya Sefirler'e arz etmekten müstağni olduğunu, dolaylı olarak ifade etmek istemiş ve *el-Kâfî*'deki hadislerin sahih olduğu hükmünü vermiştir. *el-Kâfî*'de zayıf hadisler de olabilir diyen Şiî âlimlerin büyük bir kısmının bu görüşte olduğunu söyleyebiliriz.

Örneğin el-Meclisî, *Mirâtu'l-Ukûl* adlı kitabında bu konuya işaret ederek şunları söylemektedir: 'Bazı maceraperestlerin ileri sürdüğü gibi, Sefirlerin memleketinde olduğundan dolayı *el-Kâfî*'nin tümünün el-Kâim'e (as) arz edildiği hususu ise şüphe götürür bir meseledir. el-Kâim (as) ve Ecdadının (as), Küleynî ve benzer kişilere, telifat ve rivayetlerine itiraz etmemiş olmaları, yaptıklarından razı

[2133] et-Tûsî, **el-Gaybe**, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, s. 418; el-Meclisî, **Bihâr…,** c. 51, s. 375
[2134] Sübhânî, **Kulliyât…**, s. 369-370.
[2135] Sübhânî, **Kulliyât**…, s. 370.

oldukları ihtimalini doğurduğu gibi, rivayetleriyle amel etmeye cevaz verdiklerini de gösteriyor.[2136]

el-Meclisî'nin bu ifadesinden, *el-Kâfî*'nin tümünün İmâm'a arz edilmediği düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemeldir ki, el-*Kâfî*'nin bir kısmı el-Kâim'e (as) arzedilmiştir. el-Mevla Halil el-Kazvînî'nin, "*el-Kâfî*'nin tümü İmâm'a arz edildi, İmâm onu onayladı" sözü, bu görüşü desteklemektedir. İmâm'ın " الكافي كاف لشيعتنا" sözü, haberler arasında şöhret bulmuştur. Kısacası yaptığımız araştırmaya göre bu ve buna yakın görüşte olan çok sayıda Şiî hadis âlimi vardır.

Lâkin el-Meclisî'nin bahsettiği noktanın sadece el-*Kâfî* ile ilgili değil, genel olarak erken dönem Şiî hadis kitapları ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu durumun söz konusu kitaptaki rivayetlerin tamamının sahih olmasını gerektirmediği, el-Meclisî'nin, temel kaynaklardaki rivayetlerin teâruz etmesi durumunda isnatlara müracaat edilmesi gerektiğine dair ifadelerinden anlaşılmaktadır.[2137] el-Meclisî'nin yukarıda alıntılanan görüşünü eserinde zikreden Mirza en-Nûrî, el-*Kâfî*'nin gaybetteki İmâma (as) arz edildiğini kesin olarak söylemenin sıkıntılı olduğunu ve herhangi bir delile dayanmadığını, ancak zikrettiği karîneler[2138] çerçevesinde buna güvenmenin aynı kategoriye dâhil edilemeyeceğini belirtmektedir.[2139]

Abdurrasul Gaffâr, el-Meclisî'nin söylediklerine ta'lîken şunları söylemiştir: *el-Kâfî* hakkında söylenen bu sözler, ifrat-tefritten hali değildir. O zaman şu denebilir: *el-Kâfî*'nin bazı cüzleri İmâm'a (as) arzedilmiş; onun tarafından onaylanmış ve kabul edilmiştir. Aynı şekilde Nâibler ile fakihler de kitabın diğer kısımlarına müttali olmuş olabilirler. Bu şekilde de vasat yolu seçmiş ve ifrat-tefritten kaçmış oluruz.[2140] Ancak Abdurrasul bu iddiasını herhangi bir delile dayandırmaz. Öte yandan bu iddiada, hangi cüzlerin İmâma arz edildiği belli

[2136] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...,** c. 1, s. 22; en-Nûrî, **Mustedreku'l-Vesâil…**, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 3, s. 361.
[2137] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...**, c. 1, s. 22.
[2138] Kuzudişli, **Şîa ve Hadis**, s. 416.
[2139] en-Nûrî, **Hâtime…**, c. 3, s. 474.
[2140] Gaffâr, **el-Küleynî ve'l-Kâfi,** s. 397.

olmadığı için, el-*Kâfî* rivayetlerinin sahihliği ile ilgili tartışmalara herhangi bir katkı sunması ihtimali yoktur.[2141]

es-Seyyid Samir el-'Amîdî el-Hüseynî, Abdurrasul'un bu görüşüne itiraz ederek şunları söylemiştir: Abdurrasul'un vasat diyerek ortayı bulma ile ilgili görüşü tamamen batıldır. Küleynî, kitabından bir kısmını arz etmiştir demek, o cüzlerin içerdiği hadislerin sıhhati konusunda tereddüt içinde olduğu anlamına gelir. Şunu da ifade edelim ki, Küleynî diğer cüzlerdeki hadisleri sıhhat açısından tetkik ettiği gibi, arz ettiği iddia edilen cüzlerdeki hadisleri de tetkik etme imkânına ve kabiliyetine sahipti. Bilinmelidir ki, Küleynî, sahih olanla olmayanı birbirinden ayırt edecek kapasiteye sahipti. Şu da bir gerçek ki, Küleynî el-*Kâfî*'de dört Sefirden vasıtasız olarak tek bir hadisi rivâyet etmemiştir. Küleynî arada vasıta olduğu halde de *Usûlu'l-Kâfî*'de dört Sefirden sadece iki hadis rivâyet etmiştir. Hâlbuki o, Sefirlerin memleketine yerleşmiş ve Bağdat meşayihinden hadis rivayet etmiştir. Zaten Küleynî'nin böyle bir şeye ihtiyacı da yoktu. Zira o, hadis ilmine her yönüyle hâkim olan ender âlimlerden biriydi.[2142]

Şîa hadis âlimleri arasında *el-Kâfî*'nin imâma arz edildiğini kabul edenler ile reddedenler dışında üçüncü bir görüş ileri sürenler de olmuştur. Bu üçüncü görüşü şu şekilde özetlemek mümkündür: el-*Kâfî*'nin tümünün Mehdiy-i Muntazar'a (as) arz edildiğini iddia etmemekle beraber, Küleynî'nin yaşadığı zaman itibariyle İmâm'a (as) soru sorabilecek durumda olduğu göz önünde bulundurularak hadislerinin tümü kat'i olarak sahihtir. Bu görüşü savunan Seyyid Ali Ebû'l-Hasan, eğer Küleynî, hadisleri İmâm'a (as) arz etmişse bu el-*Kâfî*'deki hadislerin sahihliğine, arz etmediyse kendi yazdıklarına güvendiğine ve hadislerin sahihliği konusunda bir tereddüt yaşamadığına delil sayılmalıdır, demiştir.[2143]

Sonuç olarak el-*Kâfî*'nin tamamının ya da bir bölümünün büyük bir ihtimalle gaybetteki İmâm'a arz edildiğini ileri sürenlerin elinde herhangi bir delilin olmadığı anlaşılmaktadır. İleri sürdükleri deliller genellikle Küleynî'nin Sefirler döneminde yaşamış olmasına ve el-*Kâfî* ile yazarı hakkındaki hüsnü zanna dayanmaktadır.

[2141] Kuzudişli, **Şîa ve Hadis**, s. 416
[2142] el-'Amîdî, **Hayâtu'ş-Şeyh…,** s. 311-312.
[2143] es-Seyyid Ali Ebû'l-Hasan, **İntisâr li'n-Nâînî...,** s. 9.

Ancak bu durum teorik olarak, imâmlar hayatta iken ya da Sefirler döneminde sika müellifler tarafından yazılan her bir kitabın İmâma arzedilmiş olması ihtimaline kapı açacağından, buradan hareketle bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir.[2144]

Zikrettiğimiz görüşlerden anlaşıldığı üzere, Şiî âlimler el-*Kâfî*'deki rivâyetlerin tümünün sahih olduğu noktasında müttefik değildirler. Şiî yazarlardan bir kısmı, teorik olarak el-*Kâfî'*de geçen hadislerin büyük bir kısmının sahih olma kriterlerini taşımadığını söylerler. Ancak iş uygulamaya gelince, el-*Kâfî*'ye tabiri caiz ise toz kondurtmadıkları da bir gerçektir.

Kısaca el-*Kâfî*'nin hadis kitapları arasında en güvenilir ve sahih olduğu inancı Şîa âlimleri arasında ve genel olarak da Şiî camiada yaygındır. Bu sebepledir ki, el-*Kâfî* Şîa uleması arasında büyük değer kazanmış, Kur'ân'dan sonra en sahih ve en güvenilir kitap olma şan ve şerefini kazanmıştır. Bu kitabı bizatihi okumayan bir şahıs, ravilerinin tümünün sika, rivayetlerinin birbiriyle çelişmediği, içinde akla ve Kur'ân'a ters hususları barındırmadığını zannedecektir. Ancak derinlemesine ve tetkik ederek el-*Kâfî*'yi okuyanlar, gerçeğin böyle olmadığını fark edeceklerdir.

4.1.3. Küleynî'nin *el-Kâfî* Hakkındaki 'Sahih' İfadesi

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, Ahbârî ekolün tamamı ve Usûlî âlimlerin büyük çoğunluğu *el-Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddialarını ispatlayabilmek için öne sürdükleri en önemli argümanlardan biri Küleynî'nin, mukkadimede eseri *el-Kâfî'*nin özellikleri hakkında kullandığı ifadelerdir. Öyle ki günümüz Şîa âlimlerinden biri olan ve hadis ilimlerinde birçok eseri olan Ca'fer es-Sübhânî'ye göre eserdeki rivâyetlerin sahihliği ile ilgili en kuvvetli delil budur.[2145] Ancak Küleynî'nin burada gerçekten el-*Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olduğunu ifade etmek isteyip etmediği tartışma konusudur. Öte yandan eğer kitabındaki hadislerin tamamı için 'sahih' iddiasında bulunmuş olsa bile iddiasının ne kadar isabetli olduğu araştırılmalıdır. Biz burada bu konunun üzerinde durmaya çalışacağız. Mutakaddimûn ve muteahhirûn Şîa âlimlerine göre bu hususta sıhhat kriterlerine bakmak gerekir. Şüphesiz iki dönemin sıhhat kriterleri farklı olduğundan değerlendirme yapılırken bu husus da göz önünde bulundurulmalıdır.

[2144] Kuzudişli, **Şîa ve Hadis,** s. 416.
[2145] Kuzudişli, **Şîa ve Hadis,** s. 417.

Dolayısıyla el-*Kâfî'*de yer alan rivâyetlerin sahihliği konusu mutekaddimûn dönemi hadis âlimlerinin sıhhat kriterlerine göre tartışılmalıdır. Çünkü Küleynî mutekaddimûn hadis âlimlerinden olup onların öngördüğü sıhhat kriterlerine göre el-*Kâfî'*yi telif etmiştir.

Küleynî'nin *el-Kâfî*'yi yazma hikâyesinden anlaşıldığına göre, o kitabını tamamladıktan sonra yazdığı girizgâhta, kitabın yazılış sebebi ve hadislerin değeri hakkında önemli ipuçları vermiştir. Bu sebeple Küleynî'nin girizgâhtaki bazı ifadeleri, kitabı el-*Kâfî*'de rivâyet ettiği tüm rivâyetlerin tümünü sahih addedip etmediğinin tespiti noktasında tartışmaya sebep olmuştur. Biz de sözkonusu ifadelerinden konumuza ışık tutacak olanları ele alacağız. Zira bu ifadelerin el-*Kâfî*'deki hadislerin sıhhat derecesini tespit etmek için ehemmiyet arz ettiği kanaatindeyiz.

1. Küleynî, kitabı *el-Kâfî*'nin girizgâhında eseri yazmadaki gayesini şu şekilde açıklamıştır: "Bana biri gelip[2146]: "Yanımda her şeye yeten 'Kâfî' bir kitabın olmasını istiyorum. Bu kitapta dinî ilimlerin bütün dalları olmalı. Öyle ki dini öğrenmek isteyen bir kimseye bu kitap yeterli gelmelidir. Doğruyu bulmak isteyen, bu kitaba başvurmalıdır. Dini öğrenmek, İki Sadık'ın (Muhammed Bâkır ve Ca'fer Sadık)[2147] sahih rivayetleri[2148]doğrultusunda dinini yaşamak isteyen kimse bu kitapta aradığını bulmalı, böylece Allah Azze ve Celle'nin farzlarını ve Peygamberinin sünnetini eksiksiz yerine getirebilmelidir."[2149]

Küleynî, kitabını yazdıktan sonra, talepte bulunan şahsa şunu söylemiştir: "Allah'a hamdolsun ki, isteğini telif etmemi müyesser kıldı. Kitabımın senin istediğin özelliklere sahip olmasını umuyorum. Kitapta her ne kadar kusur varsa da

---

[2146] eş-Şîrâzî, **Şerhu'l-Usûl Mine'l-Kâfî,** c. 1, s. 36.

[2147] el-Mâzenderânî, Muhammed Salih (ö. 1081/1670), **Şerhu Usûl el-Kâfî,** es-Seyyid Ali 'Âşûr (thk.), Dâru İhyâi't-Turâs el-'Arabî, Beyrut tsz., c. 1, s. 60; Muslim Dâverî ise Sadıklardan maksadın, 'Rasûlullah (sas) ve İmâmlardır. Bak. ed-Dâverî, Muslim, **Usûlu 'İlmi'r-Ricâl Beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk**, Muhammed Ali Ali Salih el-Mu'allim (thk.), Birinci Baskı, Kum 1416/1995, s. 35.

[2148] Ahbariyyun bu ifadeden yola çıkarak, el-*Kâfî*'deki bütün rivayetlerin istisnasız sahih olduğunu ve kendileriyle amel edilebileceğini söylemişlerdir. Onlardaki sıhhat ıstılahı muteahhirûndaki sıhhat ıstılahından farklıdır. Sahih olduğuna hükmetmeleri, eş-Şeyh, Necâşî veya diğer sened âlimlerinin dedikleriyle münhasır değildir. Bilakis onlardan bir kısmı sahihi tevatür olarak anlamışlardır. (el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...**, c. 1, s. 221-223.

[2149] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 8, Mukaddime.

öğüt verme niyetimizde bir kusur yoktur. Çünkü kardeşlerimize, yolumuzun takipçilerine öğüt vermek bizim için bir görevdir. Bu arada günümüzde ve kıyamete kadar gelip geçenlerden bu kitaptan alıntı yapıp onunla amel eden insanların sevaplarından bir payın bana da düşmesini umuyorum…" [2150]

Küleynî'ye talepte bulunan kişinin "Dini ilimlerin tüm dallarını kapsayan, dini öğrenmek isteyene yeterli gelen ve sahih rivayetlerden oluşan" şeklindeki ifadesinden hareketle, Küleynî'nin mutekaddimûn dönemindeki Şîa hadis âlimlerinin sıhhat anlayışına uygun olarak sadece sahih hadislerden oluşan bir kitap telif ettiği söylenebilir.[2151] Bu görüşe göre, kendisinden dini ve ilmi almak için bu kitabı talep eden şahsı, içine düştüğü şüphe ve şaşkınlık ortamından iki Sadık'tan (as) gelen sahih hadislerle çıkarmayı hedefleyen böyle bir kitapta sahih olmayan rivayetlerin bulunması kitabın telif amacına aykırıdır.[2152] Şayet kitabına sahihler yanında zayıf hadisleri de koymuşsa, muhatabın şüphesine yeni şüpheler katmış ve şaşkınlığını artırmış olacaktır. Bu itibarla Küleynî'nin eserinde sahih olmayan hadislerin olması durumunda onun bunları açıklaması gerekirdi.[2153] Daha önce işaret ettiğimiz gibi, el-*Kâfî'*deki hadislerin tümünün sahih olduğunu iddia eden Mirza en-Nûrî'nin ileri sürdüğü deliller arasında en açık ve doğrudan olanı, mukaddimede yer alan bu 'sahih rivayetlerden oluşan' kaydıdır; bunun dışındaki deliller dolaylı olup Küleynî'ye karşı hüsnü zanla söylenmiş sözlerden ibarettir.[2154]

Ancak 'Sahih rivayetlerden oluşan' ifadesinden hareketle yapılan delillendirmenin sorunlu olduğu söylenmiştir. Örneğin Mâmekânî sözkonusu delillendirme ile alakalı olarak şu itirazını dile getirmiştir: "Doğrudur sözü geçen şahıs Küleynî'den 'sahih rivayetlerden oluşan' bir kitap telif etmesini istemiştir. Küleynî bu isteğini yerine getirdiğini söylemekle beraber, ona telif ettiği 'kitabına aldığı hadislerin tamamının sahih olduğunu' veya 'kitabına sahih olmayan hadisleri almadığını' açıkça ifade etmemiştir. Dolayısıyla ifadesinden el-*Kâfî'*ye aldığı

[2150] Küleynî, **el-Kâfî,** Mukaddime, c. 1, s. 9.
[2151] Kuzudişli, **Şîa ve Hadîs,** s. 418.
[2152] Kerekî, Hüseyn b. Şihâbuddin el-Âmilî (ö. 1076/1665), **Hidâyetu'l-Ebrâr ilâ Tarîki'l-Eimmeti'l-Athâr**, Muessesetu Ahyâ' el-Ahyâ', Birinci Baskı, Necef 1396/1976, s. 59; Kuzudişli, **Şîa ve Hadîs,** s. 418.
[2153] el-Hürr el-Âmilî, **Vesâilu'ş-Şî'a…,** c. 20, s. 64.
[2154] Kuzudişli, **Şîa ve Hadîs,** s. 418-419.

hadislerin tamamının sahih olduğu anlamı çıkmaz."[2155] Öte yandan Küleynî'nin, kitabında İmâmlar'dan rivâyet etmediği çok sayıda hadis vardır. Dâverî'ye göre el-*Kâfî'*de Masûmlar'a (as) ait olmayan on iki rivâyet vardır. Hâlbuki söz konusu şahıs, Küleynî'den Masûmlar'dan (as) rivâyet edilmiş sahih hadislerden müteşekkil bir kitap telif etmesini istemiştir ve Küleynî de bu talebine icabet etmiştir. Öte yandan Küleynî kitabına aldığı bütün rivâyetlerin Masûmlar'dan (as) sadır olduğu itikadına sahip değildir. Zira Küleynî, muhatabına şöyle hitap etmektedir: 'Bil ki... Ey kardeş! Allah seni doğru yola iletsin, bir kimse âlimler (İmâmlar)'dan gelen bir konuyla ilgili farklı rivâyetleri salt kendi görüşüne dayanarak ayırt edemez, eğrisini doğrusundan ayıramaz. Onun önünde imâmların şu sözlerinde işaret ettikleri yöntemden başka seçenek yoktur: 1- İmâm demiştir ki: "Rivâyetleri, Allah'ın Kitabı'na arz edin, Allah'ın Kitabı'na uyanı alın, Allah'ın Kitabı'yla çelişeni atın. 2- İmâm başka bir yerde şöyle demiştir: Ammenin (Ehl-i Sünnet) görüşleriyle örtüşen rivâyetleri bir kenara atın; çünkü doğruluk onlara muhalefet etmededir. 3- İmâm başka bir yerde de şunu söylemiştir: Üzerinde ittifak edilen rivâyeti alın; çünkü üzerinde ittifak edilen rivâyette kuşku olmaz. Biz bütün bunların çok azını biliyoruz...'[2156] Şayet Küleynî, kitabına aldığı rivâyetlerin İmâmlar'dan sadır oluşunun kati ve sahih olduğuna inanmış olsaydı, rivayetler arasında tearuz durumunda başvurması gereken hususları sıralamaya çalışmayacaktı.[2157] el-Hûî de Küleynî'nin bu ifadesinden yola çıkarak el-*Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olduğu sonucunu çıkarmanın yanlış olacağını ifade etmiştir. Zira muhatap, Küleynî'den içinde Sadıklar'dan (as) gelen sahih hadisler bulunan bir kitap yazmasını istemiştir. Kitapta sahih olan hadislerden başka hadislerin olmaması şartını koşmamıştır. Buna karşılık Küleynî de –her ne kadar aralarında sahih olmayan rivayetler bulunsa da- muhatabına dinin her konusuna dair Sadıklar'dan (as) gelen sahih hadisler içeren bir kitap sunduğunu belirtmiştir.[2158] Küleynî, Sadıklar'dan (as) hadis rivâyet ettiği gibi, başkalarından da hadis rivâyet etmiştir. el-Hûî, bu tür rivâyetlere on iki örnek vermiştir.[2159]

[2155] ed-Dâverî, **Usûlu İlmi'r-Ricâl**, c. 1, s. 36; Mâmekânî, **Tenkîhu'l-Mekâl…,** c. 1, s. 138.
[2156] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 8,9, (Mukaddime).
[2157] ed-Dâverî, **Usûlu İlmi'r-Ricâl...,** c. 1, s. 37.
[2158] el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 2, s. 83.
[2159] el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 2, s. 83,84.

Muslim ed-Dâverî bu görüşlere itiraz ederek şunları söylemiştir: "Küleynî'nin söyledikleri maksadını net olarak açıklıyor. Bütün hadislerin sahih olduğuna delalet etme noktasında hiçbir problem yoktur. Zira (بالاثار الصحيحة) ifadesindeki cer harfi (يجمع) fiiline tealluk eder; bu durumda cümleden 'cem etme işi sadece sahih hadislerden olur' anlamı çıkar. Sahih ve gayrı sahihleri toplama işine, sahih hadisleri toplamak denmez. İkinci ihtimal ise, harfi cerrin (يريد) fiiline müteallik olmasıdır. Bu durumda da muhatap, dini ilimleri sahih hadislerle istiyor anlamı çıkar ki, Küleynî'de onun bu isteğine icabet ederek, sahih hadisleri toplamıştır. Muhatap dini ilimleri sahih hadislerle öğrenmek istemişken, nasıl olur da Küleynî, talep edilen bu kitaba sahih ve gayrı sahih hadisleri yerleştirir.?!! ed-Dâverî'ye göre her iki ihtimalde de Küleynî'nin kitabı el-*Kâfî'*ye sadece sahih hadisleri almış olması gerekiyor. Dolayısıyla el-*Kâfî*'deki bütün hadisler sahihtir. Muteahhirûndan bazı âlimler hariç, hiç kimsenin bu ibarede sıkıntı olduğunu söylediğini zannetmiyorum."[2160]

2. el-*Kâfî*'deki bütün hadislerin sahih olduğunu ileri sürenlerin diğer bir delili, Küleynî'nin kitabının girizgâhında kullandığı 'Sadıklar'dan (as)[2161] gelen rivayetleri nakledeceği' ifadesidir. Küleynî'nin bu ifadesinin[2162] el-*Kâfî*'deki rivayetlerin tümünün sahih olduğuna delalet edip etmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Örneğin el-Hûî'ye göre, Küleynî, kitabın girizgâhında bu ifadeyi kullanmış, ancak eserinde İmâmlardan (as) gelmeyen rivayetlere de yer vermiştir.[2163] el-Hûî'ye göre bunda yadırganacak bir durum yoktur. Zira Küleynî'nin muhatabı, ondan 'Sadıklar'dan gelen sahih hadisleri kapsayan bir kitap telif etmesini' talep etmiştir. Muhatap bu talebinde, telif edeceği kitabında sahih olmayan veya Sadıklar'dan gelmeyen sahih hadisleri koymaması şartını koşmamıştır. Küleynî de onun isteğini yerine getirmiş ve Sadıklar'dan (as) gelen sahih hadisleri içine alan el-*Kâfî* adlı kitabını telif etmiştir. Bu arada faydalı olabilir düşüncesiyle, İmâmlar'dan (as) gelen, ancak sahih olmayan veya onlardan gelmeyip de sahih olan rivâyetleri de içine almış olabilir.[2164] Bihbehânî de aynı konuda eleştirilerde bulunmuş ve kitapta Masûm'a (as) dayanmayan çok sayıda hadisin varlığına işaret etmiştir. Konuyla alakalı olarak çok

[2160] ed-Dâverî, **Usûlu İlmi'r-Ricâl...,** s. 38, 39.
[2161] 'Sadıkeyn' şeklinde okuyanlara göre, İmâm Sâdık ve İmâm el-Bâkır kastediliyor.
[2162] Küleynî **el-Kâfî,** c. 1, s. 8.
[2163] el-Hûî bu tür rivayetlere on iki örnek vermiştir. Bkz. **Mu'cem…,** c. 1, s. 83-85; Fadlî, Abdulhâdî, **Usûlu'l-Hadâs**, Merkezu'l-ğadîr, İkinci Baskı, Beyrut 1430/2009, s. 271-273.
[2164] el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 1, s. 82,83.

sayıda örnek de vermiştir.[2165] İleri sürdüğü eleştiriler konusunda Bihbehânî'ye cevap vermeye çalışan Mirza en-Nûrî, aslında bu tür hadislerin bir zararının olmadığını söylemiştir. Zira zikredilen rivâyetlerin büyük bir kısmı İmâmların doğum ve vefat tarihleri ile ilgili isnatsız olarak babların başında verilen bilgilerden ibarettir. Öte yandan bu durum, rivayet ettiği hadisin bir kelimesinin anlamını kendisinin açıklaması veya dilbilimcilerden açıklamasını nakletmeye benzer. Nakledilen bu açıklamaların İmâmlara (as) ait olmasına ise gerek yoktur. Bütün bunlar dini konulara girmeyen hususlardır. Küleynî'nin muhatabı ise, kendisinden dinî konularla alakalı sahih hadisleri nakletmesini istemiştir.[2166] Mirza en-Nûrî, bu itirazın rivayetlerin sahih olup olmaması ile ilgili değil, İmâmlardan (as) gelip gelmemesi ile alakalıdır.[2167] Ancak Küleynî'nin muhatabı, İmâmlardan (as) aktarılan rivayetlerde sıhhat şartını dile getirdiği için, onlardan nakledilmeyenler sahih hadis şartı kapsamının dışında kalmıştır.[2168] Konuyla alakalı olarak el-Hûî'nin verdiği misalleri inceleyen Muslim ed-Dâverî'ye göre, el-Hûî'nin işaret ettiği rivâyetlerin büyük bir kısmı Masûm'dan (as) gelmektedir. Bir kısmı da İmâmın (as) hadisini yorumlayan ya da önceki hadisin içeriğini yansıtan rivâyetlerdir. Muslim ed-Dâverî, diğer bir kısım rivâyetlerin de cennet veya cehennem gibi içeriğinin mutlaka Masûm'dan (as) gelmesi gereken rivayetler olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla gaybi konularla ilgili rivâyetlerin hükmen Masûmlardan gelmiş olması gerekir.[2169] ed-Dâverî sözü, Masûm'dan (as) başka gaybi konular hakkında bilgi verebilecek kimse yoktur demeye getirerek hadislerin hükmen merfu', yani İmâmlardan sadır olduğunu vurgulamaya çalışır. Abdurrasûl Gaffâr ise konumuzla alakalı olarak şunu söylemiştir: Şayet Küleynî, mukaddimesinde 'sahih hadisler' ifadesini kullanmakla yetinmiş olsaydı herhangi bir sorun çıkmayacaktı.[2170] Anlaşılan Abdurrasul'a göre problemin sebebi, Küleynî'nin mukaddimedeki 'Sadıklar'dan (as) gelen rivayetleri nakledeceğim' ifadesidir. Abdurrasûl Gaffâr bu değerlendirmesiyle, el-*Kâfî*'de İmâmlar (as) dışındaki şahıslardan gelen rivayetlerin sahih olduğu düşüncesini benimsemiş olmaktadır.[2171]

[2165] Bihbehânî, **Risâletu'l-İctihâd**, s. 160; Küleynî, **el-Kâfî**, c. 7, s. 70, 75, 276, 388; c. 1, s. 378,387.
[2166] Mirza en-Nûrî, **Hatime…**, c. 3, s. 502.
[2167] Mirzâ en-Nûrî, **Hatime…,** c. 3, s. 503; Kuzudişli, **Şîa ve Hadîs,** s. 419.
[2168] Kuzudişli, **Şîa ve Hadîs,** s. 420.
[2169] ed-Dâverî, **Usûlu 'İlmi'r-Ricâl…**, s. 41-46.
[2170] Gaffâr, **el-Küleyn ve'l-Kâfi**, s. 429.
[2171] Kuzudişli, **Şîa ve Hadîs,** s. 420.

Sonuç olarak Küleynî'nin girizgâhtaki ifadesinden hareketle, bazı Şîa âlimlerine göre Masûmlar dışındaki şahıslardan gelen rivâytetlere yer vermesi, kitaptaki rivayetlerin tamamının sahih olmadığına delil teşkil ederken, bazıları bu durumun onun kitabının sahih sayılmasına bir etkisinin olmadığı görüşündedir. Bu tartışmaları bir tarafa bıraksak bile, söz konusu durum en azından Küleynî'nin el-*Kâfî'*nin girizgâhında koyduğu kurala bağlı kalmadığının göstergesidir.

2. el-*Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olduğunu kabul etmeyen Şiî âlimlerin ileri sürdüğü diğer bir delil de Küleynî'nin ihtilaflı rivâyetlerle ilgili kullandığı ifadeleridir. Küleynî, kitabı el-*Kâfî'*de yer alan mutearız hadisler ve çözüm yolları hakkında bilgi verme ihtiyacı duymuştur. Mütearız rivâyetler arasında seçim yapmayı, 1- Kur'ân'a uygun olması, 2- Ammey'e (Ehl-i Sünnet) muhalif olması ve 3- Meşhur olması esaslarına bağlamıştır.[2172] Bu âlimlere göre, Küleynî'nin bu ifadeleri eserindeki hadislerin tamamının sahih olduğuna inanmadığının göstergesidir.[2173]

Küleynî'nin girizgâhtaki ilgili ifadeleri şöyledir:

'Bil ki ey kardeşim! Allah seni doğru yola iletsin, bir kimse âlimler (İmâmlar)'dan gelen bir konuyla ilgili farklı rivâyetleri salt kendi görüşüne dayanarak ayırt edemez, eğrisini doğrusundan ayıramaz. Onun önünde imâmların şu sözlerinde işaret ettikleri yöntemden başka seçenek yoktur: İmâm demiş ki: "Rivâyeti Allah'ın kitabına arz edin. Allah'ın kitabına uygun olanı alın, muhalif olanları ise atın; kavme (Ehl-i Sünnet) uygun rivâyetleri bir kenara atın; çünkü doğruluk onlara muhalefet etmededir; üzerinde ittifak edilen rivâyeti alın. Çünkü üzerinde ittifak edilen rivâyette kuşku olmaz. Ancak (bugün) bütün bunların çok azını biliyoruz. Bu tür hadislerin tamamı için İmâm'a başvurmaktan ve İmâmın şu sözüyle önümüze açtığı yoldan daha güvenilir ve ihtiyatlı bir yol bulamıyoruz: '(İhtilaf edilen rivayetlerde) kendini (İmâma) teslim ederek istediğin hadisle amel edebilirsin.'[2174]

Bazı Şiî âlimlere göre Küleynî'nin bahsettiği rivâyetler arasındaki ihtilaf, hiçbir şekilde giderilemeyen birbirine zıt anlamına gelir. Diğer bir kısmına göre ise

[2172] ed-Dâverî, **Usûlu 'İlmi'r-Ricâl…**, s. 47.
[2173] Kuzudişli, **Şîa ve Hadîs,** s. 420-421.
[2174] Küleynî, **el-Kâfi**, c. 1, s. 8-9.

zahiren manaları birbirine yakın, ancak gerçekte birbirine zıt anlamlar taşıyan rivâyetlerdir.[2175] *el-Kâfî*'nin tamamının sahih olduğuna inanmayan Şîa hadis âlimlerine göre, Küleynî, tercih yollarından bahsederek, kitabının tümünün sahih rivâyetlerden oluşmadığını ifade etmiştir. Ancak bu kurallardan bahseden Küleynî bu kuralları kitabında uygulayıp uygulamadığını açıklamamıştır. Dolayısıyla bu konu Şiî âlimler arsında tartışma konusu olmuştur.[2176] Zira Küleynî'nin kendisi de 'Biz bütün bunların çok azını biliyoruz' diyerek,[2177] söz konusu kuralları tatbik etmedeki zorluğu itiraf etmiş gibidir. el-Meclisî, Küleynî'nin işaret ettiği metotları bilmenin ve sözü edilen metotları kullanarak ihtilafları ortadan kaldırmanın zorluğuna işaret etmiştir. Zira hadisleri Kur'ân'a arz edebilmek için, Kur'ân'ı gerçek anlamda bilmek ve anlamak gerektirmektedir. Oysa Kur'ân'ın birçok hükmü zahirinden elde edilemediğini vurguluyor.[2178] Birbiriyle çelişkili rivâyetler arasında tercih yapabilmek için Küleynî'nin koyduğu kurallardan ikincisi olan, 'Amme'nin (Ehl-i Sünnet) görüşleri ile örtüşen rivâyetleri bir kenara bırakmak ve onlara muhalefet etmek' metodunu uygulamak da benzer zorlukları bünyesinde barındırmaktadır. Çünkü bu onların bütün görüşlerini bilmeyi gerektirir ki, bu da oldukça zordur. Zira Ehl-i Sünnetin âlimlerinin ihtilaf etmedikleri konular yok denecek kadar azdır. Durum böyle olunca Ehl-i Sünnetin rivâyetlerinden hangisine arz edileceği hususu, içinden çıkılması zor bir konudur.[2179]

Küleynî'nin rivâyetler arasındaki ihtilafı gidermede izlenecek üçüncü yol olarak tavsiye ettiği 'icmâ'ı esas alma' yöntemi de el-Meclisî'ye göre problemlidir. Burada icma'dan ne kastedildiği net değildir. Eğer burada icma' ile kastedilen, muteahhirûn dönemi Şîa âlimlerinin anladığı üzere 'kendisiyle fetva verilen şey' ise bunun hangi fetva olduğunu bilmek zor hatta imkânsızdır. Yok eğer kastedilen 'meşhur olan fetva' ise, bu kendi başına delil olmasa bile çelişkili ve müteâriz rivâyetler arasında tercih sebebi sayılabilir. Ancak burada da erken dönemlerde, Şia'da fetva faaliyetinin bulunmadığı itirazıyla karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla bu görüş de problemlidir demek mümkündür. Erken dönem Şîa âlimlerinin işi hadis

[2175] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**, c. 1, s. 22.
[2176] ed-Dâverî, **Usûlu 'İlm'r-Ricâl…**, s. 47.
[2177] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 8-9.
[2178] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl**..., c. 1, s. 23-24; Kuzudişli, **Şîa ve Hadîs,** s. 4421-422.
[2179] el-Meclisî**, Mirâtu'l-'Ukûl...**, c. 1, s. 23; Kuzudişli, **Şîa ve Hadîs,** s. 4421-422.

rivâyet etmekti. Tasnifatları da hadisleri cemetme, rivâyet etme ve tedvin etmekten ibaretti. Eğer icma' ile murad edilen, bir hadisin çokça rivâyet edilmesi veya adetleri olduğu üzere birçok muteber asılda tekrarlanması ise, bunu de tespit edebilmek oldukça zordur.[2180]

el-Hûî'ye göre Küleynî iki ihtimalle, *el-Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olduğu sonucuna varmış olabilir:

Birinci ihtimal, kitabındaki rivâyetlerin bizatihi sıhhat şartlarını taşıyor olması düşüncesidir. Başka bir ifade ile hâricî karineler olmaksızın bu rivayetlerin sahih olduğunu iddia etmiş olabilir. Ancak böyle bir iddianın batıl olduğu kesindir. Çünkü kitapta mürsel rivayetlerin yanı sıra senedinde mechul ve Ebû'l-Buhteri vb. hadis uydurmakla ve yalancılıkla meşhur olan râvilerin yer aldığı hadisler vardır.

İkinci ihtimal ise, Küleynî'nin rivayet ettiği hadisler bizatihi sıhhat şartlarını taşımasalar bile, hâricî karinelere dayanarak sahih ve kendilerine itimat edilmesi gereken hadisler olarak hüküm vermiş olabileceğidir. Bu düşünce de haddi zatında mümkün olabilir. Ancak bu bizim için bağlayıcı olamaz ve bu konuda onu tasdik etme imkânımız yoktur. Bu kaynakların tümünün doğruluğunu tespit etmek pek zordur. Kaldı ki bu durumda "kitabımdaki hadislerin tamamı sahihtir" ifadesi, karinelerden yola çıkarak, ictihadî bir görüşün beyanından ibaret olmuş olur. Onun karine olarak kabul ettikleri, başka bir âlime göre sıhhat delili olmayabilir. Masûm'dan (as) sadır olduğunu kati olarak reddetmesek bile, *el-Kâfî*'de şaz rivâyetlerin olduğu gerçeği vardır. Durum böyle iken nasıl olur da *el-Kâfî'*deki bütün hadislerin sahih ve Masûmlardan (as) sadır olduğu iddia edilebilir? Zikrettiğimiz bu hususlardan da açıkça anlaşıldığı gibi, *el-Kâfî'*deki hadislerin tamamı sahih değildir. Örneğin eş-Şeyh es-Sadûk, *el-Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olduğuna inanmıyordu. Aynı şekilde es-Sadûk'un (ö.381/991) hocası Muhammed b. el-Hasan b. el-Velid (ö.433/1042) de *el-Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olduğu kanaatini taşımıyordu. Şunu da ifade edelim ki, es-Sadûk, hadislerin tashihi noktasında hocasının yolunu takip ediyordu.[2181] Netice olarak deriz ki, el-Kâfî'deki hadislerin

[2180] Kuzudişli, **Şîa ve Hadîs,** s. 422; el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...**, c. 1, s. 23-24.
[2181] es-Sadûk, **Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh,** c. 2, s. 60, Bâbu Savmi't-Tatavvui ve Sevâbuh, h. no: 1816, es-Sadûk bu hadisin zeylinde sözkonusu açıklamayı yapmıştır.

tamamı sahih değildir. Şüphesiz bazı rivayetleri zayıftır ve bir kısmı da Masûmlar'dan (as) gelmemiştir.[2182]

Günümüz Şîa âlimlerinden biri olan Ca'fer es-Sübhânî de el-Hûî'nin söylediklerine yakın şeyler söylemiştir: Bu ifadeden açıkça anlaşılıyor ki Küleynî'nin kitabına aldığı rivâyetlerin tamamının Masûmlar'dan (as) sadır olduğuna dair kesin kanaati yoktu. Öte yandan eğer Küleynî'ye göre el-*Kâfî*'deki bütün hadisler sahih olmuş olsaydı, bunun açık bir şekilde başkalarınca ondan nakledilmesi gerekirdi. Örneğin Küleynî'den sonra ikinci tabakada gelen es-Sadûk, bu ifadeyi kitaplarından birinde nakledecekti. Hatta Küleynî'nin sahih dediklerini tashih, zayıf gördüklerini zayıf addetmesi gerekirdi. Çünkü Küleynî derece olarak, es-Sadûk'un hocası Muhammed b. el-Hasan b. el-Velid'den daha aşağıda değildir. Nitekim es-Sadûk, hocasının zayıf gördüğü hadisleri zayıf, sahih gördüklerini sahih kabul etmiştir.[2183] Bütün bunlar el-*Kâfî*'deki hadislerin tamamının es-Sadûk'a göre sahih olmadığını göstermektedir. [2184]

Çağdaş Şiî âlimleden biri olan Âsıf Muhsinî de benzer bir değerlendirmede bulunmuştur: Küleynî eserindeki hadisler için sahih hükmünü verirken, ya duyu organlarına (yani somut bilgiye) veya tahmine[2185]dayanmıştır. Bir konuda hüküm veren âdil bir kişi, görme ve işitme gibi duyu organlarına dayanarak bunu yapıyorsa, bu hüküm bağlayıcılık açısından diğer insanlar için de değer taşımaktadır. Ama bu şahıs kendisine göre delil teşkil eden bazı özel karinelere dayanarak bir hadisin sahih olduğu sonucuna ulaşıyorsa, bu bir ictihad ve tahmindir ve sadece sahibini bağlar. Çünkü bir müctehidin ictihadı sadece onu bağlar, bir başka müctehidi bağlamaz.[2186]

Sonuç olarak muteahhirûn dönemi Şîa âlimlerinin, Küleynî'nin bir hadis hakkında sahih hükmünü verirken, neye göre hüküm verdiğini bilmeleri mümkün görünmemektedir. Çünkü muteahhirûn dönemi âlimlerinin, Küleynî'nin bir hadise sahih hükmünü verirken herhangi bir karineye dayanıp dayanmadığını tespit etmeleri

[2182] el-Hûî, **Mu'cem...**, c. 1, s. 85,86.
[2183] es-Sadûk, **el-Fakih...,** c. 2, s. 60.
[2184] Sübhânî, **Kulliyât...,** s. 373.
[2185] 'Tahmin' kelimesi burada sözlük anlamında değil ictihadda olduğu gibi 'bir hususta müçtehidin deliller ışığında karar vermesi' şeklinde ıstılah anlamındadır. Şiî kaynaklarda çoğu kere 'hadis (varsayım) ve tahmin şeklinde kullanılır. Bkz. Kuzudişli**, Şîa ve Hadis,** s. 425.
[2186] Muhsinî, **Buhûs…,** s. 273; Kuzudişli**, Şia ve Hadis,** s. 426.

mümkün değildir. Zira mutekaddimûn dönemi Şîa âlimlerinin hadisin tashihinde esas aldığı karineler muteahhirûn Şîa âlimleri tarafından bilinmemektedir.[2187] Bu durumda, Küleynî'nin verdiği sahih hükmünü kabul etmek için bir tek sebep kalmaktadır. O da ona duyulan sınırsız güvendir. Bunun açık delili ise, el-*Kâfî'*deki hadislerin tamamını kayıtsız şartsız sahih kabul edenlerin, geçtiği her yerde abartarak Küleynî'yi övmeleridir.

Küleynî'nin çeşitli karinelerden hareketle bir hadise sahih hükmünü vermesinin başkaları için de bağlayıcı olduğu, söz konusu karinelerin tahmine değil duyu organlarına dayandığı görüşünü savunan Şiî âlimler de vardır. Bunlardan birisi olan Muslim ed-Dâverî, şayet bu karineler şahsi olsaydı ve günümüzde bilinmeseydi bir sorundan bahsedilebileceğini, ancak onların bilindiğini ve rivayetlere uygulanabildiğini, dolayısıyla bu karinelere dayanarak hadisler hakkında sıhhat değerlendirmesi yapmanın tahmin değil duyu organlarına dayanan (hissî) bir değerlendirme olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Küleynî'nin bir hadise 'sahih' derken uyguladığı karineler şunlardır:

a. Hadisin aklî delillerin gereklerine uyması,
b. Kur'ân-ı Kerim'in nassına uyması,
c. Tevatür yoluyla doğruluğu kesin olan Sünnet'e uyması,
d. Hak fırkanın (İsnaaşeriyye Şîası) üzerinde ittifak ettiği prensiplere uyması. Bu hususlar, ahad haberin bizatihi kendisi olmasa bile içeriğinin sahihliğine delalet eder.[2188]

Küleynî, kitabı el-*Kâfî'*ye hadis alırken, mürsel, münkatı', mu'dal, râvinin zayıf olması veya mechul olması gibi hadisin sıhhatine zarar veren bazı hususlara dikkat etmemiştir. Dolayısıyla rivâyetleri hüccet sayılacak kadar sahih olmayabilir. Ancak Küleynî rivâyetleri meşhur, mutemet ve senedine bakmaya ihtiyaç bırakmayan asıllardan almıştır. Hadisleri aldığı bu asıllardan bir kısmı İmâm el-Hucce'ye arzedilmiş ve sahihliğini onaylamıştır. Buna örnek olarak Yunus, el-Halebî vb. Şahısların kitaplarını verebiliriz. O, bu hadisleri birçok tarikten de rivâyet

[2187]eş-Şehid es-Sânî, **Muntaka'l-Cuman…**, c. 1, s. 14.
[2188]ed-Dâverî, **Usûlu 'ilmi'r-Ricâl…**, s. 55-56; Kuzudişli**, Şia ve Hadis,** s. 428.

etmiştir. Dolayısıyla burada yapılması gereken, asıl ya da mutemet kitap müellifinin söz konusu hadisi İmâma nispetinin doğru olup olmadığına bakmaktır. Öte yandan Küleynî'nin bazı asıllara ulaşan isnadlarında çok sayıda meçhul, zayıf hatta yalancı râvilerin varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. Bu durumda onun rivâyetlerini asıllardan güvenilir yollarla aldığına dair iddialar şüpheli hale gelmektedir. Bu yaklaşıma ise şu şekilde itiraz edilmiştir: 'Küleynî, Senedine bakmaya ihtiyaç bırakmayacak asıllara ve döneminde meşhur kitaplara ulaşan isnatların büyük bir kısmına sahipti. Hatta bu asıllardan Yunus, el-Halebî vb. asıllar İmâm'a (as) arzedilmiş ve İmâm onları tashih etmiş ve onaylamıştır. Ancak sözü edilen asıl ve eserlerden hadis naklederken teberrüken bu isnatlardan sadece bir veya birkaçını zikretmiştir. Değişik nedenlerden dolayı zikrettiği isnatlarda zayıf veya meçhul râvilerin olup olmamasına dikkat etmemiştir.'[2189]

Netice itibariyle Küleynî'nin *el-Kâfî'*nin girizgâhında sarfettiği ifadelerden yola çıkarak, bütün rivâyetlere sahih hükmünü vermek yanlış olup, sağlıklı bir değerlendirme değildir.

Küleynî ve özellikle kitabının girizgâhındaki ifadelerinden yola çıkarak, kitap hakkında yapılan eleştiri ve bu eleştirilere verilen cevaplara işaret ettikten sonra, şimdi de mutekaddimûn ve muteahhirûn dönemi Şîa âlimlerinin *el-Kâfî'*ye yönelik tenkitlerini ele alacağız. Bu tenkitlerin bir kısmı senedle alakalıdır. Bir kısmı da metinle alakalıdır. Şiî âlimler, *el-Kâfî'*deki bazı hadisleri Kur'ân'a aykırılık, tarihi verilere aykırılık, ilmi gerçeklere aykırılık, sahih olduğu katî olan hadislere aykırılık ve Şîa'nın inanç esaslarına aykırılık gibi metin tenkidi kriterleri ışığında tenkid etmişlerdir.

4.2. el-KÂFÎ HADİSLERİNİ TENKİT EDENLER

4.2.1. *el-Kâfî* Hadislerini Tenkid Eden Mutekaddimûn Dönemi Âlimleri

Daha önce de işaret etiğimiz gibi, el-*Kâfî*'deki bazı rivâyetler, mutakaddimûn dönemi Şîa âlimleri tarafından tenkit edilmiş ve zayıf oldukları belirtilmiştir. Dolayısıyla el-*Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olduğu meselesi tartışma konusu olmuştur. Özellikle *el-Kâfî'*deki hadislerin es-Sadûk, el-Mufid gibi mutekaddimûn

[2189] ed-Dâverî, **Usûlu 'İlmi'r-Ricâl…,** s. 50.

Şîa âlimleri tarafından eleştirilmiş olması, eserdeki hadislerin tamamının sahih olduğunu kabul etmeyen, başka bir ifade ile el-*Kâfî'*deki rivâyetlere eleştirel yaklaşan âlimlerin elini güçlendirirken eserdeki hadislerin tamamının sahih olduğu görüşünde olanları ise zor durumda bırakmaktadır. Her şeyden önce el-*Kâfî*'de bulunan bir hadisin Şeyh es-Sadûk, et-Tusî, el-Mufîd vb. Şîa âlimleri tarafından eleştirilmesi ve sahih sayılmaması, mutekaddimûn dönemindeki temel kaynakların en önemlisi olan el-*Kâfî*'deki hadislerin İmâmlara (as) nispetinin kesin olduğu tezini zayıflatmaktadır. Söz konusu hadislerin İmâmlara (as) nispeti kesin olsaydı, aynı veya yakın dönemlerde yaşayan hadis ulemasının da onları kabul etmeleri beklenirdi. Bu tenkitler, Küleynî, kitâbı el-*Kâfî*'deki hadislerin tamamının sahih olduğuna inanıp bunu kitabın girezgahında dile getirmiş olsa bile, asırdaşları olan âlimlerin aynı görüşü paylaşmadıklarını göstermektedir. Konumuzun daha iyi anlaşılması için, el-*Kâfî'*de yer alan, ancak Şeyh es-Sadûk, et-Tûsî ve el-Mufid gibi Şiî hadis âlimleri tarafından tenkit edilerek zayıf addedilen çok sayıdaki hadisten bir kısmını ve tenkit eden mutekaddimûn Şîa âlimlerini örnek olarak zikredeceğiz.

4.2.1.1. Muhammed b. Ali b. Babeveyhî el-Kummî es-Sadûk (ö. 381/991)

Küleynî ile muasır olan ve Şîa hadis dünyasının en önemli simalarından biri olan Muhammed b. Ali b. Babeveyhî el-Kummî es-Sadûk kitâbı *Men lâ Yahduruhu'l-Fakîh*'te şu ifadeleri kullanmıştır: "Ben bazı musanniflerin her rivâyet ettiklerini kitabıma almayı hedeflemedim. Bilakis kendisiyle fetva verebileceklerim, sahih olduğuna hükmettiklerim ve benimle Rabbim arasında hüccet olduğuna kanaat getirdiklerimi kitabıma aldım."[2190]

Bu sözlerden açıkça anlaşılıyor ki, es-Sadûk'un itikadına göre el-*Kâfî'*de, diğer kitaplarda olduğu gibi, sahih hadislerin yanında sahih olmayanlar da bulunmaktadır.[2191] es-Sadûk'un *el-Kâfî* Hadislerini tenkit ettiğine dair şu örnekeleri vermek mümkündür:

Muhammed b. Ali b. Babeveyhî el-Kummî es-Sadûk şöyle rivayet etmiştir:

[2190] es-Sadûk, **Men Lâ Yahduru'l-Fakîh**, c. 1, s. 3, en-Nûrî, **Hatimetu'l-Mustedrek…**, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, c. 5, s. 148; el-Hürr el-Âmilî,, **Vesailu'ş-Şîa…**, c. 3, s. 173-197; el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 1 s. 26.

[2191] el-Hûî, **Mu'cem…**, c. 1, s. 26

Muhammed b. el-Hasan es-Saffâr, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali'ye (as) şu mektubu yazdı. 'Bir adam iki kişi için aynı vasiyette bulunuyor. Bu durumda iki kişiden birinin terikenin yarısını, diğerinin de terikenin kalan yarısını alması caiz midir? Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali (as) Cevaben şu tevkii (cevabı) verdi: "Vefat edenin vasiyetine muhalefet etmeleri uygun değildir. İnşaallah onlara emrettiği şekilde hareket ederler."

Yanımdaki bu Tevkî bizatihi onun (as) hattıyladır.

Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin kitabında ise şu rivayet vardır:

1- Ahmed b. Muhammed → Ali b. el-Hasan → Kardeşleri Muhammed ve Ahmed → Babalarından → Dâvûd Ebû Yezid → Bureyd b. Muaviye dedi ki:

'Bir adam ölmeden önce iki adama aynı vasiyette bulundu. Adamlardan biri diğerine, sen terekenin yarısını al. Bana da terekenin yarısını ver. Diğeri bunu reddetti. Bunun üzerine Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'a söz konusu meselenin hükmünü sordular. Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık): 'Bu onundur' (ذلك له) demiştir'[2192] cevabını verdi.

es-Sadûk, Küleynî'nin el-*Kâfî*'de rivayet ettiği bu hadisle alakalı olarak şunu demiştir: Ben Küleynî'nin naklettiği hadisle amel etmiyorum. Hasan b. Ali'nin el yazısıyla yanımda olan rivayete göre fetva veriyorum. Şayet iki haber de sahih olsaydı, o zaman yine de benim Hasan b. Ali'den gelen rivayete göre fetva vermem gerekirdi. Çünkü haberlerin değişik yönleri vardır. Her imâm kendi dönemini ve ahkâmını diğer insanlardan daha iyi bilir. Tevfik Allah'tandır.'[2193]

Görüldüğü üzere Şeyh es-Sadûk, açıkça Küleynî rivayetine atıfta bulunarak onun eserinde olan bir hadisin diğer hadise muhalif olduğunu ifade etmiştir. 'Her iki hadis de sahih olsaydı…' ifadesi, aslında Şeyh es-Sadûk'un Küleynî rivayeti hakkında şüpheleri olduğunu göstermektedir.

[2192] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Vasaya, Bâbu Men Avsa İla İsneyni Feyenferidu Kullun Minhuma Bibe'di't-Terike, c. 7, s. 47, h. no: 2.
[2193] es-Sadûk, **Men Lâ Yahduru'l-Fakîh**, c. 4, s. 203.

2- Muhammed b. Ya‘kûb el-Küleynî → Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyn → Muhammed b. Kays → Ebû Abdullah’dan (as) rivayet edenlerden birinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Ölen bir kişi bir adama vasiyette bulunur. Ancak onun küçük bir oğlu vardır. Oğlu büyür ve kendisine vasiyette bulunulan kişiye giderek, ‘malımı bana iade et çünkü ben evleneceğim’ der. Vasi ise bu isteğini kabul etmez. Bunun üzerine gider ve zina eder. Ebû Abdullah (as): “Bu zinadan kaynaklı günahın üçte ikisi evlenmek için malını isteyene malını vermekten imtina eden vasiye ait olur.” Şeklinde cavap vermiştir.[2194]

es-Sadûk bu hadisi Muhammed b. Ya‘kûb ‘un kitabı dışında hiçbir yerde bulmadığını belirtikten sonra “Onu birden fazla kişi bana rivayet etti. Onlardan biri de Muhammed b. Muhammed b. İsâm el-Küleynî’dir. O da Muhammed b. Ya‘kûb ’dan rivayet etmiştir.” demiştir.[2195]

el-Hûî’nin belirttiğine göre eş-Şeyh es-Sadûk kitabını, ‘Nimetullah’ olarak meşhur olan es-Seyyid eş-Şerif Ebû Abdullah’ın Muhammed Zekeriyyâ’nın telif ettiği ‘*Men Lâ Yahduru’t-Tabîb’* benzeri genel anlamda fıkıhta her türlü soruya cevap verebilecek, itimat edebileceği, kâfi ve şâfi bir kitap telif etmesini talep etmesi etmesi üzerine yazmıştır. el-Hûî, Şeyh es-Sadûk’un buna binaen *Men Lâ Yahduru’l-Fakîh* kitabını telif etmesinin, Küleynî’nin kitabı el-*Kâfi*’yi yeterli bulmamasından kaynaklandığını belirttikten sonra şöyle demektedir: “Şayet el-*Kâfi*’nin yeterli olduğuna kanaat getirmiş olsaydı, es-Seyyid eş-Şerif Ebû Abullah’a, ‘bu istediklerin *el-Kâfi*’de mevcuttur, yeni bir kitap telif etmeme ihtiyaç yoktur’ demesi gerekirdi. Bunu yapmadığına göre, ona göre *el-Kâfî* kitabı ismiyle müsemma olmayıp, sıhhat ve içerik yönünden yeterli değildir.”[2196]

4.2.1.2. Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî’nin (ö. 460/1068)

Mutekaddimûn Şiî âlimlerden önde gelenlerden biri olan et-Tûsî de el-*Kâfi*’de geçen çok sayıda hadisi sened ve metin yönünden tenkide tabi tutarak zayıf olduğu

[2194] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu’l-Vasaya, Bâbu el-Vasiyyu Yudriku Eytâmehu Feyemtenûne Min Ahzi Mâlihim ve Men Yudrik, c. 7, s. 69, h. no: 9.
[2195] es-Sadûk, **Men Lâ Yahduru’l-Fakîh**, Bâbu el-Vasiyyu Yemne’u el-Vârise Mâlehu Ba’de’l-Bulûği Feyezni Li’aczihi Ani’t-Tezvîci, c. 4, s. 168, h. no: 5526.
[2196] el-Hûî, **Mu’cem…**, c. 1, s. 26.

hükmünü vermiştir. Biz burada konu uzamasın diya birkaç tanesine işaret etmekle yetineceğiz.

1- Muhammed b. Ya'kûb → el-Hüseyin b. Muhammed → Muallâ b. Muhammed → Bustam b. Murra → İshak b. HassÂn →el-Heysem b. Vâkid → Ali b. el-Hasan el-Abedî → Ebû Harun, Ebû Said el-Hudrî'nin şöyle dediğini rivâyet eder: "Rasûlullah (sas):Yâ Bilal Ebû Kubeys dağına çıkarak şu ilanı yap: Rasûlullah, bıyıklı balık, keler ve ehli eşek etini haram kıldı…"[2197]

et-Tûsî Küleynî'den rivâyet ettiği bu hadisi sened tenkidine tabi tutarak şu ifadeleri kullanmıştır: Hadisin ifade ettiği, ehli eşek etinin haram olması, Ammenin (Ehl-i Sünnet) rivâyet ve görüşlerine uygundur. Bu hadisi rivâyet edenlerin çoğunluğu Ammî (Ehl-i Sünnet) dirler. Ehl-i Sünnet'e has olan rivâyetlere iltifat edilmez.[2198] Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, et-Tûsî el-*Kâfî*'deki hadislerin tamamının sahih olduğuna inanmamaktadır.

1. et-Tûsî'nin tenkit ettiği diğer bir hadis de, gül suyu ile temizliğin olup olmadığı konusundaki şu rivâyettir:

Ali b. Muhammed →Sehl b. Ziyad →Muhammed b. İsa → Yunus (b. Abdurrahman), Ebû'l-Hasan'a (as)[2199] gül suyu ile gusleden ve namaz kılmak üzere onunla abdest alan bir adamın durumunu sordum. "İmâm da bunda bir beis olmadığını söylediğini rivayet etmiştir. [2200]

Hadisi Küleynî'ye nispet ederek eserine alan Şeyh et-Tûsî'nin açıklamaları şöyledir: Her ne kadar bu rivâyet asıllarda ve kitaplarda tekrarlansa da bu haber aşırı derecede şazdır. Haberin aslı 'Yûnus → Ebû'l-Hasan' isnadıyla gelir. Ondan başkası

[2197] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-At'ime, Bâbu Câmiun fi'd-Devâbi Elleti Lâ Tu'kelu Lahmuhâ, c. 6, s. 243,244, h. no: 1; et-Tûsî, **Tehzîbu'l-Ahkâm**, Bâbu's-Saydi ve'z-Zekâti, c. 9, s. 40, h. no: 168.

[2198] et-Tûsî, **Tehzîbu'l-Ahkâm**, c. 9, s. 40,

[2199] Buradak Ebû'l-Hasan büyük ihtimalle Ali er-Rızâ'dır. Zira Yunus b. Abdurrahman onun önde gelen ashâbı arasında sayılmaktadır. Ancak Yûnus'un Ebû'l-Hasan Musa el-Kâzım'ın ashabından olduğu da kaydedilmektedir. Bkz. el-Hûî, **Mu'cem**…, c. 21, s. 209-210.

[2200] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu't-Tahâre, Bâbu'n-Nevâdir, c. 3, s. 73, h. no: 12. el-Kâfî üzerinde talikleri olan Ali Ekber el-Gıfarî, senedinde Sehl b. Ziyad'ın olduğunu, onun ise Ami (Ehl-i Sünnet'ten) olduğunu vurgulamıştır. Ehl-i Sünnet'ten olması ise zayıf olması için yeterlidir. Dolayısıyla el-Kâfi'de geçen bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

da bu hadisi rivâyet etmemiştir. İsâbe (Şiî âlimler) bu hadisin zahiri ile amel edilemeyeceği konusunda icma' etmiştir. Bu durumda olan diğer sair rivayetlerle de amel edilmez.[2201]

et-Tûsî, hadisin sahihliği hakkındaki eleştirilerinden sonra 'eğer bu haberin sahihliği sabit olursa …' cümlesiyle hadisi tevil etmeye çalışmışsa da, 'eğer bu haberin sahihliği sabit olursa' ifadesi, aslında müellifin hadisin sahih olduğuna inanmadığını göstermektedir.[2202]

Yukarda zikri geçen gül suyu ile abdest alınmasıyla alakalı hadisn nasıl anlaşılması gerektiğine dair farklı görüş ve yorumlar bir tarafa bırakılıra, esas burada önemli olan el-*Kâfî*'de rivâyet edilen ve diğer birçok asıl ve kitapta rivâyet edildiği ifade edilen bir hadisin mutekaddimun âlimlerinin önde gelenlerinden biri olan et-Tûsî tarafından tenkit edilip şaz ve zayıf olarak kabul edilmesidir. Daha sonra gelen birçok Şiî hadis âlimi de bu konuda et-Tûsî'nin görüşünü benimsemişlerdir.[2203]

4.2.1.3. eş-Şeyh el-Mufid Muhammed b. en-Nu'mân b. el-Muallim Ebû Abdullah el-'Ukberî el-Bağdâdî (ö. 413/1022)

Mutekaddimûn Şîa âlimlerden el-*Kâfî* hadislerini tenkit edip, bir kısmının zayıf olduğunu söyleyen diğer biri de eş-Şeyh el-Mufid'tir. Örneğin Küleynî'nin el-*Kâfî'*de Ebû Abdullah'tan (as) rivâyet ettiği "Ramazan ayı otuz gündür, hiçbir zaman (30) günden az olmaz"[2204] hadisi hakkında şaz hükmünü vermiştir. Öte yandan Ramazan ayının her yıl otuz gün olduğunu ifade eden rivâyetlerin tümünün şaz, senedleri muzdarıb ve râvileri âlimler tarafından ta'n edilmişlerdir, diyerek bu hadislerin zayıf olduğunu açıkça ifade etmiştir. O, bu şekilde de *el-Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olmadığını dile getirmiş olmaktadır.[2205]

[2201] et-Tûsî, **Tehzîb…**, c. 1, s. 331; et-Tûsî, **İstibsâr**, c. 1, s. 14.

[2202] Seyyid Ali el-İsfahânî, **Buhûsun fî Fıkhi'r-Ricâl**, Muessestu el-'Urve el-Vuskâ, İkinci Baskı, ysz., 1414/1994, s. 154,155.

[2203] Allâme el-Hillî, Ebû Mansur el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar el-Esedî (ö. 726/1326), **Muhtelefu'ş-Şîa**, Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî (thk.), Muessestu'n-Neşr el-İslâmî, Dördüncü Baskı, Kum 1433/2012, c. 1, s. 227-228.

[2204] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu's-Siyâm, Bâbun Nâdirun, c. 4, s. 79, h. no: 1,3.

[2205] el-Mufîd, Muhammed b. en-Nu'mân b. el-Muallim Ebû Abdullah el-'Ukberî el-Bağdâdî**, Cevâbâtu Ehli'l-Mûsili fi'l-Adedi ve'r-Ru'yeti,** Mehdî Necef (thk.), el-Mu'temeru'l-Âlemî Lielfiyeti'ş-Şeyh el-Mufîd, Birinci Baskı, ysz., 1413/1992, s. 24,25

el-Mufîd'in tenkit edip zayıf addettiği diğer bir rivayet de Küleynî'nin Ebû Abdullah'tan rivâyet ettiği şu hadistir: "Allah Azze ve Celle Dünyayı altı günde yarattı. Daha sonra yılın günlerinden kesip azalttı. Yıl üçyüz elli dört gündür. Şaban ayı hiçbir zaman tamam (otuz gün) olmaz, Ramazan ayı da eksik (otuz günden aşağı) olmaz..."[2206]

el-Mufid, bu rivayeti sened yönünden şöyle tenkit etmiştir: Bu hadis şazdır. Senedi meçhuldür. Şayet bir sadakanın, orucun veya bir hayır işinin fazileti ile alakalı olmuş olsaydı, tevakkuf etmek vacip olurdu. Durum böyleyken Kitap ve Sünnet'e muhalif olan bir rivâyete ne yapmak gerekir?! Ne Müslümanların ne de zimmîlerin hesabına göre sahih olmaz. Allah'ın farzlarında kim bu tür hadislere itimat ederse, ciddi anlamda dalalete girmiş olur. İçeriği, âlimlerin kelâmından son derece uzaktır. Kaldı ki İmâmların (as) kelamı hiç olamaz.[2207]

4.2.1.4. eş-Şerif el-Murtaza (ö.436/1045)

Mutekaddîmun Şîa âlimlerinden biri olan eş-Şerif el-Murtaza da el-*Kâfî* ve genel olarak Şîa hadisleri hakkında şunu ifade etmektedir: 'Doğru olduğuna ve kendisiyle amel etmenin vacip olduğuna dair delil bulunamayan hiçbir ahad hadis sahih değildir.'[2208] Bu ifadesi tek başına el-*Kâfî*'deki hadislerin tamamının sahih olduğuna inanmadığını göstermektedir. Bilindiği gibi el-*Kâfî*'deki hadislerin çok azı hariç, Şîa âlimlerine göre ahad haberler hükmündedir.

eş-Şerif Murtaza'nın el-*Kâfî* hakkındaki kanaatini daha iyi anlayabilmek için Küleynî'nin el-*Kâfi*'de rivayet ettiği şu hadisi örnek olarak vermek yerinde olacaktır.

Ali b. İbrahim → Muhammed b. İshak el-Haffâf veya → Babasından→ Muhammed b. İshak şöyle rivâyet etmiştir: Abdullah ed-Deysanî Hişam b. Hakem'e sordu: Senin Rabbin var mıdır? "Evet, var." dedi. "Peki, bu Rabbin kâdir midir?" diye sordu. "Evet, kadirdir ve karşı konulmaz güce sahiptir." Dedi ki: "Dünyayı

[2206] Küleynî, **e-Kâfî,** Kitabu's-Siyâm, Bâbun Nâdirun, c. 4, s. 78, h. no: 2. el-Gıfârî hadis üzrine yaptığı talikte, ashabın çoğu bu rivâyetleri senedlerinde zayıf olduklarından dolayı red etmişlerdir demiştir. el-Meclisî ise, zayıf olmalarının sebebini, mustefiz haberler ve mahsûsa aykırı olmalarıdır. Çünkü yılın üç yüz elli dört (354) gün olması, güneş yılı takvimine uymadığı gibi, kameri takvime de uymamaktadır. Bkz. el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...,** c. 3, s. 218. Bu itibarla senedine bakılmadan rivâyetin zayıf addedilmesi gerekir.

[2207] el-Mufîd, **Cevâbâtu Ehli'l-Mûsili...,** s. 20-22.

[2208] eş-Şerif el-Murtaza, **Resâilu'l-Murtaza**, s. 409.

küçültmeden ve yumurtayı büyütmeden bütün dünyayı yumurtanın içine sokabilir mi?" Hişam dedi ki bu soruya cevap vermem için bana süre ver. Dedi ki: "Sana bir yıl süre verdim." Sonra oradan ayrılıp gitti... Hişam bineğine binerek Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'ın yanına gitti, huzuruna girmek için izin istedi, imâm ona izin verdi.

Hişam dedi ki: "Ey Rasûlullah'ın oğlu, bana Abdullah ed-Deysanî şöyle bir soru sordu ki, bu soruya cevap vermek için Allah'a ve sana dayanmaktan başka çare yok." Ebû Abdullah dedi ki: "Ne sordu sana?" Dedi ki:" Bana şöyle şöyle sordu.""Ebû Abdullah (as) dedi ki: "Ey Hişam kaç duyun var?" Dedi ki: "Beş duyum var." Dedi ki: "Bunlardan hangisi daha küçüktür?" Dedi ki: "Görme duyusu." Dedi ki: "Peki görme duyusunun çapı ne kadardır?" Dedi ki: "Bir mercimek kadar veya ondan daha küçüktür." Dedi ki: "Ey Hişam! Ön tarafına ve üst tarafına bak ve gördüklerini bana anlat." Dedi ki: "Göğü, yeri, evler, saraylar, kara parçaları, dağlar ve nehirler görüyorum." Dedi ki: "Senin gördüğün bunca varlıkları bir mercimeğin veya ondan daha küçük bir şeyin içine girdirmeye güç yetiren Allah, dünyayı küçültmeden ve yumurtayı da büyütmeden bütün bir dünyayı yumurtanın içine sokabilir..."[2209]

eş-Şerif Murtaza şöyle der: Şunu bil ki, 'Rivâyetlerin içeriğini ikrar etmek gerekli değildir. Şîa hadis kitaplarında rivâyet edilen hadisler, birçok hata ve tasavvur edilemeyecek batıl şeyleri içermektedir. Bir kere bu hadisin batıl olduğu deliller ile ispatlanmıştır. Bundan dolayıdır ki, hadisi tenkit için önce akla arz etmek gerekiyor. Eğer akla uygunsa Kur'ân gibi sahih delillere arz etmek gerekiyor. Zikredilen bu hadiste, açıkça muhal bir şeyin mümkün olduğunu göstermek vardır. Küleynî dahi onu rivâyet etmişse, batıl olduğu malum olan zaruriyatlardandır. O ve ashabımızdan başkaları ne kadar da zahiren imkânsız ve batıl şeyleri rivâyet etmişlerdir.?!"[2210]

eş-Şerif el-Murtaza'nın ifadelerinden anlaşıldığı gibi, el-*Kâfî*'deki hadislerin tamamının sahih olduğuna inanmamakta ve özellikle ahad haberlere temkinli

[2209] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'Tevhîd, Bâbu Hudûsu'l-Âlemi ve İsbâtu'l-Muhdis, c. 1, s. 62, h. no: 4.
[2210] eş-Şerif el-Murtaza, **Resâilu'l-Murtaza**, s. 409-410.

yaklaştığı, hadislerin akla ve Kur'ân'a arz edilerek sıhhatinin tespit edilmesi gerektiğini söylemektedir.[2211]

4.2.1.5. İbn Dâvûd el-Hillî (ö.707/1308)

Mutekaddimûn dönem Şîa âlimlerinden el-*Kâfî'*deki hadisleri tenkit edenlere diğer bir örnek de İbn Dâvud'dur. İbn Dâvûd el-Hillî (ö. 707/1308), *Ricâl* adlı kitabında 'Tenbîhât' başlığı altında şunları kaydetmektedir: "Muhammed b. Ya'kûb, Muhammed b. İsmail'den vasıtasız olarak hadis rivayet ettiği zaman, o hadisin sıhhati tartışmalı oluyor. Çünkü Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin onunla mülaki olduğunda problem vardır. Dolayısıyla aradaki ravi meçhul olduğundan ve kim olduğu bilinmediğinden, Küleynî ile Muhammed b. İsmail değerleri yüce ve razı olunmuş olsalar da rivayet hakkında hüküm vermede tevakkuf edilir. Aynı şekilde el-Hasan b. Mahbub'un Ebû Hamza'dan rivayet ettiği hadislerde de aynı hüküm verilir."[2212]

Aynı şekilde Muhammed b. Ya'kûb ile Ebû Ca'fer b. Bâbeveyhî, Cemil b. Dâric veya Cemil b. Saliht'en veya Muaviye b. Ammar'dan rivayet ederlerse ve onlardan sonra gelen râviler sika iseler o hadis sahih kabul edilir. Eğer Muaviye veya Cemil'den kayıtsız rivayet ederlerse sahih olması muhtemel olur. Yani sahih olmaması ihtimali doğar.[2213]

İbn Dâvûd el-Hillî'nin bu ifadelerinden anlaşıldığı gibi o, *el-Kâfî'*deki hadislerin tamamının sahih olduğuna kanaat getirmemiş ve sened yönünden problemli hadislerin varlığını beyan etmiştir.

Verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi, mutekaddimûn döneminde *el-Kâfî'*deki hadislere yöneltilen eleştiriler sadece es-Sadûk ile et-Tûsî'ye ait değildir. Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi, Küleynî, Şeyh es-Sadûk, et-Tûsî ve el-Mufit gibi Şîanın önde gelen âlimleri tarafından sahih addedilmiş olmasına rağmen,

[2211] eş-Şerif el-Murtaza, **Resâilu'l-Murtaza**, s. 410-411.
[2212] İbn Dâvud, **Ricâl**, s.304
[2213] İbn Dâvud, **Ricâl,** s.305.

mutekaddimûn dönemine mensup eş-Şerif Murtaza gibi bazı âlimlerin eleştirdiği hadisler de vardır.[2214]

4.2.2. *el-Kâfî* Hadislerini Tenkid Eden Muteahhirûn Dönemi Âlimleri

Mutekaddimûn Şîa âlimleri arasında olduğu gibi, muteahhirûn dönemi âlimleri arasında da el-*Kâfî*'deki hadislerin tamamının sahih olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Rivayetleri metin yönünden tenkit eden Şîa âlimleri onları akla, Kur'ân'a, sahih olduğu katî olan Sünnet'e, tarihî gerçeklere, bilimsel verilere ve Şîa İsnâaşeriyyenin temel itikadî ilkelerine arz etmişlerdir. Biz bu başlık altında muteahhirûn dönemi şîa âlimlerinin el-*Kâfî'*deki rivâyetlerinin sıhhati ile ilgili görüşlerini zikredecek, daha sonra bu âlimlerin tenkit sebeplerini açıklamaya çalışacağız.

4.2.2.1. Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679)

Şîa'nın önde gelen âlimlerinden biri olan Muhammed Muhsin b. el-Murtadâ b. Muhammed Kâşânî el-*Kâfî* için şu değerlendirmeyi yapmıştır: "el-*Kâfi*, Şia hadis kitapları arasında en şerefli, en değerli, en güvenileni, en mükemmeli ve en kapsamlı olanıdır. Çünkü aralarında asılları içine alan, onları kuşatan, diğer taraftan gereksiz ve her türlü ayıptan halidir. Ancak bütün bu iyi taraflarına rağmen o, çok sayıda hükmü ihmal etmiş, bütün konuları tam olarak içermemiştir. Bazen ihtilaflı konularda sadece konunun bir tarafını ilgilendiren rivayetleri serdetmiş, diğer tarafı destekleyen rivayetlere yer vermemiştir. Öte yandan Küleynî, müşkil ve müphem olan hususları şerh etmemiş ve yeterli açıklamaları yapmamıştır. Bazı kitap, bab ve rivayetlerde tertip ve insicam konusunda ihmalkâr davranmıştır. Bazen hadisi yeri olmayan bab başlığı altında rivayet etmiştir. Bab başlığını tümden ihmal ettiği olmuştur. Bazen de gereksiz bab başlıklarını koymuştur.[2215]

Görüldüğü gibi Feyz-i Kâşânî'nin *el-Kafî'*ye yönelttiği eleştiriler hadislerinin tashih veya tadif yönüne değil, daha çok kitabın tertibi ile ilgilidir.

4.2.2.2. Muhammed Bakır el-Behbûdî (ö. 1393/2015).

Şîa ilim dünyasında önemli eserler bırakan Muhammed Bâkır el-Behbûdî, *Sahîhu'l-Kâfî* adlı kitabın mukaddimesinde el-*Kâfî'*deki hadislerin genel durumunu

[2214] 'Amîdî, **Difâ' Ani'l-Kâfi**, c. 2, s. 312-313.
[2215] Kâşânî, **el-Vâfî,** c. 1, s. 5.

özetleyen şu ifadeleri kullanmıştır: "Üzülerek ifade edeyim ki, oruçlu olmamız gereken günde bize oruç açtıran, oruçlu olmamamız gereken günde de bize oruç tutturan (uydurma) hadisler, Şîa hadis kitaplarında, Ehl-i Sünnet hadis kitaplarında olandan daha fazladır. Bu uydurma ve mevzu hadislerin bir kısmını Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, kitabı el-*Kâfî*'de rivâyet etmiştir.[2216]

el-Behbûdî, kitabın mukaddimesinde son olarak şunu söylemiştir: Geniş araştırma ve tetkiklerim neticesinde bende oluşan kanaat şudur ki, bir hadisin sahihliği sened ve metin yönünden olmalıdır. Şöyle ki, hadisin senedinin metruk râvilerden arî olması gibi, metninin de vehimlerden, ızdırab ve karışıklıktan hali olması gerekiyor. İşte ben, bu şartlara bağlı kalarak, size el-*Kâfî*'deki hadisleri sened ve metin yönünden tetkik ve tahkik ederek sahih olduğuna kanaat getirdiğim hadisleri cemettiğim *Sahîhu'l-Kâfî* adlı eserimde sizlere takdim ediyorum.[2217]

el-Behbûdî bu ifadeleri ile, el-*Kâfî'*de çok sayıda zayıf, mevzû ve uydurma hadisin varlığına işaret etmiştir. Öte yandan hadisleri sened ve metin tenkidine tabi tutarak telif ettiği eserinde, el-*Kâfî*'deki 16199 rivâytten sadece 4428 hadisin sahih olduğu sonucuna varmıştır. Bu da el-*Kâfî'*deki hadislerin dörtte birine tekabül ediyor. Muteahhirûn Şîa hadisçilerinin el-*Kâfî*'deki hadislere bakış açısına ışık tutması açısından önemli bir çalışma olduğuna inanıyoruz.

4.2.2.3. Ali Ekber Hekemî Zâde (ö.1407/1987)

Ali Ekber Hekemî Zâde,[2218] el-*Kâfî*'deki rivâyetleri şiddetle tenkit etmiş, Kur'ân-ı Kerim'e muhalif çok sayıda rivâyetin varlığını örneklerle açıklamaya

---

[2216] el-Behbûdî, **Sahîhu'l-Kâfi...,** c. 1, s. د

[2217] el-Behbûdî, **Sahîhu'l-Kâfî…,** c. 1, s. ج

[2218] 1944 yılında Ahmed Kesrevî ve Ali Ekber Hekemî Zâde et-Tebrîzî (ö. 1987) adlı iki Şiî âlim, Şîa'nın akaid ve esas aldığı temel kaynakları sert bir şekilde eleştiren birer kitap kaleme almışlardır. Kesrevî '*eş-Şî'atu ve't-Teşeyyu'* adlı kitabı. Ali Ekber Hekemî Zâde et-Tebrîzî ise '*Esrâr Hezar Sâle'* başka bir ifade ile '*Esrâr Elf 'Âm'* adlı kitabı yazmışlardır. Ali Ekber Hekemî Zâde, Şîa'nın temel inanç esaslarına şiddetle saldırmış ve mevcut Şîa akaidinin yüzde doksan beşinin fasid, batıl, hurafe ve ithal olduğunu söylemiştir. Şîa akaidinin hevai nefse göre, siyasi amaçlar doğrultusunda ortaya atılmış, İslâmın temel prensiplerine, öğretilerine ve özellikle de tevhid inancına ters düştüğünü iddia etmiştir. Bu kitabı her ne kadar hacim olarak küçük olsa bile, Şîa ilim dünyasında büyük bir ses getirmiş ve tabiri caiz ise Şîa âlimleri arasında bir deprem etkisi yapmıştır. Bu kitabın önemini artıran ve büyük bir paniğe yol açmasının nedenlerinden biri, Ali Ekber Hekemî'nin Kum kentindeki âlimler arasında büyük bir yere sahip olan ve Huccetu'l-İslâm ünvanına sahip Mehdî Kummî Pâyîn Şehrî'nin oğlu olmasıdır. Ali Ekber Hekemî Zâde'nin babası aynı zamanda Ayrtullah Ebû'l-Hasan et-Talkânî'nin eniştesidir. Bu akrabalık bağı kitabın dikkatleri üzerine celb etmesine katkı sunmuştur. Bütün bu tehlikeleri hisseden dönemin Şîa âlimleri, mezheplerine intisap edenler

çalışmıştır. el-Kâim denen Mehdiy-i Muntazar'dan önce kurulacak hükümet ve yönetimlerin batıl olduğuna işaret eden hadislerin sahih olmadığını ifade etmiştir. Bu anlamda tenkit ettiği *el-Kâfî* hadislerinden bir kısmı şöyledir:

Ebû Basir, Ebû Abdullah'tan (Ca'fer Sadık) şöyle rivayet etmiştir: "el-Kâim'den önce yükseltilecek her sancak ve sancağın sahibi tağuttur ve Allah'tan başkasına ibadet etmektir."[2219] Diğer bir rivayette: "Tayin edilmiş İmâm'ın dışında, başkasının yanında savaşmak leş, kan ve domuz eti gibidir."[2220]

Hekemî bu rivayetleri, tenkit ederek şunları dile getirmektedir: 'Şaşılacak durumdayız. Afrika canavarları (vahşi) dahi bilirler ki, insanları bir arada tutacak, ihtiyaçlarını giderecek, işlerini yürütecek ve onları idare edecek bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Hayvanların en sıradanları dahi kendisine saldırmaya hazırlanan düşmana karşı hazırlık içine girer ve savunma içgüdüsüyle harekete geçer. Ancak biz -Fırkâ-ı Nâciye mensupları- bütün insanlar ve hayvanlar arasında din adına benzeri olmayan yeni bir söylem geliştirdik. Şöyle ki, İmâm gelmeden cihad edilemeyeceği, onsuz düşmana karşı savaşılamayacağı, hatta savunma dahi yapılamayacağı inancına sahibiz.[2221] Bugünkü dinimiz, Yüce Allah'ın farz kıldıkları ile verdiği hükümlerin elimizdeki hadislerde kayıtlı olduğunu ve gerekli olan her şeyin hadislerde beyan edildiğini söylemektedir. Bu iddiayı desteklemek için, Kitap, Sünnet ve İcma'dan deliller getirmişlerdir. Ancak kendileri ikisi hariç ileri sürdükleri delilleri reddetmişlerdir. Bu iki delil:

Ahad haberlerin sıhhatini ispat için ileri sürdükleri birinci delil şudur: Yüce Allah tarafından mükellef kılındığımızı biliyoruz. Bu sorumlulukların da hadislerde

---

üzerindeki etkiden korkmuşlar ve telaşla reddiyeler yazmışlardır. Bu maksatla kaleme alınan ve reddiye niteliğinde iki önemli eser vardır. Bunlar:

1- Âyetullah Muhammed el-Hâlisî'in '*Esrâr elf 'Âm'* kitabına reddiye olarak yazdığı, *Keşfu'l-Estâr Der Nakdi Esrâr Hezâr Sâle* kitabı.

2- Ayetullah el-Humeynî'nin ismi geçen kitaba '*Esrâr Hezar Sâle'* reddiye olarak kaleme aldığı '*Keşfu'l-Esrâr'* adlı kitap ile Ali Ekber Hekemî'nin kitabında ileri sürdüğü eleştiri ve tenkitlere detaylı bir şekilde cevap vermeye çalışmıştır.

[2219] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 8, s. 295, Kitâbu'r-Ravda, h. no: 452; c. 8, s. 296, Kitâbu'r-Ravda, h. no: 456.

[2220] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 5, s. 23, Kitâbu'l-Cihâd, Bâbu el-Cîhâdu'l-Vâcib Ma'a Men Yekûnu, h. no: 3.

[2221] Hekemî**, Esrâr Elf 'Âm**, s. 40.

açıklandığını biliyoruz. Dolayısıyla kesin bilgiye ulaşma imkânımız olmadığı vakit, zan ifade eden ahad haberlerle amel etmeyi terk etme imkânımız yoktur.[2222]

Haberlerin sahihliğini ispat etmek için ileri sürdükleri ikinci delil ise, akillerin hayatlarıdır. Şöyle diyorlar: İnsan (tarih gibi) bir yerden bir haber işitirse onu kabul eder. O zaman bizim de bu haberleri kabul etmemiz gerekiyor.

Hekemî bu görüşe itiraz ederek şöyle diyor: Bu kelam doğrudur. Ancak elimizde bize rivâyet edilenlerin yanlış olduğunu gösterecek bir delil olmadıkça bu böyledir. Aynı şekilde bugün de geçmiş bazı kavimlerin tarihini kabul etmiyoruz. Çünkü bu hususta nakledilenlerin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır.[2223]

Hekemî, akatardıklarımız dışında hadislerin sahih olmadığını ortaya çıkaran altı husus daha zikretmektedir:

1- Başta el-*Kâfî* olmak üzere Şîa hadis kaynaklarında rivâyet edilen hadislerin büyük bir kısmı akla uygun değildir. Bunların örnekleri çoktur.
2- Hadislerin çoğu ilmi gerçeklerle uyuşmuyor. Bazen de his ile çakışıyor. Buna da birçok örnek verebiliriz.
3- Hadislerin büyük bir kısmı günlük hayat gerçeği ile uyuşmuyor. Hadislerin büyük bir kısmı birbiriyle çelişiyor. Hadis kitapları bu örneklerle dolup taşıyor. Buna İmâm olmadan cihadın haram oluşunu ifade eden rivâyetleri örnek olarak vermek mümkündür.[2224]
4- Biliyoruz ki bu hadislerin büyük bir kısmı mevzu ve uydurmadır. Bunun için mevzu hadisleri konu alan kitaplara dönmek gerekiyor.
5- Bu hadislerin (Masûm'dan sadır oluşu) zannîdir. Zanna tabi olmak akıl ve Kur'ân'ın nassıyla haramdır.[2225]

Hekemî, el-*Kâfi*'de geçen rivayetlerin ilmi gerçeklerle uyumlu olmadığını ve akla aykırı olduğuna işaret etmek üzere bazı hadislere dikkat çekmiştir. Bu

[2222] Hekemî, **Esrâr Elf 'Âm**, s. 73, Altıncı Bahis.
[2223] Hekemî, **Esrâr Elf 'Âm**, s. 74.
[2224] Küleynî, **el-Kâfî**, c. 8, s. 295; Küleynî, **el-Kâfî**, c. 5, s. 23; Hekemî, **Esrâr Elf 'Âm**, s. 75.
[2225] Hekemî, **Esrâr Elf Âm**, s. 58.

örneklerden bir kısmı "İlmî Gerçeklere Aykırı Olan Rivayetler" başlığı[2226] altında daha önce zikredilmiştir. [2227]

4.2.2.4. es-Seyyid Hâşim Ma'rûf el-Hasanî el-'Âmilî (ö. 1403/1982)

el-Hasanî, el-*Kâfî'*deki hadisleri sened ve metin yönünden tenkide tabi tutmuş, Kitaba, akla, ilmi gerçeklere, sahih sünnet'e, Şîa İmâmiyyesinin temel inanç esaslarına arz ederek metin yönünden de tenkit etmiştir. el-Hasanî, '*el-Mevdûât fi'l-Âsâr ve'l-Ahbâr 'Ardun ve Dirâsetun'* adlı eserinde, el-*Kâfî*'de rivâyet edilen çok sayıda hadisin mevzû ve uydurma olduğunu örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre ğulat tarafından, İmâmlar'ın hadisleri arasına sokuşturulan ve Küleynî'nin el-*Kâfi*'de yer verdiği rivayetlerden bir kısmı şöyledir:

1- Muhammed b. Yahya →Muhammed b. el-Hüseyn→el-Hakem b. Miskin →İshâk b. Ammâr → Bir Adamdan, o da Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'dan, {Biz emâneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar, bunu yüklenmekten çekindiler, korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zâlim, çok cahildir.}[2228] Ayetinin anlamıyla ilgili olarak şöyle rivâyet etmiştir: "Burada kastedilen emânet, Emîru'l-Mu'minîn'in velâyetidir."[2229]

el-Hasanî, rivâyeti sened yönünden tetkik ederek şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Rivâyetin senedinde yer alan râvi Muhammed b. el-Hüseyin es-Sâiğ duafâdan olup, gulattan olmakla suçlanmıştır. Bu tür tefsir râvilerinin büyük çoğunluğu gulattan olup hadis uydurmakla suçlanmaları bu savımızı desteklemektedir. Öte yandan İshak b. 'Ammâr, hadisi İmâm es-Sâdık'tan rivayet ettiğini iddia eden şahsın ismini veya vasfını zikretmemiştir. Bu bile hadisin zayıf sayılması için yeterli bir sebeptir. Büyük bir ihtimalle de bu tefsir, Ali b. Hassân'ın 'Tefsîru'l-Bâtin'[2230] adlı kitabı veya el-Askerî'ye nisbet edilen Ali b. İbrâhim'in kitabından alıntıdır.[2231]

[2226] Bkz. s. 419-420.

[2227] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 8, s. 89. Kitâbu'r-Ravda, Hut Neyin Üzerindedir hadisi, h. no.55.

[2228] Ahzâb, 33/72.

[2229] Küleynî, **el-Kâfi**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbun fîhi Nuketun ve Nutefun Mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 413, h. no: 2.

[2230] en-Necâşî, *Ali b. Hassân b. Kesir el-Hâşimî* için şunları söylemiştir: O, Ciddi anlamda zayıftır. Ashabımızdan bir kısmı onu gulattan saymıştır. İtikadı fasittir. '*Tefsîru'l-Bâtın'* adında bir kitabı vardır. Bu kitabı baştan sona karışıktır. Bkz. en-Necâşî, **Ricâl,** s. 251; İbnu'l-Gadâirî ise: Ali b.

2- İddetun Min Ashabina → Ahmed b. Muhammed →Ali b. el-Hakem →Mufaddal b. Salih → Câbir, Ebû Ca'fer (Muhammed Bâkır)'dan {Andolsun biz, daha önce de Âdem'e ahit vermiştik. Ne var ki o, unuttu.}[2232] mealindeki ayetin anlamıyla ilgili olarak şu açıklamayı rivayet etmiştir:

"Allâh, Âdem'e (as) Muhammed (sas) ve onun soyundan gelen imâmlar hakkında bir ahit verdi. Fakat Âdem, bu ahdi tutmadı, bu hususta bir azim göstermedi. Bunun böyle olduğunu unuttu. Zâten Ulu'l-azm peygamberlerin bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi, onlara Muhammed (sas), kendisinden sonra gelen vâsîler, Mehdî ve onun hareket tarzı ile ilgili olarak bir ahdin verilmiş olması, onların ve onların bu ahde bağlı kalma hususunda azimli davranmaları, bunun böyle olduğunu ikrar etmeleridir.[2233]

el-Hasanî, hadisin sıhhat durumunu değerlendirirken şunları söylemiştir:

Rivâyetin senedinde Mufaddal b. Salih geçmektedir ki, Ricâl âlimleri, kezzap olduğu ve hadis uydurduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Rivayetlerine itimat edilebileceğine dair bir işaret kendilerinden varit olmamıştır. Aynı şekilde senedte ismi geçen râviler arasında Muhammed b. Süleymân da bulunmaktadır. Bu ravi ister İbn Abdullah ed-Deylemî, ister İbn Zekeriyyâ ed-Deylemî olsun, ikisi de yalancılıkla müttehemdirler. Dolayısıyla rivayetlerine itimat edilmez. Bütün bunlar bir tarafa bırakılsa bile, Âdem (as), Yüce Allah'ın risâleti için seçtiği peygamberlerdendir. Durum böyle iken, onun Allah'a (cc) verdiği ahde muhalefet etmesi ve verdiği ahdini yerine getirmek için azmetmemesi düşünülebilir mi? [2234]

3- Ali b. Muhammed → Ba'du Ashabinâ → İbn Mahbûb → Muhammed b. el-Fudayl şöyle rivâyet etmiştir: Ebû'l-Hasan el-Mâdî (Mûsa b. Ca'fer)'den

---

Hassan, zayıf olup '*Tefsîru'l-Batın'* ismini verdiği bir kitabı vardır. Hiçbir şekilde İslâm'la alakası yoktur. Sadece amcasından rivayet eder ifadelerini kullanmıştır. Bkz. İbnu'l-Gadâirî, **Ricâl**, s. 77; el-Keşşî ise şunları söylemiştir: Ali b. Faddâl'ın Ali b. Hassân el-Hâşimî için: 'O, amcası Abdurrahman b. Kesir'den rivayette bulunur. Yalancı ve Vakıfî'dir. Ebû'l-Hasan Musa'ya yetişmemiştir' ifadelerini kullanmıştır. Bkz. İbn Dâvûd, **Ricâl**, s. 259.

[2231]el-Hasanî, **el-Mevdûât...,**, s. 229**.**

[2232] Tâhâ, 20/115.

[2233] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbun fîhi Nuketun ve Nutefun Mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 416, h. no: 22,

[2234] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 230.

{Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar.}[2235] ayetinin anlamını sordum,

Dedi ki: "Ağızlarıyla Emîru'l-Muminîn'in velâyetini söndürmek istiyorlar..."[2236]

el-*Kâfî'*de bu rivayet gibi Kur'ân'ın bazı ayetlerinin Hz. Ali'nin imâmetine delalet ettiğini gösteren başka rivayetler de bulunmaktadır. Onlardan biri de şu rivayettir:

4- Muhammed b. Yahya → Seleme b. Hattap→ el-Hüseyn b. Abdurrahman → Ali b. Ebû Hamza → Ebû Basir şöyle rivayet etmiştir:

Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık), {Kim benim zikrimden yüz çevirirse onun için sıkıntılı bir hayat vardır.}[2237] ayetiyle ilgili olarak şöyle dedi: 'Yani Emîru'l-Muminîn'in velâyetinden yüz çevirenler için sıkıntılı bir hayat vardır..."[2238]

el-Hasanî, el-*Kâfi*'de geçen bu rivayeti tahlil ederken şunları söylemiştir: 'Bu rivayetin senedinde yer alan râviler arasında Seleme b. el-Hattâb yer almaktadır. Anlaşılan o ki, Ricâl âlimleri zayıf olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. İmâmdan sadır olduğunu güçlendirecek başka karineler olmadığı sürece, rivayetlerine itimat edilmemesi gerektiği konusunda söz birliği etmişlerdir. O el-Hüseyin b. Abdurrahman'dan rivayet etmiştir. Ben Ricâl kitaplarında onunla ilgili hiçbir bilgiye ulaşabilmiş değilim. Senedteki son râvi konumunda olan ve imâmdan rivayet ettiği iddia edilen Ali Ebû Basir de ricâl kitaplarının kendisinden bahsetmediği mechullerdendir. Ebû Basir künyesiyle tanınan dört kişi vardır. Başka bir ifade ile Ebû Basir müşterek bir isimdir. Bunlar, Ebû Basir Abdullah b. Muhammed el-Esedî, Ebû Basir علباع بن دارع 'Albâ' b. Dârı', Ebû Basir Leys b. el-Buhterî ve Ebû Basir Yahya b. Ebû'l-Kâsım'dır. Bunların tümü de müttehemdirler. Teracim kitaplarından anlaşıldığına göre en iyileri Ebû Basir Leys b. el-Buhterî'dir. Zira bazı âlimler onu tevsik etmişlerdir. Diğer bazı âlimler ise onu tan etmişlerdir. Bozuk bir akideye sahip

[2235] Saff, 61/8.
[2236] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbun fîhi Nuketun ve Nutefun Mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 432-435, h. no:91.
[2237] Tâhâ, 20/124.
[2238] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbun fîhi Nuketun ve Nutefun Mine't-Tenzîli fi'l-Velâyeti, c. 1, s. 435-436, h. no: 92.

olmakla suçlamışlardır. Rivayet edildiğine göre İbn Ebû Ya'fur ona: "Mal ve servet sahibisin, kendi malınla hac yap" demiş. Ebû Basir, sus, Allah'a yemin ederim ki, -İmâmı işaret ederek- arkadaşına bütün dünya verilecek olsa, elbisesinin içine alıp saklayacaktı' diyerek İmâm'ı alaya alarak ona hakaret etmiştir. [2239]

el-Hasanî'nin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere batınî tefsirlerden alındığı anlaşılan ve Küleynî'nin *Usûlu'l-Kâfî'*de tahriç ettiği bu hadisler doksan iki (92) tanedir. Bu rivayetlerin tümü de sened ve metin açısından problemlidirler. el-Hasanî bu rivayetlerin bir kısmını örnek olsun diye sened ve metin açısından ele almış ve tenkide tabi tutmuştur. Sened açısından sıkıntılı oldukları gibi, metin açısından da zayıf ve mevzu oldukları kanısına varmıştır.[2240]

"Cinler İmâmlara Gelip giderler, Onlara Dinlerinin Alâmetlerini Sorarlar ve İşlerini Onlara Arz Ederler" bâbında şöyle bir rivâyet geçmektedir:

5- عن بعض اصحابنا Bazı Ashabımızdan → Muhammed b. Ali → Yahya b. Musâvir → Sa'd el-İskâfî şöyle rivâyet etmiştir: Her zaman yaptığım gibi bir gün bazı işlerim için Ebû Ca'fer'in (Muhammed Bakır) evine geldim.

Bana dedi ki: "Acele etme, güneş beni iyice yaktıktan sonra gel."

Bunun üzerine gölgelik olan bir yere gittim. Çok geçmeden üzerime doğru bir topluluk geldi. Sarı çekirgeler gibiydiler. Üzerlerinde kaba yünden giysiler vardı. Çok ibadet etmekten zayıf düşmüşlerdi. Allah'a yemin ederim ki, topluluğun güzelliği karşısında kendimi unutmuştum. İmâm'ın yanına gittiğimde bana, 'Galiba seni rahatsız ettim.' dedi.

Dedim ki: Evet Allah'a yemin ederim ki, gördüğüm manzara karşısında kendimi unuttum. Yanımdan bir topluluk geçti, onlar gibi güzel kıyafetli bir kişi bugüne kadar görmüş değilim. Renkleri sarı çekirgeleri andırıyordu. Çok ibadet etmekten zayıf düşmüşlerdi. Bunun üzerine İmâm şöyle dedi: 'Ey Sa'd! Sen onları gördün mü?' Evet dedim. Dedi ki: "Onlar senin cinlerden kardeşlerindi." Sana mı

[2239] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 232-233; et-Tûsî, **İhtiyar…**, s. 151.
[2240] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 250

gelmişlerdi? dedim. 'Evet.' dedi. 'Bize gelirler, dinlerinin alâmetlerini, helal ve haram olan şeyleri bize sorarlar.'[2241]

Rivâyeti sened yönünden kritiğe tabi tutan el-Hasanî, şu tespitlerde bulunmuştur: "Bu rivâyeti Yahya b. Misvâr, Sa'd el-İskaf'tan rivayet etmiştir. Râvilerden Yahya meçhûlu'l-haldir. Leh veya aleyhinde konuşanı görmedim. Sa'd el-İskâf ise müttehem olanlardandır. Nâvusî[2242] olduğu ve İmâmetin Ali b. Abdullah'da (as) durduğunu (vakfettiğini) söylemiştir.[2243] İtban b. Navus'a tabi olanlardandır. İmâm Sadık'ın onu methettiğine dair rivayetler vardır. Sa'd el-İskâf, Ebû Abdullah'a (as) 'ben oturur sizi anar, hakkınızı ve faziletinizden bahsederim deyine, Ebû Abdullah'ın ona, "her otuz zirada senin gibi bir kıssacının olmasını dilerdim" dediği rivâyet edilir.[2244]

Bu babta geçen doksan iki rivayetin tümü bu hükme tabi olmak durumundadır. el-Hasanî'nin çizdiği metoda bakılırsa bu rivayetlerden hiç biri için sahih hükmü verilemez. Zira bu riavyetlerin ravilerinin sika oldukları ve rivayetleri konusunda insanı tatmin edecek bir malumat bulunmamaktadır.

6- Muhammed b. Yahya ve Ahmed b. Muhammed →Muhammed b. el-Hasan → İbrahim b. Hâşim →Amr b. Osman → İbrahim b. Eyyub→Amr b. Şimr→ Cabir, Emiru'l-'Mu'minin (Ali b. EbûTalip)'in minberde olduğu bir sırada, mescidin bir kapısından bir yılan geldi. İnsanlar bu yılanı öldürmek için harekete geçtiler. Ancak Emiru'l-'Mu'minîn yılanı öldürmekten vazgeçsinler diye birini gönderdi. Cemaat de yılanı öldürmekten vazgeçti. Yılan sürünerek minberin yanına geldi. Oraya

[2241] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l- Cinne Ye'tîhim Feyeselûnehum 'an Meâlimi Dînihim ve Yeteveccehûne fî Umûrihim, c. 1, s. 394, h. no: 1.

[2242] Navûsiler: İmâmeti, el-Bâkır'ın (as) tayini yoluyla Ca'fer es-Sâdık'a (as) götürürler. İddialarına göre o, ölmemiştir ve beklenen Mehdî'dir. Onlardan bir kısmı, insanlara görünen şahsın Ca'fer olmadığını; ancak onun insanlar için o surette göründüğünü ileri sürmüşlerdir. Sebeiyye'den de bir topluluk bu fırkaya katılmış ve topluca, Ca'fer'in aklî ve şer'î bütün din bilgilerini bildiğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim onlardan birine, 'Kur'ân veya rü'yet veya bundan başka dinin aslı veya füru'u ile ilgili şeyler hakkında ne dersin?' diye sorulduğunda, şu cevabı verirdi: 'Bu konularda ancak Ca'fer es-Sâdık'ın söylediğini söylerim.' Yani onu taklit ederler. Bak. Ebû Mansur Abdulkadir el-Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, TDV Yayınları, s. 45-46.

[2243] et-Tûsî, **İhtiyar…,** s. 187.

[2244] et-Tûsî, **İhtiyar…,** s. 187.

varınca boynunu uzattı, kuyruğunu dikti ve Emiru'l-'Mu'minîn'e selam verdi.

Emiru'l-Mu'minîn (as) hutbesini tamamlayıncaya kadar durmasını işaret etti. Hutbeyi tamamladıktan sonra yılana döndü ve: "Kimsin sen?" dedi.

- "Ben senin cinler üzerindeki halifen Osman'ın oğlu 'Amr'ım. Babam öldü. Sana gelmemi ve görüşünüzü öğrenmemi tavsiye etti, Ey Emiru'l-Mu'minin! Bana ne emredersin ve görüşünüz nedir?" dedi.
- Emiru'l-Mu'minin: "Sana Allah'tan korkmanı ve geri dönüp babanın yerine cinlerin başına geçmeni tavsiye ediyorum. Sen benim cinlerin başındaki halifemsin."
- Bunun üzerine 'Amr, Emiru'l-Mu'minin'e veda etti ve geri dönüp gitti.
- O, Emiru'l-Mu'minin'in (as) cinler üzerindeki halifesiydi.
- Dedim ki: 'Sana feda olayım, 'Amr size de geliyor mu ve size gelmek zorunda mıdır?
- "Evet" dedi.[2245]

el-Hasanî, bu rivayetin senedini tenkit ederek şunları söylemiştir:

Bu hadisi Cabir'den rivayet eden 'Amr b. Şimr'dir. Ricâl kitaplarında zikredildiğine göre o, Cabir'in kitaplarında hadis uydurup Cabir'e nispet ediyordu. en-Necâşî (ö.450/1058), 'Amr b. Şimr'in cidden zayıf olduğunu açıklamıştır.[2246] el-Allâme el-Hıllî (ö.762/1361), *el-Hulasa* adlı kitabında, onun rivayetlerine hiçbir surette itimat edilemeyeceğini söylemiştir.[2247]

Öte yandan Cabir el-Cu'fî de, ricâl alanında kitap telif eden müelliflerin çoğu tarafından tenkit edilmiş ve müttehem olduğu söylenmiştir. 'Amr b. Şimr'den rivayette bulunan İbrahim b. Eyyup ile ilgili ise ricâl kitaplarında herhangi bir bilgiye ulaşabilmiş değilim. Ondan rivayet eden ile alakalı olarak ise hiç kimse leh veya aleyhte bir şey söylememiştir. Tercih edilen görüşe göre bu rivâyeti İbrahim b.

[2245] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l- Cinne Ye'tîhim Feyeselûnehum 'an Meâlimi Dînihim ve Yeteveccehûne fî Umûrihim, c. 1, s. 396, h. no: 6.
[2246] en-Necâşî**, Ricâl,** s. 287, no: 765.
[2247] el-Hillî, **Hulâsa...,** s. 378.

Hâşim'den rivâyet eden Muhammed b. el-Hasan b. Şemun'dur. O da hadis uydurmakla, yalancılıkla ve gulat olmakla meşhur olan biridir.[2248]

7- Muhammed b. Yahya →Ahmed b. Muhammed → Ömer b. Abdulaziz→ el-Hayberî→ Yunus b. Zibyan ve Mufaddal b. 'Amr ve Ebû Seleme es-Serrâc ve el-Hüseyn b. Tuveyri b. Ebû Fahite şöyle rivayet etmiştir:

Ebû Abdullah'ın (Ca'fer Sadık) yanında bulunduğumuz bir sırada dedi ki: "Yerin hazineleri ve bu hazinelerin anahtarları bizim yanımızdadır. Eğer ben bir ayağımla yere, içindekileri çıkar, diye işaret etsem, derhal çıkarır." Sonra İmâm bir ayağı ile toprağı çizdi, yer yarıldı, sonra eliyle işaret etti. Topraktan bir karış büyüklüğünde külçe altın çıktı. Sonra: "Buna iyi bakın" dedi. Baktığımızda, üst üste yığılmış külçeler gördük, hepsi de parlıyordu. İçimizden biri dedi ki: 'Sana feda olayım, size bunca şey verilmiş; ama Şîanız ihtiyaç içindedir.' Dedi ki: "Allah, yakında bizim ve Şîamız için dünya ve ahireti bir araya getirecek, onları 'Naim' cennetlerine, düşmanlarımızı da cehenneme koyacaktır."[2249]

Rivayetin sened kritiğini yapan el-Hasanî şu değerlendirmeleri yapmıştır:

Râvilerden dördü – el-Hayberî b. Ali et-Tahhân, Ömer b. Abdulaziz, el-Mufaddal b. Ömer ve Yunus b. Zibyân- aşırılık ve yalancılıkla suçlanmışlardır. Menhecu'l-Makal adlı kitapta, el-Hayberî b. Ali için, mezhebinde zayıflık olduğu vurgusu yapılmış.[2250] Bazıları mezhebinde aşırılık yani ğuluv olduğunu söylemişlerdir.[2251]

eş-Şeyh Muhammed Taha Necef (ö.1323/1905) Ricâl kitabında, Ömer b. Abdulaziz için, karıştırıyordu (ihtilat) ifadesini kullanmıştır. Fadl b. Şazan ise, garib ve münker hadisler rivayet ettiğini söylemiştir.[2252]

[2248] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 234, 235.
[2249] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed Aleyhisselâm, c. 1, s. 474, h. no: 4.
[2250] el-İsterâbâdî, **Menhecu'l-Mekâl**..., c. 5, s. 63.
[2251] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 241.
[2252] Muhammed Taha Necef, **İtkânu'l-Mekâl fi Ahvali'r-Ricâl**, ysz., tsz., alfeker.net, s. 332.

el-Mufaddal b. Ömer ve Yunus b. Zabyan'ın halleri ise maruftur. İmâm es-Sâdık'ın onları zemmetmek için söyledikleri, lanet okuması ve onlardan sakındırmış olması onlara yeter.

es-Sâdık'ın şöyle söylediği rivayet edilir: "Allah, Yunus b. Zabyan'a bin defa lanet etsin. O lanetleri bin lanet daha takip etsin."[2253]

İmâmın bundan fazlasını da Allah'ın (cc) kudretiyle yapması mümkün ve caizdir. Ancak bu türden râvilerin senedte varlığı, rivayeti töhmet altında bırakmak için yeterli bir sebeptir.[2254]

el-Hasanî bu hadislerin sened ve metinlerini tahlil ve tetkik ederken şöyle demiştir:

el-*Kâfi* gibi hadis mecmualarına bakıldığı vakit, ğulatın ve imâmlara karşı kin besleyenlerin onların hadisleri arasına yalan, uydurma ve aslı olmayan rivayetleri sokmak için her yolu denediklerini görülür. Bunu yaparken onların değerini düşürmeyi hedeflemişlerdir. Bundan yola çıkarak Kur'ân-ı Kerim'e de yönelmişler ve bu yolla tuzak kurmuşlar ve zehirlerini saçmışlardır. Zira değiştirilemeyecek tek kelam Kur'ân'dır. Bu hedeflerini gerçekleştirmek için yüzlerce âyeti, murat ettikleri şekilde te'vil ve tefsir ederek yalan ve iftira ile imâmlara nispet etmişlerdir.

Ali b. Hassan, amcası Abdurrahman b. Kesir ve Ali b. Ebû Hamza el-Betâinî, tümü vehim, kuruntu, tahrif, yoldan sapma ve Kur'ân'ın üslubuyla, belağatıyla ve hedefleriyle insicamlı olmayan tefsirler telif etmişlerdir.

Bidatçıların, provokatör ve vehim sahibi olmalarına şaşılmaz. Ancak muhaddislerin imâmı konumunda olan birinin yirmi yıllık uzun bir süre sahih hadisleri araştırmak, tahkik ve tetkik ettikten sonra, kitabına bu kadar çok hadisi yığmasına şaşılır. Öyle ki, sened ve metin yönünden taşıdığı kusurlar, ayıplar, Ricâl ilminde ondan aşağı olanlar tarafından bile rahatlıkla tespit edilebilecek kadar hafif ve basittirler. Ondan sonra âlimler ve hadisçiler gelmiş, el-Kâfi ve rivayetlerini

[2253] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 241. İbn Dâvûdise *Ricâl* kitabında, ona lanet okuyanın el-Kazım olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Dâvûd, **Ricâl,** s. 278,293; el-Hûî, **Mu'cem...**, c. 21, s. 204,205.
[2254] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 241.

mercek altına almışlardır. Bu hadis âlimlerinden bir kısmı, Küleynî'nin el-Kâfi'sine sahih hadislerden başka hiçbir hadisi almadığını iddia etmişlerdir. Çoğunluğa göre ise, Küleynî büyük bir kısmı sahih olanlarınyanı sıra Ehl-i Beyt'e nisbet edilen uydurma ve mevzu hadisleri de el-Kâfi'sine almıştır. Ancak her iki görüş sahibi de ona karşı olan bu duruşlarından sorumludurlar.[2255]

4.2.2.5. Muhammed Takî et-Tüsterî veya eş-Şuşterî (ö. 1415/1994)

Daha önce işaret edildiği gibi et-Tüsterî, el-Kâfî'de çok sayıda hadisin lafzen tahrif edildiğini örneklerle açıklamıştır. O aynı zamanda eserde çok sayıda mevzu ve uydurulmuş hadislerin varlığını da örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Onun işaret ettiği bu hadislerden bir kısmını zikretmeye çalışacağız. [2256]

et-Tüsterî, el-Kâim'i (as) gördüklerini iddia edenlerin bu konudaki rivâyetlerinin mevzu olduğunu söylemiş ve bu konuda birçok örnek vermiştir. Biz konu uzamasın diye bu örneklerden bazılarını zikretmekle yetineceğiz. et-Tüsterî'nin mevzu olduğuna hükmettiği ve *el-Kâfî'*de tahriç edilmiş bazı rivâyetler şöyledir:

1- Muhammed b. Abdullah ve Muhammed b. Yahya → Abdullah b. Ca'fer el-Himyerî şöyle rivâyet etmiştir:

Ben ve Şeyh Ebû Amr Ahmed b. İshak'ın yanında bir araya gelmiştik. Ahmed b. İshak bana kaş göz işaretleri yaparak, ona İmâm'ın yerine kimin geçtiğini sormamı istedi.

Dedim ki: "Ey Ebû Amr! Sana bir şey sormak istiyorum. Ama sana sormak istediğim mesele hakkında herhangi bir kuşkum yoktur. Çünkü ben inanıyorum ve dinim de öyle öngörüyor ki, yeryüzü hiçbir zaman hüccetsiz kalmaz. Ancak kıyametten kırk gün önce yeryüzü hüccetsiz kalacaktır. Kıyamete kırk gün kalınca hüccet yeryüzünden kaldırılır ve tevbe kapısı kapatılır: {…*Rabbinin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez*…}[2257] Bunlar, Allah'ın yarattığı varlıkların en kötüleridir. Kıyamet onların başına kopar. Ama benim istediğim, kesin

[2255] el-Hasanî, **el-Mevdûât…,** s. 253.
[2256] et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 88.
[2257] En'âm, 6/158.

inancımın biraz daha pekişmesidir. Nitekim İbrahim (as) da Rabbinden ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemişti: {(Allah ona) "inanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti...}[2258]

Bana Ebû Ali Ahmed b. İshak, Ebû'l-Hasan (Ali b. Muhammed aleyhisselâm)'dan şöyle rivâyet etti: Ona sordum ve dedim ki: "Kiminle muamele edeyim ve dinimin hükümlerini kimden öğreneyim? Yahut kimin sözlerini kabul edeyim?"

İmâm bana şu cevabı verdi: "el-Amrî benim güvenilir adamımdır. Benden sana ne getirirse, o bendendir ve benim iznimle size getirmiştir. Benden naklederek sana bir şey söylerse, benden söylüyordur. Onu dinle ve itaat et. Çünkü güvenilir, sağlam bir kimsedir.

Bana Ebû Ali de benzeri bir soruyu Ebû Muhammed'e (as) sorduğunu ve onun kendisine şöyle dediğini nakletti: "el-Amrî ve oğlu iki güvenilir insandır. Benim adıma sana ne bir haber ulaştırıyorlarsa, benden ulaştırıyorlardır. Sana benim adıma bir şey söylerlerse, benden söylüyorlardır. Onları dinle ve onlara itaat et. Çünkü o ikisi, sağlam ve güvenilir iki insandır." Bu, vefat eden iki imâmın seninle ilgili sözleridir."

Ebû 'Amr secdeye kapandı ve ağlamaya başladı. Sonra şunları söyledi: "Bilmek istediğini sor."

Dedim ki: "Sen, Ebû Muhammed'den (as) sonra onun yerine geçecek İmâm'ı gördün mü?"

- "Evet, Allah'a yemin ederim ki, gördüm ve onun gerdanı şöyleydi"- elleriyle sağlam ve güçlü olduğunu ifade etti-
- Dedim ki: "Sormak istediğim bir soru daha var."
- "Söyle" dedi.
- Dedim ki: "İsmi nedir?"
- Dedi ki: "Bunu sormanız size haramdır ve bende kendiliğimden bunu söyleyemem. Benim bir şeyi helal veya haram kılma yetkim yoktur, sadece

[2258] Bakara, 2/260.

ondan öğrendiklerimi söylerim. Çünkü sultana[2259] göre, Ebû Muhammed vefat etmiş ve geride yerine geçecek bir evlat bırakmamıştır. Mirasını da bu hususta hak sahibi olmayan biri[2260] paylaştırmış ve almıştır. Çoluk çocuğu perişan bir halde diyar diyar dolaşmaktadır. Kimse onları tanımaya ve onlara bir şey vermeye cesaret edememektedir. Eğer ismini söylersem, peşine düşerler. Öyleyse Allah'tan korkun ve bundan sakının."

Küleynî, der ki: Bizim ashabımızdan yaşlıca bir adam –adını hatırlamıyorum- Ebû Amrî'nin Ahmed b. İshak'a bu şekilde soru sorduğunu ve onun da ona bu şekilde cevap verdiğini, bana anlattı.[2261]

2- Ali b. Muhammed →Sa'd b. Abdullah şöyle rivâyet etmiştir:

Hasan b. en-Nadr, Ebû Sidam ve bir topluluk, Ebû Muhammed (Hasan b. Ali aleyhisselâm)'in vefatından sonra "Vekillerin yanında emanet olarak duran şey" hususunda aralarında konuşuyorlardı. Bunun ne olduğunu araştımak istiyorlardı. Hasan b. Nadr, Ebû Sidam'a gelerek şöyle dedi: "Ben hacca gitmek istiyorum."

Ebû Sidam: "Hac ziyaretini bu sene ertele" dedi.

Hasan b. Nadr ona şöyle dedi: "Ben uykuda korkuyorum. Bu yüzden yola çıkmak zorundayım."

Kişisel işlerinin yönetimini Ahmed b. Ya'la b. Hammad'a vasiyet etti. Bu arada Nahiye'ye de bir miktar para bıraktı. "Hiç kimseye para vermemesini; ancak Mehdî'nin zuhur etmesi durumunda kendi elleriyle ona vermesini tavsiye etti."

[2259] Abbasi Halifesi Mu'temid (Hilafeti h. 256-279).

[2260] eş-Şeyh Muhibuddin el-Hatip onu şu şekilde tarif etmiştir: O, Ebû Abdullah Ca'fer b. Ali b. Muhammed el-Hâdî el-Askerî'dir. İmâmiyye onu suçlamışlardır. Çünkü o, kardeşi el-İmâm el-Hasan el-Askerî'nin çocuğunun olduğunu inkâr etmiş ve dolayısıyla mirasını almıştır. Hicrî 271 yılında vefat etmiştir. İmâmiyye İsnâaşeriyye âlimleri ise onu, kardeşinin mirasına göz dikmekle suçlamışlardır. Bu yüzden de el-Hasan el-Askerî, oğlunun viladetini insanlardan gizlemiştir. Bütün bunlardan dolayı onu yalancı Ca'fer olarak nitelendirmişlerdir. Bu Ca'fer, Hz. Ali (as), Fatıma (as) ve Hüseyn'in (as) soyundandır. el-İmâm Ca'fer b. el-İmâm Ali b. Muhammed (el-Hâdî), el-Eftehiyye'nin imâmı sayılır.

[2261] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu fî Tesmiyeti Men Raâhu (as), c. 1, s. 329-330, h. no: 1

Râvî der ki, Hasan şöyle dedi: "Bağdat'a vardığım zaman, bir ev kiraladım ve oraya yerleştim. Vekillerden biri, bana bazı elbiseler ve bir miktar para getirdi, bana teslim etti. "Bunlar nedir?" dedim.

- "Gördüğün gibidir." dedi.
- Ondan sonra da bir başkası geldi, para ve elbise verdi. Ev tamamen doldu.

Sonra Ahmed b. İshak, yanında bulunan her şeyi getirdi. Şaşırdım kaldım. Öylece düşüncelere daldım. Bu şekilde düşüncelere dalmışken, adam (Mehdî aleyhisselâm)'ın mektubu geldi.

Mektupta, "Şu kadar gün geçince, yanındaki şeyleri yüklen." deniyordu.

Ben yanımdaki her şeyi topladım ve yola düştüm. Yolda bir eşkıya vardı. Altmış adamıyla birlikte yolları kesiyorlardı. Onun bulunduğu bölgeden geçtim, Allah beni ondan kurtardı. Sonunda Samarra'ya geldim ve konakladım. Bir mektup daha geldi: "Yanındaki şeyleri yüklen." diyordu.

Malları iki hamalın sepetine koydum. Dehlize vardığım zaman, orada siyah bir adam gördüm. Bana: "Hasan b. Nadr mısın?" dedi.

- "Evet" dedim.
- "Gir" dedi.

Eve girdim. Bir odaya girip iki hamalın sepetlerini boşalttım. Evin bir köşesinde çok sayıda ekmek vardı. Hamalların her birine bir ekmek verip onları dışarı çıkardı. Üzeri perdeli bir odadan bana seslendi: "Ey Hasan b. Nadr! Allah'ın sana verdiği nimetten dolayı Allah'a hamd et ve sakın kuşkuya düşme. Şeytan senin kuşkuya düşmeni ister." Bana iki elbise verdi ve dedi ki: "Bunları al. Yakında onlara ihtiyacın olacaktır." Sonra dışarı çıktım. Sa'd der ki: "Hasan b. Nadr geri döndü, Ramazan ayında öldü ve bu iki elbise ona kefen olarak giydirildi."[2262]

3- Ali b. Muhammed → muhammed b. Hammeveyh es-Suveydâviyyi → Muhammed b. İbrahim b. Mehziyar şöyle rivâyet etmiştir:

[2262] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu's-Sâhib (as), c. 1, s. 517-518, h. no: 4.

Ebû Muhammed (Hasan b. Ali aleyhisselâm)'in vefatından sonra kuşkuya düştüm. Babamın yanında da yüklü miktarda mal toplandı. Babam malı aldı ve gemiye bindi, ben de onun ardından gittim. Babamı şiddetli bir sıtma nöbeti tuttu.

Bana dedi ki: "Ey oğlum! Beni geri götür. Bu, ölüm hastalığıdır." Bana dedi ki: "Bu mal hususunda Allah'tan kork." Bana birtakım vasiyetlerde bulundu ve vefat etti.

Kendi kendime dedim ki: "Bütün bunlar doğru olmasaydı, babam vasiyet etmezdi. Bu malı Irak'a götüreyim, orada nehrin yukarısında bir ev kiralarım ve kimseye de haber vermem. Eğer Ebû Muhammed (as) zamanında olduğu gibi, İmâm'ın yeri benim açımdan açıklığa kavuşursa, malları teslim ederim, aksi takdirde orada bir süre boş vakit geçiririm." Derken Irak'a geldim, nehrin yukarısında bir ev kiraladım ve orada günlerce kaldım. Bir gün bir elçi tarafından bana bir mektup ulaştırıldı. Mektupta şunlar yazılıydı: "Ey Muhammed! Yanında şu kadar para var ve paraları şuraya koymuşsun." Yanımda bulunan her şey birer birer sayılmıştı ki benim dahi bilmediğim birçok şeyden söz ediyordu. Malları elçiye teslim ettim ve birkaç gün daha orada kaldım. Fakat kimse başını kaldırıp yüzüme bakmıyordu. Bu durum karşısında üzüldüm. Bir gün bana bir mektup geldi: "Seni babanın yerine görevlendirdik. Allah'a hamd et."[2263]

Bunun yanı sıra et-Tüsterî, *el-Kâfî*'de el-Askerî'ye isnad edilen ve aslı olmayan tefsir ile ilgili çok sayıda mevzu hadisin varlığına işaret etmiştir. İşaret ettiğimiz bu örneklerden başka, et-Tüsterî'nin mevzu olduğunu iddia ettiği ve *el-Kâfî*'de yer alan çok sayıda rivâyet vardır. Konumuzun daha fazla uzaması için bu örneklerle yetineceğiz.[2264]

[2263] Küleynî, **el-Kâfî**, Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu's-Sâhib (as), c. 1, s. 518, h. no:5; et-Tüsterî, **el-Ahbâr ed-Dehîle,** s. 118.

[2264] Aktardığımız örnekler dışında el-Kâfî'nin uydurma olduğu iddia edilen diğer bazı rivâyetleri için bkz. et-Tüsterî, **Mustedereku'l-Ahbâr ed-Dehîle**, c. 2, s. 7-8-9-13-17-27-34-35-46-54-60-61-65-67-72,73,74,75-78-83-87-88,89-92-97,98,99-105,106,107,108-114,115,116-119-121-126-135,136,137,138-144-152,153,154-159,160-165,166-177-181-184-184-186-188-190-207-208-210-221-233-236-238-249-253-264,265,266,267-269,270,271-275-278-283; c. 3, s. 4,5,6-8-11-14-16-18-21,22-25-32-34-36,37-39-43-45-47.

4.2.2.6. Ali Şerîatî (ö.1977)

Yazdığı eserlerde *el-Kâfî*'yi ve genel olarak Şîa hadis kültürünü tenkit edenlerden biri de Şîa dünyasında önemli bir yere sahip olan fikir adamı, sosyolog Ali Şerîatî'dir. Bize göre Ali Şerîatî'nin *el-Kâfî'*ye bakış açısı son derece önemlidir. Ali Şerîatî'ye göre Safevî Şiîliği, Safevî devletinden önce ortaya çıkmıştır. Safevî Şiîliğinin temellerini atan en önemli müessislerden biri Küleynî ve kitabı *el-Kâfî'*dir. Ali Şerîatî'nin et-*Teşeyyu'u'l-'Alevî ve't-Teşeyyu'u's-Safevî*" adlı kitabında bu noktaya dikkat çekmiştir. Dolayısıyla *el-Kâfî* ve ona benzer diğer ilk dönem Şîa rivâyet kitapları, Şiîliği asli anlamından çıkarıp Safevî Şiîliğine evirmiştir. Bu şekilde Şiîlik, ilk dönemlerde yüklendiği anlamını yitirmiştir. Başka bir ifade ile Şiîliğe siyasî ve dini bir çehre kazandırmışlardır. İlk başta tamamen siyesi bir mesele olan Şiîlik bu şekilde dini ve itikadi bir mesele halini almıştır.[2265]

Alî Şerîatî, zikri geçen kitabında *el-Kâfî'*de geçen ve Ulu'l-Azm peygamberleri küçük düşüren bazı rivâyetleri de dolaylı olarak tenkit etmiştir.[2266] Ancak Ali Şerîatî'nin, karşılaşabileceği itirazları düşünerek olsa gerek *el-Kâfî*'yi açık bir şekilde tenkitten sakındığı kanaatini taşıyoruz. Aynı şekilde, *el-Kâfî'*'de rivâyet edilen Ali b. el-Hüseyn'in Yezid'e köle olmayı kabul ettiği[2267] anlamındaki rivâyeti de tenkit etmiştir. Zira bu tavır, Ehl-i Beyt'i küçük düşürmekte ve onlara hakaret anlamına gelmektedir. Ali Şeriatî bu rivâyetin tarihi verilere aykırı olduğuna işaret ederek tenkide tabi tutmuştur. Zira Yezid tarihin hiçbir döneminde hac veya umre yapmak üzere Şam bölgesinden ayrılmamıştır.[2268]

4.2.2.7. Murtaza Mutahharî (ö.1399/1979).

Murtaza Mutahharî, aralarında *el-Kâfî*'nin de olduğu Kütüb-i Erbaa'dan bahsederken şunları söylemiştir: İnsan bu kaynakların içinde yer alan bazı rivâyetlerin içeriğine baktığı vakit, içi boş, manasız, hiçbir şey ifade etmeyen kelimeler olduğunu ve bir kısmının zayıf olduğunu görür…" Daha sonra üzülerek şöyle der: "Ne acıdır ki, hadis kitapları, doğru yoldan sapmış kötü niyetli bazı

[2265] Ali Şerîatî, **et-Teşeyyu'u'l-'Alevî ve't-Teşeyyu'u's-Safevî**, Dâru'l-Emîr, İkinci Baskı, Beyrut 2007, s. 237,238.
[2266] Ali Şerîati, **et-Teşeyyu'u'l-'Alevî…**,, s. 184; Küleynî, **el-Kâfî**, c. 2, s. 562.
[2267] Ali Şerîati, **et-Teşeyyu'u'l-'Alevî…**, s. 197,198; Küleynî, **el-Kâfî**, c. 8, s. 189.
[2268] Ali Şerîati, **et-Teşeyyu'u'l-'Alevî…**, s. 198-200.

insanların kişisel kapris ve çıkarları uğruna uydurduğu mevzu rivâyetlerle doludur."[2269]

4.2.2.8. es-Seyyid Hüseyin el-Mûsevî

el-Kâfî'deki rivâyetleri sened ve metin yönünden tenkid eden günümüz Şîa âlimlerinden biri de es-Seyyid Hüseyin el-Mûsevî'dir. Mûsevî'nin metin yönünden tenkit ettiği çok sayıda rivâyet vardır. Bunlardan biri Küleynî'nin, *el-Usûl mine'l-Kâfi*'de Hz. Hüseyn'in şehit olacağı ile alakalı olarak tahriç ettiği şu hadistir:

1- Muhammed b. Yahya → Ali b. İsmail → Muhammed b. 'Amr ez-Zeyyât, ashabımızdan olan bir adamdan, o da Ebû Abdullah'tan (Ca'fer Sadık) şöyle rivâyet etmiştir:

"Cebrail (as) Muhammed'e (sas) gelerek ona dedi ki: "Ya Muhammed! Allah sana Fâtıma'nın doğuracağı ve senden sonra ümmetinin öldüreceği bir erkek çocuk müjdeler." Dedi ki: "Ey Cebrail! Rabbime selâm söyle, benim Fâtıma'nın (as) doğuracağı ve benden sonra ümmetim tarafından öldürülecek olan bir erkek çocuğuna ihtiyacım yoktur." Cebrail (as) semaya yükseldi, sonra tekrar indi ve Hz. Peygamber (sas) önceki sözlerini yineleyerek, "Ya Cebrail! Rabbime selâm olsun. Benim, benden sonra ümmetim tarafından öldürülecek bir oğula ihtiyacım yoktur." dedi. Cebrail semaya yükselip tekrar indi ve dedi ki: "Ya Muhammed! Rabbin sana selam söylüyor ve imâmlık, velâyet ve vasilik misyonunu senin zürriyetine verdiğini müjdeliyor." (Peygamberimiz): "Şimdi razı oldum dedi." Sonra Fâtıma'ya (as) "Allah bana senin doğuracağın ve benden sonra ümmetimin öldüreceği bir erkek çocuğunu müjdeledi." diye haber gönderdi.

Fâtıma, "Benim doğuracağım ve senden sonra ümmetin tarafından öldürülecek olan bir erkek çocuğuna ihtiyacım yoktur." diye cevap gönderdi. Hz. Peygamber (sas) ona tekrar haber gönderdi ki: "Allah imâmlığı, velâyeti ve vasiliği benim zürriyetime bahşetti." dedi. Bunun üzerine Fâtıma şu cevabı gönderdi: "Şimdi razı oldum."

[2269] Mutahharî, Murtaza, **el-İslâm ve Mutattalabâtu'l-'Asri**, Dâru'l-İrşâd, Birinci Baskı, Beyrut 2012, s. 85-86.

"Onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer. Nihayet insan, güçlü çağına varınca der ki: "Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimete şükretmemi ve razı olacağın yararlı iş yapmamı temin et. Benim için de zürriyetim için de iyiliği devam ettir."[2270] demeseydi, zürriyetinin tümü imâm olurdu.

Hüseyin (as), ne Fâtıma'nın (as) ne de başka bir kadının sütünü emmiş değildir. Rasûlullâh'ın (sas) yanına getirilir o, başparmağını onun ağzına koyar ve o da kendisini üç gün boyunca tok tutacak kadar emerdi. Böylece Hüseyin'nin eti Hz. Peygamber'in (sas) etinden ve kanı da Peygamber'in kanından beslenerek gelişti. Meryem oğlu İsa'dan (as) ve Hüseyin b. Ali'den (as) başka ana rahminde altı ay kalıp doğan kimse yoktur."

Ebû'l-Hasan er-Rıza'ya dayandırılan diğer bir rivâyette ise şöyle denmektedir: 'Hüseyin Peygamberimiz'in yanına getirilir, o da dilini ağzına koyar, Hüseyin, Peygamberimiz'in dilini emer, doyduğu için de artık hiçbir kadının sütünü emmezdi."[2271]

el-Mûsevî bu rivâyeti metin açısından tenkide tabi tutarak şunları söylemiştir:

'Bilmiyorum acaba Rasûlullah (sas) Yüce Allah'ın (cc) müjdelediği bir şeyi red mi ediyordu? Fâtimetu'z-Zehrâ (as), Yüce Allah'ın (cc) takdir ettiği ve kendisine müjdelediği bir konuyu (ona ihtiyacım yoktur diyerek) red mi ediyordu? O istemediği, ondan hoşlanmadığı halde mi Hüseyn'e (as) hamile kaldı ve istemeyerek mi doğurdu? Hz. Fâtıma (as), onu emzirmekten imtina ettiği için mi iki üç güne yetecek kadar parmağından emzirmek üzere Rasûlullah'a (sas) getiriliyordu?

Şüphesiz Hz. Hüseyin (as), hakkında bu tür şeyler söylenmekten çok daha yüce ve ulvî bir makama sahiptir. O, annesinin kendisine hamile kalmaktan ve doğurmaktan hoşlanmayacağı biri olmaktan çok daha büyük ve değerlidir. Dünya kadınlarından her biri, Hz. Hüseyin (as) gibi onlarca evladı doğurmayı temenni ederler. Bu gerçek ortada duruyorken nasıl olurda tertemiz ve afife olan Hz. Fâtıma

[2270] Ahkâf, 46/15.
[2271] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidu'l-Hüseyn b. Ali (as), c. 1, s. 464, 465, h. no: 4.

(as), Hz. Hüseyn'e (as) gebe kalmaktan, onu doğurmaktan hoşlanmaz ve emzirmekten imtina eder!?[2272]

Mûsevî'nin metin tenkidi yaparak zayıf ve uydurma olduğunu söylediği diğer bir hadis grubu da mut'a nikâhını teşvik, hatta sünnet olduğunu ifade eden rivayetlerdir. Öyle ki, Şîa hadis kitaplarında mut'a nikâhını teşvik eden ve bu nikâhı kabul etmeyenlerin kâfir olduğunu ima eden birçok rivayete yer verilmiştir.[2273] Örnek olsun diye el-Kâfi'den birkaçına yer vereceğiz.

2- Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → İbn Faddâl → İbn Bukeyr → Zurare şunu rivâyet etti: Ben ona (Ebû Abdullah), bir erkeğin bir kadınla bir veya iki saatliğine mut'a nikâhı kıyması caiz midir? dedim.

O bana şu cevabı verdi: "Bir veya iki saat sınırı yoktur. Ancak bir iki beraber olma[2274], bir iki gün veya bir iki gece ve benzeri olursa tamamdır."[2275]

Diğer bir rivayette şöyledir:

3- Muhammed → Ahmed b. Muhammed → Muhammed b. Halid → Halef b. Hammâd şöyle dedi: Ben Ebû'l-Hasan'ın yanına göndererek şu soruyu sordum: 'Mut'a nikâhının en az süresi ne kadardır? Erkeğin mut'a nikâhı için, tek bir sefer cinsel ilişkide bulunma şartını ileri sürmesi caiz midir?

O şu cevabı verdi: "Evet."[2276]

Mûsevî, mut'a nikâhı ile ilgili çok sayıda rivâyeti zikrettikten sonra şöyle demiştir: 'Mut'a en rezil şekilde istismar edildi. Kadın en kötü şekilde küçük düşürüldü. Birçok kişi mut'a nikâhını din adına ve şehevi duygularını tatmin için suiistimal ederek onu teşvik edici hadisler rivâyet ettiler. Bunun için değişik sevaplar

[2272] Mûsevî**, Keşfu'l-Esrâr...,** s. 25.
[2273] Sadûk, **Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih**, Bâbu'l-Mu'ati, c. 3, s. 458, h. no: 1.
[2274] (العرد والعردين)'den ile bir iki cinsel ilişki kastedilmiştir. Bkz. Küleynî**, el-Kâfî,** Ali Ekber el-Gıfarî haşiyesi. c. 5, s. 459.
[2275] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâh, Bâbu mâ Yecûzu Mine'l-Eceli, c. 5, s. 459, h. no: 3.
[2276] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâh, Bâbu mâ Yecûzu Mine'l-Eceli, c. 5, s. 460, h. no: 4.

tertip ve vadettiler.[2277] Bunu terk edenler için ise ceza ön gördüler. Öyle ki, mut'a nikâhını terk edip, bu rivâyetlerle amel etmeyenleri Müslümanlardan saymadılar.[2278]

Mut'a nikâhının, dînî, ictimâî ve ahlakî açıdan ne kadar zararlı olduğu ortadadır. Tadat ettiğimiz zararlarından dolayı da haram kılınmıştır. Eğer faydalı olmuş olsaydı haram kılınmazdı. Ancak çok sayıda büyük zararları olunca, Rasûlullah (sas) ve Emîru'l-Mu'minin onu haram kıldılar.[2279]

Şîa ve Ehl-i Sünnet'in mutemet hadis kitaplarında tahriç edilen[2280] ve Hz. Ali (ra) tarafından rivâyet edilen şu hadis-i şerif mut'a nikâhının haram kılınmasında esas delildir. Hadis şöyledir: Hz. Ali (ra) şöyle demiştir: "Rasûlullah (sas) Hayber günü ehli eşeklerin etini yemeyi ve mut'a nikâhını haram kıldı."[2281]

Şîa âlimleri bu hadisi takiyyeye hamletmişlerdir. Hz. Ali'nin (ra) burada takiyye yaptığını, mut'a nikâhının Ehl-i Beyt imâmlarının dinine göre mübah olduğunu söylemişlerdir.[2282]

Diğer bir rivâyette Ebû Abdullah'a 'Rasûlullah (sas) döneminde şahit olmaksızın evleniyorlar mıydı?' sorusuna: "Hayır" cevabını vermiştir.[2283]

Mûsevî bu şekilde Küleynî'nin *el-Kâfî'*de mut'a nikâhı ile ilgili tahriç ettiği 82 hadisi tenkit ederek, Şîa ve Ehl-i Sünnet hadis kitaplarında rivâyet edilen sahih hadisler ile Kur'ân-ı Kerim âyetlerine arz ederek sahih olmadıklarını söylemiştir.[2284] Mûsevî bu hadisleri ele alırken meselenin ahlakî, sosyal ve tarihi bazı verileri de ortaya koyarak metin açısından tenkide tabi tutmuştur. Bundan hareketle mut'a nikâhına cevaz veren hadislerin kötü niyetli ve kendi şehevî duygularını tatmin etme derdinde olanlar tarafından uydurulduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Aynı zamanda

---

[2277] Sadûk, **Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih**, Bâbu'l-Mut'ati, c. 3, s. 463, h. no: 18, 19.
[2278] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr...,** s. 33.
[2279] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr...,** s. 41,42.
[2280] Ahmed b. Hanbel, **Musned,** Ahmed Muhammed Şakir (thk.), Dâru'l-hadis, Birinci Baskı, Kahire 1995, c. 1, s. 419, h. no: 592; Buhârî, **Sahih**, Nikâh, 3, (c. 9, s.71); Muslim, **Sahih**, Nikâh, 30 (c. 9, s. 189); en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurasânî, **el-Muctebâ mine's-Suneni,** Abdulfettah Ebû Gudde (thk.), Mektebetu el-Matbûât el-İslâmiyye, İkinci Baskı, Halep 1986, c. 7, s. 202.
[2281] et-Tûsî, **Tehzîbu'l-Ahkâm...,** c. 7, s. 299, h.no: 42; et-Tûsî, **el-İstibsâr...**, c. 3, s. 178, h. no: 27.
[2282] et-Tûsî, **Tehzîbu'l-Ahkâm...,** c. 7, s. 299.
[2283] et-Tûsî, **el-İstibsâr...,** c. 3, s. 186, h. no: 2.
[2284] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr...,** s. 46.

bu kişiler, Mut'a nikâhının haram kılındığını ifade eden ve Hz. Ali (as) ile Ebû Abdullah'tan gelen rivâyetleri de takiyyeye hamlederek, başta Hz. Ali (ra) ve Ebû Ca'fer[2285] olmak üzere Ehl-i Beyt imâmlarının takiyye yaptıklarını iddia etmişlerdir. Şia fukahası da buradan hareketle, mut'a nikâhının haram olduğuna delâlet eden hadislerle amel etmemişlerdir.

Şîa âlimlerinden bazıları da mut'a nikâhının haram kılınması, sadece Hayber günü için geçerlidir deyip, günümüz için mut'a nikâhının caiz olduğunu söylemişlerdir. Mûsevî'ye göre bu görüş sahiplerinin yaptığı, naslarla oynamaktan başka bir şey değildir.[2286]

Mûsevî Şîa fukahasının son tevillerinin de isabetli olmadığını söylemiştir. Zira ehli eşeklerin eti Hayber günü yasaklanmış ve bugüne kadar kimse helal olduğunu söylememiştir. Dikkat edilirse, mut'a nikâhı ile ehli eşeklerin etleri aynı gün Rasûlullah (sas) tarafından haram kılınmıştır. Mut'a nikâhının daha sonra Rasûlullah (sas) tarafından tekrar helal kılındığına dair sahih bir delil olmadığı gibi, hadiste geçen iki konuyu birbirinden ayıracak nâsih bir hadis de yoktur.

Mûsevî, el-Kâfî'deki kitap,[2287] bab ve hadis sayısı ile ilgili Şîa uleması arasındaki görüş farklılığına da dikkat çekerek, *el-Kâfî'*deki hadisleri metin olarak, sened olarak ve kitabın kendi içeriği ile alakalı olarak da tenkide tabi tutmuştur.

4.2.2.9. Mustafa el-Hüseynî et-Tabâtabâî

Tabatabâî,[2288] *el-Kâfî'*deki hadislerin genel durumunu ele almadan önce, Şîa hadisleri arasında yoğun bir şekilde mevzu olan ve tenkit edilebilecek hadislerin varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Tabatabâî'ye göre, Şiî hadis kitaplarında Rasûlullah

[2285] Mûsevî**, Keşfu'l-Esrâr...,** s. 43.
[2286] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr...,** s. 43.
[2287] Mûsevî, **Keşfu'l-Esrâr...,** s. 102,103.
[2288] Mustafa el-Hüseynî et-Tabâtabâî, 1935 yılında dünyaya gelmiş, Şîa hadis kitaplarına ve genel anlamda Şîa itikadına eleştirel yaklaşan İranlı Şiî bir âlimdir. Bkz. difaff.net/archives/10710. Bu tavrından dolayı birçok defa İran güvenlik güçleri tarafından gözaltına alınmış ve çeşitli eziyetlere maruz kalmıştır. İran basınından edindiğimiz bilgiye göre takriben 85 yaşındaki Tabâtabâî 09/04/2021 tarihinde resmi herhangi bir gerekçe gösterilmeden gözaltına alınmış ve bilinmeyen bir yere götürülmüştür. Bkz. İranintl.com; Tebâtabâî'nin çok sayıda eseri vardır. Yazdığı esrelerin büyük bir kısmı Farsça olarak yayınlanmıştır. Bunlardan biri ve istifade etmeye çalıştırğımız Arapça olarak da yaynlanmış olan '**Nakdu Kutubi'l-Hadîsi (el-İmâmiyye)** kitabıdır.

(sas) ve Ehl-i Beytine (as) nispet edilen mevzu hadislerin varlığını mantıksal olarak ispatlamanın yollarından biri, onlardan sahih tariklerle gelen, mevzu hadis ve yalan haberlerin varlığından bütün açıklığı ile bahseden sahih hadislerden istifade etmektir. Bu hadislere bakıldığı vakit iki ihtimal karşımıza çıkmaktadır. Birinci ihtimal, bu hadisler sahihtir, mevzu ve yalan hadislerin varlığına delalet etmektedir. Bu durumda bu hadislerin ifade ettiği bilgiler, Şîa hadisleri arasında mevzu ve uydurma hadislerin var olduğunu ispat etmektedir. Dolayısıyla bizim bu durumu kabullenmemiz gerekir. İkinci ihtimal ise, hadisler arasında mevzu hadislerin var olduğuna işaret eden bu hadiselerin sahih olmaması ve uydurma olması durumudur. Bu durum da mevzu ve uydurulmuş hadislerin, İmâmiyye İsnâaşeriyye hadisleri arasında var olduğunun ispatı olacaktır. Çünkü zikredilen hadisler, Şîa'nın en mutemet hadis kitaplarında rivayet edilmişlerdir. O zaman Şîa hadis kitaplarında rivayet edilen ve bazı insanların uydurup Rasûlullah (sas) ve Ehl-i Beytine (as) nispet ettiklerine delalet eden hadislere bakmak gerekir. Konunun anlaşılması için Küleynî'nin el-Kâfi'de tahriç ettiği ve bir kısım hadislerin uydurulduğuna delalet eden bazı rivayetleri zikredeceğiz. Bu rivayetlerden biri şöyledir:

1- Ali b. İbrahim b. Hâşim → An Ebihi → hammad b. İsa → İbrahim b. Ömer el-Ymânî → Eban b. Ayyâş → Süleyman b. Kays el-Hilâlî şöyle rivâyet eder:

Emîr'ul-Mu'min'e (Ali b. Ebû Talib) dedim ki: "Selman, Mikdad ve Ebû Zer'den Kur'ân'ın tefsiri ile ilgili birtakım açıklamaları ve en-Nebi'den (sas) aktardıkları bazı hadisleri dinledim. Bunlar, diğer insanların ellerinde bulunan tefsir ve hadislerden farklıydı. Sonra seni dinledim, sen de onlardan dinlediklerimi tasdik eder açıklamalarda bulundun. Fakat bu arada insanların ellerinde Kur'ân'ın tefsiriyle ilgili birçok açıklamalar ve Nebiyullah'dan (sas) aktarılan çok sayıda hadis olduğunu gördüm ve siz bunlardan farklı bir yaklaşım içindesiniz. Sizce insanların ellerinde bulunan açıklama ve hadislerin tümü bâtıl mıdır? Size göre insanlar bilerek Rasûlullah (sas) adına yalan mı söylüyorlar? Kur'ân'ı bilinçli olarak kendi kişisel görüşleriyle mi tefsir ediyorlar?

(Ali) bana döndü ve şöyle dedi: "Bir soru sordun, şimdi cevabını iyice anla! Kuşkusuz insanların elinde hak da var, bâtıl da nesh eden de var, nesh edilen de;

genel nitelikli hüküm de var, özel nitelikli hüküm de; muhkem de var, müteşabih de; gerçekten orijinalliği korunan da var, orijinal olduğu vehmedilen de… Rasûlullah (sas) hayattayken de onun adına yalan söylenmişti. Nitekim bir gün kalkıp şöyle bir konuşma gereği duymuştu: "Ey insanlar! Bana isnat edilen yalanlar çoğaldı. Kim bilerek bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine şimdiden hazırlansın." Ondan sonra da birtakım yalanlar ona isnat edildi."[2289]

Tabâtabâî, Rasûlullah (sas) ve Ehl-i Beyt İmâmları adına hadis uydurulduğunu mutemet Şîa hadis ve Ricâl kitaplarından derlediği rivayetlerle ispatlamaya çalışmıştır. Bu rivâyetlerin sadece kaynaklarına işaret etmekle yetiniyoruz.[2290]

Tabâtabâî, bu rivayetleri serdettikten sonra şu notu düşmüştür: 'Daha önce ifade ettiğimiz gibi – büyük bir kısmı Şîa hadis kaynaklarında var olan – rivâyetler, eğer sahih kabul edilirse, Şîa hadis ve rivayetleri arasında yalan ve mevzu hadislerin İmâmlara nispet edildiğinin ispatı olmuş olur. Eğer bu rivayetleri kabul etmez ve uydurma olduğunu söylersek bu durumda da uydurma ve yalan mevzu hadislerin[2291] İmâmlara nispet edildiğinin ispatı olmuş olur. Zira bu rivayetler Şîa'nın güvenilir ve mutemet hadis kitaplarında geçmektedir.

Tabâtabâî, bundan sonra Şîa'nın büyük hadis âlimlerinin, mevzu hadislerinin varlığı ile alakalı sözlerine yer vererek şöyle demiştir: 'Şîa hadis kitaplarında Mevzu ve yalan haberlerin varlığı ile ilgili zikrettiğimiz hadislerden sonra, şimdi de Şîa'nın önde gelen ve güvenilir hadis âlimlerinin bu konudaki sözlerini zikretmek istiyoruz. Bu şekilde okuyucularımız Şîa'nın önde gelen hadis âlimlerinin de Şîa hadis kaynaklarında mevzu ve yalan hadislerinin varlığına işaret ettiklerini ve bu konuda Şiîleri uyardıklarını anlayacaklardır.[2292]

Şîa alimlerinin *el-Kâfi*'de uydurma hadisler bulunduğuna dair görüşlerini aktaran Tabâtabâî, el-*Kâfi*'nin çok sayıda faydalı, sahih hadis ve rivâyetleri

[2289] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu Fadli'l-İlm, Bâbu İhtilâfu'l-Hadis, c. 1, s. 62, h. no: 1.
[2290] et-Tûsî, **İhtiyâr…**, Zürâre b. A'yun, s. 124, n. no: 210,212; et-Tûsî, **İhtiyâr…**, el-Muğîra b. S'ad (98), 195- 198, h. no: 399, 400, 401, 402, 404,405; es-Sadûk, '**Uyûn Ahbâr er-Rıda**, s. 82-169; et-Tûsî, **İhtiyâr…**, 195- 257,258,259.
[2291] et-Tabâtabâî, **Nakdu Kutubi'l-Hadîs…,** s. 10
[2292] et-Tabâtabâî, **Nakdu Kutubi'l-Hadîs...,** s. 11.

içermekle beraber, batıl ve sahih olmayan hadislerden de hali olmadığını belirtmektedir.[2293] O, sahih olmayan hadislerden örnekler seçip değerli okuyucularına ve özellikle dEbû konuda arayış içinde olan muhterem araştırmacıların dikkatine sunacağını dile getirmektedir. [2294]

Tabâtabâî'nin örnek olarak zikrettiği rivayetlerden biri şudur:

"*Usûl el-Kâfî'*de şöyle bir bâb başlığı vardır: [باب النهي عن الاشرا ف على قبر النبي صلى الله عليه وسلم (Yüksek Bir Yerden Nebî'nin (sas) Kabrine Bakmanın Yasak Oluşu Bâbı). Bu bâb başlığı altında sadece bir hadise yer verilmiştir. Bu da şu anlama geliyor. Küleynî bu hadise dayanarak, kendi fetvasını yani ictihadî görüşünü bâb başlığı yapmıştır. Ancak bu hadis akıl dışıdır. Öyle ki bütün şarihler bu hadisi anlama ve anlatmada zorlanmışlar ve hayret içinde kalmışlardır. Hadis şöyledir:

2- İddetun Min Ashâbina → Ahmed b. Muhammed el-Berkî → Ca'fer b. el-Musennâ el-Hatib şöyle rivayet etmiştir: Bir ara Medine'deydim, Nebi'nin (sas) kabrinin üzerindeki tavan çökmüştü. İşçiler çatıya çıkıp iniyorlardı, biz de bir cemaattik. Arkadaşlarımıza dedim ki: 'İçimizde bu gece Ebû Abdullah (Ca'fer Sadık)'a gidecek var mı? Mihrab b. Ebû Nasr, 'Ben.' dedi. İsmail b. Ammar es-Sayrafî de 'Ben' dedi. Bu ikisine dedik ki: 'Ona yukarı çıkıp oradan Nebî'nin (sas) kabrine bakmanın caiz olup olmadığını sorun.' Ertesi sabah ikisiyle karşılaştık ve bir yerde toplandık. İsmail dedi ki: 'Sözünü ettiğiniz şeyi İmâm'a sorduk, bize şu cevabı verdi: "Onların hiçbirinin Nebî'nin kabrine yukardan bakmasını istemem. Çünkü gözünü kör edecek bir şeyi veya Nebî'yi (sas) namaz kılarken ya da bir eşi ile beraber olurken görmesinden emin değilim.'[2295]

[2293] Bunun sebebi ise şu şekilde açıklanmaya çalışılmıştır: el-*Kâfî* ve diğer sair İmâmiyye temel hadis kitapları, kendilerine *'el-Usûl el-Arbaamie'* ismi verilen daha önceki kitap ve cüzlerden nakledilmişlerdir. Zikredilen cüz ve kitaplar İmâmlardan kat'iyyussudur olmadıkları ve aynı zamanda tenkit edilmeyen cinsten olmadıkları içindir. el-Allâme el-Behbehânî bu konuda şunu söylemektedir: eş-Şeyh et-Tûsî'nin el-Fihrist kitabından anlaşıldığına göre Kudemâya göre 'Asıllar' katî değillerdi. Bkz. et-Tabâtabâî, **Nakdu Kutubi'l-Hadîs…,** s. 21.

[2294] et-Tabâtabâî, **Nakdu Kutubi'l-Hadîs…,** s. 21.

[2295] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu'n-Nehyi ani'l-İşrâfi alâ Kabri'n-Nebi (sas), c. 1, s.452. h. no: 1.

Tabâtabâî, hadisi sened ve metin açısından tenkide tabi tutarak şunları söylemiştir: Bu hadis şu sebeplerden dolayı metin bakımından batıl, sened açısından da sakıttır:

a- el-Hatip diye meşhur olan 'Ca'fer b. el-Musennâ' İmâm Rıda'nın çağdaşıydı. İmâm Ca'fer Sadık zamanında yaşamamıştır. El-Meclisî bu hususu '*Mirâtu'l-'Ukûl'* adlı kitabında dile getirerek şunları söylemiştir: 'Şüphesiz Ca'fer b. el-Musennâ, er-Rızâ'nın ashabındandır. Ancak es-Sâdık dönemine yetişmemiştir.'[2296]

b- Ca'fer b. el-Musennâ Vakıfî mezhebine intisap ediyordu.[2297] Şîa ricâl âlimlerinden hiç kimse hiçbir surette onu tevsik etmemiştir. Örneğin et-Tûsî (ö. 460/1068), *Ricâl* adlı kitabında *Vakıfi* olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde el-Mâmekânî kitabı *Tenkîhu'l-Mekâl*'da Vakıfî olduğunu ve tevsik edilmediğini belirtmiştir.[2298]

c- Eğer Rasûlullah'ı (sas) görmekten maksat yer altından cismini görmek ise bu mümkün değildir. Yok, eğer Rasûlullah'ın (sas) ruhunu görmek kastediliyorsa şüphesiz ruh gözle görülen bir varlık değildir. Öyle değilse, Mescid-i Nebevi'nin çökmüş çatısını tamir etmek üzere yukarı çıkan işçilerden her birinin Rasûlullah'ın (sas) ruhunu görmüş olması ve dolayısıyla kör olmaları gerekiyordu!

d- Eğer Rasûlullah'ın (sas) kabrini gören kişinin kör olma riskiyle karşı karşıya gelme durumu varsa, neden Rasûlullah (sas) insanları bu konuda uyarmamıştır?

3- Küleynî, 'Bâbu Mevlidi'n-Nebî' başlığı altında ilginç bir rivayete daha yer vermiştir. Ebû Abdullah'dan şöyle rivayet etmiştir: 'Nebî (sas) doğunca, birkaç gün sütsüz kaldı. Bunun üzerine Ebû Talip onu göğsüne yaklaştırdı. Allah Ebû Tâlib'in göğsünden süt akmasını sağladı.

[2296] el-Meclisî, **Mirâtu'l-'Ukûl...**, c. 5, s. 272.

[2297] Vakıfiyye Şîa'dan bir fırka olup, sadece yedi imâmın imâmetine inanırlar. İmâmet Hz. Ali b. Ebû Talip'ten başlayıp el-İmâm Musa el-Kazım ile son bulur. İmâm er-Rızâ ve ondan sonra gelen imâmların imâmetine iman etmezler. Bilakis bunları İslâm ümmetinin değerli âlimlerinden olduklarına inanırlar. Bkz. et-Tabâtabâî**, Nakdu Kutubi'l-Hadîs…,** s. 24.

[2298] et-Tûsî, **Ricâl**, s. 353; el-Mâmekânî, **Tenkîhu'l-Mekâl…**, c. 1, s. 220.

Peygamberimiz (sas) ondan birkaç gün emdikten sonra Ebû Tâlib, Sa'diye kabilesinden Halime ile karşılaşınca, emzirsin diye ona teslim etti.'[2299]

Bu rivayet de bir önceki rivayet gibi sened ve metin açısından problemlidir. Muhtemelen cahil olan bir râvi bu yalan safsatayı Rasûlullah (sas) ile Ali (as) arasında süt emzirme ile meydana gelen nesebi ispat için uydurmuştur. Şunu sormak isteriz. Ebû Talib'in göğsünde yeğeni için süt yaratmaya ne gerek vardır? Örneğin Yüce Allah bu sütü Ebû Tâlib'in genç eşinin göğsünde yaratamaz mıydı? O şefkatli, kerim kadın ki, Muhammed'in (sas) bakımını Ebû Tâlib'in evinde omuzlamış ve onu tıpkı öz evladı gibi sevmiş, terbiye etmiştir.

Hadisi rivayet eden râvilerin durumu da tıpkı metni gibidir. Onlar meçhul ve ta'n edilmiş şahıslardır. Örneğin ricâl âlimleri:

a- Ali b. el-Muallâ için, 'O mechûlu'l-hal, [2300]

b- Duruste b. Ebû Mansur için, "'O Vakıfî'[2301]denmişlerdir. Açıktır ki, aklı başında ve hikmet sahibi olan birisinin böyle bir hadisi rivayet etmesi mümkün değildir.[2302]

4.2.2.10. Seyyid Ahmed el-Kesrevî et-Tebrizî (ö. 1365/1946)

Kesrevî,[2303] el-*Kâfî'*de hilâfetin de imâmet gibi ilahî bir makam olduğunu, imâmın masûm olup geçmiş ve gelecekte olacak bütün bilgilere sahip olduğunu ifade

---

[2299] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Mevlidi'n-Nebi ve Vefâtuhu, c. 1, s.448, h. no: 27.
[2300] el-Mâmekânî, **Tenkîhu'l-Mekâl…**, c. 39, s.310.
[2301] el-Mâmekânî, **Tenkîhu'l-Mekâl…**, c. 39, s. 417.
[2302] et-Tabâtabâî, **Nakdu Kutubi'l-Hadîs…,** s. 25. Daha fazla örnek için bkz. et-Tabâtabâî, **Nakdu Kutubi'l-Hadîs…, s**. 25-26-27-29-30-31.
[2303] Kesrevî: Ahmed b. Mir Kasım b. Mir Ahmed el-Kisrevî. Tebriz'de doğmuş, eğitimini tamamlamıştır. Tahran üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. İran'ın birçok kentinde mahkemelerde kadılık yapmıştır. Son olarak Tahran'da başsavcı olarak görev yapmıştır. 'Bircem' gazetesine makaleler yazıyordu. Arapça, Farsça, İngilizce, Ermenice ve Türkçe biliyordu. Çok sayıda kitap ve yayınlanmış makaleleri vardır. Elimizdeki kitabı ise Kuveytli bazı şahsiyetlerin talebi üzerine telif etmiştir. Şia mezhebinin usullerini tenkit eden makaleleri bazı aydınların dikkatini üzerine çekmeye neden oldu. Her taraf ve yönelimlerden insanlar ona yönelmeye başladı. Özellikle öğrenciler nezdinde büyük bir taraftar kitlesi buldu. Onun görüşlerine katılmanın yanında destek olan, kitap ve makalelerini yaymaya çalışan çok sayıda gönüllü insanlar olmuştur. Onun görüşleri bazı Arap ülkelerinde de yankı bulmuş ve Kuveyt'te bazı şahsiyetler ondan görüşlerini Arapça olarak bir kitapta telif etmesini talep etmiştir. Kuveytlilerin talebi üzerine Şia mezhebini esastan tenkit eden 'et-Teşeyyu' ve'ş-Şîa'' adlı kitabı telif eder. Bkz. Kesrvî, **et-Teşeyyu' ve'ş-Şâ**, Mukaddime, s. 6-7. Bu kitapta Şia'nın sair Müslümanlarla olan ihtilafının tamamen taassuplarından kaynaklandığını ifade eder. Kesrevî bu kitabı yazar yazmaz fanatik Şiîler tarafından saldırıya uğrar ve kurşun yağmuruna tutulur. Ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılır, ameliyat edilir ve sonuç olarak ölümden kıl payı kurtularak taburcu olur. Ancak fanatik Şiîler peşini bırakmaz. İslâm'a muhalefet

eden hadisleri[2304] tenkid edip reddetmektedir. Küleynî'nin zikrettiği bu tür hadislerden biri şöyledir: Seyf et-Temmar şöyle rivayet etmiştir:

Hicr-i İsmâil'in yanında bir grup Şiî Ebû Abdullah'ın etrafında toplanmıştık.

İmâm dedi ki: "Bizi izliyorlar mı acaba?" Sağa sola baktık, bizi izleyen kimseyi görmedik ve 'bizi izleyen kimse yok' dedik. Dedi ki: "Kâbe'nin Rabbine and olsun ki, bu binanın Rabbine and olsun ki –üç kere tekrarladı- eğer Musa (as) ile Hızır'ın yanında olsaydım, onlara, kendilerinden daha çok bildiğimi haber verirdim ve ikisinin de bilmediği şeyleri onlara bildirirdim. Çünkü Musa ve Hızır'a, olanlara ilişkin bilgi verilmiş, kıyamet gününe kadar olacaklara ilişkin bilgi verilmemişti. Biz ise bu bilgileri miras olarak Rasûlullah'dan (sas) aldık."[2305]

Diğer bir rivayet de şöyledir: Haris b. Muğire, aralarında Abdu'l-'Alâ, Ebû Ubeyde ve Abdullah b. Bişr el-Hâşimî'nin de bulunduğu bir grup, Ebû Abdullah'ın şöyle dediğini duydukları rivâyet etmişlerdir: "Ben göklerde ve yerde olanları bilirim. Cennette olanları bilirim. Cehennemde olanları bilirim. Bugüne kadar olup biteni ve olacakları bilirim."[2306]

Kesrevî, bu tür rivayetlere dayanan düşünceler neticesinde Ca'feriyye Şîasının Müslümanlardan ayrılıp kendilerine has inanç, akide ve ahkâm

---

ettiği iddiasıyla Adalet bakanlığına şikâyette bulunurlar. Hakkında soruşturma açılır. Hicri 1324 yılının sonlarında hakkında açılan soruşturma ile ilgili yapılan son duruşmada ikinci sefer silahlı saldırıya uğrar ve hançerlenir. Bu saldırı neticesinde vücudunda aldığı 25 yara neticesinde 55 yaşında iken vefat eder. Bkz. Bilgin, Orhan, "Kesrvî, Seyyid Ahmed" **DİA**, TDV yayınları, Ankara 2022, c. 25, s. 311. Arkasında da düşüncelerini, kitap ve makalelerini bırakır. Esas düşüncelerini, 1311/1893 yılında Farsça telif ettiği ve 'Ayîn' ismini verdiği kitapta neşretmiştir. Düşünce ve fikirlerini 'Sûfikerî', 'Behaikerî' ve 'Şiîkeri' adlı kitaplarda cem etmiştir. Bu düşünceleri İran toplumu üzerine derin etkiler bırakmıştır.

[2304] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, İmâmlar, Olanları ve Olacakları Bilebilir. Hiçbir şey Onlara Gizli Kalmaz Bâbı, c. 1, s. 260-26.

[2305] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 260-261. h. no: 1. Bu ve benzeri rivayetlerin Şîa hadis kitaplarından en muteber olanı *el-Kâfî*'de geçmiş olması, hadis anlayışlarının ne kadar sakat olduğunun göstergesidir. Geçmişte olan ve gelecekte kıyamete kadar olup bitecek her şeyi bildiğini ve kendisine hiçbir şeyin gizli kalmadığını iddia eden Ca'fer Sadık –rivayette geçtiğine göre- yanı başlarında birilerinin kendilerini izleyip izlemediğini bilemeyecek kadar çaresiz olduğunu kendisi ifade ediyor. Aynı rivayetin içinde bu kadar çelişkinin olması, eserinin ilk bölümüne 'Kitaâbu'l-Akli ve'l-Cehli' ismi vermiş olması ve Şiî âlimlerin ikide bir Hadisin akla arz edilmesi gerektiği yönündeki beyanlarının akıl ile açıklanabilecek bir yanı yoktur.

[2306] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 261-262. Küleynî, ' باب ان الائمة عليهم السلام يعلمون علم ما كان وما يكون وانه لا يخفى عليهم الشيء' bab başlığı altında bu anlama gelen altı hadise yer vermiştir.

geliştirdiklerini söyledikten sonra bunun iki grup arasında düşmanlık tohumları ektiğini de ifade etmektedir.[2307]

Kesrevî'nin tenkid ettiği el-*Kâfî* hadislerinden biri de şudur:

Sema'a şöyle rivâyet etmiştir: Ebû Abdullah, {Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hali nice olur!} âyetiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Bu âyet, özellikle Muhammed'in ümmeti hakkında inmiştir. Her çağda bizden (Ehl-i Beyt'ten) bir imâm, aralarından çıkarak onlara şahitlik eder. Muhammed (sas) de bizim üzerimizde şahittir."[2308]

{De ki: "Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da Rasûlü de, mü'minler de göreceklerdir.}[2309]

Küleynî bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şu rivayeti zikretmiştir: Ya'kûb b. Şuayb şöyle rivayet etmiştir: Ebû Abdullah'a Allah Azze ve Celle'nin: {De ki: "Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Rasûlu de, mü'minler de göreceklerdir.} âyetinden sordum. Dedi ki: "Âyette geçen mü'minlerden maksat, imâmlardır."[2310]

Kesrevî, Mehdiyyu'l-Muntazar'ın gizlenme sebebini açıklayan *el-Kâfi*'deki rivayetleri de tenkit etmektedir. O rivayetlerden biri şöyledir: Zürâre şöyle rivayet etmiştir: Ebû Abdullah'ın (Ca'fer Sadık) şöyle söylediğini duydum: "Kâim ortaya çıkmadan önce, ortadan kaybolacaktır." Niçin? dedim. Buyurdu ki: "Korkacaktır – eliyle karnını göstererek – öldürülmekten korkacaktır."[2311]

Kesrevî bu rivayete itiraz ederek şunu söylüyor: Kâim imâmın atalarının düşmanları dışında düşmanları var mıydı? Neden ataları o düşmanlardan korkup gizlenmediler? Diğer taraftan takiyye ile yaşadıkları söyleniyor. Takiyye ile yaşayan biri neden korkacak? Öte yandan bizatihi el-*Kâfi*'de zikredilen rivayetlere göre,

[2307] Kesrevî, **et-Teşeyyu' ve'ş-Şîa'**, Nasır b. Abdullah el-Kıfârî ve Selman b. Fehd el-Avde (thk), ysz., Birinci Baskı, ysz., 1988, s. 52.
[2308] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Hucce, İmâmlar Allah Azze ve Celle'nin Kulları zerindeki Şahitleridir Babı, c. 1, s. 190.
[2309] Tevbe, 9/105.
[2310] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Amellerin Nebi'ye ve İmâmlara Arzedilişi Bâbı, c. 1, s. 219.
[2311] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbun fi'l-Gaybeti, c. 1, s. 338, h. no: 9.

imâmlar ne zaman öleceklerini biliyorlardı ve ancak kendi istekleriyle ölürler.[2312] Onlar geçmiş ve gelecek bütün ilimlere sahip idiler. Onlara hiçbir şey gizli kalmaz.[2313] Tüm bu imkânları varken düşmanlarından korkup gizlenmesi iddiası diğer hadislerle çelişiyor. el-Hasan el-Askerî'nin çocukları olmadan ölmüş olması, Şîa'yı ciddi anlamda olumsuz etkilemiştir. Zira onları imâmsız bırakarak vefat etmiştir. Bu ise birlikteliklerini tehdit ediyordu. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için, akla mantığa sığmayan bir iddiayı ortaya attılar. Yeryüzü imâmsız ve hüccetsiz kalamazdı. İmâm olmazsa yer içindekileri ile beraber yok olacaktı.[2314]

Şüphesiz bu tehlikeyi bertaraf etmek için, olmayan Mehdiyi ihdas edip daha önce zikrettiğimiz rivayetlerde de görüldüğü gibi, bir dehlize girdiğini iddia ettiler. Osman b. Said gibi nâibler yoluyla ondan tevkiler,[2315] mektup ve fermanlar getirme cihetine gittiler. Bu şekilde etrafında toplanacakları hayali bir şahsiyyeti ve onun adına konuşacak nâibler de ihdas ettiler. Nâibler bu şekilde milletin malını kendilerinden alıp onları sömürüyor ve aslı olamayan rivayetler uyduruyorlardı.[2316]

Özetle mehdilik inanışının tamamen dışarıdan İslam'a sokulan bir hurafe olduğunu söyleyen Kesrevî sözlerine şöyle devam eder: Denebilir ki mehdilik inanışı tamamen dışardan İslâm'a sokulmuş bir hurafedir. Rasûlullah'dan (sas) veya Ali'ye (as) nispet edilen rivayetleri, kendi ihtiyaçlarını gidermek düşüncesiyle, hadis uydurucularının uydurduklarıdır. İlginçtir ki, bugüne kadar elliden fazla kişi çıkıp mehdi olduğunu iddia etmiştir. Bu yolda çok sayıda insanın kanı akıtılmıştır. Ancak bu beklenti son bulmamış ve hala mehdi beklenmektedir.[2317]

Mehdilik hurafesine sımsıkı sarılan ve ondan istifade etmeye çalışanların başında Rafıza veya İmâmiyye Şîası gelmektedir. Doğrusu en çok onların bu hurafeye ihtiyaçları vardır. Çünkü en çok onların zillete, baskıya ve içi boş beklentilerle yaşamaya ihtiyaçları vardır. Öte yandan Allah'a yalan ve iftira atmada

[2312] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Eimme Ya'lemûne Meta Yemûrune ve Ennehum lâ Yemûtune İllâ Biihtiyarihim, c. 1, s. 258, h. no: 1.
[2313] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Bâbu Enne'l-Eimme Ya'lemûne İlme Mâ Kâne ve Mâ Yekûn ve Ennehu lâ Yahfa Aleyhim eş-Şey', c. 1, s. 260, h. no: 2.
[2314] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 178-179,
[2315] Tevki: Şîa'nın nâibler aracılığı ile imâma sordukları sorulara yazılı olarak verdikleri cevapların adıdır.
[2316] Kesrevî, **et-Teşeyyu' ve'ş-Şî'a**, s. 67-71.
[2317] Kesrevî**, et-Teşeyyu' ve'ş-Şî'a**, s. 77.

insanların en cesurlarıdırlar. Yalan üretme ve yalanlarını geliştirmede en profesyonel olanlardır. Bu hurafeye sımsıkı sarılıp mehdinin kendilerinden olacağını iddia etmişlerdir. Rasûlullah'dan (sas) aslı olamayan hadisler rivayet ederek, mehdinin kızı Fatma'nın soyundan olacağını iddia etmişlerdir.[2318]

Kesrevî sözlerine devamla şunları söyler: 'Şüphesiz, bu nâibler ve Şîa'nın ilk dönem âlimlerinin Allah'a (cc), Rasûlullah'a (sas) ve dinine olan imanları zayıftı. Bunun delili de Allah (cc) ve Peygamber'e (sas) iftira atmadaki cesaretleridir. Yalan söyler, âyetleri te'vil eder, haberleri tahrif eder, meşhud olan şeyleri inkâr eder, bidat olan şeyleri ihdas eder, Müslümanların gücünü zayıflatır, haram yollarla Müslümanların malını onlardan alır ve onları kandırıyorlardı.[2319]

Kesrevî Şia hadislerini eleştiren sair Şiî âlimlerin yapmadığı bir eleştiri şekline müracaat etmiştir. O, Şîa nezdinde masûm olarak telakki edilen İmâmları hiç çekinmeden sert bir şekilde tenkit etmekte, halkın malını haksız yere yemekle, sömürmekle ve kendi gelecekleri için hadis uydurmakla itham etmektedir.[2320] Denebilir ki, Şîa hadislerini tenkit eden Ehl-i Sünnet âlimlerinin de başvurmadığı bir eleştiri şeklini tercih etmiştir. Tek tek hadisleri tenkit etmek yerine toptancı bir red etme cihetine gitmiştir. Şîa ve Ehl-i Sünnet kitaplarında tahriç edilen Mehdi ile alakalı bütün rivayetlerin uydurma olduğunu söylemiştir. *el-Kâfi* gibi Şîa hadis kaynaklarında İmâmlar'ın insanlar üzerinde hüccet oldukları,[2321] Rasûlullah'ın (sas) kendisine Allah tarafından verilen bütün ilimleri Hz. Ali'ye (as) öğrettiği[2322] ile alakalı bütün rivayetleri red etmekte ve uydurma olduğunu söylemektedir. İmâmların isimleri ile vasıflarının yazılı olduğu bir levhanın Rasûlullah'a (sas) indirildiği ve bu levhaya Fatıma'nın levhası adı verildiği ile ilgili rivayetlerin tümünün uydurma olduğunu söylemektedir.[2323] Aynı şekilde İmâmlardan değişik âyetlerin tefsirleri ile alakalı rivayetleri de reddetmektedir.[2324] Dolayısıyla *el-Kâfi'*de yüzlerce hadisi bu şekilde reddetmekte ve uydurma olduğunu savunmaktadır. Onu diğer Şîa âlimlerinden ayıran bariz bir özelliği de onlar hadislerin zayıf olduğuna hükmetseler

[2318] Kesrevî, **et-Teşeyyu' ve'ş-Şî'a**, s. 77.
[2319] Kesrevî, **et-Teşeyyu' ve'ş-Şî'a**, s. 83.
[2320] Kesrevî, **et-Teşeyyu' ve'ş-Şî'a**, s. 46,47.
[2321] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s.178.
[2322] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 263.
[2323] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1, s. 527-528.
[2324] Kesrevî**, et-Teşeyyu' ve'ş-Şî'a**, s. 89.

dahi, mevzu olduğunu söylemekten ictinab etmişlerdir. Ancak Kesrevî bu rivayetlerin tümünü uydurma olduğunu söylemektedir. Bu tenkitler, Şîa temel hadis kaynaklarının ve özellikle de en güvenilir kaynak olan *el-Kâfî'*deki hadislerin güvenilirliği konusunda ciddi şüphelerin ortaya çıkmasına ve tartışılır hale gelmesine sebep olmuştur.

Kesrevî'nin üzerinde durduğu hususlardan biri de takiyye meselesidir ve bu konudaki rivayetleri de mercek altına alarak reddetmektedir. Bu konuda özellikle Küleynî'nin tavrına ve rivayetlerine dikkat çekerek, takiyyenin dine ve akla aykırı olduğunu ve bir çeşit yalan ve nifak olduğunu söylemektedir.[2325] Bilindiği gibi İmâmların takiyye yaptıkları, takiyyeyi tavsiye ettikleri ile alakalı çok sayıda rivayet vardır. Bu durumda takiyye ile alakalı rivayetlerin tümü mesnetsiz ve uydurma olmaktadır. Yaptığımız araştırmaya göre el-*Kâfî'*de takiyye ile alakalı 134 rivâyet vardır. Bu rivâyetlerin bir kısmı takiyyeyi teşvik ederken, diğer bir kısmı İmâmların takiyye yaptıklarını vurgulamaktadır. Kesrevî'ye göre bu hadislerin tümü uydurmadır.

Kesrevî, ayrıca Şîa'nın matem ve İmâmların türbeleri etrafında yaptıkları ve bu konu ile alakalı rivayetleri de ele almış ve bu rivayetlerin de aslının olmadığını, uydurma olduğunu söylemiştir.[2326]

4.2.2.11. Ebû'l-Kâsım b. Ali Ekber b. Hâşim el-Mûsevî el-Hûî (ö. 1413/1992)

Şiî hadis âlimleri arasında önemli bir yere sahip olan el-Hûî'nin,[2327] Küleynî ve kitabı hakkındaki görüşlerine 'Küleynî'nin *el-Kâfî* Hakkındaki 'sahih' değerlendirmesi bahsinde kısaca değinmştik. Ancak muasır Şîa hadis âlimleri arasında önemli bir yere sahip olması nedeniyle, konumuzla ilgili görüşlerine

[2325] Kesrevî, **et-Teşeyyu' ve'ş-Şî'a**, s. 141.
[2326] Kesrevî, **et-Teşeyyu' ve'ş-Şî'a**, s. 141-151.
[2327] Ayetullah Ebû'l-Kâsım b. Ali Ekber b. Hâşim el-Mûsevî (ö. 1413/1992), İran ve Irak'ta en büyük Şiî merciler arasında geliyordu. Başka bir ifade ile el-Hûî, en etkili iki âlimden biri olarak kabul edilirdi. Muhsin el-Hekim'in 1970'te ölümünden sonra, 1992'deki ölümüne kadar Şîa dünyasının çoğunun ruhani lideri sayılırdı. el-Hûî'nin çok sayıda eseri olmakla beraber bizim konumuzu ilgilendiren en önemli eseri, '*Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs ve Tafsili Tabakâti'r-Ruvâti*' adlı kitabıdır. el-Hûî bu kitabında Şîî hadis kitaplarında isimleri geçen râvileri cerh ve ta'dil bakımından ele almış, Kütûb-i Erbaa müellifleri ile kitapları hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu anlamda tez konumuz olan el-*Kâfî* ve ihtiva ettiği rivâyetler hakkındaki değerlendirmeler önem arz etmektedir.

müstakil bir başlık ayırmayı gerekli gördük. Zira el-Hûî Şîa hadis uleması arasında vasat bir yol seçmiştir. el-Hûî'nin Küleynî ve kitabı *el-Kâfî* ile ilgili düşünce ve değerlendirmeleri şu şekildedir:

"Şiî hadis âlimlerinden bir kısmı Kütûb-i Arbaa'daki rivayetlerin tümünün Masûm'dan sadır oluşunun katî olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu iddia esasından batıldır. Ahadın ahattan naklettiği bir rivayetin Masûm'dan sadır oluşunun katî oluşunu iddia etmek nasıl olur? Şunu da ifade etmemiz gerekir ki, Kütûb-i Arbaa râvileri arasında yalancılık ve hadis uydurmakla meşhur olanlar vardır. Dolayısıyla bu iddialar delilsiz ve mesnetsizdir. Masûmlar'dan sadır olduğunu ispatlamak için delil olarak ileri sürülen karineler hiçbir değer ifade etmemektedir. Belki de konuyla alakalı söylenebilecek en güzel şey şudur: "İmâmların ashabının, usûl ve kitap sahiplerinin -üç *Muhammed*'in[2328] dönemine kadar hadislere verdikleri ehemmiyet, kitaplarında rivâyet ettikleri hadislerin Masûmlar'dan (as) sadır olduğunu gösteriyor. Aynı şekilde, kitaplarına aldıkları rivayetlerin sıhhatini ve *Masûmlar*'dan (as) sadır olduğunun göstergesidir."[2329]

el-Hûî'ye göre bu iddia da birçok açıdan boş ve geçersizdir:

- ✓ Ashab, İmâmların emirleri doğrultusunda her ne kadar var güçleriyle hadisleri korumak ve yok olmasını önlemek için çalıştıysalar da onlar takiyye döneminde yaşamışlardır. Dolayısıyla hadisleri açıktan neşredememişlerdir. Durum böyleyken, nasıl olur da hadisler mütevatir veya ona yakın bir dereceye ulaşıyor? Örneğin İbn Ebi 'Umeyr, Reşit döneminde hapsedilmiş ve kendisinden Şîa ve Musa b. Ca'fer'in (as)

[2328] Muhammedune es-Selâse: Şîa'nın büyük hadisçilerinden olan ve iki ayrı zaman diliminde yaşayan iki ayrı grup için kullanılan bir tabirdir. Bu âlimler; 1- Sikatu'l-İslâm Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî er-Râzî (ö. 328/940). Küleynî'nin Kütüb-i Erbaa'dan *el-Kâfî*'si vardır. 2- eş-Şeyh es-Sadûk diye bilinen Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Babeveyhî el-Kummî (ö. 381/991) Kütûb-i Erbaa'dan sayılan *Men La Yahduruhu el-Fakîh* adlı hadis kitabının sahibidir. 3-eş-Şeyh et-Tûsî veya Şeyhu't-Tâife diye bilinen Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî (ö. 460/1068) Kütüb-i Erbaa'dan *el-İstibsar* ve *et-Tehzîb* adlı iki kitabın müellifidir.
Muteahhirundan olan el-Muhammedune es-Selâse ise şunlardır: 1- Molla Muhsin olarak bilinen Muhammed b. el-Hasan Feyz el-Kâşânî (ö. 1091/1680) *el-Vâfî* adlı kitabın müellifidir. 2- el-Allâme el-Meclisî olarak tanınan Muhammed Bakır b. Muhammed Takiy el-Meclisî (ö. 1111/1699) '*Bihâru'l-Envâr Lidureri Ahbar el-Eimme el-Ethâr'* kitabının müellifidir. 3- eş-Şeyh el-Âmilî olarak meşhur olan Muhammed b. el-Hasan el-Hürr el-Âmilî (ö. 1104/1693) '*Vesailu'ş-Şîa İla Tahsili Mesaili eş-Şerî'a* adlı kitabın müellifidir. **Ar.wikishia.net/view**

[2329] el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 1 s. 22

bulunduğu yeri göstermesi istenmiştir. O hapishanede iken kız kardeşi onun kitaplarını gömmüş ve sonuç olarak kitapları yok olmuştur. Ya da odasında bırakmış, üzerine yağmur yağmış ve telef olmuştur. İmâmların sair ashabının hali böyleydi. Üzerlerinde şiddetli baskı vardı ve hadisleri neşretme imkânları da yoktu. Bütün bu olumsuzluklara rağmen bu rivayetlerin İmâmlardan sadır oluşlarının kat'îliği nasıl iddia edilebiliyor![2330]

- ✓ "Hadislere verilen bu ehemmiyet, ilmi gerektirir" desek bile, en fazla bu kitap ve asılların sahiplerinden sadır olduğu noktasında bilgi verir. Diyelim ki, bu hadislerin mütevatir olduğunu kabul etsek bile, Masûmlar'dan sadır olduğu noktasında kesin bilgi vermez. Zira bu kitap ve asılların sahiplerinin tümü sika ve adil değillerdi. Aralarında yalancıların olma ihtimali de vardır. Asıl ve kitap sahibi, kesinlikle yalan söyleyecek ve hadis uyduracak biri olmasa bile, yanılma, unutma ve karıştırma ihtimali vardır.[2331]

el-Hûî, '*en-Nazaru fi Sıhhati Rivayati'l-Kâfi'* başlığı altında el-*Kâfi*'deki rivayetlerin sıhhatı konusunu tartışmış ve âlimlerin birçoğuun el-*Kâfî* rivayetlerinin tümünün sahih olduğunu ve onlardan bir kısmının zayıf olduğunu söylemenin mümkün olmadığını iddia ettiklerini belirttikten sonra onların bu kanaatlerini Küleynî'nin mukaddimede anlattıklarına dayanarak ileri sürdüklerini de ifade etmektedir. Daha önce geçtiği üzere Küleynî, kendisinden bütün dini konularada yeterli olacak ve iki Sadık'ın sahih hadislerini içeren bir kitap telif etmesi talep edildiği için el-*Kâfî'*yi telif ettiğini beyan etmiştir. Küleynî'nin bu anlamdaki sözlerinden hareketle kitabına aldığı hadislerin hepsinin sahih olduğu sonucuna varıldığını belirten Hûî, Küleynî'nin kitabına aldığı rivayetlerin tümünün sahih olduğuna şahitlik ettiği iddiasını şu açılardan reddetmektedir:

Birincisi: Muhammed b. Ya'kûb 'dan *el-Kâfi* kitabını telif etmesini talep eden şahıs, Sadikaynden gelen sahih eserleri içermesi isteğinde bulunmuştur. Kitabında sahih olmayan veya Sadıkaynden gelmeyen sahih rivayetlere yer vermemesini şart koşmamıştır. Muhammed b. Ya'kûb da ona istediğini vermiştir. Dini ilimlerin tüm

[2330] el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 1 s. 23.
[2331] el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 1 s. 22-23

dallarında delil olabilecek ve Sadıkeynden gelen sahih rivayetlere yer veren bir kitap telif etmiştir. Ancak istifadenin tam olabilmesi için kitabında sahih olmayan ve Sadıkaynden gelmeyen sahih rivayetlere de yer vermiştir. Çünkü *el-Kâfî'*ye bakan kişi, müellife göre sahih olmayan bir rivayetin sahih olduğunu istinbat edebilir.[2332]

Bu söylediğimize örnek ise, Küleynî'nin Masûmlardan gelmeyen çok sayıda hadis rivayet etmesidir. Bunlardan bir kısmına şu şekilde işaret etmemizde sakınca yoktur:

1- Ali b. İbrahim babasından, o da bazı arkadaşlarından, onlar da Hişam b. Hakem'den rivayet etmiştir: "Eşyalar ancak iki hususla idrak edilir…"[2333] Bu rivayet mevkuf olup, masûma isnad edilmemiştir.[2334]
2- Küleynî'nin kendi senediyle Ebû Eyyup en-Nahvî'den şöyle rivayet etmiştir: "Ebû Ca'fer el-Mansur gecenin bir yarısında beni çağırdı. Yanına gittiğimde bir kürsünün üzerinde oturuyordu. Önünde bir mum yanıyordu ve elinde de bir mektup vardı. Ona selam verdiğimde bana mektubu attı ve ağlamaya başladı..."[2335] Aynı şekilde bu rivayeti Ali b. İbrahim babasından, o da Nadr b. Suveyt'ten rivayet etmiştir.[2336]
3- … Ahmed b. Zeyd en-Nisaburî şöyle rivayet etmiştir: Bana Ömer b. İbrahim el-Hâşimî anlatıı, o Abdulmelik b. Ömer'den duymuş, ona da Rasûlullah'ın ashabından Esid b. Safvan anlatmış: Emîru'l-Müminin (Ali b. Ebû Talip) vefat ettiği gün, şehir ağlama sesleriyle inledi, insanlar dehşete düşmüşlerdi, tıpkı Rasûlullah'ın (sas) vefat ettiği gün gibi…"[2337]

[2332] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 23.
[2333] Küleynî, **el-Kâfi**, Kitabu't-Tevhid, Babun fi İbtalı'r-Ru'ye, c. 1 s. 99, h. no:12
[2334] Küleynî, **el-Kâfî,** c. 1 s. 99, Ali Ekber el-Gıfarî'nin dipnotu.
[2335] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Ebû'l-Hasan Musa'ya Yönelik İşaretler ve Nasslar Bâbı, c. 1 s. 310, h. no: 13
[2336] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Ebû'l-Hasan Musa'ya Yönelik İşaretler ve Nasslar Bâbı, c. 1 s. 310-311, h. no: 14
[2337] Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-Hucce, Emîru'l-Müminin (as)'ın Doğumu Babı, c. 1 s. 454, h. no: 4. Daha fazla örnek için bkz. Küleynî, **el-Kâfî,** Hüccet Kitabı, Hüseyin b. Ali (as)'ın Doğumu Babı, c. 1 s. 465-466, h. no: 8; el-Gıfârî, Alî Ekber, el-Kâfi üzerindeki Ta'lik ve Tashihi, İman ve Küfür Kitabı, Hüsnü'l-Beşer Babı, Dâr el-Kutub el-İslâmiyye, Sekizinci Baskı, Tahran 1378/1958, c. 2 s. 103; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-îmân ve'l-Kufr, Hüsnü Beşer Babı, c. 2, s. 103, h. no:5; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-îmân ve'l-Kufr, Hilim Babı, c. 2 s. 111, h. no: 2; el-Ğıfârî, Alî Ekber, **el-Kâfî**, İman ve Küfür Kitabı, Günahkar İnsanlarla Oturma Babı, c. 2 s. 380; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitâbu'l-îmân ve'l-Kufr, Günahkârlarla Oturma Babı, c. 2 s. 379-380, h. no: 16; Küleynî, **el-Kâfî,** Kitabu'l-Cenâiz, Taziye ve Musibete Uğrayanların Yapması Vacip Olanlar Babı, c. 3 s. 204, h. no: 3; Küleynî**, el-Kâfî,** Kitâbu'n-Nikâh, Helal Olan Nikâh İle Haram Olan Nikâhın Tefsiri Babı, c. 5 s. 570 h. no:1.

İkincisi: Muhammed b. Yakûb'un el-*Kâfi'*deki bütün rivayetlerin sahih olduğunu söylediği farz edilse bile, bu şahitliği kabul edilmez. Eğer bu şahitliği ile kitabındaki rivayetlerin kendi içinde hüccet olma şartlarını taşıdığını demek istemişse, bu ifadesinin batıl ve geçersiz olduğu kesindir. Çünkü rivayetleri arasında Mürsel olanlar, senedinde meçhul olanlar, Ebû el-Buhterî vb. hadis uydurmakla meşhur olan râviler vardır. Yok eğer bu şahitliği ile bu rivayetlerin kendileri hüccet olmasalar bile, harici karineler onların sahih olduğuna ve mutemet olduklarına delalet ediyor demek istemişse, haddi zatında mümkün olabilir. Ancak onu doğrulama imkânımız yoktur. Zira o rivayetlerin sahih olmasını sağlayan şartlar mevcut değildir. Bu rivayetlerin sayısı da cidden çoktur.[2338] Bütün bu rivayetlerin sahih olduğuna delalet edecek emarelerin olduğunu söyleyebilmek çok zordur. Dolayısıyla Muhammed b. Yakûb'un kitabındaki bütün rivayetlerin sahih olduğunu haber vermesi bir şey ifade etmez. Olsa olsa onun itikat ettiği ve istinbat ettiğinin doğruluğuna bir karinedir. Onun doğruluğuna karine olarak kabul ettiği şey bize ulaşmış olsaydı, belki de biz onu yakîn için değil doğru olduğuna karine olarak da kabul etmezdik.[2339]

Üçüncüsü: el-*Kâfi*'de şaz rivayetler bulunmaktadır Onların Masûm'dan sadır olmadığını kati olarak söylemesek bile, onunla tatmin olmama noktasında şüphe yoktur. Bütün bunlara rağmen el-*Kâfi*'deki rivayetlerin tümünün sahih olduğunu ve masûmlardan sadır olduğunu iddia etmek mümkün olur mu?

*el-Kâfi'*deki rivayetlerin tamamının sahih olmadığı konusundaki tezimizi destekleyen ve teyit eden bir diğer husus da Şeyh Sadûk'un el-*Kâfi*'deki bütün rivayetlerin sahih olduğuna inanmamasıdır. Aynı şekilde hocası Muhammed b. el-Hasan b. el-Velid de daha önce geçtiği üzere *el-Kâfi'*deki bütün rivayetlerin sahih olduğuna inanmıyordu. Bilindiği gibi Şeyh Sadûk hadisleri sahih veya zayıf kabul etme konusunda hocasına tabidir. [2340]

[2338] el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 1 s. 85.
[2339] el-Hûî, **Mu'cem...,** c. 1 s. 85.
[2340] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 68.

el-*Kâfi*'deki, özellikle de *er-Ravda*'da öyle rivâyetler vardır ki, Masûmlardan sadır olduklarını kabul etmemiz mümkün değildir. Hepsine temas etmemiz, bizi kitaptaki amacımızın dışına çıkaracaktır.[2341]

Sonuç olarak el-*Kâfi'*deki bütün rivayetlerin sahih oluşu sabit değildir. Bilakis bir kısmının zayıf ve bir kısmının da Masûmlardan sadır olmadığı kanaati ağırlıktadır. Gaybı Allah daha iyi bilir.[2342]

4.2.2.12. Âyetullah el-Uzma es-Seyyid Ebû'l-Fadl er-Rıda el-Berke'î (ö.1412/1992)

Muasır Şiî âlimlerden biri olan el-Berke'î,[2343] el-*Kâfi*'nin *Usûlu'l-Kâfi* kısmında rivâyet edilen hadisleri, akıl ve Kur'ân'a arz ederek tenkide tabi tutmuştur.[2344] Bu şekilde de el-*Kâfi*'deki hadislerin sıhhat durumunu tespit etmeye çalışmıştır. Hadisleri metin yönünden tenkide tabi tutmanın yanında, sened yönünden de tenkide tabi tutmuştur. el-Berke'î, el-*Kâfi* hadislerini sened yönünden ele alırken büyük oranda el-Meclisî'nin *Mirâtu'l-Ukûl* adlı kitabı ile Behbûdî'nin *Sahîhu'l-Kâfi* adlı kitabından istifade etmiştir.[2345] el-Berke'î, öncelikli olarak rivâyetlerin içeriğini

---

[2341] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 34.

[2342] el-Hûî, **Mu'cem…,** c. 1, s. 85-86.

[2343] el-Berke'î'nin İsmi ve nisbesi: Ebû'l-Fadl b. el-Hasan b. (Huccetu'l-İslâm) es-Seyyid Ahmed b. es-Seyyid Radiyuddin b. es-Seyyid Yahya b. Mîrza b. Yahya b. Mîr Muhsin b. Mîr Radiyuddin b. es-Seyyid Muhammed b. Mîr Fahruddin b. Mîr Hüseyn b. Bâdişâh b. Mîr Ebû'l-Kasım b. Mîr Ebû'l-Fadl b. bundâr b. İsa b. Ebû Ca'fer b. Muhammed b. Ebû'l-Kâsım b. Ali b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-E'rec b. es-Seyyid Ahmed b. Musa el-Berke' b. Muhammed el-Cevvâd (as). el-Berke'i, 1329/1911 veya 1330/1912 yılında Kum kentinde dünyaya gelmiştir. On bir veya on iki yaşındayken er-Radaviye medresesine ilim talebeliğine başlamıştır. el-Berke'i, Şîa âlimleri arasında Hüccetu'l-İslâm ünvanını kazanmış ender şahsiyetlerdendir. İmâmyye fıkhındaki derin bilgilerinden dolayı, Ayetullah Ebû'l-Kasım el-Kâşânî ona taklidi haram kılmıştır. Ca'feriyye İsnâaşeriyye mezhebinde ictihad etme mertebesini elde etmiştir. Gençliği fanatik bir Şiî olarak geçmiştir. Hatta İmâmiyye mezhebini eleştirenlere karşı ciddi bir mücadele içine girmiştir. Örneğin İmâmiyye Şîasını tenkit eden Ahmed Kesrevî'ye reddiyeler yazmıştır. el-Berke'i'nin islah çalışmalarını kabullenemeyen İran İslâm Devleti yetkilileri ona karşı suikast düzenlemiş, yaralamış, defaeten hapsetmiş, sürgün etmiş, evinde namaz üzerindeyken Devrim Muhafızları tarafından kendisine açılan ateş sonucu sağ yanağından giren kurşun sol yanağından çıkmıştır. Yaralı olarak hastaneye kaldırılan el-Berke'i, Devrim Muhafızlarının yoğun baskısı nesticesinde tadavisi tamamlanmadan evine geçmiştir. Yaralı haliyle evinden alınır ve bir yıl boyunca Îvîn zindanına konulur. Bir yıl sonra cezaevinden çıkarılır ve Yezd kentine sürgün edilir. Ancak sürgün emrinden beş gün sonra tekrar zindana atılır. İkinci sefer aynı kente sürgün edilir ve seksen küsür yaşındayken sürgünde olduğu Yezd kentinde 1992 yılında vefat ediyor. Bkz. Halit b. Muhammed el-Bedîvî, **E'lâmu't-Tashîhi ve'l-İ'tidâl Menâhicuhum ve Arâuhum**, Khaidbedewi@hotmail.com, Birinci Baskı, 2006, s. 69-81; Kesru's-Sanam Arapça Tercümesi, Mütercim: Abdurrahim Molla Zâde el-Belûşî, s. 24.

[2344] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem**, s. 42.

[2345] el-Bedîvî, **E'lâmu't-Tashîh…**, s. 454-456.

tenkide tabi tutmuştur. Bunun anlamı ise, *Usûlu'l-Kâfi'*deki hadislerden içeriği Kur'ân ve akla aykırı olanları tespit edip reddetmektir. Çünkü Küleynî, bu hususu el-*Kâfi*'de dile getirmiş ve bu görüşünü desteklemek için hadisler rivâyet etmiştir. Ancak Küleynî'nin kendisi bu görüşüne ve rivâyet ettiği hadislerin mazmununa sadık kalmamıştır. Zira Kur'ân'a aykırı çok sayıda hadisi el-*Kâfi*'de rivâyet etmiştir. el-El-Berke'î, diğer bir hedefinin ise el-*Kâfi*'de rivâyet edilmiş, Kur'ân'a ve akla uygun olan hadisleri de tespit edip kabul etmektir şeklinde açıklamıştır.[2346] Ona göre el-*Kâfi*'deki hadislerin sahte, uydurma olduğu tespit edilir ve el-*Kâfi*'deki diğer hadislerin de ravileri oldukları göz önünde bulundurulursa, diğer bütün rivâyetlerin çürük ve zayıf olduğu ortaya çıkar.

el-Berke'î, kitabın mukaddimesinde şöyle der: "Kısacası bu kitapta yüzlerce problemin olduğunu tespit ettik. Gördük ki bu kitabın sahipleri hurafelere dalıp gitmişler. el-*Kâfi*'nin Kur'ân'a muhalif olduğunu gördük. Aynı zamanda aklın genel kurallarına da uymadığını gördük."

*el-Kâfi'*nin durum böyle ise Şia'nın diğer kaynaklarının durumunun nasıl olcağına dair değerlendirmeyi okuyucuya bırakan el-Berke'î, şöyle demektedir: Şunu bil ki, el-*Kâfî* 16199 hadisi içermektedir. Şîa âlimleri arasında el-*Kâfî*'nin en güvenilir kitap olduğu inanışı hâkimdir. O bütün Şîa âlimleri nezdinde mutemettir. Onu okumayan zanneder ki, hadislerini rivâyet eden râvilerin tamamı adil, güvenilir ve dindardırlar. Kur'ân ve akla aykırı hiçbir rivâyeti içermez. Ancak titiz bir araştırma ve tetkikten sonra görülecek ki mesele zannedildiği gibi değildir. *Usûlu'l-Kâfî* hadisleri arasında ister sened yönünden ister metin ve konuları yönünden olsun çok sayıda kusurun olduğu bir gerçektir. Sened yönünden bakıldığında, râvîlerinin büyük bir kısmının zayıf, meçhul, muhmel ve akideleri bozuk olanlardan oldukları görülür. Bunu bizatihi Şîa ricâl âlimleri söylemektedir.[2347] .

el-Berke'î, mezhep değiştirerek Sünnî olduğu iddialarını kesin bir dille reddetmiş ve hadis kaynaklarına yönelik tenkidlerinin *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Muslim*'i de kapsadığını ifade ettikten sonra özellikle *el-Kâfi*'yi seçmesinin sebebinin bu kitabın ülkesi olan İran'da temel hadis kaynağı olmasından kaynaklandığını

[2346] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 42.
[2347] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 37.

belirtmektedir. Dolayısıyla İran gibi Şiî diyârında Buharî'yi tenkit etmenin bir anlamının olmadığını ifade etmiştir.[2348]

el-Berke'î'ye göre önce hadisin metnini akıl[2349] ve Kur'ân'a arz ederek sıhhatini tespit ettikten sonra, senede dönülmesi gerekmektedir. Metni sahih olmayan bir hadisin senedine bakmaya gerek yoktur. Metni sahih olmayan bir hadisin senedinin sahih olup olmamasının bir şey ifade etmediğini belirten el-Berke'î,[2350] âlimlerin sadece senedi tenkide tabi tutmalarını da eleştirmiştir.[2351]

Bir râvînin hurafe ve münker rivâyetleri rivâyet etmesinin onun zayıf oluşuna delil oluğunu belirten el-Berke'î, bu sebeple Ali b. İbrahim el-Kummî'nin zayıf olduğuna hükmetmiştir. O, el-Kummî, Şîa'nın büyük âlimlerinden sayılmasına rağmen, Kur'ân'ın ruhuna aykırı rivâyetlere yer verdiği için zayıf bir râvi olduğunu söylemiştir.[2352]

el-Berke'î, Şiî hadis ulemasını şiddetle tenkit etmiştir. Örneğin el-Meclisî için 'Hurafeleri yücelten ve bidatların bekçisi' betimlemesini yapmıştır. es-Sadûk'u 'pirinç tüccarı ve hadis musannefatı hakkında cahil biri olarak tavsif etmiştir.[2353]

el-Berke'î, diğer Şiî hadis alimlerini eleştirdiği gibi Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'yi sert ve yaralayıcı bir dille tenkit etmiştir. Ona göre Küleynî, Kur'ân bilgisinden mahrum, kendilerinden rivayette bulunduğu râviler hakkında bilgi yoksunudur. el-Berke'i eleştirilerine şöyle devam etmektedir: "Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî'*den 'el-Hucce' bölümüne büyük bir önem vermiştir. Öyle ki bu bölüm, 129 babla tevhid ve me'ad bölümlerinin toplamından daha fazladır.[2354] el-*Kâfî*'nin Furû' bölümünde sahih olmayan hadisleri serdetmeye çalışsak 70'ten fazla sayfaya ihtiyaç

[2348] Haydar Hibbullah, **Nazariyyetu's-Sunne fî'l-Fikri'l-İmâmî eş-Şiî,** s. 646.
[2349] el-Berke'î, aklın hüccet olduğunu teyid etmek gerektiğini, Kur'ân ve muteber haberlere uygun olanın da bu olduğunu ifade etmiştir. Zira aklı olmayanın, kendisiyle tartışılabilecek ve konuşulacak mükellefiyeti olamayacağını söylemiştir. Akıl ve fazileti ile alakalı Kur'ân âyetleri ile hadisler için Usûlu'l-Kâfî'nin 'Kitâbu'l-Akli ve'l-Cehli'ye bakmak yeterli olacaktır. Bkz. el-Berke'î, **Kesru's-Sanem**, s. 43.
[2350] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 50.
[2351] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 53.
[2352] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 84-132,182.
[2353] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 33.
[2354] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 337.

duyacağız. Örneğin Ravdatu'l-Kâfî bölümünde 597 hadis vardır. el-Behbûdî bunlardan sadece 74'ünün sahih olduğunu söylemiştir.[2355]

Şîa âlimlerinin Küleynî ve *el-Kâfî*'ye yönelik övgülerinin mezhebi taassuptan kaynaklandığını iddia eden[2356] el-Berke'i, el-*Kâfî'*deki rivâyetleri teker teker ele almış, senedlerinin çoğunu tetkik etmiş ve ekserisinin zayıf olduğu sonucuna varmıştır.[2357]

el-Berke'i Rasûlullah'a (sas) nisbet edilen hadislerin el-*Kâfî'*deki oranına dikkatleri çekerek, "Küleynî *Usûlu'l-Kâfî'*nin birinci cildinde 1440 hadis rivâyet etmiştir. Bu hadislerden sadece 65 tanesi Rasûlullah'dan (sas) rivâyet edilmiştir. Bu durum garip ve bir o kadar da şaşılacak bir şeydir." ifadesini kullanmıştır.[2358]

el-Berke'i, şu konularla ilgili hadislerin zayıf olduğu kanaatindedir:

1- Kısa bir dua okumakla bütün günahların affedileceğine dar rivayetler,[2359]
2- Kürtlerin cinlerden olduğu yönündeki rivayetler,[2360]
3- Bazı hayvanların aslının insan olduğu yönündeki rivayetler.

el-Berke'i, bazılarının "bu kitapta uydurma rivâyetlerin olduğunu kabul ettik, ancak bazı uydurma hadislerin olması, ihtiva ettiği bütün hadislerin reddedilmesi hakkını bize vermez" itirazına karşı şu cevabı vermiştir: "Eğer uydurma rivâyetlerin nispeti %3 olsaydı kabul edilebilirdi. Ancak 16000 hadisten 9000'nin uydurma olduğunu bilirsek durum değişir. Çünkü uydurma hadislerin nisbeti %60 veya %65'e yakın olmaktadır. Durum böyleyken, nasıl olur da geri kalan rivâyetlere itimat edilir ve güvenilir?[2361]

4.2.2.13.1. el-Berke'i'ye Göre Usûlu'l-Kâfi'deki Hadislerin Sened ve Metin Açısından Değerlendirilmesi

el-Berke'i'ye göre *Usûlu'l-Kâfi'*de, özellikle usûlu'd-din ile alakalı hadisleri rivâyet eden râvilerin büyük bir kısmı, ya Eftahiyye veya Vakıfiyye mezheblerine

[2355] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 337.
[2356] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 881-882.
[2357] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 32. (652-653)
[2358] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 23 (653).
[2359] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 861 (653)
[2360] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 863.
[2361] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 880-882 (653)

mensupturlar. Bir kısmı da gulattan, yalancılardan, hainlerden veya meçhul kişilerdendir.[2362] Bu bölümde el-Berk'î'nin *Usûlu'l-Kâfi*'de hadisleri olan râvilerden bir kısmı hakkındaki değerlendirmelerine değineceğiz. Bunu yaparken Şîa ricâl âlimlerinin de söz konusu râvilerle ilgili değerlendirmelerine işaret edeceğiz. Bu metod sayesinde el-*Kâfi*'nin ravilerini Şîa hadis âlimlerinin nazarından tanıma imkânı bulmuş olacağız. Öte yandan söz konusu râvileri Şîa hadis ilmi açısından değerlendirme fırsatını elde etmiş olacağız. *el-Kâfi*'de rivâyetleri olup çeşitli nedenlerden dolayı tenkit ve ta'n edilen, dolayısıyla hadisleri zayıf addedilen bazı râviler şunlardır:

a. Kitâabu'l-Akli ve'l-Cehli

1. Ahmed b. Muhamed: Mechûlu'l-hâl.[2363]
2. Ali b. Muhammed: Mechûl ve müşterektir.
3. Sehl b. Ziyad: Dini fasid ve gulattandır. Kum ehli onu Kum'dan çıkarmışlardır. el-*Kâfi*'de çok sayıda rivâyeti vardır.[2364]
4. 'Amr b. Osman: Meçhul ile meçhul olmayan arasında müşterektir.[2365]
5. Mufaddal b. Salih: Hadiste zayıf ve yalancılıkla ta'n edilmiştir.
6. Sa'd b. Turayf: Kıssacı, şair ve zayıf olarak tanımlanmıştır. Nâvusiyye mezhebinden olup sonu kötü biri olarak tavsif edilmiştir.[2366]
7. İbn Faddâl: Vâkifiyye mezhebindendi.[2367]
8. Hasan b. el-Cehm: Rivâyetleri akıl ve Kur'ân'la çelişmektedir.[2368]
9. Seyf b. 'Umeyre: İmâmlar tarafından lanetlenmiştir.[2369]
10. İshâk b. 'Ammâr: Eftahiyye mezhebine mensuptur.[2370]
11. Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî: Dini ve mezhebinde şüphe edilen ve Kum halkının şehirden çıkardığı kişidir.[2371]

[2362] el-Berke'i'nin telif ettiği '*Hurâfât Vefûr Der Ziyârât Kubûr'* adlı eserinde bu râvilerden 280'nin tercüme-i halini yapmıştır. Detaylı bilgi için zikri geçen kitaba müracaat edilebilir.
[2363] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 45, h. no: 1.
[2364] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem**, s. 45, h. no: 1.
[2365] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem,** s. 45, h. no: 2.
[2366] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem,** s. 45, h. no: 2.
[2367] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem,** s. 46, h. no: 3.
[2368] el-Berke'i, **Kesru's-Sanem,** s. 46, h. no: 4.
[2369] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 46, h. no: 6.
[2370] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 46, h. no: 6.
[2371] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 46, h. no: 7.

12. Muhammed b. Sinan: Meşhur yalancılardan biri olup gulattandır. Mezhebi fasittir.[2372]
13. Ebû'l-Cârûd: Mezhebi fasit, Cârûdiyye fırkasının başıdır. İmâm es-Sâdık onu lanetlemiştir. Küfür işleri teyit eder ve içki içerdi. Ancak Küleynî bu râvilerden çok sayıda rivâyette bulunmuştur.[2373]
14. Ali b. Muhammed b. Abdullah: Meçhulu'l- haldir.[2374]
15. İbrahim b. İshak el-Ahmer: en-Necâşî ve et-Tûsî zayıf olduğuna hükmetmişlerdir. Dini fasit ve gulattan olduğunu söylemişlerdir.[2375]
16. Muhammed b. Süleymen ed-Deylemî: en-Necâşî ve diğer Şîa ricâl âlimleri zayıf ve gulattan olduğunu söylemişlerdir[2376]
17. Ali b. İbrahim el-Kummî: Kur'ân'ın tahrif edildiğini iddia edenlerdir.[2377]
18. en-Nevfelî: Gulattan olup, El-Meclisî tarafından kınanmış ve ta'n edilmiş râvilerden saymıştır.[2378]
19. es-Sekûnî: Musul kadısı ve ammeden olduğu söylenmiştir.[2379]
20. Ahmed b. Muhammed: Meçhûlu'l-Hal ve müşterek râvilerdendir.[2380]
21. İbn Mahbûb: Kendisinden zayıf ve gulattan olan râviler rivâyette bulunmuştur.[2381]
22. Ahmed b. Muahammed Hald el-Berkî: Dini ve mezhebinde şüpheli biridir.[2382]
23. Hişam b. el-Hakem: Bir müddet mücessime itikadına sahip olmuştur. Zındık olarak tavsif edilen Ebû Şakir'in talebesidir. İmâm er-Rıdâ onun için şunu demiştir: Hevasına tabi olan, Allah ve emirlerinden gafil biridir.[2383]

[2372] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 46, h. no: 7.
[2373] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 47, h. no: 7.
[2374] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 47, h. no: 8.
[2375] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 47, h. no: 8.
[2376] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 47, h. no: 8.
[2377] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 47, h. no: 9.
[2378] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 47, h. no: 9.
[2379] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 47, h. no: 9.
[2380] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 48, h. no: 10.
[2381] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 48, h. no: 10.
[2382] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 48, h. no: 11.
[2383] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 48, h. no: 12.

24. Hasan b. Ali el-Faddâl: Vakıfiyye mezhebindendir. Şîa âlimleri onu el-Memtûre'nin köpeği olarak tavsif etmişlerdir.[2384]
25. Mansur el-Vâkıfî: el-Meclisî zayıf olduğunu söylemiştir. el-Memtûre'nin köpeklerinden sayılmıştır.[2385]
26. Ebû Hâşim el-Ca'feri: Rivâyetleri çelişkilerle doludur ve Kur'ânla çelişmektedir.[2386]
27. Yahya b. Mübarek: Ricâl âlimleri onu meçhul olan râviler arasında saymışlardır.[2387]
28. Abdullah b. Cebele: Vakıfî mezhebindendir.[2388]
29. İshak b. 'Ammâr: Fetahiyye mezhebindendir.[2389]
30. Ahmed b. Muhammed es-Seyyârî: Akidesi fasit, hadisi zayıftır. Tenasuh fikrinin savunucularındandır.[2390]
31. Hasan b. Ali el-Vişâ': Rivâyetleri hurafelerle doludur. Kur'ân ve akla aykırı hadisler uydurmuştur.[2391]
32. Muallâ b. Muhammed: en-Nacâşi hadislerinin ve mezhebinin muzdarip yani çelişkili olduğunu söylemiştir. Rivâyetleri İslâm'a aykırıdırlar.[2392]
33. el-Musennâ el-Hayyât: el-Mâmekâni, meçhul olduğunu söylemiştir.[2393]
34. Mufaddal b. Ömer: Gulattan olup İmâm tarafından lanetlenmiştir.[2394]
35. Musa b. İbrahim el-Muhâribî: Muhmeldir.[2395]
36. Musa b. Abdullah: Meçhuldür.[2396]
37. Meymun: Muhmeldir.[2397]
38. Hasan b. el-Cuhm: Rivâyetleri çoğunlukla Kur'ân'a aykırıdır. [2398]

[2384] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 49, h. no: 15.
[2385] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 50, h. no: 17.
[2386] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 50, h. no: 18.
[2387] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 50, h. no: 19.
[2388] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 51, h. no: 19.
[2389] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 51, h. no: 19.
[2390] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 55, h. no: 34.
[2391] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 55, h. no: 34.
[2392] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 51, h. no: 21.
[2393] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 51, h. no: 21.
[2394] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 53, h. no: 29.
[2395] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 54, h. no: 31.
[2396] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 54, h. no: 31.
[2397] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 54, h. no: 31.

39. ‘Ubeydullah b. ed-Dehkân: en-Necâşî, el-Meclisî, Mâmekâni ve diğer ricâl âlimleri hadiste zayıf olduğunu söylemişlerdir.[2399]

b. Kitâbu Fadli’l-İlmi (Bâbu Fardu’l-ilmi ve Vucûbu Tâetihim

1. Ebû Ali b. İbrahim: Mechulu’l-haldir. Ali b. İbrahim’in kendisi Kur’ân’ın tahrif edildiğini iddia etmiş ve bu görüşünü destekleyen hadisler rivâyet etmiş, Küleynî de şeyhinden bu rivâyetleri olduğu gibi *el-Kâfi’*ye almıştır.[2400]
2. Hasan b. Ebû’l-Hüseyn: Muhmeldir.[2401]
3. Abdurrahman b. Zeyd: Mechûlu’l-haldir.[2402]
4. Ali b. Hamza el-Betâinî: Vakıfiyye mezhebindendir. Şîa âlimlerinin ifadesiyle Mentûre köpeklerindendir.[2403]
5. Ahmed b. Muhammed b. Halit el-Berkî: Din ve mezhepte şüphe eden biridir.[2404]
6. Osman b. İsa: Vakıfiyye mezhebindendir. er-Rıda tarafından lanetlenmiş biridir. el-İmâm el-Kazım’ın bütün mal varlığını çalıp zimmetine geçirmiş. Ancak bütün bunlara rağmen Küleynî, kitabının Usûl ve Furû’ kısmında İmâmların lanetlediği bu hainlerden çok sayıda hadis rivâyet etmiştir.[2405]

c. Bâbu Sifeti’l-ilmi ve Fadlihi ve Fadli’l-Ulemâ

1. ‘Ubeydullah ed-Dehkân: Yalancı ve fasit dini anlayışa sahip.[2406]

2. Durust el-Vâsıtî: Yalancı ve fasit dini anlayışa sahip.[2407]

3. Ebû’l-Buhterî Vehb b. Vehb: Şiâ ricâl âlimleri onu hadiste zayıf, yalancı ve habis olarak tavsif etmişlerdir. Fadl b. Şazân onu insanların en yalancısı olarak nitelendirmiştir.[2408]

[2398] el-Berke‘î, **Kesru’s-Sanem,** s. 54, h. no: 32.
[2399] el-Berke‘î, **Kesru’s-Sanem,** s. 55, h. no: 34.
[2400] el-Berke‘î, **Kesru’s-Sanem,** s. 56, h. no: 5.
[2401] el-Berke‘î, **Kesru’s-Sanem,** s. 56, h. no: 5.
[2402] el-Berke‘î, **Kesru’s-Sanem,** s. 55, h. no: 1.
[2403] el-Berke‘î, **Kesru’s-Sanem,** s. 55, h. no: 6.
[2404] el-Berke’i, **Kesru’s-Sanem,** s. 55, h. no: 6.
[2405] el-Berke‘î, **Kesru’s-Sanem,** s. 55, h. no: 6.
[2406] el-Berke‘î, **Kesru’s-Sanem,** s. 56, h. no: 1.
[2407] el-Berke‘î, **Kesru’s-Sanem,** s. 56, h. no: 1.
[2408] el-Berke‘î, **Kesru’s-Sanem,** s. 56, h. no: 2.

4. Muhammed b. Sinan. en-Necâşi ve diğer birçok Şiî ricâl âlimi, onun hadiste zayıf, hadis uyduran, hadislerine itimat edilmeyen ve gulattan olduğunu söylemiştir.[2409]

5. İdris b. Hasan: Muhmeldir.[2410]

6. Beşir ed-Dehhân: Meçhuldür.[2411]

7. Seyf b. 'Umeyre: Mâmekânî'nin Keşfu'r-Rumuz adlı kitaptan naklettiğine göre, İmâmlar onu lanetlemişlerdir.[2412]
8. Sa'dan b. Muslim: Meçhuldür.[2413]
9. Muâviye b. Ammâr: Müstakim bir mezhebi olmadığı gibi, İbn Dâvûd ve el-Akîki'ye göre akli anlamda da zayıftı. [2414]

d. Bâbu Sevâbi'l-Âlimi ve'l-Muteallim

1. Abdullah b. Meymun el-Kaddâh: İfsat ehli ve fasıktı. İsmailiyye mezhebinin kurucusudur.[2415]
2. el- Berkî: Dininde şüphesi olan biridir. Çelişkili rivâyetleri vardır.[2416]
3. Ali b. Hakem: Hurafeleri rivayet eden biridir.[2417]
4. Ali b. Hamza el-Batâinî: Lanetlenmiş, habis, hain ve Vakıfiyye mezhebinin başıdır.[2418]
5. Hafs b. Ğiyâs: Âmiye (Ehl-i Sünnet) mezhebindendir.[2419]
6. Süleyman b. Dâvûd el-Munkarî: el-Ğadâiri ile el-Allâme el-Hillî, hadiste son derece zayıf olduğunu söylemişledir. Hadislerine iltifat edilmez ve önemli konularda çok sayıda uydurma hadisleri vardır.[2420]

e. Bâbu Sıfati'l-Ulemâ

1. Muâviye b. Vehb: Meçhûlu'l-haldir.[2421]
2. Hasan b. el-Mahbûb. Kurân'a aykırı çok sayıda rivâyeti vardır.[2422]

[2409] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 56, h. no: 5.
[2410] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 56, h. no: 5.
[2411] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 56, h. no: 5.
[2412] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 57, h. no: 8.
[2413] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 57, h. no: 9.
[2414] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 57, h. no: 9.
[2415] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 58, h. no: 1.
[2416] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 58, h. no: 3.
[2417] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 58, h. no: 3.
[2418] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 58, h. no: 3.
[2419] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 59, h. no: 6.
[2420] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 59, h. no: 6.
[2421] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 59, h. no: 1.

3. İsmail b. Mihran: Gulattan olduğu söylenmiştir. İbnu'l-Ğadâirî, hadisinin temiz olmadığını söylemiştir. Hadisleri çelişkilidir ve zayıflardan rivâyette bulunur.[2423]
4. Ebû Said el-Kammât: el-Allâme el-Hillî ve diğer bazı âlimler mühmel olduğunu söylemişlerdir.[2424]
5. Muhammed b. İsmail: Müşterek ve meçhuldür.[2425]
6. Muhammed b. el-Halid: Meçhul ve vakıfiyye mezhebindendir.[2426]

f. Bâbu Fakdi'l-Ulemâ

1. Süleyman b. Halid: Gulattandır.[2427]

g. Bâbu Mucâleseti'l-Ulemâ

1- Fadl b. Ebû Karra: Şiî ricâl âlimlerinin büyük bir kısmı zayıf olduğunu söylemişlerdir.[2428]

2- Mansur b. Hazım: el-Meclisî, meçhul olduğunu söylemiştir. Çok sayıda rivâyeti Kur'ân'la çelişmektedir.[2429]

Zikri geçen Şîa âlimlerinin dışında hadis ve hadis müdevvenatını eleştiren diğer bazı âlimler şunlardır:

1- Şeriat Sunğulci (ö. 1943)
2- Musa el-Mûsevî (ö.1978)
3- Muhammed Cevvâd b. es-Seyyid Muhsin el-Mûsevî el-Ğureyfî el-İsfahanî (ö.1974)
4- Esedullah el-Harkanî el-Kazvinî (ö.1355/136),
5- İsmail Al İshak el-Hûinî (ö.1421/2000). el-Hûinî *el-Kâfî* ve diğer Şiî hadis kitapları ile alakalı olarak şunu söylemektedir: Şîa, Ehl-i Sünnet'in Kütûb-i Sittelerine bir altarnatif ortaya çıkarmak için asırlar boyunca, *el-Kâfî*, el-

[2422] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 59, h. no: 1.
[2423] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 59, h. no: 1.
[2424] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 59, h. no: 3.
[2425] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 59, h. no: 4.
[2426] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 59, h. no: 6.
[2427] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 60, h. no: 4.
[2428] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 61, h. no: 3.
[2429] el-Berke'î, **Kesru's-Sanem,** s. 61, h. no: 4.

Vâfî, *Men Lâ Yahduru'l-Fakîh* ve *el-İstibsâr* gibi kitapları uydurmak için çalıştırlar.[2430]

*el-Kâfî'*nin tenkidine dair görüşlerine yer verdiğimiz âlimler, tenkitlerini genellikle uydurma hadisler ve bunları uyduranlar noktasından hareketle dile getirmişlerdir. Onlara göre sahih olan hadisleri sahih olmayanlardan ayırmanın yolu ne ricâl ilmi ne de dirayet ilmidir. Bilakis metin tenkidi ve metnin Kur'ân-ı Kerim'e arz edilmesidir. Bunlardan bir kısmı müracaat edilecek tek kaynağın Kur'ân-ı Kerim olduğunu, onu tefsir etmede de hadise ihtiyaç olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu yüzden Şîa'nın rivâyete dayalı tefsirlerini tenkit etmişlerdir.[2431]

Sonuç olarak mutekaddimûn Şîa ulemasından az da olsa el-*Kâfî* rivâyetlerini sened ve metin yönünden tenkit edenlerin varlığını müşahede ediyoruz. Ahbâri ekolünden kimse el-*Kâfî'*de zayıf rivâyetlerin varlığını kabul etmezken, Usûliyyûn ekolüne mensup olan Şîa uleması ise el-*Kâfî* gibi bir kitabın telif edilmediğini söylemekle beraber, içinde zayıf hadislerin varlığını inkâr etmemişlerdir. Günümüz Şîa âlimlerinden az bir kısmı ise, el-*Kâfî'yi* metin yönünden tenkide tabi tutarak, Kur'ân-ı Kerim'e, sahih Sünnet'e, akla, tarîhi gerçeklere, Şîa İsnâaşeriyye'nin temel prensiplerine ve ilmi gerçeklere aykırı rivâyetlerin var olduğunu söylemişlerdir. Günümüz Şîa âlimlerinden bazılarına göre de el-*Kâfî* çok sayıda uydurma hadis içermektedir.

[2430] Terceme Muhtasara li İsmail Âl İshâk el-Hûînî, (Sirat-allamakhoenni-Ar-PDF.pdf), www.aqeedeh.com.Sirat-allamakhoenni-Ar-PDF.pdf

[2431] Hibbullah, **Nazariyyetu's-Sunneti fi'l-Fikri'l-İmâmî eş-Şiî et-Tekvin ve's-Sayrûra**, s. 660.

SONUÇ

Ehl-i Sünnet'te olduğu gibi, hadîs ve Sünnet Şîa'ya göre de edille-i şer'iyyeden olup Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Buna binaen Sünnet malzemesini ihtiva eden hadis mecmuaları Şîa nezdinde de özel bir ilgi ve ihtimâma mazhar olmuştur. Araştırmamızın konusunu teşkil eden Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eseri Şîa'nın ale'l-ebvab türünde tasnif edilen ilk büyük rivayet mecmuasıdır. Tercih edilen görüşe göre el-Kâfî'de 16199 rivâyet vardır. Ancak bu rivayetlerin büyük bir kısmı Rasûlullah'ın (sas), söz, fiil ve takrirlerinden ziyade, Şîa'nın masûm olduklarına inandıkları İmâmların söz, fiil ve takrirlerinden ibarettir.

Şîa'da dirâyetu'l-hadis ilmi çok geç dönemlerde geliştiği için mutekaddimûn Şîa hadis âlimlerinin, bu mezhebe müntesip muhaddislerin, rivâyet ettikleri ve sahih addettikleri hadisler hakkında, sıhhat açısından sağlıklı bir kanaate varmak son derece zordur. Aynı durum onların el-*Kâfî'*deki rivâyetler hakkındaki değerlendirmeleri için de geçerlidir. Bilindiği gibi hicrî onuncu asrın başında Şîa İmâmiyye mezhebinin iki büyük grubu Ahbârîler ile Usûlîler arasında, Usûlilerin Ehl-i Sünnet'e ait bazı ilimleri İmâmiyye mezhebine soktukları iddiasıyla ciddi tartışmalar başlamıştır. Bu ilimlerden biri ve en önemlisi dirâyetu'l-hadîs ilmidir. Ahbârîlere göre bu ilmin kaynağı ve esas mucidleri Ehl-i Sünnet âlimleridir. Onlara göre, eserlerinin ihtiva ettiği rivâyetlerin sıhhati müsellem olduğu için İmâmiyye Şîasının bu ilme ihtiyacı yoktur. Bu görüşe mukabil Usûlîler, hadislerin sıhhatini tespit için dirâyetu'l-hadîs ilminin gerekliliğini savunmaktadır.

Söz konusu tartışma bir tarafa bırakılacak olursa, Şîa arasında bu ilmi hadislere tatbik eden ilk âlim İbn Mutahhar el-Hillî'dir (ö. 726/1326). İbn Mutahhar, telif ettiği *Muntehâ'l-Matlab fî Tahkîki'l-mezheb* adlı kitabında kendine özgü bir taksimat geliştirerek bazı hadislere sahih, bazılarına hasen, diğer bazılarına ise muvassak hükmünü vermiştir. İbn Mutahhar kitaplarında bu üç çeşit hadisten başka zımnen zayıf hadise de işaret etmiştir. Ondan sonra gelen Şîa uleması üçlü taksime

zayıfı da ekleyerek dörtlü bir taksimatı benimsemişlerdir. Ancak mevzu hadisleri bu taksimata katmamışlardır.

Şîa hadis âlimlerinin *el-Kâfî* eksenli yapmış oldukları çalışmalar, kitabın onlar nezdindeki ayRicâlıklı yerini ortaya koymaktadır. *el-Kâfî'*yi farklı yönleriyle ele alan bu çalışmalarda kitabın ihtiva ettiği rivâyetlerden sahih olanlara dair tespitler de yapmışlardır. Muhammed Bâkır Behbûdî, *Sahîhu'l-Kâfî* adlı eserinde *el-Kâfî'*de tahriç edilmiş 16199 rivâyetten sadece 4428'i hakkında sahih hükmü vermiştir. Bu sahih rivâyetlerden 311 tanesi Rasûlullah'a (sas) nispet edilmiştir. Geri kalanın büyük bir kısmı Ebû Abdullah Ca'fer es-Sâdık ile Muhammed el-Bâkır'a nispet edilen rivâyetlerdir. Araştırmamıza göre el-*Kâfî*'de Hz. Ali (ra) aracılığı ile 829 civarında hadis rivâyet edilmiştir. Bunlardan 26 tanesi Rasûlullah'a (sas) nispet edilmiştir. Geri kalan rivâyetlerin tamamı Hz. Ali'nin (ra) sözleridir. Bir bütün olarak el-*Kâfî'*de Rasûlullah'tan (sas) rivâyet edilen hadis sayısı 750 kadardır. Zikredilen rivâyetlerin %85 kadarı, Ca'fer-i Sadık ve el-Bâkır tarafından aradaki râviler zikredilmeksizin Rasûlullah'a (sas) isnat edilmiştir. Ancak Şîa hadis âlimlerine göre İmâmlar da Rasulullah (sas) gibi masûm olduklarından, senedteki bu inkita hadisin sıhhatine zarar vermez ve hadis muttasıl hükmündedir.

Küleynî'nin *el-Kâfî'd*e hadis olarak yer verdiği rivâyetlerin büyük bir kısmı, İmâm Muhammed Bâkır ve oğlu İmâm Ca'fer es-Sâdık'ın sözleri olarak rivâyet edilmektedir. Ancak bu iki imâmın hayat hikâyeleri araştırıldığında, bu sözlerin onlara ait olmasının çok zor olacağı kanaati açıkça kendini göstermektedir. Bu tespiti teyit eden muasır Şiî âlimlerinden biri olan Ebû'l-Kâsım el-Hûî bizim de katıldığımız değerlendirmelerinde şöyle demektedir: "*Kütüb-i Erbaa*'da tahriç edilen hadislerin katî olarak imâmlardan sadır olduğu görüşü dile getirilmektedir. Hâlbuki bu görüş asılsız, mesnetsiz ve batıldır. *Kütüb-i Erbaa*'nın râvîleri arasında yalancılıkla ve hadîs uydurmakla maruf kimseler varken bu iddiayı doğrulamak mümkün görünmemektedir ki bu husus birçok Şiî âlim tarafından da dile getirilmiştir."

Çalışmamızda tespit ettiğimiz bu temel sonuçların yanında Küleynî ve el-*Kâfî* ile ilgili ulaştığımız sonuçları şu şekilde maddeleyebiliriz.

- ✓ Küleynî'nin vilâdeti, ilim tahsili, yetişmesi ve ilmî seyahatleri hakkında Şiî hadis ve Ricâl kitaplarında net bir bilgi yoktur. Küleynî'nin doğum tarihi

bilinmediği gibi, hadis rihleleri için nerelere uğradığını ve nerelerde ikamet ettiğini tespit etmek bir hayli zordur.

- ✓ Küleynî'nin yaşadığı asırda Şiîlik geniş bir yelpazede yayılma imkânı bulmuştur. Abbâsî halifelerinden bazıları Şîa ve Şiî fikriyata destek vermiş, maddi imkânların yanında manevi imkânları da kendilerinden esirgememişlerdir. Küleynî'nin *el-Kâfi'*yi telif etmesi, Şîa'nın geniş imkânlara sahip olduğu bir döneme denk gelmiştir.
- ✓ Küleynî, İslamî ilimlerin farklı alanlarında eser vermiş bir âlimdir. Bu eserler, Şîa kitapları arasında, müellifin İmâmiyyenin şeyhi ve zamanında gözde âlimi olması nedeniyle önemli bir yer tutmaktadır. Küleynî'nin *el-Kâfi'*den başka günümüze ulaşan hiçbir eseri yoktur.
- ✓ Şüphesiz eski ve yeni Şîa âlimleri Küleynî'nin mezhebe sunduğu *el-Kâfi* adlı eserinden dolayı onun fazileti, güvenilirliği, celâleti, zaptı, itkânı noktasında ittifak etmişlerdir. İmâmiyye âlimleri, kendisine karşı derin saygı ve verdikleri üstün değeri ifade etmek üzere Hüccetü'l-İslâm gibi birçok vasfı ve lakabı ona uygun görmüşlerdir. Kısacası mutekaddimûn, muteahhirûn, usûliyyun ve ahbariyyûndan olan Şîa âlimleri Küleynî ve kitabının yüceliği hakkında ittifak etmişlerdir. *el-Kâfi*'nin Şîa hadis kitapları arasında en iyisi olduğu noktasında fikir birliğine varmışlardır.
- ✓ *el-Kâfi*'nin yazılmasından sonra Şiî âlimlerin dikkati kitap üzerine yoğunlaşmıştır. Bu âlimlerin başında Küleynî'nin kendi öğrencileri gelir. Öğrencileri *el-Kâfi*'yi istinsah etmek ve İslâm âleminde tanınmasını sağlamak üzere harekete geçmişlerdir. Diğer Şiî âlimler de *el-Kâfi*'ye büyük bir değer atfetmişlerdir. Usûlîlerin önde gelen âlimlerinden biri olan el-Mufit (ö. 413/1022), *el-Kâfi*'yi Şîa'nın en değerli ve en faydalı kitabı olarak nitelemiştir. *el-Kâfi*'yi övenlerden biri de *el-Kâfi*, Fırka-ı Naciye'nin en kıymetli kitabıdır diyen Muhammed Bakır el-Meclisî'dir (ö. 1111/1699).
- ✓ Şîa'nın bu bakış açısındandır ki, eski ve yeni Şîa âlimleri, *el-Kâfi* için yorucu çalışmalar içine girmişlerdir. Bazıları onu istinsah ederken, diğer bir kısmı da onu şerh etme, üzerine haşiye yazma yoluna gitmişlerdir. Konularını açıklamış ve bazı taraflarını da ihtisar etmişlerdir. İsnatlarını

tahkik edip hadislerini tertip etmişlerdir. Onu yeni bir usûl ile tertip ve tasnif etmişlerdir.

- ✓ Şîa âlimlerine göre el-Kâfî'nin önemli özelliklerinden biri, hadis metinlerini Kur'ân âyetleriyle beraber zikredip, İmâmların ayetlere dair tefsirlerini nakletmesidir. Bazen de İmâmların dediklerine delil olarak zikrettikleri âyetleri özellikle de ahkâm ile ilgili olanları, hadis metniyle beraber rivayet etmesidir. Bundan dolayıdır ki, ahkâm âyetlerinin tümüne yakınını *el-Kâfî'*nin Furu' kısmında bulmak mümkündür.
- ✓ *el-Kâfî*'nin diğer bir özelliği de Havansarî gibi bazı Şîa hadis âlimlerinin ifade ettiği gibi, Küleynî'nin hadisleri bab başlıkları altında yerleştirirken sıhhat derecesine göre sıralamasıdır. Bab başlığının altında önce sahih hadisleri yerleştirmiştir. Daha sonra, çoğunlukla zayıf, mücmel ve tartışmaya açık hadislere yer vermiştir.

Açıklamaya çalıştığımız hususların yanında Şîa âlimleri *el-Kâfî* ve müellifini şu noktalarda ise tenkit etmişlerdir:

1- Küleynî'nin mezhebinin itimat ettiği ve mezhebe delil teşkil eden rivayetlere öncelik vermesi ve bu tür rivâyetleri babların baş tarafında rivâyet etmesidir. Küleynî, yeri geldikçe fıkhî konulara da girmiştir. Bazen fıkhî görüşlerini bab başlıklarına yansıtmıştır. Bu anlamda el-*Kâfî'*nin sadece bir rvâyet kitâbı değil, aynı zamanda Şîa için bir fıkıh kitabı olduğu söylenebilir. Bunun yanında Küleynî *el-Kâfî*'de kelâmî ve felsefî görüşlerini de ortaya koymuştur. Bu görüşlerini destekleyen hadisleri rivâyet etmeye de özen göstermiştir.

2- Bazı Şîa âlimlerine göre Küleynî kitabında rivayet ettiği hadisler arasındaki çelişkileri giderme çabasına girmiş olsa da çelişkileri olduğu gibi bıraktığı yerler de azımsanmayacak kadar çoktur.

3- Küleynî'nin tenkit edildiği noktalardan biri, zaman zaman bir bâpta rivayet ettiklerini hükümsüz bırakacak rivayetleri aynı bâpta veya bir başka bâpta zikretmesidir. Çağdaş Şiî âlimlerden bazıları *el-Kâfî* ve müellifini bu noktada ciddi anlamda eleştirmişlerdir. Küleynî'nin çelişkileri sadece rivayetlerle alakalı değildir. O, aynı şekilde bazı usulî konularda çelişkili

kanaatler beyan etmiştir. Münekkid Şîa âlimlerinin bu anlamda verdikleri örneklerden biri, onun taklidi reddettiği gibi kıyası da reddetmesidir.

4- Bazı Şîa âlimlerine göre *el-Kâfi*'de sened ve metni tahrif edilen hadisler vardır. Bunlara göre *el-Kâfi*'yi istinsah edenler tarafından değişiklikler yapılmıştır. Ancak bu değişiklikleri yapanların kimler olduğu bilinmemektedir.

5- *el-Kâfî'*nin tenkit edildiği en önemli noktalardan biri de kitap sayısındaki çelişkilerdir. Bazı nüshalar 30 kitaptan oluşurken diğer bazı nüshalar 50 kitabı içermektedir.

6- Küleynî, el-*Kâfi*'sine aldığı hadisleri değişik yollarla rivâyet etmiştir. Bir kısmını sema', icaze, münavele yoluyla rivâyet ederken, diğer bir kısmını ise vicâde vb. yollarla rivâyet etmiştir. Küleynî, bu şekilde aldığı rivayetlerin kaynağı olan kitabın kime ait olduğunu bazen açıklamış bazen de herhangi bir izah yapmadan rivayetin bir kitap nüshasından alındığını söylemekle yetinmiştir.

7- *el-Kâfi*'de zayıf ve sika olanlar dâhil olmak üzere toplam 400 civarında râvî vardır. Şîa ricâl âlimlerine göre, *el-Kâfî'*deki râvilerden 233 tanesi cerh edilmiş ve zayıf olduklarına hükmedilmiştir. Küleynî, *el-Kâfi*'de zayıf, imâmlar tarafından lanetlenmiş, ğulattan olan ve itikadı fasit olan çok sayıda râviden hadis rivayet etmiştir.

8- *el-Kâfî*, Şîa nezdindeki üstün değerine rağmen, bazı Şîa âlimleri tarafından sened yönünden tenkit edildiği gibi, metin yönünden de tenkide tabi tutulmuştur. *el-Kâfî'de* Kur'ân'ı Kerim'in tahrif edildiğini iddia eden rivâyetlerin fazlalığı göze çarpmaktadır. Bu durum bazı Şiî âlimlerin de dikkatini çekmiş, *el-Kâfî'*de akla, tarihî verilere, sahih sünnete ve ilmi gerçeklere aykırı onlarca hadisin mevcut olduğu onlar tarafından dile getirilmiştir.

9- Ehl-i Beyt'e hakaret anlamına gelen rivâyetler de tenkit edilip zayıf addedilmiştir. Çağdaş Şîa âlimlerinden bazıları da İmâmlar'ı övmede aşırı giden hadislere de zayıf ve mevzu hükmünü vermişlerdir.

10- Şîa hadis âlimlerinin tenkitlerinden bir diğeri de *el-Kâfî'*deki bazı hadislerin lafzen ve manen tahrif edildiği yönündedir. Özellikle et-Tüsterî bu konuda çok sayıda örnek vermiştir.

11- *el-Kâfî*'nin tenkit edildiği konulardan biri de el-İdde meselesidir. Âlimler ravi ismi vermeksizin *İddetun min ashabina* diyerek rivayet edilmiş olan 3002 hadisin senedinde inkıta ve meçhul raviler bulunduğunu belirtmişlerdir.

12- Şiî âlimler tarafından *el-Kâfî* üzerine yapılmış pek çok çalışmaya yönelik olarak yaptığımız incelemeler neticesinde, bizatihi bu âlimlerin itirafları ile kitapta azımsanmayacak kadar uydurma rivâyetin bulunduğu anlaşılmaktadır.

13- Son olarak bundan sonra yapılacak bazı çalışmalarda ele alınmasının yararlı olacağını düşündüğümüz iki noktaya işaret etmek istiyoruz: 1. el-Kâfî'de tahriç edilmiş mevzu rivayetlerin tespit edilmesi ve Ehl-i Sünnet'e ait, siyer, tarih, menakib, vaaz, tasavvuf vb. diğer alanlarda telif edilmiş kitaplardaki etkisinin araştırılıp günyüzüne çıkarılması. 2. Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin indî tevil ve tefsirlerine bolca yer verilen *el-Kâfî'*de İsrailiyyat, Mesihiyyat ve özellikle de eski Îran kültür ve medeniyetinin etkilerinin araştırılması.

KAYNAKÇA

ABDUL'AL, Ali b. Abdil'al, *Nefehatu'l-Lahut fi La'ni el-Cibti ve't-Tağut,* el-Kerki (thk.), Mektebetu Nineva el-Hadise, Tahran ts. alfeker.net

ABDULLAH, Adil Kazım Abdullah, *Umniyyetu Ebûbekir*, Daru Vadi's-Selam, 2009.

ABDUSETTÂR EŞ-ŞEYH, *Fatimetu'z-Zehrâ' (ra) Bintu Rasûlillâh (sas) ve Ummu'l-Hasaneyn (ra),* Dâru'l-kalem, Birinci Baskı, Dimeşk 2015.

ABTAHÎ, Muhammed Ali el-Muvehhid, *Şerhu Kitabi'r-Ricâl li'n-Necâşî el-Musemmâ Tehzîbu'l-Mekâl fî Tenkîhi Kitâbi'r-Ricâl*, Dâru'l-Murtadâ, Beyrut 2018.

AHMED EMİN, Zuhru'l-İslâm, Matbaatu Lecneti't-Te'lîfi ve't-tercemeti ve'n-neşri, İkinci Baskı, Kahire 1946.

----------, Fecru'l-islâm, Matbaatu Lecneti't-Te'lîfi ve't-Tercemeti ve'n-Neşri, İkinci Baskı, Kahire 1946.

AHMED ÖMER HAŞİM, *Kavâidu Usûli'l-Hadîsi,* Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, Beyrut 1984.

----------, *el-Meayîru'l-İlmiyye Linekdi el-Hadis ve Meda Hucciyeti el-Kutup el-Arbaa ve's-Sihah es-Sitte,* el-Emire Li't-Tabaati ve'n-Neşri ve'Tevzi'i, Beyrut 2006.

----------, Feraidu'l-Usûl, el-Mektebetu'ş-Şamile li'ş-Şia.

ALİ b. EBİ TALİP, *Nehcu'l-Belağa,* Suphi Salih (thk.), el-Mektebetu'ş-Şamile.

'AMÎDÎ, Samir Hâşim, *el-Mehdiyyu'l-Muntazar fi'l-Fikri'l-İslâmî***,** Merkezu'r-Risale, İkinci Baskı, Kum 1425/2004.

----------, Difâ ‘ani’l-Kâfî, Merkezu’l-Ğadîr Liddirâsât el-İslâmiyye, Birinci Baskı Kum 1416/1995.

‘AMÎDÎ, Sâmir el-Hüseynî, *Hayâtu eş-Şeyh Muhammed b. Ya‘kûb el-Kuleynî,* Dâru’l-hadîs, Kum 1429/2008.

‘AMÎDÎ, Hâşim Habib, *eş-Şeyh el-Kuleynî el-Bağdâdî ve Kitâbuhu el-Kâfî –el-Furû’-*, Merkezu’l-İ’lâm el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1414/1993.

ÂMİLÎ, Ali Hüseyn Mekki el-Âmilî, *el-Buhus Fi Fıkhı’r-Ricâl,* Muessesetu el-Urve el-Vuska, yy. 1994.

ÂMİLÎ, Malik Mustafa Vehbî, *Buhûsun fî İlmi’d-Dirâye ve’r-Rivâye*, (eş-Şeyh el-Behâî’nin Vecîze’si üzerine yazılmış şerh), Dâru’l-Hâdî, Beyrut 1428/2007.

ÂMİLÎ, es-Seyyid Hasan es-Sadr el-Âmilî el-Kâzımî, *Nihâyetu’d-Dirâye,* Macid el-Ğarbâvî (thk.), Mektebetu Mu’min Kureyş, ysz. TDV. tsz.

ÂMİLÎ, Muhammed b. el-Hürr, *Tafsîlu Vesaîli’ş-Şîa ilâ Tahsîli Mesâili’ş-Şerîa,* Muessesetu Âl el-Beyt (as) li İhyâi’t-Turâsi (thk.), Muessesetu Âl el-Beyt (as) li İhyâi’t-Turâsi, Dördüncü Baskı, Kum 1438/2016.

ÂMİLÎ, Hüseyin b. Abdussamed, *Vusûlu'l-Ahyâr ila Usûli'l-Ahbâr*, es-Seyyit Abdullatif el-Hüseynî el-Kuhkemrî (thk.), Matbaatu'l-Hiyam, Kum 1401/1981.

ÂMİLÎ, Muhammet b. Ali el-Mûsevî, *Medâriku’l-Ahkâm fî Şerhi Şerâii’l-İslâm,* Matbaatu Mehr, Birinci Baskı, Kum 1410/1989.

ÂMİLÎ, Muhammed Behâuddin, *el-Vecîze fi’d-Dirâye*, el-Mektebetu’l-islâmiyye el-Kubrâ, Kum 1396/1976.

ÂMİLÎ, Muhammed Hüseyin ez-Zeyn, *eş-Şiatu fi’t-Tarihi*, Daru’l-Asar, Beyrut 1399/1979.

ÂMİLÎ Ebû'l-Hasan b. Muhammed Tâhir en-Nebâtî, *Mukaddimetu Tefsîr el-Burhân el-Musemmâh Bimirâti'l-Envâr ve Mişkâti'l-Esrâr,* Menşûrât el-E'lemî li'l-metbûât, İkinci Baskı, Beyrut 2006.

ÂMİLÎ, Muhammed b. el-Hasan el-Hürr, *el-Fusûl el-Muhimme fi Usûl el-Eimme,* Muhammet b. Muhammet el-Hüseyin el-Kâinî (thk.), Muessesetu Meârif İslâmî İmâm Rıda, Birinci Baskı, Kum 1418/1997.

----------, *Vesâilu'ş-Şia el-İslâmiyye,* Abdurrahim er-Rabbani eş-Şîrâzî (thk.), Daru İhyai't-Turasi el-Arabi, Beyrut 1983.

ÂMİLÎ, es-Seyyid Ca'fer Murtadâ, *Me'sâtu'z-Zehrâ (as) Şubuhât ve Rudûd*, Dâru's-Sîre, Birinci Baskı, Beyrut 1997.

ÂMİLÎ, es-Seyyit Muhsin el-Emîn, *A'yânu'ş-Şîa,* Dâru't-Tearuf Li'l-metbuât, Beyrut 1983.

ANSÂRÎ, Muhammed Hüseyn, *el-Mi'yaru'n-Nakziyye Linakzi'l-Hadis,* el-Emîre li'n-Neşri ve't-Tabaati, Beyrut 2006.

ASBAHÂNÎ, Ebûlferec Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed b. el-Heysem el-Mervânî el-Umevî el-Kureşî, *Mukatilu't-Talibin*, Ahmed Sakir (thk.), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz.

ASFAHÂNÎ, Mahmut b. el-Mehdi el-Musevi ed-Dehserhî el-Asfahânî, *Miftâhu Kutubi'l-Arbaa,* Matbaatu'l-âdâbi, Birinci Baskı, Necef 1967.

ASKERÎ, es-Seyyid Murtaza, *Meâlimu'l-Medreseteyn*, Merkezu't-Tabâeti ve'n-Neşr li'l-Mecm' el-Âlemî Liehli'l-Beyt, İkinci Baskı, ysz., 1426/2005.

ATÂBEKÎ, Cemaluddin Ebû'l-mehâsin Yusuf, *en-Nucûm e-Zâhire fi Mulûki Misra ve'l-Kâhira,* Dâru'l-kutub, Vezâretu's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi el-Kavmî el-Muessestu el-Mısriyye el-Amme li't-Te'lîfi ve't-Tercemeti ve't-Tabâeti ve'n-Neşri, ysz. , tsz.

ATARİDÎ, Azîzullah, *Musnedu'l-imâm er-Rızâ* (Ebû'l-Hasan Ali b. Mûsâ (as), Mektebetu's-Sadûk, Birinci Baskı, Tahran 1392/1972.

AVVÂD, Muaz Ukâb Ahmed, *İlmu'l-cerh ve't-ta'dîl 'inde'ş-Şîati'l-İmâmiyye: Dirâse nazariyye tatbîkiyye 'alâ ricâli'n-Necâşî el-Muaddilîne bi Erfa'i ibârâtit'ta'dîl,* (Yayınlanmamış doktura tezi), Yermuk Üniversitesi, Ürdün 2006.

AYKAÇ, Mehmet, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar,* T.T.K., Ankara-1997.

BÂBULÎ, Ebûlfadl Hafızyân, *Resâil fi Dirâyeti'l-Hadis* (el-Vecîze fi Dirâyeti'l-Hadis), Dâru'l-Hadis, Dördüncü Baskı, Kum 1432/2011.

BAĞDÂDÎ, İsmail Başa, *Hedyetu'l-Arifin Fi Esmai'l-Muellifin ve Asâru'l-Musannifin*, Menşurâtu'l-Musenna, Bağdat 1951.

BAĞDÂDÎ, Ebu Mansur Abdulkadir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, TDV Yayınlar, İstanbul 2012.

BEHÂÎ, Bahâuddin Muhammet b. El-Hüseyin el-Hârisî el-Âmilî, *Miftâhu'l-Felâh Fi Ameli'l-Yevm ve'l-Leyle,* Mehdi er-Racâî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Dördüncü Baskı, Kum 1432/2011.

BAHRANÎ, Muhammed Salih el-Bahranî, *Hasailu'l-Fikr fi Ahvâli el-İmâm el-Muntazar,* Daru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut tsz.

BAHRANÎ, Yusuf b. Ahmed el-Bahranî, *Lu'luetu el-Bahreyn fi'l-İcâzâti ve Terâcimi Ricâli'l-Hadîs,* es-Seyyid Muhammed Sadık Bahru'l-Ulûm (thk.), Mektebetu Fahrâvî, Birinci Baskı, ysz. 2008.

--------, *el-Hadaiku'n-Nâdira Fi Ahkami'l-Atirati't-Tâhira*, Muessetu'n-el-İslâmî, Kum tsz.

BAHRANÎ, Seyyid Abdullah es-Seyyid Hasan el-Mûsevî el-Behrânî el-Muhrikî, *Bahsun Havle'l-Bedâi*, Muessesetu'l-E'lemî, Beyrut 1987.

BAKİSTENÎ, İhsan İlahi Zahir el-Bakistenî, *eş-Şiatu ve't-Teşeyyu',* İdaretu Tercumani's-Sunne, Onuncu Baskı, Lahur 1995.

BALTACİ, Muhammed, *Menâhicu't-Teşrî' el-İslâmî fî'l-Karni's-Sânî li'l-Hicriyyi*, Daru's-Selam, İkinci Baskı, Kahire 2007.

BASRÎ, Ahmet b. Abdurrıda, *Fâiku'l-Makâl fi'l-Hadîsi ve'r-Ricâl*, Merkezu Buhus Dâru'l-Hadis, Birinci Baskı, Kum 1422/2001.

BASİR, Alauddin el-Basir, *Usturetu'n-Nas el-Celiy Ala İmâmeti Ali*, www.alburhan.com

BEDÎVÎ, Halid b. Muhammed Salih, *E'lâmu't-Tashîhi ve'l-İ'tidâl Menâhicuhum ve Arâuhum,* Khaidbedewi@hotmail.com, Birinci Baskı, 2006.

BEHBEHÂNÎ, el-Vahid, Muhammed Bakır b. Muhammed Ekmel, *el-Fevâidu'l-Hairiyye*, Lecnetu et-Tahkik Mecmeu el-Fikr el-İslâmî (thk.), Mecmeu'l-Fikr el-İslâmî, Üçüncü Baskı, Kum 1424/2003.

---------, *er-Rasail el-Fıkhiyye,* Muessesetu el-Allâme el-Muceddid el-Vahît el-Behbehânî (thk.), Muessesetu el-Allâme el-Muceddid el-Vahît el-Behbehânî, Birinci Baskı, 1419/1998.

BEHBÛDÎ, Muhammed Bakır, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs ve Târîhu Neşrihi ve Tedvînihi ve Sakâfetihi 'İnde'ş-Şîa el-İmâmiyye*, Dâru'l-Hâdî, Birinci Baskı, Beyrut 2006.

----------, Sahîhu'l-Kâfi Min Silsileti Sihâhi el-Ehâdîsi İnde'ş-Şîa' el-İmâmiyye, ed-Dâru'l-İslâmiyye, Birinci Baskı, yy., 1981.

BEKRÎ, Ebû'l-Hasan b. Abdullah, *el-Envâr fî Mevlidi'n-Nebî Muhammed (sas),* Nidâl Muhammed Ali (thk.), Muessestu'l-E'lemî Li'l-matbûâti, Birinci Baskı, Beyrut 1999.

BERÎLEVÎ, Ahmet Yâr Hân Ne'îmî, *Mevâiz Neîmiyye*, Mektebetu İslâmiyye, Lahur (Pakistan) tsz.

BERÎLEVÎ, Ahmed Rıda Han el-Kâdırî, *Salâtu's-Safâ fî Nûri'l-Mustafâ*, Enver Ahmed Han el-Bağdâdî (thk.), Merkezu'l-Buhûs el-İslâmiyye, İkinci Baskı, Bumbey-Hindistan 1433/2012.

BERKE'Î, Ayetullah el-Uzma es-Seyyid Ebû'l-Fadl, *Nakdu'l-Murâcaât,* Merkezu't-Tenvir li'd-Dirâsât el-İslâmiyye, ysz.1429/2008.

----------, Ardu *Ahbari Usul Ber Kur'ân ve Ukûl,*1431/2010.

BERKÎ, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Halid, *Ricâl,* Hayder Muhammed Ali el-Bağdâdî (thk.), Menşûrât Muessesetu'l-İmâm es-Sâdık (as), İkinci Baskı, Kum 1433/2012.

BERUKELMAN, Karl, Tarîhu Edebi'l-Arabî, Arapçaya çeviren: Abdulhalim en-Neccâr, Dâru'l-Meârif, Üçüncü Baskı, Kâhire tsz.

BEYÂTÎ, Sabah, *Hakikatu't-Teşeyyui ve Neşetuhu,* Merkezu'l-Ebhas el-akaidiyye,

BEZZÂR, Ebûbekir Ahmed b. Amr b. Abdulhalik b. Hallad b. Ubeydullah el-Atekî (ö.292/905), *Musnedu'l-Bezzâr*, Mahfûzurrahman Zeynullah (thk.), Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Birinci Baskı, el-Medînetu'l-Munevvere 2009.

BİLEN, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu,* Ankara Okulu Yayınlar, Birinci Baskı, Ankara 2013.

--------, *Bediüzzaman Said Nursî'de Hadis*, Siyer Yay. İstanbul, 2020.

BİNT eş-ŞÂTİÎ, Aişe Abdurrahman, *Mukaddimetu İbn es-Salâh ve Mehâsinu'l-İstilâh*, Dâru'l-Meârif, Kahire tsz.

BROWN, Jonathan, Şîa'da Hadis, (çev.), İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Degisi***,** S.6, s. 134-154.

BOZAN, Metin, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci*, İslam Yayınları, İstanbul 2009.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Cu'fî, *Sahih,* Muhammed Zuheyr b. Nasır (thk.), Dâru't-Tavki Linnecâti, Birinci Baskı, yy., 1422/2001.

BURÛCERDÎ, Hüseyin el-Hüseyin, *Gârîbu'l-Hadisi fi'l-Bihari,* Vezaretu's-Sekafeti ve'l-İrşadi el-İslâmî, Birinci Baskı, ys. 1421/2000.

BURÛCERDÎ, es-Seyyid Ali b. Muhammed el-Cablukî (ö. 1313/1895), *Tarâifu'l-Mekâl fi Ma'rifeti'r-Ricâl,* es-Seyyid Mehdî er-Racâî (thk.), Mektebetu âyetullah el-Uzma el-Mer'eşî, Birinci Baskı, Kum 1410/1989.

BURÛCERDÎ, es-Seyyid Âkâ Hüseyn et-Tabâtabâî, *Esânîd Kitâbi'l-Kâfî*, Muessesetu Âyetullah el-'Uzmâ el-Burûcirdî, Kum 1385/1965.

BEYDÂNÎ, Kasım, Mebânî Nakdi Metni'l-hadis, Mevki' ed-Diya' Lid-Dirasati'l-Muasire.

BOZKURT, Nahide, *Mutezilenin Altın Çağı- Me'mun Dönemi*, Ankara Okulu- Ankara-2002.

CA'FER, el-Hâce Fatime el-Ca'fer, *el-İnkilabu'l-Muhul Ba'de Vefati'r-Rasûl,* alfeker.net, Kuveyt 2010.

CARL, Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, (Arapçaya Çeviri) Abdulhalim Neccar, Dâru'l-Meârif, Üçüncü Baskı, Kahire tzs.

CELÂLÎ Muhammet Rıza el-Hüseynî, el-Menhecu'r-Ricâlî ve'l-Amel er-Raid Fi'l-Mevsûati'r-Ricâliyye, Merkezu'l-İ'lam el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1418/1997.

---------, *Muceddidû el-Mezhep ve Simâtuhum el-Bârize,* Turasuna Dergisi, Muessesetu Âl el-Beyt (as) Liihyâi't-Turâsi, Sayı: 27, Kum 1412/1991.

CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğati ve Sihâhu'l-Arabiyyeti,* Ahmed Abdulgafûr Attâr (thk.), Dâru'l-İmi Lilmelâyîn, Dördüncü Baskı, Beyrût 1987.

CEZÂİRÎ, Ni'metullah, *el-Envar en-Nu'maniyye,* Muessesetu el-E'lemî, Beyrut.

CÎZANÎ, Eşref el-Cîzanî, *İlmu'l-Hadis Beyne Asâleti Ehl-i's-Sunneh ve'n'Tihali'ş-Şia*, Daru'l-Yekin, Birinci Baskı, Mısır 2009.

CUMCUMÎ, Ebû Alî Muhammet Hüseyin el-Muvahhit, *el-Evveliyat Mine'l-Kâfî*, Matbaatu'l-Hiyam, Kum 1403/1982.

CURCÂNÎ, Ebû Ahmed b. Adî, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl,* Adil AhmedAbdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvid (thk.), el-Kutub el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1997.

----------, Esâmi Men Rava Anhum Muhammed b. İsmail el-Buharî min Maşâyihi, Amir Hasan Sabrî (thk.), Dâru'l-Beşâir el-İslâmîyye, Birinci Baskı, Beyrut 1414/1993.

----------, Mu'cemu't-Te'rîfât, Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (thk.), Dâru'l-Fadîle, Kâhire tsz.

DAMAD, Muhammet Bakır el-Hüseynî el-İstirabadî, er-Ravaşihu's-Semaviyye, Ni'metullah el-Celîlî (thk.), Dâru'l-Hadis, Birinci Baskı, Kum 1422/2001.

DÂVERÎ, Muslim, *Usûlu 'ilmi'r-Ricâl Beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk,* Muhammed Ali Ali Salih el-Mu'allim (thk.), Birinci Baskı, Kum 1416/1995.

DEHLEVÎ, Şah Abdulaziz Ğulam Hâkim ed-Dehlevî, *Muhtasaru't-Tuhfe el-İsnâAşeriyye***.** Farsçadan Arapçaya çeviren: el-Hafız Ğulam Muhammed Muhiyuddin b. Omer el-Eslemi, İhtisar Yapan: Mahmud Şukri el-Elusi, Muhibbuddin el-Hatip (thk.), el-Mektebetu's-Selefiyye, Kahire 1373/1953.

DEŞTÎ, Abdullah ed-Deştî, *Vakfetun Maa Kanûni's-Sahâbe,*alfeker.net

----------, en-Nefis fi Beyân Reziyyeti'l-Hamîs, alfeker.net, Birinci Baskı, Kuveyt 2002.

DİNÇOĞLU, Mehmet, *Ebû Dâvud'un Süneni (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, TDV Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2012.

DİVÂNÎ, *Mefâhiru İslam*, Muessesetu'l-Melik Abdulaziz ed-Dâru'l-Beydâ, ysz. , tsz.

DONALDSİN, Dawyt. M, Akidetu'ş-Şîa', Matbaatu's-saâde, Mısır 1365/1946.

EBTAHÎ, Muhammed Ali el-İsfahanî, *Tehzîbu'l-Mekâl ei Tenkîhi Kitâbi'r-Ricâl li'n-Necâşî,* Muessesetu Âl el-Beyt, Birinci Baskı, Kum 1412/1991.

----------, *Mu'cemu Ruvatu'l-Hadis ve Sikatihi,* Muesseswetu el-imâm el-Mehdî (thk.), Birinci Baskı, Kum 1430/2009.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Ei'es b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdî es-Sicistânî (ö.275/889) *Sunen,* Dâru'l-Hadîs, Birinci Baskı, Hims 1973.

EBÛ ĞUDDE, Abdulfettâh, Lemehâtun Min Târîhi's-Sunne ve 'Ulûmi'l-Hadis, Mektebetu Matbûat el-İslâmiyye, Birinci Baskı, Halep 1984.

EBÛ'L-FARAC, el-Asfahânî, (ö.356/1357), *Mukatil el-Tâlibiyyîn,* es-Seyyid Ahmed Sakr (thk.), Dâru İhyâi'l-Kutub el-Arabiyye, Kahire 1946.

EBÛLFELLAH, Abdulhayy b. Ahmet b. Muhammed İbn el-İmâd el-Akrî el-Hanbelî, *Şezerâtuzzeheb fî Ahbâri Men Zehebe,* Mahmûd el-Arnaût (thk.), Dâru İbn Kesîr, Birinci Baskı, Dimeşk 1986.

EBÛ'L-FİDA, İmaduddin İsmail, *Kitabu'l-Muhatasar Min Tarîhi'l-Beşer (Tarîhu Ebilfida'*), et-Tabaetu'l-Hüseyniyye, Birinci Baskı, Mısır.

EBÛ ZEHRE, Muhammed Ebû Zehre, *İslâm Mezhepler Tarihi***,** Daru'l-Fikr el-Arabî.

EDLEBÎ, Salahattin b. Ahmed, *Menhecu Nakzi'l-Metni İnde Ulemâi'l-Hadîsi'n-Nebevî,* Daru'l-Âfak el-Cedîde, Beyrut 1983.

EMİN TURMUSÎ, el-Âmilî, *Sulâsiyât el-Kuleynî ve Kurbu'l-İsnad*, Dâru'l-Hadîs, Birinci Baskı, Kum 1417/1996.

ERBÎLÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. İsa b. Ebû'l-Feth (ö. 692/), *Keşfu'l-Ğumme fi Me'rifeti'l-Eimme (as),* Ali Âl Kevser (thk.), el-Mecme'u el-Âlemî li-Ehli'l-Beyti (as), Beyrut 2012.

ERDEBİLÎ, Muhammed, *Camiu'r-Ruvat*, Mektebetu'l-Meraşî en-Necefi, Kum 1403/1982.

ESTEREBÂDÎ, Mirza Muhammed b. Ali, Menhecu'l-Mekâl fî Tahkîki Ahvâli'r-ricâl, Muessestu Âl el-Beyt Liihyâi't-Turâsi, Birinci Baskı, Kum 2010.

EMİN, es-Seyyid Muhsin, *E'yânu'ş-Şî'a,* Hasan el-Emîn (thy.), Dâru't-Teâruf, Beyrut 1983.

EMİNÎ, Abdu'l-Hüseyin en-Necefî, *Şuhedâu'l-Fadîle*, Muessesetu'l-Vefa, İkinci Baskı, Beyrut 1983.

ENSÂRÎ, Muhammed Hüseyn, *el-Mi'yaru'l-İlmiyye Linekdi'l-Hadis ve Meda Hucciyetu el-Kutub el-Arbaa ve's-Sihah es-Sitte,* el-Emire li't-Tabi ve'n-Neşri, Beyrut 2006.

EŞKENANÎ, İbrahim Eşkenanî, *et-Teşeyyu' Neş'eten ve Tatavvuren,* alfeker.net, Kuveyt 1979.

EŞKENANÎ, Şebir Murat Eşkenanî, *Adaletu's-Sahabe fi'l-Mîzan***,** alfeker.net, 2011.

EZDÎ EL-BAĞDÂDÎ EL-MÂLİKÎ, Ebû İsmail Hammad b. İshak b. Hammad b. Zeyd b. Dirham (ö.267/881), *Teriketu'n-Nebi (sa*), Ekrem Diya' el-Ömerî, Birinci Baskı, ysz., 1404/1983.

FADLÎ, Abdulhâdî, *Usûlu'l-Hadîs*, Merkezu'l-Ğadîr Liddirâsâti ve'n-Neşri ve't-Tevzî', İkinci Baskı, Beyrut 2009.

FADLULLAH ŞEMSUDDİN, *Aynu'l-Gazal fi Esmai'r-Ricâl,* Taş Baskı, 1315/1897.

FENDÎ, Abdusselam 'Atve, *el-Metrûkûne ve Merviyyâtuhum fî Usûli'l-Kâfi li'l-Kuleynî*, Muntedâ el-İlm en-Nâfi', Birinci Baskı, ysz., 2017.

FEYRUZABADÎ, Mecduddin Muhammed b. Ya'kub el-Firuzabadi, *el-Kâmusu'l-Muhit,* Daru'r-Rayyan ve Muessesetu'r-Risale Matbaaları, Beyrut 1407/1986.

FIĞLALI, Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şia'sı,* Selçuk Yayınları, İstanbul 1984.

GAFFÂR, Abdurrasul Abdulhasan, *el-Kuleynî ve el-Kâfi*, Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1416/1995.

GARİB, Abdullah Muhammed el-Garib, *Ahvalu Ehli's-Sunne Fi İran,* Kahire, 1410/1989.

GITA, Muhammed Hüseyin el-Kaşifu'l-Ğıta', *Aslu'ş-Şia' ve Usûluha Mukarenetun Maa Mezahibi'l-Arbaa,* Muessesetu el-A'lemî Matbaası, Beyrut 1982.

GIFARÎ, Ali Ekber el-Gıfarî, *Usûlu'l-Kâfi üzerindeki şerhi*, Daru'l-Kitap el-İslâmiyye, Tahran 1388/1968.

GUREYFÎ, Muhittin el-Musevi el-Ğureyfi, *Kavaidu'l-Hadîs,* Dâru'l-Azva', Beyrut 1986.

GÜLTEKİN, Hikmet, *Şiî âlim Şerif er-Râzî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri* (Doktura Tezi), Konya 2013.

HAMEVİ, Şihabuddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân,* Dâru Sâdır, Üçüncü Baskı, Beyrut 1995.

HÂİRÎ, el-Hairî, Muhammet b. Ali el-Erdebilî el-Garevî, *Câmiu'r-Ruvat ve İzahatu'l-İştibah Ani't-Turuki ve'l-İsnad,* Menşurat Mektebetu Ayetullah el-Uzmâ el-Mar'eşî en-Necefî, Kum 1403/1982.

HÂİRÎ, Muhammet Mehdî el-Mâzenderânî, *Şeceretu Tûba*, İntişâratu'l-Mektebetu el-Hayderiyye, Birinci Baskı, Kum 1378/1958.

HAKÂNÎ, Ali, *Ricâl el-Hakanî*, Muhammet Sadık Bahru'l-Ulûm (thk.), Matbaatu'l-Adab, Birinci Baskı, Necef 1968.

HASANÎ, es-Seyyit Hâşim Maruf, *el-Mevdûâtfi'l-Âsârve'l-Ahbâr 'Ardun ve Dirâsetun,* Dâru't-Teârufi, Birinci Baskı, Beyrut 1987.

----------, *Dirasatun fi'l-Hadisi ve'l-Muhaddisin*, Dâru't-Taaruf Lilmatbuat, Beyrut 2005.

HASİBÎ, el-Hüseyn b. Hamdan el-Hasîbî, *el-Hidâyetu'l-Kubrâ,* Mektebetu'ş-Şamile Li'ş-Şîa.

HAKANÎ, Ali, *Ricâl,* es-Seyyit Muhammet Sadık Bahru'l-Ulûm (thk.), MektEbû'l-İ'lam el-İslâmî, İkinci Baskı, Tahran 1404/1983.

HÂKÎM, Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeveyhi b. Nu'aym b. el-Hakem ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nîsâburî (ö. 405/1015), el-Mustedrek Ale's-Sahiheyn, Mustafa Abdulkadir Atâ (thk.), Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1990.

----------, *Me'rifetu 'Ulûmu'l-Hadîs,* es-Seyyid Muazzim Hüseyin (thk.), Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1977.

HALİDÎ, Salah Abdulfettah, Tahrîfâtu Âyâtu'l-Kur'ân Lafzen ve Ma'nen fî Tefâsîri Gulâti'ş-Şîa' (Tefsîru'l-Kummî Unmûvzecen), ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Birinci Baskı, Türkiye 2018.

HAMZEVÎ, Abdulhâdî, *İlmi'l-Hadîs,* Kulliyyetu'l-Fıkıh Ders Notları, Necef 1973.

HÂFIZİYÂN, Ebû'l-Fadl el-Bâbulî, *Risâletun fî İlmi Dirâyeti'l-hadîsi*, Dâru'l-Hadîsi, Dördüncü Baskı, Kum 1424/2003.

HASAN, İbrahim Hasan, *Tarîhu'l-İslâm es-siyâsî ve'd-dînî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâ'î*, Daru'l-Cîl ve Mektebetu'n-Nahde el-Mısriyye, On dördüncü Baskı, Beyrut-1996.

HASAN EMİN, Dâiratu'l-meârifi'l-İslâmiyye eş-Şîiyye, Dâru't-Taaruf, Beyrut 1990.

HASAN İBRAHİM ZADE, el-Kuleynî- Şeyhu'r-Rivâyeti ve İmâmu'l-Muhaddisin, http://nosos.net

HASANÎ, Hâşim Ma'rûf, *Dirasat fi'l-Hadîsi ve'l-Muhaddisin,* Dâru't-Taâruf li'l-Matbûat, Beyrut 1978.

----------, Dirasat fi'l-Kâfi li'l-Küleyni ve's-Sahih li'l-Buharî, el-Mektebetu'ş-Şmile li'ş-Şia.

----------, *el-Mevzûât fi'l-Âsâr ve'l-Ahbâr Arzun ve Nakzun,* Daru't-Taaruf li'l-Metbûat, Beyrut 1987.

HASAN SADR, *Te'sîsu'ş-Şîa Li Ulûmi'l-İslâm*, Menşuratu'l-A'lemî, Tahran tsz.

HATİB, el-Hatib el-Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi, Tarîhu Bağdad, Beşşar Avad Maruf (thk.), Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, Birinci Baskı, Beyrut 2002.

HAVANSARÎ, Muhammed Bakır el-Havansarî, *Ravdatu'l-Cennat fi Ahvali'l-Ulemâi ve's-Sâdât,* ed-Daru'l-İslâmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1991.

HAYDAR, Esed, el-İmâm es-es-Sâdık ve'l-Mezâhib el-Arbaa, Dâru'l-Kutub el-İslâmi, Birinci Baskı, ysz. 2004.

HEKÎM, Muhammet Takî, el-Usûlu'l-âmme li'l-fıkhi'l-mukâren, el-Macmeu'l-Âlemî li Ehli'l-Beyt (thk.), Emîr Marbaası, İkinci Baskı, Kum 1997.

HEMEDANÎ, Molla Abdurrazâk b. Ali Rıza el-Hâirî el-İsfahanî (ö. 1383/1964) el-Vecîze fî İlmi Dirayeti'l-hadîs, Rıza Kabadlu (thk.), Dârul'l-Hadîs, Kum 1424/2003.

HİBBULLAH, Haydar, *Nazariyyetu's-sunneti fi'l-Fikri'l-İmâmî eş-Şîî et-Tekevvun ve's-Sayrûra,* el-İntişâr el-Arebî, Birinci Baskı, Beyrut 2006.

HİLÂLÂLÎ, Suleym b. Kays, *Kitab Selim b. Kays el-Hilâlî*, el-Ansarî ez-Zencanî (thk), Dâru'l-Hadis, Birinci Baskı, Kum 1405/1984.

HİLLÎ, el-Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhir, *Ricâlu'l-Hıllî,* İkinci Baskı, Hayderiyye Matbaası, Necef h.1381/1961.

----------, *Îdâhu'l-İştibâh,* Muhammed el-Hassûn (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1411/1990.

---------, Muhtelefu'ş-Şîa, Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî (thk.), Muessestu'n-Neşr el-İslâmî, Dördüncü Baskı, Kum 1433/2012.

----------, *Hulâsetu'l-Akvâl Fi Marifeti'r-Ricâl*, Cevvad el-Kayyûmî (thk.), Muessesetu Neşri'l-Fekahe, Dördüncü Baskı, Kum 1388/1968.

HİLLÎ, Necmuddin Ebûlkasım Ca'fer b. El-Hasan el-Muhakkik, *el-Mu'teber Fi Şerhi'l-Muhtasar*, Muessesetu Seyyiduşşuhedâ, Kum 1364/1945.

HİLLÎ, Şemsuddin Yahya b. el-Hasan b. el-Hüseyin el-Esedi er-Rebi' el-Hillî, *Umdetu Uyûn Sihahi'l-Ahbâr,* Tahran h.1412/1991.

HİLLÎ, Ebû'l-Kasım Ali b. Musa İbn Tavus el-Hasanî*, Fethu'l-Ebvab Beyne Zevi'l-Elbab ve Beyne Rabbi'l-Erbab Fi'l-İstiharat*, Hamit el-Haffaf (thk.), Muessesetu Âli'l-Beyt Liihyai't-Turas, İkinci Baskı, Beyrut 2002.

HİMYERÎ, Neşvan b. Said el-Himyerî el-Yemenî, *el-Hûru'l-Ayn,* Kemal Mustafa el-Mektebetu el-Hanci (thk), Kahire 1948.

----------, *Şehâdetu'l-Eser alâ İmani Kâtili Ömer*, Hey'etu Huddami'l-Mehdi, Beyrut 2006.

HÛÎ, Ebû'l-Kasım el-Musevi el-Huî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadis,* Menşûratu Medîneti'l-İlm, Üçüncü Baskı, Beyrut 1403/1982.

HÛİNÎ, Ebû'l-Hüseyin el-Hûinî, *Faslu'l-Hitâb fi Tarîhi Katli İbni'l-Hattâb*, Heyetu Huddami'l-Mehdi, Beyrut 2006.

HUMEYNİ, Ruhullah el-Musevi el-Humeyni, *Keşfu'l-Esrâr*, alfeker.net

---------, *el-Arbeûne Hadisen*, Dâru Zeynulâbidin, Birinci Baskı, Beyrut 2010.

HUMEYRÎ, Ebû'l-Abbas Abdullah b. Ca'fer el-Humeyrî, *Kurbu'l-İsnâd,* Muessesetu Ali'l-Beyt ve İhyai't-Turasi, İran 1370/1950.

HUSAYBÎ, Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Hamdan, *el-Hidayetu'l-Kubra,* Muessesetu'l-Belağ, Dördüncü Baskı, Beyrut 1991.

HÜSEYNÎ, Hâşim Ma'ruf, *Dirasât fi'l-Hadîsi ve'l-Muhaddisîn,* Daru't-Tearuf, İkinci Baskı, Beyrut 1978.

HÜSEYNÎ, İdris el-Huseyni, *el-Hilâfetu'l-Muğtasabe Ezmetu Tarihin Ev Ezmetu Muerrihîn*, Daru'n-Nehil Li't-Tabaati ve'n-Neşri, Beyrut h. 1416.

HÜSEYNÎ, es-Seyyid Ahmed, *İcâzâtu'l-Hadis li'l-El-Meclisî,* Ahmet el-Hüseynî (thk.), Mektebetu Âyetullah el-Meraşi el-'Âmme, Birinci Baskı, Kum 1410/1989.

HÜSEYNÎ, Sâmir el-'Amîdî, eş-Şeyh Muhammet b. Ya'kûb el-Kuleynî, Dârulhadis Lilmatbuât, Birinci Baskı, Kum 1429/2008.

HÜSEYN, Abdussamed, *Vusûlu'l-Ahyar ila Usûli'l-Ahbar*, Matbaatu'l-Hıyam, Kum 1401/1981.

HUVEYZÎ, Abdu Ali b. Cum'a el-Arusi el-Huveyzi, *Tefsiru Nûru's-Sekaleyn*, el-Mektebetu'ş-Şamile Li'ş-Şia'.

HUZAÎ, Muhsin Ya'kup el-Huzai, *el-Vasaya Bahsun Fi'l-Hilâfeti Ba'de'r-Resul,* Necef 2002.

İBN ABDULBER, İbn Abdulber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdulber b. Âsım en-Nemrî, el-Kurtubî el-Malikî (ö. 463/1071), el-İstî'âb fî Esmâi'l-Ashâb, Dâru'l-Fikri, Beyrut 1978.

İBN ADÎ, el-Hâfız Ebû Ahmed Abdullah b. Âdî el-Curcânî, *el-Kâmil Fi Du'afâi'r-Ricâl,* Komisyon (thk.), Dâru'l-Fikri, Birinci Baskı, yy. 1984.

İBN ASÂKİR, Ebû'l-Kasım Ali b. El-Hasan b. Hibetullah, *Tarîhu Dimeşk*, Ömer b. Garame el-Umerî, Daru'l-Fikri Littabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi, yy. 1995.

İBN CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu'l-Mevdûat Mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, Dâru İbn Hazm, Birinci Baskı, Beyrut 2008.

İBN DEKÎK el-'ÎD, Takiyuddin Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali b. Vehb b. Mutî' el-Kuşeyrî (ö. 702/1303), *el-İktirah fî Beyani'l-İstilâh*, Dâru'l-Kurub el-İlmiyye, Beyrut tzs.

İBN EBİ HATİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs b. el-Munzir et-Temîmî el-Hanzelî er-Râzî, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâ' et-Turâs el-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1952.

İBN EN-NEDÎM, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed el-Verrak el-Bağdadi el-Mu'tezili İbn en-Nedim, *el-Fihrist*, İbrahim Ramazan (thk), Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1417/1996.

İBN FÂRİS, Ebûlhüseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, Dâru'l-Cil, Beyrut tzs.

İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Barî Şerhu Sahîhu'l-Buharî,* el-Mektebetu's-Selefiyye, Kahire 1407/1987.

----------, *Lisanu'l-Mîzan*, Abdulfettah Ebû Ğudde (thk), Daru'l-Beşair el-İslâmiyye, 2002.

----------, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe,* Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muavvid (thk), Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1995.

İBN KAYYIM el-CEVZİYYE, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebibekr ed-Dimeşkî, *Zâdu'l-me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd,* Mustafa b. el-Adevî (thk), Dâru İbn Receb, Birinci Baskı, Farskûr 2006.

İBN KÛLEVEYH, Ebûlkasım Ca'fer b. Muhammed b. Kûleveyhî el-Kummî, *Kâmilu'z-Ziyârât,* Neşru'l-fekâhe (thk.), Muessesetu Neşri'l-fekâhe, Kum tsz.

İBN HACER, Ebû'l-Fadl Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ahmet b. Hacer El-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, Muessesetu'l-A'lemî Lilmatbuât, İkinci Baskı, Beyrut 1971.

---------, *el-Îsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978.

----------, *Takrîbu't-Tehzîb*, Dâru'r-Raşid, Dördüncü Baskı, Halep 1992.

----------, *Tehzîbu'l-Kemâl*, Matbbatu Dâiratu'l-Meârif en-Nizâmiyye, Birinci Baskı, Hindistan 1326/1908.

----------, *Nuzhetu'n-Nazar Şerhu'n-Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalah Ehli'l-Eser,* Amr Abdulmun'im (thk.), Mektebetu İbn Teymiyye, Birinci Baskı, Kâhire 1415/1994.

İBN HANBEL, Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Şuayb el-Arneût ve Adil Murşid (thk.), Muessestu'r-Risâle, Birinci Baskı, ysz. 2001.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Me'bed et-Temîmî ed-Dârimî el-Bustî, *Sahîh İbn Hibbân Bitertîbi İbn Bulbân*, Şuayb el-Arnâud (thk.), Muessesetu'r-Risâle, İkinci Baskı, Beyrut 1993.

İBN MÂKÛLE, el-Emîr Ebû Nasr Ali b. el-Vezîr Hibetullah b. Ca'fer, el-İkmâl Fi Rafi'l-İrtiyabi Ani'l-Mu'telef ve'l-Muhtelef fi'l-Esmâi ve'l-Kuna ve'l-Ensâb, Dâru'l-Kutup el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1990.

İBN MANZUR, Muhammed b. Mukrim b. Ali Ebûlfazl Cemaluddin b. Manzur el-Ensarî er-Ruveyfiî el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab,* Daru Sadır, Beyrut 1992.

İBN MENCÛYE, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim Ebûbekir, *Ricâl Sahîh Muslim,* Abdullah el-Leysî (thk.), Dâru'l-Ma'rife, Birinci Baskı, Beyrut 1407/1986.

İBN RÂHÛYE, Ebû Ya'kub İshâk b. Muhalled b. İbrahim el-Hanzelî el-Mervezî, Musned İshak b. Rahûye, Abdulgafur b. Abdulhak el-Beluşî (thk.), Mektebetu'l-Îmân, Birinci Baskı, Medine 1991.

İBN ŞEHRÂŞÛB, Ebû Abdullah Muhammet b. Ali b. Şehrâşub es-Serevî el-Mâzenderânî, *Meâlimu'l-Ulema*, Menşurât el-Matbaa el-Hayderiyyr, Necef, 1961.

İBN SALÂH, Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-Irâkî (ö. 806/1404), *Ulûmu'l-Hadis ve Şerhuhu et-Takyîd ve'l-Îdâh*, Muessesetu'l-Kutub es-Sekâfiyye.

İBN TEYMİYYE, Takiyyuddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim b. Abdisselem b. Abdillah b. Ebilkasım b. Muhammed İbn Teymiyye el-Harrani, *el-Furkân Beyne Evliyâirrahmân ve Evliyâiş-Şeytân,* Abdulkadir el-Arnaut (thk), Mektebetu Daru'l-Beyan, Dimeşk 1405/1984.

----------,*Minhâcu's-Sunne en-Nebeviyye fî Nakdi Kelami'ş-Şia el-Kaderiyye*, Muhammed Reşad Salim (thk), Camiatu el-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1986.

----------, *Mecmû'u'l-Fetâvâ,* Mecmeu el-Melik el-Fehd li't-tabâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, Birinci Baskı, Medîne 1995.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemaluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî Tarîhi el-Umemi ve'l-Mulûki*, Muhammed Abdulkadir Ata ve Mustafa Abdulkadir Ata (thk.) Dâru'l-kutub el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1992.

----------, *el-İ'lel el-Mutenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, İrşâd el-Hak el-Eserî (thk.), İdâretu'l-Ulûm el-Eseriyye, İkinci Baskı, Pakistân 1981.

İBNÜ'L-ESÎR, Mecduddin Ebûsseadat el-Mubarek b. Muhammed el-Cezeri, *en-Nihaye fî Garibi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, Dâru'l-Baz, ysz., tzs.

---------, *Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl,* Abdulkadir el-Arnâût (thk.), Dâr İbn Kesîr, Üçüncü Baskı, Beyrut 2016.

İBNÜ'L-ESÎR, Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarîh,* Ömer Abdusselâm Tedmurî (thk.), Dâru'l-kutub el-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1997.

----------, *Usudu'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahâbe,* Ali Muhammed Masûm-Adil Ahmet Abdulmevcut (thk.), Dâru'l-Kutup el-İlmiyye, Birinci Baskı, ysz., 1994.

İBNÜ'L-GADÂİRÎ, Ahmet b. el-Hüseyin b. Abdullah b. İbrahim Ebû'l-Hüseyin el-Vasitî el-Bağdâdî, *Ricâl,* es-Seyyit Muhammet Rıda el-Hüseynî el-Celalî (thk.), Dâru'l-Hadis, Birinci Baskı, Kum 1422/2001.

İBNÜ'L-ÎMÂD, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-'Akrî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zehebe,* Muhammed el-Arnâût (thk.), Dâru İbn Kesîr, Birinci Baskı, Dimeşk 1986.

İBNÜ'N-NEDÎM, Muhammed b. İshak b. Muhammed el-Verrak el-Bağdâdî el-Mu'tezilî eş-Şiî, *el-Fihrist*, İbrahim Ramazan (thk.), Daru'l-Me'rife, Birinci Bakı, Lübnan 1997.

İBNÜ'L-VEZİR, Muhammed b. İbrahim b. Ali el-Kâsımî es-San'ani İbnu'l-Vezir, *er-Ravdu'l-Bâsım fi'z-Zebbi an Sunneti Ebi'l-Kâsım,* Ali b. Muhammed el-Umran (thk), Daru Âlem el-Fevaid Linneşri ve't-Tevzii, yy., 2011.

İSTERÂBÂDÎ, el-İsterâbâdî, Muhammed Emin es-Seyyid Nûruddin el-Âmilî, *el-Fevâidu'l-Medeniyye ve'ş-Şevâhid el-Mekkiyye,* Rahmetullah er-Rahmetî el-Erâkî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1424/2003.

İBN KESÎR, Ebûlfeda' İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşî el-Basrî ed-Dimeşkî, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Alî Şîrî (thk.), Daru İhyâi't-turas el-Arabî, Birinci Baskı, ysz., 1988.

İBN SABBÂĞ, el-Mâlikî (ö.855/1451), *el-Fusûl el-Muhimme fî Ma'rifeti'l-Eimme,* Samî el-Ğarîrî (thk.), Muessesetu Dâru'l-Hadîs es-Sekâfiyye, Birinci Baskı, Kum 1422/2001.

İBN TÂVUS, Radiyuddin Ebûlkasım Ali b. Musa b. Ca'fer b. Muhamed, *Keşfu'l-Mehecce Li Semereti'l-Mehecce,* Muhammed el-Hassun (thk.), Muessesetu Bustan Kitâb, Üçüncü Baskı, Kum 1430/2009.

İBN TÂVUS, *Felâhu's-Sail ve Necâhu'l-Mesâil Fi Ameli'l-Yevm ve'l-Leyle,* Gulam Hüseyin el-Mecîdî (thk), Merkez İntişârat Defter Teblîğat İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1419/1998.

İBN TÂVUS, Radiyuddin Ali b. Mûsa b. Muhammet b. Tavus el-Hasenî el-Hüseynî (ö.664/1266), *Ferecu'l-Mehmûm fi Tarihi Ulemâi'n-Nucûm*, Matbabtu Emîr, Kum 1363/1944.

İ'CÂZ, Hüseyin b. Muhammet Kentûrî, *Keşfu'l-Hacbi ve'l-Estar An Esmai'l-Kutubi ve'l-Esfar,* Matbaatu Behmen, İkinci Baskı, Kum 1409/1988.

İLHAN, Avni, "Gaybet", **DİA**, c.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996.

İRÂNÎ, Bakır, *Kavâidu'r-Ricâliyye,* Menşûrâti Said b. Cübeyr, İran 1414/1993.

İREVÂNÎ, Muhammed Bâkır, *Durûsun Temhîdiyyetun fi'l-Kavâdi'r-Ricâliyye,* Muessesetu İntişârât Medîn, İkinci Baskı, Kum 2007.

İSBAHÂNÎ, el-Mîrza Abdullah Efendî, *Riyâdu'l-ulemâ ve Hiyâdu'l-Fudalâ*, Ahmed el-Hüseynî (thk.), Menşûrât Mektebetu Âyetullah el-Mer'eşî, Kum 1403/1982.

İSFAHÂNÎ, Seyyid Ali, *Buhûsun fî Fıkhi'r-Ricâl*, Muessestu el-'Urve el-Vuskâ, İkinci Baskı, ysz., 1414/1994.

İSFAHANÎ, el-Mîrza Abdullah Efendî (ö. 1130/1718), *Riyâdu'l-Ulemâ ve Hiyadu'l-Fudala,* es-Seyyit Ahmet el-Huseynî (thk.), Matbaatu'l-Hiyâm, Kum 1401/1981.

KABANCİ, Ahmed, eş-Şeyh el-Küleynî ve Kitâbuhu el-Kâfî, *el-Hivâr el-Mutemeddin Dergisi,* S.3963, s.35-47.

KAHBÂÎ, Zekiyuddin el-Mevla İnayetullah b. Ali, Mecmeu'r-Ricâl, Matbaa'r-Rabbânî, İsfahan 1387/1967.

KALEMDERÂN, Haydar Ali el-Kummî (ö.1989), *Tarîku'n-Necâti Min Şerri'l-Gulâti,* Birinci Baskı, ysz., 2011.

KAKÂŞENDÎ, Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî (ö. 821/1418), *Meâsiru'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe,* Abdussettâr ahmed Ferâc (thk.), Matbaatu Hukûmetu'l-Kuveyt, İkinci Baskı, Küveyt 1985.

KANDEMİR, M. Yaşar, **Hadis**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

KÂŞÂNÎ, Muhammed b. Muhsin b. el-Muttaza el-Feyz, *Kitabu'l-Vâfî, Mektebetu'l-İmâm Emîru'l-Mu'minîn*, İsfahan 1991.

----------, *Kitâbu's-Sâfî fî Tefsîri'l-Kur'ân,* es-Seyyid Muhsin el-Huseynî el-Emînî (thk.), Dâru'l-Kutub el-İslâmiyye, Birinci Baskı, Tahran 1419/1998.

----------, *el-Vâfî,* Mektebetu el-İmâm Emîru'l-Mu'minin Ali Aleyhisselam, Birinci Baskı, Kum 1430/2009.

----------, *Meâdinu'l-Hikme Fi Mekatîbi'l-Eimme*, Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Üçüncü Baskı, Kum 1437/2015.

KAŞİFİ el-GITTA, *el-Usûl Arbaa Mieh,* ysz., tsz.

KÂZIM, Mudir Şânecî, *İlmu'l-Hadîs,* Danişgah-ı Meşhed, Meşhed 1966.

KÂZIMÎ, es-Seyyid Hasan es-Sadr (ö.1354/1935), *Nihâyetu'd-Dirâye fi Şerhi er-Risâle el-Mevsûme bi'l-Vecîze li'l-Behâî,* Macid el-Ğırbavî (thk.), Neşru'l-Meş'ars, ysz., tsz.

KÂZIMÎ, Abdunnebi, *Tekmiletu'r-Ricâl*, Muhammet Sadık Bahru'l-Ulûm (thk.), Matbaatu Mehr, Birinci Baskı, ysz., 1425/2004.

KENCÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Muhammed el-Kureşî eş-Şafiî, *Kifayetu't-Tâlib fi Menâkibi Ali b. Ebû Talib (as)*, Muhammed Hâdî el-Emînî (thk.), el-Matbaatu'l-Hayderiyye, İkinci Baskı, Necef 1970.

KELEBASÎ, Ebû'l-Huda el-Kelebasî, *Semâu'l-Mekâl fi İlmi'r-Ricâl,* Muhammed el-Hasanî el-Kazvînî (thk.), Kum 1419/1998.

KERMEBÛR, eş-Şeyh Musa KermEbûr, *el-Me'sât,* Merkezu't-Tenvir li'd-Dirasat el-İnsaniyye, 1429/2008, www.alburhan.com

KEREKÎ, Hüseyn b. Şihâbuddin el-Âmilî (ö. 1076/1665), *Hidâyetu'l-Ebrâr ilâ Tarîki'l-Eimmeti'l-Athâr*, Birinci Baskı, Necef 1396/1976.

KESREVÎ, Ahmed, et-Teşeyyu' ve'ş-Şîa', Nasır b. Abdullah el-Kıfârî ve Selman b. Fehd el-Avde (thk.), ysz. Birinci Baskı, ysz. , 1988,

KEŞŞİ, Muhammed b. Ömer el-Keşşi, *Ricâlu'l-Keşşi (İhtiyaru Ma'rifeti'r-Ricâl***)**, el-Mektebetu'ş-Şamile Li'ş-şia.

KIFÂRÎ, Nasır b. Abdillah b. Ali el-Kıfârî, *Usulu Mezhebi'ş-Şia' el-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye-Arzun ve Nakzun*,1415/1994.

KINDÎ, Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed b. Ebi el-Fevaris Ebû Hafs Zeynuddin İbnu'l-Verdî, Tarîhu İbnu'l-Verdî, Daru'l-Kutup el-İlmiyye, Birinci Baskı, Lübnan 1996.

KUMMÎ, Abbas el-Kummî, *el-Kunâ ve'l-Elkâb*, Mektebetu's-Sadr, Beşinci Baskı, Tahran 1368/1949.

----------, *Beytu'l-ahzân fî Zikri Ahvâli Seyyidetu Nisâi'l-Âlemîn Fâtimetu'z-Zehrâ (as),* Dâru Zeyneb el-Kubrâ, ysz., 1995.

----------, *Sefînetu'l-Bihar Medinetu'l-Hikem ve'l-Asâr*, Mecmeu'l-Buhusu'l-İslâmiyye (thk.), Mecmeu'l-Buhus el-İslâmiyye, Üçüncü Baskı, Meşhed 1430/2009.

----------, *Hediyyetu'l-Ahbâb Fi Zikri'l-Ma'rufîne Bi'l-Kuna ve'l-Alkab ve'l-Ensâb,* Muessesetu Neşri'l-Fekâhe, Birinci Baskı, 1420/1999.

KUMMÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Bâbevyhi el-Kummî, *el-Hisal,* Merkezu'l-Menşûrat el-İslâmiyye, Kum 1403/1982.

----------, *Kemalu'd-Din ve Temamu'n-Ni'me,* Menşuratu el-A'lemi li'l-Metbûat, Beyrut 1991.

----------, *Men lâ Yahduruhu'l-fakîh*, Muessesetu'l-E'lemî li'l-Matbûâti, Birinci Baskı, Beyrut 1986.

----------, *Risaletu'l-İ'tikadât fi Dîni'l-İmâmiyye*, İsam Abdusseyid (thk), Daru'l-Mufid Littabaati ve'n-Neşri, Beyrut 1993.

KUMMÎ, Mirza Ebû'l-Kasım b. Muhammed Hasan el-Kummî, *Kavanînu'l-Usûl,* el-Mektebetu'ş-Şâmile Li'ş-Şîa.

----------, *Tefsîru'l-Kummî,* Muessesetuel-İmâm Mehdî, Birinci Baskı, Kum 1435/2014.

KUTLUAY, İbrahim, *İmâmiyye Şiası'na Göre Cerh ve Ta'dîl,* Rağbet, İstanbul 2012.

KUZUDİŞLİ, Bekir, *Şîa ve Hadis*, Klasik Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2017.

KÜLEYNİ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kup el-Küleynî er-Razi, *el-Usûl mine'l-Kâfî,* Dâru'l-Edva', Beyrut h.1405.

LAMERDİ, Muhammed Zekeriyya el-Lamerdi, *Faslu'l-Hitâb fi Tahrîfi Kitâbi Rabbi'l-Erbâb*, alfeker.net, Kum 2007.

LECNE EL-İLMİYYE FÎ MUESSESETİ EL-İMÂM ES-SÂDIK, (Komisyon), *Mevsûatu Tabakati'l-Fukaha,* Muessestu el-İmâm es-Sâdık, Birinci Baskı, Kum 1418/1997.

MAĞLÛS, Sâmî b. Abdullah b. Ahmed, *Atlas Târîhu'd-Devle el-Abbâsiyye,* Mektebetu'l-'Ubeykân, Birinci Baskı, Riyad 1433/2012.

MÂLİKİ, es-Seyyit Sadık el-Maliki, *el-İsmetu Beyne'l-Mebdei'ş-Şiî ve'l-Mefad er-Rivâî,* Daru'l-Fikr, alfeker.net

MÂMEKÂNÎ, eş-Şeyh Abdullah el-Mamekanî, *Tenkîhu'l-Mekâl fi İlmi'r-Ricâl,* Muhittin Mamekanî (Thk), Muessesetu Âl Beyt, Kum 1389/1969.

MÂMEKÂNÎ, Abdullah, Mikbâsu'l-Hidâyefi İlmi'd-Diraye, Muhammet Rıdâ el-Mâmekânî (thk.), Nigariş Matbaası, İkinci Baskı, Kum 1428/2007.

MÂLİKÎ, Ebûbekir Ahmed b. Mervan ed-Dîneverî el-Mâlikî, el-Mucâlesetu ve Cevâhir el-İlmi, Ebû Abdullah Meşhûr b. Hasan Âl Suleymân (thk.), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1419/1998.

MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî (ö.450/1058) el-Ahkâm es-Sultâniyye, Dâru'l-hadîs, Kâhire tsz.,

MAZENDERANÎ, Muhammed Salih el-Mazenderani, *Şerhun Câmiun li'l-Kâfî,* Birinci Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2000.

----------, Muhammet Salih, Şerhu Usûlu'l-Kâfi, Ali Aşûr (thk.), Dâru İhya' et-Turâs el-Arabî, Beyrut tsz.

----------, *Meâlimu'l-Ulema Fi Fihrist Kutubi'ş-Şîa ve Esmai'l-Musannifin Minhum Kadimen ve Hadisen,* Menşûrat el-Matbaa, Necef 1961.

MEAŞİ, Kemal Meaşi, *Fatimetu Beyne'n-Nubuvveti ve'l-İmâmeti,* Daru'l-Ulum, Beyrut ts. alfeker.net.

MECLİSÎ, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali, *Mirâtu'-Ukûl fi Şerhi Ahbâri'r-Rasûl,* el-Mektebetu'ş-Şamile li-Şia,

----------, *Ricâlu'l-El-Meclisî,* Muessesetu el-A'lemi li'l-Mtbuat, Beyrut 1995.

----------, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî, *Zâdu'l-me'âd,* Alauddin el-A'lemî (thk.), Muessesetu el-A'lemî, Birinci Baskı, Beyrut 2013.

----------, *Bihâru'l-Envar el-Câmi'a Lidureri Ahbari'l-Eimme el-Athar*, İhyâ' el-Kutup el-İslâmiyye, Birinci Baskı, Kum 1430/2009.

----------, *Mirâtu'l-Ukûl Fi Şerhi Ahbâr-ı Âl er-Rasûl*, Daru'l-Kutup el-İslâmiyye, Tahran 1404/1983.

MELLAH, Mahmut el-Mellah, *el-Ârâ' es-Sarîha Libinâi Kavmiyyetin Sahîhatin,* Matbaatu Daru's-Selam, Bağdad ts.

MER'Î, Hüseyin Abdullah, *Munteha'l-Mekâl fi'd-Dirâye ve'r-Ricâl,* Muessesetu'l-Urvetu'l-Vuska, yy. 1996.

MESÛDÎ, Ebûlhasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf,* Dâru's-Sâvî, Kahire tsz.

MEŞHEDÎ, Muhammet b. Ca'fer, *Fazlu'l-Kûfeti ve Mesaciduhâ,* Muhammet Said et-Tureyhî (thk.) Dâru'l-Murtaza Beyrut t.

METZ, Âdem, el-Hadâretu'l-İslâmiyye fi'l-Karni'r-Râbi' el-Hicrî ev Asru'n-Nahda fi'l-İslâm, Arapça Terc. Muhammed Abdulhâdi Ebû Rayde, Dâru'l-Kutup el-Arabî, Beşinci Baskı, Beyrut tsz.

MEVLA MUHAMMED SALİH, *Şerhu Usûlu'l-Kâfi*, el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa,

MİR ED-DÂMÂD, Muhammed Bâkır el-Hüseynî el-Estrâbâdî, *er-Revâşihu's-semâviyye,* Ğulamhüseyn Kayseriyyehâ- Nimetullah el-Celîlî (thk.), Dâru'l-hadîs, Birinci Baskı, Kum 1422/2001.

MİTZ, Âdem, el-Hadaretu'l-İslâmiyye fi'l-Karni'r-Râbi' el-Hicrî ev Asru'n-Nahda fi'l-İslâm, Arapça Terc. Muhammed Abdulhâdi Ebû Rayde, Dâru'l-Kutup el-Arabî, Beşinci Baskı, Beyrut tsz.

MİZZÎ, Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Ebûlhaccac Cemaluddin İbn ez-Zekkî Ebû Muhammed el-Kadaî el-Kelbî, Tehzîbu'l-Kemal Fi Esmâi'r-Ricâl, Beşşâr Avvad Ma'rûf (thk.), Muessesetu'r-Risâle, Birinci Baskı, Beyrut 1980.

MUALLİM, Muhammed Ali el-Muallim, *et-Takiyye fi Fıkhi Ehli'l-Beyt,* Matbaatu Behmen, ysz. , 1418/1997.

MUALLİM, Muhsin el-Muallim, *en-Nasbu ve'n-Navâsib,* Daru'l-Hadi Li'n-Neşri ve'tevzii, Beyrut 1997.

MUDERRİSÎ, Ayetullah es-Seyyid Muhammed Takî el-Muderris, et-Tarîhu'l-İslâmî Durûsu ve İber, Dâru Neşri elderrisî, Beşinci Baskı, 1418/1997

MUFİD, Ebû Abdillah Muhammed b. el-Harisi Muhammed b. Nu'man (eş-Şeyh el-Mufid), *el-İfsâh fi'l-İmâme,* el-Mu'temer li'ş-Şeyh el-Mufid, Kum 1413/1992.

----------, *el-İhtisâs*, el-Mu'temer li'ş-Şeyh el-Mufit, Kum 1413/1992.

----------, *Tezvicu Ali Bintehu Min Ömere,* el-mu'temeru'l-Âlemî Lielfiyyeti eş-Şeyh el-Mufit, alfeker.net, Kum 1413/1992.

----------, *Cevâbâtu Ehli'l-Mûsili fi'l-Adedi ve'r-Ru'yeti*, Mehdî Necef (thk.), el-Mu'temeru'l-Âlemî Lielfiyeti'ş-Şeyh el-Mufîd, Birinci Baskı, ysz., 1413/1992.

----------, *Tashîhu İ'tikadât el-İmâmiyye,* Hüseyin Dergahî (thk.), el-Mu'temer el-Âlemî Lielfiyyeti'ş-Şeyh el-Mufît, Birinci Baskı, Kum 1413/1992.

MUĞNİYE, Muhammed Cevad, *eş-Şîatu fi'l-Mîzân*, Dâru'ş-Şurûk, Beyrut tsz.

MUHAMMED ASIF FİKRE, Fihrist Elifbaî Kutub Hattî Ustane Kuds Radevî, Birinci Baskı.

MUHAMMED HAMÎDULLAH, Muhammed Hamîdullah el-Hayder Âbâdî el-Hindî, *Mecmûatu'l-Vesâik es-Siyâsiyye*, Daru'n-Nefais, Altıncı Baskı, Beyrut 1407/1986.

MUHAMMED, Yasir Musa Bettih Muhammed, *Merviyât el-İmâm Ca'fer es-Sâdık fi'l-Kutûbi et-Tisa' ve Sahîhi İbn-i Hibbân ve Mu'cemi't-Tabarânî es-Sağir***,** (Yüksek Lisans Tezi) Camiatu Almanya Arap Dili Edebiyatı Bölümü, Mısır 2006.

MUHAMMED BEYUMÎ MİHRÂN, *el-İmâme ve Ehlu'l-Beyt*, Merkezu el-Abhâs el-Akâidiyye, el-Mketebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa,

MUHAMMED TAHA NECEF, *İtkânu'l-Mekâl fi Ahvali'r-Ricâl,* ysz., tzs., alfeker. net.

MUHRİKÎ, Seyyid Abdullah es-Seyyid Hasan el-Mûsevî el-Behrânî el-Muhrikî, *Bahsun Havle'l-Bedâi,* Muessesetu'l-E'lemî, Beyrut 1987.

MUHSİN EL-EMİN, *Âl-Ebîtalip*, Daru'l-Hadî, Beyrut 2002.

MUHSİN EMİN, Muhsin Emin**,** *A'yanu'ş-Şîa,* Daru't-Taaruf, Beyrut 1986.

MUHSİNÎ, Muhammed Âsıf, *Buhûsun fî İlmi'r-ricâl,* Merkezu'l-Mustafa (sas) el-Âlemî, Beşinci Baskı, Kum 1432/2011.

MUSLİM, Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nîsâburî, *Sahih*, Muhammed Fuad Abdulbaki (thk.), DâruİhyâI't-Turâsi el-Arabî, Beyrut.

----------, *el-Kunâ ve'l-Ensâb,* Abdurrahim Muhammed Ahhmed el-Kakerî (thk.), İmâdetu'l-Bahsi el-İlmî Bilcamiati el-İslâmiyyeti, Birinci Baskı, Medine-i Münevvere 1984.

MUSTAFA HİLMİ, Mustafa Hilmi, *Nizâmu'l-Hilâfeti Beyne Ehl-i's-Sünneti ve'ş-Şiati,* Daru'd-Da've, el-İskenderiyye 1408/1987.

NECÂŞİ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali en-Necaşi*, Ricâl*, Muhammed Cevvat en-Naşini (thk.), Daru'l-Azva Matbaası, Beyrut 1408/1987.

----------, *Fihrist Esmâi Musannifî eş-Şîa' el-Muşteher Bi Ricâl en-Necâşî,* el-Hacce es-Seyyit Musa eş-Şibeyrî ez-Zencanî (thk.), Muessestu'n-Neşr el-İslâmî, Altıncı Baskı, Kum 1418/1997.

----------, *Tehzîbu'l-Makal fi Tenkîhi Kitabi'r-Ricâl*, es-Seyyit Muhammet el-Abtahî (thk.), Şebeketu'l-İmâmeyn el-Hasaneyn Litturasi ve'l-Fikri el-İslâmî, www. ALHASSANAIN.COM

NECEFÎ, Mahmud Duryâb, *Hayatu es-Seyyid Âkâ Hüseyn et-Tabâtabâî el-Burûcirdî,* (ö. 1380/1960), Muessesetu Ayetullah el-Uzma el-Burûcirdî, Birinci Baskı, Kum 1385/1965.

NEMÂZÎ, Ali, *Mustedreku Sefînetu'l-Bihar*, el-Mektebetu'ş-Şamile li'ş-Şîa.

NERÂKÎ, Ahmed b. Muhammed Mehdî, *Mustenedu'ş-Şîa***,** Muessesetu Âl Beyt liihyai't-Turâsi (thk.), Setare Matbaası, Kum 1415/1994.

NEVBEHTÎ, el-Hasan b. Musa, Firaku'ş-Şîa, Menşûrat er-Rıdâ, Birinci Baskı, Beyrut 2012.

NU'MÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim, *el-Ğaybe,* Faruk Hassun Kerim (thk.), Dâru'l-Cevvâdeyn, Birinci Baskı, ysz . 2011.

NÛRÎ, el-Mirza eş-Şeyh Hüseyin, *Hâtimetu'l-Mustedrek,* Muessestu Âli'l-Beyt liihyai't-Turasi, Kum h.1415.

PHİLİP K. Hitti, Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, 1-4, (trc. Salih Tuğ), Boğaziçi y., İstanbul-1980.

RÂZÎ, Fahruddin Muhammed b. Ömer er-Râzî*, İ'tikadâtu Fireki'l-Muslimîn ve'l-Muşrikin,* Mektebetu Kulliyat el-Ezheriyye, Kahire h.1398/1978.

RÂZÎ, Ebû Ğâlib, *Târihu Âl Zurâre,* el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa.

RÎŞEHRÎ, Muhammed, *Mîzanu'l-Hikme,* Daru'l-Hadis, Kum 1416/1995.

RUŞTÎ, Şeriatmedâr, Mevlâ Refi' b. Ali el-Cîlânî er-Ruştî, *Risaletun fî İlmi'd-Dirâye*, Seyyid Hasan el-Hüseynî âli'll-Muceddid eş-Şirâzî (thk.), Daru'l-Hadis, Kum 2003.

SÂBÎ, Ebûlhasan el-Hilal b. el-Muhsin (ö.448/1066), *Tuhfetu'l-Umerâ fî Tarîhi'l-Vuzerâ,* Abdussettar Ahmet Ferac (thk.), Mektebetu'l-A'yân.

SA'Dİ, Ebû Habib, *el-Kâmûs'l-Fıkhiyye Luğeten ve İstilâhan*, Dru's-Sıddiki li'l-Ulûmi, Lübnan 2011.

SADR, Mehammed Sadık, *Kitâbu'l-Ğaybeti'l-Kubrâ*, el-Mektenetu'ş-Şamile li'ş-Şia,

----------, *Târîhu'l-Ğaybetu'l-Kubra*, Mektebetu'l-Elfeyn, Kuveyt 1403/1982.

SADR, es-Seyyit Hasan, *Nihayetu'd-Dirâye Fi Şerhi'r-Risale el-Mevsûme' Bi'l-Vecîze Li'l-Behâî*, Mâcid el-Ğarbâvî (thk.), Neşru'l-Meş'er.

SADÛK, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Babeveyhi el-Kummi, *el-Hisâl*, Cemaetu’l-Muderrisin Fi’l-Havzeti el-İlmiyye, Kum 1403/1982.

----------, *Men la Yahduruhu'l-Fekîh*, Müessesetu’n-Neşri el-İslâmi, Kum 1413/1992.

----------, *Uyûnnu Ahbâri'r-Rıdâ,* Muessesetu el-A'lemî li'l-Metbuati, Beyrut 1948.

----------, *İkmâluddin ve İtmâmu’Ni’me*, el-Matbaatu’l-Hayderiyye, Necef h.1389.

SAFEDÎ, Salâhuddîn Halîl b. Eybek b. Abdillah (ö.764/1334), *el-Vâfî bi’l-Vefeyât,* Ahmed el-Arnavûd- Turkî Mustafâ (thk.), Dâru İhyâi’t-Turâs, Beyrût 2000.

SAFFAR, Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasan b. el-Ferruh es-Saffar, *Basairu’d-Derecat*, Şeriketu’l-A’lemi Li’l-Metbuat, Beyrut 2010.

SAHİBU’L-MEALİM, Cemaluttin İbn Mansur el-Hasan b. Zeynuddin eş-Şehit, *Muntaka’l-Ceman Fi’l-Ehadîsi’s-Sihâh ve’l-Hissân*, el-Mektebetu’l-İslâmiyye, Kum 1406/1985.

SAİD İSMAİL, *Hakiketu’l-Hilâfi Beyne Ulemâi’ş-Şîa ve Cumhûri Ulemâi’l-Muslimîn*, en-Nedvetu’l-Alemiyye Li’ş-Şebabi’l-İslâmi, ysz. 1409/1988.

SALUS, Ali b. Ahmed b. Ali es-Salus, *Maa İsnâaşeriyye Fi’l-Usûli ve’l-Furûi,* Daru’l-Fâdile, Riyad 2003.

SAMİ ATA HASAN, *Abdullah b. Sebe el-Yehûdî el-Yemânî Beyne’l-Hakikati ve’l-Hayali*, Camiatu Ali’l-Beyt, el-Memleketu’l-Urduniyye el-Hâşimiyye.

SİBÂÎ, Mustafa b. Hasenî, es-Sunneh ve Mekânetuhâ fi’t-Teşrîi el-İslâmî, el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut 1982.

SEHÂVÎ, Şemsuddin Ebû’l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebûbekir b. Osman b. Muhammed (ö.902/1497), *Fethu’l-Muğîs Bişerhi Elfiyyeti’l-Hadîsi Li’l-Irâkî,* Ali Hüseyin Ali (thk.), Mektebetu’s-Sunne, Birinci Baskı, Mısır 2003.

SELAM, Hasan, Şîa'da Sahih Hadis, Şarkiyat, Diyarbakır 2021.

SELMAN, eş-Şeyh Ahmed Selman, *Beraetu Nisâi'l-Enbiyâ' Mie'z-Zina Beyne't-Tahkiki ve't-Telfik,* Daru'l-Mahacceti'l-Beyza', alfeker.net, 2013.

SEYYİD, Muhammed Seyyit, *Adâletu's-Sahâbe,* Daru'l-Mahacce el-Beyza', alfeker.net, Beyrut 2004.

SEYYİD ALİ EBÛ'L-HASAN, İntisâr li'n-Nâînî fî Sihhati'l-Kâfî, Zevi'l-Kurbâ, Birinci Baskı, Kum 1420/1999.

SEYYİD MURTAZA EL-ASKERÎ, *Abdullah b. Sebe' ve Esâtîr Uhra,* Dâru'z-Zehrâ', Altıncı Baskı, Beyrut 1991.

SİBZEVARÎ, Molla Hadî, *Şerhu Esmâi'l-Husnâ,* Necefkelî Habîbî (thk.), Muessesetu'l-Belağ, Birinci Baskı, Beyrut 2006.

SİRCÂNÎ, Rağıb, Muhtasar Kıssatu el-Hilâfe el-Abbâsiyye, WWW.İSLAMSTORY.COM

SİND, Muhammed es-Sind, *Buhusun Fi Mebani İlmi'r-Ricâl*, Mektebetu Fedek, İran, Kum 1426/2005.

SİSTÂNÎ, es-Seyyit Ali el-Hüseynî, *Kâidetu Lâ Darara Velâ Dirâra*, Matbaatu Mehr, Birinci Baskı, Kum 1414/1993.

SUBHÎ İBRAHİM ES-SÂLİH, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*, Dâru'l-ilmi Lilmelâyîn, On beşinci Baskı, Beyrut 1984.

SUCÛDÎ, Muhammed Bakır Sucûdî, *Limaza Lem Yuzker İsmu Ali Fi'l-Kur'ân*, www.aalburhan.com.

SÛLÎ, Muhammed b. Yahya, *Ahbâru'r-Râdî Billâh ve'l-Muttakilillah veya Abbâsî Devleti Tarihi,* Dâru'l-Mesîre, Beyrut 2013.

SUBHANİ, Ca'fer es-Suphani, *el-Mezahibu'l-İslâmiyye*, Daru'l-Vela', Beyrut 1426/2005.

----------, *et-Tekiyyetu Mevzuen ve Hukmen Fi'l-Kitabi ve's-Sunneti*, Daru Cevvadi'l-Eimme, Beyrut 2011.

----------, *Kulliyât fî İlmi'r-Ricâl,* Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Altıncı Baskı, Kum 1425/2004.

----------, *Usûlu'l-hadîs ve Ahkâmuhu fî İlmi'd-dirâye*, Dâru Cevâd el-Eimme, Birinci Baskı, Beyrut 2012.

----------, *el-Hadîsu Beyne'r-Rivayeti ve'd-Diraye*, Muessesetu'l-İmâm es-Sâdık, Kum 1419/1988.

----------, *el-Hadîsu'n-Nebevî,* Muessesetu el-İmâm es-Sâdık, Kum tsz.

----------, *eş-Şî'atu fî Merkebi't-Târîh,* Meş'ar, Tahran 1992.

SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebûbekir, Celâluddin es-Suyûtî (ö. 911/1505), Târîhu'l-Hulefâ', Hamdî Eddemirdâş (thk.), Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, Birinci Baskı, ysz. , 2004.

----------, *el-Leâlî el-Masnûa' fi'l-Ehâdîsi el-Mevdûa',* Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyde (thk.), Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1996.

ŞAHRUDÎ, Ali Abidî, Mukaddimetu Şerhi Molla Sadra Ala'l-Kâfi, Havandenîha Matbaası, Birinci Baskı, Tahran tsz.

ŞEBBİR, Abdullah, Masâbîhu'l-Envâr Fi Halli Muşkilai'l-Ahbâr, Mektebetu Basîratî, Kum tsz.

ŞEBEŞTERÎ, Abdu'l-Hüseyin, *el-Fâik fi Ruvati Ashâbi'l-İmâm es-Sâdık,* Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1418/1997.

ŞEHRÂŞÛB, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. es-Servî el-Mâzenderânî, *Menâkib Âl Ebû Tâlib*, Dâru'l-Advâ', İkinci Baskı, Beyrut 1991.

ŞEHİDU'S-SANİ, eş-Şehîdu's-Sânî, Zeynuddin b. Ali b. Ahmed eş-Şâmî el-Âmilî el-Cu'fî (ö. 965/155), *er-Riaye Fi İlmi'd-Diraye,* Abdu'l-Hüseyin

Muhammed Ali Bakkal (thk.), Mektebetu Ayetullah el-Mer'eşi en-Necefi, Kum 1408/1987.

----------, *Şerhu'l-Bidaye er-Ria'ye fi İlmi'd-Diraye,* Kum 1408/1987.

----------, *el-Bidâye fî İlmi'd-dirâye,* es-Seyyid Muhammed Rıdâ el-Hüseynî el-Celâlî (thk.), İntişârâtu Mahallâtî, Birinci Baskı, Kum 1421/2000.

----------, Şerhu'l-Bidâye fi İlmi'd-Dirâye, Menşûrât Diyâ' el-Feyruzâbâdî, Birinci Baskı, Kum 2011.

---------, et-Tahrîr et-Tâvûsiyye el-Mustahrec Min Kitâbi Hallu'l-İşkâl Min Ma'rifeti'r-Ricâl Li-İbn Tâvûs el-Hüseynî, es-Seyyid Muhammed Hasan Terhînî (thk.), Menşûrat Dâru'z-Zehâir, Birinci Baskı, Kum 1988.

----------, *Müntekâ'l-Cumân fi'l-Ahâdîsi's-Sihâhi ve'l-Hissân,* Muessestu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1362/1943.

ŞEHRİSTANİ, Muhammed b. Abdulkerim b. Ebibekir Ahmed eş-Şihristani, *el-Milel ve en-Nihal,* Daru'l-Kutup el-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.

ŞENFÂ, Sa'd Râşid 'Aved, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl İnde'ş-Şîati'l-İmâmiyyeti Ardun ve Nakdun Dirâsetun Tatbîkiyyetun Ala İbn el-Mutahhar el-Hillî ve Ebi'l-Kâsım el-Hûî,* @SAAD_ALSHANFA

ŞENKÎTÎ, Muhammed ahmed Abdulkadir, *Tenbîhu'l-Huzzâk 'Alâ Butlâni Mâ Şâ'e Beyne'l-Enâmi Min Hadîsi'n-Nûri el-Mensûbi Limusannef Abdurrazzak.* Metâbiu'l-Câmiatu'l-İslâmiyye, Merkezu Şuûnu'd-Da've, İkinci Baskı, Medine 1390/1970.

ŞERÎATÎ, Ali, et-Teşeyyu'u'l-'Alevî ve't-Teşeyyu'u's-Safevî, Dâru'l-emîr, İkinci Baskı, Beyrut 2007.

ŞERİF EL-MURTAZA, Ali b. el-Hüseyin el-Mûsevî (ö.436/1045), *Resail eş-Şerif el-Murtaza,* es-Seyyid Mehdî er-Recâî (thk.), - el-Mektebetu'ş-Şâmile Li'ş-Şîa-Dâru el-Kur'ân el-Kerim, Birinci Baskı, Kum 1405/1984.

ŞEYH EL-ANSÂRÎ, el-Murtaza b. Muhammed Emin (ö. 1281/1864), *Ferâidu'l-Usûl,* Mecmeu'l-Fikr el-İslâmî, Yirmi Üçüncü Baskı, Kum 1422/2001.

ŞÎBÎ, Kamil Mustafa eş-Şîbî, *es-Sıletu Beyne'ş-Şiati ve't-Tesevvufi,* Daru'l-Endelus, Beyrut 1982.

----------, *el-Fikru'ş-Şiî,* Mektebetu'n-Nahda, Metabi' Daru't-Tadamun, Bağdat 1387/1967.

ŞİRÂZÎ, Ayetullah el-Uzma es-Seyyit Muhammed b. el-Mehdi el-Hüseyni eş-Şirâzî, el-Fikhu Havle's-Sunneh el-Mutahhare, Birinci Baskı, Daru'l-Ulum, Beyrut 1414/1993.

----------, *Limaza Lem Yusarrah Bismi Ali Fi'l-Kur'âni'l-Kerimi?,* Muessesetu't-Tuka, Heyetu Huddami'l-Mehdi, Kuveyt 2010.

ŞÎRÂZÎ, el-Mehdî el-Kecûrî, *el-Fevâidu'r-ricâliyye,* Muhammed Kâzım Rahman Setâyiş (thk.), Dâru'l-hadîs, Birnci Baskı, Kum 1424/2003.

ŞÎRÂZÎ, Muhammet Tahir b. Muhammet Hüseyin eş-Şîrâzî en-Necefî el-Kummî, *Kitâbu'l-Arbein Fi İmâmeti'l-Eimme et-Tâhirin,* Mehdi er-Racâî, Matbaatu'l-Emir, Birinci Baskı, Kum 1418/1997.

ŞÎRÂZÎ, Sadruddin Muhammet b. İbrâhim, *Şerhu el-Usûl Mine'l-Kâfi.* Musin Akîl (thk.), Dâru'l-hucce el-Beydâ', Birinci Baskı, Beyrut 2011.

TABÂTABÂÎ, es-Seyyid Mehdî Bahru'l-ulûm, *Ricâl es-Seyyid Bahru'l-ulûm (el-Fevâidu'r-ricâliyye),* Muhammed Sadık Bahru'l-ulûm ve Hüseyin Bahru'l-ulûm (thk.), Mektebetu's-Sadık, Birinci Baskı, Tahran 1363/1944.

TABÂTABÂÎ, es-Seyyid Mustafa el-Hüseynî, *Nakdu Kutubi'l-Hadîsi Bahsun Havle'l-Vad'i ve'l-Ehâdîs el-Mevdûa fi Kutubi'l-Hadîs (el-İmâmyye*), Arapçaya çeviren ve Tahkik: Sa'd Rustem, Mektebetu'l-Kalem el-Elektrûniyye, Birinci Baskı, ysz. , 2007.

TABERİ, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Galib el-Âmilî Ebû Ca'fer et-Taberî, *Tarîhu't-Taberî,* Dâru't-Turas, Üçüncü Baskı, Beyrut 1387/1967.

TABERÎ, Muhammed Cerir et-Taberî eş-Şiî, *el-Musterşit*, eş-Şeyh Ahmed el-Mahmûdî (thk.), Muessesetu es-Sakafe el-İslâmiyye, Kum 1415/1994.

----------, *el-Mîzan fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Muessesetu'l-E'lemî, Beyrut 1973.

----------, *Delâilu'l-imâme*, Muessestu'l-bi'se, Kısmu'd-dirâsât el-İslâmiyye Muessesetu'l-bi'se (thk.), Birinci Baskı, Kum 1413/1992.

TABRESÎ, Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasan, *Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân,* Menşûrat Nasır Hasr, Tahran ts.

----------, *Mişkatu'l-Envar Fi Ğureri'l-Ahbar*, Daru'l-Hadis, alfeker.net, 1418/1997.

TABRESİ, Ebû Mansur Ahmed b. Ali b. Ebi Talip, *el-İhticac,* el-Mektebetu'ş-Şamile Li'ş-Şia.

----------, Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan, Tefsîru Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ku'rân, Dâru'l-Murtaza, Birinci Baskı, Beyrut 2006.

----------, *İ'lâmu'l-Vera Bie'lâmi'l-Huda,* Muessestu âl el-Beyt Li İhyâi't-Turas, Birinci Baskı, Kum 1417/1996.

TABRESİ, Hüseyin b. Muhammed et-Takiy en-Nuri, *Faslu'l-Hitap Fi İsbati Tahrifi Kitabi Rabbi'l-Erbab,* İran ts.

----------, Mustedreku'l-Vesail ve Mustanbatu'l-Mesail, Taş Baskı, Matbaatu İsmailiyyan, Kum 1382/1962.

----------, *Hatimetu Mustedrek el-Vesail,* Muessesetu Âl el-Beyt Li İhyai't-Turas, Birinci Baskı, Beyrut 2008.

TAHRANÎ, Aga Bürüzg-i Tahrânî, *ez-Zeria İla Tasanifi'ş-Şia'*, Daru'l-Azva' Beyrut 1403/1982.

----------, *Tabakâtu A'lamu'ş-Şîa er-Ravzatu'n-Nazira Fi Ulemâi el-Mie el-Hadiyete Aşere*, Dâru İhyau't-Turas el-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 2009.

TEBRİZİ, Mirza Muhammet Ali Muderris, *Reyhanetu'l-Edeb Fi Teracimi el-Marûfîn Bilkunyeti ve'l-Lakabi*, Çaphane Hayderî, Dördüncü Baskı, Tahran 1367/1948.

TEBRİZİ, Muhammed Salih, *Buhusun Fi Mebani İlmi'r-Ricâl*, Mektebetu Fedek, Kum 1426/2005.

TEHÂNEVÎ, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâidu fî Ulûmi'l-Hadîsi*, Abdulfettah Ebû Ğudde (thk.), Dâru's-Selâm, Üçüncü Baskı, Beyrut 1972.

TİCANİ, Mummet et-Ticani es-Semavi, *Summe İhtedeytu*, Muessesetu'l-Fecr, Lundra 1993.

TİRMİZÎ, Muhammed b. Îsa b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhak Ebû İsa, el-Câmiu'l-Kebir (Sunen et-Tirmizî), Beşşar Avvad Ma'ruf (thk.), Dâru'l-Ğarbi el-İslâmî, Beyrut 1998.

TU'MA, Muhammed Hasan, *Medinetu'l-Hüseyn*, Matbeatu Temmuz, Kerbela 1392/1972.

TUFFAHE, Ahmed Zekki, *Usulu'd-Din ve Furuuhu İnde'ş-Şia' el-İmâmiyye*, Muessesetu el-A'lemi, Beyrut 1391/1971.

TURÂBÎ, Ali Ekber, *el-Mevsûatu'r-Ricâliyye el-Muyessere*, Muessesetu İmâm es-Sâdık, Kum 1424/2003.

TUREYHİ, Fahruttin et-Tureyhi, *Mecmeu'l-Bahreyn*, Ahmed el-Hüseyni (thk.), Muessesetu'l-Vefa, Beyrut 1403/1982.

TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan, *Tehzibu'l-Ahkâm Fi Şerhi el-Muknia*, Daru'l-Azva' Matbaası, Beyrut 1412/1991.

----------, *Ricâl,* Cevvâd el-Kayyûmî el-İsfahanî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Beşinci Baskı, Kum 1415/1994.

----------, *el-İstibsar Fima Uhtulife Mine'l-Ahbar,* Ali Ekber el-Ğıfârî (thk.), Dâru'l-Hadîs Li't-Tabâeti ve'n-Neşri, Birinci Baskı, Kum 1380/1960.

----------, *Kitabu'l-Ğaybe,* Muessestu'l-Mearif el-İslâmiyye, Kum 1411/1990.

----------, *el-Emâlî*, Daru's-Sekafeti, Kum 1414/1993.

----------, *el-Hilaf,* Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, et-TabiatiLicamiati'l-Muderrisin, Kum 1407/1986.

----------, *et-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'ân,* Ahmed Habib Kasir el-Âmili (thk.) el-Mektebetu'ş-Şamile li'ş-Şia.

----------, *Tehzîbu'l-Ahkâm,* Daru't-Tearuf, Beyrut 1992.

----------, *el-Fihrist, Cevvad el-Kayyûmî (thk.), Muessesetu Neşri'l-Fekâhe, İkinci Baskı, ysz . 1422/2001.*

----------, *Kitabu'l-Emali*, Daru's-Sekafe, Tahran 1381/1961.

----------, *Uddetu'l-usûl*, Muhammed Mehdî Necef (thk.) Zeylinde, Halil b. Gâzî el-Kazvînî, el-Haşiyetu'l-Haliliyye, Muessesetu Âl-i Beyt, Kum 1983.

----------, *el-Udde fî Usûli'l-fıkhi,* Muhammet Rıda el-Ensârî el-Kummî (thk.), Setare Matbaası, Kum 1417/1996.

----------, *İhtiyâr Ma'rifetu'r-Ricâl el-Me'rûf bi Ricâl el-Keşşî,* Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî (thk.), Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Birinci Baskı, Kum 1426/2005.

TÜSTERİ, eş-Şehit Nurullah, *İhkaku'l-Hak,* el-Mektebetu'ş-Şamile Li'ş-Şia.

TÜSTERİ, el-Hac eş-Şeyh Muhammed Takî, *Kâmûsu'r-Ricâl*, Muessesetu'n-Neşr el-İslâmî, Dördüncü Baskı, Kum 1427/2006.

----------, *el-Ahbâr Eddehîle*, Mektebetu's-Sadûk, İkinci Baskı, Tahran 1401/1981.

----------, *Mustedereku'l-Ahbâr ed-Dehîle*, Ta'lik: Ali Ekber el-Ğıfârî, Mektebetu's-Saduk, Tahran 1396/1976.

TÜSTERİ, Esedullah, *Mikbasu'l-Envar ve Nefaisu'l-Esrâr*, Muessesetu Âlu'l-Beyt Aleyhimusselam,

'UMERÎ, Muhammed b. Abdullah, Mecelletu'l-ulûm el-İslâmiyye, Sayı: 2, Riyâd 2018.

'UDVU MULTAKA EHLİ'L-HADÎS, el-Vefeyât ve'l-Ahdâs, el-Mektebetu'ş-Şâmile, ysz . 1431/2010.

USAL, Muhammed el-Usal*, eş-Şiatu'l-İsna Aşeryyye ve Menhecuhum fi't-Tefsiri,* Kahire'de Usulu'd-Da've Fakültesinde hazırladığı Doktora tezi, 1982.

UYAR, Mazlum, İmâmiyye Şîa'sında Düşünce Ekolleri Ahbârîlik, Ayışığı kitapları, İstanbul 2000.

ÜNALAN, Abdullah, *Şia'da Hadis Usûlü,* İşrak Yayınları, İstanbul 2008.

YAHSÛBÎ, Ebû'l-Fadl el-Kâdî İyad b. Musa (ö. 544/1150), Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik, Matbaatu Fadâle, Birinci Baskı, el-Muhammediyye (el-Mağrib) 1983.

YEMENİ, Neşvan b. Sait el-Himyeri el-Yemeni, *el-Huru'l-İn,* Kemal Mustafa tahkiki, Mektebetu el-Hanci, Kahire 1948.

ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazzak el-Hüseyni ez-Zebidi, Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-kâmûs, Abdulfettâh el-Hulv (thk.), et-Turâs el-Arabî, Kuveyt 1418/1997,

ZEHEBÎ, Şemsuddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru A'lam-i Nubelâ*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006.

----------, *Mizanu'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Ricâl,* Ali Muhammed Muavvid (thk.), Daru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1995.

----------, *el-Muntaka Min Minhaci Ehli'l-İ'tidali Muhtasaru Minhaci's-Sunne,* Muhibbuddin el-Hatip (thk), el-Mektebetu'ş-Şamile.

----------, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyât'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Ömer Abdusselam et-Tedmurî (thk.), Daru'l-Kitap el-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1992.

----------, *el-'İber fî Haberi Men Ğabere*, Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Bisyûnî Zeğlûl (thk.), Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut tsz.

----------, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1998.

ZİRKİLÎ, Hayruddin b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Zerkelî ed-Dimeşkî, *el-E'lâm Kâmusu't-Terâcim Lieşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi Mine'l-Arabi ve'l-Muta'ribin ve'l-Musteşrikîn*, Dâru'l-İlmi Lilmelayin, On Beşinci Baskı, Beyrut 2002.

ÜÇOK, Bahriye, *İslam Tarihi Emeviler Abbasiler*, M.E.B.Y., İkinci Baskı., Ankara, 1983.

YILDIZ, Hakkı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyüyk İslâm Tarihi, Kombassan, A.Ş., Konya-1994.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "*Abbasiler*", **DİA**, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988.

ZEKÂNÎ, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Fevâz Ahmed Zumrelî (thk.), Dâru'l-Kutub el-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1995.

ZERZÛR, Adnan Muhammed, *es-Sunnetu'n-Nebeviyye ve Ulûmuha Beyne Ehl-i's-Sunneti ve'ş-Şiati'l-İmâmiyye*, Daru'l-Â'lâm, Ürdün 2010.

ZEVVAD, eş-Şeyh Ali İsa ez-Zevvad, *Risaletun Fi Haberi'd-Daîfi ve Mevkifuna eş-Şerî Minhu,* alfeker.net, 2006.

ZEYNUDDİN, Hasan b. Zeynuddin, *Mealimu'd-Din ve Melazu'l-Muctehidin,* Muessesetu en-Neşr el-İslâmi, Kum ts

ZULEMÎ, Mustafa İbrahim, *Esbâb İhtilâfi'l-Fukaha fi'l-Ahkâm eş-Şer'iyye*, Neşru İhsan Linneşri ve't-Tevzî', Birinci Baskı, yes., 2014.